

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

<https://doi.org/10.46630/gsrj.23.2025>

ПЕРИОДИКА

Серија
Годишњаци

Департман за србистику
Филозофског факултета у Нишу

Оперативни уредник
Др Маја Д. Стојковић

Годишњак за српски језик

Уредник серије
Проф. др Татјана Трајковић

Адреса
Филозофски факултет у Нишу
18000 Ниш
Тирила и Методија 2

Copyright © Филозофски факултет у Нишу
Сва ауторска права задржана. Забрањено је свако неовлашћено
умножавање, фотокопирање или репродуковање делова текста

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Година XXXVI, број 23

Ниш
2025

University of Niš
Faculty of Philosophy

ANNUAL REVIEW OF THE SERBIAN LANGUAGE

Vol. XXXVI, No. 23

Editorial Board

Dr Nedeljko Bogdanović (University of Niš, Faculty of Philosophy)

Dr Jordana Marković (University of Niš, Faculty of Philosophy)

Dr Goran Maksimović (University of Niš, Faculty of Philosophy)

Dr Sofija Miloradović (SASA, Institute of the Serbian Language)

Dr Sreto Tanasić (SASA, Institute of the Serbian Language)

Dr Nadežda Jović (University of Niš, Faculty of Philosophy)

Dr Marina Janjić (University of Niš, Faculty of Philosophy)

Dr Mirjana Ilić (University of Niš, Faculty of Philosophy)

Dr Prvoslav Radić (University of Belgrade, Faculty of Philosophy)

Dr Bojana Veljović Popović (University of Kragujevac, FILUM)

Dr Mirjana Bečejski (Institute for Serbian Culture Priština – Leposavić)

Dr Dijana Crnjak (University in Banja Luka, Faculty of Philology, Republic of Srpska)

Dr Mihaj Radan (West University of Timisoara, Faculty of Letters, History and Theology)

Dr Valentina Bondjolova (Veliko Tarnovo University of St. St. Cyril and Methodius,
Faculty of Philology)

Dr Zoran Spasovski (Institute of the Macedonian Language „Krste Misirkov”,
Republic of North Macedonia)

Dr Vesna Mojsova-Čepiševska (Ss. Cyril and *Methodius University in Skopje*, Faculty of
Philology „Blaže Koneski”, Republic of North Macedonia)

Dr Tanja Petrović (*Slovenian Academy of Sciences and Arts, The Research Centre, Institute
of Culture and Memory Studies, Slovenia*)

Dr Jekaterina Ivanova Jakuškina (*Moscow State University M. V. Lomonosov, Russia*)

Dr Mirjana Sokolović-Perović (University of Reading, School of Psychology and Clinical
Language Sciences, United Kingdom)

Dr Olja Perišić (Università di Torino, Dipartimento di Lingue e Letterature straniere e
Culture moderne, Italy)

Dr Kristina Dufkova (Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta,
Česká republika)

Editor-in-Chief

Dr Tatjana Trajković (University of Niš, Faculty of Philosophy)

Secretary

Dr Jelena Stošić (University of Niš, Faculty of Philosophy)

Niš
2025

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Година XXXVI, бр. 23

Уредништво

Др Недељко Богдановић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Јордана Марковић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Горан Максимовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Софија Милорадовић (Институт за српски језик САНУ)
Др Срето Танасић (Институт за српски језик САНУ)
Др Надежда Јовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Марина Јањић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Мирјана Илић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Првослав Радић (Универзитет у Београду, Филолошки факултет)
Др Бојана Вељовић Поповић (Универзитет у Крагујевцу, ФИЛУМ)
Др Мирјана Бечејски (Институт за српску културу Приштина – Лепосавић)
Др Дијана Црњак (Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, Република Српска)
Др Михај Радан (Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie și Teologie)
Др Валентина Бонцолова (Великотърновски универзитет Св. Св. Кирил и Методиј,
Филологически факултет)
Др Зоран Спасовски (Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ Скопје,
Северна Македонија)
Др Весна Мојсова-Чепишевска (Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Скопје,
Филолошки факултет „Блаже Конески“, Северна Македонија)
Др Тања Петровић (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni
center, Inštitut za kulturne in spominske študije, Slovenia)
Др Јекатерина Ивановна Јакушкина (Московский государственный университет
имени М. В. Ломоносова, Россия)
Др Мирјана Соколовић-Перовић (University of Reading, School of Psychology and
Clinical Language Sciences, United Kingdom)
Др Оља Перишић (Università di Torino, Dipartimento di Lingue e Letterature straniere e
Culture moderne, Italy)
Др Кристина Дуфкова (Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta,
Česká republika)

Главни уредник

Др Татјана Трајковић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)

Секретар

Др Ивана Митић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)

Ниш
2025

ОВАЈ БРОЈ *ГОДИШЊАКА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК*
ПОСВЕЋЕН ЈЕ ЈУБИЛЕЈУ –
120. ГОДИШЊИЦИ СРПСКЕ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈЕ

САДРЖАЈ

Жарко С. Бошњаковић СТАБИЛНОСТ НЕКИХ МОРФОСИНТАКСИЧКИХ ЦРТА У РЕЧИМА СА ДЕКЛИНАЦИЈОМ У ГОВОРУ БАВАНИШТА (КОД КОВИНА)	13
Бојана М. Вељовић Поповић СИСТЕМ ПРЕТЕРИТА У ДИЈАЛЕКТИМА ИСТОЧНЕ И ЈУЖНЕ СРБИЈЕ ..	29
Владан З. Јовановић, Бојана С. Милосављевић <i>ДИЈАЛЕКТИ ИСТОЧНЕ И ЈУЖНЕ СРБИЈЕ</i> АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА МЕЂУ ИЗВОРИМА РЕЧНИКА САНУ	43
Јована Б. Јовановић О ПРОМЕНИ ДВОСЛОЖНИХ ХИПОКОРИСТИЧНИХ ИМЕНА МУШКОГ РОДА НА -О/-А И -Е У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	55
Марина С. Јуришић ГЛАГОЛ <i>ЖЕТИ</i> У ГОВОРИМА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ	83
Јелена Д. Капустина ХИДРОНИМ <i>МОРАВА</i> : ПРЕГЛЕД ЕТИМОЛОШКИХ ХИПОТЕЗА	99
Веселинка Т. Лаброска, Катица А. Трајкова НАЗИВИТЕ ЗА <i>ТЕМЈАНУШКА</i> ВО МАКЕДОНСКИОТ СТАНДАРДЕН И ДИЈАЛЕКТЕН ЈАЗИК	111
Лилјана А. Макаријоска КУЛИНАРСКАТА ЛЕКСИКА КАКО СВЕДОШТВО ЗА КУЛТУРНИОТ ИДЕНТИТЕТ	125
Бранкица Ђ. Марковић ИЗ САВРЕМЕНЕ АНТРОПНИМИЈЕ НОВОГ САДА 3 – ЛИЧНА ИМЕНА БЛИЗНАЦА РОЂЕНИХ У НОВОМ САДУ 2021. ГОДИНЕ	141
Јордана С. Марковић ЛЕКСЕМА СПАСТРИ(ТИ) У ЛЕКСИКОГРАФСКОМ ОГЛЕДАЛУ	151
Тамара С. Минић ИЗ СТОЧАРСКЕ ЛЕКСИКЕ СЕЛА ИГРОШ КОД БРУСА	163
Анђела Г. Митић ФИЗИЧКЕ ОСОБИНЕ МУШКАРЦА У „РЕЧНИКУ ЛЕСКОВАЧКОГ ГОВОРА” БРАНИСЛАВА МИТРОВИЋА	183
Кристина Р. Митић, Милица Р. Вилчек <i>ЗЛАТНУ ГРИВНУ НАЈДОМО</i> (I) (народно стваралаштво и народни живот села Паљина)	203

Биљана Р. Мичић	
ЈЕЗИК И ДУХ СТАРОГ ЛЕСКОВЦА У СТВАРАЛАШТВУ САВЕ ДИМИТРИЈЕВИЋА	219
Драгана С. Новаков	
О НЕКИМ ФОНЕТСКИМ И МОРФОЛОШКИМ ЦРТАМА <i>МАЛОГ</i> <i>БУКВАРА ЗА ВЕЛИКУ ДЕЦУ</i> МИХАИЛА МАКСИМОВИЋА (1792)	231
Александар М. Новаковић, Јелена М. Стошић	
САДРЖАЈИ ИЗ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈЕ У ГРАМАТИКАМА ЗА УЧЕЊЕ СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА	245
Првослав Т. Радић	
НАД „СРПСКИМ НАРОДОМ И ЊЕГОВИМ ЈЕЗИКОМ” ПАВЛА ИВИЋА	265
Данијела З. Радовановић	
ГЛАГОЛИ ЧУЛНЕ ПЕРЦЕПЦИЈЕ У ГОВОРИМА ЛУЖНИЧКОГ И ЈАБЛАНИЧКОГ КРАЈА: СЕМАНТИЧКО- ТВОРБЕНИ АСПЕКТ	285
Ана Р. Савић-Грујић	
ЛЕКСИКА О ЧОВЕКУ У ГОВОРУ БЕЛОГ ПОТОКА	313
Сандра Г. Савић	
ИЗ ОНОМАСТИКЕ ЗАПЛАЊА – МУШКА ЛИЧНА ИМЕНА	325
Драгана В. Станковић	
СЕМАНТИЧКИ ДИЈАЛЕКТИЗМИ У <i>ВРАЊСКИМ ПОСЛОВИЦАМА</i> ХАЏИ ТОДОРА ДИМИТРИЈЕВИЋА	341
Јована С. Стевановић	
СТОЧАРСКА ЛЕКСИКА СЕЛА БУНАР КОД ЈАГОДИНЕ	361
Душан Р. Стефановић	
ПРЕГЛЕД ДОСАДАШЊИХ ОНОМАСТИЧКИХ ИСТРАЖИВАЊА АЛЕКСИНАЧКОГ ПОМОРАВЉА	377
Миљана Б. Чопа	
ЈЕЗИЧКА АНКСИОЗНОСТ КОД ГОВОРНИКА ИЗ ПРИЗРЕНСКО- ТИМОЧКЕ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ОБЛАСТИ	387
Нина В. Аксић	
ЕТНОЛОГИЈА И ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА Заједништво у различитости	407

ПРИКАЗИ

Александра Д. Вукић	
УСМЕНА СВЕДОЧАСТВА <i>ТОПЛИЧАНА</i> КАО КАЗИВАЊЕ О ЛИЧНОМ ИЛИ НЕПОСРЕДНОМ СЕЋАЊУ НА ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНУ КРИЗУ	

ИЗМЕЋУ РАТА И ИДЕАЛА (О књизи <i>Усмена сведочаства Топличана о Другом светском рату</i> , прир. Мирјана Бојанић Ћирковић, Блаце: Народна библиотека „Рака Драинац”, 2024)	431
Кристина Р. Митић Наташа Трнавац Ћалдовић, <i>Пб миша, пб тице: самообликовање националног идентитета дубровачких Срба католика и дело дум Ивана Стојановића</i> . Београд: Задужбина Владете Јеротића, <i>Domus editoria Ars Libri</i> , 2018.	435
Милица Љ. Стојановић А. Лома (гл. уредник). <i>Пастирска лексика призренско-тимочких говора</i> , Зборник радова. Ниш: Српска академија наука и уметности Огранак у Нишу – Београд: Институт за српски језик САНУ, 2024, 307 стр.	437
Миона Н. Татаревић СМЕХ УСМЕРЕН ПРОТИВ „УДВАРАЧА“ ДЕМОКРАТИЈИ Горан Максимовић, <i>Домановићев смијех</i> , књижевна студија, друго проширено, допуњено и поправљено издање, Ниш: Ревнитељ, 2024.	443
Татјана Г. Трајковић ТРАДИЦИОНАЛНА КОНФЕРЕНЦИЈА У ДУХУ ДИЈАЛЕКТОЛОШКОГ ЈУБИЛЕЈА	447

IN MEMORIAM

Татјана Г. Трајковић, Јелена М. Стошић ПРОФ. ДР НЕДЕЉКО БОГДАНОВИЋ	455
--	-----

Жарко С. Бошњаковић¹

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Оригинални научни рад

Примљено: 9. 4. 2025.

Прихваћено: 10. 5. 2025.

DOI: <https://doi.org/10.46630/gsrj.23.2025.01><https://orcid.org/0009-0001-3265-9470>

СТАБИЛНОСТ НЕКИХ МОРФОСИНТАКСИЧКИХ ЦРТА У РЕЧИМА СА ДЕКЛИНАЦИЈОМ У ГОВОРУ БАВАНИШТА (КОД КОВИНА)

Дескриптивним и компаративним методом ћемо анализирати стабилност морфосинтаксичких црта забележених у различитим периодима у говору Баваништа: стари наставци у ИЛмн. (*с кѡли, по дућани*), Л=Гмн. (*по рѣтѡва*), -ма у ДИмн. (*љѡдма, с кѡњама*), -ом у Ијд. (*цвѣћом*), -ев (*кљѡчѣви*), изостанак сибиларизације у ДЛјд. (*у снаги*), аналошка сибиларизација у Амн. (*Влѡсе*), -ију у Гмн. (*Власију, пију*), -ада (*дѡгмада*), мн. зб. именице (*дѣца, децѡма*), поједине именице (*дѡбо, лѣбац : лѣба, ћѡшка*); ДЛјд. (*мене, њѡзи/њѡј*), Дјд. (*јој, а не ју*), Дмн. (*нам, вам*), Амн. (*вас*), Ијд. (*са мно*); прид. вид (*Кѡчиног, лѡка црна*), -им у ДЛјд. м. и с. р. прид. и замен. (*на омѡвичким пѡту*), -ој у ДЛјд. ж. р. прид. и замен. (*мојѡј жѣни, у тој гѡжви*), -има у ДИмн. прид. и замен. (*тѡма љѡдима*), показна заменица *тај* (*од отѡ*), присвојне замен. (*њѣн и њѡн*), компаратив (*поштењѡје, проићѡје*), али и неких особина које су регистроване у херским говорима (*ѡ гости*; Гмн. *дѡђе кѡли; Срѡљи*), али не и у баваништанском (ИВИЋ 1958: 347–348, 334–338). У току анализе указиваћемо и на ареал везан за говоре Баната, посебно тамишку говорну зону, али и јужно од Дунава (источна Шумадија и Батовац код Пожареваца).

Кључне речи: дијалектологија, говор Баваништа, морфосинтакса, речи са деклинацијом.

Увод

1.1. Истраживања говора Банатских Хера, Баваништа и Гаја обављена су још педесетих година прошлог века, што нам омогућује да данас сагледамо промене које су се десиле у њима на свим језичким нивоима. На основу језичке грађе сакупљене од информатора различитог пола, узраста и степена образовања утврдићемо које се морфосинтаксичке црте добро чувају, које су у фази превирања, (благог) повлачења или које су се дедијалектизовале. Најпре ћемо анализирати податке који су наведени за говор Баваништа у оквиру поређења херских говора са онима у околини Ковина и Вршца, што

¹ zarko.bosnjakovic@gmail.com

укључује: старе наставке у ИЛмн. (*с кѡли, по дућани*), Л=Гмн. (*по рѣтѡва*), -ма у ДИмн. (*љѡдма, с кѡњама*), -ом у Ијд. (*цвѣћом*), -ев (*кљѡчѣви*), изостанак сибиларизације у ДЛјд. (*у снаги*), аналошка сибиларизација у Амн. (*Влѣсе*), -ију у Гмн. (*Власѣју, пѣију*), -ада (*дѣгмада*), мн. зб. именице (*дѣца, децѣма*), поједине именице (*дѡбо, лѣбац : лѣба, ћѡшка*);

ДЛјд. (*мене, њѡзи/њѡј*), Дјд. (*јѡј, а не ју*), Дмн. (*нам, вам*), Амн. (*вас*), Ијд. (*сѣ мном*); прид. вид (*Кѡчѣног, лѡка црна*), -им у ДЛјд. м. и с. р. прид. и замен. (*на омѡљичким пѣту*), -ѡј у ДЛјд. ж. р. прид. и замен. (*мојѡј жѣни, у тѡј гѣжви*), -има у ДИмн. прид. и замен. (*тѣма лѡдима*), показна заменица *тај* (*од отѣ*), присвојне замен. (*њѣн и њѣн*), компаратив (*поштењѣје, проићѣје*), а потом неке особине које су регистроване у херским говорима (*ѡ гости*; Гмн. *дѡје кѡли*; Срб.ѣи), али не и у баваништанском (ИВИћ 1958: 347–348, 334–338). У току анализе указиваћемо и на ареал везан за говоре Баната, нарочито у тамишкој говорној зони, али и јужно од Дунава (источна Шумадија и Батовац код Пожаревца).

1.2. Грађа је снимљена и транскрибована у разговору са два мушкарца (П 1921 и Д 1933) и пет жена различите старости (Ми 1918, Н 1931, Р 1931, С 1945. М 1948). Информатори су различитог степена образовања. Сви имају основну школу, а једна средњу (Н 1931) и друга вишу (С 1945). Прва је из угледне и богате куће, а другој су родитељи досељени из Ужица, али се она уклопила у говор Баваништа. Остали су из добростојећих паорских кућа.

1.3. Овом приликом се захваљујемо колегиницама Биљани Сикимић и Снежани Станковић за снимке разговора са већином информатора презетих са Дигиталног архива Балканолошког института САНУ, као и студенткињи Милици Максимовић за снимљен интервју са (Ми 1918). Аутор је снимио информаторку (М 1948) и транскрибовао снимке (око 550 минута) свих информатора у виду континуираног дијалекатског текста.

Анализа грађе

2.1. У говору Баваништа поред наставка -има у ИЛмн. именица м. и с. р. забележен је и стари наставак -и, што није случај у говору Банатских Хера: *з бѡктери, с кѡли, сас лѡнци, с рукави; по дућани* (ИВИћ 1958: 347, 334). Новија грађа показује да је стари наставак -и скоро потиснут: Ми 1918: *сѡмо кочијаш да бѡде на кѡли*, Јесу морали колима ићи? – *Па кѡлима, кѡлима, с кѡлима*; П 1921: *с нѡктима* почѣшем; Д 1933: *имѡ кѡпу с уишма*; М 1948: *дѡшли са ѡтовима*. У тамишкој говорној зони он је чест, али је -има фреквентнији (ИВИћ, БОШЊАКОВИћ, ДРАГИН 1997: 25–29, 48–49). У говорима јужно од Дунава, тачније, у источној Шумадији, поред чешћег -има,

наставак *-и* је забележен само код именица с. р. које имају само множину (БОШЊАКОВИЋ 2012: 55), док изостаје у говору Батовца, у којем је *-има* (БОШЊАКОВИЋ 2009: 40).

2.2. У говору Баваништа и Гаја Лмн. је факултативно једнак Гмн. код сва три рода именица: *по рѣтѡва*; у *бѣли цѣпела* (ИВИЋ 1958: 347). Новија грађа ово једначење бележи само код једног информатора (П 1921) и то факултативно: Ми 1918: *по дућанѣма*; свѣ се у *кућама* праило, идѣш *по рѣдѣма*; П 1921: *раћовали смо у опѣнака* нѣко и бѡс; *ја сам једанѣс гѡдина* провѣо *по туђи кућа*; поред: *војска седѣла по кућама*, *дѡбије* нѣке *рѣне по ногѣма*, *нѣсам ишѡ по сѡбама*, ал сам *вѣдо по штѣлама*, кад је изѣшло *пиће по трѡвинама*, *ишѡ по црквама*; *по сѣлима* идѣш за *рѣну*; Д 1933: *слика по свадѣма*; С 1945: у *тепсѣјама*, имѣла *по згрѣдама*, идѣш *по кућама*. У банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта спорадично у одређеним синтагмама (*на нѣки мѣста*) код именица с. р. забележен је овај синкретизам, док је код именица женског рода реч о старом наставку *-а(х)* који се ретко чувао у устаљеним изразима (*у млѣди гѡдина*) 1950. године код људи у одмаклим годинама (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 49, 63). У говору Крушнице, али и у другим селима Банатских Хера и у Златици у Румунији, овај косовско-ресавски синкретизам је присутан (ИВИЋ 1958: 334). У говору Батовца ретки су примери овог типа (БОШЊАКОВИЋ 2009: 41). У источној Шумадији овај синкретизам је наведен само за именице ж. р. (БОШЊАКОВИЋ 2012: 76).

2.3. Као и у говору Банатских Хера и у Гају и Баваништу у ограниченом броју именица м. и с. р. у ДИмн. јавља се наставак *-ма*: *волѡма*, *говѣдма*, *људма*, *с кѡња* (ИВИЋ 1958: 334, 347). Новија грађа показује да је наставак *-ма* још жив поред чешћег *-има*: Ми 1918: *с кѡња*, *брѣте*, *с кѡња* сам *рѣдѣла*, *с кѡња* свѣ се *рѣдѣло*, такѡ *с кѡња*, *прѣ* је бѣло *сѣмо с кѡња*, *с кѡња* д идѣш, *мобиљсан с кѡлма*, поред: *с кѡњима* (2х), идѣш *с кѡњима*; П 1921: *довѡзѣли га кѡлма*, *тѣ* што су и *ѡднели с кѡлма*, *с кѡлма*, *са кѡња* сам *рѣдѣо*, *са мнѡгима људма*, *вѣдили људма* и *ствѣри* из *шифонѣра*, поред: *са кѡњима*, *људима* је *помѣго*, *помѣгѣли људѣма*; Д 1933: *с кѡњима*; М 1948: *са кѡлма*, *с кѡња*, поред: *кѡњима*, *људима*, *са волѡвима*. Дакле, наставак *-ма* је знатно раширенији у односу на стање у тамашкој говорној зони која представља прелаз ка кикиндској у којој се он не јавља (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 24). Овај наставак је забележен у Батовцу, као и у источној Шумадији (БОШЊАКОВИЋ 2009: 40, БОШЊАКОВИЋ 2012: 39, 55).

2.4. Код именица м. и с. р. на (некада) мек сугласник констатован је наставак *-ом* у Ијд. у Баваништу и Гају: *цвѣћом*, *синѡвѡцом* (ИВИЋ 1958: 347), *са јѡдним стѣрѡцом* (СЕКУЛИЋ 1981: 179). Наша грађа показује да на-

ставак *-ом* није потиснула стандардна варијанта са *-ем*: Ми 1918: *но́жом* су га избóли; П 1921: *са ко́њом*, *са мо́јим здра́вљем* ја сам задовољан и *са зна́њем*, *па́мћењем* и *са ви́дом*, Д 1933: да ме во́зи мото́ром, *са Не́мцом*, *с му́жом*, поред: *кра́јем* окто́бра, С 1945: *са рошті́љем*, М 1948: *тесто са ква́сцом* 2х; М 1948: *са но́жом* засе́чѐ 2х, поред: упозна́ је са буду́ћим му́жем, идѹ по́љем. У говору Банатских Хера иза меких сугласника јавља се *-ом*, док је у Калуђерову у оптицају косовско-ресавски наставак *-ем*: *с оце́м и брате́м* (ИВИЋ 1958: 334–335). У говору Батовца, као и у осталим косовско-ресавским говорима северног поддијалекта источно од Велике Мораве господари наставак *-ом*, као и у источној Шумадији (БОШЊАКОВИЋ 2009: 38; 2012: 27, 53). У банатским говорима Ш-В дијалекта уопштен је наставак *-ом* (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 12–13).

2.5. Константовано је да се у множини именица м. р. проширење *-ев-* иза меких сугласника држи у Баваништу и Гају, као и у Крушчици: *кљу́чеви*, *стри́цеви* (ИВИЋ 1958: 347, 335). Ово потврђује и пример забележен 1953. године од информатора рођеног 1867: *кљу́чеве* (СЕКУЛИЋ 1981: 178). Наша грађа показује да је проширење *-ев-* стабилно у скоро свим позицијама, осим иза *ц*: Ми 1918: *на кра́јеве* 2х, *па но́жѐве* го́ре; П 1921: *кра́љеви*, *на кра́ј крајѐва* сам б́ио, Д 1933: *но́жѐве* на пу́шке, поред: *имѐ* сам зе́цове, *ја њ́йма зе́цове*, *ђни ме́не го́лубе*, *за зе́цове* 2х; М 1948: *ти стрі́чеви*. У банатским говорима Ш-В дијалекта широко је заступљен наставак *-ов-*, али није потпуно загосподарио (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 15–16). У говору Батовца је правилна дистрибуција проширења *-ов-/ев-* (БОШЊАКОВИЋ 2009: 39). У источној Шумадији суверено господари *-ев-*, док се иза (некада) меких сугласника *-ов-* јавља углавном на североистоку (БОШЊАКОВИЋ 2012: 30–31).

2.6. Раније је константован изостанак сибиларизације у ДЛјд. именица м. и ж. р. на *-ка*, *-га* у говору Баваништа и Гаја, као и Банатских Хера: *дево́јки*, *у сна́ги* (ИВИЋ 1958: 347, 335). Наша новија грађа показује да су присутни и примери са сибиларизацијом: Ми 1918: *ударио ме по ру́ци*, С 1945: *у за́друзи*; М 1948: да да́ *сто́ки*, *ка́зала́ ће́рки*, поред: *у А́мерици* 4х. У банатским говорима Ш-В дијалекта изостаје сибиларизација, али се понеки пример са њом код често употребљаваних лексемама као *рука* и *нога* може сматрати аутентичним дијалекатским реликтима (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 59–60). У источној Шумадији чешћи је наставак *-и* од *-е* при чему испред овог првог, услед аналогije, углавном нема сибиларизације, а ако се јави, тада је чешћа у локативу, и то не само код лексема *нога* и *рука*, већ и у другим, што указује на утицај стандарда (БОШЊАКОВИЋ 2012: 66–68). У говору Батовца је такође чешћи наставак *-и* испред којег нема сибиларизације (БОШЊАКОВИЋ 2009: 41).

2.7. Аналошка сибиларизација у Амн. именица м. р. на *к, г, х* присутна је и у говору Баваништа и Гаја, као и у херском: *Вла̋се, бӳца̋це* (ИВИЋ 1958: 347, 335). Наша грађа показује да је ова дијалекатска црта стабилна: Ми 1918: штрикали смо *п̋рслӳце, чва̋рце* у уста није мето̋, п̋равимо *ва̋љӳшце, та̋и̋шце*, у *ва̋љӳшце* не м̋етеду ше̋ћера, *санда̋ӳце* п̋равио; П 1921: за̋ка̋чио *во̋јни̋це*, к̋о б̋дс, к̋о *оп̋ан̋це*, к̋о је шта̋ им̋о *оп̋ан̋це*; Д 1933: за *Коза̋це*, п̋равио *оп̋ан̋це*; С 1945: к̋ува *ва̋љӳшце*, поред: н̋осе *бар̋ја̋ке*; М 1948: кад п̋очне да т̋ера *п̋ӳпо̋ље*, ста̋ви се у *то̋бо̋и̋шце* (цедила), р̋ак је пӳстио *к̋ра̋це*, поред: кад ђмаш *ра̋д̋ни̋ке*. У источнијим говорима тамисшке зоне и у Српској Црњи факултативно се среће ова аналошка сибиларизација, која је типична за К-Р и неке С-В говоре (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 23–24). У источној Шумадији она се углавном јавља у централном и јужном делу, чиме се прекида континуум са говорима северно од Дунава (БОШЊАКОВИЋ 2012: 35–36).

2.8. У говору Банатских Хера, а и у Гају наставак *-ију* у Гмн. јавља се код већег броја именица него у стандарду: *Влас̋и̋ју, ни̋ци̋ју* (ИВИЋ 1958: 335, 347). Наш корпус не обилује примерима овог типа, те нисмо у могућности да дамо неки закључак, већ да се јавља у уобичајеним примерима: П 1921: са д̋есет *пр̋сти̋ју*; М 1948: б̋ило м̋ло̋го *гос̋ти̋ју*. Примери овог типа се јављају и у банатским говорима Ш-В дијалекта. Изузетак чини пример *Власи̋ју* у којем се аналошким наставком *-ију* избегао генитивни облик *Вла̋ < Влаа < Влаха* (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 21–23). У Батовцу је забележен управо генитив те именице: *Влас̋и̋ју* (Бошњаковић 2009: 41). Овај наставак се јавља код већег броја именица у источној Шумадији: *Влас̋и̋ју, гост̋и̋ју, ми̋и̋ш̋и̋ју, нок̋ти̋ју, пра̋и̋ш̋и̋ју, пр̋сти̋ју* (БОШЊАКОВИЋ 2012: 35). Наведени примери се јављају и у централној Шумадији уз још три са ограничењем употребом: *зуби̋ју, јага̋њи̋цу, тео̋ци̋ју* (РЕМЕНИЋ 1985: 229–230).

2.9. У говору Банатских Хера и Гаја код појединих именица типа *кола* забележен је наставак *-и* у Гмн, али не и у Баваништу, што је вероватно случајност: п̋ет *ко̋ли*, кот *ко̋ли*, *ко̋ли* (ИВИЋ 1958: 335). Наша грађа потврђује да се он факултативно јавља код *pluralia tantum* средњег рода углавном код старијих информатора: Д 1933: *иза ле̋ћи*, М 1948: оста̋ви *иза вра̋та*, ски̋не *с ко̋ла*, да̋ска *пре̋ко ко̋ла*, држ̋и *иза ле̋ћа*. Наставак *-и* је забележен и код мањег броја именица у банатским говорима Ш-В дијалекта, при чему се код неких тек утврђује (п̋ет *јута̋ри*), док се *вра̋ти, ле̋ћи* и *усти* срећу и у другим говорима у којима се употребом наставка *-и* избегава синкретизам Г са НАВ. Једино у *ле̋ћи* наставак *-и* потиче из дубље старине (< **ledьjъ*), а *ћ* је добијено аналошки према НАВ (< **ledja*) (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 47). Тај наставак је забележен и у Батовцу: *са ле̋ћи* (БОШЊАКОВИЋ 2009: 41). У источној Шумадији код именице *ко̋ла* наставак *-а* у Гмн. је везан за

северније говоре (пѣт *кѡла*), док се *-и* јавља на целој територији (*кот кѡли*) (БОШЊАКОВИЋ 2012: 54).

2.10. У ранијим истраживањима говора Баваништа случајно се није нашао пример за Амн. именице *гост* с предлогом *у*, док јесте у Гају, Крушчици и Великом Гају: *ѱ гости*, отишла млади *у гости* (ИВИЋ 1958: 347, 335). Наша грађа показује да је стари наставак *-и* уобичајен и у говору Баваништа: П 1921: идѹ *ѱ гости*; С 1945: кад дѡђу *ѱ гости*; М 1948: отишла *ѱ гости*. Овај наставак је забележена у банатским говорима Ш-В дијалекта (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 23), у источној Шумадији (БОШЊАКОВИЋ 2012: 37) и другде. У Батовцу се чува стари и нови наставак *у гѡсти* / *у гѡсте*, што је утврђено на основу упитника (БОШЊАКОВИЋ 2009: 40).

2.11. Колективне именице на *-ад* у појединим говорима захваћене су плурализацијом у обличком и синтаксичком смислу. У кикиндској говорној зони оне имају наставке множине мушког рода у Н *-ади*, у А *-аде*, а у југо-источном Баната наставке средњег рода *-ада*. У тамешкој говорној зони оне имају наставак женског рода једнине *-ад*, само је у Иланци забележен и наставак *-ада* (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 73–74). Он је одлика говора Крушчице, али и Баваништа и Гаја: *дѡгмада*, *бѡрада* (ИВИЋ 1958: 336, 347). Наша новија грађа показује исто тежњу ка множинским облицима, а дистрибуција наставака зависи од старости информатора. Тако је наставак *-ада* везан за говор старијег информатора, док је *-ад* одлика млађих говорника: П 1921: йма већ *унѡчада*, тѡ (паша) је бйло за *јѡнада*, *јѡнада* и *тѡлада* су тѡмо йшла, врату *јѡнада*, тѡмо су *јѡнада*; ѡсам *унучади*, поред: за мѡје *унѡчади*; Н 1931: йма пѣради; С 1945: *у бѡрад*; М 1948: *иѡљежад* су била већика; поред: исѣчем на *пѡрчаде/пѡрчеда*, кѡпйѡ *тѡладе*. Иначе уобичајена је суплетивна множина именица с. р.: П 1921: *јѡгањци*; М 1948: *јѡгањци* се заљѡче, заљѡче *јѡгањце*; *бѡриѡи*, *пѡчиѡи*, *пѡлиѡи*, да дѡм *пѡлиѡима*, да нахрѡним *пѡлиѡе*, *ћѡриѡи*. У говору Батовца нема наставак *-ада*, већ *-ад*, који користи најстарији информатор, и *-ади* код средње генерације, док су доминантни наставци *-иѡи/-ѡи* (БОШЊАКОВИЋ 2009: 39–40). У источној Шумадији редак је наставак *-ад(и)*, а већина примера је добијена на основу директних питања из упитника. Углавном су наставци *-иѡи* и *-ѡи* (БОШЊАКОВИЋ 2012: 57–59).

2.12. Говор Баваништа спада у шири ареал у којем збирне именице *деца* и *браћа* имају множинске облике, а с тим у складу и конгруенцију: *дѡца*, *деѡѡма* (ИВИЋ 1958: 347). Наша грађа потврђује живу употребу множинских облика: Ми 1918: йма двѡје *дѡѡѡ*; П 1921: мнѡго *бѡѡѡ*, пѣт *бѡѡѡ*; двѡ-трѡја *дѡѡѡ*, у вѡзи тй *дѡѡѡ*, имѡли мѡшки *дѡѡѡ*, нйје имѡ *дѡѡѡ*, остѡло

деца̂ без родитеља, кад си ишо *деца̂ма* за нџвце; М 1948: нџје имала *деца̂*, двџе *деца̂* 2х, чџетворо *деца̂*, дџвет *деца̂*, сџдам *деца̂*, ђбоје *деца̂* 2х, нџјвише сам ја рџдила од *деца*, код мџји *деца*, поред: нџсам тџла ни *деца* да дџјџм. Тако је и у говору Банатских Хера (ИВИЋ 1958: 335), Батовцу (БОШЊАКОВИЋ 2009: 40). У говору источне Шумадије јављају се и јџднински и множински облици, при чему су ови други чџшћи, нарџчито код именице *деца* (БОШЊАКОВИЋ 2012: 78–79). У банатским говорима се такође јављају множински облици, а јџднински углавном у западнијџм делу кикиндске говорне зоне (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 67–68). И именица *браћа* има множинске падеже.

2.13. Стари аномални облици именице *доб-а* у НА замењени су новијџм *доб-о* како би одговарали типичној парадигми средњџг рода, што је често у банатским говорима Ш-В дијалекта, у Крушчици и Гају, али случајно није нађен пример у Баваништу (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 55; ИВИЋ 1958: 335, 347). Наша грађа показује да се други облик јавља и у Баваништу: М 1948: зџмско *дџбо*; Н 1931: *до нџка дџба*. У источној Шумадији облик *дџбо* је најчџшћи, а јавља се углавном у севернијџм и неколико јужнијџх пунктова, док *дџба/дџба* су збалежени у северозападнијџм селима (БОШЊАКОВИЋ 2012: 62). У Батовцу ова именица у НГАјд. гласи *дџба*, а у Лјд. *дџбу* (мој материјал).

2.14. Проширење *љ* је стара црта која је некада имала шири ареал, а данас се јавља у говорима Баната и Бачке, чџшће у множини него у јџднини: *Срџљин*, *Срџље* (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 40). У говору Бантаских Хера и Гаја именица *Срџи* у множини има проширење *љ*: *Срџљи*, *Срџбаља*, *Срџљџма* (ИВИЋ 1958: 335, 347). Међутим, у говору Баваништа та се црта не јавља: Ми 1918: нџши *Срџи*, какџ *Срџи*, бџло је и *Срџба*; П 1921: за *Срџбина*, *Срџи* 2х, *Срџи* 2х, код *Срџба*, *Срџима*; Н 1931: *Срџи*, *Срџбе*; Д 1933: *Срџин*; М 1948: *Срџба*, *Срџима*. Ни говори у источној Шумадији немају ову црту (БОШЊАКОВИЋ 2012: 41).

2.15. У источнијџм српским говорима именица *хлеб* се у НАјд. јавља са проширењџм *-ац*, као и у говору Банатских Хера, Баваништа: *лџбац* : *лџба* (ИВИЋ 1958: 335, 347). Ову именицу смо забележили само у говору јџдне информаторке и то углавном у стандардном облику, али спомиње да су старији говорили *лџбац*: М 1948: кад се умџси *хлџб*, тџу се *хлџб* мџте, тџу се слџже *хлџб*, и *хлџб* сам мџсџла, *са хлџбом*, мџ смо прџвили вџлике *лџбове*; П 1921: кџру *лџба*. У источној Шумадији примери *лебац* и *леб* су веома ретки у односу на оне с *-а*, који су најчџшћи: тџу се пџко *лџба* (БОШЊАКОВИЋ 2012: 47–48). У говору Батовца забележена је само варијанта с *-а*: мџсџли *лџба*, закљџпимо *лџба*, ђна ти дџ онај *лџба* (мој материјал).

2.16. У говору Банатских Хера, али и у Гају и Баваништу именица *ћошак* је пришла именицама женског рода: *ћошка* (ИВИЋ 1958: 335, 347). Наша грађа показује да се ова именица и даље користи у женском роду, а да је због мешања падежа правца и места тешко одредити род у локативу (П 1921): Ми 1918: *ондак идемо на ћошку*, *била ћошка*, *ондак отиднемо на ћошку*; П 1921: *а ја сам ту био на ћошку*, *наслеђили ту кућу на ћошку* (лок.), *овде на ћошку* *баш* *ди је апотэка*; Д 1933: *иза ћошке*, *а на ч'ошку* (Л=А) *била к'ућиња*; М 1948: *ћошка*, *йди до др'уге ћошке*, *на др'угу ћошку* *скрени л'ево*. Само у Иланци, која се налази у тамишкој говорној зони, ова именица је женског рода (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 43). У источној Шумадији исто је женског рода, али само у Подунављу, Кулич, Липе и Шалинац (БОШЊАКОВИЋ 2012: 51). Исто је и у Батовцу: *ћошка*, *на ћошки* (мој материјал).

2.17. Именица *мати* има проширење *-ер-* у свим падежима осим у НВјд. У тамишкој говорној зони она у Ајд. има наставак *-у* по *а*-деклинацији: *м'атеру* (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 75–77), што није случај у Баваништу, у којем се чува стари акузатив: Ми 1918: *м'атере* *тк'а ле*; П 1921: *к'упи му м'ати*, *њег'ове м'атере* *отац*, *знао сам и њ'ину м'атер*, *пс'ује он'им м'атер*; Д 1933: *м'ати* *није т'ела да ме в'оди*; М 1948: *м'ој отац и м'ати*, *м'ати дође*, *м'ати скр'љала р'уку*, *њег'ове м'атере* *су родитељи в'е рни*, *ид'у код њ'ене м'атере*, *м'ојој м'атери*, *са м'атером*, *поред: м'ајка*, *м'ајку*, *м'ајко*; *м'ама/м'ама*, *м'амо*: *м'ама в'иче*, *м'ама на њ'иву*, *м'ама р'уку слом'ила*. У источној Шумадији чешће се користи лексема *мајка*, али и *мати* у НВјд. и с проширењем у осталим падежима: *без м'атере*, *м'оу м'атер*, *са м'атером* и сл. (Бошњаковић 2012: 85–86).

2.18. Именица *ћерка* има проширење *-ер-*, али и творбени суфикс *-ка*, којим се уклопила у промену именица *а*-деклинације: П 1921: по једну *ћерку*, *уд'аво ћерку*; Н 1931: *ч'ерка*, *три ч'ерке*; Д 1933: *ћерка*; С 1945: *код ћерк'е*, *д'сам ћерк'и*, *са ћерк'ом*; М 1948: *ћерк'а се*, *ћерка*, *ка'з'ала ћерки*, *а ни су се ни ћерке* *удале*. У банатским говорима Ш-В дијалекта именица *к'ћи* такође је прешла у *а*-деклинацију (*ћерка*), али се напоредо срећу и остаци старије промене: *к'ћи*, *от к'ћери*, *нашој к'ћери*, *са к'ћером*, *к'ћер* (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1997: 74–78). У источној Шумадији ова именица има проширење *-ер-* са суфиксом *-ка* (*ћерка*) и без њега, само у Вјд: *ћ'ери* : *ћ'еро*, што је знатно ређе (БОШЊАКОВИЋ 2012: 84–85).

2.19. Синкретизам ГАДЛјд, тј. наставак *-е* у последња два падежа лечних заменица 1. и 2. л. јд. и повратне захвата широк ареал у многим нашим дијалектима. У нашем микроареалу тако је у тамишкој зони банатских говора, стим да се у њеном северном делу среће и наставак *-и* (ИВИЋ, БОШЊА-

КОВИЋ, ДРАГИН 1994: 231–233), у говору Банатских Хера, Баваништа и Гаја (ИВИЋ 1958: 336, 347). У источној Шумадији чешћи су краћи облици *мен, теб, себ*, од *мене, тебе, себе* у ДЛјд (БОШЊАКОВИЋ 2012: 92–96). У Батовцу се код старијих информатора срећу и дуже (*мёне*) и краће (*мён*) форме, док су ове друге код деце ређе, а преовлађују оне с *-и* (БОШЊАКОВИЋ 2009: 42–43). Наша грађа показује да нема краћих облика, осим један пример код М 1948, а да су они са *-е* доминантни: Ми 1918: да *даш* и *мёне*, не *могу* да ти *дам*, *трёба мёне*, а *он каже мёне*, *моји нису мёне* праили свадбу, *тёшко тебе*, па *ондак тебе да, мёне да*, Хвала вам! Хвала и *теби*; П 1921: како *мёне* јел *тебе* одговара, *мёне* не одговара, *то је мёне* Бог дао, *то мёне* непознато било, *мёне* *то* било непознато, *мёне* *реко, мёне казџо, мёне* није лоше учинио, *благџо тебе*; сваки човек *може себе* да буде лекар, *ја о себе* најмање водем да говорим, *сам по себе*, поред: *мёни* пођу увек суже, *он каже мёни*, како *теби* одговара, *морамо сами себи* да признамо; Н 1931: и *мёне* је јако жао; Д 1933: *они мёне дадџу, они мёне голубе (даду)*, и *каже он мёне*, и *он мёне* отвори једно сандџче, *они мёне дадџу*, је л а *ко ће мёне* да ради, *мёне* лева комџора откажала; М 1948: *он је мёне* нешто казџо, *реци ти мёне*, па *мёне* Злата рече, а *он мёне* каже, *мёне* није јасно, *то је мёне* страшно, *она сипала и мёне, мёне* притисак скџчи, *мёне* наспем, и *мёне* та боља кафа; *то је тебе* кафа, *тебе* ниси ни скувала, поред: а *он мёни* дође стрџц 2х, *лепше би* било и *њему и теби*; поред: *каже она мён*. Под утицајем наставка *-е* у дативу наглашеног облика *тебе* дошло је до употребе енклитике *те* уместо *ти*: П 1921: што *те* није мјло немџ да радиш другом, а што вољеш да се *тебе* уради, *то уради* и другом.

2.20. У Ијд. личне заменице 1. лица нема К-Р с *моном*, већ се у нашем микроареалу свугде јавља *са мном* (Ивић 1958: 336, 347; ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 81; БОШЊАКОВИЋ 2009: 43; БОШЊАКОВИЋ 2012: 95–96), па и у говору Баваништа: Ми 1918: *ајде са мном*, *шта ће он саџ са мном*; П 1921: *дође са мном*, *ишла са мном* у школу; М 1948: *са мном* је разговарала.

2.21. У говору Банатских Хера лична заменица 3. л. јд. ж. р. гласи *њџзи*, у Баваништу *њџзи/њџџ*, а у Гају само *њџџ* (ИВИЋ 1958: 336, 347). Наша грађа показује да је облик са *парикулом -зи* скоро потиснут: Ми 1918: *ја сам њџџ* сестра од тетке, *баш кажем њџџ*; П 1921: *ја сам њџџ* причо, *мојџџ жени*; Р 1931: *он отишо пред њџџ*; М 1948: *дала сам њџџџи*; *ја сам њџџ* једаред кажала, *ја њџџ* кажем. Двојне форме (*њџзи/њџџ*) су присутне и у говору Батовца (БОШЊАКОВИЋ 2009: 43). У источној Шумадији се скоро на целој територији јавља *њџџ*, а на западу и југозападу, где је и жариште кановачког акцента, облик *њџм* (БОШЊАКОВИЋ 2012: 100–102, 376). У банатским говорима Ш-В дијалекта јавља се само облик *њџзи*, у којем се *ј* изгубило иза дугоси-

лазног акцента јер се нашло у слабом положају, а остало је и без морфолошке функције будући да је *-и* постала наставачка морфема за ДЛјд. (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 82–83).

2.22. У Дјд. У Крушчици је енклитика *ју/у*, а у Гају и Баваништу *јој* (ИВИЋ 1958: 336, 347), што потврђује и наша грађа: Ми 1918: нѐ зна да *јој* каже, момак *јој* бјо; П 1921: дао сам *јој* да ч'ита, Д 1933: поздравим *јој* тетку; М 1948: да *јој* помажем, купи *јој*, тетка *јој* долази, браћ *јој* умро. У банатским говорима Ш-В дијалекта енклитика *јој* доминира у јужнијим деловима тамишке говорне зоне, док је у кикиндској и северним деловима тамишке *је*, а у појединим пунктовима јављају се обе *јој/је* (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 84–85). У говору Батовца имамо типично К-Р стање, тј. енклитику *ју* (БОШЊАКОВИЋ 2009: 43). У источној Шумадији велико је шаренило енклитика: *јом/њом* су везане за кановачку зону, *ју* за источније говоре према В. Морави, док се *јој* среће скоро по целом терену, а *гу* смо у два села Суводолу и Раљи, где су по речима информатора били Бугари (БОШЊАКОВИЋ 2012: 100–103, 376).

2.23. У говору Банатских Хера чувају се енклитике у Дмн. *ни*, *ви*, а у Амн. (*не*), *ве*, а у Баваништу и Гају *нам*, *вам*; *нас*, *вас* (ИВИЋ 1958: 336, 347), што потврђује и наша грађа: Ми 1918: није *нам* дао, отвори *нам* врата, ни *нам* казо, ни *нам* се свиђало; П 1921: да *вам* кажем, Д 1933: да *вам* ми дамо, како *вам* је сад; М 1948: ко да *вам* брани; Ми 1918: јел по Стокин то *нас* највише нађеду, кад *нас* вјдо, молимо *вас* идите к'ћи; Д 1933: ни *нас* слуша; М 1948: било *нас* је. Тако је и у банатским говорима (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1997: 82). У Батовцу је К-Р систем енклитика уз спорадично присуство стандардних форми (БОШЊАКОВИЋ 2009: 44). У источној Шумадији енклитике *ни*, *ви*; *не*, *ве* су чешће од стандардних, а *ни*, *ви* у Амн. се срећу само у неколико пунктова без јасног ареала (БОШЊАКОВИЋ 2012: 97–100).

2.24. У Амн. заменице 3. л. за разлику од стања у кикиндској зони, где је енклитика *и*, у тамишкој је присутна и варијанта са *ј*: *ју*. Претпоставке за јављање овог гласа су различите. Могао би бити остатак старе основе (јихъ) у којој се испред вокала он изгубио, а потом у хијату васпоставио да би се затим аналошки пренео у сандхију и иза сугласника. Глас *ј* се могао аналошки пренети из енклитика у једнини *је*, *јој* или из Амн. њ (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 90–91). У Баваништу је у Амн. енклитика *ју*: Ми 1918: ја *ју* научила да пиједу млека; П 1921: знам *ју*, свѣ *ју* ја познајем Д 1933: кад *ју* вјдиш, почо да *ју* прави; М 1948: узела сам *ју*, и сад сам *ју* поклала. Код најстарије информаторке забележена акузативска енклитика *ју* и у функцији индиректног објекта, што се среће у говорима јужно од Дунава: Ми 1918: па кад *ју* кажемо ајде оди, поред: Ми 1918: да *им* дамо, кад

јим трѣба; П 1921: да *им* кâжем; Д 1933: нâ *им* нѡси; М 1948: нѣје *им* се дѹго јављѡ. У говору Батовца у Дмн. поред *им* (па да *им* дâдѹ мâl) имамо и акузативску енклитiku *и* (да *и* кâжем). У акузативу се јавља и варијанта *ји* (ѹбије *ји*, тѣрали *и*) (БОШЊАКОВИЋ 2009: 44–45). У источној Шумадији чешћа је енклитика *и* од *ји* и *ги* у Амн, али се јављају и у функцији индиректног објекта: ѹмрло *и* дѣте, ѹмрла *ји* бâба, дâм *ги* да једѹ (БОШЊАКОВИЋ 2012: 104–106).

2.25. У заменичко-придевској промени преовладали су наставци сложене, заменичке промене. Међути, на ширем (Војводина, Биограчићи, Галипољски Срби), али и у нашем микроареалу сачували су се у посебним генитивским (акузативским) синтагма остаци именичке промене, на шта је вероватно утицала блиска веза атрибута и именске речи у спацијалном (из *Цâрска пѣска*) темпоралном (од *Вѣдова до Ївања днâ*) или патритивним генитиву назива животињских намирница (*лѹка црна*) (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 108–111). У Крушчици и Гају забележени су примери овог типа: кѹвали *прѣсна купѹса*, ѹзме *лѹка црна* (ИВИЋ 1958: 337, 347). Очекивано је да се и у говору Баваништа јаве примери овог типа. Наша грађа потврђује факултативност и повлачење ове црте: Ми 1918: сѡс од бѣла лѹка, сâмо од бѣла лѹка, поред: а ѹнук ми нâјвише вѡле од бѣлог лѹка 2х, мâlо лѹка, сѣтно бѣлог; П 1921: само: ѣмамо сѹвога мѣса, сланине, побѣго са *фрѡнта немâчког*, ѡн је са *руског фрѡнта* побѣго; С 1945: кѹва *црвѣног сѡса* и бâрена кромпѣра; М 1948: а прâмбаба ми Румѹнка из *Нѡва Сѣла*, мѣтем бѣла лѹка. У говорима источне Шумадије ова појава је изузетно ретка: мâl *прѡйна брâшна*, мâl *стрмнâ брâшна*, смрти нѣма бе сѹђена дâна, из чѣста *мѣра* (БОШЊАКОВИЋ 2012: 146).

2.26. У говору Банатских Хера у ДИЛЈд. м. и с. р. придева и заменица јављају се напореда наставци *-ем* и *-им*, док је у Банатској Паланци, која је на самој обали Дунава, нâјвише примера са првим. Међутим, у Баваништу је у употреби само наставак *-им*: на *омѡљичким пѹту* (ИВИЋ 1958: 337, 347). Наша грађа показује да је он (*-им*) доминантан, али да се срећу и *-ом* и ретко *-ем*: П 1921: кѡ јѣде кѣсело грѡжђе *тѣм* утрну зѹби, јâ сам *једнѣм* дѣди рâдио зѣмљу, ѡн јâви *онѣм трѣћим*, псѹје *онѣм* мâтер, кѹпили *мѡјим* унѹку; ѡн се тâмо рâни о *својѣм* трѡшку, ѡн би ми о *тѣм* причѡ, о *тѣм* нѣсмо причâли, поред: дâли *нѣком* ствâри, нѣсам се рâдово *тѡм*, блâго тѣбе и свâ *ком* кѡ вѣрује, свâком су дâли, тѣшко *онѡм* кѡ се тѹђем злѹ рâдује, по мѡјем мѣшљѣњу, по *овѡм правослâвном* ѡбичају, по *Светѡм* писму, у *тѡм* смѣслу, нâдимак је бѣо по *нѣховом*; Н 1931: свâком је пѡклон дâо, Д 1933: *овѣм* бѣло крѣво, сâд по *ѣстим* сѣје пасѹљ, пѣше о *тѣм* рâту, поред: кâже *нѣгѡм* дрѹгу, у *тѡм* аутѡбусу; ѣма тѡ и на *нâшем* (аутѡбусу), С 1945: свâком

се намѐни; М 1948: ђн кѧже *тѧм*, по *тѧм* се распознавало, по *цѧлим* мѧте. Чешћа употреба наставка *-им* него *-ом* је забележен и у говору информатора рођеног 1867: *једним* је вѧзана лѧва нѧга, а *дрѧгим* дѧсна; *мѧјим* тѧсту и *њѧговом* комшѧји (СЕКУЛИЋ 1981: 178). Наставак *-им* се јавља у тамишкој говорној зони, док је у кикиндској редак, осим у источном и јужном делу. Његово порекло је различито тумачено, а само је сигурно да се прво јавио у локативу, а порекло би требало сагледавати у словенском контексту и језичким споменицима из прошлости (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 111–122). У источној Шумадији и иза тврдих и меких сугласника скоро је свугде уопштен наставак *-им*, поред ређих: *-ом*, *-оме*, *-ем* (БОШЊАКОВИЋ 2012: 133–139). Међутим, у Батовцу у ДИЛЈд. доминира и код меке и тврде промене косовско-ресавски наставак *-ем*, док се код деце може ретко чути и *-ом* и *-им* (БОШЊАКОВИЋ 2009: 48).

2.27. У ДЛЈд. заменичко-придевске промене ж. р. у говору Банатских Хера, Баваништа и Гаја наставак је *-ој*: *бѧлој кокѧшки*, *о нѧшој слѧви* (ИВИЋ 1958: 347). И наша грађа то потврђује: Ми 1918: а ђн кѧже *мѧјој* снаји; П 1921: кѧжем *мојѧј* жѧни; ѧма нѧљуди у *свѧкој* нѧцији, у *тој* гѧжви; М 1948: у *нѧвој* кѧћи. У источној Шумадији на целој територији се среће наставак *-ој*, а једини је у источнијим крајевима, према Великој Морави. Наставак *-ом* се наслања на космајску зону и југозападније говоре, оне које имају и кановачки акценат, што су две битне одлике С-В говора (БОШЊАКОВИЋ 2012: 137–140). У Батовцу нема косовско-ресавског наставка *-е*, већ само *-ој* (БОШЊАКОВИЋ 2009: 48–49).

2.28. У говорима Банатских Хера, као и у Баваништу и Гају у ДИЛмн. заменичко-придевске промене јавља се наставак *-има* (ИВИЋ 1958: 337, 347). Наша, истина, скромна грађа показује да је у самосталној употреби само наставак *-има*, а у атрибутској оба *-има/-им*, док стари наставак *-и* у ИЛмн. нисмо забележили: Ми 1918: ја *мојѧма* децѧма кѧжем; П 1921: *са мнѧгима* љѧдма, а *нѧкима* су ѧзели, поред: бѧо је *међу прѧвим* ѧѧцима, мѧлогѧ љѧди *с којѧм* сам бѧо; Д 1933: трѧба да помѧжеш *тѧма* љѧдима, *тѧма* Нѧмцима, прѧчѧ је *о тѧма* Козѧѧцима; С 1945: *са тѧм* кѧрпѧма; М148: ја сѧнѧла *овѧм* двѧма. У банатским говорима Ш-В дијалекта у Дмн. у тамишкој зони господари наставак *-има*, а у кикиндској *-им*. У ИЛмн. на целом подручју чест је наставак *-и*, али и *-им* у кикиндској и *-има* у тамишкој говорној зони (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 122–126). У источној Шумадији у употреби су две варијанте *-има* и *-им*. Први наставак је чешћи у самосталној употреби и у дативу, а други у атрибутској и у инструменталу и локативу (БОШЊАКОВИЋ 2012: 141–142).

2.29. У говору Банатских Хера показна заменица *тај* с предлозима који се завршавају на сугласник има једно аналошко *о* према *овај*, *онај*, што

није забележено у Гају и Баваништу (ИВИЋ 1958: 338, 347). Наша грађа показује да су примери са *о* изузетно ретки, што се може довести са стањем у говорима јужно од Дунава: Ми 1918: не бавим се *с тѣм*, П 1921: *од отѣ* је било, поред: *од тѣ* педесѣт кѣћа; С 1945: *с тѣм* кѣрпѣма; М 1948: *за отѣ* су таквѣ, поред: *сас тѣм*. У источној Шумадији примери са аналошким *о* су ретки и могу се јавити и у примерима без предлога: *мѣ отѣј* ђчув, *отѣ* вѣда, *отѣм* сѣну нѣсам прѣвила свѣдбу, поред: *под отѣ* бѣгрѣн, *од отѣ* нѣши (БОШЊАКОВИЋ 2012: 168). У Батовцу нема аналошког *о* ни у предлошким конструкцијама (БОШЊАКОВИЋ 2009: 46–47). У банатским говорима Ш-В дијалекта *о* се јавља само уз предлоге и представља маркантну црту војвођанских српских говора. Подстицај за јављање овога *о* дале су гласовне промене типа *од тога > от тога > о тога*, а потом је дошло до додавања *о* ради јасноће исказа: *од отога* (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 129–130).

2.30. У говору Банатских Хера (Крушчица и Врачев Гај), као и у Гају и Баваништу, присвојна заменица 3. л. јд. гласи *њѣн* (ИВИЋ 1958: 338, 347), што потврђује и наша грађа: Ми 1918: *ѣн* је *њѣн* ѣтац, *за љѣног* другѣра, *нѣша* живѣна *јѣли љѣна*; П 1921: *њѣна* бѣба, *њѣна* мѣти, *њѣна* сѣстра, не пѣнтим *њѣног* мѣжа, Д 1933: *њѣна* тѣтка; М 1948: *њѣн* ѣтац, бѣла *њѣна* сѣстра, ѣће да нѣси *њѣну* флѣшу кѣћи, идѣ код *њѣне* мѣтере, бѣла код *њѣни*. Тако је и код информатора рођеног 1913. године: *њѣн* дѣж'ивлѣј (СЕКУЛИЋ 1981: 179). У банатским говорима Ш-В дијалекта присвојна заменица 3. л. женског рода увек је *њен* (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 128). У источној Шумадији на целој територији користи се заменица *њѣн*, а само у два пункта и *њѣан* (БОШЊАКОВИЋ 2012: 164–165). У говору Батовца код најстарије генерације чува се стари облик *њѣн*, а код средње и млађе стандардни облик *њѣн* је обичнији (БОШЊАКОВИЋ 2009: 47).

2.31. У говору Банатских Хера (Крушчица и Врачев Гај), као и у Гају и Баваништу, присвојна заменица 3. л. множине гласи *њѣн* (ИВИЋ 1958: 338, 347), што потврђује и наша грађа, уз понеки пример из стандардног језика: Ми 1918: *ѣмаду ѣни љѣне* кѣће; П 1921: да вѣди *њѣно* имѣње, онѣ шѣроке сѣкѣе *њѣне*, *њѣна* колѣнија, *њѣна* кѣћа, *њѣни* Нѣмци, поред: *нѣдимак* је бѣо *по љѣховом*; Д 1933: *тај љѣн* војник, *кѣнте* су *њѣне*, *тѣ* је бѣла *њѣна* амбулѣнта, *њѣна* мѣйна је бѣла, *њѣно* грѣбље, *њѣно* двѣриште, поред: *за онѣј љѣхов* мѣтрѣлѣз; М 1948: *такѣ* је *њѣно*. У банатским говорима Ш-В дијалекта присвојна заменица 3. л. множине увек је *њин* (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 128). Тако је и у говору Баатовца *њѣн*, само што се код деце чује и стандардни облик *њѣхов* (БОШЊАКОВИЋ 2009: 47). У источној Шумадији на целој територији користи се заменица *њѣн*, а само у два пункта и *њѣан* (БОШЊАКОВИЋ 2012: 165–166).

2.32. У говору Банатских Хера, као и у Баваништу и Гају, у компаративу придева и прилога јаљају се контаминирани формације, тј. јотоване сугласника као да је у питању наставак *-ји*, а не *-ији*, које се у Гају може и сажети: *поштењѝје, проишњѝје; веселѝ < веселѝји* (ИВИЋ 1958: 348). Наша грађа показује да је такав модел компарације у повлачењу пошто је чешћи био обично у говору најстаријих информатора: Ми 1918: *богаћњѝји, богаћњѝје*, поред: *сланѝје, јефтинѝје* 2х; П 1921: *згодњѝје, комотњѝја*, поред: *најбогатиѝји, најискрениѝји, ситниѝје*, код њѝ је *уредниѝје, уредниѝји, уређениѝје*; Н 1931: *раниѝје*, Д 1933: *раниѝје*; С 1945: *светлиѝја, сиромашниѝји*; М 1948: *рањѝје*, поред: *сналажљивиѝји, најздравиѝја*. Контаминирани облици су забележени и у источној Шумадији (*топљѝје, рањѝје, чишћѝји*) и Батовцу (*богаћѝји, здрављѝји, опашињѝји*) будући да је то одлика С-В и севернијих К-Р говора (БОШЊАКОВИЋ 2012: 151; БОШЊАКОВИЋ 2009: 49). Контаминирани облици су чести у тамешкој говорној зони, нарочито када се придев завршава на *в* или *н*: *здрављѝи, крупњѝја* (ИВИЋ, БОШЊАКОВИЋ, ДРАГИН 1997: 140).

Закључак

На основу анализе богате грађе можемо констатовати да се већина морфосинтаксичких црта именских речи углавном добро чува (*ножѝве; прстиѝју; ваљѝице, таиѝце; љ гости; седам деѝа, деѝама; зѝмско дѝбо; на друѝгу ђошкѝу; знао сам и њѝну маѝтер, са маѝтером; удаво ђеркѝу; са мноѝм; купиѝ јој; кад (ј)им треѝба; нам, вам, нас, вас; кажем мојој жѝни, ѝма нељѝуди у свакој наѝији; њѝна баѝба; тај њѝн војниѝк*), један број је у фази превирања (*с коѝма, с коѝма : с коѝима, с коѝима; ноѝжом : поѝјем; ђерки : у заѝдрузи; унѝчада : буѝрад; па онѝдак теѝбе да, меѝне да : он каѝже меѝни; соѝс од беѝла лѝка : ѝмамо суѝвога меѝса; он јави онѝм треѝћим : по моѝјем мѝшљењу : по овѝм правослаѝвном обѝчају; приѝчо је о тѝма Козаѝцима : са тѝм коѝрпама*), док је мањи у повлачења (*на коѝли; по туѝђи куѝћа; иза леѝђи; даѝла сам њѝјзи; од отѝи је биѝло; згодњѝје*) или је потиснут (*Срѝбљи; леѝбац*).

Одрђеним бројем црта говор Баваништа је повезан са говорима Баната и ређе с онима јужно од Дунава.

Литература

- БОШЊАКОВИЋ, Жарко. Из морфосинтаксе говора села Батовца (код Пожареваца). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* ЛП/2 (2009): 37–56.
- БОШЊАКОВИЋ, Жарко. Морфолошке особине говора источне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник* LIX (2012): 9–381.

- БОШЊАКОВИЋ, Жарко. Инвентар и дистрибуција прозодема у говору Баваништа. *Језици и културе у времену и простору* 9, Нови Сад, (2020): 361–373.
- БОШЊАКОВИЋ, Жарко. Стабилност неких вокалских црта у говору Баваништа. *На темељима народних говора*. Зборник радова посвећен проф. др Јордани Марковић поводом одласка у пензију. Филозофски факултет, Ниш, (2020а): 107–131.
- ИВИЋ, Павле. Место банатског херског говора међу српским дијалектима, Прештампано из зборника „Банатске Хере” (1958): 326–353.
- ИВИЋ, Павле и Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: Увод и Фонетика, *Српски дијалектолошки зборник XL* (1994): 1–419.
- ИВИЋ, Павле и Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: Морфологија, Синтакса, Закључци, Текстови. *Српски дијалектолошки зборник XLIII* (1997): 1–585.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. Говори централне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник XXXI* (1985): 1–555.
- СЕКУЛИЋ, Невенка. Збирка дијалекатских текстова из Војводине, *Српски дијалектолошки зборник XXVII* (1981): 107–306.

Žarko Bošnjaković

STABILITY OF CERTAIN MORPHOSYNTACTIC FEATURES IN DECLINING NOUNS IN THE BAVANIŠTE DIALECT (KOVIN REGION)

The author, based on the analysis of extensive material, concludes that most morphosyntactic features of noun words are generally well preserved (*нѡжѣве; прстѣју; ваљѣице, тѣице; ѱ гости; сѣдам дѣца, децама; зѣмско дѡбо; на дрѣгу ѡдшку; знао сам и њѣну маѣтер, са маѣтером; удаво ѡерку; сѣ мноу; кѣпѣј јој; кад (ј)им трѣба; нам, вам, нас, вас; кажем мојѡј жѣни, ѣма нѣљуди у свакој нацији; њѣна баба; тај њѣн војник*), a number of features are in a transitional phase (*с кѡњама, с кѡлма : с кѡњима, с кѡлима; нѡжом : нѡљем; ѡерки : у за друзи; унѣчада : бѣрад; па ѡндак тебе да, мѣне да : ѡн каже мѣни; сѡс од бѣла лѣка : ѣмамо сѣвога мѣса; ѡн јѡви ѡнѣм трѣћим : по мѡјем мѣшљењу : по ѡвѡм православноу ѡбичају; прѣчѡ је ѡ тѣма Козѡцима : са тѣм кѡрпама*), while a smaller number are in decline (*на кѡли; по тѣји кѣћа; иза лѣји; дала сам њѡји; од ѡти је бѣло; згодњѣје*) or have been suppressed (*Срѣљи; лѣбац*). A number of these features link the Bavaniste dialect with those of Banat, and less frequently with those south of the Danube.

Keywords: dialectology, Bavaniste dialect, morphosyntax, declining nouns.

Бојана М. Вељовић Поповић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет²
Катедра за српски језик

СИСТЕМ ПРЕТЕРИТА У ДИЈАЛЕКТИМА ИСТОЧНЕ И ЈУЖНЕ СРБИЈЕ

У раду се, са аспекта посматрања употребе глаголских облика, анализирају дијалекатски текстови из студије *Дијалекти источне и јужне Србије* Александра Белића. Циљ рада јесте да се утврди инвентар глаголских облика који се користе за обликовање прошлих дејстава – како оних којима је исказивање претериталне семантике примарна служба тако и синтаксема који у такву службу ступају секундарно, при временској транспозицији. Имајући у виду да текстови који су приложени у поменутој студији припадају жанру народних умотворина, аутор је истакао могућност присуства стилизације и удаљавања од изворног, неусиљеног и спонтаног казивања, односно непатвореног дијалекатског израза. Сходно томе, коришћене текстове у нашој анализи посматрамо као стилски уобличене форме, и посебну пажњу посвећујемо утврђивању принципа који су мотивисали одабир неке од јединица из расположивног инвентара, те ефеката који се на плану рецепције тиме остварују.

Кључне речи: Дијалекти источне и јужне Србије, Александар Белић, дијалектологија, дијалекатска синтакса, глаголски облици.

1. Увод

Студија А. Белића *Дијалекти источне и јужне Србије* остаће упамћена у српској науци као једна од најзначајнијих прекретница. Година њеног објављивања уједно је и година рађања српске дијалектологије као научне дисциплине. И данас, након више стотина објављених научних студија аутора који су, трагом који је оцртао А. Белић, на свим странама штокавштине прикупљали дијалекатску грађу, и након више хиљада научних радова и прилога, ова књига остаје светионик према коме се управљају погледи, недостижни узор, пример изузетног научног прегалаштва, стручности, „најзначајнији међаш у историји наше дијалектологије“ и „недомашен на-

¹ bojana.veljovic@filum.kg.ac.rs

² Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о преносу средстава за финансирање научно-истраживачког рада запослених у настави на акредитованим високошколским установама у 2025. години број: 451-03-137/2025-03/200198.).

учни подвиг“ (ПЕТРОВИЋ 1999: 5). У околностима које су, политички и историјски гледано, у најмању руку биле неповољне, без правог узора или претходника на чије се истраживање могао ослонити, А. Белић је у својој студији успео да прикупи обимну грађу, оцрта границе, утврди разлике међу трима дијалектима који се протежу на пространој територији, и успе у намери да докаже оно што је првобитно и био подстицај за настанак књиге – несумњиву припадност говора свих трију дијалеката српском етничком и језичком комплексу.

Истраживање А. Белића за основни циљ имало је утврђивање разлика између српских и бугарских говора, те „одбрану“ српских језичких граница од, тада у бугарским научним круговима учесталих, покушаја њиховог брисања и потискивања ка западнијим крајевима. Основна замисао и примарни циљ аутора одредили су сам садржај студије. У центар интересовања стављају се управо оне језичке појаве и нивои чији је класификациони значај примаран, односно на којима се најбоље може спровести доказивање генетске припадности говора, утврдити разлике међу њима, дефинисати границе међу дијалектима и оцртати правац простирања најважнијих изоглоса. Сходно томе, неки језички нивои детаљније су описани и поклоњено им је више пажње, док су други остављени по страни. Јер, како и сам А. Белић пише у уводу:

„Разуме се да су овде дати само основи дијалеката о којима говорим. Посебним расправама, које би требало најзад да се појаве и у овој области наше науке, биће задатак да многа специјална питања боље и свестраније осветле него што сам ја у оваквоме делу. Мој главни циљ био је да основни, најважнији материјал, на основу којег се може добити слика сродних дијалеката источне и јужне Србије сам прикупим“ (Белић 1999: XXVIII).

И заиста, тачно стотину и двадесет година касније, бројни научници и настављачи рада А. Белића расветљивали су различита питања, и овај терен спада у ред испит(ив)анијих зона унутар штокавштине.

У студији А. Белића (из већ наведених разлога) не придаје се пажња анализи синтаксичких особина глаголских облика. Аутор се бави специфичностима глаголског система у оној мери у којој то захтева примарни циљ студије. У одељку о синтакси, сходно томе, посвећује се пажња императиву, употреби глаголске споне у претериту, неким особеностима употребе перфекта и имперфекта, статусу свезице *да* и формама којима се исказује погодбено значење. Уочљиво је да су изабране оне језичке црте које имају диференцијални и класификациони значај, док су друге остављене по страни.

Говоре на југоистоку српског етнојезичког карактерише богатство форми глаголског система, што је одлика идиома у којима је деклинација, услед деловања балканистичких језичких тенденција, значајно редукована. И то је једна од значајнијих диференцијалних црта према остатку штокавштине. И А. Белић, а и каснији истраживачи, доказали су да се аорист и

имперфекат овде добро чувају, те језичка грађа из ових области нуди више могућности за испитивање њихових семантичко-синтаксичких одлика него материјал из других зона штокавштине. Посебно узимајући у обзир чињеницу да је у студији А. Белића фиксирана језичка ситуација са почетка двадесетог века, очекује се да је употреба ових претерита била фреквентнија него данас, после више од једног века, што је период током кога се могло десити њихово потискивање из система узроковано утицајем из правца централноштокавског терена, односно језичком асимилацијом према стандарднојезичким приликама.

Претеритални облици којима А. Белић поклања пажњу у својој студији и о чијим синтаксичко-семантичким одликама даје извесне податке јесу перфекат и имперфекат. Наш задатак у овом раду је да сумирамо информације о синтаксичко-семантичким одликама претериталних форми које у својој студији даје А. Белић, а потом и да, користећи се језичком грађом приложеном у одељку Дијалекатски текстови, покушамо да путем анализе употребе у везаном говору дођемо до нових сазнања о њиховим одликама и здруженом функционисању, те да њихове службе дефинишемо и опишемо³. Осим синтаксема којима је исказивање прошле семантике примарна служба, пажња ће бити усмерена и на евентуалну појаву осталих глаголских облика који перетериталну семантику исказују секундарно, при временској транспозицији. Дакле, циљ нам је да, комбинацијом података које у теоријском делу студије даје аутор и сазнањима до којих дођемо анализом текстова, пружимо целовитију слику система претерита у дијалектима источне и јужне Србије фиксирану почетком двадесетог столећа.

Овде треба поменути да приложени материјал који ћемо овде користити, како сам аутор истиче, није спонтани говор, какав је коришћен за анализу дијалекатских особина у самој студији, већ донекле стилизовани вид казивања какав се среће у народним умотворинама, уз, спорадично, примесе локалног варошког говора. Имајући у виду чињеницу да при казивању народних умотворина и обликовању исказа по угледу на народне приповетке изворни говорници заиста посежу за различитим средствима стилизације, укључујући ту свакако и одабир глаголских облика, ову језичку грађу тако ћемо и посматрати у раду. Дакле, циљ нам је да анализирамо на који начин се користе глаголски облици у усменом казивању – који су принципи њиховог одабира, комбиновања унутар приповести, на који начин казивачи користе њихов семантички али и стилски потенцијал, које од глаголских синтаксема из богатог инвентара бивају одабране у конкретним језичким околностима а које, опет услед својих специфичних одлика, имају низак употребни потенцијал или пак потпуно изостају. У анализи која следи покушаћемо да све наведене факторе издвојимо и илуструјемо примерима.

³ Материјал за овај рад чине текстови приложени у одељку Дијалекатски текстови (БЕЛИЋ 1999: 421–428).

2. Систем претерита у дијалектима источне и јужне Србије

2.1. Перфекат

У одељку о синтакси А. Белић разматра статус перфекта у дијалектима источне и јужне Србије задржавајући се тек на неколиким напоменама о специфичностима његове употребе. Пажњу аутора завредило је питање употребе перфекта са споном и без споне (БЕЛИЋ 1999: 403–405). Истиче се и запажање, поткрепљено примерима, да се имперфекат и перфекат глагола *бити* „употребљавају као помоћни глаголи уз *part. preat.*“ (БЕЛИЋ 1999: 405–406). А. Белић се не задржава детаљније на синтаксичко-семантичким особеностима овога претерита, јер, као што смо напред истакли, то није био примарни циљ ове студије.

Примери из грађе показују да је и у говорима источне и јужне Србије, тачније у умотворинама казиваним од стране говорника са овога терена, перфекат основно глаголско време којим се саопштавају прошле радње, што је одлика српског језика и његових дијалеката у целини. Перфектом се стилски неутрално и семантички неспецификовано (универзално) казују минута дејства. Њиме се може обележити било која прошла радња – свршена и несвршена, доживљена и недоживљена, из блиске или даље прошлости, најчешће у вредносно неутралном и стилски необележеном (кон) текстуалном окружењу, што показују следећи забележени примери:

(1) Къ^ад сь^ам бѣл момѣ^а к, па смо њишли у Прекѣногу љ гости.; Къад је чивѣтин царувѣл па се з бѣга свадѣл.; Чивѣтин је имѣл војску бѣлога свѣта; па је он остѣл премѣрје и данѣ с га ѣма (...); Бог прѣти пѣсле, кад су дошлѣ љ поље, он је кѣмѣл да се брѣни.; (...) бѣл ми је тѣва длжан једѣ^ан седамдесѣ грѣша (...); Он ву врѣви: „дѣгни се, јѣ сь^ам ти товѣ прегрешѣл: ти си ми писѣла, јѣ сь^ам се разљутѣл, та сьѣм ти товѣ писѣл.“; Онѣ кѣже: „женѣла сь^ам се и једнѣ је нѣч муж спѣл при мѣне; па утѣче оди мѣне: двѣјесе гѣдине нѣ знам га, жѣв ли је, умрѣл ли је?“; Кадѣ је дошлѣ ручѣ^а к, а онѣ облѣче црнзелѣн востѣн, и љзе црнзелѣн послужѣвник, че га послѣжи сьѣс винѣ.; Кѣже: „двѣјес гѣдине су минѣле; остарѣл је: да га вѣдим не мѣгу да познѣјем.“; Гѣзда кѣже: „какѣ^а в рачѣн ѣчеш; двѣјес гѣдине си ме слѣшѣл непогѣден (...)“; Госпѣдин-пѣпе, до сѣ^а г несѣ^ам ѣшѣл у Цѣриград (...).

Иако је у српском језику пуни перфекат претерит са најширим дијапазоном служби и високом фреквентношћу, у анализираној грађи нисмо забележили већи број потврда. Претежу глаголски облици спецификованије и одређеније семантике, односно стилогеније и експресивније синтаксичке форме, док перфекат служи превасходно као стилски неутрална позадина у односу на коју други облици стичу изражајност. Наведено одговара жанровској оријентацији текстова – експресивно, организовано и стилски уобличено казивање са интенцијом остваривања експресивних ефеката. Тако је,

на пример, број издвојених потврда крњег перфекта, односно перфекта без споне, знатно већи од потврда са пуним облицима. Краћи перфекат је у односу на пуне форме стилски маркирана јединица и он је, осим претериталности, носилац и додатних семантичко-стилских одлика⁴. Крњим перфектом се најчешће исказују прошле радње које се саопштавају или као новост, или као извесна специфична одлика, стање, уочена околност, затим као изненађење, неочекивани обрт и сл. Сходно томе, и у испитиваној грађи крњи перфекат налазимо у служби обележавања⁵: а) прошлих радњи које се реципијенту саопштавају као новост, изненађење, неочекиван догађај или преокрет (2); в) прошлих радњи и стања која заузимају иницијалну, стилски маркирану позицију, када приповедање тече налик ономе које налазимо у народним приповеткама, чиме се изазива виши степен заинтересованости реципијента, што је од значаја за експозицију (3)⁶; г) набрајања више прошлих радњи, у низовима, које се динамичније смењују, будући да је без споне, те тиме економичније језичко средство (4); д) резултативних радњи које се посматрају превасходно као слика, дата као нешто готово, статично, дакле више као стање, готов факат, него као радња или процес у прошлости (5)⁷:

(2) (...) *нане, купѝл тата ливаду за десет љади грóша, да прáтиш пáре да плáти ли'ваду.; Овољѝли стршељи чивутина.; Из девојђу змијá излэзе да уáпе младожењу. Стáрац увáти па оцэче на змију́ту гла́ву и дру́га змијá ѝс-кочи и трéћа змијá: имáло у девојђу три змијé.; Онá се изнасади́ла насáд та пáдла чáшата, те се строи́ла, а тэтката óка по измићáркуту: „бúди су ти отпáдле рúкете, а ти несићóрава, што не држиш.“; Он на врáта чу́ка; женá му продумáла (...); Кад тв'ј домаћин лéпо замедѝо ракију та нам слúжи (...); У првњу вéчер онá доби́ла детé. Детé стáну мýж, на двáјесе гóдине, па спáл при мáтер си.; И онá се жени́ла двá пут. И змије изéле онѝја младожење: какó и изедé, а онѝ умрéли;*

(3) *Имáло једнá цáрева чéрка, па штогóд момчé видéла, онá сакáла са си залѝ́а же. Па чу́ла једно́га цáревога сина, па му писáла пѝсмо са сњéг да се залѝ́а же. О ву одговорѝл на пѝсмо (...) Онá се разболéла. Лечѝли љу дóктору, па љу не не мóже излéче. Онá чу́ла, у неко́ј си грáд има његóва тэтка. Онá при њу сакáла да ѝде, па тражи́ла од баштý си во́јску и пáре да ѝде да се*

⁴ Детаљније односу пуног и крњег перфекта у тутинско-новопазарско-сјеничком говору ауторка је писала у раду ВЕЉОВИЋ 2017: 191–209.

⁵ Класификација примера крњег перфекта према семантичким подтиповима у овом раду извршена је према ГРИЦКАТ 1954.

⁶ У овој категорији забележили смо највише примера, што је и очекивано имајући у виду да су посредни текстови који и јесу језичко-стилски обликовани по узору народне умотворине.

⁷ Дата класификација не подразумева строгу одвојеност синтаксичких подтипова. Напротив, издвојена значења најчешће се преплићу, те овде поделу вршимо условно, сходно томе која од наведених семантичких нијанси у датом случају и приповедном оквиру претеже.

лечи. Башта́ си у да́л во́јску и па́ре да се ле́чи. Она́ *отишла́* код ту́ј њего́ву тётку, а она́ *имала́* девет изми́ха́рке и њу́ десету, *погоди́ла*; и она́ се о́дма *олечи́ла* (...) *направи́ла* три воста́на и исто́ та́ки три послуже́вника и што се са́ка на послуже́вници ства́ри.; *Сретну́ли* чове́ка, кме́та, пита́ли га: „да́ ли је пра́вдина бо́ља, је ли кривди́на?“ (...) *Сретну́ли* по́па па пита́ли.; Вук *наишѐја* овцу́ па гу *иска́ја* уда́ви.; *Поишѐја* вук да́ иде па *сре́ја* коња́; ка́же: „сѐ́ г ће те уда́вим!“; па на ње́га. Коњ му *рекну́ја*: „немо́ј ме уда́виш, а заср́ни у де́сну но́гу, како́ сѐам потко́ван, та тѐ́ г ме уда́ви.“ А он *засну́ја*, а коњ *ману́ја* сѐ́ с копита́ те га *уритну́ја* у главу. *Поишѐја* вук да́ си иде па *сре́ја* овна́ (...) а овѐ́ н *рекну́ја* (...) Он *си излетѐја* да уле́гне у уста́ па га *убо́ја*. *Поишѐја* си *вук*, па *сре́ја* па мага́ре. Па *казáја* на мага́ре (...); Једѐ́ н *служи́ја* у једно́га га́зду за три́ го́дине. *Погоди́ја* се по три́ста гро́ша за го́дину, па *служи́ја* три го́дине. *Узе́ја* га́зда па́ре та да пла́ти на мо́мка; у једну́ ру́ку *узе́ја* девет сто́тине гро́ша, а у дру́гу ру́ку *узе́ја* три ду́ката. Па ка́же на слугу́ (...) И он *помисли́ја*, та *рекну́ја*: „ја ћу́ узнем три ду́ката ала́л!“ *Узе́ја* три ду́ката, па си *поишѐја* од оно́га газду́ до́м. *Отишѐја* до једно́га чове́ка на кона́к, па *седѐли* у вече́р, а *имáја* у ту́ј ку́ћу једѐ́ н старѐац, а тѐ́ај старѐац *имáја* једну́ снау́ и си́на.;

(4) *Има́ло* у једно́ село́ једно́му невеста́. Бе́гениса́л ју по́п. (...); *Има́л* једѐ́ н момѐ́ к пуста́ија. *Бил* у едно́ село́ момѐ́ к, у слугу́бу. Га́зде му *думáли*: „а́јде да те оже́нимо!“; Она́ че да га послуж́и (дево́ћа). *Обле́кла* пембелѝју; *узѐла* та́кѝ в послуже́вник, пембелѝју. *Частѝла* га сѐ́ с раки́ју. *Собле́кла* пембелѝју, воста́н; *обле́че* пла́в-модар (воста́н), па *узе* пла́в-модар послуже́вник, па га по́служи сѐ́ с каве́.; (...) па си *преишѐја* онѐ́ ј чове́к, па си кáтану *одве́ја* сѐ́ с па́ре до́м. *Зажени́ја* му се шура́к. *До́шла* ба́ба та да га ви́ка на сва́дбу.; И он *се уверѝја*, па гу *прати́ја* на сва́дбу, а са́м *се преличи́ја*, *направи́ја се* Ту́рчин.; *Одве́ла* га у коша́ру, па ги *оставѝла*. Па *отишѐја* и Ту́рчин при њу́м, а *имáла* и дете́. *Успáла се* жена́, а Ту́рчин укра́дни дете́, па си *отишѐја* до́м.

(5) (...) и дете́ у коша́ру билó, *изгорѐло* и оно́.; (...) Изле́гја из водени́цу, па погледа́ја коби́лу: *изјаловѝла се*, а ждре́бе га не́ма.; *Дотѐкла* голема́ вода́ и он се́ди та че́ка.; Къ́д ле́гоше два мла́ди да спу́, голе́ма́ дре́мка и *обори́ла*, а ста́рац па́зи.; Кад по́гледа ста́рац, куде *седѐли* ајду́ци: четѝрјесе́ кúпа па́ре.; *Пресѐ́ ну́ла, усе́кну́ла, омале́ла* она́ј река́ (...); И она́ му дала́ кључе́ве, те ре́ди ре́дом по со́бе те најде́ ту́ја слу́шкињу, и она́ *ле́гла* на кре́вет, а он се мо́ли (...).

2.2. Аорист

Говори на југоистоку српског дијалекатског простора добро чувају аорист, овај облик је до данас у овим идиомима у живој употреби и карактерише га знатна виталност (БОГДАНОВИЋ 1979: 83; ЋИРИЋ 1983: 85; БОГДАНОВИЋ 1987: 250; ВУКАДИНОВИЋ 1996: 260 – 261; ЋИРИЋ 1999: 169–170; МАРКОВИЋ 2000: 235; ЈУРИШИЋ 2009: 209).Текстови у студији

А. Белића обилују примерима аориста – он се користи у својој примарној функцији обележавања прошлих свршених (чешће) и несвршених (ређе) радњи које се карактеришу семантиком доживљености, и које на наративном плану истиче виши степен експресивности, емоционалне интонираниости у односу на дејства обележена перфектом.

Имајући у виду чињеницу да текстови из студије А. Белића припадају жанру народних умотворина, односно обликовани су по угледу на народне приповетке, нешто ређе је аорист бележен као стилски маркирани облик при исказивању од стране наратора лично доживљених прошлих дејстава (6). Чешће су посредни радње из искуственог домена других лица, тј. јунака приповести, а које казивач, у намери да обликује експресивно и емотивно ангажовано казивање, представља као доживљене (7):

(6) Бил је Н. Г. и бѝл је Т. В и П. Б. Кад *бѝ* љвече, девојчићи претѣкну па лѣгну у кошѣру (...); Къ^ад *сѣ*вну, онѝја *налѣгоше* у кѣћу. Тѣ^аг *се наредѝмо* па *сѣдомо* на клѣпу рѣдом.; Кад *бѝ* дрѣгу вѣчер онѝ па претѣкну девојкама да улѣгну ѝсто у кошѣру...; Кад *излѣзоше* онѝ на мѣне зла.; Онѝ *каже*: „женѝла сѣ^ам се и јѣднѣ је нѣч муж спѣл при мѣне; па *утѣче* оди мѣне (...)“; Дрѣги вѝка: „а ја *свадѝ* мѣжа и женѣ.“; Кад *бѝ* на вѣчѣру, њѝжан мѣж *дѝдѣ* и нѝшта не разговѣра.;

(7) *Извади* јѣднѣ жлѝци, он му *казѝ*: „пошѝл си на пѣт, кад вѝдиш голѣмѣ вѣде, мѣтне, немѝј да гѝзиш“ (...) *Дојдѣ* Тѣрчин сѣ^а ѝта и сѣ^а с-ексенѣ: „Дрѣж, чѝрбѝци, сексенѣ“ И он *вѝну* сексенѣ, а Тѣрчин му *рѣче*: „ја чу прѝбѝм вѣду сѝс ѝта.“ *Прѝбѝ* Тѣрчин вѣду и *ѣдави се*. Кад *се ѣдави* Тѣрчин, он *чекѝ* та ѣтѣче водѝ, па *прѣгази* и сексенѝ товѣрена с пѣре.; Он *се дѝже*, те *ѣзе* секѝру да га убѝје, па *прѣмисли* и не *ѣби* га. Јѣтре дѣ^ан *појдѣ* детѣ на ѣрање, па забовѣрил рѣлник те ѣка мѣтер си (...) И ѣн се тѣгѝј ѝзвести, зашто сѝн му бѝл и *каже*: „да му дадѝш мојѣ дрѣе, да се преѣблѣчѣ и да га ѣпѣреш.“ Онѝ му *дѝде* дрѣе, *ѣблѣче*, *ѣпра* га. Кад бѣше ѣ вѣчер, он јѝ *дѝде* пет грѝша (...) *Сѣдоше*, *вѣчерѝше* (...); *Пѝгледа* женѝ белѣѣ, *вѝдѣ* и *пѝче* женѝ да вѝка.

Осим што је носилац семантике доживљености и резултативности (довршености) глагоске радње, аорист спада у ред економичнијих синтаксичких јединица. Често се среће употребљен у низовима, и то онда када се имају представити радње које се динамичније смеђују, догађајни план и временска линија се на тај начин брже померају унапред. На стилском плану овако организовано приповедање карактерише израженија експресивност и емотивни набој, а није лишено ни драматичности и напетости, што све знатно побуђује пажњу слушаоца и омогућава његову интензификацију рецепцију и емотивну ангажованост. У наставку наводимо два шира исечка текста ради поткрепљења дате тврдње:

(8) Н. Г. *зѣбрзи* коња, а ја *сѝви* гѝдѣ под мѝшку па трѝм по њѣга, знаш, *вѝдо* да је пѝјѝн. Ѧкам: „стѝј, бре Н., ѣћ да пѣднеш од коњѝ“; док ја

изрѣкнем, *претече* коњ и *притисе* га коњ њега. И ја *зовну*: „овамте бре да извадимо човека!“ *Стігоше* оні, *извадімо*. *Ўзе* Т. С. и П. Б., *узеше* га да га воде и *сведоше* га до Дервѣн, до *Һупріју*. Он како пијан па и *увати* с рѣке за врат, па тѣг *обори* њи *обадва* на кѣлдрму. *Разбіише* оба главу, а он *остаде* врз њи. Пóсле ми *стігомо* с Миту, *тргомо* једног овам, једног онам. Он *паде*, не мóже више да *іде*. (...) И оніја двојіца *опрамо* от крв. После тога му Пётр *ўзе* му коња; па *ўзјеше* па *пóбеже* с коња. А ми с Миту *подігомо* Никóлу та га повéдемо на гóре до Драинци. Па *дојдомо* на једн^ан потóк. Па он ондѣј *паде* и *ўмре* од піїе. Ја *ўзнем* істо његову кáпу, па отворим *ўста*, па сипуј *воду*. Е міну човѣк из Драинци, па кáже: „е, брате, да сте бáрем до селó, него *умре* човѣк.“ Ја кáжем њему: „іди ти по свој пút; како *ўмре* такó ће оживі.“ Дóклем му сипува *воду* у *ўста*, и он пóче после да бљўје, а бљўј докле *бљува*, а кад *ізбљува*, он мáло *прóгледа*, ми га *испрамо* с *воду*, пóсле га *дігомо* одóтле, да га водимо на бѣлу *воду*...;

(...) Дáде му поп пет стóтин грóша. *Извади* тескеру. *Појде* у Стáмбол, и *врну се* од пút и *огледа* кроз вратá (...) Он на вратá чўка; женá му продумáла: „ћóрав да пóјдеш, нел отиде у Стáмбол.“ А поп *рече*: „кудѣ чу сѣг ја?“ (...) И онá женá, *рече*: „ја тѣб да повијем кано детѣ мѣ нечко“. (...) Пóви попá па га *пóклопи* под коріто, па *отвори* на мўжа вратá. *Улѣзе* мўж у *іжу*, *одмори се*, па кáже: „кáмо да ти вїдим, какѣ в ти је принов.“ *Подіже* коріто, *пóгледа* детѣ (...) *Обричи* му брáду (...) *Најде* онá секіру. *Діже* он секіру, да му сечѣ ногѣ, а поп *стáну* да се мóли (...) „Штó чеш тўка?“ „Дјáвол ме *дóведе*“ (...) И он му *ћушну* једну нóгу. „Едну чу ти остáвим, а дрўгуту чу сечѣм.“ „Он *стáну* да се мóли“ (...) *Рече*: „де, тўка да плáтиш.“ Поп *написа* пїсмо, *прáти* дóма на попадіју. *Їмаше* детѣ попóво *ўчено*. *Пречети* пїсмо. (...) Попо^адіја пáре *іспрати*, а поп *наплати* ливáду. *Пуштити* га, попá, пóсле. И поп *се зáтвори* у *іжу*. *Седѣ* четірес дѣна. Селѣње га трáже: „кўд је наш поп?“ Попадіја кáже: „голему бóлес лежі“. Четірес дѣна *лежá*, догдѣ му брадá *порастане*.

Истакнути делови текста показују и то да се аорист у ширем контексту најчешће среће у комбинацији са наративним презентом (што се види из претходно наведених примера), који се карактерише сличним синтаксичко-семантичким одликама, о чему ће речи бити касније. Комбинација, односно смењивање аориста и презента неретко је морфолошки условљено – будући да се аорист ређе гради од несвршених глагола, радње које су доживљене у прошлости а које карактерише процесуалност, несвршеност, праћење и сагледање у току самог вршења чешће се исказују презентом, док се резултативне, свршене, обично обележавају аористом. Иако сличних синтаксичко-семантичких, па и стилских својстава, у односу на аорист, презент у приповедање уноси нешто мирнији тон, успорава радњу, што омогућава дезаутоматизацију приповедне линија, а смена бржег и споријег темпа приповедања и смењивања слика спречава монотоност приповедања.

Аористне радње које карактерише динамично смењивање по карактеру су сукцесивне, следе једна за другом, и он је један од облика који најпрецизније обележава такве низове:

(9) *Извади* јабалку, *даде* на калавџа и калавџин *тѹри* цѣлу у цеп.; Он *растури* пазар, *отиде* на дрѹго мѣсто и тамо *направи* пазар за стоку.; И он *извади* трѣћу јабалку (...) Старац *разреза* јабалку на чѣтри. Три режња *даде* трговцу и једн *остаде* на старца (...); Из девојћу змија *излѣзе* да уапе младожењу. Старац *ува̀ти* па *оцѣче* на змијѹту главу и дрѹга змија *искочи* и трѣћа змија: имало у девојћу три змије.; *Направи* весѣље, две недеље, свадбу. И кѣд *појдоше*, *рече* старац на онога чорбацију: „да најдеш двајесе коња и чѣтирјес врѣче“. И он му *најде*. *Забраше* стоку до планинѹту, *наплнише* чѣтирјес врѣча, *натоварише* двајесе коња. *Заминуше* планину. *Слѣзоше* у пољето.

Аорист се неретко употребљава и у дидаскалијама, при увођењу туђег говора од глагола говорења и мишљења:

(10) (...) Гážда му *рече*: „чу ти да́м кошáру (...)“; Она́ *рече*: „мож“; И кѣд појдоше, *рече* старац на онога чорбацију: „да најдеш двајесе коња и чѣтирјес врѣче“.

Најзад, као и крњи перфекат и аорист је често носилац семантике изненадности, новине, чуђења, неочекиваности:

(11) Из девојћу змија *излѣзе* да уапе младожењу. Старац *ува̀ти* па *оцѣче* на змијѹту главу и дрѹга змија *искочи* и трѣћа змија: имало у девојћу три змије.; Ка *искочи* старац на планину, ајдѹчка стража стоји и она́ *пóлете* на старца, а старац *стражу* *уби*. (...) Старац *изби* сви ајдѹци. Кад погледа старац, куде седѣли ајдѹци: чѣтирјесе кѹпа па́ре. Старац *насѣче* шѹму, па *зашуми* дѹвку, па *се в́рну* при трговца и *рече*: а́јде, трговче, да путѹјемо. И *отóше* тамо при једнога трговца. И трго́вац *се* мно́го *за́радува* (...) *Отóше* при трговца; *погодише* сурију (буљѹк овно́ве) и трго́вац *и одве́де* на њего́в до́м и *напраи* вече́ре. *Вече́раше*.

2.3. Имперфекат

Примера имперфекта у ексцепираној грађи мање је него потврда са аористом. Имперфектом се исказују прошле радње искључиво несвршеног вида, посматране у процесу, току свога вршења (12), или чешће дате као прилике, околности, стања која су била на снази, важили током вршења неких других радњи обликованих аористом, перфектом или наративним презентом⁸(13). Одликује их наглашено присуство компоненте доживљености и висок степен ексцесивности:

⁸ Детаљније о синтаксичко-семантичким одликама имперфекта и његовом односу према аористу види: МУСИЋ 1925/26: 27–41; БЕЛИЋ 1939: 179–188; СТЕВАНОВИЋ 1953/54: 39–80; ИВИЋ 1953/54: 229–262; СЛАДОЈЕВИЋ 1953/54: 213–228; М. ИВИЋ 1958: 139–152; СЛАДОЈЕВИЋ 1961; МАРЕТИЋ 1963; ВУКОВИЋ 1967.

(12) Къд лѣгоше два млáди да спѹ, голѣ^амá дрѣмка и обори́ла, а стáрац пáзи. (...) Тѣ г стáрац ѝскочи, а она *спáше* како свáки млáди.

(13) Отишѣ́ја тѣ г вук у плáнину, па застанѹ́ја у једнѹ бѹку, па кáже: „мој тáтко не чекá да се гóју óвце – *бѣше* жив; не гли́há цѣли овнóви – пá *беше* жів; не *бѣше* албáтин – пá *беше* жив: да ѝма ко да ме вáти, па од рѣп дó главу, од рѣп дó главу.“; Поп нáписа пíсмо, прáти га дóма на попади́ју. *Їмаше* детѣ попóво ўчено. Прѣчети пíсмо.; Оти́де при једнѹ жѣну на конáк, па пíта жену-ту: „мóже ли, снаó, тѹва да спíм.“ Онá рече: „мож“. И њóјан мѹж *нѣмаше*.; Кáже: двáјес гóдин су минѹле; остарѣл је: да га вíдим не мóгу да позна́јем. „*Нѣмаше* ли нѣшто белѣ́ге?“ „*Їмаше* у вр гла́ву белѣ́ге (...)“; Ото́ше при трго́вца; погоди́ше сури́ју (бу́љук овнóве) и трго́вца и одведе на њего́в дóm и нáпраи вече́ре. Вече́раше. *Їмаше* трго́вац дево́јћу.

2.4. Наративни презент

У својој примарној служби, презент је основно време исказивања садашњих, актуелниј дејстава. Као такав, стилски је необележен, експресивно неутралан и немаркиран. Но, при временској транспозицији, презент све наведене карактеристике поседује, и у наративној служби у широкој је употреби како у стандардном српском језику тако и у дијалектима. Основну семантику исказивања садашњих радњи, стања и збивања презент задржава и онда када се транспонује у прошлост, тј. када је наступа у својој секундарној служби⁹. Прошла дејства исказана наративним презентом тако се приказују као актуелна, као да се управо одвијају пред очима слушаоца, што приповедању даје упечатљивост, живост, емотивну интонираност и евокативност. Карактерише га и наглашено присуство компоненте доживљености. Најчешће се наративни презент среће у окружењу које би погодноло употреби аориста, са којим показује сличне стилске и семантичке карактеристике, с тим да је основна разлика на стилском плану, имајући у виду да презент има могућност реактуализације, оживљавања прошлих дејстава (14). Дијапазон употребе наративног презента, међутим, шири је имајући у виду да нема видских ограничења, те га тако често срећемо у контекстуалном окружењу које би одговарало и аористу, али су посредни несвршени глаголи те је стога изабран презент (15). Наративни презент често се у ширим контекстима комбинује са осталим глаголским облицима – перфектом, аористом, наративним императивом, чиме се постиже рељефност и дезаутоматизованост приповедања (16). Као и аорист, и презент је економично језичко средство, па се често среће у низовима, када имамо померање визуре са једне на другу слику описаног догађаја са могућношћу смењивања приповедног темпа комбинацијом свршених и несвршених глагола (17). Најзад, наративни презент бележен је и у дидаскалијама (18):

⁹ Детаљније о односу наративног и презента у основној служби, као и семантичко-стилским и синтаксичким одликама наративног презента в. ТАНАСИЋ 1996.

(14) После ми сти́гомо с Миту, тр́гомо једно́г ова́м, једно́г она́м. Он па́де, *не мо́же* ви́ше д иде. До́кле они́јам да *ве́жемо* гла́ву, ја *у́знем* шаши́р па *запо́јим* Нико́лу с во́ду.; Има́ло у једно́ село́ једно́му неvéста. Бе́гениса́л ју по́п. По́јде она́ на́ воду, поп *нажмику́је*. Она́ *ја́ви* сво́му му́жу (...) Му́ж ју *ка́же*, што че да бу́де од ово́га попа́. Оти́де при по́па (...)

(15) Појде у Ста́мбол, и вр́ну се од пу́т и о́гледа кроз в́рата: поп дош́а л у ј́жу. Он на в́рата чу́ка (...); Кад би́ на вече́ру, њо́јан му́ж до́јде и ни́шта *не разговára*. А он *ни́та* же́ну (...); Ка́ иско́чи ста́рац на планину, ајдучка стра́жа *стоји́* и она́ по́лете на ста́рца, а ста́рац стра́жу уби́.; Къд ле́гоше два мла́ди да спу́, голе́ма дрёмка и оборо́ла, а ста́рац *пази́*.

(16) Па он онде́ј па́де и у́мре од пи́ће. Ја *у́знем* исто́ њего́ву ка́пу, па *отво́рим* уста, па сипу́ј во́ду.; Къ́д сá вну, они́ја налэ́гоше у ку́ћу. Ть́г се наредíмо па седóмо на клúпу рéдом. Кад ть́ј домаћíн лéпо замедíо раки́ју та нам *слу́жи*... Кад би́ дру́гу ве́чер они́ па *претéкну* дево́јкама да *улэ́гну* исто у кошáру... Оне́ *се сéте* па *трéгну* рéзу па *зарéзу*; па *до́јду* код мéне у ку́ћу где сáм ја и М. Р.; Отиш́а ја до једно́га човéка на конáк, па седéли у вече́р, а има́ја у ту́ј ку́ћу једе́н ста́рьац, а ть́ј ста́рьац има́ја једну́ снау́ и сина́. Он́ј слуга́ што би́ја и они́ја сíн и снаа́ – они́ си *ора́тију*, а он́ј ста́рьац сал *ћути́*; он́ј слуга́ *ни́та* оно́га сина́ (...); И она́ му далá кључéве, те *рéди* рéдом по сóбе те најде́ ту́ја слу́шкињу, и она́ лéгла на кре́вет, а он у *се мо́ли*: „дигни се!“ А она́ *ка́же*: „нечу́ (...)“ Он ву *врéви* (...)

(17) Къ́д сáм би́л момб́к, па смо и́шли у Преко́ногу у гости. Би́л је Н. Г. и би́л је Т. В. и П. Б. Кад би́ увече́, дево́јчићи *претéкну* па *лэ́гну* у кошáру; а она *до́јду* у вече́р па *че́кау* на в́рата да им отво́ре..., а оно́ удари ве́лика ки́ша, а они *стоју́*, па *поки́сну*. А ја *до́јдем* па *ни́там* ста́рца с једну́ ногу́ (...) *ни́там* ја њéга.

(18) Е ми́ну човéк из Дра́инци, па *ка́же*: „е, бра́те, да сте ба́рем до село́, него́ у́мре чо́ек.“; Дру́ги му *ка́же*: „чу ти даде́м сто о́ка вино́.“; Он ју *ни́та*, же́ну: „могла́ ли би да га позна́јеш?“; И он му најде́ Забра́ше сто́ку до планину́ту, наплíнише четíрјес врéча, натовари́ше два́јесе ко́ња. Замину́ше плáнину. Слезо́ше у поље́то. Ста́рац трго́вцу *казу́је*: „до ту́к смо ишли́, а оту́к ће се де́лимо“ (...) Ста́рац *ка́же*: „и неvéсту че поде́лимо.“

2.5. Наративни императив

Наративном императиву¹⁰ при временској транспозицији доступно је исказивање како појединачних тако и вишекратних прошлих дејстава. У хабитуалној употреби императив у испитиваној грађи нисмо забележили.

¹⁰ На једном делу територије наративни императив врло је заступљен (БОГДАНОВИЋ 1979: 124; БОГДАНОВИЋ 1987: 252), док је у појединим говорима нешто мање фреквенције (ЋИРИЋ 1983: 105; МАРКОВИЋ 2000: 235).

Разлог томе највероватније лежи у томе што се он среће у типу дискурса у коме се приповеда о прошлим, по навици или обичају, односно утврђеном редоследу понављањем радњама вршеним од стране лица које приповеда. Имајући у виду да описа таквих дејстава није било (превасходно су уобичајена при исказивању личних сећања, навика и доживљаја наратора при евокативном и емотивном враћању у прошлост), изостаје и овај облик¹¹. Наративни императив потврђује свега неколико примера са исказаним појединачним прошлим радњама (19).

(19) Па он ондѣј паде и ўмре од пиће. Ја ўзнем његову капу, па отворим уста, па *сипуј* воду.; Дóклем му сипува́ воду у уста, и он по́че после да бљу́је, а *бљуј* докле бљува́, а кад избљува, он ма́ло про́гледа, ми га испра́мо с во́ду, по́сле га ди́гомо одо́тле, да га во́димо на бе́лу во́ду...; Одвела га у кошáру, па ги остави́ла. Па отишѣ́ја и Тўрчин при њўм, а имала и дете́. Успала се жена́, а Тўрчин *укра́дни* дете́, па си отишѣ́ја до́м.

2.6. Наративни футур

Наративни футур у испитиваној грађи присутан је у три примера (20), и то при исказивању појединачних прошлих радњи. У хабитуалној служби није забележен:

(20) А ја дојдем па пита́м ста́рца с једну но́гу: „Јел ўмеш, де́до, ти да сви́риш у свира́јку?“, пита́м га ја њега. Ка́же: „де́те, ја ўмем да сви́рам.“ Ћзе он да сви́ри у свира́јку, а ја *ћу да игра́м*.; Сретну́ли попа́ па пита́ли. Поп ка́заја (...) А *ћу ни́там* јагумани́на. Он *ћ'* им ка́же: „не́ки пу́т пра́вдина, сѣ́г је кривди́на.“

3. Закључак

Анализирана грађа показује да се у текстовима студије *Дијалекти источне и јужне Србије* у служби обележавања прошлих радњи користе глаголски облици којима је то примарна служба (перфекат, аорист, имперфекат), као и временски транспоновани облици (презент, императив, футур). Плусквамперфекат и наративни потенцијал нису забележени. Фреквентношћу се, од синтаксема прве групе, издвајају крњи перфекат и аорист, док је имперфекат нискофреквентан. Од временски транспонованих облика најчешће се употребљава наративни презент, док су императив и футур потврђени у свега неколико примера.

Спроведена анализа показала је да усмени дијалекатски текст подлеже сличним начелима стилизације која важе за уметничке језичке творевине.

¹¹ Из истих разлога у потпуности изостаје и наративни потенцијал, који се као временски транспонован искључиво среће при обликовању хабитуалних прошлих дејстава.

Лице које приповеда свесно је да на располагању има богат инвентар синтаксема и има јасну представу о томе да је сам одабир важан и да утиче не само на значењски него и на стилистички ниво приповести, као и на интензитет рецепције. Варирање јединица, њихова комбинација и употреба у складу са захтевима унутар реченице али и читавог контекста, потреба да се естетски, емотивно, евокативно и експресивно делује на реципијента значајан су показатељ да је у усменом обраћању обликовање информативне стране исказа само један од низа поступака које говорно лице предузима у тренутку језичког обликовања. Текстови из студије Александра Белића значајан су и драгоцен показатељ и егземплар не само језичких одлика дијалеката на истоку и југу наше етнојезичке територије него и пример изузетног естетског и језичког богатства и разноврсности похрањених у идиолекту сваког појединачног носиоца једног дијалекта, као и у колективној свести уопште.

Цитирана литература

- БЕЛИЋ, Александар. „Прилози учењу о употреби времена у српскохрватском језику“. *Јужнословенски филолог* књ. XVII (1939): стр. 179–188.
- БЕЛИЋ, Александар. *Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Говори Бучума и Белог Потока“. *Српски дијалектолошки зборник* књ. XXV (1979): стр. I–XIV + карта + 1–178.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Говор Алексиначког Поморавља“. *Српски дијалектолошки зборник* књ. XXXIII (1987): стр. 7–302.
- ВЕЉОВИЋ, Бојана. „Перфекат без помоћног глагола у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* књ. LX/2 (2017): стр. 191–208.
- ВУКАДИНОВИЋ, Вилотије. „Говор Црне Траве и Власине“. *Српски дијалектолошки зборник* књ. XLII (1996): стр. 1–317.
- ВУКОВИЋ, Јован. *Синтакса глагола*. Сарајево: Завод за издавање уџбеника, 1967.
- ГРИЦКАТ, Ирена. *О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику, и сродним синтаксичким појавама*. Београд: Научна књига, 1954.
- ИВИЋ, Павле. „Систем значења основних претериталних времена у говору Галипољских Срба“. *Јужнословенски филолог* књ. XX, св. 1–4 (1953/54): стр. 229–262.
- ЈУРИШИЋ, Марина. „Друго лице множине аориста у говору Горње Пчиње“. *Годишњак за српски језик и књижевност* год. 22, бр. 9 (2009): стр. 179–183.
- ИВИЋ, Милка. „Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику“. *Годишњак филозофског факултета* књ. 3 (1958): стр. 139–152.

- МАРЕТИЋ, Томо. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb, 1963.
- МАРКОВИЋ, Јордана. „Говор Заплања“. *Српски дијалектолошки зборник* књ. XLVII (2000): стр. 7–307.
- МУСИЋ, Аугуст. „Аорист имперфективних глагола у српскохрватском језику“. *Јужнословенски филолог* књ. V (1925/26): стр. 27–41.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. „Реч приређивача“. У: БЕЛИЋ, Александар. *Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 5–7.
- СЛАДОЈЕВИЋ, Петар. „О имперфекту у српскохрватском језику“. *Јужнословенски филолог* књ. XX, св. 1–4 (1953/54): стр. 213–228.
- СЛАДОЈЕВИЋ, Петар. „Прилог дискусији о значењу и употреби имперфекта у српскохрватском језику“. *Радови Научног друштва БиХ* књ. XVIII (1961): стр. 51–57.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. „Значење имперфекта према употреби у језику П. П. Његоша“. *Јужнословенски филолог* књ. XX (1953/54): стр. 39–80.
- ТАНАСИЋ, Срето. *Презент у савременом српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1966.
- ЋИРИЋ, Љубисав. „Говор Лужнице“. *Српски дијалектолошки зборник* књ. XXIX (1983): стр. 7–190.
- ЋИРИЋ, Љубисав. „Говори Понишавља“. *Српски дијалектолошки зборник* књ. XLVI (1999): стр. 7–262.

Bojana M. Veljović Popović

THE SYSTEM OF PAST TENSES IN THE DIALECTS OF EASTERN AND SOUTHERN SERBIA

This paper analyzes dialectal texts from Aleksandar Belić's study *Dialects of Eastern and Southern Serbia*, focusing on the use of verb forms. The aim of the research is to identify the inventory of verbal forms used to express past actions – both those whose primary function is to convey preterite semantics, and those that adopt this function secondarily through temporal transposition. Given that the texts included in Belić's study belong to the genre of oral folk literature, the author notes the possibility of stylization and a departure from original, unforced, and spontaneous speech. Accordingly, the texts are viewed as stylistically shaped forms, with particular attention paid to the principles that motivated the selection of specific verbal forms from the available inventory, as well as the effects this choice produces in terms of reception.

Keywords: dialects of Eastern and Southern Serbia, Aleksandar Belić, dialectology, dialect syntax, verbal forms.

Владан З. Јовановић¹

Институт за српски језик САНУ, Београд

Бојана С. Милосављевић

Универзитет у Београду

*Факултет за образовање учитеља
и васпитача*

Прегледни рад

Примљено: 20. јула 2025.

Прихваћено: 10. августа 2025.

DOI: <https://doi.org/10.46630/gsrj.23.2025.03>

<https://orcid.org/0000-0002-5507-2816>

<https://orcid.org/0000-0003-2830-9440>

ДИЈАЛЕКТИ ИСТОЧНЕ И ЈУЖНЕ СРБИЈЕ АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА МЕЂУ ИЗВОРИМА РЕЧНИКА САНУ

У раду се разматрају допринос и значај речи преузетих из прве књиге Српског дијалектолошког зборника под називом „Дијалекти источне и јужне Србије“ Александра Белића (1905) у досадашњим књигама Речника САНУ. Истраживањем су обухваћена два питања: прво питање тиче се концепцијских начела представљања, обраде, те односа конкретне грађе према грађи из других извора, а друго питање тиче се општејезичких, пре свега нормативистичких погледа Александра Белића на значај грађе из дијалеката у описном речнику типа тезауруса.

Кључне речи: дијалектизми, призренско-тимочки говори, Речник САНУ, одредница, норма, српски језик.

1. Александар Белић, водећи лингвиста 20. века, поставио је темеље савремене науке о српском језику јасно дефинишући и развијајући њене главне дисциплине у складу са токовима ондашње европске, а посебно словенске лингвистике. Међу базичним лингвистичким дисциплинама које је Александар Белић унапредио, историја језика и дијалектологија заузимају посебно место, будући да је њима посветио сразмерно највећи број својих истраживања. У време када је Александар Белић постављао темеље савремене науке о језику, у славистици је преовладавао дијахронијски приступ у изучавању језичких појава, тако да, у начелу, дијалектологија није стриктно била одвојена од историје језика. Структуралистички приступ у лингвистици тога доба језик је поимао као структуру састављену од елемената међусобно увезаних у систем (што се и до данас у основи задржало), при чему су јединице сваког нивоа језичке структуре представљане као форме датог реда, са својом историјом и предисторијом, територијалном распрострањеношћу итд. Све оно што у погледу граматике важи за језик уопште, важи

¹ vladjovanovic@hotmail.com

и за посебне језике, као и за дијалекте, који, такође, представљају систем уређених јединица са територијално ограниченом употребом.

Подухват објављивања изабраних дела Александра Белића, чије су издавање омогућили залагање и труд савремених српских лингвиста, учинио је да се научни опус Белићев у највећој мери сабере на једном месту и као такав приближи стручној јавности, те да национална лингвистика тиме одужи дуг српском великану и националној култури којој је припадао.² Садржај тих дела показује да се ради о опусу из више области језика, као што су општа лингвистика, историјска граматика, упоредна словенска лингвистика, дијалектологија, савремена граматика и правопис, стилистика. Чини се, ипак, да једна значајна дисциплина у Белићевом раду није на прави начин истицана и да је, да тако кажемо, остала без „публицитета“ у радовима и оценама који се тичу Белићевог стваралаштва, а то је лексикографија. На ову чињеницу пажњу је скренуо Н. Јошић (2024: 58), изразивши мишљење да су „лексикографска гледишта, лексикографски ставови и мисли Александра Белића у издању његових изабраних дјела остали [...] некако по страни.“ Чињеница је да његово лексикографско гледиште у погледу стварања концепције Речника САНУ, капиталног дела српске науке и културе, одражава главне његове погледе на језички систем као средство комуникације и као орган националне културе и стваралаштва. Допринос Александра Белића концепцији овог монументалног дела био је пресудан, јер му је управо он подастро пут којим ће ићи књига за књигом Речника. Он је „и за време заслуженог одмора, и већ у дубокој старости, не задуго пред крај, живо разматрао појединости у вези с изразом овог капиталног дела“ (ГРИЦКАТ 1988: 27).

Општеузев, лексикографска гледишта Александра Белића могу се посматрати као „програм“ израде описног речника српског (српскохрватског) књижевног и народног језика, који је изложен у Уводу прве књиге Речника.³ У оквиру постављене концепције, народном језику и дијалекатској лексиси Белић је посветио значајно место. У раду ћемо размотрити допринос и значај речи у досадашњим књигама Речника САНУ преузетих из прве књиге Српског дијалектолошког зборника под називом *Дијалекти источне и јужне Србије* Александра Белића (1905). Истраживањем су обухваћена два питања: прво питање тиче се концепцијских начела представљања, обраде, те односа конкретне грађе према грађи из других извора, од прве до последње објављене књиге Речника чија израда још увек траје. Друго питање се ос-

² Потом је, поводом одржавања Конгреса слависта у Београду 2018. године, објављено обимно трокњижје „Александар Белић – српски лингвиста века,“ у којем су сабрани најзначајнији радови у којима су обрађиване теме које се односе на научне погледе и истраживачки рад Александра Белића на широком пољу лингвистике.

³ Питања концепције Речника Александар Белић је и раније разматрао, нарочито у спису поднетом Председништву Српске краљевске академије године 1926 (в. ЈОШИЋ 2024: 59).

лања на општејезичке, пре свега нормативне погледе Александра Белића на значај грађе из дијалеката у описном речнику типа тезауруса.⁴

2. Најзначајнији сумарни подаци о речнику, његовој концепцији, типу, избору грађе и сл. налазе се у његовом уводу. Значајну пажњу Александар Белић је поклонио дијалектима и грађи црпеној из народних говора при-зренско-тимочке зоне у Речнику САНУ. Будући да је Речник САНУ заснован на двојакој грађи – из књижевног и народног језика – његов главни уред-ник и писац Увода Александар Белић предност је, према значају, дао опи-су књижевног језика над народним, истичући неопходност да се сва грађа мора описати према правилима опште језичке правилности, те да присуство грађе из народних говора мора имати подређени положај у односу на грађу из књижевног језика. Централни појам којим су обухваћени сродни појмови типа дијалекат, дијалектизам, народни говор и сл. именован је изразом „на-родни језик“:-

Међутим, сам појам ‘народни језик’ Александар Белић узима у двоја-ком смислу. У једном, реч је о савременом (књижевном) језику заснованом на народној вуковској основици, те се овај појам у извесном смислу може сматрати истоветним појму савремени (књижевни) језик, о чему говори сле-дећи цитат из Увода:

Речник је „заснован на народном језику, али он обухвата и традиционални језик свеколиког њиховог умног и материјалног развитака, изнесен у штампа-ним делима њиховим почевши од XIX в. до најновијег времена“ (Увод, VII).

Када је реч о значају језичке грађе за Речник, Белић истиче на првом месту штампана дела наше књижевности, а потом, дакле на друго место по значају, наводи збирке речи из народних говора, што би такође одговарало појму ‘народни језик’. О томе говори следећи цитат:

„Најглавнији извори за овај Речник били су пространа штампана књижев-ност наших народа за поменуто време и знатне Академијине збирке речничке грађе скупљене у народу, и пре и после покретања рада на овом Речнику“ (Увод, VII).

Спој народног, традиционалног и општекултурног у Речнику чини га посебним у српској лексикографији, лингвистици и култури. Део језичке

⁴ Лексика из Белићевих Дијалеката источне и јужне Србије била је предмет рада Недељка Богдановића (2013). Аутор је у њему, поред осталог, пружио исцрпан преглед лексике дате у регистру Белићеве монографије, са циљем да својим истраживањем представи њен значај ка могућој изради азбучника једног дијалекатског речника. Даље, утврдио је да „Регистар чини попис од 6209 речи (прерачунато преко просека речи на једном ступцу у десет повезаних стубаца“ (95). Нашао је да се у Белићевој студији (не и у Регистру) нашао речи за које је аутор сматрао да их треба објаснити. У тексту расправе њихова тумачења, или појашњења давана су у заградама, и то је био методолошки услов да их Богдановић прикупи и утврди приближан број од 720 речи.

грађе покрива народни слој језика, што је истакнуто у другој одредници његовог наслова. Иако је укупан број прикупљених речи из народних говора прилично висок, он ипак чини мањи део материјала или само додатак грађи која је прикупљена из објављених дела опште културе нашег народа. Међутим, збирке речи из народних говора, као и касније објављивани дијалекатски речници, чине веома значајан лексички слој Речника, што потврђује не само знатан број њихових потврда у Речнику, већ и добро осмишљен приступ да се њима у што је могуће већој мери покаже хоризонтална заступљеност речи српског језика.⁵ Упркос називу језика у наслову (српскохрватски), збирке речи у Речнику потичу готово искључиво са српског језичког и етничког простора. Време уобличавања збирки речи за потребе израде великог српског речника (како је и била првобитна Академијина замисао) обухвата дуг период и он се може поделити у неколико фаза⁶.

3. Белићева концепција приказа и описа дијалекатских речи у Речнику САНУ остала је до данас утемељена у начелу да „у Академијин речник улазе све оне покрајинске ријечи које по општој оцјени имају лексичко-семантички значај. [...] Не улазе оне са својом локалном парадигмом, акценатским или фонетским ликом као језичким обиљежјем дате средине, већ прилагођене Вуковом начелу опште правилности“ (ЈОШИЋ 2024: 62). Вукова општа правилност „вреди за све речи које би се хтеле из дијалекта узети; оне остају са својим значењем, својом морфолошком структуром; али по гласовима, акценту и промени оне, ако се унесу у књижевни језик, добијају његове особине“ (БЕЛИЋ 1959: XXIV). То, најопштије речено, значи да се у Речнику САНУ води рачуна о томе да се, с једне стране, прикаже што потпунији инвентар лексичких јединица српског језика, као и да се, с друге стране, некњижевне дијалекатске форме прилагоде књижевнојезичкој правилности обично путем њиховог упућивања на књижевне форме.

⁵ За потребе купљења речи у народу, Лексикографски одсек је „већ првих година својега рада, саставио *Позив и Упутство за купљење речи по народу* (Београд 1899), штампано прво у службеним *Српским новинама*, а из њих одштампано и разаслано по свем српском народу лицима, од којих се могло надати повољном одзиву“ (Увод, XI).

⁶ У раду Јовановић 2024 издвојене су главне фазе прикупљања речи из народних говора за Речник САНУ. Прва фаза обухвата збирке које су претходиле Позиву и Упутству од 1899. године, потом следи друга фаза која се односи на збирке послате после Позива и Упутства, као што су: највећа збирка речи међу приватним лицима – збирка Владана Арсенијевића, који је „до смрти своје прибирао речи за своје дело о нашем народу које је намеравао да састави“, потом збирка Андрије Јовићевића, учитеља из Црне Горе, збирка Ђ. Николајевића, из Далмације и Херцеговине итд., те трећа фаза, која траје до нашег времена и обухвата збирке настале после Другог светског рата, када се уобличавала коначна концепција актуелног речника. Ову фазу одликује нарочит интерес за скупљање речи у народу на целокупном српском језичком простору, на којем се налази и простор призренско-тимочких дијалеката, као што је збирка Димитрија Чемерицића из Призрена, Сергија Димитријевића из Лесковца и околине итд.

Један од најилустративнијих примера овога о чему говоримо јесте бележење дијалекатских речи из призренско-тимочке говорне зоне. Међу примерима знатан број чине управо речи које је сакупио Александар Белић у чувеној монографији *Дијалекти источне и јужне Србије* (СДЗБ, 1905). Ова књига налази се међу изворима грађе за Речник САНУ, под скраћеницом првог по реду Белићевог извора – *Белић I*.⁷

4. И пре него што је установљена коначна концепција Речника САНУ, наметнуло се питање уношења и представљања грађе из тзв. конзервативних говора српског језика, који припадају простору призренско-тимочке говорне зоне. Реч је о говорима који чувају полугласник, експираторни акценат, аналитизам у граматичкој структури појединих врста речи и синтакси итд. Преовладало је мишљење да се таква лексика уноси, али прилагођавајући је новоштокавском духу. То значи да су одреднице формиране према лексичкој норми у погледу успостављања основног облика, акценатског система, фонетског и морфемског поретка речи, док се лексикографски настојало да се при навођењу примера као потврде за одређену лексему односно њено значење лексичке форме и њени граматички облици не преображавају у новоштокавском духу. Начелно правило за дијалектизме гласи да су „речи узимане само онда када могу обогатити речник и када су се одомаћиле у књижевним или стручним делима“ (Белић, Увод, XXXIV).

5. На основу прегледа грађе из *Белић I* у Речнику САНУ, приметили смо да је она у Речник уношена према ексцерпцији (подвучене речи) која је спроведена у ранијим фазама припреме грађе. Као што је важило начелно лексикографско „правило“ приликом ексцерпције да се за речи и њихова значења из дијалеката узимају оне које су слабије заступљене у српском језику, тако је поступљено и у случају ексцерпције речи из Белићевих *Дијалеката источне и јужне Србије*. Када се пак погледа оно што је досад ушло у Речник САНУ, лексикографову пажњу свакако ће привући речи које су забележене само једном потврдом – и то оном из поменутог дела. Такве речи, по свему судећи, припадају домаћем локалном говору датог места, које је Белић забележио слушајући најчешће спонтани говор информатора. Такође, пажње је вредна чињеница да је сам Белић у своме делу неретко назначавао значење речи које је сматрао ретким, што је умногоме помогло лексикографу који израђује речник да правилно уобличи лексикографску дефиницију.⁸

⁷ Недељко Богдановић је утврдио да Регистар Белећеве студије представља највећу збирку дијалекатских речи после Вуковог Српског рјечника, највећу досад у дијалектолошким монографијама које не припадају категорији дијалекатских речника (БОГДАНОВИЋ 2013: 96).

⁸ Као искусан и вредан дијалектолог и одличан познавалац призренско-тимочких говора, Недељко Богдановић је сумирао следеће важне чињенице које се односе на прикупљање

5.1. Како бисмо илустровали речено, издвојићемо један број речи из Речника САНУ посведочене само примером из Белића. Чини се да оне осликавају свакодневни живот и рад сељака с простора југоисточне Србије, на којем је преовладавало сточарство као основна привредна грана:

влакар онај који израђује од козје длаке покровце, зобнице и др., мутавџија (Белић 1, 392); **грчкав** ковриаст, гргурав (ист. Србија, Белић 1, 436); **опцувати** в. *опсовати* (Белић 1, 218); **острежити** [у неповратној форми само код Белића, у значењу „сачувати, очувати“ (Белић 1, 480)]; **очмати се** заспати тврдим сном, не будући се; *успавати се* (Књажевац, Белић 1); **павличка** в. *пауница*. – Павличке (паунице) мале није смо (Заплање, Белић 1, 401); **параход** в. *пароброд* (тимочки округ, Белић 1, 206); **парчуљак** дем. од *парче* (1а) (пирот. крај, Белић 1, 363); **пастирштина** мноштво, велики број пастира (на једном месту или посматрани као целина) (Белић 1, 385); **полибити** мало се напити, припити се. — Полибила (припила се) (Васиљ, Књажевац, Белић 1, 594); **помрдарити** краће време пасти сасушену, спржену траву (о коњу). — Да си помрдари = „вели се за коња кад се пусти да мало попасе траве спржене од сунца“ (Међурово, Белић 1, 534); **поразист** рунаст, који има густо руно (Белић 1, 237); **поризаст** који има густо руно, обрастао руном, рунаст (Рудиње, Пирот, Белић 1, 437); **посилба** слање, упућивање (Кожељ, Тимок, Белић 1, 394).

Неке лексеме представљају покрајинске варијанте речи књижевног језика, нпр. **другачица** „другарица“ (Белић 1, 373) или придев **очовидан** „очевидан“ (Врање, Белић 1), па су у Речнику упућене на књижевне форме *другарица* односно *очевидан*. Навешћемо именицу **патлук** у значењу „патња“ са суфиксом -*лук* додатог на домаћу творбену основу глагола *патити* (Белић 1, 75).

5.2. Мањи број речи са потврдом само из Белића издвојен је у посебне одреднице иако је реч само о дијалекатској фонетској црти⁹; уп. нпр. **пољу-**

и представљање грађе у Белићевој књизи, које у целости преносимо (наши су само унети редни бројеви ради прегледности у фусноти): 1) језичка грађа, односно речи и изрази које доноси регистар, записани су у живом говору пре 110 година; 2) грађа је записивана на терену, у одабраним местима источне и југоисточне Србије; 3) избор информатора и селекција забележеног материјала припадају врло упућеном стручњаку, првом и досад највећем ауторитету у науци о народним говорима код Срба; 4) поузданост регистровања и умешност графичког фиксирања (записивања) припадају стручњаку првога реда – записана грађа темељи се на познавању историје и граматике српскога језика као целине, и односа према суседним (и другим) словенским језицима; 5) записивање грађе било је са јасним циљем да се уоче, систематизују, проуче и објаве језичка факта која најбоље репрезентују систем периферних говора српскога језика, и указују на његову историју и на тенденције даљег развоја.

Када је реч о бележењу значења речи, Недељко Богдановић је анализирао начине Белићеве идентификације значења (навођењем синонима, описно итд.) (в. БОГДАНОВИЋ 2013: 96–97).

⁹ Такве речи се уобичајено у Речнику САНУ обрађују у оквиру књижевних одредница с назнаком дијалектизма у лематском делу чланка.

чити в. *получити*² (1, 26) [„раздвојити овце различитих власника из заједничког стада“] (Сврљиг, Белић 1, 222).

5.3. Пажњу привлаче значења речи посведочена само код Белића: **кошарица** 2. „в. кошница (1а) [„купаста направа од испреплетаног прућа односно сандук подешен за пребивалиште пчелиње заједнице, пчелињег роја“] (Балтабериловци код Пирота, Белић 1, 374); **палош** (мађ. *pallós*) 2. покр. *пас, кер*; исп. *палаш* (2). – Палош = пас (Јаловик Извор, пирот. крај, Белић 1, 356); **парусија** 2. *место где је некад била црква, црквиште* (Лужница, Белић 1, 396). Ипак, највећи број речи преузетих из Белићеве књиге *Дијалекти источне и јужне Србије* у Речнику САНУ потврђени су и примерима прикупљених са других дијалекатских ареала односно од писаца са различитих говорних подручја. Па и у оквиру њих, издвајају се примери са потврдама посведоченим у другим изворима са истог или ближег дијалекатског ареала. Неки од њих имају дијалекатску црту, нпр. употреба фреквентног суфикса *-ка* у значењу сингулативности (и деминутивности) у говорима призреноско-тимочке говорне зоне, у примерима типа **залешка** „комад, парче коже (обично као уложак, подлога, закрпа на опанку)“ (Белић 1, 193; Тимок, Стан. М. 1) и **паничка** *дем. и хип. од паница*¹ [„здела, чанак“] (топлички крај, Белић 1, 375), уз друге изворе (Јовић Ј., БВ 1908, 108; Јов. Власт. 1). Међу фонетске дијалектизме настале срастањем предлога и прилога ишао би пример **оцутра** „овога јутра, јутрос“ (Белић 1, 216; средњи Тимок, Стан. М. 1; Заглавак, Стеф. Ж.; Живк. Н. 1), затим покрајинизам са стилски обележеним суфиксом турског порекла у примеру **масација** „в. масарош [онај који је наследио имовину, наследник, баштеник]“ (Радичовци, Књажевац, Белић 1, 396), уз коју долазе и примери из других извора (Стан. М. 2; Дач. М. 1, 189; Радић Д. 4, 54; В. Пчелице, Симић Р.), као и реч **пембелија** 1. *црвенкаста боја (пређе, тканине)*; исп. *пембе* 2 (1а) (Белић 1; Ђорђ. Д. 1, 68). Пажњу привлачи реч **патеж** са суфиксом *-еж*, који у стандардном језику није продуктиван у творби апстрактних именица: **патеж** в. *патња* (Белић 1, 395; Корита, Заглавак, Стеф. Ж.).

Остаје немали број речи које немају посебно наглашену дијалекатску црту, већ својим морфемским (и творбеним) саставом упућују на архаичну, застарелу или пак нераспрострањену употребу, као што су:

очила „в. наочаре“ (Белић 1, 394; Пирот, Пеј. С.; Власина, Дим. Т.; РЈА); **панаириште** в. *панађуриште* [„место где се одржава панађур, вашариште, сајмиште“]; исп. *панагириште*; осим потврде Врање, Белић 1, 389, забележена је и потврда из савременог дијалекатског речника Јакше Динића (Дин. Ј. 2); **пандурин** в. *пандур* (3) [„полицајац, милиционер“]; поред потврде Александра Белића под скраћеницом *ист. Срб., Белић 1, 38*, у Речнику САНУ су забележене још две: *Гол. Мих. 1, 103* и *Дин. Ј. 2*; **папрачанка** *врста шљиве* (Белић 1, 194), уз примере других извора (тим. крај, Књажевац, Стеф. Ж.; тим. крај, Станим. Вл.); **параман** (рум. *paramán*) 2. **б.** *комад, парче, одсечак тканине или*

одела (Белић 1, 358); **партољак** *дроњак, рита*; исп. партољ (б) (пирот. крај, Белић 1, 363; Живк. Н. 1); **патилник** *в. паћеник* (Ниш, Белић 1, 365; Врање, Влај. 1); **пашкати 2.** *пуштати ветрове, пувати* (Б. Паланка, Белић 1, 591), уз примере из других извора у овом значењу (Планиница и Врбовац, С–Ц; Вла-сотинце, Коц. С. 1); **понеделничити** *радити понедељком* (Б. Паланка, Стеф. Ж.; Белић 1, 534); **попоскати I.** *мало избискати, истребити ваши из косе, побискати.* — Попоскам [значи] ... побиштем (Белић 1, 524), уз још једну потврду (Врање, Влај. 1); **палучина** *окруњен клип кукуруза, окомак*; исп. палица (7), палуска [...] (Тимок, Белић 1, 383); **пораснути** *в. порастити (I)* (НП, Мил. М. Ђ. 23, 320; Вукић. И. 1, 39; Златан. М. 2; Лесковац, Белић 1, 486; Дин. Ј. 2; Жугић Р. 2); прилог **бајјгим** *в. бајаги* (Пирот, Књажевац, Белић 1, 195), поред још једне потврде (Ков. Д. 1, 214).

Међу примерима у Речнику САНУ налазе се и они у којима је забележено посебно значење општеупотребних речи ограничено на ужи дијалекатски простор са потврдом из *Белић 1*, нпр.: **палац 2б.** *дашчица, један од два дрвена зупца на вретену ваљарице за ваљање сукна, који приликом окретања вретена захвата језичак маља дижући га и спуштајући га* (Пирот, Белић 1, 60); **полипсати** *јакко се уморити, изморити се, исцрпсти се до крајњих граница (обично од физичког напора, рада)* (Бучје, тим. крај, Белић 1, 218); поред Белића, грађа је потврђена примерима из Наст. 1, 112 и једним редакторским примером; **попудити I. 1.** *пудећи растерати, отерати; потерати, појурити.* — Вук ... отишја ... на свадбу, а сватови га подбрали и попудили од онуј (Белић 1, 670); поред овог, наведени су и примери из других извора (НП Јастр., 100; Доман. 5, 157; Скок 7, под пудити; Момина Клисуре, Сим. Д. 1; Том. Миле).

5.5. Издвајају се и други примери са потврдама знатно ширег језичког ареала, међу којима се налази и грађа из књиге *Белић 1*. Будући да је реч о знатно ширем језичком ареалу њихове употребе, речи ове групе у типичној морфемској форми немају уобичајених дијалекатских црта:

једногодац „в. једногодишњак (1 и 2) [„онај који је рођен исте године кад и неко други, вршњак“ (1); „војник који служи војну обавезу годину дана“ (2)]“ (Белић 1, 322), са потврдама из других крајева (НП Буш., 26; Нуш. 24, 253; Брач, Сим. Р.; Врање, Стеф. Ж.); **мрша** „мршава особа“ (Белић 1, 349), са потврдама из различитих извора са ширег језичког ареала (Ник. А. 1, 75; Рак. Мита 15, 3; Вел. 3, 22; Вук, Рј.; Д–Д–М 1; Д–Ј 1; Заглавак, Стеф. Ж.); **орнути** „мало узорати, заорати; почети орати“ (Тимок, Белић 1, 486), уз друге потврде (Пољице, Иван. Ф., ЗНЖ 10, 22; Лика, Богдановић Ј.; околина Зајечара, Жив. Јер.); **освен** предл. „в. осим“ (Белић 1, 653), уз друге потврде са ширег језичког ареала (Нев. 2, 97; Никол. Ђ.; Вуш. 1, 32); **параунок** *в. праунок* (Белић 1, 359; Радој. Вл.; Х. Вас. 1, 332; Жабаре, Рем. С. 1); **пашалар** *в. паши (Ia)* (Белић 1, 393; Заплање, Петровић В., ЗНЖ 5, 269; Нуш. 16, 243; НП, Катанић Т., ГЛЕМ 1940, 150); **получити² I. 1. а.** *одвојити једно од другог правећи разлику;*

поделити, одвојити. — Получили [значи] ... поделили, одвојили (Стањанци, Белић 1, 594, у речнику); ово значење потврђено је и примером из сасвим другог краја: Други пут исто получи празине и прије нег ће их напустити, распаше са себе каницу (Буковица, Ард., ЗНЖ 4, 216); **пољевина**¹ *в. поље* (1б). — Из горњих је случајева, којих има врло много, е^а унесено и у положају под акцентом ... пољевина (поље) (Белић 1, 37); реч је потврђена и примером из другог дијалекатског ареала: Има још само то, да сусједи или рођаци узајамно пољевину обрађују (Богиш. 3, 446); **пољенце** *дем. и хип. од поље* (Тиошница, Пирот, Белић 1, 378), са још две потврдама из других извора (НП Јастр., 282; Мил. В. 8, 449); **поминјивати**¹ **1.** *издржавати, подносити, преживљавати одређене тешкоће; животарити* (пирот. крај, Белић 1, 500), уз примере из других извора са истог дијалекатског ареала у овом значењу (пирот. крај, Живк. М. 2; средњи Тимок, Стан. М. 1; Заглавак, Стеф. Ж.; Бучум, Сврљиг, Богд. Н.; Момина Клисурса, Сим. Д. 1; Живк. Н. 1); **помогац** *в. помагач* (1) (Пирот, Белић 1, 364), уз још две потврде писаца из знатно удаљенијег простора (Бег. Н. 2, 127; Игњ. Ј., Бршљан 1885, 25); **помрачина** *в. помрчина* (1) (Врање, Белић 1, 383), уз примере из дела писаца са других дијалекатских простора (Берић 1, 157; Нев. 2, 208; Павић 1, 300); **поношај**² **1.** *одећа, одело, ношња; опрема уопште* (тим. крај, Белић 1, 358), уз навођење потврда из следећих извора: Коз. И. 2, 339; Кост. Т., БК 1905, 547; Дин. Ј. 1; **попадица** **1.** *в. попадија* (1) (Белић 1, 364; Златан. М. 2); **порешчија** (дијал. поречија) *в. порезник* (1а). — Пред африкатама ц и ч ишчежава с и ш ... поречија (порешчија) (Врањ. Бања, Белић 1, 233), са потврдама из других извора у РСАНУ (Вук 8, 197; Мил. М. Ћ. 15, 403; Бошк. Ст. 5, 210; Бан 4, 94; Поповић В., Ђорђ. Т. 17, 176); **поројити**¹ **2.** *искварити, покварити* (Мирановац, Белић 1, 595); **поскуцкивати** **1.** *оглашавати се скиком (о животињи), скичати с времена на време* (Белић 1, 530; Живк. Н. 1; Дин. Ј. 2); **послужевник** *в. послужавник* (Пирот, Белић 1, 669; Стан. Мил.).

6. Анализа примера из књиге Александра Белића *Дијалекти источне и јужне Србије* употребљених у Речнику САНУ показала је да је њихово коришћење у Речнику усклађено према концепцијским начелима представљања, обраде, те односа ове грађе према грађи из других извора, од прве до последње данас објављене књиге Речника. То значи да се презентовање и описивање дијалекатских речи у Речнику САНУ одвија у сагласју с Белићевом поставком да у Речник треба да уђу све оне покрајинске речи које по општој оцени имају лексичко-семантички значај, прилагођене Вуковом начелу опште правилности српског књижевног језика. Та правилност очитује се у форми лексикографске одреднице за речи преузете из Белићеве књиге, за које, као и за остале дијалекатске и покрајинске речи, важи правило да оне „остају са својим значењем, својом морфолошком структуром; али по гласовима, акценту и промени оне, ако се унесу у књижевни језик, добијају његове особине“ (БЕЛИЋ 1959: XXIV). На тај начин се поштује начело постављено у концепцији Речника да се води рачуна о томе да се, с једне стране, прикаже што потпунији инвентар лексичких јединица српскога језика,

као и да се, с друге стране, некњижевне дијалекатске форме прилагоде књижевнојезичкој правилности путем њиховог упућивања на књижевне форме. Грађа добијена ексерпцијом примера из Белићевих *Дијалеката источне и јужне Србије* обогатила је приказ српске дијалекатске лексике у речнику типа тезауруса, као што је Речник САНУ, те омогућила да се и поред приказане новије грађе из призренско тимочких говора источне и јужне Србије забележи континуитет прикупљања резултата у овој области за период дужи од једнога века. Намера Александра Белића да се у Академијин речник грађа из дијалеката забележи и опише на горе описан начин лежи у његовом становишту истицања значаја књижевног језика као инструмента културе и израза културног мишљења (в. МИЛАНОВИЋ 2018). Нормативна питања књижевног језика, уз изучавање дијалеката националног језика и његове историје, Александру Белићу су била неизоставан предмет истраживања при сагледавању језичке материје и језичких факата. Сходно томе, приказ дијалекатске и покрајинске лексике морао је имати чврст ослонац на општејезичке и нормативне лингвистичке погледе тога времена чији се одраз очитује у концепцији израде великог Академијиног описног речника.

Цитирана литература

- БЕЛИЋ, Александар. „Дијалекти источне и јужне Србије.” *Српски дијалектолошки зборник* 1. Београд: Српска краљевска академија (1905).
- БЕЛИЋ, Александар. „Увод”. У: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик, 1959, стр. VII–XXVI.
- БЕЛИЋ, Александар. *Изабрана дела Александра Белића*. I–XIV. Београд: Завод за уџбенике 2000.
- БЕЛИЋ, Александар. „Београдски стил.” У: Драгана Мршевић-Радовић и др. *Александар Белић, српски лингвиста века*. Књ. 3. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, Међународни славистички центар, 2018, 31–49.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Лексика у Белићевим *Дијалектима источне и јужне Србије*.” *Годишњак за српски језик* XXVI/13 (2013): стр. 95–105.
- ГРИЦКАТ, Ирена. „Речник Српске академије наука и уметности.” *Глас САНУ* СССLI, књ. 13 (1988): стр. 25–40.
- ЈОВАНОВИЋ, Владан. О изворима језичке грађе из удаљенијих (периферних) области српског језичког простора у великом Академијином речнику. У: Р. Драгићевић и др. (ур.). *Савремено проучавање српског језика и књижевности и других словенских језика и књижевности као матерњих, инословенских и страних*. Зборник реферата са XIX конгреса Савеза славистичких друштава Србије 23–25. VIII 2023, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, Савез Славистичких друштава Србије, 2024, 133–142.

- ЈОШИЋ, Неђо. *Развојни лук српске описне лексикографије*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2024.
- МИЛАНОВИЋ, Александар. „Александар Белић и ‘београдски стил’.” У: Драгана Мршевић-Радовић, Бошко Сувајџић, Александар Милановић. *Александар Белић, српски лингвиста века*. Књ. 3. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, Међународни славистички центар, 2018.
- РЕЧНИК САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик, 1959–.

Владан З. Јованович
Бояна С. Милосавлевич

ДИЈАЛЕКТИ ИСТОЧНЕ И ЈУЖНЕ СРБИЈЕ АЛЕКСАНДРА БЕЛИЧА СРЕДИ ИСТОЧНИКОВ СЛОВАРЯ СЕРБСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК И ИСКУССТВ

В статье рассматриваются вклад и значение слов, зафиксированных в предыдущих томах «Словаря Сербской академии наук и искусств», взятых из первого тома «Сербского диалектологического сборника» под названием «Дијалекти источне и јужне Србије» Александра Белича (1905). Исследование охватывает два вопроса: первый касается концептуальных принципов представления, обработки и связи конкретного материала с материалом из других источников, а второй – общелингвистических, преимущественно нормативных, взглядов Александра Белича на значение диалектного материала в описательном словаре тезаурусного типа.

Ключевые слова: диалектизмы, призренско-тимокские диалекты, «Словарь Сербской академии наук и искусств», название словарной статьи, норма, сербский язык.

О ПРОМЕНИ ДВОСЛОЖНИХ ХИПОКОРИСТИЧНИХ ИМЕНА МУШКОГ РОДА НА *-o/-a* И *-e* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду ћемо са морфолошког и прозодијског становишта анализирати двосложне хипокористике мушког рода са дугим акцентом на првом слогу који се у номинативу јединине завршавају наставком *-o/-a* или *-e*³, са посебним освртом на њихову промену у српском језику. Настојаћемо затим да испитамо у којој су мери парадигматска и акценатска обележја ових именица територијално условљена, тачније да утврдимо у којим се дијалектима и појединачним говорним типовима оне мењају по првој деklinационој врсти (као именице мушког рода на сугласник), а у којим областима добијају наставке именица треће врсте на *-a*. Осврнућемо се такође и на питање потенцијалне условљености парадигме неких двосложних антропонима на *-o* и *-e* и њиховог акцента.

Кључне речи: двосложни хипокористици, мушки род, наставци *-o/-a* и *-e*, деklinација, именице I и III врсте, српски језик.

0. Предмет, метод и циљеви истраживања

Предмет овог истраживања представљају двосложни хипокористици мушког рода са дугим акцентом на првом слогу који се у номинативу јединине завршавају наставком *-o/-a* или *-e*. Анализираћемо их са морфолошког и прозодијског становишта, полазећи од описа њихових парадигматских и акценатских обележја у нормативним граматикама српскога језика и језичким приручницима, као и од увида дијалектолога о овим образовањима у обимним синтетским студијама и радовима посвећеним појединачним гово-

¹ j.jovanovic85@gmail.com

² Овај рад финансирао је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-136/2025-03/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

³ Наше истраживање неће обухватати промену личних имена и хипокористика на *-ko*, типа *Mârko* и *Vêlko/Vêlko*.

рима унутар једног дијалекатског типа, да бисмо се затим, кроз испитивање анкетом и анализу прикупљених података, посебно осврнули на актуелно стање и промену ових именица у савременом српском језику. Настојаћемо да утврдимо у којој су мери парадигматска и акценатска обележја испитиваних хипокоростика територијално условљена, тачније да покажемо у којим се дијалектима и појединачним говорним типовима она мењају по првој деklinационој врсти (као именице мушког рода на сугласник), а у којим областима добијају наставке именица треће врсте на *-a*, те колико је та граница у савременом језику стабилна и поуздано одредива. Осврнућемо се притом и на питање потенцијалне условљености парадигме неких двосложних хипокористичних имена на *-o* и *-e* и њиховог акцента.

1. О хипокористцима мушког рода на *-o/-a* и *-e* у граматицама и језичким приручницима

Захваљујући дивергентности у погледу парадигматских и акценатских карактеристика, двосложни хипокористици мушког рода на *-a/-o* и *-e* са дугоузлазним (ређе дугосилазним) акцентом на 1. слогу (типови *Péro/Péra*, *Mîle/Mîle*) већ дуго привлаче пажњу бројних лингвиста. У нормативним граматицама и језичким приручницима углавном се разматрају морфолошке специфичности ове групе речи у српском језику, при чему се указује на условљеност њихове деklinације дијалекатским типом, као и на акценат својствен овим образовањима. Говорећи о деklinацији именица мушког рода, Т. Маретић посебно посвећује пажњу именицама које се завршавају вокалима *-o* и *-e* и напомиње да се „mnoga ovakova imena i druge riječi [...] u istočnom govoru drže deklinacije imenica ženskoga roda, npr. Mjesto *Duro*, *Jovo*, *proto*, *ujo* govore istočnjaci u nom. *Dura*, *Jova*, *protа*, *uja*, u gen. *Dure*, u dat. *Jovi* itd.” (MARETIĆ 1963: 139).

И М. Стевановић (1986: 190), у делу граматице посвећеном подели именица према врстама промене, сврстава именице мушког рода на *-o* или *-e* међу именице које се мењају по првој деklinационој врсти и каже да се оне међу собом разликују по броју слогова и акценту. Аутор затим напомиње да именице овог типа које су двосложне и имају дугоузлазни акценат, поред завршетка осталих именица мушког рода, у зависним падежима могу имати и завршетке именица женског рода III деklinационе врсте – дакле, поред *Péro*, *Péra*, *Péru* налазимо и *Péra*, *Pére*, *Péri*. Стевановић каже да промену именица овог типа искључиво по првој врсти имају источнохерцеговачки и ијекавски говори у сливу реке Дрине, а такву је промену имао и језик Вуковог времена док на западу знају искључиво за њихову промену по трећој врсти⁴ (Ibid., 190).

⁴ Стевановић напомиње да се испрва књижевном сматрала само промена именица м. р. на *-o* и *-e* по првој врсти, но да су многи југословенски културни радници (пре свега из Хрватске, али и Срби из западних области) уносили из својих локалних говора у књижевни језик облике

Разматрајући појединачно падежне облике именица прве деклинационе врсте, Стевановић (1986: 198–199) указује на парадигматске специфичности хипокористика мушког рода на *-e* и разликује два модела: 1. двосложна властита имена са дугоузлазним акцентом, типа *Ráde, Máte, Vúle, Míle*, која се мењају као именице мушког рода на сугласник и 2. двосложна властита имена са дугосилазним акцентом, која су махом карактеристична за екавске говоре и по обрасцу промене налик су именицама друге врсте, тј. заједничким хипокористичима средњег рода на *-e* типа *дете*. У њиховој парадигми се испред наставка за облик јавља проширење /т/ (*Дúле – Дúлета, Вúле – Вúлета, Míле – Míлета, Цíле – Цíлета*), а разлика постоји само у акценту (*Дúле – Дúлета* према *déте – dèтета*). Стевановић напомиње да су „ови хипокористичи са том променом у употреби и на западу, али да „у говорима ијекавским најуже основице књижевног језика ијекавског изговора, у источнохерцеговачким и у говорима слива реке Дрине, па и у суседним екавским говорима” (Ibid., 198–199), они имају обележја прве деклинационе врсте.⁵

Исто тако, Љ. Поповић и Ж. Станојчић, коментаришући образац промене именица м. рода, у граматици за средњу школу напомињу да „именице са дугоузлазним акцентом номинатива једнине типа *Péro, Ёво, стрíко* имају, зависно од подручја са којег долазе, две деклинације – по I и по III Стевановићевој врсти, па њихов акузатив може гласити и [видим] *Péra, Ёва, стрíка*, и [видим] *Péру, Ёву, стрíку*” (Станојчић–Поповић 2008: 81). Затим, И. Клајн (2004: 123–124) у *Српском језичком приручнику* истиче да двосложна имена одмила на *-o* с дугоузлазним нагласком, као *Péro, Míшо, Ёво, Јóзо, Вláдо, Тóмо* имају двојаку промену, па се у јужним (углавном црногорским и неким источнохерцеговачким) говорима мењају као именице мушког рода (од *Péra*; говорим *Péру*; присвојни придев *Péров*), а у западним као именице на *-a* (од *Pérē*, говорим *Péri*, видим *Péру*, присвојни придев *Péрин*). Промену по III деклинационој врсти, како наводи Клајн, ова имена имају и у источним крајевима, али се ту и у номинативу завршавају на *-a* (*Péra, Míша, Ёва*).⁶

III деклинационе врсте. Тако је временом, објашњава даље аутор, и промена двосложних именица мушког рода на *-o* и *-e* по III врсти прихваћена као део књижевног стандарда (Стевановић 1986: 190). Занимљиво је да Стевановић овде уопште не помиње чињеницу да је и у већем делу Војводине и централне Србије такође уобичајенија промена именица м. р. на *-o* и *-e* по трећој врсти, што је по свој прилици утицало на ширење и прихватање овог обрасца у књижевном језику.

⁵ Стевановић (1986: 199) констатује да чак и писци из крајева у којима се двосложни хипокористичи на *-e* употребљавају с променом по другој деклинационој врсти у својим делима избегавају ове облике, те закључује да се они „и поред све ширине њихове употребе, не могу сматрати облицима књижевног језика”.

⁶ Клајн напомиње да врста промене која ће се применити у конкретном случају зависи од тога којим је језичким изразом (варијантом) писан текст, али нарочито кад је реч о познатим личностима – и од тога којем језичком изразу припада носилац имена (Клајн и др.: 124).

Разматрајући парадигме именица у српском језику, П. Пипер (2009: 417–441) наводи шеснаест главних типова именица које имају промену по првој деклинацији, међу којима се као посебан тип издвајају имена типа *Миле*. Овај деклинациони тип карактеристичан је због тога што именице из ове групе немају облике за множину, а у зависним падежима једине долази до алтернације основе *-ø/-em* (Пипер 2009: 422). Насупрот Стевановићу, овај аутор напомиње да је за именице типа *Миле* уобичајен у српском језику образац *Миле – Милета – Милету – Милета – Миле – Милетом – Милету*, „поред ређег и регионалног” *Миле* или *Миле, Мила, Милу, Мила, Миле, Милџм, Милу* (Пипер 2009: 431).

2. О хипокористима мушког рода на *-ø/-a* и *-e* у дијалектолошким истраживањима

Са циљем да испитамо у којој су мери парадигматска и акценатска обележја двосложних хипокористика мушког рода на *-ø/-a* и *-e* територијално условљена, као и да проверимо јесу ли запажања граматичара о овим типовима промене у складу са стањем на терену, консултовали смо и различите радове из области дијалектологије – како обимне синтетске студије, тако и радове о појединачним говорима унутар једног дијалекатског типа. Притом смо се усредсредили пре свега на источнохерцеговачке и шумадијске говоре, са развијеним морфолошким и акценатским системом.

2.1. Аутори синтетичких дијалектолошких студија о српско(хрватско) м језику, П. Ивић (2001) и А. Пецо (1978), сматрају парадигму двосложних хипокористика мушког рода на *-a/-ø* једном од карактеристика на основу којих се штокавска територија условно може поделити на два дела, правцем север–југ. Тако П. Ивић (2001: 87) истиче да српски екавски говори на истоку махом знају за промену ових именица по III деклинационој врсти, при чему им је акценат по правилу дугоузлазни (нпр. *Пѐра– Пѐрѐ*). На западу је ситуација нешто сложенија: примера ради, на источнохерцеговачком говорном подручју, двосложна хипокористичка образовања мушког рода са дугоузлазним акцентом имају најчешће ном. јд. на *-ø* (*Ђуро*), али, како наводи Ивић, „у косим падежима нема сагласности између говора”, те у јужнијим и југоисточнијим крајевима имамо праву промену старих основа на *-ø* (ген. *Ђура*, дат. *Ђуру* итд.), а у осталим крајевима налазимо наставке именица на *-a*: ген. *Ђурѐ*, дат. *Ђури* итд.” (Ивић 2001: 181). У вези са овим именицама Ивић такође напомиње и то да на великој територији источнохерцеговачког говорног подручја паралелно са поменутим двама функционише и трећи тип, а то су двосложни хипокористици са краткоузлазним акцентом – *Пѐра*, ген. *Пѐре*, *Ника*, ген. *Нике*⁷ (Ibid., 181).

⁷ Облици овог типа и њихова промена нису били предмет нашег истраживања.

2.2. И у дијалектолошким студијама о појединачним говорним типовима аутори нас, између осталог, информишу о особеностима деклинације двосложних хипокористика мушког рода који се у номинативу завршавају суфиксима -o/-a или -e. На основу њихових истраживања, али и класификација које налазимо у радовима М. Станића, Б. Аранђеловић-Живковић (1981) и М. Николића (1988), сазнајемо да унутар ове две велике групе двосложних хипокористичних антропонима мушког рода функционише неколико подтипова, који се међусобно разликују према парадигматским и акценатским обележјима. Морфолошко-дијалектолошка испитивања поменутих аутора показују да међу образовањима која се у номинативу једине завршавају на -e постоји 4 подтипа: 1. парадигма⁸ *Ráde – Ráda – Rádu – Ráda – Ráde – Rádom (Rádem) – Rádu*; 2. парадигма⁹ *Ráde – Rádē – Rádu – Rádu – Rádo – Rádom – Rádu*; 3. парадигма¹⁰ *Ráde – Rádetá – Rádetu – Rádetá – Ráde – Rádetom – Rádetu*; 4. парадигма¹¹ *Ráde – Ráda – Rádu – Ráda – Ráde – Rádom – Rádu* (Станић 1976: 123, Аранђеловић-Живковић 1981: 192).

2.2.1. На основу информација којима располажемо захваљујући студијама о појединачним српским говорима, али и захваљујући истраживању које смо спровели путем анкете на територији Србије и Црне Горе,¹² можемо закључити да у српском језику постоји три типа промене двосложних хипокористика м. р. на -o/-a и то су: 1. хипокористици на -o у ном. јд. који

⁸ Према М. Станићу овај деклинациони тип забележио је још Вук и распрострањен је у југозападним крајевима српског говорног подручја, све до Златибора и Ужица. (Станић 1976: 123).

⁹ Овај тип хипокористика мушког рода се, како наводи М. Станић, сусреће по западној Босни и западној Херцеговини, а у деклинацији се сасвим поклапа са променом именица женског рода -a основе (Станић 1976: 124).

¹⁰ М. Станић истиче да је трећи тип промене распрострањен у источном делу српског говорног подручја и да ову парадигму треба сматрати књижевном, упркос томе што у науци дуго није било сагласности у погледу њене нормативности. М. Стевановић, на пример, напомиње да ове облике, упркос ширини њихове употребе, не би требало сматрати облицима књижевног језика (Стевановић 1986: 199), док им П. Пипер у својој класификацији деклинационих типова даје предност у односу на облике *Ráde – Ráda – Rádu* итд. (2009: 431).

¹¹ М. Станић први је указао на овај тип промене двосложних хипокористика м. р. на -e (Станић 1976: 123–124) и напоменуо да се ова парадигма облички подудара са првим типом *Ráde – Ráda*, а разликују се само акцентом: *Ráde* (1. тип) – *Ráde* (4. тип). Аутор информисе да се четврти деклинациони тип хипокористика мушког рода на -e сусреће у западној Србији, у Бајиној Башти, Горњој Поцерини, средњем Подрињу, па све до Љига, Боговађе, до Космаја (Станић 1976: 124). И Б. Аранђеловић-Живковић у студији о ономастици космајског села Кораћице, потврђује присутност типа *Ráde – Ráda* у околини Космаја и напомиње да се по овој парадигми мењају хипокористици са дугосилазним акцентом типа *Мйле, Рале, Стане, Цале* и сл. (Аранђеловић-Живковић 1981: 192). Посебну пажњу деклинационом типу *Ráde – Ráda* посветио је М. Николић (в. о томе у Николић 1988).

¹² В. тачку 3 овог рада.

се мењају по првој деклинационој врсти: *Пéро – Пéра – Пéру – Пéра – Пéро – Пéром – Пéри*, карактеристична за југозападне крајеве Србије, уску област западне Шумадије, северозападну Црну Гору, источну Херцеговину и делове Босне; 2. хипокористици на *-а* у ном. јд. који се мењају по трећој деклинационој врсти: *Пéра – Пéрē – Пéри – Пéру – Пéро – Пéром – Пéри*; карактеристични су за Војводину, централну, источну и јужну Србију (тј. за оне делове говорног подручја на којима постоји развијен деклинациони систем) и 3. хипокористици на *-о* у ном. јд. који у парадигми добијају наставке треће деклинационе врсте: *Пéро – Пéрē – Пéри – Пéру – Пéро – Пéром – Пéри*; карактеристични су нпр. за Мачвански округ, Поцерину (Шабац, Лозница), али налазимо их и у одговорима испитаника из оних говорних подручја за која је иначе уобичајен 2. деклинациони тип.

2.2.2. Студије о говорима који имају развијен деклинациони систем, објављене у досадашњим публикацијама *Српског дијалектолошког зборника*, пружају, између осталог, увид у облик и парадигму двосложних хипокористика мушког рода на *-е* у тим говорима. Уочавамо да су на српском говорном подручју углавном присутна два од четири Станићева подтипа парадигме ових именица – 1. и 3. подтип, док се за остале парадигме може рећи да су на маргинама нашег морфолошког система. За посматране хипокористике карактеристични су дуги акценти, при чему је код облика на *-о/-а* доминантан дугоузлазни, док је облицима на *-е*, у зависности од територије својствен и дугоузлазни и дугосилазни, уз напомену да би акценат номинатива могао бити значајан фактор који утиче на тип промене. Примећујемо, наиме, како је уобичајеније да се облици на *-е* са дугосилазним акцентом на 1. слогу мењају као именице средњег рода на *-е* типа *дéте* (3. Станићев тип *Рáде – Рáдета*) него да добију наставке прве деклинационе врсте (4. Станићев тип *Рáде – Рáда*). С друге стране, дугоузлазни акценат на првом слогу обично претпоставља да ће се именица мењати по првој деклинационој врсти (1. Станићев тип *Рáде – Рáда*).

У овом делу рада даћемо и кратак преглед стања у дијалектима, које је посведочено у прегледаним студијама:

1. Типови *Пéро – Пéра* и *Рáде – Рáда* са присвојним придевима *Пéров* и *Рáдов* карактеристични су за говор Драгачева¹³ (Ђукановић 1995), говор

¹³ Како информише П. Ђукановић, једини изузетак у овом говору чине неке именице које су се, захваљујући утицају екавског стандарда, приклониле трећој деклинационој врсти. Тако налазимо: *о Свѣтоме Сáви, свѣтѣ Сáва, од Свѣтѣг Сáве; у предузећу Мићѣ Мáтовића*. Исто тако, наводи аутор, у Драгачеву постоји топоним *Муѣн бријег*, чији су назив динарски досељеници по свој прилици затекли на овом простору (Ђукановић 1995: 129). Као прилично распрострањене у овој зони Ђукановић наводи и хипокористике типа *Брáле, Бúде, Вúле, Дóле, Ду́ле, Лáле, Мíле, Рáде, Рíле, Тáле, Цвѣ́ле, Цíле* и закључује да промене типа *Јóво – Јóва* и *Вúле – Вúла*, као и придевске форме *Јóвов, Рáдов* указују на то да су овај модел наметнули динарски досељеници.

србијанског Полимља¹⁴ (Николић М. 1991), тзв. „ерске” области централне Шумадије¹⁵ (Реметић 1985), говоре источне Херцеговине¹⁶ (Вушовић 1927, Пецо 1964), затим за северозападне црногорске говоре херцеговачког типа, нпр. говор Пиве и Дробњака¹⁷ (Вуковић 1938/39: 53) и ускочки говор¹⁸ (Станић 1974; Станић 1977), као и за неке старе штокавске зет-

¹⁴ М. Николић бележи да се двосложни хипокористици у Полимљу јављају у три основна морфолошка лика: а) тип на -о: *Весо*, ген. *Веса*, дат. *Весу* итд., са присвојним придевом *Весов*, за који аутор даје бројне потврде: нпр. *Ацо, Бајо, Бајто, Божо, Вельо, Власто, Војо, Гавро, Драго, Ђоко, Јевто, Јово, Мико, Мишо, Неђо, Нешо, Пéro, Ристо, Саво, Слобо, Спáсо, Срéто, Шћéно* итд. (Николић М. 1991: 341–342); б) тип на -е: *Влáде*, ген./ак. *Влáда*, дат. *Влáду* итд., са присвојним придевом *Влáдов*, код Николића нпр.: *Бóре, Бúде, Вéле, Вúле, Дúле, Ђóле, Лáле, Љúбе, Мíле, Рáде, Рáле* итд.; в) тип *Сáва – Сáвѐ – Сáви* који, по ауторовим речима, „не припада овој именичкој врсти” (Николић М. 1991: 341).

¹⁵ Испитујући говоре централне Шумадије, С. Реметић је утврдио да у јужном делу ове територије (област око Груже, Горњи Милановац, Гоч, Жича) именице и хипокористици типа *Јово, Пéro* готово доследно имају -о у ном. јд. и промену именица -о основе (РЕМЕТИЋ 1985: 233–236). Код Реметића налазимо бројне потврде, нпр.: *Бóжo, до Бóжa, Бóро, Бр́ко, Вáсо, зови Вéља, од Вéља, у Воја Аничíћа кући, од Ђóка, Ђуру Пејовићу, за Жíка, код Љúба, Мíјо, Ни́цо, Пéro, код Чéда*; истој деклинационој схеми припадају и присвојни придеви: *Бóжoво, Бр́кова ћёр, Вáсова крáва, Вéљова дèца, Војова жèна, са Ђóковим синóвцoм, Жíкови, код Мíлована И́цoвог, Пáнтова мáјка, Сáвов, Ми́јашло Стéвов, Тóмова прíја, Гвóздена Чéдовог* (РЕМЕТИЋ 1985: 235). Још раније је И. Стевовић, испитујући шумадијски говор у Гружи, истакао да су двосложни хипокористици на -а са дугоузлазним акцентом на 1. слогу и њихова промена по обрасцу именица ж. р. – преузети у овој области из књижевног језика, нпр. *код доктор-Спíре, тужи ме поп-Дíиши, деда-Сíму нисам видео* (СТЕВОВИЋ 1969: 458–459), а „аутентичан лик њихов за овај говор је: *Анто, Бóжo, Вáсо, Ђóко, Јово, Љúбо, Рáјо, Сíмо*” и парадигма је у том случају *Анто – Анта, Вáсо – Вáса* итд. (Ibid., 508–509).

¹⁶ У студији о говору источне Херцеговине Д. Вушовић наводи да се хипокористичне именице м. р. у номинативу обично завршавају на -о: *Ђуро, Ђво, Пéro, Јово* итд., „остајући кроз све падеже по мушкој промени: *Ђура, Ђуру* итд.”, а заступљен је и тип двосложних хипокористичних именица на -ле: *Лáле – Лáзáр; Мíле – Милúтин* (Вушовић 1927: 35). И А. Пецо истиче промену хипокористика мушког рода на -о и -е као једну од особина која разликује говор источне Херцеговине од централнохерцеговачке зоне и наводи да се у овом говору именице типа *Јово, Мујо, Раде* мењају по типу именице *Марко*. Ипак, напомиње да се у пограничним местима према централној Херцеговини поред промене по типу *Марко* може наићи и на промену ових имена по типу именице *Мара*. На укрштање тих двају типова промене наилазимо у Попову и у једном делу Невесињског поља, као и у неким селима у Дабру и у свим наведеним местима, наглашава Пецо, „ову појаву треба објашњавати утицајем говора централне Херцеговине, а нарочито говора Мостара” (ПЕЦО 1964: 129).

¹⁷ Ј. Вуковић у студији о овом говору каже да се именице м. р. на -о у ном. јд. мењају по типу *Јово – Јова – Јову* итд., чему одговара присвојни придев *Јовов*. Аутор напомиње да нека имена места као *Ђурино Брдо, Рúђин Дó* указују на то „да и овде није била непозната промена коју налазимо западније у Херцеговини: *Ђуро – Ђурѐ – Ђури*, чему одговара присвојни придев *Ђурин, Јовин* и сл.” Имена м. р. на -е чија се основа завршава на л: *Вúле, Бéле, Јóле* такође се мењају по првој врсти: нпр. код Вуковића у инструм. *Вúлом, Бéлом, Јóлом* (Вуковић 1938/39: 53).

¹⁸ У наведеним студијама о ускочком говору М. Станић наглашава да се двосложна властита имена и апелативни хипокористици са дугоузлазним акцентом на 1. слогу у ном. јд. увек

ско-јужносанцачке говоре – нпр. говор Бјелопавлића¹⁹ у долини реке Зете, говор Васојевића²⁰ (СТИЈОВИЋ 2007) и неке новопазарско-сјеничке говоре²¹ (БАРЈАКТАРЕВИЋ 1966). Спорадично, потврде за промену ових именица по првој Стевановићевој врсти (*Пéро – Пéра*) налазимо и у колубарском говору²² (НИКОЛИЋ 1969; РАДОВАНОВИЋ 2006). Тип *Пéро – Пéрe* карактеристичан

завршавају на -о (нпр. код Станића: *Бáјо, Бáћо, Блáжo, Вúко, Гáјо, Дрáго, Ђóко, Ђúро, Жáјо, Јóјо, Мúћо, Мúћо, Пéко, Пéро, Рíсто, Сáво*) и „спадају у деклинациони систем именица м. р. (I врста): *Ђúро – Ђúра – Ђúру – Ђúра – Ђúро – Ђúром – Ђúру*”. У ном. јд. именица мушког рода овога типа никада се не појављује наставак -а, а тамо где наилазимо на њега – увек је посреди именица женског рода. Завршетак -а у ном. јд. код двосложних хипокористика мушког рода могућ је само уколико имају краткосилазни акценат на 1. слогу. Тако је нпр. *Сáво* увек м. р., такође и *Сáва*, док је *Сáва* увек ж. р.) (СТАНИЋ 1974: 178). Како аутор даље додаје, доследност источнохерцеговачком дијалекатском типу у ускочком говору „огледа се и у формама *Ђúрoв, Дрáгова* итд., а и у топонимима: *Ђúрове кáменице*, дакле без појава са -ин, -ина, -ино”. Истом акценатско-деклинационом типу припадају још двосложна властита имена и хипокористици са наставком -е у ном. јд., чија се основа завршава сугласником л: нпр. код Станића: *Вáле, Вúле, Гáле, Дúле, Ђóле, Жáле, Јóле, Кéле, Кóле, Лáле, Мúле, Нóле, Шéле, Шóле* (Ibid., 179).

¹⁹ Истражујући говор Бјелопавлића, Д Ђупић бележи да се именице типа *Пéро, Ђúро, Раде, Вáсо* мењају по мушкој промени: *Пéро – Пéра – Пéру – с Пéром, Ђúро – Ђúра – Ђúру, Раде – Рáда – Рáду*, уз изузетак именице *Швáба*, чија је промена *Швáбe – Швáби* и која је у овом говору добила значење женског рода, в. нпр. код Д. Ђупића: *Кá иe била Швáба óђе* (1977: 73).

²⁰ Код Р. Стијовић (2007: 132) налазимо да „хипокористици и лична имена типа *Пéро* и *Вúле* имају промену карактеристичну за зетско-сјеничке и јужне и југоисточне херцеговачко-крајишке говоре”, при чему је у инструменталу једине именица на -е наставак доследно -ем: *Пéро – Пéра – Пéру – Пéра – Пéро – Пéром – Пéру* и *Вúле – Вúла – Вúлу – Вúла – Вúле – Вúлем – Вúлу*, нпр. код Р. Стијовић: *Бóжo Мđјáшевић фúни чдек; óтац ми Ђúро; пá е Мúло дđдúо; оногá Бóжa што пđгибе; узé Бóжa Сáвđвића сестру; сýнови Рáда Јéвтdва; Лáле остáо сáм; одúли с Вúлем* итд. Присвојни придеви од ових именица гласе *Бóжoв, Вúлев*: нпр. код Р. Стијовић: *úмрла мáјка Рáлěва и Пěрдěва; ђе е кúћа Блáгđва бúла; Ливáда Бōжđва; Ливáда Нōвđва; Пéров; Лúг Сáвов* итд. (СТИЛОВИЋ 2007: 132–133).

²¹ Д. Барјактаревић (1966: 87) објашњава да су у новопазарско-сјеничкој говорној зони именице типа *Вúко* наметнуле свој номинативни наставак именима типа *Лúка* и *Ђóрђе* и чују се само у облику *Лúко* и *Ђóрђо*. Исто тако, именице *Раде* и *Вуле*, које се „не осећају као хипокористика”, наметнуле су свој наставак именима *Гаврило, Михаило, Данило*, те гласе *Гáврúле, Микайле, Данúле* (о овој појави писао је и М. Стевановић (в. у СТЕВАНОВИЋ 1933/1934: 61). Именице са л у основи (типа *Вúле*) имају у инструм. јд. наставак -ем у штавичкој (*Вúлем, Мúлем*), а -ом у сјеничкој и новопазарској зони: (*Вúлом, Мúлом*).

²² Б. Николић (1969: 47), испитивао је колубарске говоре у Бранковини, Петници и сливу Тамнаве и истакао да се именице типа *Сúма* у овој зони двојако деклинирају: а) *Сúма*, ген. јд. *Сúмe* (чешће) и б) *Јéфúћо*, ген. јд. *Јéфúћа* (спорадично), при чему парадигму *Јéфúћо–Јéфúћа* аутор тумачи као траг источнохерцеговачких досељавања на овом терену.

је за тршићки говор²³ (Николић 1968), говор личких јекаваца²⁴ (Драгичевић 1986), западнобосанске ијекавске говоре²⁵ (Дешић 1976) и неке крајеве босанског Подриња²⁶ (Симић 1978), затим за говор Љештанског²⁷ (Тешић 1977), неке делове Мачве²⁸ (Николић 1966) и део средње Колубаре²⁹ (Радо-

²³ У студији о овом говору Б. Николић истиче да се лична имена и хипокористици типа *Драго* у ном. јд. увек завршавају на -о, нпр. *Гајо, Жићо, Јефто, Крсто, Љуко, Љубо, Рајо, Симо, Чедо* и „деklinирају се по типу: *Боро – Борѐ, Драго – Драгѐ, Жићо – Жићѐ – Жићи, Рајо – Раји, Саво – Саву* (ак. јд.). Ово потврђују и присвојни придеви типа *Драгѝн, Љубѝн* и сл. (Николић 1968: 413).

²⁴ Драгичевић каже да двосложне именице на -о са дугоузлазним акцентом на првом слогу имају деклинациону схему а- именица и даје многе потврде, нпр: *Бóжo*, дат. *Бóжи*, ак. *Бóжу*; *Вáco*, дат. *Вáци*, вок. *Вáco*; *Ђýро*, од *Ђýрѣ*, ак. *Ђýру*, вок. *Ђýро*; *Јóво*, ген. *Јóвѣ*, дат. *Јóви*, ак. *Јóву*, вок. *Јóво*; *Мúho*, *Мúћѣ*, *Мúћи* итд. и напомиње да су у овој зени непозната образовања типа: *Јóва*, *Ђýра*, *Мúћа* и сл., са финалним -а у номинативу (Драгичевић 1986: 138).

²⁵ Говорећи о именицама мушког рода на вокал у западнобосанским говорима, М. Дешић наводи да се лична имена типа *Јово* мењају као именице ж. рода на -а, нпр. код Дешића: *Бóжю, Бѣжю* (вок.), *Бѣжѣм* (инструм.), *Бѣжю* (ак.); *Вѣѣю, Вѣѣѣ* (ген.); *Гѣврю, Гѣврю* (вок.); *Грјују, Грјују* (ак.); *Лѣзю, Лѣзѣ* (ген.), *Лѣзю* (вок.); *Пѣјю, Пѣјю* (ак.), *Пѣјю* (вок.); *Сѣмю, Сѣмю* (ак.); *Стѣвѣ* (ген.), *Стѣвю* (ак.) итд.

²⁶ М. Симић наводи да се нпр. у селу Ободи у близини Сребренице двосложна хипокористична и лична имена типа *Јово* завршавају у ном. јд. на -о: *Бóжго, Мíћо, Радо* и мењају се по III врсти: *Бóжге – Бóжги – Бóжју*; присвојни придев: *Бóжсин*. Симић наводи микротопоним *Вућев дó*, који говори о додиру двају акценатско-морфолошких типова на овом простору (Симић 1978: 71).

²⁷ М. Тешић напомиње да у говору Љештанског „двосложни мушки хипокористички и лична имена типа *Tésho* у ном. сг. имају наставак -*o*“, нпр.: *Ayo, Bóžo, Điko, Boko, Lévtо, Jóvo, Lázo, Máto, Србо*. Аутор такође информисе да се овакви облици мењају као именице ж. р. на -*a*, нпр.: *Tésho – Téše – Téshi – Téshu – Téshom – Tésho – Téshi*, а присвојни придеви гради се додавањем наставка -*in*: *Đúkin, Jóvin, Téshin* (Тешић 1977: 253).

²⁸ У студији о мачванском говору Б. Николић бележи да се мушка лична имена и хипокористички типа *Ѕдро* – *Ѕдра* у мачванским местима Бановом Пољу, Ноћају, Богатићу и Причиновићу деклинирају по типу *Ѕдра* – *Ѕдрѣ*, нпр. код Б. Николића: *Бѳжа*, *Бѳжи* (дат.), *Чѣда*, *Дрѣја*, *Бѳка*, *Гѣја*, *ноп-Јѳва*, *Киѣа*, *Миѣја*, *Миѣа*, *Миѣа*, *Сѣва*, *Тѳма*, *Тѳѣа*, а у Бадовинцима по типу *Ѕдро* – *Ѕдрѣ* (нпр. код Б. Николића: *ѣл л је Аѳо кѳт куѣѣ*, *Бѣто*, *Бѳро*, *Бѳко*, *Јѣво Бѣѣиѣ*, *Јѳво*, *свѣтѣл-Љѳко*, *Пѣјо Сѣѣиѣ*, *ѣика Пѣро*, *Сѣво*, *ноп-Тѣѣо*, *газда Влѣдо*). Реѣе се само у Бадовинцима у ном. јд. наилази на -а: *Аѣа*, *Бѳка*, *Миѣа*, *Рѣја* (коси падежи: *Аѣѣ*, *Љѣѣ Глѣѣиѣа*, *кѳт-Пѣрѣ*, *ноп-Тѣѣе*, *Влѣѣ*; *Јѣѣу Бѣѣиѣа*; *Бѳкѳм*, *Стѣѣѳм*. Да је овде посредни промена по трећој деклинационој врсти, потврђују и присвојни придеви: *Бѳрѣн*, *Јѳѣѣѣа кѣѣа*, *Пѣјѣн*.

²⁹ Тип 2-сложних хипокористика на -о у колубарском говору Д. Радовановић наводи као мање уобичајен од типа на -а и карактеристичан за говор људи који су пореклом из Подгорине, нпр.: *Ако* и *Милан*, њи *два брата*; њи *крстио Божо*; *пао Ђуро Весић*; *Луко*; *Рашио је наши дђбар*; ауторка напомиње да се ови облици деклинирају по обрасцу именица ж. р. -а основе и бележи примере: *ђн ниђо Ђуру*, *ђд Бђжђ*, *дђгоше Ђуру Весића*, као и да имају присвојне придеве на -ин, нпр.: *ђн је Акђин брат*; *ђлазио ђђзђо Бђжђин сђн*; *ђд Ђурине кђће стђ мђтара* (РАДОВАНОВИЋ 2006: 217–218).

вановић 2006). Коначно, грађа ексцерпирана из дијалектолошких зборника показује да је тип *Пѣра – Пѣрѣ* карактеристичан за већину српских екавских говора шумадијско-војвођанског дијалекта. Тако промену хипокористика на -а по трећој Стевановићевој врсти налазимо на територији Војводине – нпр. у банатском³⁰ (Ивић и др. 1997), сремском³¹ (Николић 1964) и смедеревско-вршачком говору, затим у говорима централне Шумадије³² (Реметић 1985, Стевовић 1969), у већем делу Поцерине³³ и Мачве³⁴ (Николић 1966), као и у колубарском говору³⁵ (Николић 1969, Радовановић 2006).

2.2.3. Поједини дијалектолози настојали су да успоставе границу између области у којима су заступљена два хипокористичка деклинациона обрасца: *Пѣро – Пѣра – Пѣров* и *Пѣра – Пѣрѣ – Пѣрин*.

³⁰ У студији о банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта, П. Ивић, Ж. Бошњаквић и Г. Драгин напомињу да велику скупину међу именицама мушког рода на -а чине и двосложна хипокористична образовања са дугоузлазним акцентом. Велики број потврда које аутори доносе показује да се ови облици у банатским говорима мењају по трећој деклинационој врсти, нпр.: *Арса, Ва́са, Вла́да, са Вла́дом, кума-Гѣгѣ, Дра́га, Ђо́ка То́мин, с Ђо́ком, Жи́ка, пѣтај Жи́ку, код Јо́сѣ, Ла́за, мо́г Ла́зѣ, Ми́ћа, Ми́ша, Ра́да, код Ра́дѣ* (овај облик показује да се и неки хипокористици м. р. за које је у другим зонама карактеристичан наставак -е у номинативу – овде завршавају на -а и мењају као именице ж. р.), *нѣ могу ја крѣвит Све́ту, Си́ма, Си́мо* (вок.), *То́ша, То́шѣ, за То́шу* итд. (Ивић и др. 1997: 64).

³¹ У текстовима које Б. Николић доноси на крају студије о сремском говору налазимо и следеће примере: испричао *Јо́ца Божић, поп-Ва́са Стојадиновић, де́да-Цва́ја Војкић, Ла́за Рунтић, од Ла́зѣ* (Николић 1964: 400–403).

³² Дијалектолошка истраживања С. Реметића показују да је у космајским и колубарским селима у централној Шумадији за мушке хипокористике и лична имена уобичајен облик *Јо́ва* и деклинација по обрасцу именица ж. р. -а основе, што аутор поткрепљује бројним потврдама: нпр. *А́ндрѣ* (ак.), *А́ца* (ном.), *Бо́жи* (дат.), *Бо́ра* (ном.), *Бу́да* (ном.), *Ва́са* (ном.), *Ве́ља* (ном.), *џно Ве́љѣ, ма́тори Ве́са, де́да-Ве́су* (ген./ак.), *џо́ша Вла́ду, до Дра́гѣ, дође Дра́жа, дови Ђо́ку, џин Јо́ва, за Ла́зу, од Ми́јѣ, Ми́ћа* (ном.), *наш Ми́ша, кра́ља Пе́ру* (ак.), *зна́ш Стѣву, са Че́дом* итд., а присвојни придев увек је на -ин: *Ва́сино, Дра́жино, Жи́кино, Јо́ви́н ко́њ, Пе́рино, Цве́јино* итд. (Реметић 1985: 233). На „ерском” терену ситуација је другачија и тамо се хипокористици овог типа мењају по обрасцу именица м. р. (в. о томе у фусноти 11).

³³ Описујући акценат именица у поцерском говору, М. Московљевић (1911: 312) напомиње да мушка имена која се код Вука и Даничића завршавају на -о, овде имају наставак -а и мењају се као женска имена типа *Ма́ра* – нпр. *Јо́ва, Ђо́ка, Стѣва*. Акценат је дугоузлазни на првом слогу, осим у вокативу, где имамо дугосилазни (*Јо́во, Ђо́ко, Стѣво*).

³⁴ в. фусноту 24.

³⁵ У студији о морфолошким особеностима говора средње Колубаре Д. Радовановић истиче да 2-сложни хипокористици мушког рода и лична имена типа *Јо́ва/Јо́во* овде по правилу имају наставак -а у ном. јд., те се и мењају по обрасцу именица -а основа, нпр.: *њѣгѣв си́н Бо́жа, Бра́на до́шѣ личи́но, тѣ́ је би́о и Бр̑ња, нѣси Бу́ди, Гр̑ба је тѣ́ сви́рѣ виоли́ну, кѣ́ма Дра́гу, би́о Ђо́ка нѣки, да́ла ја́ Ми́ћи, џво ти џво́г Ра́јѣ, пѣтај Ти́ку, био је Че́да Виторѣ́чев, Че́дѣ Виторѣ́вца* и др. (Радовановић 2006: 217). Према ауторкиним извештајима, придеви изведени од именица овог типа завршавају се на -ин: *Бу́дина њѣва, Ве́љин, Ве́син, Во́јин, Гр̑бина виоли́на кад за́сви́ра, Трѣ́шина ви́кендица, Сло́бин, Ши́љина ве́штѣ́чка нѣга* итд. (Ibid., 217). О овим облицима у колубарском говору код Б. Николића в. у фусноти 18.

С. Стијовић (1977) анализирао је стање на терену у пограничним областима екавских и ијекавских говора у Србији, испитујући притом постоји ли корелација између замене јата и стандардних двеју хипокористичких форми *Péro* и *Péra* у нашим говорима. Том приликом аутор је дошао до закључка да се „изоглоса наставка -o односно -a у номинативу [...] само по свом општем правцу поклапа с изоглосом ијекавске односно екавске замене јата”, али су честа и одступања, и то обично таква да на екавском терену, пре свега у западној и југозападној Србији, доминира облик хипокористика на -o, са парадигмом по првој деклинационој врсти.³⁶ Показује се да је парадигма *Péro* – *Péra* заступљена на далеко ширем простору него што потврђују наше граматике и језички приручници,³⁷ те да је често доминантна и у екавским областима – нпр. у југозападном Срему, западној Мачви, централној Шумадији (Колубара, Космај, Гружа, Гоч, Левач, Горњи Милановац), Ужицу, Драгачеву, Полимљу, Рашкој, Санцаку (в. Стијовић 1977: 53).³⁸

М. Николић (1991: 342) објашњава да је промена *Béso*–*Béca* типична особина југоисточне гране ијекавских говора, која ове српске говоре истовремено диференцира у односу на западне и северозападне ијекавске односно северноподринске говоре (у којима се хипокористици на -o махом мењају по трећој врсти).

Конечно, и С. Реметић (1985: 236) покушава да успостави границу зоне у којој су доминантни парадигма *Péro* – *Péra* – *Pérov* и истиче да, на основу потврда у качерским селима Босути и Трудељу, те Горњем Милановцу, Гружи, Жичи, Гочу, околини Ушћа и Рашке, Ибарском Колашину, сјеничко-новопазарској зони и даље у Црној Гори – можемо говорити о „компактној зони модела *Péro* – *Pérov*, омеђеној Мисачом и Скадарском Враком”. Реметић се слаже са Стијовићем да су хипокористици на -o типа *Jóvo*, *Búro*, *Pánton* на екавском терену последица миграција из динарских области.

³⁶ Наши налази, које доносимо на основу прегледаних дијалектолошких студија о говорима са развијеним деклинационим и акценатским системом, поклапају се са Стијовићевим запажањима и потврђују их. Резултате тих истраживања представимо у следећем поглављу рада.

³⁷ Стевановић (1986: 190) каже да промену хипокористика на -o по моделу *Péro* – *Péra* имају источнохерцеговачки и ијекавски говори у сливу реке Дрине, док Клајн, с друге стране, тврди да ова промена доминира само у „црногорским и неким источнохерцеговачким говорима” (2004: 123).

³⁸ Доминацију или барем значајно присуство хипокористика типа *Péro* ван ијекавске источнохерцеговачке и црногорске зоне С. Стијовић објашњава сеобама Срба ијекаваца у екавске делове Србије, али и извесним психолингвистичким и социолингвистичким приликама. Наиме, аутор сматра да су досељеници, упркос чињеници да су временом прихватили екавски изговор и бројне особености затеченог говора, у складу са патријархалним васпитањем, „често остали верни традицији својих предака и нису прихватили ономастички модел” *Péra*, већ су потомцима давали имена и имена одмила на -o, која су имали и њихови преци (Стијовић 1977: 53–54).

2.2.4. У вези са именима мушког рода на *-е*, М. Николић (1991: 342) објашњава да су она у српском језику творена на два начина – хипокористичким формантима *-ле* (нпр. *Дуле* од *Душан*) и *-е* (нпр. *Боре* од *Боривоје*, *Раде* од *Радомир*), као и да ови облици у ијекавским говорима југозападне Србије „представљају стандардну варијанту мушке промене основних хипокористика на *-о*”.

3.0. Анкета

Имајући у виду да грађа из дијалектолошких студија не може бити довољно репрезентативна за разматрање питања границе деклинационих типова са синхронијског аспекта, посебно уз свест о социолошким оквирима (модернизацији и начину живота становништва, утицају медија, интернета и др.), сматрали смо да је анкета погодан метод за испитивање савременог стања у дијалектима који представљају основицу стандардног језика. За потребе овог истраживања спровели смо анкету међу говорницима југозападне и западне Србије, дела централне и западне Шумадије, Црне Горе и мањег дела Босне и Херцеговине. Анкетирано је преко 300 говорника, различитог старосног доба, пола и образовања, који су се родили, школовали и/или живе у различитим дијалекатским подручјима српског језика. Испитивали смо промену хипокористика мушког рода на *-о* и *-е* у говору Драгачева (Ивањица, Ариље, Лучани), Ваљева и околине, Мачве (Шабац, Лозница), Чачка, Ужица и околине, Бајине Баште, доњег Полимља (Прибој, Пријепоље, Нова Варош), северозападне Црне Горе (Пљевља, Колашин, Никшић), југоисточне Црне Горе (Бијело Поље, Беране).

Будући да је предмет овог рада дивергентност двосложних хипокористика мушког рода на *-о/-а* и *-е* и одлике њихове парадигме, циљ наше анкете био је да испита по којој деклинационој врсти испитаници из наведених области данас мењају ове облике. У првом задатку од испитаника се очекивало да допуне задате реченице одговарајућим обликом именице у загради. Притом смо у случајевима када хипокористик има варијанте на *-о* и *-а* у загради дали обе форме, замоливши испитанике да подвуку ону коју имају у свом говорном осећању, тј. ону коју обично употребљавају. Навешћемо како су изгледали неки примери:

- Купићу код _____ у радњи неки половни телефон. (Божо/Божа)
- Видели смо јуче _____ на утакмици. (Јово/Јова)
- _____ се није допала синоћна представа. (Вуле)

У другом задатку смо од анкетираних представника испитиваних говора тражили да подвуку онај од три понуђена облика који би употребили у датом контексту. Притом смо у заградама иза понуђених реченица задали номинативну форму имена (хипокористик на *-о/-а* или *-е*), намеравајући да

утврдимо да ли, рецимо, номинатив на -o претпоставља промену хипокористика по првој деклинационој врсти. Неки од примера били су следећи:

- Замоли Млађа/Млађу да ти позајми новац. (мушко име Млађо)
- Бринем за Мила/Милу/Милета, нешто је ћутљив у последње време. (мушко име Миле)
- Однео сам Бори/Бору теткино слатко од јагода. (мушко име Боро)

Трећи задатак подразумевао је да испитаници сами упишу номинативну форму хипокористика подвучених у задатим реченицама. Наиме, овде смо имали за циљ да тестирамо да ли претпостављена парадигма утиче на говорникову представу о неком имену, тј. да испитамо хоће ли промена хипокористика по III деклинационој врсти сугерисати облик номинатива на -a. Навешћемо неколико примера:

- Сећаш ли се Ђуре обућара, држао је радњу у нашој улици на Звездари? _____
- О Сими се у селу свашта говорило, али он се на то није обзирао. _____
- Саво, немој толико појачавати музику, узнемираваш комшије. _____

Конечно, четвртим задатком намеравали смо да истражимо којим се суфиксом (-ин или -ов) од двосложних хипокористика на -o/-a и -e са дугим акцентом на првом слогу у појединим говорима граде присвојни придеви, те у којим случајевима при деривацији придева долази до проширења основе хипокористика (нпр. *Јоле – Јолов* или *Јоле – Јолетов*). Захтевали смо од испитаника да по моделу *Марко – Марков* начине придеве од мушких имена *Божо, Драго, Дуле, Јово, Миле, Пера, Раде, Срето*.

3.1. У овом поглављу резултате анкете приказаћемо табеларно, класификујући их према говорним подручјима у којима су истраживања спроведена. Притом ћемо, ради прегледности, најпре одвојено представити резултате првих двају задатака, којима смо испитивали облик и деклинациона својства хипокористика мушког рода на -o/-a и -e, а затим ћемо, у збирној табели приказали резултате четвртог задатка.

3.2. Југозападна Србија

Табела 1		УЖИЦЕ И ОКОЛИНА			
задатак 1		Раде – Рада	Раде – Радета	Раде – Раде	неурађено
		100%	0%	0%	
		Јово – Јова	Јова – Јове	Јово – Јове	
		95, 7%	4,3%	0%	
		Божо – Божа	Божа – Боже	Божо – Боже	
		91,4%	4,3%	4,3%	
		Владо – Влада	Влада – Владе	Владе – Влада	
		8,7%	13%	87%	
		Саво – Сава	Сава – Саве	Саво – Саве	
		78,3%	8,7%	13%	
		Вуле – Вула	Вуле – Вулета		
		91,4%	4,3%		4,3%
		Дуле – Дула	Дуле – Дулета		
		82,7%	13%		4,3%
		Војо – Воја	Воја – Воје	Војо – Воје	
		60,9%	30,5%	4,3%	4,3%
		Јоле – Јола	Јоле – Јолета		
		82,7%	13%		4,3%
		Перо – Пера	Пера – Пере	Перо – Пере	
		78,3%	0%	21,7%	
		Срето – Срета	Срета – Срете	Срето – Срете	
		65,3%	8,7%	21,7%	4,3%
задатак 2	Раде	од Рада	од Радета	од Раде	
		95,5%	4,5%	0%	
	Млађо	замоли Млађа	замоли Млађу		
		90,9%	9,1%		
	Миле	за Мила	за Милу	за Милета	
		86,4%	4,5%	9,1%	
	Боро	однео сам Бори	однео сам Бору		
		45,5%	54,5%		
	Вуле	реци Вулу	реци Вулету		
		90,9%	9,1%		
	Блажо	купили смо Блажи	купили смо Блажу		
		27,3%	72,7%		

Анализа анкете спроведене на територији Ужица и околине (Пожега, Чајетина, Златибор, Мачкат, Јабланица, Семегњево) показује да испитаници овде претежно употребљавају двосложне хипокористике мушког рода на -о и -е са дугоузлазним акцентом (усмено проверено), као и да их мењају по првој деклинационој врсти, што је у складу са стањем забележеним у

дијалектолошкој литератури. Код облика на -о примећује се и нешто шири уплив облика III деκлинације, претежно код млађих говорника, што је вероватно последица утицаја медија, школовања на другим дијалекатским подручјима и интензивније комуникације са представницима тих подручја, док облици на -е само по изузетку добијају промену именица женског рода на -а (в. тбл. 2. зад.: *Миле: за Милу* 4,5%). У вези са променом хипокористика на -(л)е треба истаћи да у зависним падежима веома спорадично долази до проширивања основе (в. тбл. 2. зад.: *Вулу* 90,9%, *Вулету* 9,1%).

Табела 2		Ивањица, Драгачево, Ариље, Лучани, Гуча			
задагак 1		Раде – Рада	Раде – Радета	Раде – Раде	неурађено
		83,3%	16,7%	0%	
		Јово – Јова	Јова – Јове	Јово – Јове	
		100%	0%	0%	
		Божо – Божа	Божа – Боже	Божо – Боже	
		100%	0%	0%	
		Владо – Влада	Влада – Владе	Владе – Влада	
		8,3%	0%	91,7%	
		Саво – Сава	Сава – Саве	Саво – Саве	
		91,7%	8,3%	0%	
		Вуле – Вула	Вуле – Вулета		
		91,7%	8,3%		
		Дуле – Дула	Дуле – Дулета		
		91,7%	8,3%		
		Војо – Воја	Воја – Воје	Војо – Воје	
		100%	0%	0%	
		Јоле – Јола	Јоле – Јолета		
		75%	25%		
		Перо – Пера	Пера – Пере	Перо – Пере	
		75%	16,7%	8,3%	
		Срето – Срета	Срета – Срете	Срето – Срете	
		83,3%	0%	16,7%	
задагак 2	Раде	од Рада	од Радета	од Раде	
		81,8%	18,2%	0%	
	Млађо	замоли Млађа	замоли Млађу		
		100%	0%		
	Миле	за Мила	за Милета	за Милу	
		81,8%	18,2%	0%	
	Боро	однео сам Бори	однео сам Бору		
		27,3%	72,7%		
	Вуле	реци Вулу	реци Вулету		
		100%	0%		
	Блажо	купили смо Блажи	купили смо Блажу		
		18,2%	81,8%		

Резултати анкете спроведене у Ивањици и околним местима показују да је у овој области доминантан облик двосложних хипокористика мушког рода на *-o*³⁹, односно њихова промена по I врсти. Преко 20 испитаника различитог старосног доба и образовања навело је у више наврата једнообразне облике за одговарајуће зависне падеже (то потврђују проценти у табели). О акценатским обележјима именица овог типа можемо говорити само на основу усмене интерпретације и тумачења неколицине испитаника. Облици на *-o* по правилу имају дугоузлазни акценат и задржавају га у свим падежима осим вокатива, за који је карактеристична промена *Péro > Péro*. Што се пак тиче хипокористика на *-e*, у парадигми се ретко јавља проширење основе и такође се претежно јављају облици са дугоузлазним акцентом, али спорадично наилазимо и на дугосилазни на 1. слогу (*Páde – Páda* и *Pâde – Pâda*).

Табела 3		ЧАЧАК, ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ И ОКОЛИНА			
затак 1		Раде – Рада	Раде – Радета	Раде – Раде	неурађено
		76,5%	17,6%	5,9%	
		Јово – Јова	Јова – Јове	Јово – Јове	
		64,7%	11,8%	17,6%	5,9%
		Божо – Божа	Божа – Боже	Божо – Боже	
		88,2%	5,9%	5,9%	
		Владо – Влада	Влада – Владе	Владе – Влада	
		17,6%	0%	82,4%	
		Саво – Сава	Сава – Саве	Саво – Саве	
		76,4%	11,8%	11,8%	
		Вуле – Вула	Вуле – Вулета		
		76,5%	17,6%		5,9%
		Дуле – Дула	Дуле – Дулета		
		76,4%	11,8%		11,8%
		Војо – Воја	Воја – Воје	Војо – Воје	
		64,7%	17,6%	11,8%	5,9%
		Јоле – Јола	Јоле – Јолета		
		76,5%	5,9%		17,6%
		Перо – Пера	Пера – Пере	Перо – Пере	
		58,8%	17,6%	23,6%	
		Срето – Срета	Срета – Срете	Срето – Срете	
		70,6%	17,6%	11,8%	

³⁹ Занимљиво је да је двоје испитаника, поред године и места рођења, на анкети оставило напомену: „У западној Србији само се женска имена завршавају на А, мушка никако!”

задатак 2	Раде	од Рада	од Раде	од Радета	
		76,5%	5,9%	17,6%	
	Млађо	замоли Млађа	замоли Млађу		
		70,6%	29,4%		
	Миле	за Мила	за Милу	за Милета	
		76,5%	5,9%	17,6%	
	Боро	однео сам Бори	однео сам Бору		
		41,2%	58,8%		
	Вуле	реци Вулу	реци Вулету		
		76,5%	23,5%		
	Блажо	купили смо Блажи	купили смо Блажу		
		52,9%	47,1%		

Испитаници из Чачка, Горњег Милановца и околних места процентуално више користе хипокористичке форме на -a него што је случај у Ужицу и Ивањици, али су облици на -o и даље далеко фреквентнији, као и њихова промена по I у односу на промену по III деklinационој врсти. Када је реч о хипокористичима на -e, анкета показује да они по изузетку могу добити наставке именица женског рода на -a (в. тбл. зад. 2: *Раде* – од *Раде* 5,9%; *Миле* – за *Милу* 5,9%), док су у зависним падежима јављају и облици са проширеном основом (в. тбл. *Вулета*, *Дулета*, *Јолета*, *Милета*), вероватно под утицајем медија и других дијалеката. Акценат хипокористика на -o/-a и -e по правилу је дугоузлазни.

Табела 4		ТАРА, БАЈИНА БАШТА И ОКОЛИНА			
задатак 1		Раде – Рада	Раде – Радета	Раде – Раде	неурађено
		60%	10%	30%	
		Јово – Јова	Јова – Јове	Јово – Јове	
		10%	0%	90%	
		Божо – Божа	Божа – Боже	Божо – Боже	
		10%	0%	90%	
		Владо – Влада	Влада – Владе	Владе – Влада	
		10%	0%	90%	
		Саво – Сава	Сава – Саве	Саво – Саве	
		10%	0%	90%	
		Вуле – Вула	Вуле – Вулета		
		90%	10%		
		Дуле – Дула	Дуле – Дулета		
		90%	10%		
		Војо – Воја	Воја – Воје	Војо – Воје	
		10%	0%	90%	
		Јоле – Јола	Јоле – Јолета		
		90%	10%		
		Перо – Пера	Пера – Пере	Перо – Пере	
		10%	0%	90%	
		Срето – Срета	Срета – Срете	Срето – Срете	
		0%	20%	80%	

задатак 2	Раде	од Рада	од Радета	од Раде	
		80%	10%	10%	
	Млађо	замоли Млађа	замоли Млађу		
		30%	70%		
	Миле	за Мила	за Милу	за Милета	
		90%	0%	10%	
	Боро	однео сам Бори	однео сам Бору		
		80%	20%		
	Вуле	реци Вулу	реци Вулету		
		90%	10%		
	Блажо	купили смо Блажи	купили смо Блажу		
		80%	20%		

Истраживање двосложних хипокористика мушког рода даље према западу, у Бајиној Башти, указује на извесне разлике у промени у односу на претходно поменуте области, пре свега у погледу деклинације имена типа *-a/-o*. Наиме, анкета пружа увид у то да је у Бајиној Башти такође претежно заступљен облик номинатива на *-o*, али је уобичајенија промена ових хипокористика по III врсти. Облици на *-e* имају и овде наставке именица I врсте, ретко с проширењем основе у зависним падежима, а одступања од овога запажамо само у парадигми имена *Раде*, које некад добија наставке именица ж. рода на *-a*. Према сведочењу неколиких испитаника, акценат хипокористика на *-o* је дугоузлазни, а оних на *-e* дугосилазни.⁴⁰

Резултати анкете из области србијанског Полимља показују да је на крајњем југозападу, према граници са Црном Гором, уобичајен тип хипокористика на *-o* са парадигмом по I деклинационој врсти и дугоузлазним акцентом на првом слогу. Код анкетираних, претежно млађих говорника, примећује се у зависним падежима и уплив облика карактеристичних за промену именица женског рода на *-a*, што је вероватно последица утицаја медија и школовања у другим срединама. Занимљиво је, међутим, да испитаници из Прибоја, Пријепоља и Нове Вароши ове облике чешће везују за номинативну форму на *-o* него на *-a* (в. нпр. тбл. зад. 1: *Сава – Саве* 0%; *Саво – Саве* 5,7% испитаника). Када су у питању хипокористици на *-e*, у области Полимља доминира њихова промена по првој врсти, без проширења основе у зависним падежима, док су облици са проширеном основом сасвим ретки (в. нпр. тбл. зад. 1: *Вуле – Вула* 94,3%, а *Вуле – Вулета* 5,7%). Одговори испитаника из овог подручја потврђују да се у југозападној Србији хипокористици на *-e* само изузетно мењају по III врсти (в. нпр. тбл. зад. 1: *Раде – Раде* 2,9%).

⁴⁰ Исп. ТЕШИЋ 1977: 55.

Табела 5		Доње Полимље: Нова Варош, Пријепоље, Прибој			
задатак 1		Раде – Рада	Раде – Радета	Раде – Раде	неурађено
		91,4%	5,7%	2,9%	
		Јово – Јова	Јова – Јове	Јово – Јове	
		91,4%	0%	2,9%	5,7%
		Божо – Божа	Божа – Боже	Божо – Боже	
		97,1%	0%	2,9%	
		Владо – Влада	Влада – Владе	Владе – Влада	
		11,4%	2,9%	85,7%	
		Саво – Сава	Сава – Саве	Саво – Саве	
		91,4%	0%	5,7%	2,9%
		Вуле – Вула	Вуле – Вулета		
		94,3%	5,7%		
		Дуле – Дула	Дуле – Дулета		
		94,3%	5,7%		
		Војо – Воја	Воја – Воје	Војо – Воје	
		88,5%	2,9%	8,6%	
		Јоле – Јола	Јоле – Јолета		
		91,4%	5,7%		2,9%
		Перо – Пера	Пера – Пере	Перо – Пере	
		88,5%	5,7%	2,9%	2,9%
		Срето – Срета	Срета – Срете	Срето – Срете	
		97,1%	0%	2,9%	
задатак 2	Раде	од Рада	од Раде	од Радета	
		94,3%	0%	5,7%	
	Млађо	замоли Млађа	замоли Млађу		
		94,3%	5,7%		
	Миле	за Мила	за Милу	за Милета	
		100%	0%	0%	
	Боро	однео сам Бори	однео сам Бору		
		31,4%	68,6%		
	Вуле	реци Вулу	реци Вулету		
		88,5%	11,5%		
	Блажо	купили смо Блажи	купили смо Блажу		
		77,1%	22,9%		

3.3. Западна Србија

3.3.1. Анализа анкете која је спроведена у Шапцу и Лозници показује да двосложни мушки хипокористици типа *Јово/Јова* у области Мачве махом имају наставак *-a* у номинативу и да се мењају по III деклинационој врсти, док облици на *-(л)e* и овде по правилу имају парадигматска обележја именица мушког рода I врсте. Ипак, на основу резултата приказаних у табели,

можемо закључити да се у Поцерици и Мачви осећа већи утицај шумадијско-војвођанских говора у односу на југозападну Србију, будући да расте проценат испитаника у чијим одговорима налазимо облике на -е са проширеним основама у зависним падежима (в. нпр. зад. 2: за *Милета* 36,4%; реци *Вулету* 36,4%). Дешава се најзад, премда сасвим ретко, да мушки хипокористици на -е добију у Мачви наставке именица женског рода на -а (нпр.: ном. *Миле* – ак. за *Милу*).

Табела 6		ПОЦЕРИНА, МАЧВА (Шабач, Лозница)			
задатак 1		Раде – Рада	Раде – Радета	Раде – Раде	Неурађено
		63,6%	36,4%	0%	
		Јово – Јова	Јова – Јове	Јово – Јове	
		18,2%	81,8%	0%	
		Божа – Божа	Божа – Боже	Божа – Боже	
		18,2%	81,8%	0%	
		Влада – Влада	Влада – Владе	Владе – Влада	
		18,2%	81,8%	0%	
		Сава – Сава	Сава – Саве	Сава – Саве	
		18,2%	81,8%	0%	
		Вуле – Вула	Вуле – Вулета		
		81,8%	18,2%		
		Дуле – Дула	Дуле – Дулета		
		81,8%	18,2%		
		Воја – Воја	Воја – Воје	Воја – Воје	
		9,1%	90,9%	0%	
		Јоле – Јола	Јоле – Јолета		
		81,8%	18,2%		
		Перо – Пера	Пера – Пере	Перо – Пере	
		27,3%	72,7%	0%	
		Срето – Срета	Срета – Срете	Срето – Срете	
		9,1%	90,9%	0%	
задатак 2	Раде	од Рада	од Раде	од Радета	
		63,6%	0%	36,4%	
	Млађо	замоли Млађа	замоли Млађу		
		27,3%	72,7%		
	Миле	за Мила	за Милу	за Милета	
		54,5%	9,1%	36,4%	
	Боро	однео сам Бори	однео сам Бору		
		63,6%	36,4%		
	Вуле	реци Вулу	реци Вулету		
		63,6%	36,4%		
	Блажо	купили смо Блажи	купили смо Блажу		
		81,8%	18,2%		

3.3.2. Резултати анкете спроведене у Ваљеву и околини показују да се у овој области претежно употребљавају мушки хипокористици на -а, који се мењају по III деклинационој врсти. По истом обрасцу Ваљевчани мењају и задате облике на -о, што потврђује примат именâ на -а (в. зад. 2: облици *Млађо*, *Боро*, *Блажо* добијају у зависним падежима наставке именица ж. р. на -а). Хипокористици на -(л)е, с друге стране, доследно добијају наставке мушког рода I врсте, без проширења основе у зависним падежима.

Табела 7		ВАЉЕВО И ОКОЛИНА			
		Раде – Рада	Раде – Радета	Раде – Раде	неурађено
		100%	0%	0%	
		Јово – Јова	Јова – Јове	Јово – Јове	
		0%	80%	20%	
		Божо – Божа	Божа – Боже	Божо – Боже	
		0%	80%	20%	
		Владо – Влада	Влада – Владе	Владе – Влада	
		20%	80%	0%	
		Саво – Сава	Сава – Саве	Саво – Саве	
		0%	80%	20%	
		Вуле – Вула	Вуле – Вулета		
		100%	0%		
		Дуле – Дула	Дуле – Дулета		
		100%	0%		
		Војо – Воја	Воја – Воје	Војо – Воје	
		0%	80%	20%	
		Јоле – Јола	Јоле – Јолета		
		100%	0%		
		Перо – Пера	Пера – Пере	Перо – Пере	
		0%	70%	20%	10%
		Срето – Срета	Срета – Срете	Срето – Срете	
		0%	80%	20%	
задатак 2	Раде	од Рада	од Раде	од Радета	
		100%	0%	0%	
	Млађо	замоли Млађа	замоли Млађу		
		30%	70%		
	Миле	за Мила	за Милу	за Милета	
		100%	0%	0%	
	Боро	однео сам Бори	однео сам Бору		
		70%	30%		
	Вуле	реци Вулу	реци Вулету		
		100%	0%		
	Блажо	купили смо Блажи	купили смо Блажу		
		70%	30%		

3.4. Црна Гора

Истраживање хипокористика мушког рода на *-a/-o* и *-e* код српских говорника из Црне Горе показује да су са становишта парадигматских обележја ових облика црногорски говори углавном компактни. Без обзира на то да ли су у питању новоштокавски или стари штокавски говори, мушка лична имена и имена одмила увек имају исти облик на *-o* и промену по I деklinационој врсти. Евентуалне разлике међу облицима у појединим говорима односе се на прозодијска обележја (место и квалитет акцента) и последица су разлика које постоје међу црногорским говорима са новијом и старијом штокавском акцентуацијом.

Одговори испитаника из северозападне Црне Горе (Пљевља, Жабљак, Шавник, Никшић, Колашин) сведоче о доминацији двосложних хипокористика са дугоузлазним акцентом на *-o* у овој области, односно о њиховој промени по моделу именица мушког рода I врсте. Примећује се и овде у номинативу употреба облика на *-a*, али они у зависним падежима углавном задржавају парадигму именица прве врсте (в. тбл. зад. 1: *Јова – Јове* 0%, али *Јова – Јова* 20%; *Божа – Боже* 0%, али *Божа – Божа* 15%; *Сава – Саве* 0%, али *Сава – Сава* 20%). За хипокористике на *-e* такође је уобичајена промена по првој врсти, без проширења основе у зависним падежима, али повремено, и то увек код млађих говорника, наилазимо на облике генитива *Дулета, Вулета*⁴¹ и др.

Табела 8		Северозападна Црна Гора			
задатак 1		Раде – Рада	Раде – Радета	Раде – Раде	Неурађено
		90%	0%	10%	
		Јово – Јова	Јова – Јове	Јово – Јове	Јова – Јова
		80%	0%	0%	20%
		Божо – Божа	Божа – Боже	Божо – Боже	Божа – Божа
		85%	0%	0%	15%
		Владо – Влада	Влада – Владе	Владе – Влада	Влада – Влада
		60%	0%	30%	10%
		Саво – Сава	Сава – Саве	Саво – Саве	Сава – Сава
		80%	0%	0%	20%
		Вуле – Вула	Вуле – Вулета		
		90%	10%		
		Дуле – Дула	Дуле – Дулета		
		90%	10%		
		Војо – Воја	Воја – Воје	Воја – Воја	Неурађено
		70%	10%	10%	10%
		Јоле – Јола	Јоле – Јолета		
		90%	10%		
		Перо – Пера	Пера – Пере	Перо – Пере	Пера – Пера
		80%	0%	0%	20%
		Срето – Срета	Срета – Срете	Срето – Срете	
		100%	0%	0%	

⁴¹ Напомињемо да овакве облике налазимо код неколико испитаника млађих од 30 година, иначе пљеваљских студената у Београду и они су по свој прилици последица утицаја средине на изворни говор.

задатак 2	Раде	од Рада	од Раде	од Радета	
		90%	0%	10%	
	Млађо	замоли Млађа	замоли Млађу		
		95%	5%		
	Миле	за Мила	за Милу	за Милета	
		90%	0%	10%	
	Боро	однео сам Бори	однео сам Бору		
		12%	88%		
	Вуле	реци Вулу	реци Вулету		
		90%	10%		
	Блажо	купили смо Блажи	купили смо Блажу		
		0%	100%		

У североисточној Црној Гори (Бијело Поље, Беране, Мојковац) ситуација у погледу промене хипокористика мушког рода на *-o* и *-e* углавном је слична. И овде у номинативу доминирају форме на *-o*, за које је карактеристична промена по првој деклинационој врсти и присвојни придев на *-ов*.⁴² Облици на *-e* у зависним падежина практично никада не добијају основинско проширење, а у деривацији присвојних придева од овог типа именица јављају се варијанте на *-ов* и *-ев*.

Табела 9		Североисточна Црна Гора (Бијело Поље, Беране, Мојковац)			
задатак 1		Раде – Рада	Раде – Радета	Раде – Раде	неурађено
		100%	0%	0%	
		Јово – Јова	Јова – Јове	Јово – Јове	
		100%	0%	0%	
		Божа – Божа	Божа – Боже	Божа – Боже	
		88,2%	0%	11,8%	
		Влада – Влада	Влада – Владе	Владе – Влада	
		74%	0%	26%	
		Сава – Сава	Сава – Саве	Сава – Саве	
		60%	30%	10%	
		Вуле – Вула	Вуле – Вулета		
		90%	10%		
		Дуле – Дула	Дуле – Дулета		
		90%	10%		
		Воја – Воја	Воја – Воје	Воја – Воја	неурађено
		60%	20%	10%	10%
		Јоле – Јола	Јоле – Јолета		
		90%	10%		
		Пера – Пера	Пера – Пере	Пера – Пере	Пера – Пера
		88,2%	2,2%	4,8%	4,8%
		Срето – Срета	Срета – Срете	Срето – Срете	
		100%	0%	0%	

⁴² Међу хипокористичима на *-a* у значајнијем броју бележимо само облик *Сава*, који се код испитаника у североисточној Црној Гори неретко мења и по трећој деклинационој врсти (вероватно према *Свети Сава*).

задатак 2	Раде	од Рада	од Рада	од Радета	
		90%	0%	10%	
	Млађо	замоли Млађа	замоли Млађу		
		85%	15%		
	Миле	за Мила	за Милу	за Милета	
		90%	0%	10%	
	Боро	однео сам Бори	однео сам Бору		
		11,8%	88,2%		
	Вуле	реци Вулу	реци Вулету		
		88,2%	11,8%		
	Блажо	купили смо Блажи	купили смо Блажу		
		4,8%	95,2%		

4. Коначно, у посебној табели приказаћемо творбене карактеристике присвојних придева од хипокористика мушког рода на -о/-а и -е у испитиваним дијалекатским зонама.

ИМЕ	Јово		Божо		Пера		Драго		Раде		Дуле		Срето		Миле	
	Јовов	Јовин	Божев	Божин	Перов	Перин	Драгов	Драгин	Радов	Радин	Дулов	Дулетов	Сретов	Сретин	Милов	Милетов
Ужнице	90,9%	9,1%	100%	0%	90,9	9,1%	100%	0%	86,4%	13,6%	86,4%	13,6%	95,5%	4,5%	86,4%	13,6%
Бајина Башта	0%	100%	0%	100%	0%	100%	0%	100%	90%	10%	90%	10%	20%	80%	90%	10%
Ивањица	100%	0%	90,9%	9,1%	72,7%	27,3%	100%	0%	100%	0%	72,7%	27,3%	100%	0%	90,9%	9,1%
Чачак	76,5%	23,5%	76,5%	23,5%	70,6%	29,4%	88,2%	11,8%	76,5%	23,5%	88,2%	11,8%	76,5%	23,5%	88,2%	11,8%
Валсво	0%	100%	0%	100%	0%	100%	10%	90%	100%	0%	100%	0%	10%	90%	100%	0%
Доње Полимље	85,7%	14,3%	88,6%	11,4%	82,9%	17,1%	100%	0%	91,4%	8,6%	88,6%	11,4%	100%	0%	94,3%	5,7%
северозап. Црна Гора	84,5%	15,5%	84,5%	15,5%	84,5%	15,5%	100%	0%	90,9%	9,1%	90,9%	9,1%	100%	0%	90,9%	9,1%
северист. Црна Гора	94%	6%	100%	0%	88%	12%	54,5	45,5%	-ов/-св 100%	0%	88%	12%	88%	12%	-ов/-св 100%	0%
Мачва, Поцерина	36,4%	63,6%	27,3%	72,7%	9,1%	90,9%	45,5%	54,5%	54,5%	45,5%	45,5%	54,5%	45,5%	54,5%	36,4%	63,6%

5. Закључне напомене

У раду смо испитивали морфолошке и акценатске специфичности двосложних мушких хипокористичних имена на -о/-а и -е са дугим акцентом на првом слогу и од њих изведених присвојних придева. Притом смо се искључиво осврнули на испитивање промене ових хипокористика у говорима који чине основицу стандардног српског језика, те смо посебну пажњу поклонили дијалектолошкој литератури и студијама о источнохерцеговачким и

шумадијско-војвођанским говорима. Настојали смо да узмемо у обзир све што о парадигми именица на -*o/-a* и -*e* наводе наше нормативне граматике и релевантни језички приручници, као и обимне синтетске дијалектолошке студије и студије о појединачним српским говорима. Даље нас је нарочито интересовало како се облици на -*o* и -*e* у савременом језику понашају у оним зонама за које дијалектолошка литература претпоставља промену по првој деклинационој врсти и присвојни придев на -*ов* (усредсредили смо се на области западне и југозападне Србије и северозападне, североисточне Црне Горе). Овде смо, између осталог, имали у виду и то да промену хипокористика мушког рода на -*o/-a* по првој деклинационој врсти (нпр. *Пéро – Пéра – Пéру*), односно промену хипокористика на -*e* без проширења основе у зависним падежима (нпр. *Мíле – Мíла – Мíлу*) – неки лингвисти сматрају „ређом и регионалном” (исп. ПИПЕР 2009). Стога нам је циљ био да испитамо колико је таква промена заиста присутна у савременом језику, у ком ареалу је она присутна и колико је процентуално уобичајена у односу на промену хипокористика на -*o/-a* по трећој врсти (нпр. *Пéра – Пéрē – Пéри*), односно промену хипокористика на -*e* са проширењем основе у зависним падежима (нпр. *Рáде – Рáдета – Рáдету*). С тим у вези, посебно смо поклањали пажњу томе да ли парадигма испитиваних хипокористика у поменутим дијалекатским зонама зависи од њихове номинативне форме, тачније од финалног вокала имена или, евентуално, од њиховог акцента.

Анализа анкетом, коју смо спровели међу говорницима западне и југозападне Србије показује да је у тим областима уобичајенија форма хипокористика мушког рода на -*o* и њихова промена по првој деклинационој врсти, као и да присвојни придеви од оваквих имена овде по правилу имају наставак -*ов*. Номинативни облици на -*a* и промена по трећој врсти, са присвојним придевом на -*ин* у западној Србији преовлађују само у Мачви, Поцерини и на југу до Ваљева, обухватајући шумадијску област око Колубаре. Јужно од Ваљева – на западу и југозападу све до границе са Црном Гором и на целој територији Црне Горе, а на истоку засигурно све до долине реке Груже – доминантне су хипокористичке форме на -*o*. Исти облик и промена карактеристични су и за доње Полимље и србијански Санцак. Промена хипокористика по првој деклинационој врсти уобичајена је у поменутим зонама без обзира на номинативни облик имена.

Анализа анкетом у великој мери потврђује и оно што о хипокористцима на -*e* доносе дијалектолошке студије о говорима западне и југозападне Србије. У свим испитиваним дијалекатским типовима уобичајенија је промена ових облика по првој врсти без проширења основе у зависним падежима. Будући да су махом посреди говори шумадијског и источнохерцеговачког типа, који чине основицу српског стандардног језика, чини се да не можемо говорити о регионалности овог типа парадигме када је реч о мушким хипокористцима у нашем језику.

У свим испитиваним говорима, међутим, примећујемо очигледно мешање двају или више парадигматских типова, чему је узрок, по свој прилици, утицај језика медија и образовног система у коме се уобичајила промена хипокористичких форми на *-o/-a* по трећој деклинационој врсти. Ипак, анализа спроведена за потребе овог истраживања ограничава могућности за извођење закључака – пре свега у погледу испитиваног ареала, броја испитаника и њихове језичке компетенције, те ово питање остаје отворено и за нека будућа истраживања.

Цитирана литература

- АРАНЂЕЛОВИЋ-ЖИВКОВИЋ 1981: Бранислава Аранђеловић-Живковић, Ономастика космајског села Кораћице, *Ономатолошки прилози II*, Српска академија наука и уметности, Београд.
- БАРЈАКТАРЕВИЋ 1966: Данило Барјактаревић, Новопазарско-сјенички говори, *Српски дијалектолошки зборник XVI*, 1–177.
- БОШКОВИЋ 1978: Категорија старих српскохрватских личних хипокористика типа Andre, Andreta (Andrete) у интерпретацији Даничића и других, *Одабрани чланци и расправе*, 475–487, Титоград.
- ВУКОВИЋ 1938: Јован Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, *Јужнословенски филолог XVII*, 1938–1939, Београд.
- ВУШОВИЋ 1927: Данило Вушовић, Дијалекат Источне Херцеговине, *Српски дијалектолошки зборник III*, Београд.
- ДЕШИЋ 1976: Милорад Дешић, Западнобосански ијекавски говори, *Српски дијалектолошки зборник XXI*, Београд.
- ДРАГИЧЕВИЋ 1986: Милан Драгичевић, Говор личких јекаваца, *Српски дијалектолошки зборник XXXII*, 7–241, Београд.
- ЂУКАНОВИЋ 1995: Петар Ђукановић, Говор Драгачева, *Српски дијалектолошки зборник XLI*, 1–240, Београд.
- ИВИЋ и др. 1997: Павле Ивић, Ж. Бошњакловић, Г. Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта*, Друга књига: *Морфологија, Синтакса, Закључци*, Текстови, *Српски дијалектолошки зборник XLIII*, Београд.
- ИВИЋ ³2001: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад.
- КЛАЈН и др. ²2004: Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, *Српски језички приручник*, Београд: Београдска књига.
- МОСКОВЉЕВИЋ 1911: Милош Московљевић, Акценти именица и придева у поцерском говору, *Српски дијалектолошки зборник II*, Београд.
- НИКОЛИЋ 1964: Берислав Николић, Сремски говор, *Српски дијалектолошки зборник XIV*, 201–412, Београд.

- НИКОЛИЋ 1966: Берислав Николић, Мачвански говор, *Српски дијалектолошки зборник* XVI, 179–314, Београд.
- НИКОЛИЋ 1968: Берислав Николић, Тршићки говор, *Српски дијалектолошки зборник* XVII, 367–473, Београд.
- НИКОЛИЋ 1969: Берислав Николић, *Колубарски говор*, *Српски дијалектолошки зборник* XVIII, 1–71, Београд.
- НИКОЛИЋ М. 1972: Мирослав Николић, *Говор села Горобиља (код Ужичке Пожеге)*, *Српски дијалектолошки зборник* XIX, 619–746, Београд.
- НИКОЛИЋ М. 1988: Мирослав Николић, О хипокористцима типа Чале, Чала, Чалов, *Први лингвистички научни скуп у спомен на Радосава Бошковића. Радови са научног скупа*. Црногорска академија наука и умјетности, Титоград, 259–265.
- НИКОЛИЋ М. 1991: Мирослав Николић, *Говори србијанског Полимља*, *Српски дијалектолошки зборник* XXXVII, Београд.
- ПЕЦО 1964: Асим Пецо, Говор источне Херцеговине, *Српски дијалектолошки зборник* XIV, Београд.
- ПЕЦО 1978: Асим Пецо, *Преглед српскохрватских дијалеката*, Научна књига, Београд.
- ПЕЦО 1999: Асим Пецо, О неким типовима хипокористика у штокавским говорима, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 28/2, 149–157, Београд.
- ПЕШИКАН 1979: Митар Пешикан, Један општи поглед на црногорске говоре, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXII/1, 149–169, Нови Сад: Матица српска.
- ПИПЕР и др. 2009: Вјара Малцијева, Зузана Тополињска, Маја Ђукановић, Предраг Пипер, *Јужнословенски језици: Граматичке структуре и функције*, Београдска књига, Београд.
- РАДОВАНОВИЋ 2006: Драгана Радовановић, *Морфолошке особености говора средње Колубаре*, *Српски дијалектолошки зборник* LIII, Београд.
- РЕМЕТИЋ 1985: Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије*, *Српски дијалектолошки зборник* XXXI, Београд.
- СТЕВАНОВИЋ 1934: Михаило Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, *Јужнословенски филолог* XIII, 1933–1934, Београд.
- СТЕВАНОВИЋ 1986: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. Граматички системи и књижевнојезичка норма. I*. Научна књига, Београд.
- СТЕВОВИЋ 1969: Игрутин Стевовић, Шумадијски говор у Гружи с освртом на акценте, *Српски дијалектолошки зборник* XVIII, 413–435, Београд.
- СТАНОЈЧИЋ–ПОПОВИЋ ¹¹2008: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматица српског језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- СИМИЋ 1978: Милорад Симић, Говор села Обади у босанском Подрињу, *Српски дијалектолошки зборник* XXIV, 1–124, Београд.
- СТАНИЋ 1974: Милија Станић, *Ускочки говор I*, *Српски дијалектолошки зборник* XX, Београд.

- СТАНИЋ 1976: Милија Станић, Још о промени именица типа *Раде*, *Наш језик*, XXII/3, 123–125, Београд.
- СТАНИЋ 1977: Милија Станић, Ускочки говор II, *Српски дијалектолошки зборник* XXII, 1–157, Београд.
- СТИЈОВИЋ 1977: Светозар Стијовић, Питање корелације између замене јата и стандардне хипокористичке формације *Пера/Перо* у штокавским говорима, *Научни састанак слависта у Вукове дане 7/1*, Београд, 49–55.
- СТИЈОВИЋ 2007: Рада Стијовић, *Говор Горњих Васојевића*, *Српски дијалектолошки зборник* LIV, 1–312, Београд.
- ТЕШИЋ 1977: Милосав Тешић, *Говор Љештанског*, *Српски дијалектолошки зборник* XXII, 159–328, Београд.
- ЋУПИЋ 1977: Драго Ћупић, *Говор Бјелопавлића*, *Српски дијалектолошки зборник* XXIII, Београд.

*

- MARETIĆ ³1963: Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.

Jovana B. Jovanović

ON THE INFLECTION OF TWO-SYLLABLE MASCULINE HYPOCORISTIC NAMES ENDING IN -O/-A AND -E IN THE SERBIAN LANGUAGE

In this paper, we will analyze two-syllable masculine hypocoristics with a long accent on the first syllable from a morphological and prosodic perspective, focusing on those that end in -o, -a, or -e in the nominative singular. Special attention will be given to their inflectional patterns in the Serbian language. We will then attempt to examine to what extent the paradigmatic and accentual features of these nouns are territorially conditioned – specifically, to determine in which dialects and individual speech types they follow the first declension pattern (like masculine nouns ending in a consonant), and in which regions they acquire the suffixes of the third declension ending in -a. We will also address the issue of whether the paradigm and accent of certain two-syllable anthroponyms ending in -o and -e might be conditioned by other factors.

Key words: two-syllable hypocoristics, masculine gender, suffixes -o/-a and -e, declension, nouns of the first and third type, Serbian language

Марина С. Јуришић¹*Институт за српски језик**Српске академије наука и уметности²**Београд*

Оригинални научни рад

Примљено: 16. 7. 2025.

Прихваћено: 10. 8. 2025.

DOI: <https://doi.org/10.46630/gsrj.23.2025.05><https://orcid.org/0000-0002-2696-0291>

ГЛАГОЛ *ЖЕТИ* У ГОВОРИМА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Прилог говори о облицима глагола *жети** на призренско-тимочком дијалекатском простору и систематизује досадашња сазнања о томе којим глаголским врстама он припада у овим говорима. Испоставило се да може бити глагол II (*жњеје – жњејала*), IV (*жњеје – жњејала*), V (*жње – жсел*) или VI врсте (*жње – жњејала*), тј. да се у презенту може појавити у два облика: *жње* или *жњеје*, а у радном глаголском придеву чак у три облика: *жсела*, *жњејала* и *жњејала*, при чему постоје говори у којима се паралелно употребљавају два облика исте основе (нпр. у презенту: *жње* и *жњеје*, радном глаголском придеву: *жњејала* и *жњејала*). Циљ истраживања јесте да се утврди да ли постоји нека правилност у географском распореду различитих презентских и аористних основа глагола *жети**, као и да се прецизира на ком простору овај глагол добија проширење *-је(-)*, да ли је оно присутно у обема основама, као и какве облике глагол *жети** има у говорима у којима не проширује основе.

Кључне речи: глагол *жети*, призренско-тимочки говори.

1. У балканизираним српским говорима, где је деклинација врло поједностављена, глаголски систем је успео да се добро одржи. У живој су употреби не само прошла времена – имперфекат и аорист, већ и многе архаичне глаголске основе, и број префиксираних глагола је изузетно богат. Приликом проучавања говора источне и јужне Србије, почетком прошлог века, А. Белић је констатовао да овде глаголи, иако немају облике инфинитива, чувају инфинитивну основу у облицима који су од ње постали, као и да се све промене у конјугацији код ових говора своде „на узајамни утицај једних основа између себе (презентских или инфинитивних), на њихов узајамни

¹ jmarina011@gmail.com

² Овај прилог финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-136/2025-03/ 200174 за 2025. годину, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ. Иначе је о овом прилогу реферисано на Научном скупу *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима*, који је био одржан 17–18. октобра 2025. године на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

утицај између себе (дакле, презентских основа на инфинитивне и обрнуто), на утицај специјалних основа – ако се тако може рећи – извесних времена на презентску и инфинитивну основу, на генералисање, ширење употребе једнога начина образовања извесних основа за извесну службу и стварање, на тај начин, продуктивних нових категорија“ (1905: 478). Приметио је такође да су овде сачуване многе архаичне глаголске основе, а све глаголе је разврстао (уз пригодне измене) по Лескиновој подели на глаголске врсте (1905: 477–478), међутим, касније, у својим предавањима он глаголски систем српског језика дели на осам глаголских врста (са одређеним подврстама и посебним погледом на правилне и неправилне глаголе), које успоставља укрштањем презентске и инфинитивне основе и без свођења данашњих облика на најстарије (тј. без примењивања историјског критеријума). Овај прилог се придржава Белићеве класификације глагола у истраживању глагола *жети** у српским народним говорима призренско-тимочке дијалекатске области.³ Очекивано је да се овде, уз систематизацију досадашњих сазнања, изнесу и нове чињенице о поменутом глаголу. Наиме, из разумљивих разлога монографија А. Белића не обухвата говоре тзв. Старе Србије, а затим – ни изузетном лингвисти попут Белића није било могуће детаљно анализирати сваки глагол на целокупном језичком простору источне и јужне Србије већ је он давао оквирне закључке и корисне смернице за даља истраживања. Стога је циљ овога прилога да се, у светлу нових истраживања спроведених након појављивања чувене Белићеве монографије, испрати у каквим све формама може да се појави глагол *жети** и какав је географски распоред тих облика у поменутиим говорима.

2. Према Белићевој класификацији, *жети* припада V глаголској врсти и потпуно је неправиан глагол. „Није га тешко разумети према општесловенском **ж њн-је-*: *х њ н-ти* = *жати* = *жети*; али у нашем језику стоји сасвим засебно и улази у ову врсту само по томе што има умекшан суласник у презенту којег нема у инфинитиву (*жњѐм* : *жѐти*) (БЕЛИЋ 1969: 25). Облици које наводи су:

„жњѐм	жѐти (жњѐти)
жњй	жѐх (жњѐх)
жњљћи	жѐвши (жњѐвши)
жањѧх	жѐо (жњѐо)
	жњѐвен

³ За потребе овог истраживања је проучен довољно репрезентативан број монографских описа и дијалекатских речника српских народних говора који припадају призренско-тимочком дијалекту, при чему се у *Изворима и цитираној литератури* овога прилога наводе само библиографске јединице у којима има података о истраживаној теми. Одатле је, такође, експерпирана сва одговарајућа дијалекатска грађа, али је у раду приликом анализе обично навођен мањи број илустративних примера.

Исп. још: жањѐм, жањѹћи, жањи” (Исто: 25).

У једном делу балканизованих српских говора облици истраживаног глагола задржали су промену по V врсти, док су у другима променили презентску и/или аористну основу и прикључили се II, IV или VI глаголској врсти. Овде ће најпре бити представљени говори у којима је било превирања у глаголским основама и промена – насталих вероватно под утицајем глагола типа *смети*, према којима је глагол *жети* формирао своје облике (уп. БЕЛИЋ 1905: 495).

2.1. Један део говора југоисточне Србије, дакле, облике глагола *жети** формира изван оквира V групе, а и међу тим говорима постоје знатна неслагања. У неким од њих он је добио проширење *-je(-)* и у презентској и у аористној основи и тако се у потпуности прикључио глаголима II врсте (т. 2.1.1), у другима је доследно проширио само презентску основу (т. 2.1.2, односно: 2.1.2.1. и 2.1.2.2), а могу се наћи и говори у којима се употребљавају облици са проширењем и они без проширења и у презентској и у аористној основи (т. 2.1.3).

2.1.1. Судећи по досадашњој дијалектолошкој литератури, глагол *жети** има проширење *-je(-)* и у презентској и у аористној основи (*жњеје* – *жњејала*) у лесковачком, врањском,⁴ горњопчињском и прешевском говору:

Презент: *жњејем*, 3. л. мн. през. *жњејев* (МИТРОВИЋ 1984: 91), ја сама вршу, сама *жњеју* (Шп); *жњејем* (Р), ако затече у село кмѐ[т] да *жњејеш* (Шп), ће *жњејеш* (ЦГ), у грат штá ћеш, *ће жњејеш* ли, ће копаш (Шп), кој оре, *жњеје* (Ш), сѐк како се оправи да ни *жњејѐ* (Л), Ее, *жњејемо*, *жњејемо*, врѹћина (Л), *жњејемо* сѐ српови (Ш), *жњејемо* га, па га врзѹјемо у снопје (Р), млади деца ће идѐв да *жњејев* (Г) (Горња Пчиња, Јуришић),⁵ трѐба да се *жнѐе* Сл, *жњејемо* сами Р (339), мора да *жњејѐ*, да копа Ц, чим се *жњеје* жито М, мора да се *жњеје* П, *жњејемо*, *жњејемо*, *жњејемо* Сз, *жњејемо* си сами Ч, касно *жњејев* Сл (376) (ТРАЈКОВИЋ 2016),⁶

уп. и: по триста, чѐтристо снопá ће *нажњејемо* жито (Шп), *нажњејѐф* цѐлу њиву (Г), *ожњејем* (Р), ко[j] је по гáзда он не мóш свѐ да стигне да *ожњеје* (Ш), не мóж да *ожњеје* па се нагóдев; *ожњејемо* њиву данѐске (Шп), *ожњејев* и си дóјдев (П), на онóга човѐка ели *ожњејев* (Шп) (Горња Пчиња, Јуришић).⁷

⁴ Према мом запажању, у говору Врања и околних села уобичајено је проширење *-je(-)* у презентској и аористној основи глагола *жети** (*жњеје* – *жњејала*).

⁵ Потврде из Горње Пчиње су углавном преузете из: ЈУРИШИЋ 2009: 250.

⁶ Ради боље прегледности у овом раду је сваки облик глагола *жети* истакнут италиком (без обзира на то како је дат у цитираном раду), а бројеви у загради представљају број стране у речнику (или монографији) са које је потврда преузета. Уколико је потврда преузета из 2. тома *Речника пиротског говора* Д. Златковића, онда је у загради након броја стране стављана коса црта и број 2 (нпр. 129/2). Такође, експираторни акценат је доследно обележен знаком ' изнад наглашеног вокала.

⁷ У овом прилогу биће навођене и потврде свршених глагола насталих додавањем одговарајућих префикса на облике несвршеног глагола *жети**.

Радни глаголски придев: *жњеја́о* (ја) (МИТРОВИЋ 1984: 91), такој смо *жњеја́ле* с рúке (Шп), копа́ли, *жњеја́ли*, рúчно свé; *жњеја́ли* смо (Р) (Горња Пчиња, Јуришић), *жњеја́ли* смо Ж (ТРАЈКОВИЋ 2016: 376).

Аорист: *жњеја́, жњеја́мо, жњеја́сте, жњеја́ше(в)* (МИТРОВИЋ 1984: 91), идóмо та *жњеја́мо* овéс (Г) (Горња Пчиња, Јуришић),

уп. и: та́м *ожњеја́мо*, оврши́мо (К) (Горња Пчиња, Јуришић).

Трпни глаголски придев: *жњеја́н* (МИТРОВИЋ 1984: 91), ни́ти ко́сено, ни́ти *жне́јано*; заоста́ја овéс *нежне́јан* на лúди (Г) (Горња Пчиња, Јуришић).

Глаголски прилог садашњи: *жњеје́ћи* (МИТРОВИЋ 1984: 91), и онó, зна́јеш, *жнеја́јећи*, уда́рајећи, бе́ше се пресе́кло на но́гу (Г) (Горња Пчиња, Јуришић).

Императив: *жње́ј* (МИТРОВИЋ 1984: 91).

2.1.2. Глагол *жети** доследно има проширење *-je(-)*у презентској основи, док то проширење може да изостане у аористној основи (*жњеје* – *жње́ла*). У говорима са оваквим односом основа појављују се разлике у томе који су облици аористних основа чешћи – они са проширењем (*жњејала*) или они без проширења (*жње́ла*). Судајући према грађи коју Т. Трајковић даје у монографији о говорима Косовског Поморавља, тамо су, уз презентску основу са проширењем, далеко чешћи облици са проширењем и у аористној основи (т. 2.1.2.1), односно промена овога глагола по II врсти, док је обрнуто у Призрену, јужнокосовском селу Гатње и селу Врбичане поред Призрена⁸, као и на другом крају призренско-јужноморавског дијалекта – у јабланичком крају⁹ (т. 2.1.2.2), где дијалекатски материјал показује да је промена по IV врсти чешћа.

2.1.2.1. Потврде из Косовског Поморавља:

Презент: да ко́пам и да *жње́јем* Бж (162), ти са ср́п *жне́јеш* К (164), ту́ј се *жње́је* Зб (72, 164), он *жње́е* Пс (72), *жње́е* се Кш (63), да *жње́јемо* Бж (166), *жње́јемо* Св (40, 165), *жне́јев* К (169) (ТРАЈКОВИЋ 2024),

⁸ Р. Младеновић за говор јужнокосовског села Гатње експлицитно наводи: „Глагол *жње́јем* у радном глаголском придеву има облике *жње́ла* и *жњејала*, тако да припада другој и четвртој врсти“ (2013: 296), међутим, у књизи нема потврда са обликом *жњејала*, а тако је и за село Врбичане поред Призрена, где кратко бележи поред облика императива (*жне́јте* по́брго): „(*жње́јем* : *жњејала*, поред *жње́ла*)“ (2019: 242), док су у монографији присутне само потврде овог глагола без проширења у аористној основи.

⁹ У овом речнику постоји одредница *жње́јем*, где се експлицитно наводи да је радни гл. придев *жњеја́ја*, 3. л. мн. през. *жње́јев*, аор. *жњеја́*, 1. л. мн. *жњеја́мо*, али већ у илустративном материјалу стоји облик без проширења у аористној основи: Отпрé смо *жње́ли* сь[s] ср́п, по́сле с косу́, а даньс с комба́ј (ЖУГИЋ 2005: 90). Даље, кроз речничку грађу наилази се само на овакав облик радног глаголског придева: *жње́ли* (4х), *жње́ја* (2х), што наводи на закључак да и такви облици без проширења у аористној основи овде функционишу. Поред тога, код глагола са префиксима: *ожње́јем* и *пожње́јем* наведени су само облици без проширења у радном глаголском придеву: *ожње́ја*, *ожње́ли* (245), *пожње́ја* (283), мада је у речничкој грађи забележена и оваква потврда: свé смо га сь[s] ср́п *ожњеја́ли* (149) (ЖУГИЋ 2005).

уп. и: кад *пожњѐјемо* тој Вг (166, 207), ће *пожњѐјемо* Кр (166), кад свѐ тој *пожњѐјемо* Вг (43) (ТРАЈКОВИЋ 2024).

Радни глаголски придев: рúчно се *жњѐјало* К (54, 204), углавном се *жњѐјало* НБ (209), *жњѐали* смо Кш (62), снóпови што *жњѐали* И (62, 113, 190), али: мѝ смо *жњѐли* НБ (142) (ТРАЈКОВИЋ 2024).¹⁰

2.1.2.2. Потврде из Призрена, села Гатње, села Врбичане и јабланичког краја:

Презент: да *жњѐјем*, поч'ѐл'е да *жњѐјемо*, и óни *жњѐјѐф* жíто, с́ге ни óни не жњѐјѐф (РЕМЕТИЋ 1996: 515), а *жњѐјем* (109), јá óтидо да *жн'ѐјем* (388), кад *жн'ѐјеш* колобóч' што оста́да (402), íдеш да *жн'ѐјеш* (298), íдеш, *жн'ѐјеш* оста́љаш рúковље (333), *жн'ѐиш*, оста́љаш рúковље (418), мóра да га *жн'ѐиш* жíто (174), мóгла нáј да *жњѐје* (285), вáс дѐн се *жн'ѐје* (250), Ўзе срп од мѐне óн да *жњѐје* (390), *жн'ѐјемо* до веч'ѐр (295), кад íдемо да кóпамо ели да *жн'ѐјемо* (416), да *жн'ѐјемо* ч'ени́цу (119), не остави́ше да *жњѐјемо* (340) (МЛАДЕНОВИЋ 2013), да *жњѐјем* (42), пóнекој мóже да *жн'ѐје* цѐл дѐн (161), јѐн брáт знáја да *жн'ѐје* (196), а да мóжемо вѐздѐн да *жн'ѐјемо* (262), Пр́во *жн'ѐјемо* па се одмóримо, па јóпе *жн'ѐјемо* (294), *жњѐјемо* оз јѐтрва (46), трѐбало да *жњѐјемо* сáс јѐтрву (83), мýжи рѐтко да *жн'ѐјев* (337), Мýжи и жѐне кóи знáл'е да *жн'ѐјев* (157) (МЛАДЕНОВИЋ 2023), не се *жњѐје* сь[с] срп, нѐго с комбáј (24), с́горно је кóмбáј дош́ја до њóјно Лѐдинче да *жњѐје* (240), кь́ко да пóђеж без острíло да *жњѐјеш* (92), с́горно трчí тáм куде што *жњѐјев* овíја с кóмбáј (312) (ЖУГИЋ 2005),

уп. и: оч'áл'е да свѐ *пожњѐјѐф*, итáл'е да *дожњѐјемо*, да *дожњѐјѐф* (РЕМЕТИЋ 1996: 515), да се *пожњѐју* пóља сáме (МЛАДЕНОВИЋ 2013: 258), тáко ч'ѐ *пóжн'ѐјеш* (292), мáло да *пóжњѐјеш* (337), Кэт се *пóжн'ѐје*, рúковѐц'и се бѐрев (338), да *пожн'ѐјемо* за двá сáата (56) (МЛАДЕНОВИЋ 2023), мóра га *ожњѐјеш*, овршиш (466), Мóре, ће гло́ђеш мумуру́зницу, свѐ докле не *ожњѐјемо* пчени́цу! (203), а с́к с комбáј *пожњѐјемо* за дѐн свѐ (90) (ЖУГИЋ 2005).

Радни глаголски придев: мáти ми цѐја дѐн *жњѐла* (РЕМЕТИЋ 1996: 515), Свѐ рúч'но се *жн'ѐло*, са срп (418), такó се *жн'ѐло* (251), а коломбóч' смо *жн'ѐле* (32, 418), њíве смо *жн'ѐле* (201), па смо *жн'ѐле* (299) (МЛАДЕНОВИЋ 2013), А се *жњѐло*, ми се ч'ýни, от Пѐтровдѐн (337), нáпре се *жн'ѐло* о[з] срп (260), овѐј жѐне што *жн'ѐл'е* (183), Смо *жн'ѐл'е* о[з] срп. Жѐне тој *жн'ѐл'е* (340), јúч'ер трíнице ни *жњѐл'е* (145) (МЛАДЕНОВИЋ 2023), Цѐл дѐн смо *жњѐли* (54), Отпрѐ смо *жњѐли* сь[с] срп, пóсле с косý (90), а нáпре[д] цмо *жњѐли* сь[с] срп нáруке (221), а да сѝм *жњѐја* сь[с] срп ко онѐј гóдине (283) (ЖУГИЋ 2005),

¹⁰ У монографији о косовскопоморавском говору нема детаља о овом глаголу, али у потврдама наилазимо на ова два примера у истом месту (НБ – Ново Брдо): углавном се *жњѐјало* НБ (209), али и: мѝ смо *жњѐли* НБ (142) (ТРАЈКОВИЋ 2024).

уп. и: *тэ пóља пожн'эла* (МЛАДЕНОВИЋ 2013: 177, 275), Да си изóраја на врéме, на врéме би и *пóжњэ'а* (МЛАДЕНОВИЋ 2023: 285), За едýн дýн сýм *пожњэ'а* с косáчицу два дýлума, а да сýм *жњэ'ја* сý[с] срп ко онéј гóдине, тртkáли би се недéљу дýна (283), Сýмо онí нéсу *ожњéли* у цéло селó; јóш не бéмо *ожњéли* (245), али и: свé смо га сý[с] срп *ожњэ'јали* (149) (ЖУГИЋ 2005).

Аорист: *жњэ'ја, жњэ'јамó* (ЖУГИЋ 2005: 90),

уп. и: *рáно дожњéсмо* (РЕМЕТИЋ 1996: 515), *ја пóжн'е* н'íву от крáј на крáј, гу *дóжн'е* н'íву (МЛАДЕНОВИЋ 2023: 288).

Имперфекат: ч'енíца се, сíне, тéшко *жњэ'јаше* (РЕМЕТИЋ 1996: 515).

Трпни глаголски придев: не бéше свé *пожњéто* (РЕМЕТИЋ 1996: 515), *пожн'э'ане* рýковља пред нáс (115, 176), али и: ни бíла *пóжњета* нíва, на *пожњéту* (126) на *пожњéту* нíву (366) (МЛАДЕНОВИЋ 2013), н'íва остáнала *недожн'э'ена*, али и: нé се óстал'а *недóжн'ето* (МЛАДЕНОВИЋ 2023: 253).¹¹

Императив: *жњэ'ј* ако смéјеш тýц'у л'ивáду (РЕМЕТИЋ 1996: 515), *жн'эјте* пóбрго (МЛАДЕНОВИЋ 2023: 242),

уп. и: вíкај Мíрка па íдите *нажњéте* мáло мýвар за крáве (ЖУГИЋ 2005: 400).

Глаголски прилог садашњи: *жњэу'и* (РЕМЕТИЋ 1996: 515).

2.1.3. У Сиринићкој жупи стање је мало другачије – појављује се више форми и комбинација; још се може чути, иако ређе, презент типа *жњем*, док је радни глаголски придев типа *жњэјала* ређи од *жњела*. Тако да овде глагол *жети** може имати облике и по VI врсти (*жњем* – *жњела*). Најчешће је – облици са проширењем *-је(-)* у презентској основи у комбинацији са облицима без тог проширења у аористној основи (*жњэје* – *жњела*) (МЛАДЕНОВИЋ 2019: 597, 605, 611).¹² Узгред, у говору шарпланинске жупе Гора постоје две презентске основе истраживаног глагола – *жњéјем* и *жњéм* (с тим што је она без проширења чешћа, а то потврђује и дијалекатска грађа у монографији) и једна аористна основа без проширења – *жњéла* (МЛАДЕНОВИЋ 2001: 410, 412). Потврде:

Презент: *жњэ'éмо*, тýја дé *жњэ'éмо* Се, срп напráен је да *жн'э'еш*, и *жн'э'еш* Вр, у нíву да *жњíје* ДБ (597), не мóгла да *жњíје* Бе, *жњé'ем*, да се *жњíје*, да *жњí'еш* Го, копрíве да *жњéјем* Др, да се *жњíје* Су (605) (МЛАДЕНОВИЋ 2019),

¹¹ Р. Младеновић наглашава да: „Различит однос основа глагола „жети“ и у врбичком говору има за последицу два различита облика трпног глаголског придева: н'íва остáнала *недожн'э'ена* : не се óстал'а *недожн'ето* (2023: 253).

¹² Сасвим слично понаша се и глагол *смети**, који се овде мења по II (*смејем* – *смејала*), IV (*смејем* – *смела*) и VI врсти (*смет* – *смела*) (МЛАДЕНОВИЋ 2019: 598).

уп. и: кѣт се *ожњѣе* Се, ченицу да *пожњѣиеш* Гб, и да *пожњѣијем* Го (597), што *пожњѣиеш* Ја, и да *пожњѣјемо* Бе, свѣ *пожњѣјемо*, *пожњѣијем* до обѣд Гб, пченица се *пожњѣје* Ви, не мѣже да се *пожњѣије* Су (605) (МЛАДЕНОВИЋ 2019);

нѣ сте знѣле да *жњѣте* Гб, ни да *жњѣм*, *жњѣмо* Го, *жњѣмо*, што *жњѣмо* Др (МЛАДЕНОВИЋ 2019: 611),

уп. и: да *пожњѣмо* до плѣдне Гб, па ће *пожњѣмо* Го, кѣд *ижњѣмо* Др (МЛАДЕНОВИЋ 2019: 611).

Радни глаголски придев: тѣј што *жњѣле*, ћѣрке ми *жњѣле*, *жњѣја*, овдѣ се *жњѣло* Се, јѣчам се *жњѣло* у ѡвгус Ја, смо *жњѣле* Вр, смо *жњѣле*, што *жњѣла* Бе, нѣ се *жњѣло* Дб, па смо *жњѣле*, док *жњѣла* Гб, кѣј *жњѣја*, *жњѣла* Го, *жњѣла* до плѣдне, мѣжи не *жњѣле*, свѣ смо *жњѣл'е* рѣчно Др, тѣј *жњѣја*, да си *жњѣла* Су (МЛАДЕНОВИЋ 2019: 605),

уп. и: смо *дожњѣле* Се, свѣ *пожњѣла* Ја, *пожњѣла* Шт, цѣлу њѣву *пожњѣле* Бе, смо *пожњѣле* Дб, ѡл си *ожњѣла* Др, тѣ си *ожњѣла* Су (МЛАДЕНОВИЋ 2019: 605);

се *жн'ѣло* сѣ[с] сѣрп, и смо *жњѣло* Вр, *жњѣјала* мѣти Шт (МЛАДЕНОВИЋ 2019: 597).

2.2. У другој групи говора, глагол *жети** није добио проширење *-је(-)* ни у презентској ни у аористној основи, тако да је својим облицима *жње* – *жел* остао у V глаголској врсти са већином српских небалканизираних народних говора (2.2.1) или се понаша као глаголи VI врсте са основама *жње* – *жњел* (2.2.2). Другим речима, неки говори призренско-тимочке дијалекатске области нису уједначили облике глагола *жети** према глаголима типа *смети**.¹³

2.2.1. Облици презентске и аористне основе *жње* – *жел* нормално функционишу у говорима Тимока (СТАНОЈЕВИЋ 1911: 426; РАЈКОВИЋ КОЖЕЉАЦ 2014; ДИНИЋ 2008),¹⁴ Бучума (БОГДАНОВИЋ 1979: 94),¹⁵

¹³ Тако је, на пример, у говорима Лужнице, Понишавља, који имају уобичајене облике *смејем* – *смејал* за глагол *смети** (ЋИРИЋ 1983: 89), али ови нису изазвали промене у облицима глагола *жети**.

¹⁴ У Предговору свом речнику, Љ. Рајковић Кожељац наглашава да је грађу сакупљао у „матичном“ Средњем Тимоку, тј. на простору 26 села тимочке долине од Књажевца до Вратарнице, и да је из речника „избацио“ речи које су се нашле у *Тимочком дијалекатском речнику* Јакше Динића (2008), односно у његовим речницима и додацима штампаним у *Српском дијалектолошком зборнику* 1988, 1990. и 1992. године, који доносе „првенствено речи из Заглавка (из Доње Каменице и шире), а много мање из Тимока (тзв. Средњег Тимока)“ (2014: 9–10). М. Станојевић је написао почетком прошлог века о истом говору „Средње-тимочки дијалекат, према томе, обухвата најсевернији крај тимочно-лужничке говорне области, те сам му отуда и дао име северно-тимочки дијалекат“ (1911: 361).

¹⁵ У Бучуму су, према наводима Н. Богдановића, једини облици у презенту: *жњѣм*, *жњѣу*, док су у Белом Потоку ови облици обичнији, али се могу чути и *жњѣјем*, *жњѣјемо* (1979:

Милушинца код Сокобање (ГМИТРОВИЋ 2008: 391), Понишавља (ЋИРИЋ 1999: 182), Лужнице (ЋИРИЋ 1983: 92), Пирота (ЗЛАТКОВИЋ 2014), Заплања (МАРКОВИЋ 2000: 32, 176, 183), у селима Горњи и Доњи Присјан, која се налазе између Заплања, Лужнице и Власотинца (МИЛОСАВЉЕВИЋ 2009: 516),¹⁶ у селу Палојце (између Грделице и Предејана),¹⁷ Црне Траве и Власине (ВУКАДИНОВИЋ 1996: 236).¹⁸ Потврде:

Презент: *жњѐм* (СТАНОЈЕВИЋ 1911: 426), *Жњѐ* Велика, познава се нажањ (300), *Жњѐ* и она (342), Врзала козу у парасинку па *жњѐ* овѐс (371), Полѐжина се лѐсно *жњѐ* (402), Код њѐ нѐма комбајна, па још *жњѐ*у наруѐ (313), Че га *жњѐмо* кѐд досташе за жѐтву (104) (РАЈКОВИЋ КОЖЕЉАЦ 2014), Ако *жњѐиш* зеленѐ жѐто (154), Мѐља најсрчѐно *жњѐ* од свѐ жетварѐ (188), Полошало се врѐме, не мѐж се *жњѐ* (607), Јутре че да *жњѐмо* у Царову главу (600), Јутре че д ѐмо да *жњѐмо* пшеницу у Росѐљу; Дѐда казуе на жетвачи да нѐско *жњѐ*у (188) (ДИНИЋ 2008), *жњѐм*, *жњѐ*у (94), *жњѐ* клечач'ћи Б (99), *жњѐ*у овѐм близо до клѐданац Б (107) (БОГДАНОВИЋ 1979), *жњѐм*, *жњѐмо*, *жњѐ*у (ГМИТРОВИЋ 2008: 391), сѐг си *жњѐмо* гдѐ не мѐж да пријѐде кѐмби (комбајн) Гб, ѐн мѐлоγο високѐ *жњѐ* Гб, онѐја *жњѐ*у Л, онѐ печѐ и онѐ си *жњѐ*у П, ѐјде да се *жњѐ* Оц (ЋИРИЋ 1999: 182), *жњѐм*, *жњѐиш*, *жњѐ*, *жњѐмо*, *жњѐте*, *жњѐ*у (ЋИРИЋ 1983: 92), Нѐчу да ти јѐдѐм бојѐт лѐб, и цѐл дѐн да *жњѐм* (55), Какѐ сѐјѐш, текѐ че *жњѐиш* (203), Жѐто се *жњѐ* са срп (153), Жѐто зрѐло и презрѐло, мѐра да се *жњѐ*, а жѐга да се цркне (195), *Жњѐмо* и нѐчу (56), а ѐче да вој цѐл дѐн *жњѐмо* (31), Прво смо жѐли са срп, па излѐзоше жѐталице, пѐсле се појавѐише кѐмбаји којѐ ѐдма и *жњѐ*у и вршѐ; Жетварѐ *жњѐ*у, *жњѐ*у (198) (ЋИРИЋ 2018), Косѐл ми је па му *жњѐм*, врѐчам му рѐботу (Соп) (97), пѐљко ми сас рѐку да си *жњѐм* (Сук) (196), Најврѐдна жетварка *жњѐ* на пѐстату (Цер) (199/2), Свѐ

94). Иначе, говор Бучума је тимочко-лужнички, а Белог Потока сврљишко-заплањски (БОГДАНОВИЋ 1979: 177). Већ у селу Милушинац (петнаестак километара североисточно од Сокобање, а и Белог Потока), чији је говор такође сврљишко-заплањски, аутор као једине облике наводи оне без проширења (ГМИТРОВИЋ 2008: 391).

¹⁶ Говор Доњег Присјана је заплањски, док је говор Горњег Присјана у основи заплањски, али са доста лужничких особина (МИЛОСАВЉЕВИЋ 2009: 535).

¹⁷ Дијалекатска грађа из села Палојце прикупљана је у периоду 2020–2024. година.

¹⁸ У *Црнотравском речнику* Р. Стојановић бележи *жњѐ* и *жњѐје*, *ѐжњѐ* и *ѐжњѐје*, *пѐжњѐ* и *пѐжњѐје*, али не прецизира какав је географски распоред ових облика (2010: 221, 577, 675). Може се евентуално помишљати да су облици са проширењем бележени у селима која се простиру „према насељима Грделичке клисуре у којима доминира јужноморавски говорни тип, а која досадашњим дијалектолошким проучавањима нису била обухватана“ (Исто: 11–12), односно, присуство облика са проширењем *-је(-)* вероватно је у директној вези са чињеницом да „*Речник* у црнотравски говор укључује и говоре села Мачкатице (са засецима Кучишњак, Ивановци и Боровик), Лебета, Мрковице, Црвеног Брега и Новог Села, која Вукадиновић у својој студији [...] није обухватио“ (Исто: 12). Иначе, код В. Вукадиновића подручје Црне Траве и Власине подељено је на две зоне, 1. власинску тимочко-лужничку и 2. црнотравску сврљишко-заплањску (ВУКАДИНОВИЋ 1996: 21, 22, 48, 49).

што се копа, оно се сади; а што се *жње*, оно се сеје (Цр) (365/2), Мушко, он врзач, а ни *жњемо* (Сук. Пк) (94), Че почнемо ододонде да *жњемо* (Сук) (39/2), Почнете да *жњете* отетјува натам (Вој) (78/2), Почну да *жњу* од свињало (Пет) (203) (ЗЛАТКОВИЋ 2014), *жњеш*, па га збираш Ли, кад се овас *жње* МВ (183), не *жње* никој РД, ми ће им *жњемо* ВК, да гу *жњемо* Га, да *жњемо* ГБ (МАРКОВИЋ 2000), И копам и *жњем*; *жње* се ручно ГП (МИЛОСАВЉЕВИЋ 2009: 516), Отишла мајка да *жње* у Ориште шеницу; ће да *жњемо* у Ориште (Палојце, Јуришић), *жњем*, *жњеш*, *жње*, *жњемо*, *жњете*, *жњу* В/Р, ЦТ (236), могу да *жњем* (298), на-там одма се *жње* (291), Прво се *жње* јечмик П (196), *жње* В/О (204), *жњемо* К (205) (ВУКАДИНОВИЋ 1996),

уп. и: *ожње* (345), ну си *ожњемо* на руће (131) (РАЈКОВИЋ КОЖЕЉАЦ 2014), Чекни ме да *дожњем*, па да с идемо заедно (142), Овуј њиву че да *зажњемо* оздол (209), Оче ли д идеш да *нажњеш* малко траву за коња? (446), Прво да се рж *поджње* од към Љубини (593), Од кд се *пожње*, па док се не пооре (792) (ДИНИЋ 2008), да пограбимо па да *дожњемо* (БОГДАНОВИЋ 1979: 152), са срп *ожњемо* Ос, кат *пожњемо* њиве Ј (ЋИРИЋ 1999: 182), Грабимо да га *дожњемо* до мрак (128), ја *нажњем* десетина пешчице (676), Домаћини по двеста крстине *нажњу* (504), тамн *ожњеш*, дојде врша (104), Кад *ожњемо*, снопови зденемо у крстине или трећац на њиву (274), Ујутру се рано дјсамо да *пожњемо* док је ладовина (203) (ЋИРИЋ 2018), Грабимо да га *дожњемо* до мрак (Соп) (126), Ако се не притесамо, нема да *дожњемо* њиву (Цр) (291/2), Ка она *зажње*, има да видиш (Сре) (237), Че те *нажњем*, че видиш (Бс) (489), *Нажње*ву се момче и девојче (Зав) (489), *Нажњеш* рукољу колко у руку да држиш, па оставиш на пешчицу (Мр) (362/2), Да буде пјна година, да *нажњемо* пјну рукољу (ВЛк) (129/2), Е понатамће, ка *ожњем* и овршем, че га купим (Држ) (180/2), За дватри дна че *ожњемо* (Грш) (43/2), *Пожњем* малко по ладовину, па после искарујем овце у пашу (Пл) (159/2) (ЗЛАТКОВИЋ 2014), да *пожњеш* све ДДу, *пожње* све ДДу (32), дор се не *пожње* ДДу (183) (МАРКОВИЋ 2000), па се *ужње* жито ГП, ће ли ни *пожњете* ДП (МИЛОСАВЉЕВИЋ 2009: 516), жито што се *ожње*; онда се збере оној што се *ожње* (Палојце, Јуришић), јутре што *ожњем* ћу зберем (298), да се *ожње* (282), нје га *ожњемо* Бт В/Р (147), *ожњемо* ЦТ (236), Ка стигне јесен, *пожњемо* и овршемо и толко. Па *ожњемо* (286) (ВУКАДИНОВИЋ 1996).

Радни глаголски придев: *жёл* (СТАНОЈЕВИЋ 1911: 426), *жёл*, *жéла* (БОГДАНОВИЋ 1979: 94), *жёл*, (о)*жёл* (ГМИТРОВИЋ 2008: 391), *жéли* смо си Г (ЋИРИЋ 1999: 182), *жёл*, -а, -о; она је *жéла* за тројцу, ко с метлу да мете (ЋИРИЋ 2018: 203), *Жéла* сам с паламарку да ми травá не бодé руку (Ос) (98/2), Ја сам *жéла* најбрже у светé (девојхе) (ВЈ. Гра) (203), Ванул зајечé ка *жéли* жито (Пет) (240), Кудé смо орали, *жéли* и косили, са само трњац и травá до појес (Сук) (487/2), Склопéтина мéсто, не мóж се мýне, а

по триста кладње смо *жéли* там (ТД) (401/2) (ЗЛАТКОВИЋ 2014),¹⁹ *жéл* В/Р (ВУКАДИНОВИЋ 1996: 236),

уп. и: *Дожéла* се, *дожéла* се њíва трнаíва (142), егá би га јúтре *дожéли* (454), *Зажéла* се, *зажéла* се њíва трнаíва; Милáна се *зажéла*, па не опазíла да се ставíна (209), До плáдне сам *нажéла* íма за пéт снóпа (574), *Прежéла* ми пшеницу, íма за пóла мéтар; Дьñс сам јá њéг *прежéла*, а јучéр он мéн (648), *Пожéли* смо донéгде докудé крúшкуту (147) (ДИНИЋ 2008), *пожéли* смо на чéтри мéсти БП (БОГДАНОВИЋ 1979: 59), *нажéл*, -а, -о (504), Овúј гóдину смо *нажéли* педесé крстíне (505) (ЋИРИЋ 2018), заштé још несмó *дожéли* (Чин) (295), Ошкá-ошкá смо *дожéли* (Вој) (92/2), Ѐстина ли сте *дожéле*?! (188), *Зажéла* се бéгова бели́ја (Пк. Бла) (52), *Нажéла* је сáма дьñс једне-крстíне (Вој) (494), Ау, кóлко си самá *ожéла*?! (Сук) (41), *Ожéли* пóпрво од нас (Дој) (186/2), Јá сам мlóго *пожéла* и покопáла, ама гóдине минúше, не мóгу (Вој) (159/2), Твојí жетварé ми *прежéли* њíву (Цр), *Прежéла* сам те, сáм вíдиш (Соп) (235/2), *Прижéло* ми се па ми шакáта мрда (Вој) (278/2) (ЗЛАТКОВИЋ 2014), *пожéли* смо у рамнодúбравско ГП (МИЛОСАВЉЕВИЋ 2009: 516), Да ли сте *ожéли* онúј њíву? (Палојце, Јуришић).

Аорист: *жé* и *жñé* (СТАНОЈЕВИЋ 1911: 426), *жé* (сва три л. јд.), *жéмо*, *жéсте*, *жéше* (ЋИРИЋ 1983: 92), вéздан *жé* (МАРКОВИЋ 2000: 176),

уп. и: *Ожéсте* ли њíву? (Палојце, Јуришић).

Имперфекат: *жñéо* (СТАНОЈЕВИЋ 1911: 426), *жéомо* и *жñéомо*; ми *жñéомо* у Врлíне, па код се задáде óблак Б (БОГДАНОВИЋ 1979: 94), 1. л. јд. *жéо* (и *жñéо*), 2, 3. л. јд. *жéше* (*жñéше*), мн. *жéомо* (*жñéомо*), *жéосте* (*жñéосте*), *жéоше* (*жñéоше*) (ЋИРИЋ 1983: 92), *жñéшемо* Ли (МАРКОВИЋ 2000: 172), кáд *жñéомо* у Ливáђе ДП (МИЛОСАВЉЕВИЋ 2009: 516).

Трпни глаголски придев: Рж ни остáл *нéжет* (ДИНИЋ 2008: 477), *нéжет*, -а, -о ‘непожñевен’, Нáше пóље јóш *нéжето* (552), Тáја њíва је *жетá*, јéчмиште (Сук. Зс) (196), Остáдоше јóш две-њíве *нéжете* (Јал) (550) (ЗЛАТКОВИЋ 2014),

уп. и: *пóжет* (СТАНОЈЕВИЋ 1911: 426, БОГДАНОВИЋ 1979: 86, 94), *пóжет* (398), Цéло пóље, вíдим, *дóжето* (99), Овёс ни јóш нée *óжет* (345), Р́ж ми е у Пљóш *зáжет*, а пченица јóш неé (137), Остáде ни у Бáру њíва *недóжета* (323) (РАЈКОВИЋ КОЖЕЉАЦ 2014), Пченице су *непóжете*, Цёрмане (ДИНИЋ 2008: 479), свé је *óжето* К (ЋИРИЋ 1999: 182), *нáжет*, -а, -о ‘пожñевен’, Мí, м́жје, здéнемо крстíне, избрóјимо ји, па се вéчером

¹⁹ У дијалекатској грађи *Речника пиротског говора* нашла су се и ова два примера радног глаголског придева: Сестрá ми је *жñéла* у Гнíлен при рóднине (Соп) (98/2), *Ожñéли* смо у Понóр, ўбаво жíто испáде (Гос) (43/2) (ЗЛАТКОВИЋ 2014), стога се може претпоставити да се овде сасвим спорадично могу појавити и облици са сугласником њ: *жñéл*, *жñéла*, поред очигледно доминантних облика типа *жел*, *жела*.

у задругу ваљимо кóлко су у коју њиву *нажете* крстине (504), Наше поље још *нежете*, а њино *ожете*, и снопје свезено на гúвно (552), *неожет*, -а, -о ‘непожњевен’; још једно њивче садé остáло *неожете*; Ако престáне ћиша, че наставимо жéтву, ако не престáне, нéче да воља́је ни за онóј којé је *ожете*, ни за *неожете* (557) (ЋИРИЋ 2018), Измéри кóлко је мéсто *ожете* (ТД), Сá су *ожети* и овсóве (Пет) (43/2), Мýне се у једну рженицу *неожете* (Рг), Остáде ни кóлко једна пóстота *неожете* (ВЈ) (556) (ЗЛАТКОВИЋ 2014), свé *пóжете* ВК (МАРКОВИЋ 2000: 183), *пóжет*, *пóжете* ЦТ (ВУКАДИНОВИЋ 1996: 236).

Императив: *жњи́, жње́те* (СТАНОЈЕВИЋ 1911: 426, БОГДАНОВИЋ 1979: 84, ЋИРИЋ 1983: 92), Дóзам *жње́те*, клáс ми не стрвéте (ДИНИЋ 2008: 142), *жњи́* до кра́ј пóстат, па се оморí Б (БОГДАНОВИЋ 1979: 107), *А́јд жње́те*, не заср́тајте ку́ји кудé иде по пýт (ЋИРИЋ 2018: 222), *жњи́* ку́ји ти брáни ГП (МИЛОСАВЉЕВИЋ 2009: 516), *жњи́* К (236), па помáло си *жњи́*, нíки те не јури (298) (ВУКАДИНОВИЋ 1996),

уп. и: *Ожњи́* првó овдé покре кра́ј (ДИНИЋ 2008: 517).

У наведеним говорима са променом *жње* – *жел* по V глаголској врсти бележени су спорадично облици са умекшаним сугласником *њ* у аористној основи. То је, истина као реткост, примећено код радног глаголског придева у пиротском крају (в. фусоту 18), али и као могућа опција у облицима аориста на крајњем северу тимочке области *жé* и *жње́* (СТАНОЈЕВИЋ 1911: 426). У облицима имперфекта присутна су колебања типа *жéо* и *жње́о* у тимочко-лужничким говорима (СТАНОЈЕВИЋ 1911: 426; БОГДАНОВИЋ 1979: 94; ЋИРИЋ 1983: 92).

2.2.2. Говори Алексиначког Поморавља (БОГДАНОВИЋ 1987) и села Каменице код Ниша (ЈОВАНОВИЋ 2004)²⁰ немају проширење *-je(-)* ни у презентској ни у аористној основи истраживаног глагола, али у аористној основи могу имати двојакé облике, оне у којима се појављује умекшан сугласник *њ* као и у презентској основи (*жње́(j)a* / *жње́л*) и оне у којима нема тог сугласника (*жé(j)a* / *жéл*), док у иселјеничком (тимочко-

²⁰ В. Јовановић наводи да је говор *села Каменице код Ниша* сврљишко-заплањски. Иначе, ово село се простире северно од Ниша, на самој граници према јужноморавским говорима којима припада говор града Ниша. Облици истраживаног глагола у речничкој грађи имају промену типа *жње* – *жел/жњел* и нема забележених форми са проширењем (ЈОВАНОВИЋ 2004). Стање је самим тим другачије од онога које је забележио П. Л. Тома, који у нишком крају примећује поред облика: *жње́* ПП, *жње́мо* Ч, Л, П, Т *о́жњеш* Т, *жњу́*, и облике са проширењем: *жње́ју* (Ниш), *жње́ем* НН, и такође сматра да облици: *жње́м* Ч, *жње́* Ч, Мр, *пожње́* Л, имају акценат сличан стандардном дугосилазном, на месту где се након испадања интервокалног *j* очекује удвојени вокал *e*, и да то вероватно није утицај станардног језика већ „прелазна етапа према поједностављењу групе вокала *ee*” (1998: 213). Независно од овог тумачења, забележени примери глагола *жети** у *Говору Ниша и околиних села* наводе на закључак да се овде срећу и облици са проширењем и они без проширења у презентској основи, док у Каменици није тако.

лужничком) говору Свинице у Румунији, према М. Томићу, глагол *жњет* – *жњем* припада доследно VI врсти (1984: 98). Потврде:

Презент: *Дóђ’е жíто да се жњé (244)*, Ка порастé, га *жн’емó*. Мí нéмамо одé машинé да *жњемó*, мí *жњемó* ис српа јел ис *кóсом* (246) (ТОМИЋ 1984), *жњém, жњéмо, жњу* по Морáву, а куд нáс на кад *дóђу* Пр (БОГДАНОВИЋ 1987: 207), *Кúј ће жњé* на овéј врелáц? (362), Отишáл у Кóмрен да *жњé*; Почéло пóље да се *жњé* (398) (ЈОВАНОВИЋ 2004),

уп. и: И óтка га *пожн’емó*, лéпо га собéремо ис *кóла* (ТОМИЋ 1984: 246), чим *óжње*, *ће вршé ЦБ* (БОГДАНОВИЋ 1987: 207), *мóра да и[x] пожњém* (351), овúј *њíву ћу зажњém* оздóл (404), *јóш мáлко му остáло, па да дожњé* (382), *Óжње* се пóље (502) (ЈОВАНОВИЋ 2004).

Инфинитив: *жњет* (ТОМИЋ 1984: 142).

Радни глаголски придев: *жéли* смо од савињáло до ставињáло Гч (БОГДАНОВИЋ 1987: 236),

уп. и: *ожéа* цéа пребóј Пр (БОГДАНОВИЋ 1987: 109),²¹ у Умљáнско се *зажњéло* (404), *Зажњéли* се, па заборáили на обéд (404), Свí жетвáри Áца *наджњéл* (477), Едвá се *дожњéло* (382), *Јóш кэт се ожéло* у Ўмско (502), Пограбíли па првi *пожњéли* у селó (542), Сáм *пожњéл* цéлу *њíву*; *Пожéли* смо на Врбíцу, *јúтре ћемо* у Мэстíне (545), *Прежњéл* у мојé; *Прежéл* ми пченицу, *íма за двá снóпа* (563) (ЈОВАНОВИЋ 2004).

Аорист: Едвá *ожéше* *њíву* у Дóљни Кóмрен (ЈОВАНОВИЋ 2004: 502).

Трпни придев: *жњét, жњéта, жњéто* (ТОМИЋ 1984: 142), *жét – жњét – жњéвен* (ЈОВАНОВИЋ 2004: 329),

уп. и: тá ми *њíва пóжета* Д, пченица је *пóжњета* ДА (БОГДАНОВИЋ 1987: 207–208), *Пóжете* *њíве* чéкају орање; У *пóжњету* *њíву* улéгоше óвце да пасу *траву* (ЈОВАНОВИЋ 2004: 545).

Императив: савí се па *жњí* Л (БОГДАНОВИЋ 1987: 207),

уп. и: *óжњи* неки снóп па се врáти К (БОГДАНОВИЋ 1987: 207), *Óжњи* мáлко, кóлко комбáј да улéгне (ЈОВАНОВИЋ 2004: 502).

3. У источнијим говорима призренско-тимочке области (тимочко-лужничким и сврљишко-заплањским) бележена је једна група сложених глагола, изведена од свршених глагола као што су: *дожње*, *наджње*, *ожње*. То су глаголи типа: *дожíња* ‘дожњева’, *наджíња се* ‘наджњева се’, *ожíња*

²¹ Ове две потврде из монографије се не слажу са једним наводом из инвентара особина којима аутор говору Алексиначког Поморавља (АП) супротставља тимочко-лужничке (Т-Л) и сврљишко-заплањске (С-З) говоре. То је да АП говори имају промену: *жњем: жњéа, жњели* према Т-Л и С-З говорима који имају: *жњем: жел, жели* (БОГДАНОВИЋ 1987: 271). Стога можемо претпоставити, да ситуација није потпуно „чиста”, те да се у АП могу чути, макар спорадично, и облици типа *жел, жели*.

‘пожњева, завршава са жетвом’, настали из потребе да се према свршеном виду образује несвршени, односно да се од свршеног глагола образује учестали или итеративни (који показује да се свршена глаголска радња стално, неограничено понавља). Уместо очекиваног начина формирања ових несвршених глагола додавањем наставка *-ева-*: *дожњева, наджњева се, ожњева*, овде се појављују облици на *-иња* (промене по VI глаголској врсти)²²:

Дожињамо вѣч, још једно њивчѣ ни садѣ остало неѡжето (162), Жњѣмо, па се *наджињамо* која че повише да ѡжње, али ја сам ји свѣ *наджиња́ла*; Понѣкат се *наджињамо* да ви́димо који по́брзо жњѣ (500), Ја сам са́ма *нажиња́ла* ко́лко моје две јѣтрве (504) (ЋИРИЋ 2018), *Наджињају* се, поју, смеју се (Тм) (489), ама оно најмалко *нажиња* од свѣте (Сук) (494) (ЗЛАТКОВИЋ 2014), *Ожиња* еча́м у Полѡм (СТОЈАНОВИЋ 2010: 577), Немѡј да се *прежињамо*, тој не ва́ља; Овдѣ ми па́к *прежињан* ‘жњевен и преко међе’ еча́м! (РАЈКОВИЋ КОЖЕЉАЦ 2014: 440).

4. У већем делу призренско-јужноморавских говора глагол *жети** је добио проширење *-је(-)* у презентској основи (равнајући се тако са глаголима типа *смети**). Без тог проширења остали су говори најархаичнијег дијалекта, али углавном и сврљишко-заплањски, који су се нашли у уском појасу између тимочко-лужничког и јужноморавског, прихватајући одлике час једног час другог дијалекта. Аористна основа такође је проширена у једном делу говора, по правилу оних који већ имају проширену презентску основу, али опет не код свих таквих говора и недоследно у неким од њих. Такође се може уочити да је веће шаренило у различитим говорима овога типа код аористне основе (*жела, жњела, жњејала*) него код презентске (*жње, жњеје*), као и да је већи број говора који имају једну презентску основу, а две аористне у облицима глагола *жети**. Географски посматрано – на југу је најдоследнија појава проширења *-је(-)* у презентској и аористној основи овога глагола (врањска област, пчињска, бујановачка, прешевска, косовско-поморавска, лесковачка), већ на југозападу према Призрену обичније је да презентска основа има проширење (*жњеје*), а да оно у аористној основи није доследно (тј. записивано је и *жњејала* и *жњела*), а тако је и на северу у јабланичком крају и даље према Нишу. Северније од врањског краја са десне стране Јужне Мораве, према сврљишко-заплањским говорима, више је говора без поменутог проширења код глагола *жети**. Сврљишко-заплањски (најчешће) и тимочко-лужнички говори чувају основе које има и већина других српских народних говора (*жњем – жела*).

²² Овај начин грађења итеративних глагола (који казују да се свршена радња неограничено понавља) није необичан у говорима југоисточне Србије, нпр.: *примаџиња (се)* (753), *протиња (се)* ‘провлачи (се)’ (774), *таџиња (се)* ‘додирује (се), пипа (се)’ (917) (СТОЈАНОВИЋ 2010).

Овакво стање на српском језичком простору потпуно се уклапа са суседним македонским и бугарским говорима. Наиме, у македонском језику глагол **жати** : **жънъж** има облике типа *жнее* (презент), *жнеел*, *жнееле* (л-форма), а у северномакедонским народним говорима су уобичајени облици са проширењем, врло слични онима у призренско-јужноморавским говорима (в. нпр. дијалекатске текстове из Тетова, Куманова, Доњег Стубла /Долни Стубол/ у: Видоески 2000: 393, 413, 427). Код наших бугарских суседа на истоку, међутим, истраживани глагол нема неких проширења у презентској и аористној основи: *жъна* (презент), *жънах* (аорист), *жънал* (радни глаголски придев), што на неки начин одговара општим тенденцијама у развоју овога глагола у српским источнијим призренско-тимочким говорима, као и у српским говорима уопште.

Извори и цитирана литература

- БЕЛИЋ, Александар. „Дијалекти источне и јужне Србије”. *Српски дијалектолошки зборник I* (1905): стр. 1–715.
- БЕЛИЋ, Александар. *Историја српскохрватског језика*. Књ. 2, св. 2: Речи са конјугацијом. Четврто издање. Београд: Научна књига, 1969.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Говори Бучума и Белог Потока”. *Српски дијалектолошки зборник XXV* (1979): стр. 1–178.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Говори Алексиначког Поморавља”. *Српски дијалектолошки зборник XXXIII* (1987): стр. 7–302.
- ВИДОЕСКИ, Божидар. *Текстови од дијалектите на македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”, 2000.
- ВУКАДИНОВИЋ, Вилотије. „Говор Црне Траве и Власине”. *Српски дијалектолошки зборник XLII* (1996): стр. 1–317.
- ГМИТРОВИЋ, Јасмина. „Говор села Милушинца (у Сокобањској котлини)“. *Српски дијалектолошки зборник LV* (2008): стр. 323–428.
- ДИНИЋ, Јакша. *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 4, 2008.
- ЖУГИЋ, Радмила. „Речник говора јабланичког краја”. *Српски дијалектолошки зборник LI* (2005): стр. 1–470.
- ЗЛАТКОВИЋ, Драгољуб. *Речник пиротског говора*. Том I (А–Њ) и Том II (О–Ш). Београд: Службени гласник, 2014.
- ЈОВАНОВИЋ, Властимир. „Речник села Каменице код Ниша”. *Српски дијалектолошки зборник LI* (2004): стр. 313–688.
- ЈУРИШИЋ, Марина. *Говор Горње Пчиње. Гласови и облици*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 6, 2009.
- МАРКОВИЋ, Јордана. „Говор Запања”. *Српски дијалектолошки зборник XLVII* (2000): стр. 7–307.

- МИЛОСАВЉЕВИЋ, Тања. „Говор села Присјана (Горњег и Доњег)“. *Српски дијалектолошки зборник* LVI (2009): стр. 383–558.
- МИТРОВИЋ, Брана. *Речник лесковачког говора*. Лесковац: Библиотека Народног музеја у Лесковцу, Књига 32, 1984.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Говор шарпланинске жупе Гора“. *Српски дијалектолошки зборник* XLVIII (2001): стр. 1–696.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. *Говор јужнокосовског села Гатње*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 18, 2013.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Говор северношарпланинске жупе Сиринић“. *Српски дијалектолошки зборник* LXVI/1 (2019): стр. 1–1047.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Говор села Врбичане крај Призрена“. *Српски дијалектолошки зборник* LXX/1 (2023): стр. 1–368.
- РАЈКОВИЋ КОЖЕЉАЦ, Љубиша. *Речник тимочког говора*. Неготин: Књижевно-издавачко друштво Лексика, 2014.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Српски призренски говор“. *Српски дијалектолошки зборник* XLII (1996): стр. 319–614.
- СТАНОЈЕВИЋ, Маринко. „Северно-тимочки дијалекат (Прилог дијалектологији источне Србије)“. *Српски дијалектолошки зборник* II (1911): стр. 360–463.
- СТОЈАНОВИЋ, Радосав. „Црнотравски речник“. *Српски дијалектолошки зборник* LVII (2010): стр. 1–1060.
- ТОМА, Пол-Луј. „Говори Ниша и околних села“. *Српски дијалектолошки зборник* XLV (1998): стр. 1–473.
- ТОМИЋ, Миле. „Говор Свиничана“. *Српски дијалектолошки зборник* XXX (1984): стр. 7–265.
- ТРАЈКОВИЋ, Татјана. „Говор Прешева“. *Српски дијалектолошки зборник* LXIII (2016): стр. 277–578.
- ТРАЈКОВИЋ, Татјана. „Говори Косовског Поморавља (гласови и облици)“. *Српски дијалектолошки зборник* LXXI (2024): стр. 1–264.
- ЋИРИЋ, Љубисав. „Говор Лужнице“. *Српски дијалектолошки зборник* XXIX (1983): стр. 1–190.
- ЋИРИЋ, Љубисав. „Говори Понишавља“. *Српски дијалектолошки зборник* XLVI (1999): стр. 7–262.
- ЋИРИЋ, Љубисав. „Речник говора Лужнице“. *Српски дијалектолошки зборник* LXV/2 (2018): стр. 1–1166.

Marina S. Jurišić

THE VERB *ŽETI* IN THE SPEECHES OF SOUTH-EASTERN SERBIA

This paper examines the forms of the verb *žeti* in the Prizren–Timok dialect area, systematizing the known classifications of the verb in the speeches of this dialect. It has been demonstrated that the verb may belong to the classes II (*žnjeje – žnjejala*), IV (*žnjeje – žnjela*), V (*žnje – žel*) or VI (*žnje – žnjela*); that in some speeches it has the extension *-je(-)*, occurring more frequently in the present stem (*žnjeje*) than in the aorist stem (*žnjejala*); and that the extension in the aorist stem appears only in those speeches where the present stem is already extended. However, it does not occur in all such speeches and appears inconsistently in some of them. Across dialects, in most Prizren–South Morava speeches, the verb *žeti* takes the *-je(-)* extension in the present stem, and in some cases also in the aorist stem. The Timok–Lužnica and most of the Svrnjig–Zaplanje speeches preserve the stems found in most other Serbian vernaculars, i.e. without the *-je(-)* extension (*žnjem – žela*).

Keywords: verb *žeti*, Prizren–Timok speeches.

Јелена Д. Капустина¹Институт за српски језик САНУ, Београд²

Прегледни рад

Примљено: 30. 5. 2025.

Прихваћено: 3. 7. 2025.

DOI: <https://doi.org/10.46630/gsrj.23.2025.06><https://orcid.org/0000-0003-3984-4801>

ХИДРОНИМ *МОРАВА*: ПРЕГЛЕД ЕТИМОЛОШКИХ ХИПОТЕЗА³

У контексту словенске хидронимије *Морава* заузима посебно место, као ендемски феномен карактеристичан за средње Подунавље. У вези с етимологијом хидронима консензус није успостављен. У раду се износи преглед и начелна синтеза досадашњих хипотеза, уз закључак да се постојећа етимологизација макрохидронима *Морава* може класификовати на предсловенску (протокелтска, илирска, трачка, дакомезијска) и словенску, уз четири актуелне тезе о њеним коренским значењима. На трагу опаске В. Иванова и В. Топорова о хомонимичности словенског митонима Морана (Марена, Мара, Мора, Мажана) истовремено и с кореном *море* (и.е. **mor-*) и с кореном *смрт* (и.е. **mer-*), аутор указује на мотиве из словенског фолклора који ту везу потенцијално свде на исти идејни супстрат: *море* као *смрт*, за шта се потврде траже у симболици воде као медија смрти, што је стандарни топос бројних индоевропских митологија.

Кључне речи: хидронимија, *Морава*, етимологија, етнолингвистика, историја идеја, митологема, мѡра, смрт.

1. Увод

Према претпоставци В. Георгиева, порекло најстаријих европских хидронима и оронима подударно је с почетком неолита и појавом примитивне земљорадње и сточарства, када је становништво Европе прешло на седелачки начин живота, а називи свих најкрупнијих европских река без изузетка, укључујући оне на Балканском полуострву, индоевропског су по-

¹ jelena.kapustina@isj.sanu.ac.rs.

² Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-136/2025-03/ 200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

³ Рад је излаган на Научном скупу *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима*, који је био одржан 17–18. октобра 2025. године на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

рекла (1975: 9). Та хипотеза помера старину европских хидронима за макар четири миленијума у прошлост у односу на „Alteuropäische Hydronymie“ теорију Х. Краеа (KRAHE, 1964), која је данас у доброј мери оспорена.⁴

О етимологији макрохидронима *Морава* писано је много, без јасног закључка, што објашњава чињеница да је за крупне водене токове и иначе карактеристично да су, као најстарији, дијахронијски најстабилнији и најконзервативнији ономастички стратум те старији од назива мањих водених токова, тешко подложни семантичкој и етимолошкој реконструкцији. Како је примећено (BROZOVIĆ-RONČEVIĆ 1995: 84; 1997: 36), најстарији европски хидронимикон гради се на првом месту називима за *текућу воду*, а затим и именовањима ширег спектра њених алотропа (*извор, река, поток, језеро, мочвара* итд.), и основна етимологизација и за макрохидроним *Морава* иде у том смеру.

1.1. Хидроним *Morava*, према увиду О. Трубачова, у таквом лику ендемски је феномен карактеристичан за средње Подунавље, а сви њему хомонимни хидроними на словенском простору (српска *Морава*, пољска *Morawa*, украјинска *Мурава* итд.) могу се сматрати секундарним односно „ирадијацијом тог дунавског ареала“ (2009: 445).⁵

Имена северне и јужне *Мораве* антички аутори бележе на различите начине. За северну *Moravi* посведочен је само латински назив *Marus* (код Тацита, *Ann.* 2.63, и Плинија, *N. H.* 4.25). Када је посреди горњомезијска *Морава*, најстарији грчки запис њенога имена (*Βρόγγος*) среће се код Херодота (4.49), Страбон га бележи и у ликовима *Βάργος* и *Μάργος* (*Geogr.* VII. 5.12), а Клаудије Птоlemeј као *Μόσχιος* (*Geogr.*, 3.9.3). На латинском име је записано у облицима *Margis* (код Плинија, *N. H.* 3.26) и *Margus* (Марцелин, родом Илир те могуће поузданији информатор, *Chron. A. C.* 505; Јордан, *Get.* 300; *Равенска космографија* IV 16). Херодотов *Ἀγγρος ποταμός* (4.49) Ф. Папазоглу идентификује „с Јужном Моравом или са Западном Моравом, или с Ибром и Западном Моравом узетим заједно“ (1969: 48).

Упркос појединости да се антички ликови чешког и српског хидронима разликују (*Marus–Margus*), О. Трубачов и у њима тражи могућу повезаност аналогну познијем словенском пару горња *Morava* – доња *Морава* (где тврди да је облик *Marus* творбено старији), те процењује да је уместо да оба класична лика надаље буду етимологизована заједно и износи тезу

⁴ Једну од замерки поменутој теорији Х. Краеа, према којој је сва европска хидронимија настала у недиференцираном преддијалекатском периоду индоевропске језичке историје (*voreizelsprachlich*) у бронзано доба (у првој половини 2. миленијума пре Х.), чини запажање О. Трубачова да она практично у потпуности искључује словенски елемент из „староевропског“ хидронимијског ареала (2003: 36). В. и VENNEMANN 1994 и BROZOVIĆ-RONČEVIĆ 1995.

⁵ А. Лома, напротив, такву непосредну везу између макрохидронима *Морава* и мањих хомонимних водених токова на другим територијама не успоставља (2013: 152).

да је у јужним моравским областима, паралелно с обликом са суфиксом -g, постојао, могуће, и облик **Marus*. При том, изричит је у томе да сам облик свакако не показује никакве уочљиве германске, ни илирске, нити трачке језичке особине (првобитна Фасмерова илирска атрибуција облика *Marus* није, на пример, потврђена подацима из Мајерове „Die Sprache der alten Illyrier“).⁶ У недостатку коначног закључка о језичком пореклу lika *Marus*, он утврђује да је једино несумњиво да је посредни недиференцирано индоевропски облик⁷ који испуњава све критеријуме којима се квалификује за староевропски хидрографски назив (према дефиницији Х. Краеа),⁸ осим једнога: непредвидљиве и шире распрострањености, будући ендемом средњег Подунавља. У том контексту, и у контексту (а као потврду) своје тезе о средњеподунавској прапостојбини Словена, Трубачов износи сумњу у то да *Morava* представља неспорну словенизацију lika *Marus*, већ претпоставља да је ту, заправо, посредни жив пример континуитета староевропске хидронимије у поменутој области (2003: 296).

П. Скок за класични лик хидронима (*Margus*) сматра да је прединдоевропског порекла и данашњи облик не етимологизује као словенски, него износи тезу о простој супституцији старог суфикса новијим -ava (у случају и северне и јужне Мораве) и о постојању (на југу) хипотетичког илирског облика **Maragus* > влат. **Maraus* (2: 455).

1.2. Око хронолошког првенства словенског lika хидронима консензус је да је северна *Morava* (*Marus*) старија од јужне (*Margus*), а да је на југ пренета у већ формираном словенском виду. Усвајајући алтернативну убикацију Велике Моравије, коју је И. Боба померио на југ, у област данашњег Срема, О. Трубачов изводи закључак и о секундарности именовања јужне (српске) реке *Мораве*, по аналогији са *Magna Graecia* или *Scotia Maior* које су обе, контраинтуитивно, хронолошки млађе у односу на своје матичне територије (2003: 262–263; 265). Према његовој претпоставци, управо је назив српске *Мораве* могао стимулисати ширење словенског хидронимског типа

⁶ Сам Мајер је изнео, по Трубачовљевом мишљењу недовољно уверљиву, претпоставку о трачком пореклу назива *Margus* (српска *Морава*); 2003: 266–267). В. Георгиев предлаже верзију о дакомезијском пореклу хидронима *Μάρυος*, при чему га одваја од хидронима *Βρόγγος* (чију савремену идентификацију не наводи и приписује му келтско порекло), доводећи га у везу са пољ. *Morga* и фр. *Morge*, чија значења одређује као „гранична река“, у вези са лат. *margo*, -inis (GEORGIEV 1981: 35; в. и ауторову претходну илирску и трачку атрибуцију истог хидронима из 1958: 258).

⁷ А. Лома, реконструишући стадијуме настанка словенског назива чешке *Мораве*, облик *Marus* одређеније идентификује као предгермански и преткелтски (предгерм. *Marus* → *герм. Marāha* → *Morava*; 2013: 153).

⁸ Осим што је потребно да је језик хидронима недиференциран (премда очито индоевропски), староевропски хидроним мора да испуњава и услов да његов семантички садржај упућује на неки вид воде или њене особине (SCHMID 1972: 4).

са суфиксом *-ava*⁹ (2009: 454).

2. Постојеће етимологизације хидронима *Морава*

2.1. *Прасл. *more, ие. *mori- ‘стајаћа вода, језеро, море, мочвара’.*

В. Шмилауер је 1932. године рекапитулисао дотадашње етимологије хидронима *Морава* (Е. Шварца, Ј. Мелиха, Х. Краеа, С. Младенова, Џ. Левентала, А. Шахматова) у три основне тезе: 1. име се изводи из ие. корена **mar-* (‘вода’), а језик његових раних записа немогуће је утврдити и он може бити илирског (Крае), трачког (Младенов) или келтског (Шахматов) порекла; 2. Немци су стари облик прилагодили свом апелативу за мочвару или плитку стајаћу воду (**mari*) у виду *Mar-ahwa > Maraha, March*, и 3. Словени су стари облик адаптирали према своме *morava*, што је назив за ливаду/затрављено место (1932: 289–230).

М. Фасмер коренску морфему у хидрониму *Morava* такође повезује с апелативом „море“ (1986: 652), чије изворно значење у прасловенском језику идентификује са „мочваром“, поводећи се за таквим значењем сродних речи у германским језицима (ствнем. *tuor*, нвнем. *Marsch* ‘мочварна низија’, енгл. *marsh*), а под подразумеваном претпоставком да море у правом смислу Словенима није могло бити познато. Као ређе алтернативно значење он наводи и „језеро“ (уп. *море Чудское* из Житија светог Александра Невског, 1986: 654). Х. Крае томе додаје и паралелу са стсак. *mari* “ров, језерце/рибњак” (уп. илир. *mursa*, ‘ров’ (*lacus/stagnus Mursianus*, ТРУБАЧЕВ 2009: 384) и хидроним *Morava* укључује у скупину сличних хидронима са фр. *Marsus*, *Μάρις/Μάριος* > рум. *Mureș*/мађ. *Maros*, итал. *Marecchia*, нем. *Mörrn* (1964: 47).

Фасмерову хипотезу о најпре илирском пореклу назива *Marus* (<**mari-*, ‘мочвара’), а затим његовој словенизацији и промени основе у **mor-* (‘вода’), усваја и Ф. Безлај (1961: 33). Сличну етимологизацију предлаже и В. Георгиев, имплицирајући накнадну словенизацију оба класична лика савремене *Мораве* (*Marus*, „сродно с лат. *mare*, рус. *море* и енглс. *merisc* ‘мочвара’, и *Μάριος/Βάριος/Margis*, „назив илирског или трачког порекла, који потиче од ие. *torgo-* или **morg-* ‘мочвара’, у вези с латиш. *merguôt* ‘росити, влажити’; 1958: 256–257).

Ј. Розвадовски хидрониму *Morava* посвећује тек неколико редака и, не нудећи конкретнију етимологизацију, описује га само као „убичајени назив за низије, мочваре, ливаде код западних и јужних Словена“ (1948, 297). Слично примећује и Д. Брозовић-Рончевић: да се хидроними и, уопште, топоними сличног назива срећу широм јужнословенског простора и да су увек

⁹ Реч је о веома старом словенском хидронимском суфиксу („у хидронимима од именичких, придевских и глаголских основа“, SKOK I: 76).

везани за „влажне низинске пределе“ (*Морава, Моравица, острво Морачник* на Скадарском језеру, *Моравски поток*; 1999: 25).¹⁰ Тој скупини она придружује сродне хидрониме и секундарне топониме с основом *morač-*: река *Морача* (притока Зете), село *Морача* у Далмацији, извор *Морачин бунар* код Книна, острво *Морачник*, залив *Морачна* на Мљету (1999: 26). За хидроним Мура реконструише се хипотетички словенски облик **Mora*, такође од основе **mar-* (могући стари вокализам Фасмер учава у облику *Медморје* „простор између Муре и Драве“; ŠIMUNOVIĆ 2013: 207).¹¹

Претпоставку да се хидроним Морава изводи из корена **mor-* ‘стајаћа вода’, сродног с лат. *mare*, велш. *mor*, гот. *marei*, стенгл. *Mere* и нем. *Marsch*, подржава и В. Блажек (2010: 32). А. Лома претпоставља постојање прасловенског хидронима **morava* са првобитним значењем ‘језеро, мочвара’, уз ограду да би у том случају очекивани праоблик требало да гласи **mora'va* (Лома 2013: 154).

Прасл. **more* изводи се из ие. **mori*, **mōri*, чије првобитно значење забележено у германским језицима (‘слатка стајаћа вода’) потврђује и словенски материјал (срп. диј. *мђро*, рус. *морцо*, *Онежское море*, *Чудское море*), из чега се изводи претпоставка о томе да је реч настала пре великих миграција и упознавања Словена с отвореним морем (ЭССЯ 19: 229).¹² Како примећују Т. Гамкрелидзе и В. Иванов, индоевропски назив за „море“ формиран је од различитих основа у разним индоевропским језичким заједницама, а основу **mor-/mar-* у значењима ‘море, језеро, мочвара’ третирају као староевропску лексичку изоглосу, другачије основе и значења од, на пример, стинд. *arṇavá* ‘узбуркано море’ (етимолошки повезаног с ие. кореном **or-* ‘подизати се’, ‘устајати’, уп. грч. *ὄρνυμι* и лат. *orior*). Разна напоредна значења корена **mor-/mar-* они виде као одраз прелазне етапе у семантичком померању „мочвара/стајаћа вода/језеро“ > „море“ (1984: 672–673), док О. Трубачов ту, напротив, види својеврсну деградацију првобитне семеме ‘море’ (ЭССЯ 19: 229).

2.2. *Прасл. *morava* ‘влажни травњак, ливада’, бот. *Scorzonera villosa*, fam. Compositae.

Претпостављени прасл. апелатив **morava* ‘влажна ливада’ такође се доводи у могућу везу с називом дунавског хидронима *Морава*. Уп. срп.

¹⁰ А. Лома сличне топониме (попут српских Мораваца, посавске Моравче) схвата само као „ознаке пресељеника са неке од Морава“ (2013:154).

¹¹ П. Скок апелатив *мура* (‘угажено блато с водом’) доводи у везу са *мурница* (‘муљевита земља’) и деноминалом *мурати се* (‘бркати се, купати се’) (2: 481), од ие. **теи-/тои-* (‘влажан’, с формантом *-lo-* > *муљ*).

¹² У свом „Географическо-статистическом описанију Србије“ Вук Караџић за *воду Мораву* пише да „коријен ове ријечи у многим језицима значи воду, н.п. *мо* (Мисирски или Јегипатски, откуда је и Мојсије име добио), море, *mare*, *mer*; зато су Срби готово сваку већу воду називали *Моравом*“ (КАРАЏИЋ 1827: 132).

дијал. *мòрава* ‘бот. *Scorzonera villosa* из фам. *Compositae*’, чеш. *morava* ‘влажна ливада’, слч. *morava* ‘влажно затрављено место’ (ЭССЯ 19: 215). Реч је нејасне етимологије, а Ф. Безлај је повезује са такође недовољно разјашњеним словен. *murava*, ‘мекана млада трава, бусен’, рус. дијал. *мур*, *мурок*, *мурак* ‘ниска трава’, пољ. *murawa*, лет. *maĩrs*, *maura* ‘трава око куће’, лит. *máuras* ‘бот. *Lemna minor*’ (ESSJ 2: 207). Вук Караџић у другом издању Рјечника извештава да је у питању „(у Рисну) некака трава у мору, Art Meerpflanze, herba quaedam marina“ (1852: 375). Фитоним *мурава* на разним климатским просторима поистовећују и са бот. *Tragopogon pratensis*, *Poa annua*, *Corrigiola litoralis*, *Polygonum aviculare* (ЭССЯ 20: 192).

П. Скок бот. *мурава* идентификује као балтословенску реч и изводи је из ие. корена **mei-/ *mou-* ‘влажан’ (уп. *умити*, *умивати*, са формантом *-lo-* *муљ*), који се са формантом *-ro-* среће у рус. им. *мур* и прид. *мурый*. Скоков закључак је да је лексема настала од непотврђеног прасл. прид. **muravъ* (2: 481) и доводи је у везу и с херпетонимом *мурандела*, врстом змије која живи у морској трави (2: 630).

2.3. Прасл. **murъ(jь)* ‘таман, тамносив, тамносмеђ’; ие. **mer-/ *mor-* ‘црнити; тамна боја, мрља’; **mog-* ‘купина, дуд’.

Као етимологизација хидронима *Морава* предлаже се и интерпретација значења његове коренске морфеме као назива за боју, што је чест мотив у именовању хидрографских објеката (напоредо са сличним физиографским мотивима попут контраста светло–тамно, бистро–мутно итд.), где се *Морава* по том критеријуму сврстава у исту групу с хидронимима попут *Bistrița*, *Doubs*, *Elbe*, *Klarälven*, *Ljusnan*, *Msta*, *Timiș*, *Vorskla*, *Тамнава*, *Црна Река*, *Μαυρονέρι* итд. (PEUST 2015: 208).¹³

И. Дуриданов усваја тезу Т. Лер-Сплавинског о могућности да је семантика хидронима *Морава* везана за ие. корен **mer-/ *mor-* ‘црнити; тамна боја, мрља’ и прасл. **moravъ* ‘таман’, сродно са рус. *морить* ‘бојити нешто кувањем, печењем, намакањем’, *марать* ‘прљати, оцрњивати, клеветати’, грч. *μυρῶσσω* ‘чађавити’ (1975: 38). Назив за тамне боје у словенским језицима изводи се из прасл. **murъ(jь)* < **murъ* ‘црн’, рус. *мурый* ‘таман, смеђ’ (ЭССЯ 20: 195). Придев **muravъ(jь)* обухвата и нијансе зелене боје: бут. *муравый* ‘зеленкаст’, срп. *мурав* ‘глеђосан’ (РСА 13: 297), чеш. *mouravý* ‘темносив’, пољ. дијал. *murawy* ‘зелен’, струс. *муравый*, ‘зелен’ (ЭССЯ 20: 193), уп. срп. прид. *суморан* ‘натмурен, намрштен, намргођен, натмуштен’, рус. прид. *хмурый*, чеш. *chmara*, *chmura* ‘таман облак’ (SKOK 3: 360). Уп. и срп. прид. *мòрав* ‘тамноплав, тамнољубичаст; тамномрк, затворено браон, црвенкаст; тамнозелен, затворенозелен’ (РСА 13: 49) и срп. *мурва* ‘дуд, бот. *Morus alba*, *nigra*, *rubra*’ (BEZLAJ 2: 207), грч. *μόρον*, *ov n.* ‘бот. црни дуд, ку-

¹³ Слично се тумачи и значење хидронима *Мура* (**мигъ* ‘таман’, рус. (с) *мурый* ‘тамносив, тамносмеђ’, уп. гр. *ἄμαυρός*; IVŠIĆ 2015: 61).

пина', прид. *μόρινος* 'боје дуда', лат. *mōrum*, *i* n., ствнем. *mūr-bere*, *mōr-bere* (BEEKES 2009: 968) < ие. **moro-* (POKORNY 1959: 749).

2.4. Прасл. -тегъ 'велик, важан' < ие. **mē-*, **mō-*.

Као усамљена хипотеза о етимологији хидронима *Морава* издваја се мишљење Д. Дечева по којем је значење његове коренске морфеме у вези са ие. прид. 'велик, важан' (DETSCHER 1957: 288f), према реконструкцији Ј. Покорног од ие. **mē-*, **mō-* (POKORNY 1959: 704). Уп. стир. *mār* 'велики', грч. греч. *ἐυχεσίμωρος* 'моћан с копљем(?)', прасл. -*тегъ* у **Voldiměrъ* 'велики у власти' (VASMER 1953: 209).

3. Море као смрт?

Према увиду Н. и С. Толстој, „реч у митолошком контексту чува и испољава по правилу најархаичније стране своје семантике“, те се „културно-историјски контекст у којем је реално функционисала у низу случајева може показати као пресудни критеријум за реконструкцију њеног значења и смера њене семантичке револуције“ (1978: 365). Тако се, у контексту напомене В. Иванова и В. Топорова (1980: 531) о хомонимичности корена митонима **mora*/**tara* и са смрћу (**mer-*) и са морем (**mor-*), могу изнети неколика опрезна запажања која указују на могуће семантичке везе између семема вода/море и мѡра/смрт – и то утолико опрезнија што је несагледивија дубина „реке времена“¹⁴ која нас дели од пунијег разумевања логоса свих именованих ствари (BRADSHAW 2013: 4).

Вода као баријера између материјалног и духовног света (или између света живих и мртвих) уобичајен је топос у бројним индоевропским веровањима: окруженост Острва блажених водом и¹⁵ богата хадска хидрографија, исландски мотив скакања у воду како би се доспело до земље вилфовњака, обичај народа са северозапада Европе да тела покојника превозе на оближња острва (односно места одвојена од станишта живих воденом преградом), археолошки посведочене хумке са севера Европе опкопане рововима (које су се макар повремено природно пуниле водом и на тај начин гроб чиниле видом сакралног острвцета), исландска предања о острвима до којих се долази кроз маглу (као алотроп воде; HEIDE 2011: 59–60) итд. Исту симболику воде као медија смрти носи и хришћанско крштење, где тростру-

¹⁴ Епиграф уз посмртну монографију В. Иљича-Свитича *Опыт сравнения ностратических языков* и епитаф на његовом гробу: „Језик је газ преко реке времена, он нас води до станова оних којих више нема. Али тамо не може доспети онај ко се боји дубоке воде“.

¹⁵ За грч. *μάκαρ*, *μακάριος* (према Р. Бекесу нејасне етимологије и могуће предгрчког порекла) претпоставља се сродност са прасл. **mokrъ(jь)* због везе са епитетом за покојнике у царству смрти, на Острвима блаженим која леже с оне стране мора (ЭССЯ 19: 146).

ко погружење у воду иконизује сапогребење, а троструко израњање из воде саваскрсење с Христом.

У словенским народним веровањима вода је замишљана као место обитавања нечисте силе и носила је начелно негативну семантику (СМ 2019: 80–81), а у виду реке сматрана је границом светова живих и мртвих (СМ 2019: 115) и путем у други свет (СМ 2019: 406). В. Иванов и В. Топоров изразит пример везе воде и хтонских сила у словенским веровањима виде у нижој демонској фигури и персонификацији смрти Мамуријени (Марени, Морани, Мари, Мори, Мажани), коју доводе у однос са италским (првобитно) божанством плодности Марсом (1980: 531)¹⁶ и за коју се наводи пет могућих етимона: **mer-* ‘умирати’, **merH₂-* ‘трљати’, **(H)merH-* ‘светлוצати’, **(s)mer-* ‘додељивати’ и **meH₂-* ‘махати’ (БЈЕЛЕТИЋ, ЛОМА 2013: 59).

На примеру хет. **mer-* ‘ишчезавати’ > ‘умирати’ В. Топоров реконструише семантичку мотивацију генетски сродних назива за смрт у другим индоевропским језицима и износи тезу да је поменути корен (код Покорнога категоризован као **mer-2* ‘бљескање, треперење, светлוצање’) везан за „нарочит светлосни ефект, који сигнализује појављивање или ишчезавање носиоца тога ефекта“ (1990: 49–50) и који је, између осталих, представљен примерима грч. *μαρμαίρω, μαρμαρίζω* ‘блистати, светлוצати’ и лат. прид. *terus* ‘чист, неупрљан, без примеса’ (насупротив корену **mer-3* ‘црнети’, који носи значење обрнутог ефекта, односно смањења светлосне енергије све до њеног нестајања). Управо у везу са поменутим грч. *μαρμαίρω* и с истим ие. кореном **mer-2* Џ. Левентал доводи и етимологију праслов. **mor’e* (ЭССЯ 19: 229), што упућује на мисао да би **(H)merH-* ‘светлוצати’ могло чинити тачку укрштања етимолошких гнезда **more* и **mora/*mara*, односно семема *воде* и *смрти*.

У том контексту може се запазити да још два словенска хидронимска апелатива имају изразите везе са сличном семантиком: *вир* (**iur* ‘вода, море’, уп. *Ирий/Вырий*, митска земља на западу или југозападу, у коју одлазе душе умрлих и у коју се доспева кроз водену преграду, најчешће кроз вир односно вртлог; СМ 2019: 208–209) и *река* (етимолошки сродно са **rajь, роять/рой*, где се открива првобитна семантичка веза појма *paj* са текућом водом, која формира преграду што раздваја светове; ТРУБАЧЕВ 2004: 477).

4. Закључак

Постојећа етимологизација хидронима *Морава* доминантно је везана за концепт *воде* (прасл. **more*, ие. **mori-* ‘стајаћа вода, језеро, море, мочвара’ и прасл. **morava* ‘влажна ливада’), која се потенцијално може интерпретирати и као митологизована представа локуса смрти. У прилог томе говори и семантика прасл. **bergь* ‘обала, земна узвишица’ (у вези са **bergt’i* ‘чувати,

¹⁶ Ту везу М. Бјелетић и А. Лома не сматрају убедљивом (2013: 65f).

пазити, одржавати’, ЭССЯ 1: 190), као линије разграничења воде и копна, где се види контраст између воде као места опасности и обале као места безбедности. Други пример који сведочи о дубоким везама воде и смрти у митолошким представама старих Словена представља лексема прасл. **navь* ‘мртвац’ (рус. *нави* ‘духови умрлих’, срп. *нав* ‘место блаженства, рај; душа покојника’), која је доведена у етимолошку везу са општеиндоевропским називом за брод **nāu-s* због древних представа о томе да душе покојника у царство мртвих, одвојено од света живих воденом баријером, доспевају лађом, због чега се износи хипотеза да је првобитно значење **nāu-s*, заправо, било „брод мртвих“ (ЭССЯ 24: 51–52). У том контексту није сасвим неумесна ни претпоставка да је и хидроним *Морава* првобитно могао да представља неки вид древног апелатива који је концептуализовао водени ток као митолошку путању у онострану свет.

Цитирана литература

- БЈЕЛЕНИЋ, Марта, Александар Лома. „Сон, смерть, судьба : наблюдения над прасл. **moга*, **mara*“. У: *Slavica Svetlanica : язык и картина мира : к юбилею Светланы Михайловны Толстой* (2013) стр. 56–75.
- ГАМКРЕЛИДЗЕ, Тамаз и Вячеслав Иванов. *Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. I-II*. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1984.
- ГЕОРГИЕВ, Владимир. *Исследования по сравнительно-историческому языкознанию. родственные отношения индоевропейских языков*. Москва: Издательство иностранной литературы, 1958.
- ГЕОРГИЕВ, Владимир. „Индоевропейское языкознание сегодня“. *Вопросы языкознания* № 5 (1975): стр. 3–9.
- ДУРИДАНОВ, Иван. „За някои редки словообразователни типове в българската топонимия с успоредици от другите славянски езици“. *Славистичен сборник: по случай IV международен конгрес на славистите в Москва*, том 1 (1958): стр. 209–250.
- ИВАНОВ, Вячеслав Вс., Владимир Н. Топоров. „Индоевропейская мифология“. *Мифы народов мира: Энциклопедия*. Главный редактор: Сергей Александрович Токарев. Москва (1980): стр. 527–533.
- ИЛЛИЧ-СВИТЫЧ, Владислав М. *Опыт сравнения ностратических языков (семитохамитские, картвельские, индоевропейские, уральские, дравидийские, алтайские* (в трех томах). Введение. Сравнительный словарь в 3 томах, под ред. В. А. Дыбо. Москва: Наука, 1971—1984.
- КАРАЦИЋ, Вук. *Сабрана дела Вука Караџића. Даница 1826, 1827, 1828, 1829, 1834*. Београд: Просвета, 1964.
- https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_1DCAE2F965DC56E7752074F97C258FA

- ЛОМА, Александар. *Топонимија бањске хрисовуље: ка осмишљању старосрпског топономастичког речника и бољем познавању опитесловенских именословних образаца*. Београд: Српска академија наука и уметности, 2013.
- ПАВЛОВИЋ, Звездана. *Хидронимски систем слива Јужне Мораве*. Београд : Институт за српски језик САНУ, 1994.
- ПАВЛОВИЋ, Звездана. *Хидроними Србије*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1996.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. I–. Београд: Српска академија наука и уметности, 1959– .
- СМ. *Славянская мифология: энциклопедический словарь*. 2-е изд., испр. и доп. Редакција: С. М. Толстая (ответственный редактор), Т. А. Агапкина, О. В. Белова, Л. Н. Виноградова, В. Я. Петрухин. Москва: Международные отношения, 2019.
- ТОЛСТОЙ, Никита И., Светлана М. Толстая. „К реконструкции древнеславянской духовной культуры. (Лингво-этнографический аспект)“. *Славянское языкознание. VIII Международный съезд славистов. Доклады советской делегации. Загреб – Люблина* (1978): стр. 364–385.
- ТОПОРОВ, Владимир Н. „Заметка о двух индоевропейских глаголах умирания“. *Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Погребальный обряд*. Отв. редакторы Вяч. Вс. Иванов, Л. Г. Невская. Москва: Наука, 1990.
- ТРУБАЧЕВ, Олег Н. *Этногенез и культура древнейших славян: лингвистические исследования*. 2-е изд., доп. Москва: Наука, 2003.
- ТРУБАЧЕВ, Олег н. *Труды по этимологии. Слово. История. Культура*. I–IV. Москва: Языки славянской культуры, 2004–2009.
- ФАСМЕР, Макс. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого О. Н. Трубачев. I–IV. Москва: Прогресс, 1986.
- ЭССЯ *Этимологический словарь славянских языков*. Редактор О. Н. Трубачев (1–32), А. Ф. Журавлев (32–). Москва: Наука, 1974–.
- BEZLAJ, France. *Slovenska vodna imena II, del (M-Ž)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1961.
- BEZLAJ, France. *Etimološki slovar slovenskega jezika I–IV*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1977–2005.
- BLAŽEK, Václav. „Etymological Analysis of Toponyms from Ptolemy’s Description of Central Europe“. *Celts and Slavs in Central and Southeastern Europe – Studia Celto-Slavica III*, ed. by Dunja Brozović Rončević, Maxim Fomin and Ranko Matasović (2010): pp. 21–45.
- BRADSHAW, David. „The Logoi of Beings in Greek Patristic Thought“. Ed. Bruce Foltz and John Chrysavgis. *Toward an Ecology of Transfiguration: Orthodox Christian Perspectives on Environment, Nature, and Creation*. Fordham University Press (2013): 9–22.

- BROZOVIĆ RONČEVIĆ, Dunja. „Staroeuropska hidronimija“. *Filologija* 24–25 (1995): str. 81–86.
- BROZOVIĆ RONČEVIĆ, Dunja. „Hrvatska hidronimija u hrvatskom i tzv. staroeuropskom okružju“. *Croatica* (1997): str. 45–46.
- BROZOVIĆ RONČEVIĆ, Dunja. „Nazivi za blatišta i njihovi toponimijski odrazi u hrvatskome jeziku“. *Folia onomastica Croatica* (1999): str. 1–44.
- DETSCHER, Dimiter. *Die thrakischen Sprachreste*. Wien: R. M. Rohrer, 1957.
- DURIDANOV, Ivan. *Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle*. Köln, Wien: Böhlau Verlag, 1975.
- GEORGIEV, Vladimir. *Introduction to the History of the Indo-European Languages*. Sofia: Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences, 1981.
- HEIDE, E. ‘Holy Islands and the Otherworld: Places Beyond Water’, in: G. Jaritz & T. Jørgensen (eds.), *Isolated Islands in Medieval Nature, Culture and Mind*, Budapest: CEU, 2011, pp. 57–80.
- IVŠIĆ, Dubravka. „Predslavenski hidronimi na području Republike Hrvatske koji nisu posvjedočeni u antičkim vrelima“. *Folia onomastica Croatica* 24 (2015), str. 43–71.
- KRAHE, Hans. *Unsere ältesten Flussnamen*. Wiesbaden: 1964.
- PAPAZOGLU, F. *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja, 1969.
- PEUST, C. (2011). „How Old Are the River Names of Europe? A Glottochronological Approach“. *Linguistik Online*, 70(1). <https://doi.org/10.13092/lo.70.1749>.
- POKORNY, Julius. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern: A. Francke, 1959.
- ROZWADOWSKI, Jan. *Studia nad nazwami wód słowiańskich*. Kraków: Nakł. Polskiej Akademii Umiejętności 1948.
- SCHMID, Wolfgang P. „Baltische Gewässernamen und das vorgeschichtliche Europa“. *Indogermanische Forschungen* 77, 1972, 1–18.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- SMITH, William. *Dictionary of Greek and Roman Geography, illustrated by numerous engravings on wood*. London: Walton & Maberly, 1854.
- <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0064>).
- ŠIMUNOVIĆ, Petar. „Predantički toponimi u današnjoj (i povijesnoj) Hrvatskoj“. *Folia Onomastica Croatica* 22 (2013): str. 147–214.
- ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*. Praha a Bratislava: Nákladem společnosti Šafaříkovy, 1932.
- TIR. *Tabula Imperii Romani L34 Budapest. Aquincum - Sarmizegetusa - Sirmium*. Compiled by S. Soproni. Budapest, 1968.
- VENNEMANN, Theo. „Linguistic Reconstruction in the Context of European Prehistory“. *Transactions of the Philological Society* volume 92:2 (1994): pp. 215–284. <https://doi.org/10.1111/j.1467-968X.1994.tb00432.x>

Jelena D. Kapustina

THE HYDRONYM *MORAVA*: A REVIEW OF ETYMOLOGICAL HYPOTHESES

In the context of Slavic hydronymy, the Morava River occupies a special place as an endemic phenomenon characteristic of the Middle Danube region. There is no consensus regarding its etymology. This paper reviews and synthesizes previous hypotheses and concludes that the existing etymology of the macrohydronym *Morava* can be classified into pre-Slavic (Proto-Celtic, Illyrian, Thracian, Dacomesian) and Slavic. There are currently four theses on its root meanings. Drawing on V. Ivanov's and V. Toporov's observations about the homonymy of the Slavic mythonym Morjana/Morena/Marzanna and the roots **mor-* and **mer-*, the author identifies motifs in Slavic folklore that suggest a connection to a single ideological substrate: the *sea* as *death*. This connection is supported by the symbolism of water as a medium of death, a common theme in many Indo-European mythologies.

Keywords: hydronymy, *Morava*, etymology, ethnolinguistics, history of ideas, mythologeme, sea, death.

Веселинка Т. Лаброска¹*Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје**Институт за македонски јазик**„Крсте Мисирков“, Скопје***Катица А. Трајкова***Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје**Институт за македонски јазик**„Крсте Мисирков“, Скопје*

НАЗИВИТЕ ЗА *ТЕМЈАНУШКА* ВО МАКЕДОНСКИОТ СТАНДАРДЕН И ДИЈАЛЕКТЕН ЈАЗИК

Во трудот се прави анализа на називите за *темјанушка* што се појавуваат во македонскиот стандарден јазик и во дијалектите. По краткиот вовед за значењето на растенијата и нивното посебно место во културата и традицијата на секој народ, се дава опис на изгледот на растението темјанушка според ботаничките речници и според македонските толковни речници. Потоа се презентираат сите називи за ова растение што се сретнуваат на целата македонска дијалектна територија. Се дава дистрибуцијата на одделните називи според населените места во коишто се сретнуваат, и наративно и со дијалектна карта. На крајот се дава и етимологија на називите за *темјанушка*.

Клучни зборови: македонски јазик, називи за *темјанушка*, семантика, дијалекти, етимологија.

Човекот, живејќи во хармонија со природата, отсекогаш се стремел да го сфати и да го објасни опкружувањето, да ги сфати законитостите на природата. Низ животниот развој тој забележал дека билките, растенијата се јавуваат во одреден период од годината и на одредени места. Со текот на времето утврдил кои растенија може да се јадат, односно кои се корисни, а кои штетни, кои имаат лековити својства, а кои се отровни. Овие својства на растенијата придонеле тој да создаде различен однос кон нив. На пр. кон некои се однесувал како кон нешто со натприродна моќ, магиско или како кон нешто божествено. Токму заради тие својства, некои растенија ги сметал

¹ labroska_v@yahoo.com, katicatrajkova@yahoo.com

за свети², ги доведувал во врска со божествата и со митските суштества, со празниците, а на некои растенија им припишувал човечки особини. Се смета дека верувањето во магиските и лековитите својства на растенијата е старо колку и цивилизацијата (ВРАЖИНОВСКИ 2002: 139–143; БИБЛЕЙСКИ РЕЧНИК 1995: 138–139; 464–465). Верувањето во чудотворната моќ на растенијата, односно билките е присутно кај сите народи и е одразено во сите религии. Според народното верување, ниту едно растение не е создадено од Бога без потреба, па оние што не служат за храна имаат лековити и заштитни својства. Лековитите билки заземаат важно место во народната медицина, во традицијата пренесувана од колено на колено во голем број пишани извори и усно пренесени упатства и совети. Тие стануваат првите лекови, а хербалната медицина преку вековното народно искуство на исцелување и фитотерапија станува основен метод на лекување болести од различна етиологија. Пренесувањето на фитотерапевтските искуства подоцна се вршело преку таканаречените лекарственици (лечебници), а луѓето што се занимавале со лечење и правење разни чаеви, мелами, масти, апчиња и слично, биле добро упатени и обучени да се занимаваат со подготвување различни видови лекарства и со лечење што се потврдува преку присуството на големиот број називи на растенија (ГУШЕВСКА 2006: 315).

Растенијата се среќаваат и во обредно-обичајна практика³. На пр. дрвјата се користат во обредно-магиските дејства, особено родните овошни дрвја, на пр. за Божик се врзувала слама на овошните дрвја за да раѓаат, а оние коишто не носеле плод се заплашувале со сечење. Некои билки се позастапени во обредите од животниот циклус, во родилната, свадбената и во погребната обредно-обичајна практика. Застапеноста на растителниот свет во обредите од пролетниот циклус е со цел да се осигури здравје за луѓето и животните, односно плодност на растенијата, животните, човекот. Некои билки се користеле како заштита од уроци, други во љубовната магија итн. За овие својства на билките има богата фолклористичка литература.

Лексичката група називи на билки е мошне богат и стар лексички слој во словенските јазици и во лингвистичката литература се смета за особено значаен за изучување на историјата на јазикот, особено на планот на семантиката и зборообразувањето.

Научната ботаника има меѓународни латински називи за сите растенија и нивните семејства, задача што првично ја реализирал Карл фон Лине од Шведска во 18 век, и тој се смета за татко на таксономијата.

² На пр. за Египќаните лотусот е свето растение, за Грците тоа е смоквата, миртата е света за Римјаните.

³ Билките се береле обично ноќе или рано наутро пред изгрејсонце на определени празници: Ѓурѓовден, Еремија, Лазарица, Врбица, Спасовден, Духовден, Иванден и др. Според некои верувања, за време на некои празници ѕвездите сами слегуваат на земјата и тогаш билките стануваат лековити (Вражиновски 2006: 56, 58).

Во рамките на македонската национална номенклатура, во МАНУ во Билтенот на Проектот *Македонска научна и стручна терминологија*, досега се излезени две свески посветени на оваа проблематика подготвени од акад. Ристо Лозановски, *Терминологија од областа на плевелните растенија*⁴ и *Терминологија од областа на нивските, градинарските и фуражните растенија*⁵, каде што термините се прикажани по азбучен ред на македонски стандарден јазик, со кратко објаснување, потоа е даден латинскиот назив, а по него истиот термин е даден и на други јазици (српски, хрватски, англиски, француски, германски и руски).

Меѓутоа, познато е дека секој народ има имиња на растенија карактеристични за својот народен јазик, што се должи на разновидноста на растителниот свет, а различни растенија се среќаваат во различни географски области. Македонија во тој поглед е доста богата со народни имиња на растенија. Голем број македонски народни имиња на растенија се наоѓаат во бугарски и српски публикации (Ахтаров, Апостолов, Симоновиќ, в. Литература) во кои се наведени местата каде што се среќаваат. Народните називи на растенијата имаат извонредна лингвистичка и културолошка вредност, бидејќи за терминологијата од областа на флората претставуваат изворен материјал, но понекогаш не и за целосно решавање на проблемот околу терминот. Народната номенклатура понекогаш бележи повеќе синоними за еден вид што ја усложнуваат идентификацијата на одделни таксони. Од друга страна, различни растенија се именуваат со хомоними, односно со идентични називи, што уште повеќе ја компликува работата. Има и случаи во народните говори кога за многу родови и видови нема утврдени народни називи (ЛОЗАНОВСКИ 1998: 4). Токму затоа лингвистичката обработка на називите на билките е прилично компликувана и комплексна задача.

Народните називи на флората имаат значајно место и во дијалектолошките истражувања. Во Прашалникот за испитување на македонските дијалекти⁶ од проектот *Македонски дијалектен атлас*, седумнаесеттата глава е насловена како *Растителност* и содржи 250 прашања тематски изделени. Ова богато семантичко поле претставува солидна основа за проучување на флората во македонските дијалекти, како од лексички и зборообразувачки аспект, така и од семантички аспект. Тука пред сè мислиме на објавените трудови на колешката Маријана Киш⁷ која

⁴ *Македонска терминологија* бр. 83–84. 1994. Скопје: МАНУ.

⁵ *Македонска терминологија* бр. 101. 1998. Скопје: МАНУ.

⁶ Видоески Б. 2000. *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен атлас, Македонски дијалектен атлас I*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

⁷ Види во: Киш М. 1996. *Дијалектната лексика од областа на растителниот свет*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“; Киш М. 2010. *Лексички, зборообразувачки и морфотактички особености на македонските дијалекти*, Посебни изданија, кн. 69.

со голема љубов и посветеност неуморно работеше на ова поле, а секако како најнов научен труд треба да ја посочиме докторската дисертација на колешката Александра Гецовска посветена на називите на лековитите растенија во македонскиот јазик⁸.

Темата на овој прилог се називите на *темјанушка* во македонските дијалекти стремејќи се да го потврдиме погоре кажаното дека растенијата во народната традиција имаат поголем фонд на номинациски единици.

Темјанушката е повеќегодишно мало зелјесто градинарско или шумско растение (*Viola*) од фамилијата *Violaceae*, која брои околу 800 видови. Цветовите на ова растение имаат интересна градба и боја, поради што многу видови се одгледуваат како украсни. Името на родот укажува на тоа дека најчеста боја на листовите на цветот е виолетовата, но се среќаваат и различни нијанси на жолта или розова боја, како и бела боја.

Ова растение, како именка од среден род во формата *ia* (?) е забележано во Супрасалскиот зборник⁹, ракопис од 11 век, во пр. [ip7k7 i Ya i in7 cv5t7 rastit7 Supr 495,16, на коешто одговара грчката паралела *tà ĭa* со значење *темјанушка*. Во статијата на Драгин, посветена на туѓите називи на растенијата во списите од старословенскиот канон (ДРАГИН 2014: 13–38) за ова растение е забележано дека овој единичен пример всушност покажува дека „преведувачот на текстот, судејќи според наведената ситуација, очигледно имал проблем за оваа билка да најде соодветен збор во старословенскиот јазик. Имено, тој несомнено знаел дека се работи за вид на цвеќе, но додека грчкото *ródon ружа* го заменил со [ip7k7, називот на темјанушката го оставил без словенски еквивалент“ (прев. е на авторите). Понатаму авторката наведува дека од грчката именка *ĭon* (<*Fion) е изведен латинскиот назив за овој род, *violaria*, кој во скратениот облик *viola* ќе послужи како основа за именување на оваа билка во многу индоевропски

Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

⁸ <chrome-extension://efaidnbmninnbpcajpcgiclfndmkaj/https://flf.ukim.mk/wp-content/uploads/%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B0-%D0%93%D0%B5%D1%86%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B4-%D0%95%D0%A2%D0%98%D0%9C%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%A8%D0%9A%D0%90-%D0%90%D0%9D%D0%90%D0%9B%D0%98%D0%97%D0%90-%D0%9D%D0%90-%D0%9D%D0%90%D0%97%D0%98%D0%92%D0%98%D0%A2%D0%95-%D0%9D%D0%90-%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%98%D0%A2%D0%98-%D0%A0%D0%90%D0%A1%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%88%D0%90-%D0%92%D0%9E-%D0%9C%D0%90%D0%9A%D0%95%D0%94%D0%9E%D0%9D%D0%A1%D0%9A%D0%98%D0%9E%D0%A2-%D0%88%D0%90%D0%97%D0%98%D0%9A.pdf>

⁹ Според: *Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков)*, Славянский институт Академии наук Чешской республики, Институт славяноведения и балканистики Российской академии наук, Э. Благова, Р. М. Цейтлин, С. Геродес и др., под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, Москва: Русский язык 1994, стр. 245.

јазици. Оваа основа навлегла и во српскиот јазик, каде што Караџиќ покрај формата *темјанушка* (*љубичица*) ја бележи и именката *вијола* (ДРАГИН 2014: 26).

Лексемата *темјанушка* во *Толковниот речник на македонскиот јазик* (TRMJ VI: 45) е забележана со две значења: 1. Полско цвеќе со виолетови или бели мирисливи цветови; синоличка; *Viola odorata* и 2. Градинарско цвеќе со покрупни цветови во различна боја, кои не мирисаат; *Viola altaica*.

Освен под називот *темјанушка*, истово растение во македонскиот стандарден јазик е познато уште со два назива: *љубичица* и *синоличка*. Кога ќе отвориме во TRMJ кај овие називи се упатува на називот *темјанушка* како основна лексема за именување на ова цвеќе. Па така кај називот *љубичица*, пишува: „Шумско и полско цвеќе со темновиолетови или бели цветови, со пријатен мирис; *Viola odorata*. спореди: темјанушка. *Шумска љубичица. Питома љубичица. Бела љубичица.*“ (TRMJ III: 72). Кај називот *синоличка* го сретнуваме следново толкување: „Планинска темјанушка. *Viola.*“ (TRMJ V: 378).

Ова растение, според терминолошкиот речник на МАНУ е од типот на плевели и во *Терминологијата од областа на плевелните растенија* темјанушката е класифицирана со четири називи: под ред. бр. T-13, темјанушка, *Viola L.*; под ред. бр. T-14 темјанушка, китајбејлова, *Viola kitaibeiliana Roem. et Schutt.*; под ред. бр. T-16, темјанушка, полска, *Viola arvensis Murr.*; и под ред. бр. T-17, темјанушка, тробојна, *Viola tricolor L.*

Во нашите истражувања за темјанушката сретнавме уште два вида, кои се специфични за ова подрачје, а кои сакаме во оваа прилика да ги споменеме. Тоа се *алшарската темјанушка* и *виола арсеника*, како и хибридниот настанат со вкрстување помеѓу нив, *Viola X halacsyana (V. allchariensis X V. arsenica)*. Имено, локалитетот Мајдан (Алшар) и поширокото подрачје е препознаен како важно растително подрачје на национално ниво поради присуството на неколку стеноендемични видови на овој простор, помеѓу кои и двата локални ендемити темјанушки – *Viola allschariensis* и *Viola arsenica*. Овие видови се прогласени како споменици на природата со посебна одлука во 2003 година, според Законот за заштита на природните реткости од 1973 година¹⁰. Овие два вида темјанушки за првпат биле опишани од австрискиот ботаничар Гунтер Бек во 1894 година¹¹. Алшарската темјанушка послужила и како пример за изработка на поштенка марка, па така во 2003 година, Бирото за филателија при Македонска пошта, издаде поштенска марка со овој вид темјанушка.

Според ДЕРВЕНЦИ (1977: 176), темјанушката се сретнува во шуми, полиња, меѓу огради и во сенки. Таа е обично повеќегодишно растение високо до 15 см со зелесто стебло и срцевидни листови. Од пазувите на

¹⁰ chrome-extension://efaidnbmninnibpcjpcglclefindmkaj/https://www.moep.gov.mk/wp-content/uploads/2014/12/Petti-nacionalen-izvestaj_MK_designed.pdf, пристапено на 10. 10. 2024 година

¹¹ *Mumot i vistinata za alshar i lorandumot*, chrome-extension://efaidnbmninnibpcjpcglclefindmkaj/https://eprints.ugd.edu.mk/27140/1/Ekonomski%20meditacii%20Boev.pdf, пристапено на 3.4.2025.

листовите се развиваат убави виолетови цветови кои многу пријатно мирисаат преку цела пролет и лето сè до есен. Имаат дебел и разгранет корен. Цветовите се наоѓаат на долги цветни рачки и имаат пет ливчиња, четири помали, а петтото поголемо. Од растението се собираат цветовите и коренот. Цветовите се користат за подготовка на чаеви, за лекување на заушки и за многу други здравствени проблеми.

Сега да видиме каков материјал за *темјанушка* нуди Картотеката на *Македонскиот дијалектен атлас*. Во главата за растенија под број XVII од Прашалникот за МДА (ВИДОЕСКИ 2000: 156), како одговор на прашањето 141а се добиени називите за *темјанушката*. Кога ќе се сирне во ова снопче дијалектен материјал, иако навидум изгледа едноставно, откриваме цело богатство од информации за именувањето на ова цвеќе на македонската дијалектна територија. Она што треба најпрво да се истакне е дека во најголемиот дел од дијалектите се употребува називот *темјанушка* за именување на ова цвеќе. Се разбира дека има различни фонетски варијанти на овој назив, но сите се изведени од основата *темјан*. Во најмногу пунктови е регистриран основниот назив *темјанушка* (со или без редукција на првиот вокал и со различен акцент што не го зедовме предвид во нашиот опис), како и варијантата *теменушка*. Тоа се следните пунктови:

темјанушка – Жидилово (1), Маврово (57), Волино (87), Ботун (88), Лескоец (101), Стејне (102), Претор (107), Царев Двор (108), Никодин (177), Прилепец (180), Дуње (183, грозје, мириса на темјан), Конопиште (192), Барово (193), Клисуре (198), Мирафци (199), Пирава (205), Конче (221), Љуботен (227), Лезово (234), Спанчево (235), Градче (240), Саса (246), Каменица (247), Калиманци (248), Лаки (250), Киселица (253), Негован (307), Тушин (325), С'ботско (326), Црнешево (328), Луковец (337), Струпино (342), Г. Пожарско (343), Зеленич, (352), Г. Котари (356), Тиолишта (362), Марковени (367; *мириши алис кај темјан*), В'мбел (377), Шулин (389), Граждено (390);

теменушка – Концко (200), Стојаково (201), Фурка (203), Николич (206), Дојран (207), Костурино (208), Ново Село (210), Габрово (211), Смоларе (213), Робово (216), Подареш (219), Вељуса (220), Дедино (225), Радовиш (226), Никоман (228), Соколарци (235а), Припечани (239), Виница (242), Г. Белица (267а), Савек (294), Муртилово (311), Патарос (313), Крецово (314), Амбар Кој (315; и *тиминуга*), Градобор (316), Гуменца (323), Саракиново (339), Ранци (347), Липинци (348а), Емборе (349).

Во помал број пунктови во источниот дел од македонската дијалектна територија е забележан називот *теме(ја)нуга* – Стинек (214), Нивичино (218), Дукарино (222), Долни Балван (229), Богословец (233), Блатец (249), Тработевиште (255), Ст. Истевник (256), Банско (276). Само во еден пункт регистриравме назив *темјан*, а тоа е во селото Пустец (386а), малопреспански говор во Р Албанија и еден пункт со називот *тимјанка* во селото Чеган (341) Воденско.

Од овој преглед на пунктовите може да се заклучи дека називот *темјанушка* е распространет во цела западна и југоисточна Македонија, вклучувајќи го речиси целиот простор на егејските говори. Само во пунктот Путурос (127) имаме информација дека со овој назив се именува вид на лоза, а не цвеќе. (Темјаниката е стара питома сорта на винова лоза, со посебен вкус и мирис, а кога гроздот е зрел, мирисот се чувствува на неколку метри).

Исклучок прават неколку пункта со специфични називи:

менекче во селото Голем Папрадник (72) Дебарско; *миники'е* (*миники'анта*) во солунските села Сухо (305) и Висока (306); *силинец* – Горенци (361) и *силинице* – Езерец (369) – две костурски села; *синуличка* во битолското село Драгош (117) и *синулички* (множинска форма) во леринското село Буф (357) и *см'илен/смил'ено* во корчанското село Бобошница (391).

Што се однесува до називот *љубичица*, тој е доминантен во нашите северни говори, со тоа што навлегува и во западните говори. Таму каде што има двојни форми, има и коментари од информаторите од типот: „*темјанушка* постаро, *љубичица* поново“ или „има разлика“. Вакви села се: Жидилово (1), Псача (9), Мл. Нагоричане (19), Превод (31), Теарце (43), Богомила (176; постаро и поново), *темјанушка*, *л'убичица* (ново) Струга (85), Тројаци (178; првото без мирис, второто со мирис).

Компактен ареал со *љубичица* прават следниве пунктови: Дурачка Река (3), Габер (3), Луке (5), Огут (6), Ранковце (8), Кратово (10), Страцин (13), Ш. Рударе (15), Жегљане (17), Ключовце (22), Думановце (23), Романовце (24), Орашец (25), Црешево (36), Љубанце (37), Бардовци (38), Белимбегово (33), Жеровница (58), Подлес (184), Градско (185), Праведник (186), Витолишта (187), Старавина (190), Рожден (191), Ваташа (194), Штип (230), Древено (238), Мачово (257; и *љуб'иче*), Пехчево (260).

Овде ќе ги надоврземе и пунктовите каде што називот се изговара само со смекнато /л'/:

л'убичица – Кратово (10), Бујковци (24а), Кнежје (30), Дивле (32), Кучково (39), Вратница (40), Лешок (41), Брезно (42), Сараќинце (46), Тумчевиште (49), Ростуше (60), Галичник (61), Г. Косоврасти (64), Баништа (65), Дебар (66; паралелно и *сина л'убичица*), Гари (68), Џемиште (73), Модрич (75), Луково (78), 'Ржаново (79), Боровец (80), (*сина л'убичица*), Вевчани (81), Ресен (109), Леска (386).

Во пунктовите Шлегово (10), Судик (232), Лесново (237), имаме интересна дем. форма *љ'уб'ичичка* (форма со зборообразувачки формант за изразување на емотивен однос добиен од -ица + -ка> -ицка> -ичка), а во Д. Стубол (12) и Злетово (236) имаме *л'убичка*, односно *л'уб'иче* во Берово (261).

Во неколку охридски и преспански села е регистриран називот *манушајка* во Арвати (106), односно *мануш'ајк'е* во Глобочени (385), а

во Трпејца (99) се среќава *манушајке* со забелешка ‘пролетна љубичица’ и *ѓупско манушајке* со забелешка ‘есенска љубичица’. Во пунктот Љубаништа (100) паралелно со називот *манушеке/манушаке*, со забелешка дека тоа е албански, се јавуваат и *темјанушка* и *љубичица*, исто така со забелешка дека последниов назив на цвеќето е карактеристичен за помладите говорители. Во овој пункт собирачот на дијалектен материјал забележал уште еден назив за ова цвеќе – *цррно око*.

Во Толковниот речник на македонскиот јазик (ТРМЈ III: 610) под заглавниот збор оче² како второ објаснување стои дека се употребува во ботаниката и упатува на темјанушка, синоличка. И Колосова¹² во статијата посветена на темјанушката наведува дека некои именувања на ова цвеќе се мотивирани од изгледот. Така на пример за *Viola tricolor* се појавиле неколку називи кои во основата ја имаат именката *око* поради светлата дамка, односно точка што личи на око во средината на темновиолетовиот цвет, сп.: *дикино око* во срп., *диви очета* во буг., а потоа ги наведува дијалектните форми во руската јазична средина: *сорочьи глазки*, *веселые глазки*, *анютины глазки*, *анютины глазки*, *ан’утины гла́ски*.

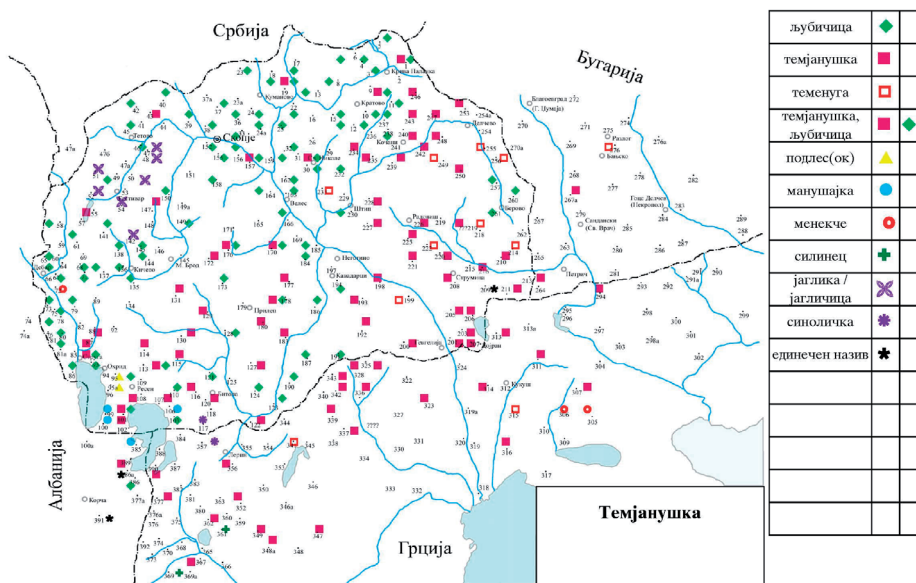
Забележани се интересни називи во охридските села: во Рамне (95) имаме назив *подлесок*, а во Коњско (95а) и Пештани среќаваме *подлес*.

Називот *кај’унка* во Муртино (209) можеби е погрешен одговор и асоцијација на друг вид цвеќе.

Именувања на ова цвеќе со фонетски и зборообразувачки варијанти на називот *јаглика* има во следниве пунктови: *јегличица* – Милетино (47), Челопек (48); *ја(а)гличица* – (за љубичицата) – Волковија (50), Пожаране (51), Куново (54); *јаглика* – Печково (52); *јоглика* – Букојчани (142).

За да се види убаво распространетоста на различните називи за ова цвеќе, изработивме и карта со дистрибуција на сите дијалектни називи што се наведени погоре. На картата не се претставени фонетските и делумно зборообразувачките варијанти, што пак се дадени во деталниот преглед погоре во текстот. Под единечен назив ги означивме називите *кај’унка*, *темјан* и *смилен*. Појавувањата на двојни форми исто така не се означени секаде, туку само таму каде што се појавуваат паралелно *темјанушка* и *љубичица* како најфреквентни називи.

¹² Валерия КОЛОСОВА, *ИВАН-ДА-МАРЬЯ*, достапно на: chrome-extension://efaidnbmninnibpcapjpcglefindmkaj/https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Ivan%20da%20Mariia.pdf, посетено на 4.4.2025.

Сега ќе се осврнеме на етимологијата на сите регистрирани називи за ова цвеќе. Според информаторите најстар и автентичен македонски назив е именувањето *темјанушка*. Потеклото на називот *темјанушка* е од грчкото *темјан*. Се работи за грчкиот збор *θημιάνα* (апстрактум од *θημιάω* „запалува мирисливи дрвца“) (SKOK III: 441), што е всушност основниот назив за дрвцето *темјан*, коешто го има во сите балкански јазици и коешто се гори за да рашири убав мирис во православната религија.

Втор по фреквенција е називот *љубичица*, за којшто информаторите даваат коментар дека е понов од називот *темјанушка*. Потеклото на називот *љубичица* е од прасловенската и сесловенската придавка **ljuby gen. ljubwe* ‘αγάπη’ (SKOK II: 338). Како назив на различни билки (винова лоза, билка *Viola* и др.) се сретнува во сите јужнословенски јазици во различни фонетски варијанти.

Во еден компактен ареал во северозападна Македонија цвеќето *Viola* се именува со називот *јаглика*, кој во другиот дел од македонската дијалектна територија означува друг вид цвеќе, односно *Primula officinalis*. За етимологијата на називот *јаглика* (со фонетските и зборообразувачките варијанти *јаглика*, *јоглика*, *јегличица*, *ја(а)гличица*) се даваат различни толкувања. Скок дава само претпоставки дека се работи за прасловенски збор во којшто се вкрстиле основите на *јагода* (прсл. **agoda*) и *игла* (прсл. **jъgъla*) (SKOK II: 745).

Според БЕР, иако има и толкување дека називот *јаглика* може да се поврзе со грчкото *ἀγλικοσ* ‘горчлив’, поверојатно е толкувањето дека се

работи за псл. *jagъla 'зрно' што можеби е во врска со *јагода*. Е позајмено и во ром. *aglică* и во алб. *aguliçe* (БЕР II: 6–7).

Сној го изведува називот од псл. *jъgъliщъ, но повторно вкрстено со основата на *игла* *jъgъla (SNOJ 2009: 238), а за ова вкрстување сведочат и дијалектните форми (дел со почетно *ja-/je-*, а дел со почетно *и-*). Сној истакнува дека е нејасна врската со лексемата *игла*, но ние би рекле дека е јасна, ако се земе предвид изгледот на растението *Primula officinalis*, кое што има три или четири ливчиња во вид на игли, кои кога ќе распутат даваат розов или жолт цвет. Дека именувањата за еден цвет можат да го прошират своето семантичко поле, па да именуваат повеќе различни цветови, е ситуација вообичаена за дијалектите.

Називот *подлес(ок)* има релативно просирна етимологија. Се работи за именка добиена од придавката *подлесков* изведена од префиксот/предлогот *под-* и именката *леска* 'храст што раѓа лешници' (БЕР V: 452). Се сретнува во пунктовите во Охридско, како бессуфиксно образување (*подлес*), односно со суфиксот -ок (*подлесок*).

Називот *силинец/силинце* е регистриран во две костурски села. Според БЕР, каде што е забележен токму македонскиот назив *силина* од Бобошчица (силинци 'раст. *Viola silvatica*'), има нејасна етимологија (БЕР VI: 648). Кај Скок најдовме толкување на именувањето *сиљ* (»biljka zob«, *siljevina* »*peucedanum cervaria*«), што е назив за друго растение и на македонска територија е познато со формата *сил*. Скок го поврзува со фр. *sermontain* < лат. *sili montanum* »*Rosskümmel*« (SKOK III: 235). Според нас, македонскиот назив за ова растение *Viola* е преплетен со називот за растението *Peucedanum cervaria*, а во основата на двете именувања лежи именката *сила* која потекнува од индоевропскиот корен **sēi-*, кој означува работа со рака 'испружува, напнува, фрла'. Истиот корен го има и во *сее* и во *семе* (SKOK 3: 234; ESJS 2008: 816–817).

Називот *манушајка* е фонетска адаптација на албанскиот назив *manushaqe*, кој на албански го означува истото цвеќе *Viola*¹³.

Називот *менекче* е турска заемка. Добиев од перс. *benefše* преку турското *menekşe* со значење 'љубичица' од ботаничката терминологија. Го има и во другите балкански јазици: ром. *micşinea*, буг. *менекше*, алб. *menekshe*, грч. *μενεζές* (SKOK II: 404; БЕР III: 736).

Називот *смилен* што се среќава само во Бобошчица е добиен како назив на темјанушка (*Viola*), иако во македонскиот јазик со именувањето *смил* (овде проширен со суфиксот -ен) се означува растението *Helichrysum arenarium*. Според Љ. Станковска во основата на називот *смил* е префиксирана придавка (од префиксот *с-* + придавката *мил* од псл. **miľъ* (СТАНКОВСКА 1992: 254). Според БЕР основата е псл. дијалектна форма **smiljъ* – сродно со литв. *smaile* 'игла' *smailas* 'остар', *smailus* со исто

¹³ <https://fjalori.shkenca.org/>, посетено на 2.2.2025.

значење од индоевропскиот корен *smeiljo-s ‘што има остри листови’ (БЕР VII: 178–180).

Називот **синоличка** според нас е оригинално македонско именување. Се работи за сложенка добиена од придавката **син** (модар) и именката **лице**. Освен како назив на цвеќето **темјанушка**, **Синоличка** во Македонија претставува и женско лично име. Именката **син** е од по потекло од псл. *sin’ъ (модар), кое се развило од ие. корен *sk’eih₂ ‘светка, блескоти’ од кој е изведен и псл. глагол *sъjati, *sinoti (сјае, светне) (SNOJ 2009: 656). Именката **лице** е од псл. *licě добиено од *likō, изведено од ие. основа *lik- што се чува во грчкото alínkios ‘сличен’ (SNOJ 2009: 355).

Називот **качунка** во основата го има глаголот **качи**, **качува** како издигнување од пониско на повисоко. Во нашиот материјал се јавува како единечен назив за **темјанушка** во пунктот Муртино во Струмичко. Повторно се работи за пренесување на називот од едно на друго растение, бидејќи **качунка** во македонскиот јазик не означува *Viola*, туку *Crocus sativus* или *Crocus cvijicii* (цвијикева качунка, ендемски вид што се среќава само на Галичица). По потекло овој назив претставува јужнословенски регионализам од прасловенскиот период што може да се поврзе со ствгерм. hahān ‘виси’, англ. *hang* – исто. Изгледот на цвеќето **качунка** кое е како закачено, обесено над снегот во рана пролет, го потврдува ова наше толкување. Поврзувањето на овој назив со именувањето **кача** ‘вид змија’ не е многу веројатно (ЕССЯ 1983: 108). Суфиксот **-унка**, специфичен во македонскиот јазик и не многу продуктивен денес, може да се забележи во повеќе именски образувања **мешунка**, **ластунка**, **муцунка**, **пачунка**, **турунка**, **цилунка**, **чапунка** (од кои три се ботанички називи).

Дека темјанушката била со векови дел од нашата култура и традиција сведочат песните во кои таа се споменува. Во прилог наведуваме две песни од Зборникот на Миладиновци:

Лазарски от Кукуш

Лудо идет от гората,
Младо идет от гората,
В р'це носе до две китка,
До две китка теменушки.
Стретба иде ке го стрете,
Ке го стрете мала мома,
Малка мома бела Неда.
Та му веле и говоре:
„Дај ми лудо, дај ми младо,
Таја китка теменушка!“
Лудо веле и говоре:
„Мори моме, малко моме!

Китка давам, мома земам.“

„Море лудо, лудо младо!

Китката је до пладнина,

А момата до жив живот.“

Песна

616.

Девојко, девојко, убава девојко!

Летна перенуга, зимна теменушка!

Што си расцфтила рано прет Велигден,

о прет Велигден, велика недеља?

Темјанушката е дел и од современата македонска литература, а за тоа сведочи фактот што латинскиот назив на нашиот ендемски вид на темјанушка бил инспирација за именување на цела монографија од страна на академик Влада Урошевиќ, чијашто книга се вика *Viola arsenica*, белешки за поезијата¹⁴.

Многубројните називи за цвеќето *темјанушка* што ги претставивме во погорниот текст се одраз на состојбата на терен на македонската дијалектна територија, а тоа е дека говорителите често имаат и повеќе називи за едно цвеќе, од една страна, но понекаде еден назив за повеќе цвеќиња. Како што видовме цвеќето *Viola* има и повеќе ендемски видови на нашата територија што, пак во одделни региони добиле свои специфични именувања. Тоа ја усложува работата на самиот истражувач на терен, којшто во некои ситуации не може да најде соодветен начин да го добие вистинскиот одговор за дадено прашање или пак добива повеќе одговори. Оттука, секое истражување од овој тип е голем предизвик не само да се регистрираат различните називи и нивната етимологија, туку и да се издиференцираат конкретните цвеќиња на кои се однесуваат тие називи. Со овој наш прилог се потрудивме да дадеме мал влог во оваа комплексна јазична слика на светот исцртана преку убавото цвеќе *темјанушка*.

Цитирана литература

АХТАРОВЪ, Борис. *Материали за български ботаниченъ речникъ събрани отъ Б. Давидовъ и А. Явашевъ подредени отъ М. Шосевъ и П. Балабанова допълнени и редактирани отъ Б. Ахтаровъ*,. София: БАН, 1939. достапно на: https://archive.org/details/dadaleme_abv_201603/page/n21/mode/2up.

АПОСТОЛОВ Д. „Принос за българската терминология на флората в Македония“, *Периодическо списание*, кн. LXI, 5, София, 1900.

¹⁴ Урошевиќ В., достапно на: <https://umno.mk/objavena-viola-arsenica-od-vlada-uroshevic/>

- ВИДОЕСКИ, Божидар. *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен атлас*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“, 2000.
- ВРАЖИНОВСКИ, Т. *Македонска народна митологија*, Скопје: Матица македонска, 2002.
- ВРАЖИНОВСКИ, Т. *Македонска народна библија: балкански мотиви во народната традиција*, Скопје: Матица македонска, 2006.
- ГУШЕВСКА, Л. „Значењето на македонските лекарственици од XIX век за историјата на македонскиот јазик“, *Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, XXXII, Научна конференција на XXXVIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 2006, 311–317.
- ДЕРВЕНЦИ, Васо. *Наши лековити растенија и нивната употреба*“, Скопје: Просветно дело, 1977.
- ДРАГИН, Наташа. „Страни називи биљака у списима старословенског канона“, *Zbornik matice srpske za filologiju i lingvistiku*, LVII/2, Нови Сад: Матица српска, 2014.
- ЛОЗАНОВСКИ, Ристо. *Македонска терминологија, Терминологија од областа на нивските, градинарските и фуражните растенија*, бр. 101, Скопје: МАНУ, 1998.
- СИМОНОВИЋ, Драгутин. *Ботанички речник*. Београд: Научно дело, 1959.
- СТАНКОВСКА, Љубица. *Речник на личните имиња кај Македонците*, Скопје: Автор. 1992.
- ЧАЈКАНОВИЋ, Веселин. *Речник српских народних веровања о биљкама*. Београд: Антологија српске књижевности, 1985.

Речници

- БЕР: *Български етимологичен речник*, т. 1 (А-З), 1971; т. 2. (И-КРЕПЯ), 1979; т. 3 (КРЕС¹-МИНГО¹), 1986; т. 4 (МИНГО-ПАДАМ), 1995; т. 5 (ПАДЕЖ-ПУСКА), 1996; т. 6 (ПУСКАМ-СЛОВАР²), 2002; т. 7 (СЛОВО-ТЕРЯСВАМ), 2010, София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- БИБЛЕЙСКИ РЕЧНИК. ред. Л. Никифорова, богословска редакција К. Златев
София: Нов човек, 1995 г.
- ЕССЯ: *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. Под редакцией О.Н. Трубачева. Москва, 1983.
- ТРМЈ: *Толковен речник на македонскиот јазик*, т. I (А–Ж), 2003; т. II (З–К), 2005; т. III (Л–О), 2006; т. IV (П), 2008; т. V (Р–С), 2011; т. VI (Т–Ш), 2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, sv. 14, Hlavní redaktorka: Ilona Janyšková, Praha: Academia, 2008.
- SKOK P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1 (А-Ј), 1972; 2 (К-Пони'), 1972; 3 (Понии'-З), 1973. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

SNOJ M. *Slovenski etimološki slovar, druga izdaja*, Ljubljana: Modrijan, 2009.

Скратеници
алб. – албански
англ. – англиски
буг. – бугарски
грч. – грчки
ие. – индоевропски
лат. – латински
псл. – прасловенски
ром. – романски
ствгерм. – старовисокогермански
фр. – француски

Veselinka T. Labroska
Katica A. Trajkova

TERMS FOR TEMJANUŠKA IN MACEDONIAN STANDARD AND DIALECT LANGUAGE

The paper analyzes the names for violet that appear in the Macedonian standard language and in the dialects. After a brief introduction to the meaning of the plants and their special place in the culture and tradition of various people, a description of the appearance of the violet plant is given according to botanical dictionaries and Macedonian explanatory dictionaries. Then, all the names for this plant that are found throughout the Macedonian dialect territory are presented. The distribution of the various names according to the inhabited places in which they are found is given, both narratively and with a dialect map. Finally, the etymology of the names of violet is given.

Keywords: Macedonian language, names for violet, semantics, dialects, etymology.

Лилјана А. Макаријоска¹

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Институт за македонски јазик

„Крсте Мисирков“ – Скопје

КУЛИНАРСКАТА ЛЕКСИКА КАКО СВЕДОШТВО ЗА КУЛТУРНИОТ ИДЕНТИТЕТ

Кулинарската лексика како значаен дел од културното наследство е сведоштво за културниот, регионалниот, па и локалниот идентитет, а нејзиното проучување е израз на изградената свест за зачувување на националната традиционална култура и терминологијата поврзана со неа. Кулинарската лексика побудува интерес од етнолошки, културолошки, етнолингвистички и социоллингвистички аспект, а нашата анализа се однесува на кулинарската лексика во македонскиот и српскиот јазик од лексичко-семантички аспект, со цел да се проследат сличностите, но и одликувачките особености. И во македонската и во српската народна традиција се бележат бројни називи за јадења од брашно, тесто, посебно со редени кори, јадењата од зеленчук, што го потврдува нивното место во секојдневната исхрана. Интересни се разновидностите во именувањето на јадењата од млечни производи, јадењата со месо, риби, живина и со јајца, разновидните варива, слатки и др. Голем е бројот на називите за празничната и обредната храна, што ја сочинувале најразлични јадења, посни и мрсни, во контекст на родилните, свадбените и погребните обичаи, религиозните годишни празници, за јадењата поврзани со обичајната практика на селскостопанската дејност, домашните слави и др. Богатството на исхраната и на соодветната терминологија го потврдуваат значењето на етнолингвистичките истражувања за македонската и српската народна традиција.

Клучни зборови: храна, култура, традиција, обичаи, обредна храна, кулинарска лексика, локални називи

Храната како насушна потреба, човековиот однос кон неа и начинот на нејзиното подготвување како дел од народната култура, придонесуваат за етничката препознатливост, но, несомнено, таа е подложена на постојани промени условени од општествено-економските услови, како и од влијанието на соседни и други култури, што на своевиден начин се одразуваат и на лексичкиот фонд поврзан со оваа област. Кулинарската лексика е предмет на интерес и од етнолошки, културолошки, етнолингвистички и социоллингвистички аспект.

Секојдневната храна и особено храната во рамки на обредно-обичајната практика е потврда за традиционалните односи изградени врз старите

¹ makarijoska@imj.ukim.edu.mk

народни обичаи, верувања, искуства, познати и практикувани во разни краишта со соодветна општопозната или локална симболика и со соодветната терминологија (сп. и МАКАРИЈОСКА 2015: 171–183).

Предмет на нашиот интерес е кулинарската лексика во македонскиот и српскиот јазик, а како основни извори за нашата лексичко-семантичка анализа се користени „Речникот на македонската традиционална култура“ (МАКАРИЈОСКА 2016) и сознанијата од работата на проектот „Етнолингвистички истражувања на македонската народна култура“ на МАНУ, обемните студии „Кулинарска терминологија Војводине“ (МИРИЛОВ 2016), „Кулинарска лексика у савременом српском књижевном језику“ (РАДОЊИЋ 2017) и др.

Основната поделба на кулинарскиот лексички фонд обично се однесува на секојдневната храна (видовите јадења, кои врз основа на главните состојки од кои се подготвени се делат на: јадења од житарки, тесто, јадења со јајца, јадења со месо, јадења од зеленчук, овошје и др.) и обредно-обичајната храна (подготвувана традиционално во врска со обичаите од животниот циклус или во врска со годишните, верските празници).

Народната исхрана на Македонците и Србите е разновидна, а приготвените јадења се *посни* или *мрсни*. Посните јадења се без млеко, месо, јајца, но сепак подготвени со масло, а мрсните јадења се подготвувале од повеќе видови месо, живина, риба, млечни производи, јајца и сл.

При лексичко-семантичката анализа на кулинарската лексика (сп. РАДОЊИЋ 2017: 22) се поаѓа од класификацијата на јадењата заснована на: – основните состојки од кои е подготвено јадењето, па врз основа на тоа се издвојуваат групи и подгрупи, на пр. јадења од месо, од брашно, од тесто, од зеленчук итн.; – постапката, начинот на подготовка на јадењата, пр. со варење, печење, конзервирање и др., – намената на храната, при што се разликуваат јадењата за секојдневна употреба и јадењата во обредната и религиската практика. При класификацијата на јадењата се користи, дополнително, на пр., и критериумот за густина: густа/ течна храна (при што се издвојуваат: супи и чорби, чорбести јадења, пифтиести јадења) итн.

Во врска со македонската традиционална храна, ќе ги посочиме називите за кашести *јадења од брашно*: *бакрдан* ‘јадење од пченкарно брашно’, што се подготвува во котел со вода и малку сол да зоврие, па со сукалка се меша и се јаде или се потпечува под вршник (АТАНАСОВА, АЈТОВСКА 2014: 50). Познати се и називите: *бакрданик* (*варен бакрданик* ‘бакрдан што се вари подолго на тивок оган’, *вртен бакрданик* ‘бакрдан што се подготвува на „брза рака“, со сукалото постојано се врти’), *бакрданица*, *вареник*, *вртиборави*, *качамак*, *мазница*, *мамалига*, *мисирена каша*, *попарник*, *пченкана мазница*, *топеница*, *турај-барај*, *турај/тури мешај*, *тури-борави*, *тушкана каша*. Ќе споменеме и некои поретки називи: *еришче* ‘јадење од брашно, замесено со вода во тесто како грутки, што се издробува низ раце,

се пресејува низ сито како тарана за супа', *насејник* 'јадење со пченкарно брашно, се става ред тесто, ред зелје' и др.

И во српската народна традиција има бројни називи за јадења од брашно, што го потврдува нивното место во секојдневната исхрана, на пр.: *куља*, *мамаљуга*, *палента*, *макарун*, *качамак*, *жмара* и др. (МИРИЛОВ 2016: 49, 211), но и: *готовац*, *саламата*, *цицвара/цицмара*, *цицварица*, *мандара*, *прга*; *жганац*, *пура*, *пурица*, *пуричица*, *трганци/тргањци* (РАДОЊИЋ 2017: 44).

За 'кашесто јадење од брашно што се вари' во македонските говори се познати називите *каша*, *макало*, *тесто*, *лок*, *букал'а*, *тиганицур*, *прженица* 'погуста каша, се пржи на маст', а има и семантичка диференцијација: *макало* ако 'брашното е потпечено', а *каша* за 'попарено'. Интересни се и називите: *шута макало*, *шута каша/манца* (Леринско), *брашно-чорба* (Кајларско), *буламач* 'каша од брашно, масло и шеќер' (Галичник), *вареница* 'погуста каша', *капама* 'каша со јајца' (Неготинско), *кисела каша* 'каша од брашно и оцет', *попареница* 'каша од пченкарно брашно', *расолова каша* 'каша со брашно потпечено во тава со зелка и расолница' (Струмичко), *росница* 'вид ретка каша' (Демирхисарско), *шушмар каша* 'јадење од брашно, запржена урда, во кое се додава вода и се промешува' (АТАНАСОВА, АЈТОВСКА 2014: 61).

Пченичното брашно широко се користи и за разновидни теста, за подготовка на јадења: *јуфки*, *кори* 'тенки листови од тесто', *тарана*, *таранка* 'тесто иситнето во вид на зрнца и исушено' (за *т(а)ралник* 'варена и печена тарана во тепсија', *сркана т(а)рана* 'варена тарана', *чорба тарана* 'чорба со тарана, во која се дроба леб и се срка со лажица', *фиде*, *русници* 'вид тарана, фиде', *кадаиф* 'суви тестени влакна'.

Во српскиот јазик за разновидните теста РАДОЊИЋ (2017: 131) ги изделува називите: 1. *резанац*, *јериште*, *макарони/макарун*, *паста/пашта*, *супа*, *тестенина*, *фиде*, *флекиче*, *ипагети*; 2. *нокле*, *ноклице*, *сврчак*; 3. *јупка/јуфка*, *кора*, *обга*, *обланда/облата/облатка*.

Од кашестите теста се прави (пржи/пече) *питулица* 'палачинка', *мрсна питулица* 'крофна; помала тиганица', *мекица*, *тиганица*, *пишија* 'питулица; тенко расплескана кора што се пече на вршник или се пржи и во масло', *гомлезе*, *гомлезец* 'јадење од потпечени кори од пченкарно или пченично брашно', *гомлезе тур(у)вано* 'јадење од густа каша, што со лажица се „турува“ во тепсија и се потпекува под сач, па врз неа следната итн.' Сп. и *печалник*, *тури-потпечи*, *тури-печи*, како и *валангии* 'јадење од брашно, вода, сол, путер и, по желба, мелени или толчени ореви'. Во некои средини се правеле и *топтаници* 'тестено јадење од пржени кори' (Кичевско).

РАДОЊИЋ (2017: 120–121) за 'јадење од пржено тесто' ги посочува називите: *мекика*, *надигач* 'вид пржено кисело тесто', *пирошке*, *питулица*, *приганица*, *уштипак*, *уштипчић*, *фрита*, *фритула*, *сирница*, *сирњача*, *тестенина*, *тестењача*, *тестиво*, истакнувајќи дека некои се мотивирани од постапката на подготовката, а други од главните состојки.

При именувањето на јадењата од тесто, со бројноста се издвојуваат називите за печивата, за лебот, питите, баниците. Како основен прехранбен производ, во македонската и српската традиција лебот е основен дел на секој оброк. Се подготвувал од различни видови брашно, во рамнинските предели претежно од пченица, а во планинските од 'рж, па врз основа на тоа во македонските говори се диференцираат називите: *чист леб*, *житин/житов леб* 'пченичен леб', *мешан леб* 'леб од 'рж и пченица', а според житните култури од кои се подготвувал се образувани називите: *'ржаник*, *пченкарник*, *јачменик*. За 'леб без квасец' се употребуваат: *пресен леб*, *преснец*, *пресник*, *пресница*, *пресниче*, *пресначка*, *просеник*, *пресна погач(к)а*, *пресница погача*, *кравај*, *кравајче*, *тутман*.

Сп. и во српскиот јазик, на пр.: *кукурузница*, *кукурузњак*, *кукурузња-ча* 'леб од пченкарно брашно', *јечменак*, *јечменица*, *јечмењак* 'леб од јачмен', *раженица*, *ражовница* 'леб од 'рж' и др. (РАДОЊИЋ 2017: 91–93).

Сувиот или пропржен леб се користел за јадењата: *дробеник*, *дробеница*, *надробник*, *топеница*, *попара*, *попарник* 'сув дробен леб попарен со вода и масло', *топаница* 'јадење за деца од трошки леб, измешани со сирење, па стиснато во крпче како топче' (Кукушко). Според МИРИЛОВ (2016: 48) во српскиот јазик се употребуваат називите: *попара*, *попаруша* 'јадење од стар леб, попарен со замастена солена вода', *бундашмоча*, *завијача*, *квашеница*, *моча*, *прженица*, *хлеб у јаја* 'хлеб (обично стар) натопен во млеко и јајца и пржен во масло'.

Ќе ги споменеме и печивата, на пр. *симит* 'мало лепче од бело брашно со маја од наут', *геврек*, *колак*, *колур* 'печиво со прстенеста форма посипано со сусам', *кифла* 'вид печиво во форма на полумесечина', *плетеница*, *плетенка* 'печиво во вид на плетенка' и др. Сп. и во српскиот јазик: *земичка*, *симит*, *симитић* 'мало округло лепче од бело брашно', *сирник* 'погача со сирење' и др. (РАДОЊИЋ 2017: 90, 92).

Јадењата со редени кори, во македонските говори се познати како *баница*, *пита*, *зелник*. Зелникот (*мрсен* или *посен*) се сука од кори со иста дебелина, а од баницата се разликува во редувањето „ложењето“, најпрво во тепсијата се става една рамна кора, врз неа другите набрчкани, а во средината се става зелјето: коприва, лобода и др. Се разликува: *зелник со повеќе кори* и *зелник со две кори*, *баница (ложена баница)*, *шкуртиље*, *сеченица* (Кривопаланечко), а познати се и називите: *зелник со витки* или *виткан/вртен мазник*, *киснатице*. Сп. и: *мазник*, *реден мазник* 'вид сукано јадење со маст (со или без урда, сирење).

Има и бројни локални називи: *ашлама* 'јадење од сукано тесто' (Гевгелиско), *кораник* 'пита само од кори' (Тетовско), *мисиркин крајшник* 'вид пита од пченкарно брашно', *оризник*, *оризова баница* 'баница со ориз', *печурник*, *печурница* 'пита со печурки', *празеник* 'пита со праз', *копривалник*, *коприварник* 'пита со млади коприви', *купусарник*, *купусник*, *расолник* 'пита

со кисела зелка', *рибник* 'пита со риба на средина', *пататник* 'баница со компири', *цревеник баница* 'баница со пржени цревца' (Кочанско), *благ зелник*, *тикварник*, *тиквеник*, *зеланка* 'пита со тиква', *гол тиквеник* 'пита со тиква без краешник, со здебелен крај', *колбурек* 'вид пита со кори и праз, зелка или спанаќ завиткана во форма на круг', *кајмаклија* 'пита со кајмак', *дробеник*, *млечник* 'пита со кори и млеко во средината', *гол млечник* 'пита со кори и млеко во средината, ама без краешник', *млечник*, *млечник краешник* 'јадење од јајца и млеко (потпечено)', *месник* 'пита со месо', *попарник* 'вид пита со сирење, со дебели кори и попарена со вода и маст' (Кривопаланечко), *добрарник* 'вид пита, во средината со надробени кори, јајца и сирење', *засуканица* 'вртена пита', *катмер-пита* 'пита од многу тенки кори што се двојат една од друга', *колпита* 'пита во која корите се виткаат „во колца“, во круг, само средното колце е помало', *виеник*, *виен кравај*, *вит кравај* 'пита со виткани кори, попрскани со масло, со сирење (урда)', *виткалник* 'вид пита со големи витки', *чкурпиле* 'вид пита со сирење – корите се виткаат во круг почнувајќи од средината' (Кривопаланечко).

Според РАДОЊИЌ (2017: 146) во српскиот јазик лексемата *пита* има општо значење за вид јадење, и не е маркирана, не е семантички диференцирана според начинот на подготовка (ставање, редување на корите) како на пр. кај лексемите *савијача* или *гибаница*. Се izdelуваат бројни називи, мотивирани од додатоците на корите, на пр. *купусара* 'пита со зелка', *кукурузара*, *мурузара*, *пројара* 'пита со пченкарно брашно', *бундевара*, *дулечара*, *дулечњача*, *тиквењача*, *тиквуша* 'пита со тиква', *кромпирача*, *кумпирача*, *крумпирача* 'пита со кромпири', *грахњача* 'пита со грав', *јабуковача*, *јабучњача* 'пита со јаболка', *ораховача* 'колач, пита со ореви', *дробњача* 'пита со иситнети внатрешности', *маковњача*, *маковача* 'пита со мак', *сирњача* 'пита со сирење', *кајмакуша* 'пита со кајмак', *јајуша*, *јајача*, *јајаруша* 'пита со јајца', *мутача* 'вид пита од млеко, јајца, брашно', *маслењача*, *масленица* 'вид јадење од тесто и масло', *млечњача* 'гибаница со млеко', *гужвара*, *гужвача*, *савијача*, *завијача*, *увијача* 'пита од свиени листови тесто, пита со тесто што е набрано, збркано', *коренуша* 'вид пита', *разваруша* 'вид слатка пита', *излевача*, *излевуша*, *улевуша* 'пита од тесто кое се излева во тепсија и се пече'. Сп. и МИРИЛОВ (2016: 47): *гибаница*, *гужвара*, *гужварица*, *слатка гужвара* 'лиснато, тегнато тесто со фил', поконкретно: *гибаница/пита са сиром* 'пита со сирење' *кромпирача*, *кромпируша* 'пита со компири', *купусара*, *купусача* 'пита со зелка' итн.

Во исхраната важно место имаат градинарските култури, на пр. во пролетните денови зелениот кромид се јаде свеж или како салата, покрај краставицата и во други јадења, салати и сл.: *кислинка* 'јадење од дробен зелен, млад кромид, со сол, оцет и масло', *жетварска салата* 'салата со краставички, толчен лук, масло, оцет, сол и вода', *таратур* 'салата од кисело млеко, краставици и лук', *присрбок* 'редок таратур, со повеќе вода'

(Разлошко), *пресол* ‘толчен зелен кромид со магданос и потпечени издробени црвени пиперки, сол, оцет и масло’. Од лиснатиот зеленчук, се користи: спанаќ, лобода, штавел, перца од млад кромид, коприви, пр.: *голак* ‘вид јадење со спанаќ’, *комбост* ‘јадење од сварен зеленчук, од коприви и ориз’.

Во јадењата со зеленчук најзастапени се гравот и компирот. Гравот се готви како посно јадење, со сушени пиперки и сл., и како мрсно јадење со месо или пастрма. Посебно е познато т. н. *тавче гравче* ‘јадење од грав во земјена тава’. Сп. и: *бобарник* ‘вид јадење од грав’, *грашалник* ‘јадење од сукани кори, кои се редат во тепсија и меѓу нив се става посен чорбест грав па се пече’ (Струшко). Се употребува и леката: *сркана леќа* ‘варена леќа’ (Леринско), оризот: *дивиција* ‘вид јадење со ориз и зеленчук’ (Малешевско), *лапа* ‘вид јадење со варен ориз’ (Тиквешко).

Компирот се јаде варен или печен, но најчесто во: *јанија* ‘јадење со компири и телешко месо’, *манџа-компири*, *патати чорба* ‘вариво со компири’, *пријука* ‘ретка чорба од ситно сечени компири и без запрашка’.

Голема улога во исхраната имаат и доматиите и пиперките, што се јадат свежи со леб и сол, како салатата, но и во многу јадења, посни и мрсни, конзервирани за зимница, сушени за „притурки“ кон зимските јадења: грав, зелка и др., а толчениот пипер се користи како зачин. Сп.: *пинџур* ‘јадење од печени толчени пиперки, домати и модар патлиџан’, *прженица* ‘јадење од издробени, пржени зелени пиперки со перца од праз, а може и со јајца’, *палешиница* ‘дробени суви, лути пиперки, попарени со вода’, *палешник*, *палеш* ‘лути пиперки толчени со праз’, *лутика* ‘варени суви пиперки, толчени со оцет, сол, лук’. Значењето на називот *свирипице* има локални разлики, на пр.: ‘1. јадење од буковска пипер, масло и вода, што се меша да зоврие, па се става сушено нане и лук; 2. јадење од брашно, сол, пипер и сос од домати, што се става во загреано масло, па му се додава нане; 3. јадење од пиперки, киселина и масло’ (Охридско); 4. јадење од суви, црвени потпечени и издробени пиперки потурени со масло, оцет и со врела вода, што се срка со лажица или се мака’.

Во врска со називите за јадењата од зеленчук, што и во српската традиција имаат широка употреба, МИРИЛОВ (2016: 71) ги истакнува општите називи: *вариво*, *цушпајз*, како и називите *слатки купус* ‘јадење од свежо варена зелка’, *кисели купус* ‘јадење од варена кисела зелка’, *подварац*, *пржени купус* ‘јадење од пржена зелка’, *пасуљ*, *чорбаст пасуљ* ‘чорбасто јадење од грав’, *густо пасуљ*, *нагусто пасуљ* ‘густо вариво од грав’, *папула* ‘јадење од изгмечен бел грав зачинет со бибер и сол’, *пребранац* ‘грав запечен во рерна’. Од називите за јадења од компири се изделуваат: *барени кромпир* ‘компири варени во вода’, *пире кромпир*, *тинцовани кромпир* ‘изгмечени варени компири’, *кромпир у гаћама/ љусци/ чакширама* ‘компири со лушпа печени во рерна’, *кисели кромпир* ‘јадење од компири со домати’, *компирача* ‘компири, исечени на кругови со месо или колбас’, *ђувеч*, *ђувече* ‘јадење од мешан

зеленчук', *бећар паприкаш*, *сатараш* 'јадење од кромид, пиперки и домати'. Сп. и: *гракача* 'вид јадење со грав', *капула*, *капулица* 'јадење од згмечен грав со кромид', *кисел* 'вид кисело јадење од овошен сок и компирово брашно', *купусник* 'мрсно јадење со зелка', *меганик* 'јадење од згмечен грав', *папула* 'јадење од згмечен грав или леќа и компири', *саганлија* 'јадење од пребран и зачинет грав', *риз-бизи* 'вид јадење од ориз и грашок', *ричет* 'јадење од јачмен гриз и грав', *туцаник* 'варени и згмечени компири' (РАДОЊИЋ 2017: 43).

Значајно место во секојдневната исхрана имаат и млечните производи, јадења приготвени со млеко. Од 'млеко и дробен леб' се подготвува *попара*, а од млеко и јајца, на пр.: *дробарник* 'јадење од млеко, јајца, шеќер и кори (се пече во фурна)', *кајмачиња* 'јадење што се готви со мешање на варено млеко, матени јајца и шеќер и се потпечува во црепна (Тетовско), *млекачник* 'јадење од млеко и тупан дробен ориз' (Дебарско).

Од млеко се прави *изварка*, *подвара*, *подварка* или *сирилјава урда* 'урда' (Радовишко), а се јаде пресна, пржена со јајца, пиперки или се става во разни пити, се додава во *попарници*, *качамаџи* и др. Сп. *матеничкова урда*, *матенчарка*, *матеничарка* 'урда добиена со преработка на матеница' (Дојранско), *подурденица* 'урда од прокиснато млеко', *урденик* 'потенки кори, попрскани со масло и со урда, се виткаат, се печат и се попаруваат со врела вода, овчо масло и сол'. Најмногу се прави *сирење*, *бело сирење*, *жолто сирење*, *дробно сирење* 'ситно сирење', како и *планинско*, *биено*, *тепано сирење* 'тврдо сирење'.

И во српскиот јазик бележиме бројни називи за јадења со млеко: *дробљенке*, *удробљено млеко* 'млеко со парчиња леб', како и *попара*, *распара*, *попареница* (РАДОЊИЋ 2017: 97). Сп. *пофазне* 'кришки бел леб натопени во млеко и јајца и пржени на масло' и др.

Јадењата со месо биле и се дел од секојдневната исхрана на нашите простори – месото се јаде варено со зеленчук, зелје или печено, пржено, а и се суши, се конзервира во пресол, солило за да не се расипе. Називите за 'јадења од месо' обично се делат според основните состојки или начинот на подготовка, формата и сл., на пр.: називи за јадења од внатрешности; називи за јадења од мелено месо како *сарми*, *долми* во кои со месо се полни зеленчукот, се завиткува во листови од зелје; називи за јадења без други важни состојки, освен зачини (РАДОЊИЋ 2017: 22–27).

Од називите за готвени јадења со месо ќе ги споменеме: *биријан* 'вид јадење со подварена 'рж и месо печено во тепсија' (Тетовско); *ѓувеч* 'јадење со разновиден зеленчук и месо', *турли-тава* 'јадење од разновиден зеленчук и месо, печено во тава'; *расолно месо* 'јадење со месо и кисела зелка'; со мелено месо: *лопки* 'топчиња од мелено месо готвени со тарана' (Леринско), *кошарски пипер* 'јадење од бабури полнети со ориз, кромид и месо' (Малешевско), *куварки* 'јадење со кисела зелка, посно или со месо; сарми'

(Костурско), со внатрешности: *дроб-сарма* ‘јадење со белодробна кошулка во која се става јагнешко дробче, ориз и зачини, па се пече’, *кукурек* ‘јадење од плетени јагнешки црева’, *ширден* ‘печено јадење од полнет ширден со месо и со др.’ (Прилепско), *селска чорба* ‘чорба од исечкан дроб, со пропржен кромид, со оцет’ (Скопско), *црвена чорба* ‘чорба од јагнешки дроб со буковска сол’, *червиш* ‘јадење од телешко месо и густа чорба’, *чкембе-чорба/шкембе чорба* ‘чорба од ситнети парчиња шкембе со зеленчук’. Сп. и *пача, пивтија* ‘јадење од сварени нозе или глава на животно’. Од мелено месо се прави и: *кебан, кебанче* ‘мало парче мелено месо, со кромид и додатоци, цилиндрично или во вид на топчиња’, *кофте* ‘мелено месо приготвено како топчиња и пржено’ и др.

За јадења од месо во српскиот јазик (сп. РАДОЊИЋ 2017: 22–27, МИРИЛОВ 2016: 59) ги бележиме на пр. називите: *ђувече* ‘јадење од месо со ориз и компири’, *засмочак* ‘јадење од месо исечено на парчиња во сос’, *јушад* ‘супа со месо’, *каља* ‘јадење од зелка или компири со попржен кромид и месо’, *кешке* ‘вид јадење од овчо или кокошкино месо и варена пченица’, *паприкаш* ‘јадење од месо исечкано на парчиња, во сос, зачинето со пипер’, *пилав* ‘густо варен ориз со телешко или овчо месо’, *червиш* ‘јадење од пилешко или друго месо со лук’, *увар, уварак* ‘месо испечено на подлога од кисела зелка или компири’, *подварак* ‘јадење од кисела зелка со месо’, *турлија* ‘вид јадење од различен зеленчук (компири, домати, пиперки и др.) помешано со месо и варено на тивок оган’, *чолама* ‘вид јадење од зајачко месо’, *чобанац* ‘вид јадење од еленско месо’, *пуњена/филована паприка* ‘пиперки полнети со мелено месо и ориз’, *ваљци, сарма* ‘јадење од мелено месо и ориз завиено во листови од кисела зелка’, *сармица* ‘јадење од мелено месо и ориз завиено во листови од винова лоза или блитва’, *мусака* ‘јадење од компири и мелено месо, но и од исечкано месо и ориз’, *дроб, затоп* ‘јадење од внатрешности’, *јетрица, каурма, подробак, подробац, подробностица* ‘јадење од ситно исечкан дроб’, *плућица* ‘јадење од бел дроб’, *покркља, прчор* ‘јадење од варени цревца’, *цревца* ‘вид јадење од јагнешки цревца’, *трипе, трипице* ‘јадење од внатрешности’, *шкембе, шкембићи* ‘јадење од говедско шкембе’, *пржење* ‘пржено месо’, *пржолица* ‘тенко исечено месо пржено на масло’, *ражњић* ‘јадење од мали парчиња месо редени на стапче и печени на жар’, *стучка* ‘исечкано месо со зачини, пржено во форма на топчиња’, *пљескавица, ђеваб/ђеван, ђевачић, ђеваче, ђеванче, шиш-џеваб, ђуфтица* ‘мелено месо пржено на жар’.

Конзервирањето на месото се правело со пржење и ставање во маст, ставање во каче со посолување, со начадување, сушење или со приготвување колбаси, крвавици (ЦЕЛАКОСКИ 2002: 56). Од домашните месни производи обично од свинското месо се правеле: *колбас, крвавица* ‘вид колбас од свинско месо’, *лукавица, луканица, лунканка* ‘чаден колбас со повеќе лук’, *колбас со праз* ‘колбас со повеќе праз’, *суџук* ‘дебел чаден говедски

(или овчи) колбас'. При топењето на сланината се прават *чварки* 'добро испржени парченца сланина, кои се јадат со леб или во бакрдан и сл', за кои има голем број називи: *чврчки*, *џириринки*, *џирирки*, *прженици*, *пржетинки*, *пржинки*, *пржоланки/пржоленки*, *пржолки*, *пришки*, *приленки*, *киси*, *жабуруни* (КИШ 1988: 287–300). Застапена била и *пастрмата* 'солено и сушено овчо месо' за готвење *грав-пастрма* (Скопско).

Сп. и во српскиот јазик: *кобаса*, *кобасица* 'црево наполнето со исецкано месо', *јетреница*, *џигерњача* 'колбас од дроб', *крвавица* 'колбас дополнет со крв', *месњача/мешњача* 'вид колбас од месо', *сланињача* 'колбас полн со иситнетата сланина и месо', *суџук*, *суџука* 'колбас од овчо или говедско месо', *тлаченица* 'дебел колбас, крвавица', *чешњовка* 'колбас со лук', *чварак*, *жмира/ жмара*, *оцвирак* 'чварка', *пастрма*, *пастрмка* 'сушено и чадено говедско, овчо, козјо или свинско месо' (РАДОЊИЋ 2017: 78–79).

Месото *од живина*, *кокошки*, *шатки*, *гуски*, *мисирки* е мошне застапено во исхраната, но најмногу *кокошкното месо*, се готви како супа, со ориз, компири и сл. И *јајцата* имаат соодветно место како: *варени јајца*, *пржени на око*, *кајгана* 'изматени, пржени јајца', се готвеле и *јајца на вода*, *чалбур* 'јадење со пропуштени цели јајца во зовриена вода со запржено масло, брашно и зачини', *јалова тава* 'јадење со цели јајца ставени одозгора врз ориз, како замена за месо' (Кривопаланечко), *лепчиња со јајца*, *риби(чки) на јајца* 'пржени лепчиња потопени во разматени јајца'.

И во српскиот јазик бележиме слични називи за јадења од јајца: *барено јаје*, *кувано јаје*, *пржено јаје на око*, *печено јаје*, *кајгана*, *кајганица* 'изматени јајца пржени на масло', како и: *грушавина* 'јадење од млеко и јајца', *омлет* 'јадење од јајца и брашно', *улевача/уљевача*, *ајершпајз*, *фриганица* 'кајгана', *чимбур* 'јадење со јајца' (РАДОЊИЋ 2017: 53).

Рибите се присутни во секојдневната исхрана, во македонската традиција ги бележиме називите: *рибник* 'печена риба во лебно тесто или врз варен ориз', но и: 'јадење од печена риба и кромид; пита со риба на средина', *рибник-ја(н)гулник* 'јадење од јагула', *кромидарник* 'јадење од кромид и риба', *циронки* 'сушени риби, потпечени од двете страни, ставени во жешка вода да се отсолат, па редени во сад со нане, пипер, буковка, масло и оцет'. Сп. и варира со риба: *рибина чорба* 'чорба од рибина икра или пак рибино месо, може и со ориз', со разликување на *бела рибина чорба* 'чорба од главата, опашката на пастрмката, млекцата и икрата, со црн пипер, црвена сушена пиперка, сол, запршка од масло и брашно' и *црвена рибина чорба* 'чорба исто како и белата, но во запршката се додава и кромид и црвен пипер', *куркутница*, *чорба со икра* 'чорба од икра, што се толчи во дрвен аван, се додава сол, масло, вода, брашно, црвена пиперка, сок од лимон' (Охридско).

И во српската традиција се застапени јадења со риба, особено во времето на постите, пр.: *рибља чорба* 'чорба од риба', *чорба од икре* 'чорба од рибина икра', *рибљи паприкаш*, *фишпаприкаш* 'јадење со кромид, пиперка

и риби’, *баток* ‘сушена риба’, *хајвар* ‘насолена рибна икра, кавијар’ и др. (РАДОЊИЋ 2017: 59).

Составен дел на македонската и српската кујна се и варивата, супите, чорбите, на пр. во пролетните месеци варива од зеленчук, тестенини. Сп. македонски називи: *вариво* ‘јадење од зеленчук, од зелка и др.’, *варило* ‘вариво од грав, ориз, компири’ (Кочанско), *вариво*, *варило*, *манџа* ‘варено месо со зелка, грав и сл.’, а во одделни места има дистинкција – *манџа* ‘јадење со месо’, а *вариво* ‘јадење без месо’, *кисела чорба* ‘вариво со кисела зелка, дробен праз, сува пиперка’, *клин чорба* ‘вариво со праз, ориз и зачини, запршка со масло и црвен пипер’, *кисела чорба со џанки* (*клин чорба*) ‘вариво со сливи џанки, сува пиперка’, *чорба со коприви/штавеј/киселица/лобода* ‘вариво со коприви/штавеј/киселица/лобода’ итн. (АТАНАСОВА, АЛТОВСКА 2014: 61), *патати чорба* ‘вариво со компири’, *клинка чорба* ‘вариво со праз’ (Леринско), *посна чорба* ‘вариво од зелка без масло, со малку брашно’, *приџка* ‘ретка чорба од ситно сечени компири, без запршка’, *пченична чорба* ‘вариво од лупена и толчена пченица, со сол, бибер’, *чорба со тарана* ‘вариво со тарана’, *росник чорба* ‘супа од суви испржени трошки леб’ (Гевгелиско), *кори чорба* ‘вариво од кори (јуфки)’. Сп. и: *манџа-грав* ‘вариво со грав’, *манџа-компири* ‘вариво со компири’, *мркуљава манџа* ‘вариво од солена вода во која се додава ориз, исечкан кромид, пиперка и брашно’ (Малешевско).

Во српската традиција се познати називите со поопшто значење ‘вариво’: *јуха*, *јушина*, *јушица*, *киселица*, *мекињара*, *чорбетина*, *чорбина*, *чорбица*, *чорбуљак*, *чорбуљина*, *чорбурина*, но и *киселица* ‘кисела чорба’, *панада* ‘чорба со сварен свеж хлеб, зачинет со масло и лук’, *шљивовац*, *шљивовик* ‘чорба, супа од сливи’, *папазјанија* ‘чорба од месо и различен зеленчук’ (РАДОЊИЋ 2017: 61, 65), како и: *бела чорба*, *кисела чорба* ‘чорба од месо’, *рибља чорба* ‘чорба од риба’, *клин чорба*, *кинџушица* ‘чорба од запржено брашно’, *посна чорба* ‘чорба без запршка’, *кромпир чорба* ‘чорба од компири’, *парадајз чорба* ‘чорба од домати’, *карфиол чорба* ‘чорба од карфиол’, *грашак чорба* ‘чорба од грашок’, *боранија чорба* ‘чорба од боранија’ итн. (МИРИЛОВ 2016: 43).

Во македонската и српската народна кујна се подготвувале и благи работи, колачи, слатки со шербет, кадаиф, гурабии и др. Сп.: *татлија* ‘вид слатка пита’, *баклава* ‘пита од тенки кори со ореви прелиена со шербет’, *кадаиф* ‘суви тестени влакна испечени со масло и ореви и полиени со шербет’, *гурабија* ‘ситно колаче од брашно, јајца, шеќер, масло, ореви’, *раванија*, *шеќерпаре* ‘колач од печено тесто со јајца прелиено со шербет’, *тулумба* ‘вид колаче со густ шербет’, *алва* ‘десерт од брашно, гриз, шеќер и масло’, *кетен-алва* ‘алва во вид на конци’, *локум* ‘слатки од нишесте, брашно, шеќер’. Сп. *сутлиач* ‘јадење од ориз варен во млеко’, *зерде* ‘посен сутлијач, без млеко, со вода’.

Во српската кујна на пр. има разновидни благи колачи: *колач*, *слаткиш*, благи печива, со фил од овошје, гриз и сл. што се одразува во називите: *јабуковача*, *колач с јабукама*, *гибаница/ колач с гризом*, *гибаница/ колач са вишињамa*, *гибаница/ пита/ гужвара/ штрудла са орасима*, *гибаница/ гужвара/ штрудла с маком*, *маковњача*, *гужвара/ штрудла са сувим грозѓем* (МИРИЛОВ 2016: 75), *медени колачи*, *медењаци* ‘колачи со мед’, *гурабије*, *ванилице*, но и ориентални слатки: *тулумба* и др. Општопознат е називот *сутлијаш* ‘јадење од ориз варен во млеко’.

Голем е бројот на називите за празничната, обредната храна, што ја сочинуваат различни јадења, посни и мрсни, во контекст на религиозните празници и родилните, свадбените и погребните обичаи. Во обредната практика, храната, пр. обредниот леб, претставува потврда за старите народни обичаи, верувања, искуства, познати во разни краишта (в. ИВАНОВИЋ-БАРИШИЋ 2014: 49–64, РАДОВАНОВИЋ 2014: 65–81). Таа имала и широка симболика, за календарските и семејните празнувања, за домашната, селската слава и др.

Храната во врска со родилните обичаи ги следи оние за бременоста и раѓањето, поврзани и со верувањата за стекнување на посакувани/несакани особини на новороденчето. Според македонската традиција на третиот ден по породувањето се месел ‘обреден леб’: *кравај*, *повојница*, *понуда*, *родилна пита*, денес *мекици*, *тиганицы*, *питулицы*), но и: *Богородичник*, *Богородник*, *Богородичина погача*, *Богородичен леб*, *Богородичина пита* ‘леб во чест на св. Богородица, заштитничка на родилките’; *родилкин леб* ‘леб наменет за родилката – кога првпат го задојува детето, се замолзува, а со млекото меси леб од кој во текот на 40 дена јаде по малку, за заштита од зло’ (Кратовско). Роднините, пријателите носеле *тиганицы*, *мекици* за родилката, *кол-баклава* се сучела на третата вечер, а за машко дете се варело *сарма* за да се виткаат и да се собираат повеќе машки деца во куќата, за женско се правело *сечено благо* ‘благо што се сече’ за да се пресече натамошното раѓање женски деца (Долна Дебарска Жупа). Општопознати се називите *постапалка*, *престапалка*, *престанулка*, *проодниче* ‘погача или печено тесто што се раздавала кога детето ќе прооди’.

И во српскиот јазик ги бележиме називите: *повојница* ‘погача што се носи во чест на раѓање на детето’, *поступаница*, *поступарница*, *поступавница* ‘колач што се прави кога детето ќе прооди’ (МИРИЛОВ 2016: 55).

Македонската свадбена традиција ја потврдува застапеноста на бројни називи, на пр. *сваќа* ‘свадбарска погача што се меси наспроти свадбата, кај момчето т.н. *машка сваќа*, и кај невестата *женска сваќа*, и тоа од брашно, малку шеќер, мед, јајце, некаде малку млеко од жена што има машко дете’; *блаза погача*, *плетеница*, *крушка* ‘свадбена погача’ (Горна Река), *младоженски* и *невестински колач* ‘свадбен колач’ (Скопско), *прстенарска погача* ‘погача шарана со специјален прстен, што ја кршеле другарките кај

невестата во недела’, *копринарка*, *копринарска погача* ‘погача што ја носеле во неделата претпладне неколку луѓе т. н. копринари во куќата на невестата додека да пристигнат сватовите со прстенарската погача’ (ПЕТРЕСКА 2002: 88, 91), *момков колач* ‘леб кој го меси мајката на невестата за да му го даде на зетот’, *саборњак* ‘кружен колач со вметната украсена гранка, што се чува на масата, па го кршат старосватот и кумот и им даваат на младоженците’. Од називите за јадењата подготвени за свадбата ќе ги споменеме: *бунгур* ‘јадење од дробена пченица’, *банка од бунгур* ‘јадење од запржен бунгур и мирудии’ за колачарките и виѓаленките што оделе во понеделникот кај невестата (Дебарско), *пченична чорба*, *бунгур-чорба* ‘јадење од лупена и толчена пченица и месо, сол, бибер’, *свадбарска/свадебна чорба* ‘чорба од здробено месо, сол, пипер и кромид и компири’, *свадбарска јанија/кислина* ‘чорба со месо и зеленчук’, *свадбарски ориз* ‘јадење од толчено месо помешано со ориз’, *свадбарски пилав* ‘јадење од ориз сварен во вода со сол’, *свадбарско месо* ‘здробено варено месо што се ставало на жар’ (Дебарско), *пржени јајца со шеќер* ‘јадење со јајца и шеќер што се готви на првиче, за да им биде благ животот на младите (Дебарско).

Свадбените погачи се заедничка нишка за македонската и српската култура. Во српскиот јазик има повеќе, општопознати или локални називи: *кућевна погача*, *кумовски колач* или *колач куму* ‘погача наменета за кумот’, *мајчина погача* ‘погача премачкана со мед, посипана со ореви и со суво грозје’, *материна погача*, *погача-листара* ‘погача од растегнато тесто наполнето со ореви и суви смокви, месено од мајката на невестата, а ја носат погачарите кај невестата во новиот дом’ (МАРКОВИЋ 2017: 117, 143), *сватовска погача*, *свадебни колач* ‘леб што се меси и во домот на младоженецот и во домот на невестата’, а за да има повеќе деца во бракот, требало да ја меси бремена жена’, *пријатељски колач* ‘колач донесен од сваќата’, *саборник* ‘обреден леб, украсен со цвеќе, билки и гранчиња на кои имало мали птици направени од тесто’ (МАРКОВИЋ 2017: 117), *прстенска погача* ‘обреден леб со форма на ѓеврек и со место за ставање на прстенот’, *витица* ‘леб што се носи на невестата по свадбата’, *ускришје поскурице* ‘обредни лепчиња што се носеле на невестата, во првата година по свадбата’, *младенчиће* ‘„плетени“ колачиња премачкани со мед, што ѝ ги носеле на невестата за првите Младенци’.

Храната има посебно место и во погребните обреди. На пр. на т.н. *погребен ручек*, *посмртна трпеза* ‘јадење за душа на покојникот’, за време на постите се дава посно: *грав*, *посен расол*, а „во мрсно“ јадење со месо од заклан курбан, *коливо* ‘варена пченица’ се остава на гробот, се расфрла или заеднички се јаде. Сп. и во српскиот јазик: *жито*, *коливо*, *панахија* ‘варена пченица што се вари за помени’ (РАДОЊИЋ 2017: 153).

Ќе споменеме и некои називи на јадења во врска со македонската календарската обредност, на пр. *редени питулици* ‘питулици редени една врз

друга', што се јадат рано наутро на Св. Игнат за работата „да оди нагоре“ (Прилепско), *погача/ пуне/ кравајче/ зелник со паричка* 'погача што се крши на Бадниковата посна трпеза' со верување дека оној кому ќе му се падне при кршењето ќе биде најсреќен во претстојната година', *посна питулица* 'питулица од тенка каша, попарена со врела вода, со толчени ореви' што се јаде вечерта спроти Бадник и спроти Велигден; *баднички грав* 'погуст грав за Бадниковата вечера', *бадничка сарма* 'посна сарма со зелка и бунгур' (Мариово); *сусамница* 'вид пита со толчен сусам, што се готвела за Бадник', *бапка* 'вид јадење за првиот ден Божиќ – полнето дебело свинско црево со ситни парчиња свинско месо, со црн и бел дроб, со сланина и зачини' (Воденско), *берикет пита, василопита, комат со париче, василичарски реден мазник* 'пита со паричка што се подготвува на Василица, за св. Василиј да донесе благослов, а особено среќа на тој што ќе ја најде', *попарник* 'пита со пара и со дабов лист внатре', листот означувал плодност на овците (Костурско), *василици* 'колачи подготвени од лиснато тесто, прелиени со мед', *зелник со витки* 'пита со сирење или зелје' се јаде на Летник, со желба „Како што се витките една до друга, така и домашните да бидат еден до друг“, *чалбур, јајца на вода* 'каша со јајца варени или пржени „на око“, што се јаделе вечерта спроти Чист понеделник' (Гевгелиско). За Ѓурѓовден според обичаите се руча храна приготвена со млеко: *јајчаник, јајчалник* 'пита од сукани кори со јајца и млеко', *млечник, јајчалник* 'јадење од јајца и млеко (потпечено)' се прави за Ѓурѓовден и за Петровден за сите да бидат цела година благи како млекото, *рибник* 'печена риба во лебно тесто, врз варен ориз, се готви за Св. Никола'.

Од називите за обредната храна, што се дел од српската календарска традиција ќе ги споменеме на пр.: *зувно* 'лепче коешто децата на Бадник пред печењето го штипкаат за во куќата да има повеќе пилиња', *бадњача* 'леб или погача што се јаде на Бадник', *чесница* 'колач, погача или пита од лиснато тесто полнето со ореви, суво грозје и мед, што се меси за Божиќ и во кој се става паричка', *божићњак* 'колач украсен со разни фигурички од тесто', *браварица* 'Божиќен колач', *литица, плетеница* 'печиво во форма на плетенка што им се дава на женски деца на Божиќ', *веселе* 'леб со кружна форма што домаќинот го засечува на Божиќ', *здравље* 'колач што се прави за Божиќ', *положеников колач* 'обредно печиво за Божиќ, што му се става на положеникот на рамо', *василица* 'колач што се меси на Василица', *витина, витица* 'колач како плетенка, се прави за Велигден, а е наменет за девојчиња', *батина* 'вид колач за Велигден, наменет за момчињата'. За велигденските лебови се изделуваат називите: *колач, погача, јајчаник* 'поголем кружен леб на кој се ставени 1, 3 или 5 цели јајца', *јајчар* 'помало лепче наменето за децата јајченици', *кравај, чурек* 'колач наменет за кумот', *колач, кравај с рупом, колач са рогом и колач за прву мужу* – *премлазивање* се обредни за Ѓурѓовден, најголемиот празник на сточарите

(ШАРАЦ-МОМЧИЛОВИЋ 2009: 79, 2010: 354), *вара*, *варвара*, *варварица* ‘јадење од варена пченица, пченка, грав’, *варица* ‘жито што се вари на Вариндан, Св. Варвара’.

Богатството на исхраната и на соодветната терминологија во македонскиот и во српскиот јазик е огледало на народната култура, сведоштво за културниот, регионалниот идентитет, па истражувањата се своевиден израз на изградената свест за зачувување на националната култура и јазикот како духовно културно наследство.

Цитирана литература

- АТАНАСОВА, Илинка; АЈТОВСКА, Љубинка. *Полаки (за шопските краишта во Кочанско)*, Кочани: Општина Кочани, 2014.
- ИВАНОВИЋ-БАРИШИЋ, Милина. Хлеб у традиционалној култури Срба у Војводини, *Обредна пракса – речима о храни. На материјалу из српских говора Војводине*, прир. С. Милорадовић, Матица српска, 2014, 49–64.
- КИШ, Маријана. Називите на димирички (герм. Grieben) во македонските говори, *Македонски јазик*, год. XXXVIII–XXXIX (1987–1988), 1988, 287–300.
- МАКАРИЈОСКА, Лилјана. Кон именувањето на обредната храна во македонскиот јазик, *XLI научна конференција на XLVII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура* (Охрид, 29–30.6.2014), Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 2015, 171–183.
- МАКАРИЈОСКА, Лилјана. *Речник на македонската традиционална култура*, Скопје, 2016.
- МАРКОВИЋ, Душанка. *Српски свадбени обичаји у Војводини*, Нови Сад: Музеј града Новог Сада, 2017.
- МИРИЛОВ, Ружица. *Кулинарска терминологија Војводине*, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за српски јазик и лингвистику (докторска дисертација), 2016. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/id/45181/Disertacija9419.pdf>
- ПЕТРЕСКА, Весна. *Свадбата како обред на премин кај Македонците од Брсјачката етнографска целина, Посебни изданија, кн. 43, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 2002.*
- РАДОВАНОВИЋ, Драгана. Хлеб и обредна пракса у Војводини. Етнолингвистички оглед. *Обредна пракса – речима о храни. На материјалу из српских говора Војводине*, прир. С. Милорадовић, Матица српска, 2014, 65–82.
- РАДОЊИЋ, Данијела. *Кулинарска лексика у савременом српском књижевном језику*. Универзитет у Београду, Филолошки факултет (докторска дисертација), 2017. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/id/32306/Disertacija.pdf>
- ЦЕЛАКОСКИ, Наум. *Прилози за етнографијата на Македонија*, Охрид: Здружение за наука, култура и уметност „Идеи“, 2002.

ШАРАЦ-МОМЧИЛОВИЋ, Вера. Обредни хлебови пиротског краја, *Пиротски зборник*, XLI, Пирот, 2009, 71–97.

ШАРАЦ-МОМЧИЛОВИЋ, Вера. Традиционална и савремена исхрана становника општине Пирот, *Гласник етнографског музеја*, књ. 74, св. 1, 2010, 317–408.

Liljana A. Makarijoska

CULINARY LEXICON AS MARK OF CULTURAL IDENTITY

The culinary lexis as a significant part of cultural heritage is a testimony to cultural, regional, and even local identity, and studying it represents a form of awareness for preserving the national traditional culture and the terminology associated with it. Culinary lexicon can be observed in ethnological, cultural, ethnolinguistic and sociolinguistic aspect, and our analysis refers to the culinary vocabulary in the Macedonian and Serbian languages from a lexical-semantic point of view, in order to reveal the similarities, but also the distinguishing features.

Both, Macedonian and Serbian folk traditions, record numerous naming for dishes made from flour, dough, especially with layered crusts, vegetable dishes, etc., which confirms their presence in the people's everyday eating habits. Variety of lexemes denoting dairy dishes, meat and fish dishes, various stews, sweets, etc., and especially ritual breads is registered. There is a large number of names for festive and ritual food, which consisted of a variety of dishes, lean and fatty, in the context of birth, wedding and funeral customs, religious annual holidays, for dishes related to the customary practice of agricultural activity, family's annual ceremonies, etc. The richness of the food and the appropriate terminology confirm the importance of ethnolinguistic research for the affirmation of the Macedonian and Serbian folk tradition.

Keywords: food, culture, tradition, customs, ritual food, culinary lexicon, local vocabulary

ИЗ САВРЕМЕНЕ АНТРОПНИМИЈЕ НОВОГ САДА 3 – ЛИЧНА ИМЕНА БЛИЗАНАЦА РОЂЕНИХ У НОВОМ САДУ 2021. ГОДИНЕ

Рад представља трећи по реду прилог савременој антропониимији Новог Сада. У првом и другом по реду раду обрађена су посебно лична имена мушке и женске деце рођене 2021. године у Новом Саду, а у овом прилогу пажња је посвећена личним именима близанаца, такође рођених у Новом Саду 2021. године. Циљ рада је да се покаже која се имена у данашње време дају близанцима, да се одреди њихово порекло, као и да се покаже који су модели близаначких имена заступљени. На тај начин, овим радом биће заокружена целина и практично завршено представљање резултата ширег истраживања посвећеног савременој антропониимији Новог Сада.

Кључне речи: ономастика, лична имена близанаца, Нови Сад.

І. Увод

„Давање личног имена детету јесте кључни магијско-религијски чин у обреду крштења, те се на овоме вреди задржати. Лично име, *nomen proprium*, јесте трајна ознака по којој се једно лице, најчешће за цео живот, разликује од другог” (ТРЕБЈЕШАНИН 2000: 106). „Лично име је трајно обележје човеково, његов украс, знак препознавања и именовања” (ЛАЗАРЕВИЋ 2001: 23). По добијању личног имена дете се признаје за индивидуу „која се разликује од других и истовремено се уводи у друштвену, пре свега породичну заједницу. Заправо, тек стицањем имена дете добија статус људске јединке и постаје легитимни (али још не и пуноправни) члан друштва” (ТРЕБЈЕШАНИН 2000: 107). Деци могу да се дају имена према дану када су рођена или празнику који је тог дана, затим заштитна имена, симболична имена, па чак и „гадна или отпорна” имена, због урока или ако су деца болешљива (ЂОРЂЕВИЋ 1990: 253–262). „У избору личног имена препознају се схва-

¹ brankicama@gmail.com

² Овај рад финансирао је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451–03–136/2025–03/ 200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

тања, веровања и уопште поглед на свет кумова или родитеља или и једних и других. Она су заправо духовни лик народа у целини, сведочанство о духовности, осведоченој у језику јуче и данас” (ЛАЗАРЕВИЋ 2001: 23).

Близанци као појава, већ су сами по себи интересантни и привлаче пажњу, па тако и одабир личних имена за њих, јер се ради о давању имена у пару. Комбинација имена има разних, а за коју од њих ће се родитељи или кумови одлучити, најчешће зависи од тога да ли се ради о два дечака, две девојчице или о близаначком пару – дечак и девојчица.

О именима близанаца није много писано. Постоји неколико радова у нашој ономастичкој литератури (уп. ЛАЂЕВИЋ 1987, ГОЧАНИН 2007, ТАТАРЕНКО 2011). Стога ће у овом, трећем по реду,³ раду пажња бити посвећена управо именима близанаца, и то оних рођених у Новом Саду 2021. године. Грађа је прикупљена у Градској управи у Новом Саду, у мају 2022. године.⁴ Циљ рада је да се покаже која се имена у данашње време дају близанцима, да се одреди њихово порекло, као и да се покаже који су модели близаначких имена заступљени.

II. Анализа грађе

Комбинације близаначких имена и њихово порекло

У корпусу су регистроване следеће комбинације близаначких имена:

- 1) **М + М** = два мушка имена (мушки пар)
- 2) **Ж + Ж** = два женска имена (женски пар)
- 3) **М + Ж / Ж + М** = мушко и женско име/ женско и мушко име (мешовити пар)

и

- 4) **М + М + М** = три мушка имена (тројке)

- 1) **М + М**: *Сергеј и Андреј*
Марио и Дарио (2х)
Петар и Павле (2х)
Зерин и Зећир
Гај и Реј
Арлем и Бернард
Ноах и Исах
Лука и Марко

³ Овом прилогу претходе два рада – *Из савремене антропонимије 1 – Лична имена мушке деце рођене у Новом Саду 2021. године* (в. МАРКОВИЋ 2024а) и *Из савремене антропонимије 2 – Лична имена женске деце рођене у Новом Саду 2021. године* (в. МАРКОВИЋ 2024б).

⁴ Детаљније о прикупљеној грађи в. у МАРКОВИЋ 2024а.

Зарије и Наум
Никола и Лазар
Михаљ и Тибор
Стефан и Душан
Никола и Немања
Дарко и Стефан

У оквиру прве групе регистровано је највише примера. Према пореклу, забележена су: имена хришћанског порекла (*Андреј, Дарио, Петар, Павле, Ноах, Исах, Лука, Зарије*,⁵ *Наум*,⁶ *Никола, Лазар, Стефан*), затим имена словенског порекла (*Душан, Немања, Дарко*), имена оријенталног порекла (*Зерин*,⁷ *Зећур*⁸), имена која су дошла из западноевропских језика, пре свега латинског (*Марио, Гај*,⁹ *Бернард*,¹⁰ *Марко, Реј*¹¹), имена која су дошла под руским утицајем¹² (*Сергеј*), једно мађарско име (*Тибор*), једно библијско име (*Михаљ*)¹³ и *Арлем*.¹⁴ Највише је заступљена комбинација два хришћанска имена: *Петар и Павле* (јавља се два пута), *Ноах и Исах, Зарије и Наум, Никола и Лазар*, затим су регистроване три комбинације, где је једно хришћанско и једно словенско име: *Стефан и Душан, Никола и Немања, Дарко и Стефан*, две комбинације где је једно име хришћанског порекла, а друго име које је дошло из западноевропских језика, пре свега латинског: *Марио*

⁵ Варијанта имена Захарије, Закарије; Захарије (хебр.) – слуга Божји... (BOSANAC 1984: 436).

⁶ *Наум* (хебр.) – утешитељ (BOSANAC 1984: 338).

⁷ Из перс. *zerīn* – златан, позлаћен (SMAILIĆ 1977: 537).

⁸ Мушко име оријенталног порекла, модиф. од Зекир (SMAILIĆ 1977: 531). *Зећур* (ар.) – угледан, славан; који има јаку меморију (KEMURA 1975: 41).

⁹ *Гај* – лат. *Gaius* – сладак (ŠIMUNDIĆ 1988: 120).

¹⁰ Варијанта имена Бернхард; Бернхард (герм.) – јак као медвед (BOSANAC 1984: 208).

¹¹ Име *Реј* је мушко, скандинавског порекла. Настало је од имена Рејмонд (преузето са <https://www.knjigaimena.com>). Ово име „није традиционално српско име и релативно је ретко. Најчешће се среће као варијанта страних имена или надимак. Због своје краткоће и једноставности изговора, понекад га усвајају људи који желе да се издвајају или им се допада звук страних имена. Име *Ray* нема дугу историју у српској култури и није повезано са српским православним светитељима или традиционалним обичајима. Његова употреба је углавном ограничена на савремени период и урбане средине. Име *Ray* је обично скраћена верзија имена *Raymond* или понекад и других имена која садрже слог ”ray”...Име је популарно у енглеском говорном подручју и често се користи као самостално име” (преузето са <https://namecalendar.net/?name=Ray&lang=sr>).

¹² Класификација личних имена у овом раду, као и у претходна два прилога, дата је према ПОЛОМАЦ 2011: 36.

¹³ Варијанта имена Михал. *Михал* – варијанта имена Михаило, које је библијско име (ГРКОВИЋ 1977: 138).

¹⁴ Детаљније о пореклу и значењу осталих овде наведених имена в. у МАРКОВИЋ 2024а.

и *Дарио* (јавља се два пута), *Лука* и *Марко*, један пар имена оријенталног порекла – *Зерин* и *Зећир*, један пар библијског имена и мађарског имена – *Михаљ* и *Тибор* и комбинација два имена која су дошла из западноевропских језика, пре свега латинског – *Гај* и *Реј*.

- 2) **Ж + Ж**: *Славица* и *Милица*
Ника и *Хана*
Терезија и *Искра*
Талиа и *Сиена*
Талиа и *Емили*
Петра и *Милица*
Софија и *Катарина*
Хана и *Хелена*
Емилија и *Доротеа*

Другу групу чине комбинације два женска лична имена. Према пореклу, регистрована су: имена хришћанског порекла (*Ника*, *Петра*, *Софија*, *Катарина*, *Доротеа*), затим имена словенског порекла (*Славица*,¹⁵ *Милица*, *Искра*) и имена која су дошла из западноевропских језика, пре свега латинског (*Хана*, *Терезија*, *Талиа*,¹⁶ *Сиена*,¹⁷ *Емили*,¹⁸ *Хелена*, *Емилија*).¹⁹ И овде су регистроване различите комбинације имена: два хришћанска имена – *Софија* и *Катарина*, два словенска имена – *Славица* и *Милица*, два имена пореклом из западноевропских језика, пре свега латинског: *Талиа* и *Емили*, *Талиа* и *Сиена*, *Хана* и *Хелена*, једно хришћанско и једно словенско име: *Терезија* и *Искра*, *Петра* и *Милица* и једно хришћанско и једно име које је дошло из западноевропских језика, пре свега латинског: *Ника* и *Хана*, *Емилија* и *Доротеа*.

- 3) **М + Ж / Ж + М**: *Страхиња* и *Хелена*
Василије и *Василија*
Анђело и *Анђела*
Софи и *Марк*
Теодора и *Теодор*
Маша и *Миша*

¹⁵ *Славица* – изведено од корена слав + ица (ГРКОВИЋ 1977: 306). Босанац наводи да је ово име деминутив од Слава; Слава – 1) именица слава (слава, глас, хвала) узета за лично име; 2) хипок. од Болеслава, Доброслава, Мирослава, Радослава (BOSANAC 1984: 162).

¹⁶ *Талиа* – варијанта имена Талија. *Талија* од Наталија (ГРКОВИЋ 1977: 312).

¹⁷ *Сиена* – највероватније према називу града у Италији. Нема потврда у литератури.

¹⁸ *Емили* – енгл. или фр. облик имена Емилија; Emily, 'Emilie – изговара се Емили (СТЕВАНОВИЋ 2014: 107).

¹⁹ О пореклу и значењу осталих женских личних имена в. у МАРКОВИЋ 2024б.

У оквиру треће групе нашли су се мешовити парови прво мушког, па женског личног имена (прва три наведена примера), односно прво женског, па мушког личног имена (следећа три примера). Када је реч о пореклу ових имена, стање је следеће: највише има имена хришћанског порекла (*Василије*, *Василија*, *Анђело*, *Анђела*, *Софи*,²⁰ *Теодора*, *Теодор*), једно заштитно име је словенског порекла (*Страхиња*), два имена су пореклом из западно-европских језика, пре свега латинског (*Хелена*, *Марк*²¹), једно име је нејасног порекла (*Машиа*) и једно име је хипокористик (*Миша*)²².²³ У овим мешовитим паровима комбинације имена су следеће: два хришћанска имена – *Василије и Василија*, *Анђело и Анђела*, *Теодора и Теодор*, једно хришћанско и једно име пореклом из западноевропских језика, пре свега латинског – *Софи и Марк* и једно словенско и једно име пореклом из западноевропских језика, пре свега латинског – *Страхиња и Хелена*. Последњи пар чини комбинација имена нејасног порекла и имена, које је у ствари хипокористик – *Машиа и Миша*.

4) М + М + М: *Димитрије Диего*, *Арсеније Пабло* и *Тадеј Бјорн*

У четвртој групи је комбинација три мушка имена, пошто се ради о тројкама. Сва три имена су удвојена (двочлана). Прво име (односно први члан) је у сва три примера име хришћанског порекла (*Димитрије*, *Арсеније*, *Тадеј*),²⁴ док је друго име (односно други члан) различитог порекла – два су шпанска имена (*Диего*,²⁵ *Пабло*²⁶), а једно је скандинавско име (*Бјорн*²⁷).

Модели близаначких имена

У овом делу рада биће представљени модели близаначких имена, дати према утврђеним моделима о везаним паровима слободних комбинација М. Лађевић (уп. ЛАЂЕВИЋ 1987: 39).

Анализа потврђује следеће фонетско-фонолошке подударности:

1) модел са идентичним иницијалним гласом:

²⁰ *Софи* – в. Софа; Софа – хипокористик од Софија (BOSANAC 1984: 151).

²¹ *Марк* – 1) варијанта имена Марко, Маркус; 2) хипок. од имена која садрже ову реч (BOSANAC 1984: 317). Енгл. Марк од лат. Marcus, в. Марко; *Марко* – лат. Marcus – млат, чекић, ратник (ŠIMUNDIĆ 1988: 213).

²² *Миша* – од Милан, Милош, Михаило (ГРКОВИЋ 1977: 139).

²³ О пореклу и значењу осталих овде наведених имена в. у МАРКОВИЋ 2024а, 2024б.

²⁴ Детаљније о пореклу и значењу ових имена в. у МАРКОВИЋ 2024а.

²⁵ *Диего* (шпан.), Јакоб (BOSANAC 1984: 232). Шпан. Diego, од тал. Didaco, в. Дидак. *Дидак* – тал. Didaco – који је учен, од грч. didakós – учен, изображен (ŠIMUNDIĆ 1988: 73).

²⁶ *Пабло* (шпан.) – варијанта имена Павао, Павле (BOSANAC 1984: 348).

²⁷ *Бјорн*, сканд. Björn – медвед (СТЕВАНОВИЋ 2014: 39).

- у мушком пару: Петар и Павле, Зерин и Зећир;
- 2) модел са идентичним финалним гласом:
 - у мушком пару: Сергеј и Андреј, Марио и Дарио, Гај и Реј, Ноах и Исах;
 - у женском пару: Ника и Хана, Петра и Милица, Терезија и Искра, Талија и Сиена, Софија и Катарина, Емилија и Доротеја;
 - у мешовитом пару: Страхиња и Хелена;
- 3) модел са идентичним финалним слогом:
 - у женском пару: Славица и Милица;
 - у мешовитом пару: Машија и Мишија;
- 4) модели минималне разлике:
 - 4.1. ако је диференцијални антропосегмент морфолошке природе:
 - а) моциони суфикс -а, којим се према мушком имену образује одговарајуће женско име:
 - у мешовитом пару: Василије – Василија, Анђело – Анђела, Теодор – Теодора

У посебну групу могу се издвојити модели парова слободних комбинација код којих се веза успоставља на више антропонимијских сегмената:

- 1) да је идентичан и иницијални и финални глас:
 - у мушком пару: Никола и Немања;
 - у женском пару: Хана и Хелена;
 - у мешовитом пару: Машија и Мишија.

III. Закључак

Године 2021. у Новом Саду регистровани су 31 пар близанаца и једне тројке. Када је о комбинацији имена реч, највише има мушких парова имена (М+М) – укупно 14 (од тога се два пара имена – *Марио* и *Дарио* и *Петар* и *Павле* јављају по два пута)²⁸, затим женских парова (Ж+Ж) (девет) и мешовитих парова (М+Ж/ Ж+М) најмање (шест). Када је реч о пореклу имена, гледано по комбинацијама близаначких имена, стање је следеће: у мушком пару, односно у комбинацији два мушка имена доминирају имена хришћанског порекла (укупно 12), док осталих има знатно мање. Сходно томе, највише има комбинација два хришћанска имена (укупно четири, од којих се једна комбинација појављује два пута), нешто мање је комбинација где је једно хришћанско и једно име словенског порекла (укупно три), а на крају су комбинације једног имена хришћанског порекла и једног имена које је дошло из западноевропских језика, пре свега латинског, један пар имена оријенталног порекла, једна комбинација библијског и мађарског имена и

²⁸ В. напред у тексту.

једна комбинација два имена која су дошла из западноевропских језика, пре свега латинског. У другој групи, односно у женском пару највише је имена која су дошла из западноевропских језика, пре свега латинског (укупно седам), затим хришћанских (пет) и три имена словенског порекла. Регистроване су различите комбинације ових имена: највише су заступљена два имена пореклом из западноевропских језика, пре свега латинског (три комбинације), затим једно име хришћанског порекла и једно словенско име (две комбинације), једно име хришћанског порекла и једно име које је дошло из западноевропских језика, пре свега латинског (исто две комбинације) и по један пример са два хришћанска и два словенска имена. У трећој групи, где су мешовити парови имена, највише су заступљена имена хришћанског порекла (укупно седам), два имена су пореклом из западноевропских језика, пре свега латинског, једно име је словенског порекла, једно име је нејасног порекла и једно које је у ствари хипокористик (име од миља). Комбинације имена овде су следеће: доминирају два хришћанска имена (три комбинације), и по један пример са једним словенским и једним именом из западноевропских језика, пре свега латинског, затим једним именом хришћанског порекла и једним пореклом из западноевропских језика, пре свега латинског, једним именом нејасног порекла и једним хипокористиком. Последњу, четврту групу чини три пара двочланих имена. Први члан у све три комбинације је име хришћанског порекла, док други члан представљају два шпанска имена и једно скандинавско.

Регистровани су следећи модели близаначких имена: модел са идентичним иницијалним гласом, модел са идентичним финалним гласом, модел минималне разлике – ако је диференцијални антропосегмент морфолошке природе и модел парова слободних комбинација – са идентичним и иницијалним и финалним гласом. Најзаступљенији је други модел са идентичним финалним слогом (у мушком пару четири потврде, у женском пару шест потврда и у мешовитом пару само једна).

На крају, а на основу анализираног малог корпуса за град Нови Сад за 2021. годину, може се рећи да су се (гледано укупно) близанцима те године највише давала имена хришћанског порекла.

Цитирана литература

- ГОЧАНИН, Мирјана. „О именима близанаца”. У: Срето Танасић (ур.). *Шездесет година Института за српски језик САНУ*: зборник радова II, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007, 35–43.
- ГРКОВИЋ, Милица. *Речник личних имена код Срба*. Београд: „Вук Караџић”, 1977.
- ЂОРЂЕВИЋ, Тихомир Р. *Деца у веровањима и обичајима нашега народа*. Београд: Идеа – Ниш: Просвета, 1990.

- ЛАЂЕВИЋ, Милица. *Творбени модели имена близанаца у Војводини*. Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, 1987.
- ЛАЗАРЕВИЋ, Велибор. *Српски именослов: одабране руковети*, Земун: ВООК; Нови Београд: МАРСО, 2001.
- МАРКОВИЋ, Бранкица. „Из савремене антропонимије Новог Сада 1 – Лична имена мушке деце рођене у Новом Саду 2021. године”, *Зборник радова Филозофског факултета LIV(2)*, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2024а, 65–88.
- МАРКОВИЋ, Бранкица. „Из савремене антропонимије Новог Сада 2 – Лична имена женске деце рођене у Новом Саду 2021. године”, У: Снежана Гудурић, Марија Стефановић, Јасмина Дражић (ур.). *Језици и културе у времену и простору XI/2*: тематски зборник. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет; Педагошко друштво Војводине, 2024б, 67–87.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. „Неколико напомена о систему личних имена у Крагујевцу у првој деценији XXI века”, *Ономатолошки прилози* 21, 2011, 35–43.
- СТЕВАНОВИЋ, Петар. *Ономастикон: речник имена*. Београд: Завод за уџбенике, 2014.
- ТРЕБЈЕШАНИН, Жарко. *Представа о детету у српској култури*. Београд: Југословенски центар за права детета, 2000.
- ТАТАРЕНКО, Ала. „Близанци, двојници, имењаци: привиди случајности и различитост”, *Поља: месечник за уметност и културу*, год. 56, бр. 472, нов.–дец., 2011, 197–203.

- BOSANAC, Milan. *Prosvjetin imenoslov*. Zagreb: Prosvjeta, 1984.
- KEMURA, Ibrahim. *Muslimanska imena i njihova značenja*. Sarajevo: Starješinstvo islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji, 1983.
- SMAILOVIĆ, Ismet. *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odeljenje za jezik, 1977.
- ŠIMUNDIĆ, Mate. *Rječnik osobnih imena*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1988.

Brankica Đ. Marković

FROM THE CONTEMPORARY ANTHROPNONYMY OF NOVI SAD 3 – PERSONAL NAMES OF TWINS BORN IN NOVI SAD IN 2021

The paper represents the third contribution to the contemporary anthroponymy of Novi Sad. The first and second articles specifically examined the personal names of male and female children born in 2021 in Novi Sad, and this article focuses on the personal names of twins, also born in Novi Sad in 2021. The aim of the paper is to show what names are given to twins nowadays, to determine their origin, as well as to show what models of twins names are represented. In this way, this paper completes the whole and is a practical completion of the presentation of the results of a border research dedicated to the contemporary anthroponymy of Novi Sad.

Key words: onomastics, personal names of twins, Novi Sad.

ЛЕКСЕМА СПАСТРИ(ТИ) У ЛЕКСИКОГРАФСКОМ ОГЛЕДАЛУ

У раду се даје инвентар лексикографских података о лексеми *спастри(ти)* из дијалекатских речника југоисточне Србије. На основу тих података извршена је творбена и семантичка анализа лексема које припадају овом лексичком језгру.

Лексичке јединице овога типа регистроване су и у македонском и бугарском језику, а има их и у румунском и грчком. Тај податак указује на ареал простирања ове лексеме, што јој даје статус балканизма.

Кључне речи: лексема, спастри, склони, среди, семантика.

Увод I

Проблем у вези са дефинисањем семантике неке лексеме није непознат у лексикографији. Разрешењу дилеме често доприносе примери. Лексиколози кажу да је прецизирање значења могуће тек на основу употребе, тј. стављањем одређене лексеме у језички контекст (ЗГУСТА 1991: 50–51). Као пример проблема са којима се лексикограф сусреће узела сам лексему *спастри(ти)*. Ње у речницима стандардног језика (вид. списак литературе) нема, али има је у већини дијалекатских речника са простора призренско-тимочке дијалекатске области, а регистрована је и у Белићевим *Дијалектима источне и јужне Србије*².

Будући да није својство стандардног језика, није забележена форма инфинитива, те је у овим речницима на месту одреднице по правилу у облику презент³. Иако је реконструкција инфинитивног облика једноставна, то овде није неопходно.

У мом матерњем дијалекту (говор Запаља) ова лексема је у свакодневnoj употреби. Њено значење је у вези са сређивањем собе, куће или

¹ jordana.markovic@filfak.ni.ac.rs

² Ова реч се налази на 709. страни регистра који Белић даје на крају књиге.

³ Згуста дијалекатске речнике сврстава у групу ограничених (или посебних) речника (1991: 195).

којег другог простора и било би 'распоредити ствари тако да соба, тј. кућа и сл. не изгледа неуредно'. То сређивање може бити мање или веће у зависности од тога колико има времена за обављање таквог посла, као и у зависности од тога, рецимо, чији долазак очекујемо, те ћемо веће сређивање обавити у ишчекивању важне особе. За мање сређивање у употреби је и префиксирана форма *поспастри*, чије би значење било 'површно среди'. Као несвршена форма јавља се занимљив творбени лик *спаитрења*. Колико је мени познато, у неком другом значењу становници мога села⁴ ову лексему нису користили. Видоје Цветановић у *Речнику запањског говора* на месту одреднице има реч *спастри* са значењем 'склони, среди, сачува' и то документује илустративним материјалом у коме се јавља несвршена форма *спаитре(в)ња* (Свекрва по снају спаитрења и кад је расврљано и кад неје).

Ову лексему забележио је и Белић у *Дијалектима*. На 534. страни он бележи глагол *спастриш* у значењу 'сачуваш' из Књажевца и *спастри* у значењу 'остави' из Малог Извора, а на 709. страни у оквиру регистра налази се облик *спастрим* са позивом на 534. страну.

II

На идеју да се овом речју детаљније позабавим, дошла сам по сазнању да је у македонском језику ова лексема забележена у речнику стандардног језика⁵ и да се налази на месту одреднице, мада уз назнаку разг. Заправо, у овом речнику постоје две глаголске одреднице – *спастри* и *спастира*, а код прве се налази и облик *спаструва*. Даје се и могућност употребе повратне заменице *се*. На месту одреднице је и именица *спастра*, а помињу се и глаголске именице *спастирање* и *спастрување*. Речничка одредница је и придев *спастрен*.

Код одреднице *спастри* налазимо два значења: 1. 'доведе нешто во ред, во уредна состојба, собере нешто што е расфрлано, растурено на едно место, раскрене', 2. 'за човек – среди коса, стане уреден', а са повратном заменицом (*спастри се*) 'се уреди, се дотера, се натокми'. Именица *спастра* је такође у два значења: 1. 'ред во кука', 2. 'грижа за личниот изглед, спастреност', док придев *спастрен* има семантику 'што е уреден, прибран, до-теран'.

У овоме речнику на месту одреднице налази се и префиксирани глагол *поспастри*, са значењем 1. 'спастри малку, донекаде, доведе во некој ред', 2. 'стави, засолни нешто на сигурно место'. Уз повратну заменицу *се* значење је 'се спастри малку'. Могући су и облици *поспастира* и *поспаструва*,

⁴ То је село Велики Крчимир у Запању.

⁵ У питању је *Толковен речник на македонскиот јазик*.

а овај први се нашао и на месту одреднице. Накнадном провером⁶ утврдила сам да овоме треба придодати и именичку одредницу *пастра* 'скришно место, скривалиште'⁷ и глаголску *пастри* 'чува, штеди, крије'⁸, које се такође налазе у овом речнику.

Очигледно је да се значење 'довођење нечега или некога у уредно стање' у македонском језику односи и на предмете и на особе.

У бугарском језику такође има ове лексеме и бележе је, између осталог, и *Български тълковен речник* и *Български етимологичен речник*⁹. У тим речницима има више одредница од ове основе – именичких: *пастра*¹⁰, *спастра*¹¹ и глаголских: *пастря*¹², *спастря (се)*¹³, *спастрям (се)*, *спастрим*, *спастрavam*, *спастровам*, *спастривам*, *запастря*, *поспастрям*, а у етимолошком речнику се помиње и придевска лексема *спастринь* 'скрит'. Значење ових речи је 'сачува, економише, скрива' и сл.

Преглед грађе

У овом делу осврнућу се на статус ове лексеме у бројним дијалекатским речницима са простора југоисточне Србије, будући да је за српски језички простор само ту било потврда.

У *Тимочком дијалекатском речнику* Јакше Динића на месту одреднице налази се глаголска лексема *спастри* са значењем: 1. 'стави нешто на сигурно место, спреми', 2. 'склони од невремена, уграби да склони од невремена'. Са овог простора је и *Речник тимочког говора* Љ. Рајковића и у њему налазимо облике трпног придева *спастрен*, *спаитрен*, *спаитреван* са значењем 'склоњен, стављен на сигурно место', као и глаголску именицу *спаитревање*¹⁴.

⁶ Драгоцену помоћ пружила ми је Биљана Васић, дугогодишњи лектор српског језика на Софијском универзитету. Наиме, она ме је као врстан познавалац бугарског језика одмах упутила и на облике *пастра* и *пастря*. Наравно, ја сам помишљала на такве облике, али ми нису били познати, а у грађи их није било.

⁷ У овом речнику уз ову одредницу стоји (дијал.).

⁸ Код ове одреднице стоји податак (арх.).

⁹ Вид. списак литературе.

¹⁰ Семантичка дефиниција је 'неред, без разлики'.

¹¹ Значење је 'спастряне, запазване', а као пример стоји: Лоша спастра – зла щета, уз назнаку „Посл.”.

¹² Значење овог глагола је 'паза, запазвам, пестя', а пример: Пастря бели пари за черни дни.

¹³ Значење ове глаголске лексеме је 'скривам, прибирам, запазвам, скътвам, спестявам'.

¹⁴ Према казивању проф. др Недељка Богдановића и у његовом родном селу Бучуму има лексема овога типа (*спастри* – 'склони, заштити, сачува од пропадања или од неке штете'. –

Новица Живковић у *Речнику пиротског говора* има одредницу *спастрим* са значењем 'склонити, сачувати', како тамо стоји. У обимнијем *Речнику пиротског говора* Драгољуба Златковића и ова грађа је богатија. Тамо налазимо *спастри* са значењем 1. 'склонити; сачувати; уредно размести-ти', али и са фигуративном значењем 'убити'¹⁵. Он региструје и именицу *спастра*, чије значење дефинише као: 1. 'штедљивост, чување, брига о нече-му', 2. 'склањање ломљивог и кварљивог на сигурније место ради чувања'.

Бранислав Митровић је у *Речнику лесковачког говора* забележио само именичку лексему *спаштра* у значењу 'рђав посао' (Зла спаштра, готова штета).

У *Црнотравском речнику* Радосава Стојановића на месту одреднице налази се глаголска лексема *спастри* у значењу: 1. 'склони, остави, сачува' и 2. фиг. 'среди' (Еднуш у недељу спастрим кућу да-е чиста) и придевска *спастрен* у значењу 'сређен'. Он има и негирану придевску форму *неспастрен* у значењу 'несређен' (Зашто-е кућа овакој неспастрена ка(д)-ци знала да даньс доодим).

Код Љубисава Ћирића у *Речнику говора Лужнице* глаголска лексема *спастри* може имати значење 1. 'остави на сигурном, склони, сачува' и 2. 'доведе у ред, среди'. Наведен је и облик трпног придева од овог глагола *спастрен*. Он бележи и облик са повратном заменицом *спастри се* са семантиком 'сврши се какав посао по утврђеном редоследу' (Увечер се спрема вечера за људи који су помагали да се закоље и спастри свиња).

Занимљиво је да у илустративном материјалу у овоме речнику има доста примера са овом лексемом (Зацепили смо дрва за зиму, па журимо да ји сцепимо и спастрим, док се неје оћишило¹⁶. Спастри си сеђируту у шупу, да не добије нође начьс¹⁷. Негде сам га спастрила, са се повира ...¹⁸ Даньс има ветар, све че манемо, па да проточимо пасуљ, и да га спастрим ...¹⁹).

И Ћирић бележи негирану придевску форму *неспастрен* у значењу 'непоспремљен, неспакован' (Заватимо се по жетву, па си ни по кућу стоји све неспастрено и неметено).

И Миодраг Марковић у Црној Реци бележи именицу *спастра* у значењу 'смештај ствари покућства и других'. Он ту лексему бележи у изразу „Рђава спастра — готова затра“, уз појашњење значења — 'што се лоше

Спастри млекото да ти га мачка не лоче; *спастрен* 'остављен где треба и како треба', а ту је именица *спаштра* у изр. „Лоша спаштра, готова штета“).

¹⁵ „Спастрила дете, уништила га (Тм)“.

¹⁶ Пример се налази код одреднице *зацепи*.

¹⁷ Пример је код одреднице *нога*.

¹⁸ Код одреднице *повира се*.

¹⁹ Код одреднице *проточи*.

смести — пропадне'. На месту одреднице у овоме речнику налази се и глагол *спастри* 'уредно смести ствари (сваку на своје место)'.¹⁹

Ова лексема није забележена у речницима Властимира Јовановића, Радмиле Жугић и Момчила Златановића.

Творбени аспект

У грађи је пронађена глаголска лексема *спастри* и облик са повратном заменицом *спастри се*. Из моје личне грађе је префиксирани облик *поспастри*, а из моје грађе и грађе В. Цветановића из илустративног материјала и занимљив несвршени облик *спаштревања*²⁰.

Могући облици трпног придева су *спастрен*, *спаштрен*, *спаштриван*, а јављају се и именице *спастра*, *спаштра* и глаголска именица *спаштревање*.

Судећи према облицима који су се у речницима јавили, све ове лексичке јединице²¹ у основи имају лик *спастр-*. Од ове основе је настала именица *спастр-а*²², глагол *спастр-и(-ти)*, из чега трпни придев *спастр-ен*. За облике *спаштрен*, *спаштриван*, *спаштревање*, забележене у речнику Љ. Рајковића, требало би претпоставити да су резултат јотовања (*спастр-јен*) или аналогije. Резултат јотовања види се и у несвршеном облику *спаштревања*²³, као и у лику именице *спаштра*.

Иако у грађи са простора српског језика нема лика без иницијалног *с-*, на основу података из бугарског и македонског језика овај формант мора се посматрати као префикс, те би корен ове речи заправо био *пастр-*. То је недвосмислено будући да су и у бугарском и у македонском забележене лексеме *пастра* као именица (у оба језика)²⁴ и *пастря*, тј. *пастри* као глагол, као и дијалекатски глаголски облик *пастрим* у бугарском.

У бугарском се јавља и префиксирана глаголска форма *запастря*.

Двоструко префиксирани ликови типа *поспастри*, са семантичком нијансом 'мало спастри' познати су у сва три језика²⁵.

²⁰ Овај творбени лик је са инфиксом *-ева-*, какав налазимо и код глагола *критева* (нпр. у изразу „залуђањ поп и телци крштева“).

²¹ У ПРЋИЋ 2016 говори се о могућем разграничењу између појмова лексема и лексичка јединица, па се под појмом лексичка јединица поред лексеме подразумевају и афикси и идиоми (50).

²² Код ове именице у *Бугарском етимолошком речнику* стоји да је „поствербално образуване от *спастря*“.

²³ У бугарском су забележени ликови *спастравам*, *спастровам*, *спаструвам*, а у македонском *спастира* и *спаструва*, као и одговарајуће глаголске именице.

²⁴ У македонском се помиње и глаголска именица *пастрене*.

²⁵ У српском *поспастри*, у македонском *поспастри*, али и *поспастира* и *поспаструва*, а у бугарском *поспастря*.

Семантички аспект

Мора се имати у виду да „семантичка дефиниција представља идентификацију семантичког садржаја лексеме и као таква она спада у примарни лексикографски задатак” (МАРКОВИЋ 2019: 58) или, како то каже Згуста, „лексикографско је значење у средишту лексикографске пажње” (1991: 27). У уводном делу *Речника српског језика* (скраћено РСЈ) стоји податак да семантичке дефиниције могу бити: описне, синтагматске, синонимске или пак комбиноване (РСЈ 2011: 9). Све то одликује и анализирану грађу: 1. само описна дефиниција: *спастри се* 'сврши се какав посао по утврђеном редоследу', *спастра* 'склањање ломљивог и кварљивог на сигурније место ради чувања'; 2. синтагматска; *спаистра* 'рђав посао'; 3. синонимска: *спастри* 'склонити, сачувати'²⁶; 'склони, остави, сачува'; фиг 'среди'; 4. комбинована: 'стави нешто на сигурно место, спреми'; 'склонити; сачувати; уредно разместити'; 'остави на сигурном, склони, сачува'; 'доведе у ред, среди'.

На првом месту семантичке дефиниције обично се налази доминантно значење или оно које има најширу примену (МАРКОВИЋ 2019: 66), мада, по Згусту, „постоје ријечи које имају неколико директних смислова, а ниједан није јасно доминантан” (1991: 67). Он термин доминантни смисао везује за просечног говорника, тврдећи „ноција доминантног смисла чисто је психолошка” (67), при чему не треба занемарити ни ноције засноване на „статистичкој фреквенцији”. Заправо, Згуста говори и о основном смислу, везујући га за логичко и историјско посматрање (1991: 67). Разумљиво је стога што у лексикографској обради анализиране лексеме није лако одредити доминантно значење, што је доказ тежине оваквог посла, па се често неће (или неће потпуно) поклопити садржај семантичких дефиниција у посматраним речницима.

У семантичким информацијама из речника најчешће значење лексема овога типа јесте 'склони(ти)'. Облик 'сачува(ти)' јавља се у преко половине примера, али увек на другом месту, после 'склони'. Значење 'стави', односно 'остави' налази се на трећем месту по учесталости. На четвртном месту је семема 'среди', са основним значењем 'доведе у ред', али и са секундарним 'убије'.

Заправо, ниједан од аутора није једним синонимом дефинисао значење, већ су то два, три или више: 'склонити, сачувати'; 'склони, остави, сачува' или: 'склонити; сачувати; уредно разместити'; 'остави на сигурном, склони, сачува' и сл.

Глагол *сачувати* у РСЈ је дефинисан и као 'очувати, задржати за касније; заштедети'. Ово последње видљиво је у значењу именице *спастра* као

²⁶ Логично би било да синонимне форме као семантичка информација одговарају облику одреднице, а то значи да би требало да буду у облику презента у којем је и реч на месту одреднице, али аутор је употребио облик инфинитива, па сам задржала оригинални облик.

‘штедљивост, чување, брига о нечему’. Код одреднице *ставити* у РСЈ као прво значење налазимо ‘сместити, положити на неко место (обично руком), метнути’, које се може поклопити са значењем глагола *спастри(ти)*, будући да се свако сређивање (нпр. куће) своди на ручно размештање и стављање одређених ствари на неко место. Основно значење глагола *средити* у РСЈ је ‘довести у ред, спремити, уредити’, тј. ‘сложити по неком реду’. Оба ова значења регистрована су у посматраним речницима у случају када је семантичка дефиниција била описна, па се јавља: ‘уредно разместити’, ‘доведе у ред’, ‘сврши се какав посао по утврђеном редоследу’²⁷.

Семантичка дефиниција ‘склони од невремена’, ‘уграби да склони од невремена’, ако би се односила на ствари, у РСЈ није пронађена код глагола *склонити*, али у случају повратног глагола (*склонити се*) стоји: ‘отићи на неко сигурно место, на неко место које пружа заклон, сигурност: ~ се од кише, ~ се од опасности’.

Према подацима из посматраних дијалекатских речника може се помишљати да је примарно значење лексеме *спастри(ти)* ‘склонити, сачувати од невремена’, тј. ‘склонити на сигурно место како би се (нешто) сачувало’, а на другом месту је средити, тј. ‘довести у ред’, ‘уредно разместити’, ‘свршити какав посао по утврђеном редоследу’²⁸. Секундарно значење је ‘убити’.

Чињеница да није било лако дефинисати семантику ове лексеме лежи у томе да је њеним значењем заправо обухваћено више радњи. Предмет (или ствар) најпре треба *склонити* са неког места, потом га треба *ставити* на друго место, а сврха тако предузетих радњи јесте да се предмет *сачува* или да се простор доведе у ред, тј. *среди*. Тако би у једном случају семантичка информација била ‘склонити, ставити, сачувати’, а у другом ‘склонити, ставити, средити’²⁹. Чини се да се оба ова значења могу сматрати основним значењима³⁰. Треће је секундарно ‘убити’.

Осим овог последњег, према стању у посматраним дијалектолошким речницима, радња дефинисана глаголом *спастри(ти)* односи се искључиво на предмете, тј. ствари, а не и на људе, као што налазимо у македонском језику.

²⁷ У РМС стоји: „Основне речи имају по правилу описне дефиниције, а секундарне речи обично се у дефиницији наслањају на главну реч. Ако реч има више значења, за нека од њих су место описне дефиниције давани синоними ужег, одређенијег значења”. И по Прићићу, дескриптивно значење „чини централну, обавезну и објективну компоненту лексичког значења, а тиме и садржинске анализе у целини (ПРЋИЋ 2016: 42). У посматраним речницима често је обрнути редослед у семантичким дефиницијама.

²⁸ Ваља имати у виду да се у бугарском етимолошком речнику лексема *пастра* дефинише као ‘неред, без разлики’.

²⁹ У Етимолошком речнику бугарског језика код одреднице *спастрям* и нар. остар. *спастрювам* налазимо семантику ‘запазвам, прибирам, спештавам, икономисвам, скътвам’.

³⁰ Неки лексиколози истичу да лексема има једно основно, доминантно значење, из кога је посредно или непосредно изведено више различитих, али сродних, значења (ПРЋИЋ 2016: 31).

Оно што је забележено у *Речнику лесковачког говора* привидно се не уклапа у систем, будући да Б. Митровић именицу *спаистра* дефинише као 'рђав посао'. И проф. Недељку Богдановићу је оваква лексичка јединица (*спаистра*) позната и његов илустративни материјал је изр. „Лоша спаистра, готова штета“³¹. У *Речнику народног говора у Црној Реци* налази се сличан пример: „Рђава спаистра — готова затра“, уз појашњење значења — „што се лоше смести — пропадне“. Дакле, могло би се закључити да 'лоше урађен посао', тј. чињеница да нешто није 'остављено где треба и како треба', тј. није 'склоњено како би се заштитило и сачувало од пропадања или од неке штете' резултира наношењем штете, те је то самим тим и рђаво обављен посао, тј. 'рђав посао', како га дефинише Митровић.

Истина, ово би могло бити и у вези са секундарним значењем глагола *средити*, а у РСЈ код одреднице *средити* налазимо и значење '(некога) нанети некоме штету, непријатност, зло (обично из освете); истући; премлатити', а ово последње одговара секундарном значењу 'убити'.

У лексикологији би лексичко значење требало да представља „став целе језичке заједнице, а не индивидуални став неког говорника“ (ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 69), међутим мора се имати у виду да у посматраним речницима то јесте став аутора. Прћић међутим говори о томе да је тај поступак резултат субјективних и често произвољно постављених критеријума (2016: 65), те не треба ни очекивати једнообразност, упркос чињеници да би значење требало посматрати као десубјективизирану појаву, која се спознаје и обрађује ментално, а проверава емпијски (ПРЋИЋ 2016: 47).

Информативност семантичке дефиниције би требало да испуни очекивања „у погледу целовитости, ваљаности и поузданости понуђених података“ (ПРЋИЋ 2016: 91), при чему се мора имати у виду намена и функција посматраних речника³².

Утврђивање појединачних значења и њихова организација, по Згусту, јесте најважнији лексикографски задатак (1991: 66). С тим у вези је и питање има ли ова лексема различито значење у крајевима које аутори обрађују. Заправо, ваља имати у виду податак да „денотација представља однос између лексеме и извесне класе ванјезичких ентитета — људи, предмета, места, особина, процеса и активности изван језичког система“ (ПРЋИЋ 2016: 68). Дакле, „ако се пође од чињенице да су денотати у директној вези са животним искуством [...] и резултат су повезаности језика и стварности“ (МАРКОВИЋ 2019: 60), онда се неуједначеност у дефинисању мора посматрати као индивидуални став аутора ових речника при формирању семантичке дефиниције.

³¹ У бугарском је забележена пословица „Лоша спаистра – зла щета“ (*Български тълковен речник*).

³² Тешко је дефинисати коме је намењен један овакав (дијалекатски) речник, али чини се да би овде најпримереније било мишљење које износи Згуста да значење треба да буде јасно „квалификованом читаоцу“ (ЗГУСТА 1991: 189).

Заправо, мора се имати у виду да су ове дефиниције резултат знања које комуникатору омогућава да лексему ваљано употребљава у одређеној комуникативној ситуацији³³ (ПРЋИЋ 2016: 65), при чему оне, у овом случају, откривају и географско порекло комуникатора (ПРЋИЋ 2016: 28).

Томе у прилог иде и податак да је често понуђено више синонимних форми. О тешкоћама у одређивању семантичке информације сведочи и пример Р. Стојановића. Он значење 'среди' наводи као фиг., али из илустративног материјала је очигледно да се не ради о фигуративном значењу. Наиме, из примера „Еднуш у недељу спастрим кућу да-е чиста” очигледно је да се ради о 'довођењу куће у ред', а то се може постићи једино склањањем одређених ствари и њиховим постављањем на одговарајуће место. „За разумевање значења и начина употребе неке речи од великог су значаја примери који се наводе после многих дефиниција” (РСЈ: 58), што је потврђено и у овом случају.

Ако се као релевантне узму тврдње из ових речника, можемо претпоставити да се није у свим крајевима развило секундарно значење 'убити'.

Показало се и овога пута да „речник представља инвентар особености лексичких јединица – дакле, оних њихових својстава, формалних и садржинских, која није могуће уопштити у правила” (ПРЋИЋ 2016: 103). Заправо, разлог томе у овом случају јесте чињеница да се ови речници не могу посматрати као речници објективне природе који обједињују претежно знање о језику (дијасистему) целокупне језичке заједнице (ПРЋИЋ 2016: 104), будући да су ограничени на одређену територију и резултат су способности, искуства и знања аутора³⁴.

Чињеница да у неким дијалекатским речницима са ових простора нема ове лексеме, не мора неминовно значити да такве лексеме у том крају нема. Одлука о томе да ли нека реч треба да уђе у било који речник зависи од „знања, укуса и разумевања” (РСЈ 2011: 8), у овом случају, аутора ових речника. Може се поставити и питање статуса хронолекта за ову лексему.

Закључне напомене

Лексеме *спастри(ти)* и друге са основом *спастр-* не припадају корпусу стандардног језика будући да их у речницима стандардног језика нема (РСЈ и РМС). С обзиром на то да нису регистроване у свим дијалекатским речницима³⁵, већ само у већини дијалекатских речника са простора југоис-

³³ Заправо, важно је „шта је потребно знати да би се нека лексема адекватно употребљавала и да би се разумели други људи када је употребљавају (ПРЋИЋ 2016: 65).

³⁴ О томе да овакви речници обавезно носе печат свога аутора вид. у МАРКОВИЋ 2013.

³⁵ Ове лексеме нема у *Речнику српских говора Војводине*, *Речнику говора северне Метохије* и *Ускочком речнику*.

точне Србије, мора се претпоставити да је југоисток српског језичког подручја правац њеног простирања. Како ове лексичке јединице нема у *Речнику села Каменице (код Ниша)*, у *Речнику говора јабланичког краја* и у *Речнику говора југа Србије*, може се помишљати на могућност да тамо изостаје таква лексема. Томе међутим противуречи податак да постоји у македонском, па је логичније помишљати да ауторима ових речника није била позната, а нису је ни чули током прикупљања грађе, те је то разлог изостанка из речника, што не значи да није позната у говору.

Показало се да основни лик *настр-*, какав постоји у македонском и бугарском, изостаје у српском, где се различити ликови јављају само од основе *спастр-*. Према подацима из етимолошког речника бугарског језика, лексема *настра* постоји и у румунском (*pastra*)³⁶ и грчком језику (*παστρέω*), што јој даје статус балканизма. У овом речнику се позива и на лексему ПАСТРЕ-НИЕ са значењем ‘запазване’, регистровану у старословенским текстовима, што би требало да буде податак о њеној старини.

Литература

- А. АНДРЕЙЧИН, Л. ГЕОРГИЕВ, Ст. ИЛИЕВ, Н. КОСТОВ, Ив. ЛЕВКОВ, Ст. СТОЙКОВ, Цв. ТОДОРОВ, *Български тълковен речник*, Четврто издание, Допълнено и преработено от Димитър Попов, Софија: Наука и изкуство, 2004.
- Български етимологичен речник*, Том V, Отговорен редактор: Иван Дуриданов, Софија: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“ 1999. <https://ib1.bas.bg/ber/>
- Български етимологичен речник*, Том VII, Отговорен редактор: Тодор Ат. Тодоров, Софија: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“ 2010. <https://ib1.bas.bg/ber/>
- БЕЛИЋ, Александар. „Дијалекти источне и јужне Србије“. *Српски дијалектолошки зборник* 1. Београд: Српска краљевска академија, 1905.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- МАРКОВИЋ, Јордана. „Говор Запања“. *Српски дијалектолошки зборник* бр. XLVII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 2000, 7–307.
- МАРКОВИЋ, Јордана. „Дијалекатски речник као слика свога аутора“. *Путеви и дometи дијалекатске лексикографије*. Ниш: Филозофски факултет, 2013, 193–202.
- МАРКОВИЋ, Јордана. „Информативност семантичке дефиниције“. *Фолклор*,

³⁶ У значењу ‘пазя, крия’ (според DLRM 1958. 597, чрез български от гръцки), како стоји у овом речнику.

традиција, јазик, Зборник на трудови од научниот собир одржан на 17–18 мај 2018 [редакциски одбор Снежана Велковска ... и др.]. Скопје: Институт за македонски јазик “Крсте Мисирков”, 2019, 57–68.

Речник српскога језика. Измењено и преправљено издање. Нови Сад: Матица српска, 2011.

Речник српског књижевног језика. Књ. 1–3, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969, Књ. 4–6. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

PRĆIĆ, Tvrtko. *Semantika i pragmatika reči*. Treće elektronsko izdanje, Novi Sad: Filozofski fakultet. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpglclefndmkaj/https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-356-9.pdf 12. 2. 2023.

ZGUSTA, Ladislav. *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Svjetlost – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1991.

ИЗВОРИ ГРАЂЕ

БУКУМИРИЋ, Милета. *Речник говора северне Метохије*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.

ДИНИЋ, Јакша. *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008.

ЖИВКОВИЋ, Новица. *Речник пиротског говора*. Пирот: Музеј Понишавља, 1987.

ЖУГИЋ, Радмила. „Речник говора јабланичког краја“. *Српски дијалектолошки зборник*. Бр. LII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 2005.

ЗЛАТКОВИЋ, Драгољуб. *Речник пиротског говора*. Књ. 1–2. Београд: Службени гласник, 2015.

ЗЛАТАНОВИЋ, Момчило. *Речник говора југа Србије*. Врање: Аурора, 2011.

ЈОВАНОВИЋ, Властимир. „Речник села Каменице (код Ниша)“. *Српски дијалектолошки зборник*. Бр. LI. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 2004.

МАРКОВИЋ, Миодраг. „Речник народног говора у Црној Реци“. *Српски дијалектолошки зборник*. Бр. XXII, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 1986.

МИТРОВИЋ, Бранислав. *Речник лесковачког говора*. Лесковац: Библиотека народног музеја Лесковац, 1984.

РАЈКОВИЋ КОЖЕЉАЦ, Љубиша. *Речник тимочког говора*. Неготин 2014.

Речник српских говора Војводине, књ. 1–4, Измењено и допуњено издање у 4 тома, приредили мр Дејан Милорадов, Катарина Сунајко, мр Ивана Ћелић и др Драгољуб Петровић, Нови Сад: Матица српска, 2003.

СТАНИЋ, Милија. *Ускочки речник*, Књ. 1–2. Београд: Научна књига, 1990.

СТОЈАНОВИЋ, Радосав. „Црнотравски речник“. *Српски дијалектолошки зборник*. Бр. LVII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 2010.

ЋИРИЋ, Љубисав. „Речник говора Лужнице“. *Српски дијалектолошки зборник*. LXV/2. Београд: Српска академија наука уметности и Институт за српски језик САНУ, 2018.

ЦВЕТАНОВИЋ, Видоје. *Речник заплањског говора*. Гацин Хан: НБ „Бранко Миљковић“, 2013.

Иордана С. Маркович

ЛЕКСЕМА СПАСТРИ(ТИ) В ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОМ ЗЕРКАЛЕ

В статье дана инвентаризација податка по лексемама *спастри(ти)* из диалектних словарај југо-источној Србији. На основу ових податка анализирају се творечке и семантичке стране лексема датог лексическог јадра. Лексическе јединице овог типа регистроване у македонском и бугарском језицима, а такође и у румунском и грчком. Ово указује на ареал распрострањенија датог лексема, што придаје јој статус балканизма.

Кључеве речи: лексема, сачувати, склонити, упоредити, семантика.

Тамара С. Минић¹

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет²

Центар за научноистраживачки рад

ИЗ СТОЧАРСКЕ ЛЕКСИКЕ СЕЛА ИГРОШ КОД БРУСА

У овом раду бавимо се лексикографском обрадом сточарске лексике села Игрош код Бруса, чији говор припада косовско-ресавском дијалекту. За прикупљање грађе на терену користили смо *Упитник за прикупљање сточарске лексике* Недељка Богдановића, који се налази у колективној монографији *Пастирска лексика југоисточне Србије* (2020). Све прикупљене лексеме разврстали смо у 11 тематских целина, а потом их и лексикографски обрадили, служећи се моделима датим у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика*: након наслова речничког чланка следе граматичке информације и дефиниција речи, а уз неке лексеме навели смо и контекст у коме се оне јављају. Будући да смо овим истраживањем показали разноврсност сточарске лексике, истичемо неопходност наставка сличних лексичких истраживања и бележења дијалекатске лексике на овом подручју.

Кључне речи: лексикологија, лексикографија, дијалектологија, сточарска лексика, село Игрош, Брус

1. Уводне напомене

У раду³ се бавимо лексикографском обрадом сточарске лексике села Игрош. Ово село припада општини Брус и смештено је у поткопаоничко-жупској регији (в. АРСИЋ 2010: 24). Становништво се примарно бави сточарством, воћарством и ратарством.

Говор села Игрош припада копаоничко-западноморавској зони косовско-ресавског дијалекта. Основне одлике овог дијалекта су (в. ИВИЋ 1985: 102–104): присуство старије штокавске акцентуације, екавска замена јата и присуство син-

¹ tamara.minic@filum.kg.ac.rs

² Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2025. години број 451-03-136/2025-03/200198).

³ Већи део рада представља део истраживања спроведеног у оквиру предмета *Лексикологија и лексикографија* на докторским академским студијама *Српски језик и књижевност* на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу.

тетичке деклинације уз постојање падежних синкретизама (датив и инструментал множине имају форме на *-ма*, а наставак *-а* јавља се у генитиву и локативу множине). Најзначајније акценатске, фонетске, морфолошке, творбене, синтаксичке и лексиколошке особине говора Копаоника и околине описане су у делу *Копаонички говор, етнографски и културолошки приступ*⁴ Првослава Радића (2010).

Почетак нашег истраживања подразумева излазак на терен и бележење лексема. Имали смо три информатора (у тренутку истраживања најмлађи информатор је имао 57 година, а најстарији 83 године), који се примарно баве сточарством (и пољопривредом уопште) и који су у овом селу рођени, или су провели већи део свог досадашњег живота, те их одређујемо као изворне говорнике овог дијалекта. Приликом сакупљања дела материјала коришћен је и Упитник за прикупљање сточарске лексике⁵ који се налази на крају колективне монографије *Пастирска лексика југоисточне Србије* (2020: 187–216), док смо мањи део грађе забележили у разговору са једним информатором, али тај део разговора није снимљен. Након сакупљања грађе, које је већим делом обављено током пролећа 2023. године, уследило је њено разврставање у 11 тематских целина, а потом и лексикографска обрада сваке лексеме.

Основни циљ нашег рада подразумева анализу прикупљених лексема и њихову лексикографску обраду. Зато највећи део рада представља речник који садржи 250 одредница.

2. Тематске целине

Сву забележену грађу можемо груписати у неколико тематских целина (приликом разврставања грађе у тематске групе служили смо се моделом датим у МИЛОСАВЉЕВИЋ 2020: 49–86):

(1) општи називи домаћих животиња: међу забележеном грађом налазимо и лексеме чији се облик подудар са стандарднојезичким⁶ (*крѡва*, *би̋к*, *во̋*, *те̋ле*; *ко̋њ*, *коби̋ла*, *ждрѣбе*; *магѡрац*, *магарѡца*, *магѡре*; *ов̋ца*, *ов̋ан*, *ја̋гње*; *ко̋за*, *ја̋рац*, *ја̋ре*; *сви̋ња*, *ве̋пар*, *пра̋се*; *кокѡшка*, *пѣта̋о*, *пѣ̋ле*; *ћур̋ка*, *ћура̋н*; *па̋тка*, *па̋так*, *па̋че*; *гус̋ка*, *гуса̋н*; *па̋ун*, *паӳница*), али и лексичке дијалектизме (*сп̋сѡвац*, *шѡтка* и сл.⁷). Скоро за све животиње (осим за *кӳнића*) можемо наћи различите називе за женку, мужјака и младунче (*кокѡшка*, *пѣта̋о*, *пѣ̋ле*). Сем тога, бележимо и лексеме које именују животиње према оп-

⁴ За потребе истраживања говора Копаоника испитано је неколико различитих пунктова који припадају општини Брус, али не и село Игош.

⁵ У неким деловима одступили смо од овог упитника, односно прилагодили смо га нашем истраживању.

⁶ Овом приликом, због уштеде простора, али и прозирности значења (поједине лексеме се од стандарднојезичких разликују само у акценту), те лексеме нећемо лексикографски обрадити.

⁷ У заградама наводимо понеке лексеме које припадају свакој тематској целини.

лодњи и млађењу, узрасту⁸ и телесним одликама (уп. СТЕВАНОВИЋ 2023: 77–84), али и оне које се односе на групе животиња (*стѡка*, *кѣдо*, *стаѡдо*);

(2) оглашавање стоке (*блѣйѣ*, *мѣче*, *гѣдѣ*, *кѡѡче*): као што нам издвојени примери показују, најчешће су то ономатопејске речи;

(3) размножавање стоке (*отѣли се*, *пѣри се*, *облѣзни се*, *сѣѣгња*);

(4) узвици за дозивање и терање стоке (*ѡјсту*, *ооо*, *миѣ*);

(5) смештајни објекти (*штѡла*, *тѡр*, *кокошѡр*, *кѡчар*);

(6) исхрана стоке (*мекѣње*, *сѣно*, *сплѡчина*);

(7) болести стоке (*глѣсте*, *пантљичѡра*, *штенићѡк*);

(8) делови тела стоке (*рѡг*, *гѣѣње*, *брѡда*, *ѡбер*): издвајали смо лексеме које означавају неки аутентичан део тела животиње, по коме се једна врста разликује од друге, док лексеме које означавају делове тела карактеристичне за све животиње и чије значење је општепознато (*глаѡва*, *нѡге*, *ѡчи*) нисмо наводили;

(9) улепшавање и поткивање стоке (*чѣшагѣја*, *ковѡчница*);

(10) чување стоке (*чѡбѡнин*, *мачѡга*, *чѡвѡрка*);

(11) расе стоке (*бѡѡша*, *морѡвѡка*): бележили смо и расе које се тренутно гаје на овом подручју и које су се некада гајиле.

3. Лексикографска обрада

Приликом лексикографске обраде грађе користили смо *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (лексеме смо дефинисали по узору на модел спроведен у том речнику): након одреднице (насловa речничког чланка) долазе граматичке информације, дефиниција и пример, тј. контекст⁹ у ком се лексема јавља, а који смо записивали и акцентовали приликом бележења грађе.

Примећујемо да међу прикупљеним лексемама налазимо четири различите врсте речи: именице, глаголе, придеве и узвике. Свака од ових врста речи лексикографски је обрађивана на посебан начин.

3.1. ИМЕНИЦЕ. – Након навођења канонског облика (ном. јд.), следе граматичке информације: падежни облици у једнини који се разликују у односу на стандардни језик. У појединим примерима именица прве и друге врсте издвојен је и облик генитива једнине када се у њему примећују неке промене у односу на облик номинатива једнине (нпр. непостојано а, проширење основе). Сваки од издвојених облика је акцентован¹⁰. Ако је реч о непроменљивим име-

⁸ Обично је релевантно да ли је животиња млађа или старија од године дана (уп. МИЛОРАДОВИЋ, САВИЋ 2024: 85).

⁹ Контекст изостаје тамо где имамо упућивачку дефиницију, узвик и назив или сорту животиње.

¹⁰ Акцентоване су све одреднице, сви издвојени граматички облици и сви примери, ма која врста речи да је обрађивана.

ницама или уколико се нека именица налази најчешће у множини, тај коментар стоји у загради. Након тога доносимо и граматичку информацију рода (*м*, *ж* или *с*), а онда дајемо и дефиницију, издвојену курзивом. На самом крају долази акцентовани пример, односно контекст у ком се јавља обрађена лексема.

3.2. ГЛАГОЛИ. – У лексикографској обради глагола начињено је највеће одступање од начина обраде спроведеног у РСАНУ, зато што се у овом говору слабо користи инфинитив, па је лексема навођена у 3. лицу јд. презента. Ово лице је изабрано зато што постоје глаголи који немају прво и друго лице, само треће (нпр. *ојагњи се*). Код осталих глагола, који познају сва три лица, након трећег наведен је и облик и првог лица једнине, а затим долазе информације о глаголском виду, након чега следе дефиниција и пример.

3.3. ПРИДЕВИ. – Најпре је наведен облик позитива мушког рода неодређеног вида, а потом и наставци за облик женског и средњег рода. За придеве који се јављају само у женском роду (нпр. *ча̋тлава*, *ск̋озна*), или само у средњем роду (*дво̋жучно*), наводили смо само облик за тај род, уз напомену у загради да се тај придев јавља само у једном роду. Након граматичких информација наводили смо дефиницију, а онда давали и контекст.

3.4. УЗВИЦИ. – С обзиром на то да узвици припадају непроменљивим речима, након навођења тог основног облика следи само дефиниција у којој је прва информација да је реч о узвику.

3.5. УПУЋИВАЧКЕ ДЕФИНИЦИЈЕ. – Међу нашом забележеном грађом можемо пронаћи и одређен број синонима. У тим случајевима при навођењу дијалекатских облика користили смо упућивачке дефиниције (само упућујемо на лексему која има исто значење, при чему реч која упућује на другу има нижи статус).

4. Скраћенице

дат.	датов
ж	женски род
инстр.	инструментал
јд.	једнина
лок.	локатив
м	мушки род
мн.	множина
непром.	непроменљиво
несвр.	несвршени глагол
с	средњи род
свр.	свршени глагол

5. Речник

А

алпѝнка ж (дат. / лок. јд. алпѝнкѐ) *раса козе браон боје са црном линијом дуж кичме, алпска коза.*

ѧм м (инстр. јд. ѧмем) *конопац којим се води коњ. – Ўзни ѧм и повѣди коња.*

Б

бѧла ж (дат. / лок. јд. бѧле) *збијено и увезано сено. – Кѧзао да положиш цѧлу бѧлу овцама.*

бѧљас, -та, то *који има белег (белу длаку) на глави. – Прѧшле гѧдине се бѧло отелѧло бѧљасто тѧле.*

бѧла кѧза *раса козе беле боје.*

белѧнце белѧнцѧта с (инстр. јд. белѧнцѧтем) *бистра течност у јајету. – Кѧд се кѧвау јаја, мѧра да тѧриш мѧло сѧли, пѧсле се неће лѧуска залѧпи за белѧнце.*

беѧче беѧчета с (инстр. јд. беѧчетом) *в. беланце.*

бергѧмо ж (непром.) *плодна и крупна раса оваца.*

бѧйкче бѧйкчета с (инстр. јд. бѧйкчетом) *млади бик.*

бисѧге ж (увек у мн.) *две торбе, најчешће повезане дужим каишем, које се пребацују преко леђа коња и виси низ његове бокове. – Кѧд осѧдлаш кѧња, тѧриш и онѧ бисѧге.*

бѧйч м (инстр. јд. бѧйчем) *канап којим се шиба стока (најчешће коњи). – Ошѧнеш кѧња бѧйчем и он пѧчне да трчи.*

блѧјѧй несвр. *оглашава се беее (о овци). – Зѧшта ли те ѧвце блѧјѧе?*

бѧч узв. *за терање краве.*

брѧв м (инстр. јд. брѧвем) *јединка ситне стоке, најчешће овце или козе. – Чма трѧес брѧви у штѧле.*

брѧда ж (дат. / лок. јд. брѧдѧ) *скупина дугих длака испод доње вилице коза. – Онѧ бѧле длѧке што вѧсе козама ѧспод дѧње вилице, е тѧ је брѧда.*

брѧница ж (дат. / лок. јд. брѧнице) *савијена танка жица која се ставља на ѧуику свиња да не би риле траву приликом чувања. – Мѧра да се тѧри брѧница свињама, инаће свѧ ѧће да изрѧју.*

брстѧ несвр. *једе лишће са дрвећа (о козама). – Кѧзе нѧјбоље вѧле да брстѧ бѧgren.*

бѧљук м (инстр. јд. бѧљукем) *група домаћих животиња. – Енѧ га дѧле цѧо бѧљук ѧваца.*

бѧрска кѧза *раса беле козе са браон вратом.*

бѧша ж (дат. / лок. јд. бѧшѧ) *раса планинске домаће краве која даје мало млека.*

В

ва́би, ва́бим несвр. *дозива животиње*. – Ва́би ѓвце да им тўри да једу.

вепри́че вепри́чета м (инстр. јд. вепри́четом) *млад вепар*.

вй́ме вй́мена с (инстр. јд. вй́менем) *орган који лучи млеко код женки домаћих сисара (крава, оваца, коза и сл.)*. – Кад сѣднеш да мўзѣш крăву, пр́во ју вѓдѓм опѣреш вй́ме.

вй́темберг м (инстр. вй́темберге́м) *раса оваца са белом ѓлаком на глави, виртемберг*.

вй́че несвр. *оглашава се викањем (о пауну)*. – Не би мѓго да слўшам да ми онăко вй́че пăун око кўће ки онѓ њй́ма.

врѣ́чй несвр. *оглашава се меее (о јарцу)*. – Сй́груно је жѣдан јăрац, чй́м врѣ́чй.

вў́на ж (дат. / лок. јд. вў́не) *густа ѓлака која прекрива тело овце*. – Кад ошй́шамо ѓвце, покўпимо онў вў́ну и тўримо у цăкѓве.

Г

га́че несвр. *оглашава се га-га (о гуски)*. – Штă ли је тѣма гўскама те га́чу?

гли́сте ж (увек у мн.) *паразитско обољење црева стоке, најчешће свиња, оваца и телад*. – Неће да дојй онѓ тѣле, сй́гурно й́ма гли́сте.

гњѣ́здо гњѣ́здѣта с (инстр. јд. гњѣ́здѣтем) *легало у ком кокошке носе јаја и у ком леже на јајима кад легу пилиће, гнездо*. – Јѣси глѣдо у гњѣ́здо, да л' й́му јаја?

говѣ́до говѣ́дѣта с (инстр. јд. говѣ́дѣтем) *заједнички назив за краве, волове, бикове и телад*. – Кад сам се ўдала нѣсу држăли говѣ́да.

голошй́ја ж (дат. / лок. јд. голошй́је) *кокошка која нема перје по врату*. – Увăтио те зăкло онў голошй́ју.

грђй́ несвр. *оглашава се грок-грок (о свињи), грѓкће*. – Чй́м те чўје свй́ња да си прѓшо, ѓдма стăне да грђй́.

грў́ње ж (об. у мн.) *две издужене израслине у облику суза, најчешће на врату коза*. – Нѣмăу свѣ кѓзе грў́ње на врату.

гў́кче гў́кчѣта с (инстр. јд. гў́кчѣтем) *младунче гуске, гушче*.

гурắча ж (дат. / лок. јд. гурắче) *свиња*.

гў́ре гў́рѣта с (инстр. јд. гў́рѣтем) *прасе*.

гў́ша ж (дат. / лок. јд. гў́ше) *врат стоке, обично живине*. – Дѓбро се најѣле ко-кѓшке, пўна ји гў́ша.

Д

двй́ска ж (дат. / лок. јд. двй́ске) *овца која има годину дана која је први пут бре-менита*. – Й́ма и нѣку двй́ску у тѓру.

двѓ́жў́чно (само у с. роду) *које има два жуманцѣта (о јајету)*. – Немѓ да тўраш тѓ вѣлико јаје под кокѓшку, мѓжда је двѓ́жў́чно.

длắка ж (дат. / лок. јд. длắке) *танке израслине које прекривају тело неких животиња (крава, свиња, коза)*. – Бѣле ју длắке.

домѧзлук м (инстр. јд. домѧзлукем) *стока која се оставља за приплод*. – Остѧвили смо за домѧзлук две свиње.

држй, држйм несвр. *има, поседује, гаји (о стоци)*. – Шта све држѧ од стѧке?

дўрок м (инстр. јд. дўрокем) *врста свиња смеђе боје*.

Ж

живйна ж (дат. / лок. јд. живйне) *назив за домаће животиње које имају перје (кокошке, патке, ћурке, гуске)*. – Је л' йма кукурўза за живйну?

жумѧнце жумѧнцѧ с (инстр. јд. жумѧнцѧтем) *жути део у јајету*. – Ранйје кад смо нѧшто мѧйли, нѧсмо одвѧјѧли жумѧнце од беѧчета ки сѧде.

З

звонѧра ж (дат. / лок. јд. звонѧре) *овца која носи звоно*. – Звонѧра ўвек йде прѧва кѧд се ѧвце потѧру да пѧсў.

звѧно звѧнета с (инстр. јд. звѧнетем) *метални предмет чији дело који удара о унутрашњост зидова производи звук, а који носе овце и краве око врата да се не би изгубиле на паши*. – Чобѧни тўре звѧно на ѧвцу да чују дѧ су ако се изгўбе, да ји нѧђу.

зѧб м (инстр. јд. зѧбем) *в. олас*.

зомбйљ м (инстр. јд. зомбйљем) *сукнена торба у коју су чобани носили храну*. – Чобѧни пѧђу да тѧру стѧку и понѧсу лѧба у зомбйљу.

И

изјѧлови се свр. *побаци плод, не роди младунче, не донесе га на свет*. – Ћу да закѧљем онў ѧвцу што се изјѧловила.

излѧгне се свр. в. испили се.

йл де фрѧнс (непром.) ж *раса оваца квалитетног меса и високе плодности*.

йспаша ж (дат. / лок. јд. йспаше) *напасање животиња, најчешће оваца и коза*. – Мѧрѧо си свѧко јўтро да вѧдиш стѧку на йспашу.

испйли се свр. *излегне пилиће (пачиће, гушчиће, ћуриће) из јаја*. – Лѧни се испй лйле трий кокѧшке.

йш узв. *за терање кокошака*.

Ј

јаје јајѧта с (инстр. јд. јајѧтем) *јајна ћелија кокошака (патака, гуски, ћурки), окружена љуском, која се користи у исхрани људи, а из које се могу излећи пилићи (пачићи, гушчићи, ћурићи)*. – Имѧу нѧке кокѧшке, нѧсе јаја са зелѧном љўском.

јајлов, -а, -о *који није плодан, која није бременита, оплођена*. – Онѧ ѧвца ни зимўс остѧла јајлова.

ја́рма ж (дат. / лок. јд. ја́рмѐ) *млевени кукуруз.* – Мо́рам д’ йдем да умѣ́лем ма́ло ја́рмѐ говѣ́дима.

ја́сла с (само у мн.) *дрвен, дугачак и узак сандук са презградама у који се ставља сено да би јела стока.* – Напунѝо ји пўна ја́сла сѐна.

јѣ́кш узв. за дозирање оваца.

јо́јца узв. за дозирање оваца.

јоркши́р м (инстр. јд. јоркши́рѐм) *енглеска раса свиња које дају доста мяса.*

ју́не ју́нѐта с (инстр. јд. ју́нѐтем) *теле старије од шест месеци.*

ју́нйца ж (дат. / лок. јд. ју́нйце) *млада крава која се није отелила.*

К

квѣ́че несвр. *оглашава се квоц-квоц (о квочки).* – Квѣ́чка квѣ́че кад ва́би ма́ле пйли́ће.

квѣ́чка ж (дат. / лок. јд. квѣ́чке) *кокошка која лежи на јајима или води пилиће.*

кй́ш узв. за терање свиње.

клѣ́мпав, -а, -о *који има велике уши (најчешће овца или коза).* – Ће да оставимо и ону́ клѣ́мпаву о́вцу.

кљу́н м (инстр. јд. кљу́нем) *издужен орган на врху усног отвора живине.* – И квѣ́чка ји ва́би па ји да́ из кљу́на штá нашла.

ковѣ́чница ж (дат. / лок. јд. ковѣ́чнице) *зграда у којој се поткивају краве и коњи.* – Има́о је́дан чо́век у сѣлу што́ држа́о ковѣ́чницу и поткива́о ко́ње.

коза́р м (инстр. јд. коза́рѐм) *човек који гаји или чува козе.* – Он био коза́р кад био мла́д.

коза́рка ж (дат. / лок. јд. коза́ркѐ) *жена која гаји или чува козе.* – Пу́но по́ље би́ло коза́ра̂ и коза́рки.

кока́ће несвр. *оглашава се кад снесе јаје (о кокошки).* – Етѣ́ је ђпет је́дна кока́ће, а нй́је йшла на гњѣздо да снѣ́се.

ко́кйца ж (дат. / лок. јд. ко́кйце) *в. пилка.*

кокоша́р м (инстр. јд. кокоша́рѐм) *дрвени објект где спавају кокошке, кокоши́њац.* – Мо́ра да се погле́дне ўвече, а́ко заборáвиш да затво́риш кокоша́р, мо́же да до́ђе лисйца и повáта свѣ́ коко́шке.

ко́њче ко́њчета с (инстр. јд. ко́њчетом) *млади коњ.*

конце́нтра́т м (инстр. јд. конце́нтра́тѐм) *врста сточне хране којом се најчешће хране младунци након престанка дојења или одрасле товне једнике.* – Кад го́д оти́ђе у гра́д купи ца́че конце́нтра́та.

кори́то с (инстр. јд. кори́тем) *дрвена дугачка посуда из које животиње једу сточну храну.* – Ту́ри ма́ло конце́нтра́та ја́гацима у кори́то.

ко́рпа ж (дат. / лок. јд. ко́рпѐ) **1.** *посуда исплетена од врбовог прућа која има две ручке и у коју се стављају клипови кукуруза при брању.* – Нй́је сва́к зна́о да плетѣ ко́рпе, са́мо по не́ки. **2.** *предмет исплетен од врбовог прућа који се*

ставља кравама и воловима на нос и уста да не би пасли док вуку кола или ору. – Говедима се тўри ко́рпа да не застǎјкују да пǎсǔ тра́ву по́ред пу́та.

котѝља ж (дат. / лок. јд. котѝље) *свиња која се опрасила, која има и доји мале прасиће.*

кѡфа ж (дат. / лок. јд. кофѣ) *пластична или метална посуда са ручком из које стока пије воду. – Одне́си овца́ма јѣдну ко́фу воде́.*

кѡц-кѡц узв. *за дозивање кокошака.*

кѡчар м (инстр. јд. кѡчарем) *даскама ограђен простор испред сви́нца, место где се хране сви́ње. – Ваља́ да исчи́стим кѡчар.*

коша́ра ж (дат. / лок. јд. кошǎре) *ограђен простор у пољу где се затварају овце. – Не́су мо́ра́ле ђвце да се на по́дну до́терју́ ка ку́ћи, но оста́ну у пољу затво́ре се у кошǎру.*

коши́р м (дат. / лок. јд. коши́рем) *велика корпа исплетена од врбовог пру́ћа која има две ручке и која служи за ношење сена. – Ћде и тўрио пўн коши́р се́на на ле́ђа.*

крѡдо с (инстр. јд. крѡдем) *група сви́ња. – Ранѝ́је се те́рало це́ло крѡдо сви́ња да се чу́ва.*

крѣ́чи несвр. *оглашава се звуцима налик на крештање (о мисирки, кокошки). – Си чу́о мисѝ́рку да крѣ́чи?*

кри́ло с (инстр. јд. кри́лѣтем) *део тела код живине који представља предње екстремитете. – Па́ла коко́шка и поломи́ла кри́ло.*

куко́шка ж (дат. / лок. јд. куко́шке) *кокошка.*

кукури́че несвр. *оглашава се кукурику (о петлу). – Кукури́че пе́тао, ће се ме́ња вре́ме.*

куку́руз м (инстр. јд. кукурўзем) *једногодишња биљка која се користи као сточна храна, а чији плод представљају зрна скупљена на клипу. – По́сле ни јѡш оста́је да обѣ́remo куку́руз и посѣ́чѣмо тр́ску, да исчи́стимо њѝву.*

кунѝ́ћ м (инстр. јд. кунѝ́ћем) *глодар сличан зецу.*

ку́тлица ж (дат. / лок. јд. ку́тлице) *пластична или метална посуда којом се сипа сточна храна. – Мо́жеш да ў́знеш да зава́тиш и јѣдну ку́тлицу ме́киња.*

ку́с, -а, -о *који се односи на животињу без репа. – Све́ ку́се ђвце имǎу.*

Л

ла́ндрас м (инстр. јд. ла́ндрасем) *врста сви́ња са великим ушима која се гаји за тов.*

ла́сас, -та, -то *који има светлији стомак од остатка тела.*

лиња́, несвр. *мења длаку, скида длаку са себе (о стоки). – Ма́чке се лиња́у ле́ти.*

липица́нер м (инстр. јд. липица́нѣрем) *раса коња беле боје.*

ли́пцао, -ла, -ло *који је угинуо (о животињи). – Имǎли смо и ма́чку, ал' ѡна ли́пцала.*

ли́сас, -та, -то *који има белу длаку преко чела.*

лиснѣк м (инстр. јд. лиснѣкѣм) *зденута сува шума. – Зѣми се дѣјѣ козѣма лиснѣк да јѣду.*

лопарѣца ж (дат. / лок. јд. лопарѣце) *дрвена лопатица која служи за мешање сточне хране, најчешће мекиња растворених у води. – Ћзнеш лопарѣцу и мѣраш дѣбро да промѣшаш мекѣње.*

Љ

љѣска ж (дат. / лок. јд. љѣске) *заштитна чврста опна јајета. – Пѣле кљѣнем проврѣти онѣ љѣску и такѣ се излѣгне.*

М

мачѣга ж (дат. / лок. јд. мачѣге) *прут који носе чобани и којим терају овце. – Чѣбѣнин пѣђе за овцѣма и понѣсе мачѣгу, да ји врѣти ако нѣгде побѣгну.*

меденѣца ж (дат. / лок. јд. меденѣце) *врста звона која се ставља на овна предводника, да се стадо на паши не би изгубило. – Ранѣје стѣка носѣла и меденѣце.*

мекѣће несвр. *оглашава се меее (о кози). – Глѣдна је кѣза, чим мекѣће.*

мекѣње ж (pl. tantum) *производ који се добија млевењем пшенице и који се користи као сточна храна. – Дѣо сам говѣдима пѣну кѣфу мѣкиња.*

метилѣѣв, -а, -о *који има паразитско обољење, метилѣе (најчешће овца). – Нѣши јѣгаци нѣсу метилѣѣви.*

мисирѣн м (инстр. јд. мисирѣнем) *мужјак мисирке.*

мисѣрка ж (дат. / лок. јд. мисѣрке) *морка, моркача, бисерка.*

мисѣрче мисѣрчета с (инстр. јд. мисѣрчетем) *младунче мисирке.*

мѣц узв. *за дозивање свиње.*

млѣчна (само у ж. роду) *која даје доста млека (об. о крави). – Млѣго дѣбра крѣва, млѣчна.*

морѣвка ж (дат. / лок. јд. морѣвке) *аутохтона раса свиња црне боје.*

мрче се несвр. *полно се спаја ради оплођења (о овци). – Сѣноћ се мрѣала ѣвца.*

мѣћак мѣћка м (инстр. јд. мѣћкѣм) *јаје из ког се не може излећи пиле, покварено јаје. – Бѣци тѣ јѣје, вѣдиш да мѣћак.*

мѣче несвр. *оглашава се мууу (о крави). – Штѣ мѣче крѣва?*

Н

набрѣко, -ла, -ло *који се најео младе детелине, надувен (најчешће о овци). – Тѣро ѣвце у дѣтелину, па кад ји врнѣо ка кѣћи, ѣне свѣ набрѣкле.*

накрѣми, накрѣмим свр. *дѣ стоки со, помешану са премѣљом, а на Божић осим соли дѣ јѣј и хлеб мешен специјално за ту прилику. – Е пѣсле се ваља да се онѣ ѣзне да се накрѣми стѣка.*

намѣри, намѣрим свр. *нахрани стоку. – Цдо да намѣрим стѣку.*

на́нос м (инстр. јд. на́носем) *заметак у јајету*. – Кад разлупаш јаје, па се види да има на́нос.

на́рѣмак на́рѣмка м (инстр. јд. на́рѣмкем) *одређена количина сена која се одједном носи у рукама*. – Положио сам им цео на́рѣмак да не блејѣ.

наса́ди, наса́дим свр. *стави кокошку, патку, гуску, ћурку на гнездо са јајима да лежи да би се извели младунци*. – Она се једна била расквоцала, па сам је наса́дила.

носѣ́ља ж (дат. / лок. јд. носѣ́ље) *кокошка која се чува само за производњу јаја из којих се не могу излећи пилићи јер нису оплођена*. – Имамо до́ста на́шија кокошака, ал' он купио и две носѣ́ље.

Њ

ња́че несвр. *оглашава се њааа (о магарицу)*. – Магарац њ́аче у шта́ле.

О

о́бер м (инстр. јд. о́берем) *црвена креста на врху главе кокошки и петлова*. – Ка́ки о́бер она́ пѣтао́ йма, свѣ се црвенѣ!

обли́зни се свр. *роди два младунца (о крави, кобили, магарици, овци, кози)*. – Па́н-тим да ни се са́мо једно́м била обли́знила кр́ва.

о́вас о́вса м (инстр. јд. о́всѣм) *једногодишња житарица разгранатог класа која се користи у исхрани стоке, а која касније сазрева од осталих врста житарица*. – Пшеницу смо овр́ли, још о́вас оста́о.

овни́че овни́чета с (инстр. јд. овни́четом) *млади ован*.

овча́р м (инстр. јд. овча́рѣм) *човек који гаји или чува овце, пастир*. – Коли́ко йма овча́ра у ва́шем сѣлу?

овча́рка ж (дат. / лок. јд. овча́рке) *жена која гаји или чува овце, пастирка*. – Ако о́вце чу́ва же́на, о́ни велѣ да је овча́рка.

ождре́би се свр. *роди ждребе (о кобили)*. – Коби́ла се ождре́би.

оја́гњи се свр. *роди јагње (о овци)*. – Свѣ се о́вце оја́гњи́ле.

оја́ри се свр. *роди јаре (о кози)*. – Оја́рила ни се бе́ла ко́за.

окдо́зи се свр. *в. оја́ри се*.

окдо́ти се свр. *роди младунче (најчешће о свињи)*. – Је л' ти се око́тила сви́ња?

ооо узв. *за заустављање краве*.

опра́си се свр. *роди прасе (о свињи)*. – Којѣ пѹт се опра́сила та сви́ња?

осемѣ́ни, осемѣ́ним свр. *оплоди се на вештачки начин (о крави)*. – Дола́зио ветерина́р те осемени́о кр́ву.

отѣ́ли се свр. *роди теле (о крави)*. – Нома́дѣ ни се отели́ла кр́ва.

отроја́ни се свр. *роди три младунца (о крави, овци, кози)*. – Де́си се поне́кад да се не́ка о́вца троја́ни.

ошѹ́га се свр. *зарази се шугом (о свињи)*. – Са́д рѣтко ймаш да чу́јеш да се ошѹ́гу сви́ње.

П

пантљича́ра ж (дат. / лок. јд. пантљича́ре) *заразно обољење црева стоке које изазива једна врста плоснатог црва. – Мòжда и кўче йма пантљича́ру.*

па́ри се несвр. *спаја се полно ради оплођења (најчешће о свињи, кози). – Па́рила се сви́ња.*

па́сѐ несвр. *кида траву устима и једе је (о животињама). – Отѐро òвце да па́сѹ.*

пасти́р м (инстр. јд. пасти́рѐм) *човек који чува стоку. – Ђн је био млòго дòбар пасти́р, одједа́ма тѐро по стò òваца и кòзà да чу́ва.*

пасти́рка ж (дат. / лок. јд. пасти́ркѐ) *жена која чува стоку, пастирица. – Нѐсу у на́шем сѐлу б́иле пасти́рке затò што жѐне нѐсу ктѐле да чу́вају стòку.*

па́ша ж (дат. / лок. јд. па́ше) *напасање оваца, коза и крава, испаша. – Отѐро òвце на па́шу.*

пе́ва несвр. в. *кукуриче.*

перуша́ се несвр. *уклања перје са себе (о живини). – У лѐто се перуша́у кокòшке.*

перуши́на ж (дат. / лок. перуши́не) *перје. – Ода́кле ли је она́ перуши́на, ки да нѐки зàкло кокòшку.*

пи́лка ж (дат. / лок. јд. пи́лке) *млада кокошка која још није почела да носи јаја.*

пи́лу-пи́лу узв. *за дозивање кокошака.*

пи́ргас, -та, -то *који је шарен, разнобојан (најчешће о кокошки). – Има́ли смо јѐдну пи́ргасту кокòшку, нй́ко нй́је имаò лѐпшу у цѐлѐм сѐлу.*

пирòтска òвца *врста овце која има дуг реп.*

пова́ђа несвр. *поново манифестује полни нагон, ако не остане бременита након претходног спајања ради оплођења (најчешће о крави). – Изглѐда да она́ кра́ва òпет пова́ђала.*

пòјилица ж (дат. / лок. јд. пòјилице) *метална посуда елипсастог облика која служи за појење говеда. – Ви́ше не мòра да пој́имо говѐда, сàд смо тўрили пòјилице.*

пòлог м (инстр. јд. пòлòгем) *једно јаје које се оставља у гнезду да би на том месту кокошка легла да снесе јаје. – Ђбавезно мòра да òстàне пòлог у гњездѐту.*

помр́кује се несвр. *поново се спаја полно ради оплођења, када претходно полно спајање није довело до оплођења (о овци или кози) – Она́ се òвца òпет помр́кује.*

порѐди, порѐдим свр. *нахрани и напоји стоку и очисти шталу. – Јѐси ли порѐдиò стòку?*

поткй́ва, поткй́вам несвр. *ставља потковице коњима и говедима на копита. – Ода́вно нѐсмо поткй́вали говѐда.*

поткива́ч м (инстр. јд. поткива́чѐм) *занатлија који поткива говеда и коње. – У сѐлу имаò сàмо јѐдан поткива́ч.*

прамѐнка ж (дат. / лок. јд. прамѐнке) *аутохтона домаћа овца.*

првотѐлка ж (дат. / лок. јд. првотѐлке) *крава која се први пут отелила. – Тò млàда кра́ва, првотѐлка.*

прегорй свр. *престане да даје млеко до следећег рађања младунца (о женкама сисара).* – Млеко дајемо млекáру зато што крáва није прегорéла.

прежйва несвр. *поново жваће храну (о крави, овци, кози).* – Кад се напáсê, крáва лёгне у лáд и прежйва.

прёмйља ж (дат. / лок. јд. прёмйље) *в. јарма.*

пренѡвак пренѡвка м (инстр. јд. пренѡвкем) *подмладак, новорођено младунче стоке.* – Да чáстите, ймате пренѡвце!

прйплод м (инстр. јд. прйплѡдем) *стока која се оставља за размножавање.* – Штá си свê оставио за прйплод?

пронёсе свр. *први пут почне да носи јаја, или поново почне да носи јаја након неког времена (о живини).* – Прѡнеле свê пйлке.

пронѡкче пронѡкчета с (инстр. јд. пронѡкчетом) *прво јаје, најчешће мало и крваво, које кокошка снесе.* – Нáшо сам јѡдно пронѡкче у гњездѣту.

пррр узв. *за дозивање кокошака.*

прўт м (инстр. јд. прўтем) *танка гранчица дрвета очишћена од лишћа којом чобани ишибају стоку.* – Ако си пѡшо да тѣрaш ѡвце, понѣси прўт.

Р

разлѣгне се свр. *почне да лежи на јајима да би се на тај начин извели младунци (о кокошкама и живини уопште).* – Изглѣда да се разлѣгла онá кокѡшка.

рањенийца ж (дат. / лок. рањенийце) *свиња која се тови за пастрму.*

рзáк м (инстр. јд. рзáкѣм) *вепар за приплод, неуштројен вепар.*

рѣп м (инстр. јд. рѣпем) *продужетак на задњем делу тела стоке.* – Крáва удáра рѣпем и брáни се од мўвá.

рѣпат, -а, -о *који има реп (о животињама).* – Његѡве ѡвце нѣсу репáте, свê кўсе.

рйче несвр. *в. муче.*

рѡг м (инстр. јд. рѡгѣм) *рожната израслина на глави стоке (најчешће крава, овнова, коза).* – Поломйла кѡза рѡг.

рѡгат, -а, -о *који има рогове (најчешће крава, ован, коза).* – Не држймо рогáте овнѡве.

романѡвска ѡвца *врста оваца које имају црну главу и црне ноге и које се одликују изузетном плодношћу.*

рўно рўнѣта с (дат. / лок. јд. рўнѣтем) *ошишана вуна са оваца.* – Бйло вѣлико рўно на онѣ ѡвцѣ.

С

сандўче сандўчета с (инстр. јд. сандўчетом) *дрвена посуда у којој се крупној стоци даје премиља.* – Јѡш нйсам йзно сандўче што сам мáлопре говѣдима дáвао прёмйљу.

свињáрац свињáрца м (инстр. јд. свињáрцѣм) *објект где спава свиња, свињац.* – Мѡрам да почйстим свињáрац.

- сѣдало** с (инстр. јд. сѣдалем) *даске на којима леже кокошке у кокошињу*. – Кокошке већ посѣдале на сѣдало.
- сѣдло** с (инстр. јд. сѣдлем) *део јахачке опреме која се ставља на леђа коња и која служи за седење јахача*. – Мора добро да се држиш у сѣдлу да не паднеш.
- сѣно** с (инстр. јд. сѣнем) *осушена трава која се користи у исхрани стоке*. – Није водио овце на пашу, данас ји положио сѣно.
- сйка-сйка** узв. *за дозивање оваца*.
- силѧжа** ж (дат. / лок. јд. силѧжѧ) *производ који се добије од млевења зеленог кукуруза и зелене трске и користи као сточна храна*. – Нѧсмо правили силѧжу овѧ године.
- симентѧлка** ж (дат. / лок. јд. симентѧлкѧ) *врста високомлечне краве*.
- сјѧгња** (само у ж. роду) *бременита овца*. – Све овце сјѧгње.
- сјенйчка** ж (дат. / лок. јд. сјенйчке) *врста овце беле главе и црних колутава око очију*.
- скѧзна** (само у ж. роду) *бременита коза*. – Није скѧзна онѧ бѧла кѧза.
- скѧтна** (само у ж. роду) *бременита животиња (обично свиња)*. – Скѧтна ни свйња.
- слѧма** ж (дат. / лок. јд. слѧмѧ) *осушена стабла житарица која остају након вршидбе и која се простиру да стока спава на њима, или се стављају у гнездо*. – Однеси маљо слѧме да прѧстреш говѧдима.
- снѧсе** свр. *избаци јаје (о живини)*. – Јѧтрос снѧле трй кокошке.
- солйло** с (инстр. јд. солйлем) *дрвено сандуче у које се ставља камена со да би је лизале овце*. – Овце полѧгѧле код солйла.
- сплѧчина** ж (дат. / лок. јд. сплѧчине) *остаци од људске хране којима се хране свиње*. – Данѧс сам дѧо свињама нѧке јѧбуке и сплѧчину.
- сплѧчинѧра** ж (дат. / лок. јд. сплѧчинѧре) *кофа или нека друга посуда у коју се бацају остаци људске хране (сплѧчина)*. – Пѧкла сплѧчинѧра, па стрвй сѧфт свѧд грѧдом.
- стѧдо** с (инстр. јд. стѧдем) *група оваца или коза*. – Цѧло стѧдо пѧсѧ на ливѧде.
- стѧлна** (само у ж. роду) *бременита крава*. – Да л' је стѧлна крѧва?
- стѧј** узв. *за заустављање крава док вуку кола*.
- стѧка** ж (дат. / лок. јд. стѧке) *заједнички назив за све домаће животиње*. – Ујѧтру се прво порѧди стѧка, па пѧсле мѧш д' йјеш да рѧдиш нѧшто. **крѧпна** ~ *опити назив за групу животиња којој припадају краве, коњи и магарци*. **сйтна** ~ *опити назив за овце, козе и свиње*.
- стѧчни**, -на, -но *који припада стоци*. ~ **брѧшно** *нупроизвод који се добија приликом млевења пиенице, а који се користи у исхрани стоке*. – Нисам тѧро свињама стѧчно брѧшно, сѧмо цйбру јѧле.

Т

- тимѧри**, тимѧрим *несвр. четка коња*. – Свѧко јѧтро тимѧрио кѧња.
- тѧр** м (инстр. јд. торѧм) *тарабама огрѧђени простор где се затварају овце, најчешће у пољу*. – Тѧрали смо овце дѧле у тѧр те смо ји затвѧрали.

тõрина ж (дат. / лок. јд. тõрине) *остатак сена у јаслима*. – Пõсле се сãмо покўпе онõ тõрине и избãце из јãсала.

тражи несвр. *манифестује полни нагон*. – Ченї ми се да онã крава тражи бика.

тр̑ска ж (дат. / лок. јд. тр̑ске) *стабло кукуруза које се користи у исхрани крава*. – Полажемо ји и тр̑ску.

Ћ

ћўба ж (дат. / лок. јд. ћўбе) *густо и велико перје на глави кокошке*. – Вїди колїка је онã ћўба онõ кокõшке, свѣ ју се õчи не вїде.

ћўбас, -та, -то *који има густо перје на глави, ћубу (о кокошкама)*. – Ѐма нѣки што држї сãмо ћўбасте кокõшке.

ћўма ж (дат. / лок. јд. ћўме) *више снопова трске спојених у једну гомилу*. – Енѣ де дõле у њїве направио десетїну ћўма.

ћўрче *ћўрчета* с (инстр. јд. ћўрчетом) *младунче ћурке, ћуре*.

У

ўже *ўжета* с (инстр. јд. ўжетем) *танак конопац којим се везује стока*. – Мãлѣм телѣту се не тўра õдма ўже око гўше.

ўјесту *узв. за померање краве са места на ком стоји*.

укõшка, *укõшкам* свр. *спојити говеда у један јарам*. – Нїје имãо трãктор ки сãде, но си мõрãо да укõшкаш краве па да рãдиш нѣшто.

улãр м (инстр. јд. улãрем) *поводац за коња или говеда*. – Увãти кõња за улãр па вõди.

урлã несвр. *оглашава се урлањем (о ћурану)*. – Ѓуран чїм пõчне да урлã, õдма и рѣп рашири.

Ф

фр̑кће несвр. *снажно избацује ваздух кроз нос (о коњу)*. – Пãзи се да се не цїдне кõњ кад пõчне да фр̑кће.

Х

хõлштајн м (инстр. јд. хõлштајнем) *врста говеда*. **црвѣни** ~ *која су браонкасте боје*. **шарѣни** ~ *која су шарена (црно-бела)*.

Ц

цврцїн м (инстр. јд. цврцїнѣм) *мужјак цврцинке, цврцан*.

цврцїнка ж (дат. / лок. јд. цврцїнкѣ) *патуљаста кокошка*.

цврцїнче *цврцїнчета* с (инстр. јд. цврцїнчетом) *младунче цврцинке*.

цигãја ж (дат. / лок. јд. цигãје) *врста оваца које имају црну олаку на глави*.

црвѐн вѣтар м *болест свиња*. – Шприцали ји ветерина́ри онома́д за црвѐн вѣтар.

Ч

ча̀поња́к м *ча̀поња́к* (инстр. јд. ча̀поњкем) *прст код папкара, папак*. – Она́ ђвца не́што ке́ца, сйгурно мо́ра да ју се исчи́сти ча̀поња́к.

ча̀глава́ (само у ж. роду) *која нема млеко у једном делу вимена (крава, овца, коза)*. – Мо́ра да прода́мо ону́ ча̀гладу ђвцу, то́ ви́ше не сме́ да оста́је да се јагњи́.

чешагѝја ж (дат. / лок. јд. чешагѝје) *метална справа са зупцима која се користи за тимарење говеда и коња*. – Ваља́ да се чешагѝјом истима́ре кра́ве.

чоба́нин м (инстр. јд. чоба́нинем) *човек који чува стоку, најчешће овце и козе*. – Мој де́да је био чоба́нин, ђн те́ро сто́ку по лйвада́.

чоба́нка ж (дат. / лок. јд. чоба́нке) *жена која чува стоку, најчешће овце и козе*. – То рани́је све йшли чоба́ни и чоба́нке да те́рау сто́ку.

чува́рка ж (дат. / лок. јд. чува́ркѣ) *електрична ограда за чување стоке у пољу*. – Све она́мо огра́дили, ту́рили чува́рку и са́д кра́ве ту́ па́сѹ, не́ма да се се́ди по́ред њи́.

чу́љас, -та, -то *који има мале уши*. – Све се поја́рили чу́љасти ја́рйћи.

Џ

џи́бра ж (дат. / лок. јд. џи́бре) *остатак комине после печења ракије који се користи у исхрани свиња*. – Ка́д не́смо пе́кли раки́ју, доно́сили смо џи́бру из се́ла да да́мо свиња́ма.

џи́дне се свр. *снажно замахне ногом (најчешће о крави и коњу)*. – Ђће мла́да кра́ва да се џи́дне ако ни́је научи́ла да се му́зе.

Ш

ши́ја ж (дат. / лок. јд. ши́је) *врат живине*. – Ја́ ува́тим пе́тла па га ча́с преко́љем пре́ко ши́је.

шиље́же *шиље́жета* с (инстр. јд. шиље́жетем) *јагње које има годину дана*.

шипа́ре *шипа́рета* с (инстр. шипа́ретем) *прасе које има годину дана*.

ши́ша, ши́шам несвр. *уклања маказама вуну са оваца*. – Сви́ мй́сле то́ тако́, ал' ни́је ла́ко ни да се ши́шау ђвце́.

шота́н м (инстр. јд. шота́нем) *патак*.

шо́тка ж (дат. / лок. јд. шо́тке) *патка*.

шо́че *шо́чета* с (инстр. јд. шо́четом) *паче*.

шпри́ца, шпри́цам свр. *даје инјекцију животињама*. – Дола́зили ветерина́ри да шпри́цу праси́ће.

шта́ла ж (дат. / лок. јд. шта́ле) *грађевина у којој борави стока*. – Је л' си затвори́о вра́та на шта́ле?

шўга ж (дат. / лок. јд. шўге) *кожна болест свиња која најчешће настаје због нечистоће простора у ком бораве, а која изазива велики свраб.* – Нёмѡу сѡд свїѣ шўгу.

шўт, -а, -о *који је без рогова (најчешће коза, овца).* – Не држїмо рогѡте ѳвнове, сѡмо шўте.

S

ср̣сѡвац ср̣сѡвца м (инстр. јд. ср̣сѡвцем) *в. цврцин.*

ср̣сѡвка ж (дат. / лок. јд. ср̣сѡвке) *в. цврцинка.*

ср̣сѡвче ср̣сѡвчета с (инстр. јд. ср̣сѡвчетом) *в. цврцинче.*

6. Закључне напомене

У нашем раду представили смо сточарску лексику села Игош код Бруса. Након теренског истраживања, спровели смо анализу грађе. Све прикупљене лексеме поделили смо у једанаест тематских целина, а потом и лексикографски обрадили сваку појединачну лексему, при чему смо се служили моделом датим у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика*. Један део рада посветили смо и објашњењу формирања одредница и начину лексикографске обраде сакупљених лексема.

Како је наше истраживање показало, после тематске целине која се односи на опште називе домаћих животиња, лексички су најбогатије тематске целине које се односе на размножавање стоке, исхрану стоке и делове тела стоке. Осим тога, важно је истаћи и да унутар наше грађе можемо наћи и одређен број синонима. Највише синонима проналазимо у групи лексема којима се именују општи називи домаћих животиња, где се често једна лексема подударе са стандарднојезичком (евентуално може постојати разлика у акценту): *свїѣ*, *прѡсе*, *пѡтка*, *кокѡшка*, док друга представља лексички или фонетски дијалектизам: *гурѡча*, *гўре*, *шѡтка*, *кукѡшка*.

Важно је напоменути и да неке лексеме које смо сакупили нашим истраживањем нису забележене у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* (уз напомену да речник није завршен и да нисмо могли имати потврду за све лексеме), или су забележене, али са другим значењем. То су пре свега поједине лексеме којима се именују расе животиња (*алтїнка*, *бергѡмо*, *дўрок*, *їл де фрѡнс*), затим узвици за дозивање животиња (*јѣки*, *јѡјца*), те лексеме које именују врсту животиња (*гўкче*), део тела животиње (*грўње*), оглашавање животиње (*кокѡће*). Такође, у поменутом речнику нису забележени ни фонетски дијалектизми *зомбїљ*, *кукѡшка* (али постоје лексеме *зембїљ* и *кокошка*).

Спроведено истраживање је показало да је сточарска лексика овог краја изузетно богата, будући да смо успели да забележимо велики број

различитих лексема које припадају различитим врстама речи (именицама, придевима, глаголима и узвицима). С обзиром на то да је реч о недовољно истраженом подручју, истичемо да је потребно наставити лексиколошка, али и друга лингвистичка истраживања овог краја.

Цитирана литература

- АРСИЋ, Миролjub. *Игрош, хроника једног села*. Крушевац: Бест принт, 2010.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко и др. *Пастирска лексика југоисточне Србије : колективна монографија*. Ниш: Српска академија наука и уметности, Огранак САНУ у Нишу, 2020.
- ИВИЋ, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика : увод и штокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска, 1985.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија и САВИЋ, Сандра. „Називи за стоку према времену млађења и узрасту”. У: Александар Лома (гл. ур.), Недељко Богдановић (ур.), *Пастирска лексика призренско-тимочких говора* (стр. 73–91). Ниш: САНУ, Огранак у Нишу, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2024.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ, Тања. „Фрагмент сточарства на језичкој слици света југоисточних српских говора (први део)”. У: Недељко Богдановић (ур.), *Пастирска лексика југоисточне Србије* (стр. 49–86). Ниш: Српска академија наука и уметности, Огранак САНУ у Нишу, 2020.
- РАДИЋ, Првослав. *Копачички говор, етногеографски и културолошки приступ*. Београд: Српска академија наука и уметности, Етнографски институт, 2010.
- РСАНУ I–XXI: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик, 1959–2021.
- СТЕВАНОВИЋ, Јована. „Сточарска лексика села Секурич код Рековца”. У: Љиљана Скробић, Стефан Здравковић (ур.), *Наука и студенти СТУДКОН, тематски зборник радова са скупа СТУДКОН 4 одржаног 10. новембра 2018* (стр. 73–87). Ниш: Филозофски факултет, 2023. <<https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/zbornici/2023/studkon-4>> 7. 5. 2025.

Tamara S. Minić

FROM CATTLE LEXICON OF THE VILLAGE IGROŠ NEAR BRUS

This paper deals with lexicographic processing of cattle lexicon of the village Igroš near Brus, which belong to *kosovsko-resavski* dialect. The paper utilizes the *Upitnik za prikupljanje stočarske leksike* by Nedeljko Bogdanović, that is compiled at the end of monograph *Pastirska leksika jugoistočne Srbije* (2020). All collected

lexemes were classified into 11 separate thematic categories, and were examined according to the model provided by *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. After each title of the dictionary article, grammatical information and word definitions can be found, additionally, context in which they occur is provided for some of lexemes. Since this research shows the diversity of cattle lexicon, the continuation of similar research and collection of such dialect-based lexis of this area is strongly emphasized.

Keywords: lexicology, lexicography, dialectology, cattle lexicon, Игош village, Brus

ФИЗИЧКЕ ОСОБИНЕ МУШКАРЦА У „РЕЧНИКУ ЛЕСКОВАЧКОГ ГОВОРА” БРАНИСЛАВА МИТРОВИЋА

Предмет овог истраживања јесу атрибутивне именице из лесковачког говора које се односе на физички изглед мушкарца. Циљ овог истраживања је утврдити како нативни говорник види човека, из које перспективе, као и шта уочава на њему као доминантно од физичких карактеристика. Преко проучавање грађе треба утврдити како нативни говорник види реалност која га окружује. Грађу чине именице позитивних и негативних физичких особина из „Речника лесковачког говора” Бранислава Митровића. Издвојено је укупно 128 лексема. Опис лексичког значења издвојеног материјала је анализиран у складу са методологијом савремених истраживања. Анализи издвојених лексема приступа се на два начина. Прво је примењена компоненцијална анализа, а онда теорија прототипа. Провера ексцерпираног материјала је извршена у теренском истраживању. Резултати нуде сазнања о богатству лексичког фонда лесковачког говора, о прототипичним представницима позитивно и негативно мотивисаних атрибутивних именица, као и представу о језичкој слици света типичног представника дијалекатске заједнице.

Кључне речи: српски језик, лесковачки говор, атрибутивне именице мушког рода, компоненцијална анализа, теорија прототипа.

Увод

Проучавање лексичког значења може понудити значајна сазнања о језику и менталитету једне заједнице. Могуће је приступити језику из угла антропоцентричне лингвистике, где се језик човека посматра као средство изражавања, успостављања контакта са другима, као и средство долажења до циља. Будући да се човекове карактеристике пресликавају на језик, посредством језика се уочавају социјалне, психолошке и физичке карактеристике (САВИЋ-ГРУЈИЋ 2017: 15). Овакву везу језика и појавног света

¹ a.mitic-19606@filfak.ni.ac.rs

² Овај рад је финансирао Министарство науке, технолошког развоја и иновација у оквиру пројекта 451-03-136/2025-03/ 200371.

проучава етнолингвистика. У „Речнику лингвистичких термина” Института за српски језик САНУ (види <https://www.lingvistickitermini.rs/pojmovnik/etnolingvistika/>) етнолингвистика се у ужем смислу дефинише као део науке о језику који проучава повезаност са једне стране језика, а са друге стране духовне културе и народног менталитета. У ширем смислу етнолингвистика обухвата читав обим садржаја културе, народне психологије и митологије. Главни појам етнолингвистике је језичка слика света. „Језичка слика света један од кључних појмова лингвокултурологије и когнитивистике, који се може дефинисати као израз човекове способности да обликује, структурише, концептуализује слику стварности у својој културно-језичкој заједници” (види <https://www.lingvistickitermini.rs/pojmovnik/jezicka-slika-sveta/>). Стана Ристић и Ивана Лазић Коњик у раду „Развојне тенденције етнолингвистике у савременој српској лингвистици” представљају развој етнолингвистике у Србији под утицајем двеју највећих школа: московске (руске) и лублинске (пољске). Ауторке (2018: 350) подвлаче: „московска етнолингвистичка школа доследно инсистира на наведеним разликама између језичких знакова и знакова језика културе, уважавајући и њихову међусобну сличност и веома расплинуту, тешко одредиву границу између њих. По томе се разликује од ставова идејно веома блиске лублинске етнолингвистичке школе, која заступа став да сва културна значења било ког вида улазе у језичку семантику која се именује / исказује речима а реализује у виду језичких стереотипа.” Поред дефиниције постулате и достигнућа етнолингвистичких истраживања у Србији са поменутим школама, као и са англоамеричком лингвистичком антопологијом, Ристић и Лазић Коњик (2018: 353) долазе до закључка да се профилисаност какву са собом носи једна етнолингвистичка школа може постићи у српској науци тек када се истраживачи окупе у једној институцији и у оквиру једног програма.

Поред бројних проучавања лексичких значења стандардног српског језика, посебну пажњу привлаче и истраживања овог типа која су спроведена на дијалекатским говорима. Оваква истраживања имају велики потенцијал, који се све више препознаје и експлоатише у домаћој лингвистици. Због наведених чињеница овај рад се бави истраживањем лексичког значења атрибутивних именица на дијалекатском простору.

„Изоштравању лексичке слике једног говорног подручја значајно доприноси и утврђивање семантичког опсега лексичких јединица које се односе на означавање лица. Именовање и описивање човека у оквиру дијалекатског микросистема у великој мери одражава поглед на свет чланова те говорне заједнице, говори о историји њихове културе, социјалним односима, указује на лексичко-семантичку структуру говора и омогућава да се успоставе ареалне везе унутар дијалекта, али и с другим дијалектима у окружењу. Речју, изучавање механизма именовања доприноси и разумевању културног идентитета једне језичке заједнице” (САВИЋ-ГРУЈИЋ 2017:

15). Спознавањем лингвокултуролошке слике света откривамо механизме функционисања заједнице, веровања која су укореењена у самом језику, као и хијерархију која влада у заједници. Да бисмо дошли до оваквих података постоје различите методе лингвистичких проучавања језичког материјала. Ми ћемо у наставку искористити неке од когнитивнолингвистичких теорија, за које верујемо да ће нас довести до закључака о делу лингвокултуролошке слике света која је сачувана у језику. Одлучили смо да посматрамо лексик у пордучја лексовачког говора, јер она у многоме одступа од стандарда, богата је архаичним елементима, а налазимо и лексеме које су већини говорника осталих дијалеката непознате.

Постоје различити методи и теорије које се примењују приликом анализе лексичког значења. Неки од њих су компоненцијална анализа и теорија прототипа. „Растављање значења на минималне значењске елементе омогућава издвајање инваријантних и варијантних компонената и њихово рангирање у структури семантичког поља. На основу метода компоненцијалне анализе семантичко поље може бити представљено као скуп речи или њихових појединих значења, повезаних парадигматским односима, које у свом саставу имају општу (интегралну) сему, а разликују се по, најмање, једном диференцијалном знаку. Те семантичке ознаке и лексеме које их садрже образују хијерархијски организовану структуру. У различитим семантичким пољима исти семантички знак може имати различит хијерархијски статус, од категоријалне семе до диференцијалне компоненте нижег ранга. Компонденцијална анализа погодан је начин за анализу семантичког садржаја, јер пружа добру основу за детаљно и прегледно истраживање, за упоређивање значења вишезначница или за семантичку компарацију више речи. Као поуздан метод применљив је у категоризацији оних лексичких појава које одговарају истом сегменту стварности, а посебно је подесна за анализу именица са конкретним значењем” (МИЛОСАВЉЕВИЋ 2017: 39). Како се јавља потреба да се већи број лексема групише у надређене категорије, долази до потребе за применом теорије прототипа. Категорије често немају оштре границе, па се исти чланови јављају у већем броју категорија. Повезаност лексема се огледа у дељењу једне или више заједничких сема. Да би се нека категорија дефинисала, користи се појам типичног представника, који се зове прототип (ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 80). Теорија прототипа се везује за појам категоризације што се, према Витгенштајну (1980), везује са говорниковом способношћу да о ентитетима размишља као о члановима одређених група, односно категорија. Рош (ROSCH 1975) је, спроводећи бројне психолошке експерименте, дошла до схватања да се у центру сваке категорије налази њен најрепрезентативнији члан са типичним особинама дате категорије и он носи назив прототип. Остали чланови категорије се налазе на различитој удаљености од прототипа у зависности од своје сличности са њим, они који се мање подударају са њим налазе се на периферији

дате категорије, док се они са вишим степеном подударања налазе ближе центру категорије. Због наведених постулата две поменуте когнитивно-лингвистичке теорије, сматрамо их погодним за анализу одабраног дијалекатског материјала.

Овај рад је организован на следећи начин: након увода, следи поглавље са прегледом претходних истраживања, док је треће поглавље посвећено представљању методологије рада. У четвртом поглављу су представљени резултати истраживања. У петом поглављу износимо закључке, након чега следи попис цитиране литературе.

Претходна истраживања

Домаћи аутори су се бавили изучавањем лексичког значења из различитих углова. Изучавањем лексичког значења именица и придева у српском књижевном језику пре свих бавиле су се Рајна Драгићевић и Гордана Штасни. Рајна Драгићевић у књизи „Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику (творбена и семантичка анализа)” (2001) приступа анализираном материјалу из творбено-семантичког угла. Са друге стране Гордана Штасни у књизи „Речи о човеку: (номинација човека у српском језику)” (2013) цело поглавље посвећује именовању човека сходно његовом физичком изгледу, где детаљно разлаже значења атрибутивних именица мотивисаних лексемама за појединачне делове тела. Ова ауторка је приликом анализе материјала посебно истицала творбени аспект именица и на основу њега дала тумачење семантичких карактеристика. Рад Жарка Бошњакловића и Гордане Штасни „Атрибутивне именице мотивисане соматизмом глава у српском и македонском језику и њиховим дијалектима” (2019) указује на семантичку условљеност творбених карактеристика деривата именице „глава”. Материјал је посматран и са творбеног и са семантичког аспекта.

Што се дијалекатског подручја тиче, посебно је развијено истраживање лексичког значења призренско-тимочке говорне зоне. Значајно име у изучавању говора поменуте зоне јесте Радмила Жугић (види 2007, 2009, 2010а, 2010б, 2012, 2013), која се посебно интересовала за језичка изучавања семантичко-творбене анализе у овом крају, што је од посебног значаја за нашу тему. Овом приликом издвајамо монографију „Исказивање генитивних значења у говору јабланичког краја (у светлу призренско-тимочких говора као целине)” (2010в). Овде уочавамо примену когнитивне лингвистике приликом проучавања падежа у дијалектолошкој студији, што је допринело ефикаснијем посматрању постављеног лингвистичког проблема.

Међу лингвистима који су писали о језичкој слици света на првом месту издвајамо Јиржија Бартминског (Jerzy Bartmiński). Он у монографији из 1999. године, где расправља о језичкој слици света, износи постулате о

језичкој интерпертацији стварности као резултату субјективне перцепције говорника. Са друге стране у књизи ”Aspects of Cognitive Ethnosemantics” (2009) исти аутор указује на значај когнитивно-лингвистичког приступа лексичкој семантици. Поред њега ваља поменути и домаће ауторе који су дали значајан допринос оваквим истраживањима језика. Људмила Поповић у раду „Актуелна питања когнитивнолингвистичких проучавања српског језика” (2019) даје преглед резултата когнитивнолингвистичких истраживања у периоду од 2007. до 2017. године. Ауторка посебно даје преглед когнитивнолингвистичких истраживања у дијалектологији, лексикологији, лексикографији, етнолингвистици и лингвокултурологији. Иста ауторка у раду „Интеркултуралност и језичка слика света” (2019) на примеру ситуационо условљених и стереотипних формула и синтаксичких идиома у русинском, српском и украинском језику показује како функционише концептуална интерференција у пракси. Предложен је модел асоцијативног експеримента који би показао одступања у реакцијама на исти стимулус код две различите групе говорника истог језика представника националних мањина, који живе у окружењу другог већинског језика, и оних који живе у земљи порекла националне мањине. Још једна ауторка која се бавила језичком сликом света је Тања Милосављевић. У својој дисертацији „Лексика српског призренског говора” (2017) Милосављевић представља реконструисану језичку слику света призренског колектива с краја 19. и почетка 20. века. Дијалекатска слика света је добијена лексичко-семантичком анализом лексике из „Збирке речи из Призрена” Димитрија Чемерицића. Ауторка овде даје поделу лексичког поља човек на: телесне, психичке и социјалне карактеристике човека.

Методологија рада

Предмет овог истраживања јесу атрибутивне именице из лесковачког говора које се односе на физички изглед мушкарца. Предности анализе лексике на малом и јасно омеђеном дијалекатском простору јесу детаљнија анализа, поузданији подаци и тачнији закључци до којих се долази. Циљ овог истраживања је утврдити како нативни говорник види човека, из које перспективе, као и шта уочава на њему као доминантно. Преко проучавање грађе треба утврдити како нативни говорник види реалност која га окружује. Постављене циљеве је могуће остварити посредством прикупљене речничке грађе. Речничка грађа представља посебно значајно сведочанство о постојању и карактеристикама говора. Речник који се бави искључиво грађом сакупљаном на простору Лесковца и његове околине јесте „Речник лесковачког говора” Бранислава Митровића (1992), који је послужио као извор за ексерпцију посматране лексике у овом раду. Митровић (1992: 9)

истиче да: „Лесковачки говор као посебни облик јужноморавскога наречја, који се одликује изразитим особинама једнога давно оформљенога језика читавог лесковачког региона, представља изванредан материјал не само о духовном животу овога дела јужне Србије него и пружа обиље података за проучавање развића нашег књижевног језика. То се јасно огледа у око 100 000 његових пописаних и описаних речи, иако оне нису све његово речничко благо”. Међутим, Недељко Богдановић (2009: 42) сматра да је у овом делу предговора дошло до штампарске грешке и да треба за десетак пута смањити број одредница у речнику. У сваком случају, овај речник Бранислава Митровића садржи грађу на 445 страна. Митровић истиче (2009: 42–43) да је грађу преузимао из живог народног говора, из писаних извора, као и из народних умотворина какве су пословице, приповетке, питалице, загонетке и слично, уз посебну захвалност бројним сарадницима које, такође, наводи. Како је у питању богата речничка грађа, очекујемо велико богатство лексичког фонда атрибутивних именица физичких особина мушкараца, које ће осликавати суровост патријархалне околине и исказати тежњу заједнице за идеалом лепоте у смислу склада и сразмере појединца.

Наше интересовање усмеравамо ка атрибутивним именицама које се односе на физичке особине мушкарца. Грађу чине именице позитивних и негативних физичких особина. Издвојено је укупно 128 лексема. Опис лексичког значења издвојеног материјала је анализиран у складу са методологијом савремених истраживања. Анализи издвојених лексема приступа се на два начина. Прво је примењена компоненцијална анализа, а онда теорија прототипа. Овај теоријско-методолошки апарат је одабран због типа анализираног материјала. Примењена је компоненцијална анализа јер предмет истраживања представљају именице које означавају нешто чулима сазнатљиво, тј. конкретну и материјализовану физичку особину мушкарца. Организација лексема по систему прототипа је примењена са циљем да се утврди шта човек, представник одабраног дијалекатског простора, најпре уочава. Примењујемо обе методе у анализи јер оне „нису алтернативна једна другој” (ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 89), већ се успешно могу надограђивати једна на другу, што нам омогућава добијање свеобухватније анализе материјала.

Извршена је и емпиријска провера ексерпираног материјала. Потврду и допуну стања до кога смо дошли анализом речничке грађе добили смо од данашњих представника старије генерације који чувају старо стање у свом говору. Овакви говорници су без предрасуда и предзанања, те они другачије посматрају свет око себе у односу на урбаног човека данашњице који је под утицајем естетских стандарда наметнутих са стране. Емпиријска провера ексерпираног материјала је обухватала разговор са двама испитаницима. Испитаници су били жена и мушкарац преко 70 година старости, од којих је мушкарац рођен у Лесковцу и ту је провео цео свој живот, док је жена рођена на селу у истој општини и након удаје живи у Лесковцу преко 50 го-

дина. Испитаници су од испитивача слушали издвојене лексеме претходно класификоване у микропоља и исте објашњавали и давали примере њихове употребе. Свака од лексема је читана са дијалекатском акцентуацијом и по више пута када је то ситуација захтевала. На основу њихових судова и реакција на прочитане лексеме извршена је анализа прототипа, као и допуна компоненцијалне анализе. Разлог за овакво приступање проучаваном материјалу налазимо у тврдњи Рајне Драгићевић (2007: 83): „Стварање прототипа је несвестан, делимично ирационалан, али и индуктивно мотивисан процес, који нам помаже у сазнајном организовању стварности.” У оквиру примене обе когнитивнолингвистичке методе коришћена су и објашњења ексцерпираних лексема из „Речника говора јабланичког краја” Радмиле Жујић.

Анализа материјала

„Категорија *спољашњег лепог* може се проценити на основу сразмерности, пропорционалности, складности тела. Све оно што је диспропорционално, увећано или умањено, несразмерно – обично се сврстава у домен *спољашњег ружног*.” (ШТАСНИ 2013: 114). Овако дефинисане појмове *спољашњег лепог* и *спољашњег ружног* можемо пројектовати на лексеме које су издвојене из „Речника лесковачког говора” Бранислава Митровића.

По угледу на класификације које дају Штасни (2013) и Илић (2019), као и на основу повезаности са лексемама којима су мотивисане издвојене атрибутивне именице, издвајамо следеће групе са подгрупама и примерима:

- 1) према изгледу тела;
- 2) према изгледу главе и врата;
- 3) према изгледу појединачних делова тела;
- 4) према физичкој снази и физиолошким процесима.

Овакав распоред целина заснован је на чињеници да човек прво уочава контуре нечијег тела и карактеристике тог тела у целини, после тога се фокусира на главу и њене делове, а тек онда види специфичности везане за нечије екстремитете, друге делове тела, као и за снагу и физиолошке процесе. Због тога крећемо преглед материјала од лексема које се односе на општи изглед, а онда прелазимо на појединачне делове тела. Тиме показујемо визуелну перцепцију појединца који припада овој дијалекатској заједници. Оправданост оваквог приступа потврђује и бројност самих придева у оквиру издвојених група и подгрупа. У заградама су навођена објашњења из „Речника лесковачког говора” Бранислава Митровића за мање познате атрибутивне именице.

У групу именица које се односе на тело спадају следеће подгрупе са примерима:

- Атрибутивне именице које се односе на држање
 - А) Позитивно мотивисане: /
 - Б) Негативно мотивисане: *ајлаз* ('човек неухватљивог држања'), *грбуљан* ('погрбљен човек'), *згурија* ('погрбљен човек'), *куроглед*;
- Атрибутивне именице које се односе на тен/боју коже
 - А) Позитивно мотивисане: *бандза* ('крупан, једар човек'), *бецко* ('белолик човек'), *жароња* ('крупан, румен човек'), *збитак* ('крепак, једар човек'), *црвенко* ('крупан, црвен човек');
 - Б) Негативно мотивисане: *дема* ('црнгеља, црнопут човек');
- Атрибутивне именице које се односе на кожу
 - А) Позитивно мотивисане: /
 - Б) Негативно мотивисане: *шугча*;
- Атрибутивне именице које се односе на раст и тежину човека
 - А) Позитивно мотивисане: *бандза*, *дуганџија* ('дугајлија'), *дугинац* ('дугајлија'), *жароња*, *црвенко* ('крупан, црвен човек');
 - Б) Негативно мотивисане: *алесија* ('дембел, крупан човек који не ради'), *алосија* ('крупан, несразмерно велик човек'), *баца* ('кепец'), *мигља* ('висок човек'), *дрдован* ('мали, ситан човек'), *бигља* ('претерано дебео човек'), *жироња* ('угојен човек'), *жуљко* ('мршав, неразвијен човек'), *запартак* ('ситан, жгољав човек'), *кождер* ('претерано мршав човек'), *кожљак* ('претерано мршав, сама кожа и кост човек'), *мандзерка* ('човек малог раста'), *мечкосан*, *петличко* ('ситан живахан човек'), *пикља* ('мршавко'), *сушекља*, *тегљаница* ('висок, мршав човек'), *црцољак* ('физички недорастао човек'), *чеперко* ('мали човек растом'), *дзрдзољак* ('кепец, патуљак');
- Атрибутивне именице које се односе на општи физички изглед
 - А) Позитивно мотивисане: *бојлија* ('стасит, физички угледан човек'), *градлија* ('лепо грађен, снажан човек'), *јатија* ('човек крупне, јаке грађе'), *красник* ('лепотан');
 - Б) Негативно мотивисане: *аљча* ('неугледан, заостао човек'), *бандзов* ('неугледан, трапав човек'), *врућко* ('неугледан, лекомислен човек'), *завалија* ('невољник'), *заваличе*, *каспарина* ('каспар, аљавко'), *кличка* ('занемогао човек'), *лапиша* ('неугледан човек'), *љапа* ('неугледан човек'), *љапча* ('туњавко'), *љапиша* ('неугледан човек, туњавко'), *манлија* ('човек с неким физичким недостатком'), *мурдар* ('неуредан човек'), *недрагавчина* ('занемарен, запуштен човек'), *њоња* ('неугледан, спор човек'), *прцољак*, *распаранда*, *сараманда* ('смакнута, распојасана особа'), *сакатоња* ('осакаћена особа'), *сакатура* ('физички осакаћена особа'), *сапетљивко* ('човек умањених физичких могућности');

смакља (‘одећно неуредан човек’), *суртук* (‘невешт, неспособан’), *суруџија* (‘немиран, несрећен човек’), *цепендрак* (‘дрпав, одрпан човек’), *џопина*³ (‘незграпан, ружан човек’), *шљапча* (‘туњавац’), *шоња* (‘неугледан човек’);

- Атрибутивне именице које се односе на старост
 - А) Позитивно мотивисане: *чича*;
 - Б) Негативно мотивисане: *дедурак*, *дедурина*, *дртина*;

У групу која се односи на главу и врат спадају следеће подгрупе са примерима:

- Атрибутивне именице које се односе на главу
 - А) Позитивно мотивисане: /
 - Б) Негативно мотивисане: *главотоп*, *главурдан*;
- Атрибутивне именице које се односе на косу
 - А) Позитивно мотивисане: /
 - Б) Негативно мотивисане: *вџиља*, *келеш* (‘ћелавко’), *кјелеш* (‘ћелавко’), *котруљан*, *скубља*;
- Атрибутивне именице које се односе на лице
 - А) Позитивно мотивисане: /
 - Б) Негативно мотивисане: *абраш* (‘пегав човек’), *гукиа* (‘човек с гуком, израслином на лицу’), *задурлија* (‘натечен, надута лица човек’);
- Атрибутивне именице које се односе на очи
 - А) Позитивно мотивисане: *наочарлија*;
 - Б) Негативно мотивисане: *буљан*, *буљча*, *дрљча* (‘дрљавко’), *шља* (‘зрикавко, врљавко’), *дзиљча* (‘човек са сметњама у гледању’);
- Атрибутивне именице које се односе на обрве
 - А) Позитивно мотивисане: *каракаш* (‘црновејаст’);
 - Б) Негативно мотивисане: /
- Атрибутивне именице које се односе на уста
 - А) Позитивно мотивисане: /
 - Б) Негативно мотивисане: *цепоус*;
- Атрибутивне именице које се односе на бркове
 - А) Позитивно мотивисане: *мустакела*, *мустаклија*;
 - Б) Негативно мотивисане: /
- Атрибутивне именице које се односе на зубе
 - А) Позитивно мотивисане: /
 - Б) Негативно мотивисане: *церовубаљ*, *церовубоња*;

³ У „Речнику говора јабланичког краја” Радмила Жугић (2005: 433) наводи да је овде реч о особи „ружног лица са опуштеним, млохавим, отромбољеним образима”, а у „Речнику лесковачког говора” Бранислава Митровића (1992: 417) наводи се да је то „незграпан, ружан човек”, што потврђују и испитаници.

- Атрибутивне именице које се односе на говор/грло
 - А) Позитивно мотивисане: *говорџија*;
 - Б) Негативно мотивисане: *гркавац, гушоња, немак, пакља* (‘лице са изразитом меном изговарања неких гласова’), *ункавац, уњкало*;
- Атрибутивне именице које се односе на ухо
 - А) Позитивно мотивисане: /
 - Б) Негативно мотивисане: *глувач, чуљак, чуљко*;
- Атрибутивне именице које се односе на врат
 - А) Позитивно мотивисане: /
 - Б) Негативно мотивисане: *кривошија, потурлија*;

У групу која се односи на појединачне делове тела, осим главе, спадају следеће групе:

- Атрибутивне именице које се односе на ноге и ход
 - А) Позитивно мотивисане: *потрчко*;
 - Б) Негативно мотивисане: *врцаљко, гегла, дустабан* (‘човек са равним табаном’), *кракоља, кукендер* (‘кратконог, куст човек’);
- Атрибутивне именице које се односе на задњицу
 - А) Позитивно мотивисане: /
 - Б) Негативно мотивисане: *дебелгзуз, тртоња*;
- Атрибутивне именице које се односе на полни орган
 - А) Позитивно мотивисане: /
 - Б) Негативно мотивисане: *јаловак*;
- Атрибутивне именице које се односе на стомак
 - А) Позитивно мотивисане: /
 - Б) Негативно мотивисане: *чкембар, шкембар, шкембоња*;

У групу која се односи на физичку снагу и физиолошке процесе спадају следеће подгрупе са примерима:

- Атрибутивне именице које се односе на спретност
 - А) Позитивно мотивисане: *аламуња* (‘хитар, брз, спретан човек’)⁴, *талаш-торба* (‘спретан, сналажљив човек’);
 - Б) Негативно мотивисане: *ампа* (‘трапавко’), *бандза* (‘трапав човек’), *бандзов* (‘неугледан, трапав човек’), *бундза* (‘трапав, несналажљив човек’);
- Атрибутивне именице које се односе на снагу
 - А) Позитивно мотивисане: *арслан* (‘јак, снажан човек’), *збитак* (‘крепак, једар човек’), *градлија* (‘лепо грађен, снажан човек’);
 - Б) Негативно мотивисане: /

⁴ Радмила Жућић (2005: 5) за ову именицу наводи „брзоплета, непромишљена, несмотрена особа”, док Бранислав Митровић (1992: 15) наводи „хитар, брз, спретан човек”, овакав став су потврдили и испитаници, што је било пресудно за категоризацију ове именице.

- Атрибутивне именице које се односе на физиолошке процесе
 - А) Позитивно мотивисане: /
 - Б) Негативно мотивисане: *пџикало* (’пувач, човек који пушта гасове’), *пџикоња*, *помочко*, *помочуљко*, *прдља*, *пувља*;

Заједничко за све издвојене лексеме је категорија грамеме, тј. у питању су именице. Функцију архисеме преузима *+мушкарац*. Све остало су семе нижег ранга, односно диференцијалне семе. Ту код свих издвојених лексема спадају: *+/-позитивна особина*, *+/-лепо*. Ове две издвојене семе са архисемом *+мушкарац* чине семантичко језгро, јер су непосредно потчињене архисеми. Све остале семе које се издвајају у свакој наведеној лексеми чине семантичку периферију. „Таквим приступом се наглашава да и међу семама нижег ранга постоји хијерархијска организација и да су по својој важности неке од њих сасвим блиске архисеми, док су друге од мањег значаја” (Драгићевић 2007: 71).

Именовање мушкарца на основу физичких карактеристика показује разноврсност по питању дела тела на који се именовање односи. Из приложене класификације уочавамо да се јавља далеко већи број именица са негативном мотивацијом. Највећи број забележених примера имамо у подгрупи атрибутивних именица које се односе на општи физички изглед, посебно у категорији са негативном мотивацијом. Због наведених разлога у наставку наводимо семску структуру за све лексеме из ове подгрупе. Ради прегледности наводимо исте семе тамо где је то могуће уз обележавање присуства или одсуства те семе знаковима *+* или *-*.

Позитивно мотивисане атрибутивне именице које се односе на општи физички изглед:

БОЈЛИЈА (*+мушкарац*, *+позитивна особина*, *+лепо*, *+изглед тела*, *+стасит*, *+физички угледан*, *+пожељан*)

ГРАДЛИЈА (*+мушкарац*, *+позитивна особина*, *+лепо*, *+изглед тела*, *+лене грађе*, *+снажан*)

ЈАПИЈА (*+мушкарац*, *+позитивна особина*, *+лепо*, *+изглед тела*, *+јаке грађе*, *+крупне грађе*, *+људина*)

КРАСНИК (*+мушкарац*, *+позитивна особина*, *+лепо*, *+изглед тела*, *+лепотан*)

Негативно мотивисане атрибутивне именице које се односе на општи физички изглед:

АЉЧА (*+мушкарац*, *-позитивна особина*, *-лепо*, *+изглед тела*, *+неугледан*, *+прљав*, *+заостао*, *+глуп*)

БАНДЗОВ (*+мушкарац*, *-позитивна особина*, *-лепо*, *+изглед тела*, *+неугледан*, *+трапав*, *+глуп*, *+лењ*)

ВРУЋКО (*+мушкарац*, *-позитивна особина*, *-лепо*, *+изглед тела*, *+неугледан*, *+лакомислен*, *+брзоплет*, *+непромишљен*, *+лако се успаничи*)

- ЗАВАЛИЈА (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +невољник, +јадник, +несрећник, +иде у страну)
- ЗАВАЛИЧЕ (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +невољник (у деминутивном значењу), +несрећник, +иде у страну)
- КѦСПАРИНА (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +каспар (у пејоративном значењу), +аљавко, +неугледан, +неугледно обучен, +запуштеног изгледа, +прљав)
- КЛЕЧКА (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +занемоћао, +шепртља, +неспособан, +саплиће се кад хода)
- ЛАПША (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +неугледан, +тече му вода из уста)
- ЉАПА (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +неугледан, +невешт, +неспретан)
- ЉАПЧА (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +туњав, +неспособан, +невешт)
- ЉАПША (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +туњав, +неугледан)
- МАНЛИЈА (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +физички недостатак, +умањена способност, +човек склон налажењу мана свему, +приговара, +замера)
- МУРДАР (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +неуредан, +аљав човек, +неорганизован, +врда, +лаже)
- НЕДРАГАВЧИНА (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +занемарен, +запуштен, +неуредан, +не одговара свакоме)
- ЊОЊА (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +неугледан, +спор, +неспособан)
- ПРЦОЉАК (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +неразвијен, +мали, +ситан)
- РАСПАРАНДА (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +неугледан, +лоше обучен, +немаран, +поцепан, +напуштеног изгледа, +неуредне одеће)
- САКАТОЊА (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +осакаћен, +неспособан за рад, +недостаје му рука или нога)
- САКАТУРА (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +осакаћен (у пејоративном значењу), +неспособан за рад, +недостаје му рука или нога)
- САПЕТЉИВКО (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +умањене физичке могућности, +неспособност за рад, +саплиће се кад хода)
- САРАМАНДА (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +распојасан, +лоше обучен, +поцепан, +неуредне одеће)
- СМАКЉА (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +неуредне одеће, +хода са спуштеним панталонама)

СУРТУК (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +невешит, +неспособан, +безобразан, +тврдоглав, +хоће да све буде по његовом)

СУРУЦИЈА (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +несрећен, +немиран, +несталног места боравка, +окретан)

ЦЕПЕНДРАК (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +одрпан, +неуредне одеће, +исцепане одеће)

ЦОПИНА (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +незграпан, +ружан, +крупан, +снажан)

ШЉАПЧА (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +туђавац, +несналажљив, +неуредан, +прљав, +онај који говори којешта, +лупета, +блебеће)

ШОЊА (+мушкарац, -позитивна особина, -лепо, +изглед тела, +неугледан, +млакоња, +човек без поштовања, +инертан)

Из приложених примера се види да доминирају атрибутивне именице које се односе на одраслу мушку особу која се дефинише негативном физичком особином ружног и неугледног човека. Од понуђених лексема могуће је издвојити оне које су блиске по значењу и разликују се само по појединим семама које их чине, то су: *лапиша*, *љапа*, *љапча*, *љапиша* и *шљапча*. Поред издвојене групе лексема, издвајамо и парове: *завалија* и *заваличе*, као и *сакатоња* и *сакатура*. Из облика ових лексема се види да *сакатура* носи у свом значењу и пејоративну компоненту, док облик *заваличе* носи деминутивну компоненту.

Из целокупно наведеног материјала уочавамо лексеме које у себи садрже сублимацију физичких и психичких особина. Таква су лексеме: *аламуња*, *аљча*, *бандзов*, *бундза*, *врућко*, *главурдан*, *њоња*, *манлија*, *мурдар*, *суртук*, *суруција*, *шоња* и *шљапча*. Овде имамо сублимацију физичке и психичке особине појединца. Од понуђених именица само именица *аламуња* има сублимацију позитивних психичких и физичких особина, код осталих је присутна комбинација негативних физичких и психичких особина.

Из горе наведених примера можемо уочити да у 13 издвојених подгрупа немамо примере за позитивно мотивисане именице, док за негативно мотивисане именице примери изостају у свега 3 групе. Ово нам указује да дијалекатска заједница тежи истицању негативних физичких обележја појединца и његовом маркању.

Као што је напред наведено, за примену теорије прототипа узети су у обзир подаци добијени из двају речника, као и емпиријском провером. На основу тврдњи, реакција и времена потребног да се испитаници присете шта значи прочитана именица, направљена је структура семантичке мреже атрибутивних именица мушког рода из лесковачког говора. Оба информатора су исто реаговала на прочитане атрибутивне именице, те су узети у обзир њихови ставови и тврдње о учесталости употребе појединих лексема

у свакодневном говору. Целокупни материјал добијен емпиријском анализом, у комбинацији са подацима доступним из двају речника, је утицао на формирање семантичке мреже посматраних именица.

У Табели 1 приказани су нивои расподеле именица позитивне семантике на основу њихове прототипичности. У првој колони су издвојени главни нивои прототипичности (прототип, чланови у непосредној близини и маргинални чланови), у другој колони су наведени начини реакције испитаника на грађу, док су у трећој колони наведени примери који спадају у поменуте групе.

Табела 1. Нивои расподеле именица позитивне семантике на основу прототипичности.

Прототип	Испитаници дају опширан опис именице и истичу позитивно значење појма.	<i>аламуња, потрчко;</i>
Чланови у непосредној близини	Испитаници одмах наводе пуно значења именице.	<i>арслан, говориџа, дуганџа, наочарлија;</i>
	Испитаници знају о чему се ради и дају сажето објашњење именице.	<i>бандза, дугинац, збитак, красник, чича;</i>
Маргинални чланови	Испитаници у почетку нису сигурни шта је значење прочитане именице, али се присете.	<i>градлија, жароња;</i>
	Испитаници погрешно повезују значење.	<i>ајлаз, бецко;</i>
	Испитаници тврде да се лексема не користи.	<i>каракаш;</i>
	Испитаници не знају о чему се ради.	<i>бојлија, збитак, јапија, мустаклија, мустакеља, талаш-торба;</i>

Овде се као прототипичне јављају лексеме *аламуња* и *потрчко*. Што се тиче групе са погрешно повезаним значењем, за именицу *ајлаз* испитаници су тврдили да је то особа којој је све равно и коју ништа не интересује, речничко објашњење поменуте именице је 'човек неухватљивог држања'. Друга именица у овој групи је *бецко*, према тврдњи испитаника то је назив за овна предводника, док речник каже да је то 'белолик човек'.

У Табели 2 приказани су нивои расподеле именица негативне семантике на основу њихове прототипичности. Табела је организована на исти начин као и претходна.

Табела 2. Нивои расподеле именица негативне семантике
на основу прототипичности.

Прототип	Испитаници дају опширан опис именице и истичу увредљивост појма.	<i>алосија, аљча, дзрдзољак, кракоља, љапша, петличко, цопина, чкембар, шугча;</i>
Чланови у непосредној близини	Испитаници одмах наводе пуно значења именице.	<i>алесија, бандзов, буљча, врућко, грбуљан, гукиша, дрљча, дртина, запартак, кождер, кэспарина, кривошија, лапиша, љапа, љапча, мечкосан, прцољак, распаранда, сакатура, сапетљивко, смакља, сушекља, цепоус, цепендрак, чеперко, шкембар, шкембоња, шљапча;</i>
	Испитаници знају о чему се ради и дају сажето објашњење именице.	<i>бандза, бандзов, бигља, буљан, бундза, вэиља, главотоп, главурдан, глувач, гркавац, гушоња, грбуљан, дедурак, дедурина, дрдован, дустабан, жуљко, јаловак, кожљак, котруљан, пэшколо, пэшкоња, тикља, помочко, помочуљко, прдља, пувља, сараманда, сакатоња, ункавац, уњкало, потурлија, церозубаљ, церозубоња, цигља;</i>
Маргинални чланови	Испитаници у почетку нису сигурни шта је значење прочитане именице, али се присете.	<i>абраш, баца, келеш, кјелеш;</i>
	Испитаници погрешно повезују значење.	<i>завалија, заваличе, задурлија, мандзерка, клечка, кукендер, манлија, мурдар, недрагавчина, њоња, пакља, суртук, шоња;</i>
	Испитаници тврде да се лексема не користи.	<i>дебелгуз, тртоња;</i>
	Испитаници не знају о чему се ради.	<i>ампа, врцаљко, гегла, дзиљча, дема, жироња, иљча, курољед, немак, суруија, чуљак, чуљко;</i>

Овде се као прототипичне јављају лексеме *алосија, аљча, дзрдзољак, кракоља, љапша, петличко, цопина, чкембар* и *шугча*. Све остале лексеме су по броју сема и сложености лексеме мање или више удаљене од њих. Што се тиче групе где су испитаници погрешно повезивали значења, углавном је до грешака долазило тако што су испитаници после дугог размишљања за дате лексеме давали произвољне судове и објашњења. За већину наведених лексема су мислили да је нечији надимак, немогавши да објасне њихово значење. Лексему *задурлија* су повезивали са неком особом која је склона пићу (што нема везе са речничким значењем где стоји да је то особа ’надута лица’), именице *недрагавчина* и *њоња* су повезали са лицем које није некеме драго или да има велики нос, што је опет удаљено од речничког значења. Самим тим што испитаници нису били сигурни у давању ових судова и што су сами нагласили ту несигурност, ове именице су груписане у поменути

группу. Лексеме за које су тврдили да се не користе су могли на основу провидне семантике да одреде. Међутим, били су изричити у ставу да то нико не користи у говору, те су због тога поменуте лексеме постављене као маргиналне и удаљене од прототипичних.

Приликом спровођења теренског истраживања испитаници су додали именицу *вэшљивко* као именицу која је по њиховој оцени боља у односу на прочитану именицу *вэшља*. Наведени облик се не налази у речнику, а испитаници су објаснили да облик *вэшљивко* носи са собом већи степен увредљивости у односу на именицу *вэшља*, употребиши је у следећем контексту: „Удала се за оног вэшљивка, никакав неје”. Што се осталих именица тиче испитаници су их прихватили у облику какав је дат у речнику и давали су своје судове о томе шта се више користи у говору и шта са собом носи већи степен експресивности (позитивне или негативне, у зависности од именице).

Закључак

Предмет овог истраживања биле су атрибутивне именице из лесковачког говора које се односе на физичке особине мушкарца. „Речник лесковачког говора” Бранислава Митровића пружа бројне могућности за лексичка истраживања датог дијалектолошког простора. Међу посматраним лексемама које се односе на физичке особине мушкарца већи проценат заузимају негативно мотивисане физичке особине.

На основу приказане анализе можемо закључити да:

- Богатство лексичког фонда лесковачког говора потврђује значајни број група и подгрупа компоненцијалне анализе атрибутивних именица које се односе на различите делове тела.
- Доминирају атрибутивне именице које се односе на одраслу мушку особу која се дефинише негативном физичком особином ружног и неугледног човека (*аљча*, *врућко*, *заваличе*, *кэспарина*, *клетка*, *лапиша*, *манлија*, *недрагавчина*, *њоња*, *прцољак*, *распаранда*, *сараманда*, *сакатура*, *сапетљивко*, *шљапча*, *шоња* и сл.).
- У посматраном материјалу нису се издвојиле атрибутивне именице неутралне семантике.
- Већи број подгрупа где се не јавља ни једна потврда је код позитивно мотивисаних именица.
- Издвојени нивои прототипичности ексцерпираних атрибутивних именица указују на значењско богатство лексичког материјала датог дијалекатског простора.
- На основу понуђене анализе у оквиру теорије прототипа уочавамо да су у издвојеним групама доминантне лексеме: *алосија*, *аљча*, *дзрдзољак*, *кракоља*, *љапиша*, *петличко*, *цопина*, *чкембар* и *шугча* (за именице са негативном семантиком), као и лексеме *аламуња*

и *потрчко* (за именице са позитивном семантиком). Све остале лексеме су у мањем или већем степену удаљене од њих, па самим тим и са специфичним (конкретизованим) значењем. Прототипични примери у себе укључују широк спектар значења и у честој су употреби у свакодневном говору на датом дијалекатском простору.

- Традиционална околина и друштво били су сурови према одступању од тадашњих прихватљивих норми изгледа, што је резултирало већим бројем атрибутивних именица са негативном семантичком оријентацијом. Те именице могле су се односити и на духовне и психичке недостатке појединца (*аљча*, *бандзов*, *бундза*, *врућко*, *главурдан*, *њоња*, *манлија*, *мурдар*, *суртук*, *суруџија*, *шоња* и *шљапча*), као и на њихово одступање од правила те заједнице у понашању и владању.
- Нативни говорник прво уочава негативне физичке одлике човека. Пре свега карактеристике његовог тела у целини (облик тела и држање) (*ајлаз*, *грбуљан*, *згурија*, *куроглед* и сл.), а онда и посебне делове, доминантни су делови главе (*главотоп*, *вџиља*, *зукша*, *буљча* и сл.). Појединац се маркира на основу једне уочљиве физичке карактеристике и остатак његове појаве пада у други план. Тиме се апострофира суровост простора и друштва према његовим припадницима који се на било који начин разликују својим физичким изгледом. На овај начин добијамо део језичке слике света посматраног дијалекатског простора.

Допринос овог рада се огледа у разумевању социјалних и психолошких веза унутар дијалекатског простора. Поред тога, доприноси и разумевању на који начин становници дефинисаног простора гледају на пожељне и непожељне физичке особине мушкарца, као централне фигуре дома. Истраживање овог типа је могуће наставити анализом пожељних и непожељних психичких карактеристика мушких представника дате заједнице, као и анализом свих поменутих аспеката за женске представнике.

Цитирана литература

- БОГДАНОВИЋ, Недељко. *О лесковачком говору*. Лесковац: Лесковачки културни центар, 2009.
- БОШЊАКОВИЋ, Жарко. Гордана Штасни. „Атрибутивне именице мотивисане соматизмом глава у српском и македонском језику и њиховим дијалектима”. *Српски језик* (2019): стр. 477–500.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику (творбена и семантичка анализа)*. Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 18. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2001.

- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2007.
- „ЕТНОЛИНГВИСТИКА”. *Речник лингвистичких термина*. <<https://www.lingvistickitermini.rs/pojmovnik/etnolingvistika/>> 19. 6. 25.
- ЖУГИЋ, Радмила. „Придевски деминутиви за означавање особина човека у призренско-тимочкој дијалекатској зони (семантичко творбени аспект)”. *Српски језик* 12, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Филолошки факултет; Никшић: Филолошки факултет, (2007): стр. 303–320.
- ЖУГИЋ, Радмила. „Семантичко-творбена анализа пејоратива за женска лица у јабланичком крају”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 52/2, Нови Сад: Матица српска, (2009): стр. 81–106.
- ЖУГИЋ, Радмила. „Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору образовани суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча”. *Зборник Филозофског факултета у Приштини (посебно издање)*, Косовска Митровица: Филозофски факултет и Приштини, (2010а): стр. 103–118.
- ЖУГИЋ, Радмила. „Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору од нископродуктивних суфикса и њихов семантичко-творбени однос према пејоративима продуктивним суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча”. *Зборник Филозофског факултета у Приштини (посебно издање)*, Косовска Митровица: Филозофски факултет и Приштини, (2010б): стр. 219–239.
- ЖУГИЋ, Радмила. *Исказивање генитивних значења у говору јабланичког краја (у светлу призренско-тимочких говора као целине)*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010в.
- ЖУГИЋ, Радмила. „Семантичке реализације суфикса -че у именичким изведеницама средњег рода у призренско-тимочким говорима”. *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини* 42/1, Косовска Митровица: Филозофски факултет у Приштини, (2012): стр. 223–230.
- ЖУГИЋ, Радмила. „Творба личних хипокористика у призренско-јужноморавском дијалекту”. *Наше стварање: часопис за друштвено-политичка питања, науку и књижевност*, свеска 3–4. Лесковац, (2013): стр. 279–287.
- ИЛИЋ, Мирјана. „Називи за женску особу у говорима призренско-тимочке зоне”. *Филолог – часопис за језик, књижевност и културу*, (19), Бања Лука: Филолошки факултет, (2019): стр. 173–190.
- „ЈЕЗИЧКА СЛИКА СВЕТА”. *Речник лингвистичких термина*. <<https://www.lingvistickitermini.rs/pojmovnik/jezicka-slika-sveta/>> 19. 6. 25.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ, Тања. „Лексика српског призренског говора”. *Српски дијалектолошки зборник LXIV*, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, (2017): стр. 11–601.
- ПОПОВИЋ, Људмила. „Актуелна питања когнитивнолингвистичких проучавања српског језика”. *Јужнословенски филолог*, 73(3–4), Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик, (2017): стр. 315–354.
- ПОПОВИЋ, Људмила. „Интеркултуралност и језичка слика света”. *InterKult 2018*, Нови Сад: Педагошки завод Војводине, (2019): стр. 15–32.

- САВИЋ-ГРУЈИЋ, Ана. „Антропографска лексика у говорима сврљишког краја – лингвеографски приступ”. *Српски дијалектолошки зборник LXIV/2*, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, (2017): стр. 11–307.
- РИСТИЋ, Стана, Ивана Лазић Коњик. „Развојне тенденције етнолингвистике у савременој српској лингвистици”. *Српска славистика: том I: Језик*, (2018): стр. 345–356.
- ШТАСНИ, Гордана. *Речи о човеку: (номинација човека у српском језику)*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 2013.
- BARTMIŃSKI, Jerzy. *Językowy obraz świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1999.
- BARTMIŃSKI, Jerzy. *Aspects of Cognitive Ethnosemantics*. Bristol: Equinox, 2009.
- ROSCH, Eleanor. "Cognitive representations of semantic categories". *Journal of experimental psychology: general* 104, (1975): pp. 192–233.
- VITGENŠTAJN, Ludvig. *Filosofska istraživanja*. Beograd: Nolit, 1980.
- Извори*
- МИТРОВИЋ, Бранислав. *Речник лесковачког говора*. Београд: Lenex, 1992.

Anđela G. Mitić

PHYSICAL CHARACTERISTICS OF MEN IN THE “DICTIONARY OF LESKOVAC SPEECH” BY BRANISLAV MITROVIĆ

The subject of this research is attributive nouns from the Leskovac dialect that refer to the physical appearance of a man. The aim of this research is to determine how a naive speaker sees a man, from what perspective, and what he perceives as the dominant physical characteristics in him. Through the studied material, it is necessary to determine how a naive speaker sees the reality that surrounds him. The material consists of nouns of positive and negative physical characteristics from Branislav Mitrović’s “Dictionary of Leskovac speech”. A total of 128 lexemes were selected. The description of the lexical meaning of the selected material was analyzed in accordance with the methodology of modern research. The analysis of selected lexemes is approached in two ways. First, the componential method was applied analysis, and then the prototype theory. The examination of the excerpted material was carried out in the field research. The results offer knowledge about the richness of the lexical fund of Leskovac speech, about the prototypical representatives of positively and negatively motivated attributive nouns, as well as an idea of the linguistic picture of the typical representative of the dialect community.

Keywords: Serbian language, Leskovac speech, attributive masculine nouns, componential analysis, prototype theory.

Кристина Р. Митић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет²
Департаман за србистику

Милица Р. Вилчек
Основна школа „Љупче Николић” у Алексинцу

УДК: 398.8:821.163.41(497.11 Паљина)
Прегледни рад
Примљено: 1. јун 2025.
Прихваћено: 2. јул 2025.
DOI: <https://doi.org/10.46630/gsrj.23.2025.13>
<https://orcid.org/0000-0002-6911-6779>

ЗЛАТНУ ГРИВНУ НАЈДОМО (I) **(народно стваралаштво и народни живот села Паљина)**

Прилог представља коментарисану теренску грађу сакупљену пре 30 година у селу Паљина, које се данас преполовило и готово да не памти и самим тим и не чува старе сеоске обичаје. Први прилог у низу доноси народну лирску поезију и фрагменте народне лирско-епске поезије, док су народна проза и кратке говорне форме остављени за прилог II.

Кључне речи: усмена традиција, Паљина, нематеријално културно наслеђе.

Село Паљина представља вредно али запостављено жариште усменог културног наслеђа југоисточне Србије. Теренско истраживање спроведено почетком деведесетих година 20. века документовало је разноврстан корпус обредно-обичајних народних лирских песама, прикупљених углавном од жена старије генерације. Песме се тематски крећу од календарско-обредне и сватовске поезије, преко љубавних и шаливих стихова, до посленичких и бајаличких текстова. Обреди као што су крстоноше, лазарке, додоле, ђурђевдански обичаји и свадбене праксе откривају дубоку симболичку и друштвену улогу поезије у некадашњем животу села. Посебну пажњу посветиле смо структури и функцији ових текстова, као и социјалном контексту у којем се изводе према сведочењима тадашњих информатора. Рад има двоструку сврху: архивирање културног блага и тумачење његовог значаја за разумевање трансформација руралних заједница. С обзиром на све мањи

¹ kristina.mitic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је проистекао из грађе коју је прикупила колегиница Милица Вилчек и припремила за семинарски рад на Групи за српски језик и књижевност Филозофског факултета Универзитета у Нишу, под менторством проф. др Радослава Раденковића.

Рад је припремљен у оквирима два пројекта: Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Нишу – на Филозофском факултету (Уговор бр. 451-03-137/2025-03/200165) и интерног пројекта *Српски језик и књижевност у фокусу 2025*, који се изводи на Филозофском факултету Универзитета у Нишу (бр. 423/1-3-01).

број становника и старење популације, ово истраживање представља важан допринос очувању културног и колективног памћења.

Село Паљина³ формирано је у средњем веку, удаљено је 13 километара од Ниша, смештено на северним обронцима Суве планине и у подручју Топоничке реке; представља један од мање истражених, али културно и етнолошки значајних простора југоисточне Србије. Иако скромне величине и малобројног живља, ово село носи слојевиту историју и богато нематеријално наслеђе, пре свега на пољу усмене традиције и народне песме. Верски и културни обреди и обичаји сведоче о једном свету који постепено одлази у прошлост⁴, али чије трагове је могуће реконструисати кроз некадашња и данашња теренска истраживања, сачуване записе и усмено предање.

Истраживање на коме се овај рад заснива започето је почетком деведесетих година прошлог века, када су лирске народне песме и даље биле део живог говора и свакодневице мештана. Песме су бележене у разговорима са старијим житељима, који су их памтили као саставни део породичних прослава, обичајних циклуса и сеоских догађаја. Данас, три деценије касније, многи од тих информатора више нису међу живима, а културни обрасци су значајно измењени под утицајем демографских и друштвених кретања. У овом теренском истраживању забележено је укупно 12 исказа информатора, од којих је 10 било женског, а два мушког пола. Највећи број информатора припадао је старосној групи од 55 до 59 година (четири особе), док су три информатора били у интервалу од 60 година до 64 године. У групи од 65 до 69 година налазила су се два информатора, а три су имала више од 70 година. Просечна старост испитаника износила је приближно 62,6 година, што указује на чињеницу да су подаци о усменој традицији углавном прикупљени од припадника старијих генерација. Занимљиво је и да су жене биле далеко заступљеније у овом истраживачком корпусу, чинећи више од 80% укупног броја информатора, што може указивати на њихову активнију улогу у очувању и преношењу усменог културног наслеђа унутар сеоске заједнице.

Према подацима из пописа становништва 2022. године, Паљина броји око 200 становника, што је упола мање у односу на 1991. годину⁵. Ипак, још израженији показатељ демографског опадања јесте старосна структура популације: већину чине становници старији од 60 година, док је број деце у значајном опадању. Ова чињеница, уз податке о великом броју напуштених домаћинстава и викендица, указује на све присутнију опасност од гашења традиционалних форми сеоског живота.

У овом контексту, рад има двоструку сврху: прво да архивира и сачува корпус лирских и лирско-епских народних песама забележених у Паљини,

³ Уп. ЋИРИЋ, 1995: 169.

⁴ Уп. ФИЛИПОВИЋ, 2022: 704–718; ЂОРЂЕВИЋ, 2022: 761–772; МИТРОВИЋ, 2014: 31–36; НАУМОВИЋ, ЂОРЂЕВИЋ, 2014: 126.

⁵ СТАНОВНИШТВО, 2004: 134.

као важан сегмент српске усмене књижевности; и друго да укаже на шири културни и друштвени значај оваквих, првенствено етнографских изворишта, у разумевању трансформација руралних заједница у Србији крајем 20. и почетком 21. века.

У селу Паљина обичаји везани за Бадње вече и Божић⁶ били су праћени божићним песмама налик здравицама, које су имале за циљ да призову здравље, плодност и породични благослов у наступајућој години. Ове песме су се изводиле као спонтане формуле благослова у току самог обреда. Једна варијанта божићне песме певала се уочи Божића приликом уношења бадњака у кућу:

*„Добро вече!
Дошал Бадњи дан,
сас живот и здравље,
сас берићет у поље,
сас телчићи,
сас јарчићи,
сас пилчићи,
сас дечицу...”*

Друга варијанта изговарана је непосредно пре бацања ораха у ватру на Бадње вече, као формула призива благослова:

*„Жив жар, живо пиле.
Дошал Бадњи дан!
Срећан Бадњи дан!”*

Ове кратке песме и усмене формуле представљају архаичне елементе обредне поезије, где се јасно уочава симболика живота, плодности и заједништва као централне теме божићног обреда.

Средином маја месеца⁷ обред под називом *јеремије* изводио се у селу Паљина као обред са магијским функцијама, везан за заштиту дома и имовине од злих сила и непогода. Према сведочењу једног информатора, током обреда узимала се посипка (мешавина житарица, пепела или сличних мате-

⁶ Уп. НИКОЛИЋ, 1910: 145–150.

⁷ Владимир Николић у својој студији *Из Лужнице и Нишаве* овај обред везује за 1. мај по старом календару (НИКОЛИЋ, 1910: 140). Пророк Јеремија рођен је у VI веку пре Христа у Јудеји. Његов култ у народу објашњаван је утицајем библијског предања према коме је Свети Јеремија укротио змије и крокодиле. Тако је и у нашем народу настало веровање да је Свети Јеремија заштитник од змија отровница. У Житијима светих, под 1. мајем, у тексту о Светом пророку Јеремији напоменуто је и ово: „Мисирци су безмало обожавали Светог Јеремију. Зато су га погребли као краља. Сматрали су га чудотворним и по његовој смрти. Прах из његовог гроба узимали су као лек против уједа змија. И дан-данас многи хришћани призивају у молитви пророка Јеремију против змија”. (Уп. КУЛИШИЋ, ПЕТРОВИЋ, ПАНТЕЛИЋ, 1998: 161)

ријала) и обилазила кућа три пута, приликом чега се изговарала јеремијска песма, праћена ритмичким ударањем у неки предмет (наводно „тамбе-дамбе”) као утицај старих призивних ритмова:

„У поље, јеремије,
у море, змије!”
(понављало се три пута)

Ритам, покрет и репетиција у овом обреду указују на остатке паганских, апотропејских пракси којима се настојало одвратити зло и обезбедити заштита куће и домаћинства. Ова кратка формула има јасну магијску функцију – протеривање змија као нечистих сила из насељеног простора.

На основу теренских бележака из Паљине 1991. године, описан је и лазарички обред⁸, који се изводио уочи Лазареве суботе као важан део календарских обреда и сеоске ритуалне праксе. Учеснице овог обреда биле су младе девојке – две старије које су певале и две млађе које су играле, приликом игре једна је представљала *Лазара*, а друга *Лазарку*. Све лазарке су носиле свечану народну ношњу и обилазиле су домаћинства у селу певајући у сваком дворишту, у које буду примљене. Избор песме често је зависио од жеље домаћина – песме су упућиване детету, девојци, младићу, домаћину, домаћиници или целом домаћинству. По завршетку певања, домаћини су даривали лазарке јајима или ситним новцем.

(На кућу)
Овај кућа богата,
пуна рамна дуката.
У њу седи кметица,
ишје кмету кошуљу,
са свилени кончићи,
са сребрну игличку.

Песме су пратиле ритуални ток – од момента када се долазило пред капију (нпр. *Овде лани пројдомо, / златну гривну најдомо...*), преко уласка у двориште (*Искакајте, латинке, / да видите лазарке...*), па до централне песме која је била прилагођена конкретном члану домаћинства. Певало се детету (*Заспало је лаленце...*), домаћину (*Домаћине, Костадине...*), девојци (*Маријано, девојко...*), па чак и читавом домаћинству (*Домаћине, добро ти седети...*). Песме су богате похвалама, симболиком плодности, богатства и лепоте, али у случајевима када домаћини не отворе врата или не угосте лазарке, постоје и песме са дозом ругања (*Ова кућа липова⁹, / у њу кучка дрпова...*), чиме се потенцира социјална улога обреда у регулисању односа у заједници.

⁸ Уп. НИКОЛИЋ, 1910: 132, 158, 298–303.

⁹ О народним веровањима везаним за липу као сеновито дрво опширно у: ЧАЈКАНОВИЋ, 1994: 74–75.

Лазаричке песме села Паљина својом структуром и улогом у обредном животу, представљају жив пример очуване усмене традиције и народног поетског израза, те су значајно сведочанство о начину живота и вредносном систему села крајем прошлог века.

(На момка)
Трчи момче по девојче
да га стигне овде-онде,
па га стигне на прелазу
пољуби га у образу.
(Лазарка:)
„Стоји момче на прозори,
ел' жењено, ел' нежењено?”
(Баба:)
„Нежењено.”
(Лазарка:)
„Ви га нама препродајте.
Ми ће ви га оженимо.
Коју ће му мому дамо,
ел' лазара, ел' лазарку?”
(Баба:)
„Којо оно оће.”
(Лазарка:)
„Па ће ви га истерамо
сас лазара, сас лазарку.”

Обичаји везани за Ђурђевдан¹⁰ у овом селу откривају дубоко укоренење елементе аграрне магије, обредног календара и веровања у вегетативне циклусе природе. Уочи Ђурђевдана, овчари су изводили овце на пашу, док су жене и девојке одлазиле у природу да беру траве, међу којима је здравац био најзначајнији – биљка снажне симболике плодности и здравља. Траве су се користиле за плетење венаца – један се намењивао овци, а други се стављао на котао за мужење. У обреду мужења овце предводнице (тзв. звонарке), домаћица је ударала јајетом по челу, чешљала их и украшавала венцем, а прво млеко се није цедило, већ се остављало да се природно усири. То младо сирење се први пут јело тек на Ђурђевдан, јер до тог дана није ваљало убијати ништа младо, нити јести младе производе – симболички се чекао почетак новог животног циклуса. Посебан обичај представљало је и ношење кравајчета и јајета у „брабињало” – мравињак. То је чинила домаћица с вером да ће стока бити бројна „као мрави”. Касније су се и кости од ђурђевданског јагњета износиле на исто место како би се подстакла плодност и умножавање стоке. Овај обичај прати и обредно-поетски израз, као што су

¹⁰ Уп. НИКОЛИЋ, 1910: 133–139.

песме приликом брања трава – у којима се здравцу, персонификованом као миришљава биљка, постављају питања (*Љиљче, здравче, беру ли те моме?*), што сведочи о анимистичком односу према природи. Венци од трава имају јасно одређену намену – *за јагње, за ведро, за овцу* – што указује на магијску праксу симболичке заштите и обнављања.

„Љиљче, здравче, беру ли те моме?”

„Беру, беру, како да не беру,

И све лепо уз појас задену.

Кад отидну до ’ладне водице,

И тамо извију три венца:

Први венац – за јагње ђурђево,

Други венац – за ведро широко,

Трећи венац – за овцу калушу.”

У оквиру истог циклуса, али у другачијем обредном контексту, јављале су се и додолске песме¹¹, којима се призивала киша у сушном периоду. Девочице („додоле”) играле су и певале обредне стихове: *Играј, играј, додоле, / моли Бога за кишу...* молећи за кишу да натопа њиве, донесе родну годину и обезбеди обиље. Структуре песама су лаке за памћење и ритмичне, прилагођене деци и колективном извођењу. Додолски обичаји представљали су изузетно значајан сегмент традиционалне културе, у којем су се преплитали елементи аграрног календара, народне религије, симболичког мишљења и поетске усмене традиције.

Крстоношке песме¹² и обреди забележени у Паљини 1991. године представљају важан елемент сеоског духовног живота и заједничког идентитета. Ови ритуали се изводе у оквиру литија – поворки које благосиљају поља и заједницу, призивајући плодност, кишу и заштиту од непогода. Учесници су младићи, деца, свештеник, барјактар, крстоноша и мештани – у суштини цело село. Обред започиње рано ујутру с окупљањем и избором крстоноше. Крст се прави од лисја, најчешће крушковог, а у средиште се скрива прави крст. Сви учесници извлаче једнаке дршке, а онај ко извуче прави крст постаје крстоноша. Он одмах трчи кући да обавести породицу, где се у његову част коље јагње и припремају дарови – пет литара вина и два литра ракије, које он носи током поворке. Литија се затим креће кроз поља: поп предводи, за њим иде барјактар, човек са клепалом и гвожђем, затим крстоноша, носиоци икона и остали мештани. Док се иде, жито и вода се прскају по крстоноши као симбол прочишћења и плодности, а пева се крстоношки припев:

„Крстоноша Бога моли:

Господи, Господи, помилуј...”

¹¹ Уп. НИКОЛИЋ, 1910: 156–158.

¹² Уп. НИКОЛИЋ, 1910: 150–155.

Три пута се обилази запис – дрво као светилиште, које повезује небо, земљу и људску заједницу. Након тога, село се састаје на сеоској ледини, где крстоноша доноси ручак, а затим следе веселе и играње до касно у ноћ. Крст и иконе остају ту преко ноћи, јер се сматра да тек сутра могу бити враћени.

Обичајне песме забележене у Паљини 1991. године, а посебно сватовске¹³, представљају значајан део усмене традиције повезане са ритуалом венчања. Ове песме су пратиле разне моменте свадбеног циклуса – долазак сватова, кићење младожење, позивање пријатеља, а често и изразе женске емоције, отпора или хумора. Песме су стилски ритмичне, често дијалогске, и садрже елементе друштвене критике, али и нежне поетике.

(Када сватови долазе по девојку, чује се:)

*„Је ли грми, је ли грми,
Је л' се земља тресе,
Је л' киткари, је л' киткари,
По девојку иду?”
„Нити грми, нити грми,
Нит се земља тресе,
Но киткари, но киткари,
По девојку иду.”*

У моменту кићења младожење, песма прати породичну динамику и реалне животне препреке:

*„Жени се Јеврем делија,
Позива сестру на радос':
'Дођи ми, селе, на радос.'
'Не могу, брале, делијо,
Мушко ми чедо плачљиво,
Танко ми платно на разбој,
Танко ми платно кидљиво.'”*

Приликом позивања и договарања пријатеља јавља се хумористична и помало иронична нота:

*„Мир'те се, нови пријатељи!
Мир'те се, не подбадајте се.
'Пријавил' си се за годину дана,
Ће доведеш моме песнопоје,
Ће доведеш млади мејданџије,
Турај благо колико ти драго.'”
„Ја ти немам ни Богу светомо,
А камоли благо за девојку.”*

¹³ Уп. НИКОЛИЋ, 1910: 289–292.

Песма о Смиљи и славују доноси лирску слику девојачког опраштања са детињством и слободом:

*„Стаде се Смиља удава.
Славеј гу тихо говори:
‘Носи ме, Смиљо, сас тебе,
Ја ћу ти певам, припевам,
Те да се рано пробудиш,
Те рано дворе да метеш,
Те рано суди да переш.’
„Нећу те, нећу да водим,
Само ћу без теб’ да идем,
Ти си ми доста у двори бија.”*

Сватовске песме кроз богатство језичког израза и живе слике не само да прате свадбене обреде већ и преносе вредности, ставове и осећања заједнице – било да је реч о хумору, отпору, љубави или породици.

Посленичке песме из Палјине одражавају богатство народног усменог израза везаног за свакодневни рад и друштвени живот. Оне су пратиле ритам пољских послова, жетве, али и вечерња окупљања младића и девојака (тзв. седење или прело¹⁴), где се рад претварао у повод за певање, досетку, љубавни наговештај или друштвену драму. У овим песмама доминирају мотиви физичког рада, лепоте, љубави, чежње и осећања припадности заједници. У жетелачким песмама¹⁵, кроз поетску форму, велича се вредно момче и девојче:

*„Удри крај, девојко,
На крај да идемо, о, ле,
И момче најсело, о, ле,
Двеста и два снопа,
И девојче најсело, о, ле,
И триста и три снопа.”*

Рад се изједначава са вредношћу и младалачком снагом – такмичење у броју снопова постаје симбол части и поштовања у заједници. Хумористични и критички тон јавља се у песми о закасном ручку. Ова песма, иако наизглед наивна, садржи друштвени коментар о (не)одговорности и последицама у сеоском домаћинству.

*„На сви обед дође,
Нама обед нема;
Свекрва задремала,*

¹⁴ Уп. НИКОЛИЋ, 1910: 279–289.

¹⁵ Уп. НИКОЛИЋ, 1910: 292–297.

*У огањ падла,
Ногу изгорела,
Пошла кроз село,
Куче гу је срело
И другу гу изело.”*

У лирском дијалогу између момка и девојке, која осећа стид и срамоту што је означена као „крађена”, песма добија драмску димензију:

*„Говор’, Маро, говор’, Маро,
Не проговорила.”*
*„Где год станем, где год станем,
Двојица, тројица...
Све од мен’ говоре:
Овој ви је, овој ви је,
Крађена девојка,
А ја јадна, а ја јадна,
Нисам украђена.”*

Узвишене и метафоричне слике неба и звезда такође се често користе за емоционални израз. Три звезде греју три простора – село, поље и виноград – сваки симболички повезан са важним сегментима живота:

*„Огрејале су три звезде...
Прва ми греје у село...
Трећа ми греје у лојзе,
Огрејала је пудара.”*

И у песми о Илији терзији и зеленом ораћу, јавља се мешавина еротске алузије и симболике плодности:

*„Зелен се ора’ развија.
Да ли, дико, да ли
Дукатићи мали?”*
*„Илијо, царев терзијо,
Уз име зелен да буде.”*

Ове посленичке песме служе као ритмичка подршка раду, али и као средство друштвене комуникације – место где се испољава љубав, поруга, понос, туга и колективна свест. То су мале поетске хронике сеоског живота.

Шаљиве песме из Паљине представљају важан део народне усмене поезије, чија је сврха пре свега забавна, али често носе и прикривену друштвену критику, еротику или коментар на људске слабости. Ове песме обиљују хиперболом, игром речи и хумористичним ситуацијама, а њихова једноставна форма и ритам чине их лако памтљивим и преносивим.

У песми коју изговара „Пера из Чечину”, јавља се типична игра с римом и апсурдом. Овде се у шаљивом и карикатуралном тону представља лик Пере, уз алузију на необичне унуке који свирају у дудуке – што је и у звуковном смислу смешно и апсурдно.

*„Ја сам Пера из Чечину,
Идем по месечину,
Идем по тамнину,
Па дизај прашину;
Имам унуци кај вуци,
Што свирају у дудуци.”*

У другој песми пародија љубавних односа и девојачког искуства изражена је кроз духовиту замерку на рачун девојке која „пробава момке” у замену за ситне поклоне:

*„Момка Рашу за ракију чашу,
А Илију за флашу ракију,
А Јована за лулу дувана.”*

Овакве песме често су се певале у неформалним ситуацијама, током дружења, рада или на свадбама, као израз народне довитљивости, опуштености и способности да се хумором превазиђу социјалне, економске или родне тензије. Шаљиве песме су, у својој једноставности, изузетно животне и искрене – огледало народног духа.

Љубавне песме из збирке народне поезије из Палине представљају израз дубоких емоција, често обликованих у контексту народног живота, обичаја, вредности, али и страдања и табуа. Ове песме варирају од нежних лирских минијатура до драмских сцена љубавних трагедија и конфликта. Оне говоре о лепоти заљубљивања, болу раздвајања, неоствареној или забрањеној љубави, али и о нежности између ближњих – брата и сестре, мајке и ћерке. Неке варијанте су прожете искреном младалачком љубављу, али и шалом.

*„Шта то радиш, Маро?
Чувам овце, Јово.
А за кога, Маро?
Баш за тебе, Јово.
А мене ће, Јово,
Тад да буде топло.”*

Другде је љубав је идеализована и обожавана, као у Ивановој хвали:

*„Имам љубу што гу нигде нема,
Када оди, к’о да ветар веје,
Кад говори, к’о да сунце греје,
Када оди, к’о да сабља сече.”*

Неке песме носе јаку емоционалну и друштвену тежину, као у трагичној слици прошене девојке. Овде се љубав испољава кроз жал и губитак – младост која не дочека венчање, дарови који се враћају, а свадба постаје сахрана:

*„Умрла је, умрла је
Прошена девојка.”
„Дочекајте, дочекајте
Кићени сватови,
Растурите, растурите
Ти бели дарови...”*

Другде је љубав табу или грех, као у песмама о инцестуозним жељама, где се брат Стојан обраћа сестри Стани. Такве песме показују сложеност моралног и друштвеног кодекса, али и драмску снагу народне поезије:

*„Досад си ми сестра била,
А од сада верна љуба.”
„Ја ти нисам верна љуба,
Но сам тебе мила сестра.”*

Неке песме носе симболичне слике природног света (јабука, море, звезде) кроз које се изражава осећај љубави:

*„Расцвета се јабука петровка,
Заволе се момак и девојка...
Боље да су село упалили,
Него што су двоје раздвојили.”*

*

*„Седи девојче крај море,
Има ли драже од брата?
Из море нешто говори:
Љубав је дража од брата.”*

Ове љубавне песме, у својој лирској дубини, хумору, туги и искренности, представљају живу традицију народа, где се осећања не само казују него и проживљавају – и чувају, као део колективног памћења.

Бајање¹⁶ као форма народне магијске праксе представља спој поезије, веровања и заштитне моћи речи. Оно се користи у циљу лечења, заштите од урока, ублажавања болова и других невоља. Стихови који прате ритуал често имају ритмичку и формулну структуру, што појачава њихову моћ у традиционалном поимању. Један од најтипичнијих примера бајања против урока описује симболичне женске фигуре и њихову неутрализацију кроз мотив соли. Ово бајање у себи носи елементе симболичке жртве (со као упијач зла) и ритмичке структуре која подсећа на молитву:

¹⁶ Уп. НИКОЛИЋ, 1910: 273–278.

*„Три девојке
На брзак стојале:
Једна ћопава,
Једна ћорава,
Једна глува.
Док ћопава проодила,
У сол се растурила;
Док ћорава прогледала,
У сол се растурила;
Док глува прочула,
У сол се растурила.”*

У другом тексту, заштитна слика се појављује кроз метафору три жене. Овде је бајање представљено као чин ткања – метафора живота, судбине и моћи речи да ткају, али и да развежу зло:

*„Три девојке везак везле,
Једна везе, друга развежује,
Трећа уроци растерује.”*

Против главобоље, бајање има драмски и наредбени тон. Ова формула подсећа на егзорцизам – именовање зла, порекло без поретка (*без татка*) и његово растеривање кроз моћ речи (*без басму си се растурило*):

*„Чавкино, мавкино,
Макни се одатле.
Без татка си се зачело,
Без басму си се растурило,
Уст, уст, устукни се, бољко.”*

У басми за ране и оток, бајање постаје мала митолошка прича, у којој чланови породице окупљени под магијским бројем девет¹⁷ симболички учествују у лечењу – копају, рину, мету – све док се не успостави „чисто” стање, односно док се не поврати здравље:

*„Пошла уз поље, низ поље,
Па цвили, па пишти.
Срете гу Божја мајка,
Па гу питује:
‘Што цвилиш, што пиштиш?’
‘Цвилим, пиштим, боли ме нога.’
‘Пути, ја имам:
Девет сина, девет трнокопа,
Девет снаје, девет лопате,*

¹⁷ Уп. САМАРЦИЈА, 2020: 83–98.

*Девет ћери, девет метле,
Синови ће ископају,
Снаје ће изрину,
Ћерке ће измету,
Ће остане чисто,
Чисто како с реп. ’’*

Бајања, као што показују ови стихови, нису само заштитне речи – она су литерарна, ритмична, симболички богата и прожета вером у моћ изговорене речи. У њима се преплићу мит, религија и поетика народног искуства.

Следећи фрагмент лирско-епске песме говори о неправди унутар породице и супротстављању тој неправди. Осам синова добијају имућне жене, док девети ожени сироту, али управо је она „**сиротица ал’ је најубава**”. То изазива завист код најстаријег брата, који организује лов – симболично бекство од породичног незадовољства: **Лов ловише за недељу дана, / Лов ловише ал’ не уловише**. По повратку, све снаје дочекују мужеве, али најмлађа снаја добија понижење: коњ јој је **зауздан наопаких узди, / Оседлан седла наопака**. Ипак, она не ћути, већ почиње да говори: **Проговара најубава снаја: / „Господине, Господ те убио”** – храбро и достојанствено одговара на увреду:

*Имала мајка девет сина,
Све ги лепо оженила,
На осмине кметице узела,
А деветом сироту девојку,
Сиротица ал’ је најубава.
Не свиде се брату старејому,
Па ће иду у лова да лове;
Поспремише девет добра коња,
Девет хрта и девет сокола,
И отише на лова ловише.
Лов ловише за недељу дана,
Лов ловише ал’ не уловише,
Састаше се дому да си иду,
Од далек и’ жене угледале,
У близу ги жене дочекале.
Снаје коње при’ватиле,
Добр хрте и добре соколе,
Ал’ најмлађа коња је примила,
Зауздана наопаких узди,
Оседланог седла наопака;
Проговара најубава снаја:
„Господине, Господ те убио [...]”*

Описани обреди и народне песме представљају значајан културни и симболички комплекс у коме се огледа древна представа умирања и поновног рађања, која је дубоко утемељена у обредима и ритуалима везаним за природне циклусе и плодност. Овај мотив, иако је тешко прецизно утврдити да ли је узрок или последица, најчешће се јавља као последица у церемонијама иницијације и годишњих обреда, где је израз екстазе и изласка душе из тела повезан са обновом живота. Присуство овог симбола у хришћанству, као што је Христова смрт и васкрсење, додатно потврђује његов универзални значај и дубину у културном наслеђу. Носиоци ових обреда, углавном женског рода, посебно у лазаричким ритуалима, кроз своје улоге и маскирања у мушкарце, симболизују важан елемент плодности и дуалности, што одражава комплексну синтезу веровања о животу, смрти и обнови. У обредним песмама, као што су додоле, испољава се дубока веза са природом, земљом и временским циклусима, што говори о магијском карактеру и настојању да се успостави хармонија између човека и природе.

Дијалекатски говор и народна поезија са овог подручја чувају не само језичку баштину већ и богатство веровања, митолошких представа и културних обичаја. Речници и зборници овог подручја служе као драгоцен извори који омогућавају дубље разумевање како језика тако и културе, историје и традиције. Они откривају сложеност и лепоту дијалектске лексике која је пуна магије, симбола и народне мудрости, и представљају мост између прошлости и садашњости. Обредне песме и игре имају структуриране драмске елементе и представљају врсту позоришта у коме се кроз појам реда и симболике изражавају дубока веровања и социјални односи. Овај сложени спој мелодије, текста, игре и симбола чини народну лирику живим сведочанством о животу, космосу и духовности. Све ово указује да народна поезија и обреди нису само уметнички израз већ и важан носилац културне и духовне традиције, која кроз језик, обичаје и песму преноси вишевековне вредности и знања. Због тога је њихово проучавање и очување од великог значаја за разумевање не само прошлости, већ и идентитета и духа овог поднебља.

Цитирана литература

- БОРЂЕВИЋ, Тихомир. „Село као друштвена заједница за време владе кнеза Милоша”, у: *Насељавање Србије. Насеља. Порекло становништва. Обичаји*. Београд: Службени гласник, САНУ, 2022, 761–772.
- КУЛИШИЋ, Шпиро, ПЕТРОВИЋ, Ж. Петар, ПАНТЕЛИЋ, Никола. *Српски митолошки речник*. Београд: Етнографски институт САНУ, Интерпринт, 1998.
- МИТРОВИЋ, Љубиша. „Од огњишта која гасну ка изумирању сеоских насеља”, у: *Село невесело*. Нови Сад: Прометеј, Ниш: Машински факултет, Наемimontana, 2014, 31–36.

- НАУМОВИЋ, Миомир, ПЕТКОВИЋ, Јелена. *Село древних култура. Прилог проучавању друштвене историје села*. Ниш: Филозофски факултет, 2014.
- НИКОЛИЋ, М. Владимир. *Из Лужнице и Нишаве. Српски етнографски зборник*, књ. XVI, *Етнолошка грађа и расправе*, Београд: СКА, 1910.
- САМАРЦИЈА, Снежана. *Бројеви у српском фолклору*. Београд: Албатрос Плус, 2020.
- СТАНОВНИШТВО. *Попис становништва, домаћинства и станова 2002. Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1991. и 2002*. Београд: РЗС, 2004.
- ЋИРИЋ, Јован. „Паљина”, у: *Енциклопедија Ниша. Природа, простор, становништво*. Ниш: Градина, 1995, 169.
- ФИЛИПОВИЋ, Миленко. „Село у Србији крајем 18. и почетком 19. века”, у: *Насељавање Србије. Насеља. Порекло становништва. Обичаји*. Београд: Службени гласник, САНУ, 2022, 704–718.
- ЧАЈКАНОВИЋ, Веселин. *Речник српских народних веровања о биљкама*. Београд: Српска књижевна задруга и др., 1994.

Kristina R. Mitić
Milica R. Vilček

DIE GOLDENE HALSKETTE FANDEN WIR (I): VOLKSKREATIVITÄT UND DAS ALLTAGSLEBEN IM DORF PALJINA

Die vorliegende Studie präsentiert die Ergebnisse einer ethnologisch orientierten Feldforschung zur mündlichen Tradition im Dorf Paljina, das an den Nordhängen des Suva-planina-Gebirges gelegen ist. Ziel der Untersuchung ist die Dokumentation, Analyse und Bewahrung lyrischer Volksdichtung sowie ritueller Poesie als Formen immateriellen kulturellen Erbes, welche im Jahr 1991 durch Gespräche mit älteren Dorfbewohner innen erhoben wurden. Erfasst wurden verschiedene Gattungen: Weihnachts-, Lazarus-, Georgstags-, Kreuzträger-, Hochzeits-, Liebes-, Arbeits- und Spottlieder sowie Beschwörungstexte (Zaubersprüche). Die Analyse dieser kulturellen Ausdrucksformen erfolgt unter besonderer Berücksichtigung ihrer rituellen Funktion, ihrer Rolle in der sozialen Normierung sowie ihres Beitrags zur Konstruktion kollektiver Identität. Hervorgehoben wird insbesondere die Bedeutung von Frauen als Trägerinnen und Vermittlerinnen traditioneller Wissensbestände. Darüber hinaus thematisiert die Studie die Gefährdung dieser kulturellen Formen im Kontext von demografischem Wandel und Modernisierungsprozessen, die zur Marginalisierung mündlicher Überlieferung führen können.

Schlüsselwörter: mündliche Tradition, Paljina, immaterielles Kulturerbe, rituelle Dichtung, kulturelle Identität

ЈЕЗИК И ДУХ СТАРОГ ЛЕСКОВЦА У СТВАРАЛАШТВУ САВЕ ДИМИТРИЈЕВИЋА

У раду се на основу записа Саве Димитријевића, хроничара старог Лесковца, представљају начин живота, менталитет и обичаји старих Лесковчана. Димитријевић своју хронику исписује аутентичним говором својих казивача, који, посматрано кроз вертикалну осу времена, показује промене у локалном дијалекту – од чувања изворних обележја лесковачког говора до њиховог мешања са стандарднојезичким облицима. Менталитет старих Лесковчана осликан је кроз осврт на надимке мушкараца, жена и фамилија, а начин живота кроз осврт на занате којима су се бавили, а који су данас сасвим изумрли.

Кључне речи: хроника старог Лесковца, лесковачки говор, надимци, стари занати

Дух старог Лесковца, Малог Манчестера, сачувао се у траговима међуратне архитектуре, у појединим улицама и махалама које није сасвим преобразило модерно доба, у причама о људима и прошлим временима, када је јужносрбијанска варош доживела свој највећи процват и просперитет и у оној ризници која чува и истрајно похрањује све мене времена и прилика – у језику. Несумњиво, најзначајнију улогу у одбрани од заборава, који све интензивније покрива прошло доба, људе и сокаке старог Лесковца, одиграо је Сава Димитријевић, врсни хроничар, пажљив слушалац, даровит приповедач, који је деценијама уназад стрпљиво обилазио лесковачке махале, сокаке и улице, улазио у домове људи и у њихова сећања, снимао и бележио њихова казивања онако како их је чуо – њиховим говором који открива све промене и утицаје које је ново време доносило са собом.

Тешко је Димитријевићеве записе жанровски одредити. Свакако, то јесте својеврсна хроника међуратног и послератног Лесковца, премда неки записи сежу у још даљу прошлост, у време ослобађања јужних српских крајева од Турака, али је реч о једном жанровски хибридном делу. У обимном наративном корпусу налази се мноштво заокружених приповедних целина које одговарају жанру кратке приче или новеле, велики број записа обликован је око анегдотског предлошка; неретко се наилази на демонолошка

¹ biljana.micic78@gmail.com

предања; има много родослова лесковачких породица, али и оних записа који припадају искључиво документарној прози. Сава Димитријевић и није имао намеру да о људима и сокацима старог Лесковца ствара књижевноуметничко дело. У уводној рефлексiji књиге којом отпочиње својеврсна сага о животу града на Ветерници, аутор бележи да то није „ни студија, ни хроника, ни реконструкција”. Аутопоетички коментар открива намеру са којом се Димитријевић упустио у вишедеценијски рад чији је резултат драгоцен, још увек недовољно истражен материјал за историчаре, етнографе, историчаре завичајне књижевности, књижевне критичаре и дијалектологе: „То је само покушај да се о људима који су постојали и још живе исприча понешто и то њиховим аутентичним језиком” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1990: 7).

Основно обележје Димитријевићеве хронике представља његово опредељење да причу о људским судбинама, менталитету и навикама Лесковчана предочи сасвим аутентично – посредовано дијалекатским језичким материјалом, тачније, говором варошке средине у конкретном временском тренутку. Позиција наратора који преноси приче својих саговорника открива се тек спорадично, у претежно лирским рефлексijaма исписаним или стандардним језиком или дијалектом.² Изузев ретког упућивања на казивача („каже”, „прича”), говор информатора преноси се без било каквог улепшавања наратора, онако како је прича најпре бележена на мегнетофонској траци. Реч је о призренско-јужноморавском говору у оквиру призренско-тимочког дијалекта,³ с тим што се, посматрано хронолошки, уочавају и упливи стандарднојезичких говорних форми. У казивању о Лесковцу пре Другог светског рата, тек ће се спорадично дијалекатска потка преклопити са неким стандардним обликом. Што су казивачи ближи савременом добу, уплив је већи, нарочито у падежним и глаголским облицима, те читалац сведочи стварању једне хибридне језичке творевине, што је обележје урбаног говора Лесковца и данас.

Понеки Димитријевићеви казивачи и сами коментаришу свој говор који се разликује од „господског”, „правилног” говора. Тако сазнајемо да је

² Реч је најчешће о уводним или завршним наративним сегментима у којима се изражавају жал и носталгија за прошлим или меланхолична спознаја о краткотрајности људског живота. „И године ко на трепке да легав – а трепнеш, а ги нема! И у марамче, ко шићер у коцке да ги вржеш и у пазуке да ги носиш – не можеш да ги сачуваш! Време ги изеде! А трепке останев и трепкав – за неке друге године, за неко друго време и за неки други људи” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2012: 160).

³ Лесковачки говор је предмет проучавања дијалектологије од њеног оснивања. Јордана Марковић бележи: „И оснивач српске дијалектологије у правом смислу – Александар Белић – уврстио је говор овог града у своје обимно дело *Дијалекти источне и јужне Србије*, те је тако лесковачки говор предмет проучавања дијалектологије још од самих њених почетака, а то значи од 1905, када је Александар Белић објавио своју обимну монографију” (МАРКОВИЋ 2007, 19).

„у Поп Стевин сокак смо⁴ Кевче Пикљавче имало фини граматички говор” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 36), или да „Савка Гургусова уопште неје грешила у падежи. Она је разговарала – као Београђанка” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2012: 92). И однос према матерњем језику се разликује – од тога да се он као постидан одбацује („И моја мајка је много водила рачуна о томе [...] како говоримо [...] није дозвољавала да се овде говори лесковачки” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 270)), до тога да се напуштање локалног говора доживљава као непријатност: „Кд дође у Лесковац Динка збори ’правилно’, па мало шумадиски заноси. Њојину унуку Јелицу срамота што такој збори и вика на Динку: ’Бабо, мори, немој ткој да збориш; деца ми се у сокак смејев [...] збори кко си и ми овде сви зборимо, да ми се деца више не смејев у сокак’” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2018: 47). Чињеницу да се унутар саме заједнице различитим облицима изражава или именује иста појава објаснио је, према сведочењу једног од приређивача његових књига, сâм аутор, пажљив слушаца, доследан у бележењу онога што је чуо и у намери да очува аутентичност „говора који је, од ма(ха)ле до *мале*, од сокака до сокака, имао своје танане варијанте; што знам захваљујући објашњењу аутора кога сам критиковао због дијалекатских недоследности” (СТАНКОВИЋ 2012: 234).

Из обиља материјала за језичка промишљања за ову прилику направљена је анализа антропонима, тачније надимака, и каталог заната, са освртом на моционе суфиксе, с обзиром на то да ова лексика у највећој мери одражава менталитет и начин живота старог Лесковца.

Сава Димитријевић родослове лесковачких породица исписује по утврђеном моделу:⁵ полази од главе куће, па наводи супружнике, децу, њихове потомке итд. Код појединих чланова фамилије зауставља низ – било да уметне неку анегдоту, причу, новелу, било да у краткој дигресији објасни порекло упечатљивих надимака.

Као важно обележје личности, надимци издвајају појединца, откривају неку његову особину, облик понашања, чине га препознатљивим и до некле дефинишу његов идентитет. По лесковачким сокацима и махалама, појединци су издвојени надимцима који се најчешће додају властитом имену. У највећем броју примера у функцији надимка је једна реч, али може да се јави и читава синтагма.

⁴ Сава Димитријевић не бележи полугласник, што може да представља проблем читаоцу који није са призренско-тимочке говорне области. О бележењу полугласника код Саве Димитријевића видети у: Јордана Марковић, „Полугласник у говору, читању и писању”, *Дијалекат – дијалекатска књижевност*, Лесковачки културни центар, Лесковац 2009, стр. 48–53.

⁵ Милена Стојановић примећује да је један од најбоље искоришћених књижевних поступака код Димитријевића поступак каталогизације: „За њим аутор посеже нарочито приликом набрајања становника појединих улица или махала” (СТОЈАНОВИЋ 2009: 288).

Код особа мушког пола најфреквентнији су надимци које су Лесковчани добијали по неком облику понашања. Димитријевићеви казивачи најчешће у неколико прецизних информација осликавају контекст или догађај који је узроковао одређен надимак: „На витло у Пижин сокак соберев се у недељу момци и девојке. Витлав се и играв. Денча се уфати на крај па се аљави и патрави да би га приметиле девојке. И од тој патравање остаде му надимак Патрунски” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1990: 13). У истој књизи читамо како је Младен Димитријевић, хипокористично звани Денча, добио надимак Смејурија: „Младен Димитријевић, звани Денча, бија весел човек. Куде год дође, он прича смешне приче и сви се смејев. Кд он наиђе, кажев: 'Еве иде Денча, ће буде смејурија', а кд се уморив од смејање кажев: 'Доста, бре, Денчо, теј смејурије!' и такој му остало – Денча Смејурија” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1990: 53). Надимак Врждало добио је фудбалер Митка због своје брзине: „Бија лево крило и од њега неје бија по брз човек у тој време. И неки рекја 'Гледај га Митке – иде ко врждало!' И такој му остаја надимак – Митка Врждало!” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1990: 53). Извесни Стојан понео је надимак Скобаљ јер је „фаћаја много скобаљи” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1990: 103); Драги је добио надимак Француз „за тој што се правија да много паметно говори и за тој што се аљавија кд збори” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 12), а Пирчу су звали Крљеж, јер се био много заљубио и „за тој што се бија залепија ко крљеж за туј Васку” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 20).

Понекад се у основи надимка налази оноματοпеја. Тако је Петар Шушпула добио надимак јер је увек имао новац („паре”) у џеповима: „Кд бркне с руке у џепови – оне шушкав и по тој и остаде – шуш, шуш – Шушпула” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 56).

Надимци произлазе и из склоности ка јелу и пићу. Тако је извесни Сретко Сараманда имао два надимка – Протођер и Цврли – јер је јео и живо месо: „уфати врапче и изеде га живого са свем перје” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 64), а Маринко, рабација, много је „волеја печене главе да еде и остаде му надимак Главоња” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 163). Сима Пљоска добио је надимак по ракији коју је увек носио са собом (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2018: 122), а Алекса, који је пио ракију „ко шаче воду”, добио је надимак Шаче (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1998: 77). Уз надимак који је добијао појединац по склоности ка неком јелу настајали су и народски називи лесковачких кафана: „У коју год касапницу да отидне, куде Ђоку Банковића ил куде Луте касапина ел код куга другога – Тодор кокне на цкару слезенку – пече – еде, пече – еде онеј слезенке и ткој га назваше Слезенка, а кафану – Слезенкина кафана” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 149). Један пример сведочи о склоности његовог носиоца ка женама, с тим што аутор низом синонима објашњава његово значење: „Деда на Жику Цакића Брку бија је Ђорђе Цакић, казанција, звани Женски Атарција (атр – ћеф – мерак)” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 343).

Надимци често произлазе из нечијег занимања: Гуте Мекичар и Гуте Ратлук, Мита Црепуљан, Воја Старо Гвожђе, Влада Дрејер (ДИМИТРИЈЕ-

ВИЋ 1998: 55, 132, 198, 200), Заре Ситничар (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2012: 121), Митка Симиџија (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2018: 85), Мирко Ђорђевић Шубаран (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 101). Трговац Станислав добио је надимак Сурта по капуту од крзна који је носио, а по њему је и цела фамилија добила име – Суртини (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2012: 106).

Велики број надимака открива неку физичку особину, најчешће физички недостатак, па имају и пејоративни призвук: „Раша Патрави – такој су га викали за тој што је имаја патраве ноге и голема широка уста” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2012: 61). Шустер Прокопије Миљковић добио је надимак Малецко Копенце зато што је „бија толко малецак да је и комрц могја да га уапе преко ципелу” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1990: 98). Човека малог раста одређује и надимак Дрда – Чеда Дрда је „бија задрдавеја још од малецка” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1990: 135) – или Бигља – Драги Бигља је тако назван „за тој што је бија ситан, малецк – Бигљав” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1998: 75). Јоргаћ Стаменковић је добио надимак Пижа јер су га деца задиркивала: „Пижлаку! Пижо ниједан!” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 176). Ђока Липса понео је надимак због коментара којим су његов физички изглед након болести описали његови пријатељи: „Јаооо – ти си бре, липсаја, ти си липса, ће липшеш, бре Ђоко! Готов си! И од тг му остану надимак Ђоко Липса” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1998: 29). С друге стране висок и „цгољав” човек је за суграђане Штиглица (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 50). Човек са по два палца на рукама је Воја Шестопрст (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 202); Сотирко Крњи „неје имаја предњи део од нос”. Први шофер који је у Лесковцу возио аутобус на ћумур добио је надимак зато што је „млого трепкаја сс очи” – Стева Трепкавац (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 114). Опанчар Мика Пњча добио је надимак јер је „бија пнкљив – много прича и ламоти с језик кд збори” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 77).

Интересантни су надимци које су људи добијали по узречицама. Келнер Чеда је гостима потврђивао тачност рачуна реченицом: „Тчнц кд ти каже Чедц [...] и такој остало ко надимак Чедц Тчнц” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1990: 46). Трговац који своју робу хвали узречицом „тој је прва класа” добио је надимак Васа Прва Класа (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 39). Теодор Стојановић назван је Мандарац зато што је често говорио: „Ете, мандам се на там на овама” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 112). Једином преживелом детету мајка је у детињству тепала: „Мој синче, мој синче и ткој му остаде надимак Мика Цекић Мојсинче” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 75).

Пејоративни предзнак имају и надимци произашли из неке карактерне особине – Пера Качамак „је бија глетав ко качамак, веома неспретан и смушен”; Заре Кремен „бија је тврд на сваку пару” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2012: 39, 128). Јован Супрашка био је упоран и срчан: „ко супрашка [пепео] што је врућ, а ткој и он – за чс створи оној што науми” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 110). Љубиша Буљижга је надимак добио у школи – кад га наставник

прозове, он „све у један глед. Буљи у наставника и ћути” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1990: 63). Ређе се јављају такви надимци са хипокористичним значењем: „Кд се за некога каже да је вес – веселија, ћућулија, ондк му остане надимак Ћућулија! Ткој је и с некога Мицка било – весел човек бија и викаше: веселија – ћућулија” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1998: 38).

Мали је број надимака који у себи крију порекло имовине („Мита купи кућу од Шукри пашу, паша отиде у Лесковац, а на Миту остаде надимак – шукрија” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1998: 100)); или се наслеђују од предака: Бакалин Никола Стаменковић Смрдљивка наследио је надимак од оца Станоја који је од бајатог мяса правио кобасице (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 5). Око неких надимака Лесковчани су обликовали и анегдоте везане за њихове носиоце. За ову прилику доносимо два примера: „Ранђел Станковић, Бонбонција... Ранђел имаја големи бркови. Питали га – Кој има големи бркови, Ранђеле? – Сом! – рекја он. И такој му остало – Ранђел Сом” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1990: 91); „Притисла врућина. Упекло. А Мита пије, пије и попи пиво, а празно буре пушти низ Светоилијски пут. И стркаља се буре, отиде низ пут, а на Миту остаде надимак – Мита Буре” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 76).

Много је мањи број примера надимака особа женског пола. Женски надимци најчешће имају пејоративно значење, настало на основу неке особине или облика понашања: „Рада звана Сисла – кд је била малецка сисала прс па ву по тој остаде надимак” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 41); „Јулка, Жена на Милана кочијаша званог Бела Мачка, била је ко напас, па ву и остаде надимак Јулка Напасова” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1998: 13). Због патријархалних односа који су одређивали начин живота старих Лесковчана, сасвим је необичан и јединствен пример у којем муж добија надимак по жени: „Живка је толко много и толко брго причала да се не може прати кое прича и по тој гу назваше Живка Двоцевка, а по њума и мужа ву викав Риста Двоцевка” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 191). Из истог разлога – брзог причања – надимак је добила и Талка Решетарка, вероватно и због риме која се успоставља између имена и надимка (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1990: 123). Оба надимка остварују комичан ефекат.⁶ Јављају се спорадично и надимци настали на основу физичке особине: Чучка је надимак за жену која је „била малецка, једва двајес кила да [је] имала” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1990: 141). Вида Мазноглавка добила је надимак „за тој што се лепо чешљала, увек ву коса била мазна” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 378). Једини пример који сведочи да надимак може да настане и због литерарних асоцијација јесте случај извесне Светлане која је „носила кикице па гу викали Пипи” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 58). Последња два надимка имају хипокористични предзнак, као и надимак Швапка, који је понела „малецка и убава баба” која је у Лесковац дошла „из Пре-

⁶ Језичко стваралаштво народа, духовито и проницљиво, неретко производи хуморни ефекат. Такав је, нпр. случај са именовањем животиње: „Дара је чувала мачку – правеше много гримасе и кревели се и Дара ву даде име Чепла” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 161).

ко” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1998: 74). Ретко се срећу надимци који су у вези са занимањем жена: „Кева Поповић, учитељица, чувала онеј крупне кокошке што се јариле, и по теј кокошке викали су гу Кева Јарка” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2018: 136); „Наста баје на жене и фрља гим жар, а чавке се мајев по авлију и по кућу. Ткој ву и по тој остаде – Наста Чавка” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1998: 9).

Посебну целину чине породични надимци. Називи фамилија најчешће су у множини, а њихово порекло је различито. Најбројнији су они надимци које је породица добила по неком послу или занимању. Тако фамилија Пепељуге носи надимак зато што су њени чланови „по поља граевачка уз баре и јаруге и уз глибови барски за живину и другу стоку брали траву пепељугу” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 159). Породица Наланција добила је надимак Млнкини зато што „несу умејали да згодив – л-лнка него гим полко било да кажев м-лнка” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1998: 51). Пужевци су фамилија која је „по лојза” скупљала пужеве „и од њи спремали ручак” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1998: 185), а Говедарци су чували говеда (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 208).

Кубеције су имали „лимарско-кубециску радњу” и правили су „фуруне – кубићи и шпорети”. Поред суфикса турског порекла, често се срећу турцизми у основи породичних надимака. Тако једна породица носи надимак Бејаз који су наследили од прадеде који је у турско време био симиција, „а симит се на турски каже бајаз бели” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 261), па су се вероватно неком контаминацијом две речи слиле у једну. Кулашеви су добили надимак по претку који је као трговац стоком увек у чезе упрезао кобилу црвене боје „која се на турски вика – кулаш” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 389).

Неке надимке определиле су карактерне особине чланова породице. Невиранке су добили име по томе „што ли много идев по сокаци, не ли па за тој што несу сталожени и ко да никд немв кд да седнев па да попричав, него све на брзину – да кажев, да чувев и отиднев си” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1998: 236). Зајци су добили данимак по плодности: „ – А, бре, овија се котив – ко зајци!” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2012: 71). Кулићи су најпре имали надимак Куле, „јер су се големи рађали и били су високи ко куле” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 176), а из надимка им је изведено презиме. Постоје случајеви кад казивачи преносе неколике приче о пореклу породичног надимка. Фамилија Безрђан добила је надимак или зато што су били добри људи („без рђу”), или по речи за трговца – „базрђан” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 31). Један од казивача наводи чак три могућа порекла породичног имена Дурини, „ал највише се прича да ги викав Дурини затој што су били дурљиви – намћори” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2018: 250).

Често се породични надимак наслеђује од предака: „Бегини су с тј надимак још од чукундедини. Коца газде и богати ко бегови били и по тој гим остаде надимак – Бегини” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1998: 139). Чувена лесковачка породица Шоп Ђокић добила је надимак по претку који је након повлачења Турака „кроз град пројахао са караваном и са шопску шубару на главу”

(ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 53). Породица Смејурије носи надимак по неком Таси који је умео да изведе „смешку”, „смејурију” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2018: 102).

Око надимка породице Топрвламкини испричана је читава прича која извире из некадашњег обичаја да се о Покладама „ламкав јајца”. Отац породице, глава куће, због посла је овај обичај извео са закашњењем: „И вржев они јајца за канапи, па ги обесив за куку на плафон и док се јајца клатила а на там а на овам они ги сс уста мавав да ги уфатив – кој га уфати његово јајце. Ал прошли ники радници који су ишли на работу у фабрику, видели кроз прозор како Никола сс жену и децу ламкав јајца и казали: – А, бре, овија топрв ламкав јајца! И ткој ги остаде надимак – Топрв-ламкини” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 27).

Колико се менталитет и поглед на свет житеља некадашњег Малог Манчестера читава из прегледа надимака по којима су се непогрешиво препознавали,⁷ толико се дух и начин живота међуратне вароши може сагледати увидом у занате којима су се бавили. Поред обиља заната чији су носиоци превасходно били мушкарци, Димитријевић доноси и врло детаљне описе радњи које су доводиле до неког финалног производа. Посебно је у том смислу интересантан опис „дваес операције” које су биле потребне да би се направила „една антерија”,⁸ потом опис радова једног лончара, бритвара или метлара.

Стари лесковачки занати систематизовани су у овом каталогу по суфиксима. Доминирају они са суфиксом -ар и турским суфиксом -џија: рогожар, качар, обућар, опанчар, звончар, бритвар, шајкачар, (општински) позивар, (општински) тобошар, јужар, ножар, лончар, кожухар, гибаничар, столар, сучкар, колар; казанџија, бозација, бунарџија, прстенџија, абација, кафеџија, шићерџија, мутавџија, ћиримиџија, рабаџија, калдрмџија, па-

⁷ Сава Димитријевић доноси упечатљиву анегдоту о трећепозивцима („људи од педес до шесет године”) који су били мобилисани у време Првог светског рата. Кад су возом стигли у Врање и када је „ћата” именом и презименом почео да прозива војнике, нико му се није одазивао: „– А, бре, казаја на вођу пута, где је војска? Који су овија што си ги довеја? А вођа пута му казује: – Ма, госн ћато, не знате ви да читате. Дајте ми тај списак да ги ја прозовем. Туј је војска, сви су туј! – И узне списак и почне да прозива: Мика Моња! Ја – одазове се Моња. Сава Шоња! Ја! Петар Гуска! Ја! Јован Штрк! Ја! Ђока Чавка! Ја! Стоја Деветак! Ја! Милан Буре! Душан Ђуре! Јован Мргулан! Никола Тртан! Стојан Гугутан! Џивџан! Џумба! Таратумба! Медар! Златар! Они сви викав: ја! ја! А вођа пута вика: – Ете ти ћато војска – сви су туј, само ти нумеш да читаш” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 24–25).

⁸ „А да би се направила една антерија, требало је дваес операције да се урадив, вика Аца из Дупљане”. Антерија се прво „скроји”, па се „лице од антерију чатише”; потом се ради „рашлајисување”, онда следи „пандисување поставе”, потом „чатисување”, поново „пандисување”, затим „астар” (сечење), па „памуклисување”, „онда гу сашиев”, „па се затвори”; следећа радња је „навртисување”, па „темберисување”, потом се „опточи сс гајтан”, онда се очисти, испегла и „на крај се ушијев дугмета” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2012: 125).

пуција, сакација, фурунција, бурегија, симиција. По фреквентности следећи у низу јесу занати изведени суфиксима -ач, -аш, а забележен је по један пример назива занатлије изведен суфиксом -ац, односно -ист: ковач, кројач, оштрач, ткач; тељигаш и таљигаш, кочијаш; ливац; фијакерист. Поред овога, јављају се и лексеме страног порекла, понекад са фонетским изменама: тишљер, салер, молер, апаратер („у биоскоп”), келер, шинтер, шпедитер, матрапаз. Интересантне су дублетне форме: шнајдер и терзија или срмакеш и срмовезац. Кроз опис заната који су у једном тренутку почели да се повлаче пред надолазећом индустријском производњом, Димитријевић духовито сугерише велике друштвене промене које су турску паланку преобразиле у индустријски центар Србије. Један од казивача сведочи о судбини занатлије Славка Јањиного, терзије и срмакеша: „Радеја је прслуци сс срму, правија је сермије. Везја је јелечики сс срму и кд тај ношња престаде да се носи, Славко казуеше у шалу: ’– Ја сам мајстор за пропаљу српску ношњу’” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 387). Судар старе занатске и надолазеће индустријске производње сугестивно је представљен кроз осликавање старог метларског заната, ретког заната којим су се бавиле и жене: „од сирак Тала Мутава прави метле. На шпорет је лонац сс воду и кд вода почне да врије Тала тури у лонац дршке од метле. Ондак узне јак конопац – едн крај врже за ексер на једн зид, а други крај врже за ексер на супротан зид [...] Кд дршка од метлу омекне у врућу воду, Тала гу извади, омота око њума конопац што виси преко собу и ујане конопац, а на оној место куде ујане тури јастуче да гу не жили. Тала јаше конопац и затеза га, затеза и како она јаше онј конопац ткој се он све више стеза око дршку на метлу – да је по цврста, да се не савива и не крши. Кд дршка оцврсне, Тала гу врже сс обично конопче, ондк сс чешагију очисти зрнца од сирак, па метлу тури између дске и с голему иглу, кроз чије уши пробута кнп – шије метлу да буде широка и јака. Тала метлу шије на пет реда – кд се изеде од метење при вр ондак се рашије кнп ближи до земљу, па после онј до њега и онј по њега – и такој метла служи док се не изеде до дршку” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 13–14). Жене се помињу и као мађишарке и мађијарке, као и врачарице. Са индустријализацијом Малог Манчестера, поред потискивања старих заната, жене добијају занимање и ван куће, по фабрикама. Укључивање особа женског пола у индустријску производњу уочава се кроз све присутније именице изведене моционим суфиксима. Димитријевић преноси казивање жене која је радила у производњи дувана. „Олга, жена на Цоку шнајдера” била је најпре „слагачица”, потом „класирачка”. Њен посао је био да одваја „доњи лис, горњи лис, средњи лис, подвршак, овршак”. Касније је постала „скупљачица” – радила је на сортирању дувана: „Ја сам била као надзорна мајсторица – казује на радници куде да носив сортиран дукан и куде да га пакујев у бале” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 2016: 330). Међутим, идеализовану слику „златног доба Лесковца” битно проблематизује чињеница да су и деца била укључена у процес производње

– Димитријевићева информаторка је почела да ради као четрнаестогодишња девојчица.

О ослобађању жена, њиховом тихом отпору патријархалним стегама с једне стране, али и непросвећености с друге стране, говори опис једног женског заната – справљања шминке: „Зона правила белило за девојке – устобеч. Белу воду од живу. И црвени крпчики ел ртишчики за руменило и црвенило. Крпче се лизне ел топне у воду и намажев се образи. Кд прођево године, на жене се лице збрчка од живу” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994: 41).

Приче о старом Лесковцу, његовим људима и сокацима, не би имале ону моћну снагу аутентичног сведочанства да нису посредоване матерњим говором његових житеља. Осврт на надимке и старе занате, на дух, менталитет и свакодневни живот јужне српске вароши, бацио је тек танки сноп који је мало осветлио пребогату ризницу коју је Сава Димитријевић у својим књигама оставио.

Казивања која је снимио и забележио сведоче о томе да је дијалекат целовит, богат комуникацијски систем којим његови говорници могу изразити сваки доживљај, појаву, осећање. Дијалектом се проговара и о једном од најтрагичнијих догађаја у новијој историји Лесковца – о савезничком бомбардовању шестог септембра 1944. године. У књизи *Камењ на памет*, нижу се драматични, трагични, уверљиви и упечатљиви натуралистички описи страдања по подрумима палата, кућа, кафана, улица – на дијалекту.⁹ Димитријевићево дело треба читати редом, хронолошки, од најранијих до најновијих књига, јер се из њих ишчитава и трансформација дијалекта: записи из првих књига (*Свеће у снегу*, *Баче поголеми од сокаци*, *Подисарчани*) показују сва аутентична обележја лесковачког говора. У каснијим се та обележја мешају са стандардним облицима, да би најновији показали језички хибрид настао укрштањем дијалекатских и стандарднојезичких облика.¹⁰ Сâм аутор је примедбе поводом језика својих књига одбацивао истицањем свог опредељења да доследно пише онако како његови казивачи преносе своје приче и сведочанства – говором Лесковца у одређеном тренутку времена који се, природно, битно мењао. Најновије књиге Саве Димитријевића

⁹ „’Сс голу душу бегаш, ал из живот да се искочи не може, све је уцврстено у овуј кожу што је на нас. Испотикасмо се и немож се нађемо. Дете које може да трчи мајка уфатила за руку и води с њума, а оној што мора да носи оставила дома ел па у јендек уз пут – и што му Бог да. И тј плач од дечичу из јендек што иде од цигани у Аарпову долину, мозак ми сече и дн днс’, казујеше Загорка Шуманкина” (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1994а: 111).

¹⁰ У књизи *Српски народ и његов језик* Павле Ивић сликовито говори о постепеном осипању дијалекта и његовом узмицању пред налетом књижевног језика: „Онако исто као што се морамо помирити с тим да нам народне ношње ишчежавају под налетом конфекције, и као што прихватамо чињеницу да се старинска народна архитектура замењује незграпним, али у самој ствари пространјим и здравијим четвртастим кућама без стила, тако треба да останемо мирни посматрачи процеса смене дијалекта књижевним језиком” (ИВИЋ 1986: 103).

(*Мурца мала, Краљ на балкону, Лесковачко корзо: последњи круг*) позивају и неке нове истраживаче да, поред сагледавања обичаја, веровања, начина живота и менталитета Лесковчана, опишу и савремени говор Лесковца.

Цитирана литература

- ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. – 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
- МАРКОВИЋ, Јордана. „Лесковачки говор и српска дијалектологија”. У: *Књижевност на дијалекту*. Лесковац: Лесковачки културни центар, 2007: стр. 19–22.
- СТАНКОВИЋ, Предраг. „Сећам се...”. У: ДИМИТРИЈЕВИЋ, Сава. *Бубњара из Славујев биоскоп*. Лесковац: Festival književnosti Think Tank Town, 2012: стр. 231–236.
- СТОЈАНОВИЋ, Милена. „Стилско-поетичке одлике књижевног света Саве Димитријевића (Људи и сокаци старог Лесковца)”. У: *Дијалекат – дијалекатска књижевност*. Лесковац: Лесковачки културни центар, 2009: стр. 286–292.

Извори

- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Сава. *Свеће у снегу: Људи и сокаци старог Лесковца*. Лесковац: Наша реч, 1990.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Сава. *Баче поголеми од сокаци: Људи и сокаци старог Лесковца*. Лесковац: Наша реч, 1994.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Сава. *Подисарчани. Људи и сокаци старог Лесковца*. Лесковац: Удружење писаца општине Лесковац, 1998.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Сава. *Камењ на памет: Дан када је страдао Лесковац*. Лесковац: Народни музеј, 1998а.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Сава. *Бубњара у Славујев биоскоп*. Лесковац: Festival književnosti Think Tank Town, 2012.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Сава. *Лесковачки дрвени трамвај*. Лесковац: Нова Наша реч, 2016.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Сава. *Мурца мала*. Лесковац: Festival književnosti Think Tank Town, 2018.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Сава. *Краљ на балкону*. Лесковац: Festival književnosti Think Tank Town, 2021.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Сава. *Лесковачко корзо: последњи круг*. Лесковац: Festival književnosti Think Tank Town, 2023.

Biljana R. Mičić

THE LANGUAGE AND SPIRIT OF OLD LESKOVAC IN THE WORK OF SAVA DIMITRIJEVIĆ

In his records about the alleys of old Leskovac and their residents, Sava Dimitrijević, a journalist, chronicler and storyteller, paints a vivid picture of the customs, ways of life, beliefs and habits of the dwellers of the town upon Veternica. These records were documented exactly as heard and recorded by the author – authentically, as spoken by the interviewees/speakers. Dimitrijević's chronicles unravel the patterns of change in the spoken language of Leskovac – from the conventional Prizren-South Morava dialect, to a language-hybrid, developed as a result of the local dialect mixing with standard Serbian. A collection of reflections on the nicknames and trade occupations of old Leskovac residents has been created, from the abundance of collected material, for this occasion.

Keywords: old Leskovac chronicles, spoken language of Leskovac, nicknames, old trades

Драгана С. Новаков¹
Државни универзитет у Новом Пазару
Департаман за филолошке науке
Студијски програм Српска
књижевност и језик

УДК: 811.163.41'34/36"17"
821.163.41.08-7 Максимовић М.
Оригинални научни рад
Примљено: 10. 6. 2025.
Прихваћено: 15. 7. 2025.
DOI: <https://doi.org/10.46630/gsrj.23.2025.15>
<https://orcid.org/0000-0003-0003-9813>

О НЕКИМ ФОНЕТСКИМ И МОРФОЛОШКИМ ЦРТАМА МАЛОГ БУКВАРА ЗА ВЕЛИКУ ДЕЦУ МИХАИЛА МАКСИМОВИЋА (1792)

У овом раду анализираћемо неке фонетске и морфолошке црте народног језика Максимовићевог дела *Мали буквар за велику децу* из 1792. године. Тај народни језик овога аутора припада данашњем шумадијско-војвођанском дијалекту којим је, заправо, писао велики број наших писаца-екаваца славеносрпског периода с краја XVIII и из првих деценија XIX века. Наш циљ је да утврдимо да ли се и колико Максимовићева шумадијско-војвођанска дијалекатска припадност, када су у питању фонетске и морфолошке црте, подудара са нашим данашњим српским књижевним језиком. Једна од битних и очекиваних црта јесте екавизам, који је и основна одлика Максимовићевог језика. Међутим, у његовом језику налазимо и примере са икавизмима, чиме се, иначе, одликују, поред других, и данашњи говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Такође, овом анализом желимо да утврдимо да ли језик овог Максимовићевог текста одликује и присуство славеносрпског језичког слоја у одређеном степену, као и рускословенска лексика, што није ништа необично за писце славеносрпског периода, којем је припадао овај писац.

Кључне речи: српски народни језик, фонетске црте, морфолошке црте, XVIII век, *Мали буквар за велику децу*, шумадијско-војвођански дијалекат, рускословенски језик.

Уводне напомене

Проучавање народних језичких црта у књижици *Мали буквар за велику децу* (Беч, 1792)², првог сатиричног писца код Срба у XVIII веку Михаила Максимовића³, несумњиво је од велике важности. Пун наслов његовог дела

¹ dragananovakov1@yahoo.com

² Овде скраћено МБ.

³ Година рођења писца и преводиоца, Михаила Максимовића, није позната (? – Будим, 31. V 1819). М. Максимовић је у Земуну био писар инспектора контумаца (1784–1786), септембра 1786. године

гласи: malJй bukvarx za vjliku decu (vx vyny, 1792).

Анализа језика писаца чија су дела писана народним језиком корисна је за боље познавање и разумевање развитка српског књижевног језика у целини, односно у првом плану његовог екавског изговора (МЛАДЕНОВИЋ 1964: 9). Иако историја савременог књижевног језика, опште је познато, припада периоду од Вуковог времена наовамо, ипак се у овом погледу не може занемарити оно што је било пре Вука, бар не писци из Војводине (не умањујући значај других) који су писали у великој мери српским народним језиком, а који се у многим особинама огледа у нашем данашњем књижевном језику. Ово се подударање манифестује преко писаног вида њиховог књижевног језика, где се региструју у извесној мери и типичне особине говорног језика (МЛАДЕНОВИЋ 1964: 9).

Језик МБ је у великој мери српски народни, што је наравно, разумљиво, имајући у виду карактер самога дела. Међутим, с обзиром на време у којем аутор живи, у њему има елемената и рускословенског.

У овоме раду ће се анализирати само главније фонетске и морфолошке црте српскога народнога језика овога аутора у поменутој књижици.

Фонетске црте

Самогласници. Максимовићев језик одликује се, наравно, присуством свих пет стандардних вокала: *a, e, u, o, y*, којима се прикључује и самогласничко *p*. Овакав вокалски систем за другу деценију XVIII века није представљао никакву новину, јер је у низу штокавских говора он формиран, као што је познато, још негде после XV века (ИВИЋ 1991: 22). Самим тим, Максимовићев народни језик у погледу присуства поменутих вокалских јединица уклапа се у пуној мери у своје време, тако да нама преостаје да се задржимо само на појединачним случајевима, на неким самогласничким појавама.

Једна од битних и очекиваних црта јесте екавизам, који је и основна одлика Максимовићевог језика, што је у складу, пре свега, с његовим дијалекатским пореклом. Међутим, у његовом језику, односно у језику МБ,

управник полиције и економије, крајем месеца премештен у војни комунитет у Петроварадин. Због нечега се задржао у Сремским Карловцима, где је био још и 31. I 1788. године. Потом је у Петроварадину био управник полиције и економије (4. VII 1788 – 8. II 1789), одакле је враћен у Земун, на исти положај. После краћег боравка у Београду, крајем 1789. године постао је директор обновљеног замунског контумаца. Као представник Земуне учествовао је 1790. године на сабору у Темишвару. Михаило је потом био конципист Илирске дворске канцеларије у Бечу (1791–1792). Пре одласка у пензију био је дворски војнички секретар. Књижевни рад започео је 1784. године преводом књижице *Что јест нана?* Валентина Ајбла. То је прва књига у Аустрији у којој се критички говорило о папи. У предговору књижице М. Максимовић се изразио као јозефиниста. По узору на збирку афоризама *Buchstabierbüchel für grosse Kinder* T. Dumhoffa, Максимовић је написао *Мали буквар за велику децу*, прво сатирично дело у српској књижевности. У књижици је објавио 117 афоризама, од којих је 39 против калуђера (ПОПОВИЋ 1968: 546).

налазимо и примере са икавизмима, чиме се, иначе, одликују, поред других, и данашњи говори шумадијско-војвођанског дијалекта. На пример: инфинитив: а) *живити* 21⁴, *стидити* 34, *видити* 11; б) помоћни глагол: *нису* 24, *нје* 22; в) наставак у компаративу и суперлативу: *старји* 31, *найшакливи* 41, *найсигурни* 23, *најбољу* 14, *најгоршеј* 14; прилог *гди* 15, *нигди* 43; г) инструментал јединине зам.: *с њимъ именемъ* 11, д) у наставку датива јединине личне заменице *къ себи* 22.

Самогласничко *р* присутно је у Максимовићевом језику, чиме се вокализам овога писца подудара како са народним говорима, тако и са данашњим српским књижевним језиком, а одваја од рускословенског: *мрзи* 19, *прва* 9, *црква* 42, *са сребрнимъ* 13, у *црној* фарби 39. Међутим, примери: *держати* 43, *мерзи* 19, *сербли* 34, *смерти* 2, *црква* 42, *црвеноустне* 39, долазе са *-ер*. Према Вуковом *Србин*, *Србљин* (Вук, *Рјечник*: 730) Максимовић има облике од основе *Србљ-*: *Сербли* (множ.) 10. Именицу *жртва* овај писац употребљава с руским фонетизмом: *жертва* 13, тј. са *-ер-* уместо самогласничког *-р* што је наравно, резултат утицаја рускословенског и руског језика Максимовићевог времена⁵.

Остале самогласничке појаве. Предлог *с* долази често: *с њима* 41, *с љетимъ младожєньомъ понуде* 25, *с куйномъ* 19, *с траженумъ* 16, *с другимъ* 37, *с почетка* 2, *с новци* 25 и сл., а такође је забележен и његов

⁴ Број поред примера јесте број листа на којем се он у тексту налази.

⁵ Александар Младеновић каже: „У нашим текстовима предвуковског и вуковског периода често је нејасна гласовна вредност групе *ер* која долази у низу примера место очекиваног вокалног *р*. Присуство *ер* у поменутих текстовима под утицајем је, наравно, рускословенског одн. руског језика и ортографије, где је вредност ове групе јасна: њом се редовно означавају гласови *ер*, исто онако као што се са *ор* обележава група *ор*, а са *ре* и *ро* – групе *ре* и *ро* [...]. И у нашим текстовима XVIII и у првој половини XIX века фонетска вредност група *ор*, *ро* и *ре* не ствара никакве дилеме јер се њима увек означавају те исте гласовне групе. Међутим, вредност рускословенског одн. руског *ер* није увек иста: понекад се са *ер* означава група *ер*, а понекад самогласничко *р*, што изазива недоумице не само приликом транскрипције одговарајућег текста, већ и приликом изучавања њиховог језика [...]. Посебну тешкоћу у овом погледу представља транскрипција славеносрпских случајева, примера у којима се огледају црте различитих језика, као нпр.: а) *терпио*, *мертавь*, *первогъ* и сл. [...] Да ли је у овим примерима *ер* фонетског или ортографског карактера, тј. да ли су се они изговарали са *ер* или са вокалним *р*, то је питање на које није лако одговорити, пошто се и за један и за други изговор могу наћи оправдања. Самогласничко *р* у овим примерима могло је бити означено са *ер* јер је, прво, такву правописну функцију *ер* могло имати, ако не редовно а оно бар спорадички, у српској писмености предвуковског и вуковског периода; друго, горњи случајеви дати су морфолошки, облички, у духу српског народног језика, што може бити јак разлог за њихов српски карактер и у гласовном погледу [...]. С друге стране пак, *ер* у горњим примерима може означити и групу *ер* за шта се оправдање може наћи у сталном ослоњку на одговарајуће рускословенске одн. руске речи са *ер* [...] а што је условљавало, свакако 'литерарнији' карактер ових случајева који су са групом *ер* лексичког порекла могли егзистирати у нашим текстовима на славеносрпском језичком нивоу. Можда је у неким од ових случајева, као нпр. у *держећи*, *ер* било присутно више визуелно неголи изговорно, али је ипак егзистирало!” (МЛАДЕНОВИЋ 1979: 113–116).

фонетски дублет у примерима: *са светскимъ владанумъ* 32, *са сребрнимъ срдцама* 13, *са хинатливом женомъ* 20. Наиме, у делима писаним народним језиком у другој половини XVIII века срећемо се са заменом префикса *со-* формом *са-*, што је у духу српског, али српскословенског језика (МЛАДЕНОВИЋ 1977: 160). У овом погледу Максимовић се подудара са данашњим српским књижевним језиком.

Предлог *к* се употребљава у примерима: *къ себи* 22, *къ непостоянству* 27, *къ првој любви* 27 (*ка* не долази).

У овоме Максимовићевом тексту финалне групе самогласника, где се очекује њихово једначење и сажимање, долазе непромењене:

-ао: *допао* 44, *искао* 13, *морао* 4, *послушао* 22, *постао* 35, 45.

-уо: *скинуо* 33.

-ео: *видео* 35, *започео* 44.

Покретни самогласници у променљивим речима, у генитиву – акузативу и дативу – локативу јединине заменичко-придевске деклинације у језику овога Максимовићевог текста показују следећу ситуацију. Наиме, краће форме ових речи, они, дакле, облици у којима се јавио покретни вокал, најчешће се употребљавају без тога самогласника, у својој краћој верзији. Примери:

а) генитив (-ог/-ег): *отъ простогъ каменя* 10, *отъ овогъ* 14, *своегъ дворногъ Астронома* 21.

б) акузатив (-ог): *едногъ земледуца* 21, *свакогъ* 45, *самогъ сиромаша* 39.

в) датив (-ом): *самомъ Богу* 24.

г) локатив (-ем): *у нашемъ немоћнумъ веку* 25.

У непроменљивим речима покретни вокали се јављају у примерима: *йощъ* 4, *йоще* 27, *кадъ* 24, *каде* 42, а форме *или* 35, *пакъ* 25 забележене су само у овом облику.

Предлог *чрез*. У данашњим војвођанским говорима овај предлог долази са секундарним -е- у првом слогу, тј. *через* (ИВИЋ, 1956: 75; 1958: 344; ПОПОВИЋ 1968: 212; НИКОЛИЋ 1966: 270). Код Максимовића *чрез* се јавља без секундарног -е-: *чрезу фину похвалу* 37⁶. Форма *чрез* је забележена код многих српских писаца у Војводини (Ј. Рајић, Орфелин, Доситеј, Игњатовић, Е. Јанковић) (МЛАДЕНОВИЋ 1964: 68; 1960: 161; 1961: 153; ЈЕРКОВИЋ 1972: 70; ХЕРИТИ 1983: 102).

Губљење самогласника није забележено у облицима инфинитива и глаголског прилога садашњег времена, што значи да су ови облици с крајњим -и чинили одлику Максимовићевог не само књижевног већ и народног језика. Примери: *читати* 20, *знати* 3, *уредити* 11, *добљајући* 40, *ловљући* 38, *имајући* 33⁷.

⁶ Овај облик није пронађен код других војвођанских писаца тога периода.

⁷ Уп. исто нпр. код Видаковића, Обрадовића, Исаиловића (КАШИЋ 1968: 51; МЛАДЕНОВИЋ 1961: 151, 1981: 106).

Сугласници. Консонантски систем Максимовићевог језика подудара се у највећој мери са тим системом у данашњем српском књижевном језику. Док за консонант *м* нема потврде у овом Максимовићевом тексту, дотле поменуто подударање постоји и у присуству сугласника *ф* који овај писац употребљава (уп. *уфатисмо* 38, *фалило* 2, *фигура* 39, *фашинг* 42, *фенуре* 20, *форинти* 16, *ларфа* 19, *фЛософ* 47 и сл.).

У примерима *фатати* 33, *уфатисмо* 38, дошло је до асимилације сугласника по начину творбе *хв*- < *хф*-, односно губљења *х*- на почетку.

У погледу сугласника *х* Максимовић се разликује од нашег данашњег књижевног језика: он зна за тај глас, али га у неким примерима не употребљава, јер даје предност речима без тога консонанта, што је у складу с његовим народним језиком: *ладни* 45, *рани* 9, *лебац* 20, код *лебара* 23, *њово* 27, *пустаЈама* 25, *одма* 12 и сл. Изузев у примерима: кроз *њих* 42, *хоћу* 11, *хранити* 5, *сиромасу* 7, *мах* 37, *находи* се 26 и сл.

Позната дисимилација групе *мн*- у *мл*- не долази у Максимовићевом језику: *много* 16, 18, *многу* 25.

Стара именичка заменица *кѣто* (*кто* 19) долази и са метатезом група *кт*- у *тк*-: *нитко* 7, 30.

Од старе именичке заменице *чѣто* Максимовић има облике са групом *шт*: *шо* 9, *защо* 8, *свацо* 39, *ща* 45, *сваща* 17, *нища* 5.

Разне сугласничке црте, на почетку, у средини и на крају речи, у Максимовићевом језику, односно у његовом тексту, који овде анализирамо, већином остају непромењене иако су у разним говорима подложне упрошћавању:

- гд*-: *гди* 30
- пс*-: *псовка* 26
- вљ*-: *дивљач* 20
- гд*-: *свагдаћу* 6
- дн*-: *една* 44
- ждн*-: *найнуждн* 40
- нд*-: *онда* 19
- стн*-: *болестника* 2, *устне* 15
- тн*-: *метне* 19
- ст*: *болест* 28
- шт*: *Јошце* 27

У консонантизму језик МБ показује и извесна одступања од народног језика присуством групе *жд*: *между* 46, *измежду* 18, *хождаху* 4, која представља директно преузимање из српскословенског, рускословенског, али је, такође, забележен и пример *међу* 31. Није забележен ниједан пример са *међ*' и *измеђ*'.

У Максимовићевом тексту налазимо примере за ново јотовање: *сѣ крвлю* 23, *здрављу* 15. Славеносрпском, а не српском народном језику овога

писца припадају нејотовани примери као на пример: *званЈе 14, отпуцџенЈе 41* и сл.

Морфолошке црте

Именице. У падежима једнине именице сва три рода у овој књижици подударају се углавном са одговарајућим стањем у данашњем српском књижевном језику, тако да није потребно наводити посебно потврде. Ипак овде треба указати на неколико карактеристичних појединости.

Према данашњем књижевном *инструменталу* на *-ом* Максимовић има облик на

-ем: сѡ овимѡ именемѡ 10 (а што је једна од одлика војвођанских говора данас) (ИВИЋ 1958: 334).

Код именица женског рода на сугласник са јотованим или нејотованим консонантом основе Максимовић има *-ју*, који је графематски представљен као *ју, нођю 5* (прилог).

Овде ћемо указати на једну особину овога писца која одликује данашњи шумадијско-војвођански дијалекат. Реч је о локативу једнине именица женског рода у примерима: у *Апотеки 38, у ЂѡлЈотеки 23*.

Што се множинских падежа тиче, треба одмах рећи да се облицима *номинатива, генитива и акузатива* Максимовићев језик слаже са данашњим књижевним, уз извесна одступања. Примери:

Генитив множине. Поред најчешћих облика с наставком *-а* (*девојка 26*) долазе и облици с наставком *-и: изѡ свЈю цркви 32, три вида дами 10*.

Датив множине. Именице имају наставак *-ом: Ако э прологомѡ веровати 24*.

Инструментал множине. За именице м. р. налазимо у овом падежу наставком *-и: сѡ наиЈи добрЈи новци 7, сѡ топови 8*, а примери: *сѡ ученимѡ людма 38, ногама 37, са сребрнимѡ срдцама 13*, јављају се у савременом облику с наставком *-ама*.

Локатив множине. Именице мушког рода имају наставак *-и* (а што је црта карактеристична за војвођанске говоре): *на пси 2, по сокаци 8, по манастири 44*, а именице женског рода облик *-ма по речама 6, у внушнимѡ 43, стварма 43, и -ама: по црквама 31, мачкама 2* и сл.

Овај Максимовићев текст не пружа довољно материјала да бисмо изводили шире и дубље закључке у вези са стањем ових трију множинских падежа у његовом језику. Међутим, примери, ипак, показују да је овај писац употребљавао старе множинске падежне облике: *датив* на *-ом, инструментал* на *-и, локатив* на *-и*. Остали падежни наставци који се јављају овде по своме пореклу нови су: *ту, пре свега, спада -ама* (инстр. – лок. ж. и ср. рода) као и *-ма* код именица мушког рода.

Именица *тело* долази у множини у облику *на мертвѣли чловеческѣли телеси* 2 (лок.).

Двојаке облике основе, са ‘постојаним’ и непостојаним *а* нађени су код именице *дан*: *данъ* 24, *пре три дна* 12.

Суплетивни облик *људи* има, наравно, форме као именице женскога рода на сугласник: *людма* 25 (датив), *предъ людма* 44 (инструментал).

Заменице, придеви и бројеви. Сви облици личних заменица, употребљени у једнини у овом Максимовићевом тексту, подударају се с тим истим формама у нашем данашњем књижевном језику, те због тога није потребно посебно наводити примере. Указаћемо једино на енклитички облик *ју* (ак. једн. ж. р.) који се употребљава као и данас у савременом књижевном језику:

– *тако ю на примеръ на образъ метне Калуђуръ ...* 19.

Форма *инстр.* једнине *њим* долази без покретног вокала *-е*: *съ нымъ* 9.

Што се тиче множинских облика личних заменица, и они, се, наравно, подударају с нашим данашњим књижевним језиком.

Именичке заменице долазе у формама: *џа* 29, *ниџа* 27, *џо* 32.

Максимовић има сложену заменичку форму: *гдишкой* 34 (‘неки’, ‘понеки’).

Компаратив и суперлатив образују се као у нашем данашњем књижевном језику: *врућѣи* 45, *топлѣи* 45, *мутнѣя* 36, *болѣй* 15, *наиболѣй* 37, *наивећу* 9, *найману* 9, *найдублу* 46, *најздравѣ* 15, *најсмешниѣ* 23 и сл.

У МБ долазе следећи облици бројева:

прости: *три* 17, *десетъ* 43, *шестъ* 4, *едногъ* 12, *по една* 31;

редни: *первый* 19, *прва любовь* 9, *вторѣй* 21, *другѣй* 45, *у деветомъ часу* 30, *четрдесетомъ лету* 28.

Глаголи. Инфинитив се у овом Максимовићевом тексту редовно завршава на *-ти* или на *-ћи*, као и данас у нашем књижевном језику и забележен је у примерима: *изџаџити* 21, *помислити* 5, *подмитити* 13, *показивати* 44, *носити* 44, *молити* 24, *имаџи* 19, *рећи* 30, *добѣџџи* 40, *удући* 46 и сл.

Облици презента у највећем броју случајева подударају се са данашњим књижевним језиком. То подударање се огледа и у присуству форме *не могу* 28 за 1. л. једнине, као и облика са завршетком *-ају*: *не разумеваю* (3. л. мн.) 17, *уговараю* (3. л. мн.) 16, *бацаю* (3. л. мн.) 37, *-е: инате* (3. л. мн.) 36. У вези са завршетком 3. л. мн. глагола VI врсте (*-ају*, *-еју*, *-ују*), које у савременим војвођанским говорима има форме на *-ају*,

-аду, *-ау*, одн. *-еду*, *-у* (НИКОЛИЋ 1953–1954: 284), Максимовићев језик показује следећу ситуацију: *мешаю* 32, *даю* 17, *биваю* 2, *разчленаваю* 4, а много више има облике на *-у*: *виду* 30, *се возу* 4, *желу* 46, *живу* 34, *забораву* 27, *знаду* 13, *кору* 46, *кргу* 18, *лову* 20, *мислу* 13, *метну* 9, *направу* 15, *не мару* 33, *носу* 15, да га *приму* 31, *приносу* 12, *тражју* 22, *твору* 30, *поносу се* 34, *стою* 46, *троду се* 9, као и завршетак *-ду*: *имаду* 16, *не умеду* 15, *воледу* 44, *наџволеду* 25 и сл.

Од глагола *х(о)тети* Максимовић има и форму *хоћею* 25, који је једини таквог типа (на *-еју*) у МБ. А. Младеновић истиче да су форме на *-еју* познате нашим дијалектима у јужној и југозападној Србији (у призренско-јужноморавским и у неким локалним говорима косовско-ресавског дијалекта), као и у говору Галипољских Срба и у северној Славонији (МЛАДЕНОВИЋ 1964: 118). А судећи према језику Рајића и Орфелина, у народним говорима Војводине у другој половини XVIII века, овај наставак је свакако већ постојао (МЛАДЕНОВИЋ 1964: 118).

Аорист употребљава Максимовић доста често у књижици о којој је реч: *оттера* 22, *постави* 22, *срете* 21, *изостаде* 24 и сл.

Имперфекат: *пуцаше* 8, *тераши* 21, *ядяше* 38, *б्याше* 35, *приношаху* 13 и сл.

Од осталих претериталних облика употребљен је, наравно, перфекат за који није потребно посебно наводити примере.

Будуће време код Максимовића образује се углавном као и данас: енклитикама помоћног глагола *хтети* и инфинитивом одређеног глагола било да се ове енклитике налазе испред, било иза инфинитива.

Императив у овоме тексту јавља се са речцом *нек(а) + презент*: *некъ иде* 14, *некъ у Ђнограду хрЈстовомъ послују* 32, и без ње: *сачувай* 39, *читай* 28, *буди съ нама* 8, *уклони* 16, и он се ничим не разликује од облика према данашњем књижевном језику.

Облици потенцијала долазе са *би* и у множини: *бы они учинили* 15, *бы се преселили* 15, *бы могла... живити* 8, *бы давно прогнали* 13.

Радни глаголски придев по свом образовању не разликује се од овог облика у нашем данашњем књижевном језику: *искао* 13, *скинуо* 33, *морао* 4, *упословала* 5.

Од трпног придева поменућемо облике као што су: *бЈень* 41, *наученый* 41 и сл.

Глаголски прилог садашњег времена завршава се редовно на *-ћи* (в. т. Код инфинитива).

За глаголски прилог прошли примери нису нађени.

У МБ се глаголска именица завршава на *-нЈе* и *-ње*, при чему је јасно да прво представља одлику традиционалног српскословенског и рускословенског, а друго одлику српског народног језика. Примери: *званЈе* 14, *вдохновенЈе* 14, *отпущенЈе* 41, *БлагодаренЈе* 45.

а) Од помоћног глагола у простој форми: а) *быти* (инф.) 5, 21, 22, 28, 45, радни гл. прид. *было* 33, *были* 29, *быо* 47, през. *буде* 41, долази итеративни облик *бываю* 2 (3. л. мн. през.);

б) Глагол *моћи* има следеће форме: 3. л. једн. *може* 13; 3. л. једн. *могу* 7; 3. л. през. *не могу* 28;

в) Облици глагола *знати* јављају се у две основе: *зна-* и *знаде-*: инф. *знати* 2, *знаду* 24, *не знаду* 2;

г) Од глагола *имати* долазе следећи облици: инф. 3. л. једн. през. *има* 35, 3. л. мн. през. *имамо* 17, *не имаю* 2. Употребљени су облици од основе

- имаде-: 3. л. мн. през. *да имаду* 16, *имаду* 29;
д) Глагол *живети* има форме: инф. *живити* 8, 21, 3. јед. през. *живи* 23, 3. мн. през. *живу* 34, 1. мн. през. *живимо* 17;
ђ) Од глагола *дати* долазе следеће форме: *дае* 42, 3. мн. презента *даю* 17, 3. л. мн. перфекта *дали* 14, 3. мн. презента *не отдаю* 33;
е) Од глагола *рећи* 30 употребљене су форме: *речу* 35, али и *рекне* 25;
ж) Од глагола са односом основа *-ну-*: *-не-* долазе форме: *метну* 9, *изтр-гну* 20, *падну* 25, *рекне* 25, *метне се* 19, *падне* 19 и сл.;

Уп. образовање појединих итеративних глагола у МБ:

- а) *-ује (-)*: 3. једн. през. *употребљую* 46,
б) *-ава (-)*: 3. јед. през. *утишава* 26,
г) *-аје (-)*: 3. једн. през. *називае* 39,
д) *-ва (-)*: *бываю* 2,
ђ) *-ива*: *показивати* 44⁸⁷.

Непроменљиве речи. Овде ћемо указати на непроменљиве речи које долазе у МБ.

- а) *Предлози*. У досадашњем излагању помињани су разни предлози, као: *са* 19, *сѣ* 16, *кѣ* 26, *ко* 19, *по* 8, *предѣ* 37, *кромѣ* 21, 43 и сл. Ваља напоменути да форма *кромѣ* није народна реч (РЈА V 611), већ је руска.
б) *Прилози*: *за садѣ* 24, *кадѣ* 40, *свагда* 14, *нигда* 24, *никадѣ* 25, *онда* 31, *по одавно* 32, *данѣ* и *ноћѣ* 40, *добро* 11, *мучно* 29, *лепо* 28, *гди* 8, *гдикой* 34, *зато* 28.

Број један улази у састав прилога *едан* пут 21.

Прилог *таки* одликује непознавањем форманта *-в-*: *таки* *слушателу* *за терпу* *нје* *молу* 35.

- в) *Везници*: *и* 25, али 29, *алѣ* 22, *или* 6, *ерѣ* 9, *како* ('чим') 22, *ерѣ* *бо* 23, *него* *ли* 44 и сл.
г) *Узвици*: забележен је само један пример, *ахѣ*.
д) *Речце*: *не* 19, *него* *ли* 39⁹, *накѣ* 25, *међу* *тимѣ* 9, *баремѣ* 23, *само* 20 (употребљено као речца за изузимање) и сл.

Уместо закључка

Мали буквар за велику децу Михаила Максимовића писан је, у највећој мери, српским народним језиком друге деценије XVIII века. Тај народни језик овога аутора припада данашњем шумадијско-војвођанском дијалек-

⁸ Облици са презентском основом на *-ива* регистровани су и у Рајићевом језику, као и у данашњим говорима Војводине (уп. МЛАДЕНОВИЋ 1964: 127–128).

⁹ Овај пример наводи се и као везник.

ту. Наравно, језик овог Максимовићевог текста одликује се присуством и славеносрпског језичког слоја у одређеном степену (*званЈе, отпуцџенЈе*). Ту спада лексика с руским и рускословенским фонетизмом (*войстину, при возхожденЈу, болишой, божествена, между*). Ово, разуме се, није ништа необично за писце славеносрпског периода, којем је припадао овај писац. Напротив, таквим типом писаног језика, народним са одређеном врстом и количином словенске лексике, одликују се дела тих писаца, и Максимовић у том погледу не представља никакав изузетак: он се својим језиком, језиком овога текста, уклапа у језик низа српских аутора краја XVIII и почетка XIX века који су карактером свога књижевног језика били усмерени највећим делом према српском народном језику.

Поменути Максимовићева шумадијско-војвођанска дијалекатска припадност чини да се његов језик у многим цртама (фонетске и морфолошке) подудара са нашим данашњим књижевним језиком. Ово је врло важно и не треба сметати с ума кад имамо у виду историјски развој екавског изговора нашег савременог литерарног језика. Та важност се састоји у томе да поменимо наш данашњи екавски књижевни изговор свој еволуциони континуитет не вуче само од српских екавских писаца друге половине XIX века, већ и од српских аутора који су живели и стварали знатно раније. У ове последње морамо убројити и М. Максимовића, а, наравно, и низ његових претходника и следбеника, полазећи од језика његовог текста који је овде испитиван.

Максимовићево писање на народном језику којим је овај текст писан – имало је за своје време не мали значај. С једне стране, он јасно сведочи о томе да је ондашња српска књижевнојезичка еволуција ишла добрим делом у правцу прихватања и ширег укључивања српског народног језика у функцију књижевног, а, с друге стране, појава текстова какав је овај Максимовићев ишла је, без икакве сумње, у прилог Вуковој борби за литерарни језик, која је у другој деценији XIX века тек била настајала.

Наш циљ је био да утврдимо да ли се и колико Максимовићева шумадијско-војвођанска дијалекатска припадност, када су у питању фонетске и морфолошке црте, подудара са нашим данашњим српским књижевним језиком. Једна од битних и очекиваних црта јесте екавизам, који је и основна одлика Максимовићевог језика. Међутим, у његовом језику налазимо и примере са икавизмима (*живити, стидити, видити, гди, нигди* и сл.), чиме се, иначе, одликују, поред других, и данашњи говори шумадијско-војвођанског дијалекта.

У погледу сугласника *х* Максимовић се разликује од нашег данашњег књижевног језика: он зна за тај глас, али га у неким примерима не употребљава, јер даје предност речима без тога консонанта, што је у складу с његовим народним језиком: *ладни, рани, лебацџ, кодџ лебара, њыове, пустаЈама одма*).

Према данашњем књижевном *инструменталу* на -ом Максимовић има облик на

-ем: *сѣ овимѣ именемѣ* (а што је једна од одлика војвођанских говора данас).

Једна од уочљивих особина у МБ која је карактеристична за шумадијско-војвођански дијалекат јесте локатив једнине именица женског рода, који долази у неким примерим, попут: у *Апотеки*, у *бЈблЈотеки* и сл.

Максимовићев језик, када је у питању облик 3. л. мн. презента садржи велики број примера са наставком -у (*виду*, *желу*, *живу*, *забраву*, *крпу*, *лову*, *мислу*, *направу*, *не мару*, *носу*, *поносу се*, *приносу*, *тражу*, *творю*, *стоју*, *се возу*, *труду се*), односно са завршетком -ду (*воледу*, *знаду*, *имаду*, *наЋволеду*, *не умеду* и сл.).

Књишки елементи у МБ, особине које не припадају народном језику у овом Максимовићевом делу не само лако уочљиве, него се могу без икаквих тешкоћа одвојити од народних особина, јер нису тако инфилтриране у народни језик МБ да су захватиле систем било фонетски било морфолошки. Оне се, као што смо видели, срећу у тексту МБ, што је и природно с обзиром на време у којем његов аутор живи, али оне својим присуством не нарушавају Максимовићев народни језик у овом његовом делу. Народни језик МБ је не само основни језик којим је Максимовић писао овај свој текст, већ и језик који максимално преовлађује и доминира над елементима рускословенског (одн. руског) и српкословенског језика.

Испитивање језика МБ, извршено у овом раду, показало је, прво, да Максимовић улази у круг оних наших писаца друге половине XVIII и прве деценије XIX века који су или сва своја дела или понека писали народним језиком онога краја одакле су потицали, и, друго, да се овим прилогом проширује наше досадашње знање о присуству и употреби народног језика у књижевности код Срба предвуковске епохе.

Цитирана литература

ИВИЋ, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска, 1956.

ИВИЋ, Павле. *Место банатског херског говора међу српским дијалектима у: Банатске Хере*. Нови Сад: Војвођански музеј. Посебна издања (1958): стр. 326–353.

ИВИЋ, Павле. *Из историје српскохрватског језика*. Изабрани огледи II. Ниш: Просвета, 1991.

ЈЕРКОВИЋ, Јован. *Језик Јакова Игњатовића*. Нови Сад: Матица српска, 1972.

КАШИЋ, Јован. *Језик Милована Видаковића*. Нови Сад: Филозофски факултет, 1968.

МАКСИМОВИЋ, Михаило. *Мали буквар за велику децу*. Приредила Мирјана Д. Стефановић, Београд: Службени гласник, 2009.

- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. „Прилог проучавању Орфелиновог језика”. *Зборник за филологију и лингвистику* III (1960): стр. 153–174.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. „Графијска и језичка испитивања рукописа Д. Обрадовића”. *Ковчежић* IV. Прилози и грађа о Доситеју и Вуку. Београд: Вуков и Доситејев музеј (1961): стр. 135–163.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. *О народном језику Јована Рајића*. Нови Сад: Матица српска, 1964.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. „Прилог познавању односа између српскога и славеносрпскога језика у другој половини XVIII и у првим деценијама XIX века”. *Научни састанак слависта у Вукове дане. Реферати и саопштења*. Београд: Међународни славистички центар СР Србије књ. 6, св. 1 (1977): стр. 157–163.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. „Напомене о транскрипцији и критичком издавању старих српских текстова из XVIII и XIX века”, *Зборник за филологију и лингвистику* XXII/2. Нови Сад (1979): стр. 113–116.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. „Народни језик Димитрија Исаиловића 1816. године”, *Зборник за филологију и лингвистику* књ. XXIV–2, Нови Сад (1981): стр. 99–127.
- НИКОЛИЋ, Берислав М. „О говору Срема”. *Јужнословенски филолог. Повремени спис за словенску филологију* XX књ. 1–4. Београд, 1953–1954: стр. 273–287.
- НИКОЛИЋ, Берислав М. *Мачвански говор*. Српски дијалектолошки зборник XIV. Расправе и грађа. Београд: Институт за српскохрватски језик 1966.
- ПОПОВИЋ, Иван. *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*. Београд: Српска академија наука и уметности, 1968.
- ПОПОВИЋ, Миодраг. „СЛАВЕНО – СЕРПСКА ЕПОХА”. *Енциклопедија Југославије*. VII (Р. Србије). [IV Књижевност]. Загреб, 1968.
- Стефановић Караџић, Вук. *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем Ријечима. У Бечу 1852*. Београд, 1935.
- ХЕРИТИ, Питер. *Књижевни језик Емануила Јанковића*. Нови Сад: Матица српска, 1983.

RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, I–XXIII, 1880–1882–1976.

Dragana S. Novakov

ON SOME PHONETIC AND MORPHOLOGICAL FEATURES OF MICHAEL MAKSIMOVIĆ'S *SMALL PRINCIPLE FOR OLDER CHILDREN* (1792)

In this paper, we will analyze some phonetic and morphological features of the vernacular used in Maksimović's work *The Little Primer for Older Children* from 1792. The vernacular of this author belongs to the present-day Šumadija-Vojvodina dialect, which was, in fact, written by a large number of our writers – Ekavians of the Slavic-Serbian period from the end of the 18th and the first decades of the 19th century. Our goal is to determine whether, and to what extent, Maksimović's affiliation with the Šumadija-Vojvodina dialect aligns with modern standard Serbian when it comes to phonetic and morphological features. One of the essential and expected features is Ekavian pronunciation, which is a fundamental characteristic of Maksimović's language. However, his language also includes examples of Ikavian forms, which are, among others, also characteristic of some contemporary varieties of the Šumadija-Vojvodina dialect. Also, through this analysis, we want to determine whether the language of this text by Maksimović exhibits the presence of Slaveno-Serbian linguistic elements to a certain degree, as well as Russoslavonic vocabulary, which is not unusual for writers of the Slavic-Serbian period, to which this writer belonged.

Keywords: Serbian vernacular, phonetic features, morphological features, 18th century, *The Little Primer for Older Children*, Šumadija-Vojvodina dialect, Russo-Slavic language.

Александар М. Новаковић¹

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Департман за србистику

<https://orcid.org/0000-0002-7620-5964>

Јелена М. Стошић

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Департман за србистику

САДРЖАЈИ ИЗ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈЕ У ГРАМАТИКАМА ЗА УЧЕЊЕ СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА

Предмет овога рада јесте анализа граматика за учење српског као страног језика са циљем стварања јасније слике о питањима обима и начина обраде садржаја из области дијалектологије српског језика. Коришћена је метода теоријске анализе са техником анализе садржаја. Грађу за истраживање чиниле су граматике српско(хрватско)г као страног језика објављене у претходних сто година. Резултати истраживања су нам показали да су садржаји (на супрот очекивањима и реалним потребама ученика-странаца) у већини граматика сведени на напомене о постојању два изговора – *екавског* и *ијекавског* (са по којим примером) и Белићевој подели дијалеката на три типа – *штокавски*, *кајкавски* и *чакавски*. Сходно наведеном, у наставној пракси важну улогу у савладавању садржаја из области дијалектологије имају наставници/предавачи који ученике поступно и систематично упознају са дијалекатским особеностима говора широм територија Републике Србије и Републике Српске. Постоји, дакле, очигледна потреба да се изради граматика која би одговорила захтевима савремене наставе српског као страног језика, али и да се објаве приручници из области дијалектологије, који би укључивали, осим прилагођеног прегледа особина српских дијалеката, и текстове са аудио-записима из различитих дијалекатских подручја српског језика.

Кључне речи: српски као страни језик, дијалектологија, Александар Белић, граматике српског као страног језика.

¹ aleksandar.novakovic@filfak.ni.ac.rs

Увод

Учење српског језика као страног подразумева усвајање комплексног граматичког система нашег језика, с обзиром на флективност као једну од његових основних одлика. Зато се други типови наставног садржаја (неоправдано) запостављају, остајући тако на нивоу узгредног помињања или, понекад, потпуног изостављања, што је у наставној пракси често условљено и динамиком усвајања српског језика као страног од стране појединаца.

Дијалекатско богатство српског језичког простора представља прави изазов у учењу српског језика код страних говорника. Центри за учење српског језика као страног налазе се на просторима различитих дијалеката (у Београду, Новом Саду, Крагујевцу и Нишу), због чега се ученици-странци, неминовно, у свакодневной комуникацији сусрећу са дијалектом, што у оним областима које су удаљеније од језичког стандарда може представљати потешкоћу у усвајању језика. Усвајање стандарних форми, с једне стране, и сусретање са друг(ачиј)им формама у свакодневной, неформалној комуникацији за ученике-странце могу и те како бити отежавајући фактор у усвајању норми стандардног језика, нарочито на почетним нивоима учења српског језика као страног.

Од првих дијалектолошких проучавања српског језика, која је започео Вук Карацић, који се сматра нашим првим дијалектологом (ИВИЋ 1985: 11), преко истраживања Александра Белића, Павла Ивића, али и других дијалектолога, дијалектолошка сазнања су се проширивала, утврђујући притом тачне границе простирања српск(охрватск)их дијалеката и њихове структуралне одлике. Од првих, несистематских радова, српска дијалектологија развијала се у правцу изналажења одговарајуће методологије за опис дијалекатске структуре српског језика (в. ИВИЋ 1985: 11–14). Важно је поменути и чињеницу да се том приликом мењала и дијалектолошка терминологија. Тако, на пример, Вук у предговору *Српском рјечнику* (1818) дијалекте назива наречјима, при чему их дели на ерцеговачко, ресавско и сремачко наречје, издвајајући као критеријум за поделу рефлексе некадашњег вокала јат. Белић (1999: 16–18) дијалектима назива оно што се данас назива наречјима, издвајајући кајкавски дијалекат, чакавски дијалекат и штокавске дијалекте. Белићева термилошка решења су током времена замењена решењима П. Ивића и Д. Брозовића (ШЋЕПАНОВИЋ 2017: 127).

Неспорна важност познавања дијалеката ради разумевања начина функционисања српског језика наметнула је потребу њиховог изучавања у наставном контексту. У више радова методичари наставе указали су на особености наставе дијалектологије у основношколском и средњошколском образовању – Дешић 1981; Маринковић 1995; Богдановић 2003; Јањић 2005, 2016; Бошњакловић 2009; Станковић 2022 и др. Међутим, улога дијалеката (и различитих говора) представља неизоставни део наставе српског језика

за странце, чији је циљ оспособљавање странаца да разумеју и користе наш језик у различитим приликама и околностима.

Дијалектологија у настави српског као страног језика – Преглед досадашњих истраживања

Питањем места и функције дијалеката и наречја у настави српског као страног језика бавили су се многи србисти, лингвометодичари и наставници-практичари. У својим радовима настојали су да их са различитих становишта сагледају у оквирима наставног процеса. Прва научна сагледавања питања постојања различитих дијалеката и наречја везују се за почетке систематичнијих истраживања у методици наставе српског као страног језика средином деведесетих година XX века (са организацијом два округла стола у Институту за стране језике). У вези са тим, Наум Димитријевић (1984: 38) истиче да су језичке и националне специфичности наше тадашње заједничке земље захтевале „знатно озбиљнији приступ решавању питања наставе културе у оквиру курса српскохрватског језика као страног”. Ранко Бугарски (1984: 19) међу првима поставља питање да ли се српскохрватски језик може предавати као јединствена целина „или ће се као основни образац прећутно или чак експлицитно нудити једна од варијанти савременог српскохрватског стандарда”. Као основно на том пољу издваја питање доношења наставне одлуке у вези са екавским и ијекавским изговором (као и са латиничким и ћириличким писмом). Дакле, посебна пажња била је усмерена на проналажење одговора на недоумице усмерене ка избору језичке варијанте коју би предавачи и састављачи уџбеника примарно користили. Тако Здравко Игњатић (1984: 81) бележи да се питање језичких варијанти (и писма) током друге половине XX века појавило као дилема при писању наставних материјала и израде концепције уџбеника, запажајући још тада да се за основу уџбеника Института за стране језике радије бирала источна варијанта – екавица (сходно простору на коме институција делује). Заснивајући своја истраживања на практичном раду са странцима, Зора Вукадиновић (1986: 61) потврђује да се у датом периоду на Институту за стране језике на почетном течају предавала/учила источна варијанта (екавско наречје) стандардног српскохрватског језика, али да су се на средњем течају ученици упознавали и са западном варијантом српскохрватског језика (ијекавским наречјем). Питање познавања екавског и ијекавског изговора, у контексту нашег језика у балканским размерама, Богдан Дабић (1986: 128) сматра да странци морају схватити екавски и ијекавски изговор као основно питање функционисања нашег језика. Међутим, Вера Васић (1986: 14) указује на практични проблем у настави, тврдећи да „ако се за предмет контрастивне анализе изабере само један од појавних облика стандардног језика”, врло

лако може догодити да онај ко учи неки страни језик „све оно што дата варијанта не обухвата одреди као дијалекатско или супстандардно”.

Питање места дијалеката и наречја посебно постаје актуелно након распада српскохрватске језичке заједнице и политичких дешавања с краја XX и почетка XXI века (ЋАЛИЋ 2016: 416). Преглед трију библиографија радова из области методике наставе српског као страног језика – КРАЈИШНИК 1992; НИКОЛИЋ 2020; НОВАКОВИЋ 2023 – показао нам је да је у годинама након одржавања двају округлих столова нарочиту пажњу проналажењу практичних решења у подучавању странаца дијалектима и наречјима посветио професор Милорад Дешић. Бавећи се питањима правописа и ортоепије у настави српског као страног језика,² Милорад Дешић (2016: 126) запажа да се „у нашим правописима у више поглавља” обрађује материја „која углавном припада фонетици, али се по традицији уноси у правописне приручнике”, што оправдава чињеницом да се грешке из говорног језика преносе у писани.³ Том приликом издваја питање екавског и ијекавског изговора, који представљају „богатство” српског књижевног језика. Професор заговара идеју да би „тамо гдје се екавски говори” наставници требало да користе и ијекавске текстове, „као што би требало да се у Бањој Луци и Никшићу слушаоци упознају са основним особинама екавског изговора”. На тај начин би се полазницима курса помогло да се лакше снађу у оној другој средини. Ово питање Милорад Дешић (2011) посебно разрађује у раду „Српски језик као страни у БХС контексту”, наводећи да се „настава намијењена странцима изводи на једном изговору, а са оним другим слушаоци се упознају на вишим нивоима учења”.

„Требало би да слушаоци са других језичких подручја потпуно владају једним изговором, али да донекле познају и онај други. Основни изговор биће онај којим се служи наставник: ако је он из Србије, биће то екавица, а ако је из Црне Горе или Републике Српске, биће ијекавица (вуковска, друкчија од хрватске ијекавице). Незгода је у томе што се понекад дешава да екавац преузима слушаоце од наставника ијекавца, и обрнуто. Ту би нови лектор морао да настави са претходним изговором, да се не би полазници збуњивали” (ДЕШИЋ 2003а: 202).

Такође, „кад је потребно, указивало би се на важније особине другог изговора и других варијаната” (ДЕШИЋ 2007: 268). Као веома функционална решења предлаже, са једне стране, коришћење озвученог уџбеника (ДЕШИЋ 2003б), односно, са друге стране, образовање наставника у коме би одређена пажња била посвећена „најелементарнијим знањима о историји

² У пракси, питање познавања стандарднојезичког варијетета има кључну важност по наставу новоштокавске акцентуације. Душица Божовић (2016: 97) препознаје да наставници не предају акценте уколико их немају у свом варијетету.

³ Примера ради, Марија Исаиловић (2020: 203) питање изучавања екавског и ијекавског изговора у настави српског као страног језика сврстава међу правописне садржаје.

језика, дијалектологији и правопису” (ДЕШИЋ 2006: 127).

У новије време овим питањем бавили су се Маја Миличевић Петровић и Никола Љубешић (2020: 118–128), који анализирају место и функцију нестандардних форми језика (дијалеката, регионалних варијетета и разговорног језика) у настави српског за странце. Као „користан и приступачан извор података за наставу српског и хрватског језика као страног” издвајају електронске корпуре нестандардног језика, захваљујући којима ће ученици бити у прилици да открију нове појаве у језику који уче. И Наташа Спасић (2024: 133–144) указује на важност познавања нестандардних облика језика, чије непознавање може отежавати реализацију комуникативне активности. Зато издваја наставне материјале (корпуре, штампане, аудио и видео садржаје) који се могу користити у настави српског као страног језика ради „постизања задовољавајућег нивоа усвајања/учења (дијалекатских) нестандардних особености”.

Методолошке поставке истраживања

Предмет и циљ истраживања

У настави српског као страног језика уобичајено је да се у центар пажње ставља стандардни варијетет. Опредељење за такав приступ организацији програма почива на чињеници да се српски језик предаје у природној говорној средини. Међутим, језик се не учи само у школи или у кући већ у широкој интеракцији људи. „Без упознавања те (нове) друштвене средине тешко да би странац могао и пруступити учењу њеног језика” (ПЛАВИЋ 1984: 52). Зато ученици теже да упознају своје ближе или даље окружење и усвоје све оно што ће им помоћи у живој језичкој ситуацији. Пракса нам показује да се ученици-странци ретко кад задржавају само у једној средини, већ путују, крећући се по различитим градовима/селима на српском говорном подручју, упознајући српски живаљ како на југу и истоку тако на северу и западу. Зато се „ученици ван учионице сусрећу и са манифестацијама језика које у мањој или већој мери одступају од стандарда, што намеће питање увођења у учионицу и нестандардних варијетета” (МИЛИЧЕВИЋ ПЕТРОВИЋ, ЉУБЕШИЋ 2020: 117). Иако се, обављајући свакодневне животне активности, странци упознају са питањем дијалеката и наречја, њихово изучавање је предвиђено на вишим – Ц1 и Ц2 – нивоима. Дескриптори за процену нивоа знања Центра за српски као страни језик Филолошког факултета у Београду предвиђају да ученик-странац на Ц1 нивоу „познаје оба књижевна изговора (екавски и ијекавски)”, „уме да напише правилно текст, чак и ако је он изговорен са неким специфичностима (акценатским, дијалекатским и сл.)”, прати филмове „у којима се јављају жаргон, дијалекатски или идиоматски изрази”, односно на Ц2 нивоу разуме дијалекатски текст и

пронађе одговарајуће лексичке еквиваленте у књижевном језику. Како би наведене садржаје што боље савладали, ученици се обраћају наставницима за помоћ, користе различите приручнике, речнике и граматике, надајући се да ће у њима пронаћи одговоре на многобројна питања и недоумице. Међутим, Наташа Спасић (2024: 141) запажа да уџбеницима за учење српског као страног језика на високом нивоу „недостаје дијалекатски материјал”. Зато се природно поставља питање њиховог присуства у граматикама за учење српског као страног језика. С обзиром на чињеницу да до сада није спроведено слично истраживање, предмет овога рада је анализа граматика за учење српског као страног језика са циљем стварања јасније слике о питањима обима и начина обраде садржаја из области дијалектологије српског језика.

Задаци истраживања

У складу са дефинисаним предметом и циљем истраживања издвојили смо следеће истраживачке задатке:

1. Анализирати садржаје из области дијалектологије у најкоришћенијим граматикама за учење српског као страног језика;
2. Сагледати поступке представљања дијалектолошких садржаја у анализираним граматикама;
3. Издвојити најважнија запажања у вези са квалитетом представљених садржаја из области дијалектологије у анализираним граматикама.

Методе, технике и узорак истраживања

У складу са дефинисаним предметом, циљем и постављеним задацима истраживања користили смо методу теоријске анализе са техником анализе садржаја. Грађу за истраживање чиниле су граматике српско(хрватско)г као страног језика објављене у претходних сто година, а које се деценијама користе у наставној пракси. Све анализиране граматике доступне су у иностранним и домаћим библиотечким фондовима и дигиталним репозиторијумима. Истраживање је спроведено крајем октобра 2024. године.

Анализа садржаја о дијалектима и наречјима у граматикама српског као страног језика

Током XX века у методици наставе српског као страног језика посебна пажња је посвећивана креирању и објављивању наставних материјала – уџбеника, речника и граматика, што је било у директној вези са друштвено-политичким дешавањима на геостратешкој мапи света, али и повећаним интересовањем за славистику у свим светским лингвистичким центрима.

У периоду од једног века – од почетка XX до почетка XXI – објављено је више десетина различитих приручника за учење (тада) српскохрватског као страног језика, јер је постојала очигледна потреба за функционалним материјалима који би странцима омогућили да „на западњачки ефикасан начин”⁴ овладају нашим језиком. Њихови аутори били су слависти и србисти, како из домовине тако и из иностранства, који су тежили писању приручника који би одговорио на већину потреба ученика-странаца у савладавању језика помоћу аудио-лингвалне, директне или граматичко-преводне методе. Осим уџбеника, у средишту њиховог интересовања биле су граматике за учење српскохрватског језика, писане махом за полазнике течајева из западноевропских и америчких земаља. У њима су се нашли садржаји који су били у складу са достигнућима србокроатистичке науке прихваћеним међу водећим истраживачима и, наравно, потребама ученика-странаца. Лингвистичка и социолингвистичка питања постојања заједничког језика условила су да се у граматицима нађу и најосновнија запажања о садржајима из области дијалектологије. Нажалост, у њима она нису разрађена, већ сведена на најосновније информације о основној подели дијалеката и изговора, односно свега неколико илустративних примера.⁵ Штавише, у већини граматика представљена су сазнања Александра Белића⁶ о српским дијалектима и њиховим класификацијама (уп. Белић 1999: 16–18). Тако се место назива језика *српскохрватски* и *словеначки* користе термини – *кајкавски*, *чакавски* и *штокавски*, за које се употребљава и назив *дијалекат* – *кајкавски дијалекат*, *чакавски дијалекат* и *штокавски дијалекат*. Такође, аутори штокавске дијалекте деле (према замени „јата”) на: *екавске говоре* (источне), *јекавске говоре* (јужне) и *икавске говоре* (западне),⁷ неретко их називајући *екавским (под)дијалектом*, *јекавским (под)дијалектом* и *икавским (под)дијалектом*.⁸

У *Српској граматици* (енгл. *Serbian Grammar*) Драгутина Суботића и Невила Форбса, објављеној 1918. године у Оксфорду, веома се мало пажње

⁴ Термин је први пут употребљен у: ЂУРИЋ 1984: 6.

⁵ Ни у једној граматици није „експлицитно образложен искључујући хијерархијски статус појединих термина, и то оних темељних какви су *наречје* и *дијалекат*” (ШЋЕПАНОВИЋ 2017: 119).

⁶ „Термини *дијалекат*, *наречје*, *говор* код Белића нису дефинисани, нити су постављени у односе хипер, односно хипоординаности” (ДЕШИЋ, ШЋЕПАНОВИЋ 2004: 229).

⁷ „Белићеву добро утемељену, али не и довољно систематизовану номенклатуру српске дијалектолошке науке јасно је прецизирао Михаило Стевановић у својој универзитетској граматици, која је и данас незаобилазна у било ком озбиљнијем србистичком раду” (ШЋЕПАНОВИЋ 2017: 129).

⁸ „У нашој стручној литератури неједнако се вреднују појмови *дијалекат*, *наречје*, *говор*. Често се дијалекат и наречје јављају као синоними: *штокавски дијалекат*/*штокавско наречје*. Мада би се могла правити подела српскохрватског језичког подручја по схеми: *штокавски дијалекат*, *екавско наречје*, *шумадијски говори* [...]” (ПЕЦО 1991: 17).

посвећује питањима дијалеката и наречја. С обзиром на чињеницу да је објављена у време ширења идеје о постојању српскохрватског језика, дијалекти/наречја се схватају као минимални разликовни делови српског и хрватског језика: „Мора се нагласити да је хрватски, осим малих разлика у дијалекту и речнику, апсолутно исти језик као и српски” (НЕВИЛ, ФОРБС 1918: 7). У уводном делу приручника обрађују се дијалекти у оквиру посебне (пред) лекције – *Дијалекти* (енг. *The Dialects*). У њој аутори разликују три дијалекта – *што*-дијалекат, *кај*-дијалекат и *ча*-дијалекат, објашњавајући њихово именовање према варијантама речи *шта*. *Кај*-дијалекат и *што*-дијалекат се користе на мањем простору, и то западно од Аграма (*кај*-дијалекат), односно на простору Северне Далмације и на острвима (*ча*-дијалекат). *Што*-дијалекат, према речима аутора, представља основицу српскохрватског језика и говори се „на далеко већем делу српске и хрватске територије” (НЕВИЛ, ФОРБС 1918: 22). Разликује три поддијалекта на основу рефлекса дугог *е* (старословенског гласа „јат”), који су познати као *е*-поддијалекат, *је*-поддијалекат и *и*-поддијалекат (*дете*, *дијете* и *дите*). Сходно географској распрострањености и расту српске књижевности, аутори су у уџбенику користили *што*-дијалекат и његов *е*-поддијалекат, којим се „говори и пише у скоро целој Краљевини Србији и у српским окрузима Јужне Угарске” (НЕВИЛ, ФОРБС 1918: 23). Ипак, аутори не пропуштају да нагласе да *је*-дијалекат преовладава у Босни, Херцеговини, Црној Гори, Далмацији, представљајући дијалекат којим је писан већи део српске књижевности, укључујући и епiku и превод *Светог писма* Вука С. Карацића. Разлика међу њима је мала, због чега онај ко савлада *е*-дијалекат нема потешкоћа да разуме *је*-дијалекат. Разлика је у рефлексу старословенског гласа „јат” (које је у појединим српскохрватским речима остало дуго, док је у другим постало кратко). У речима у којима је још дуго *е*-поддијалекат има *е*, док *је*-поддијалекат има *ије* (*сено* : *сијено*; *река* : *ријека*). У речима у којима је кратко *е*-поддијалекат има *е*, а *је*-поддијалекат само *је* (*вера* : *вјера*; *место* : *мјесто*). Притом, аутори јасно указују да у случајевима када гласу *е* претходе *л*, *ј*, *т* или *д*, *је*-дијалекат има *љ* (*љето*), односно *ћ* или *ђ* (*ђеца*, *ћерати*).

У *Практичној граматичкој српскохрватског језика* (енгл. *Practical Grammar of the Serbo-Croatian Language*) Џона Дајнлија Принса, објављеној 1928. године у Њујорку, о дијалектима се пише већ у уводним напоменама. Аутор разликује три главна дијалекта српскохрватског језика – јужни, источни и западни (далматински), наглашавајући да источни и јужни имају значајан књижевни развој. Једина разлика између ових дијалеката почива у замени „оригиналног *е*-звуча” – у јужњачком дијалекту супституисан са *је*, ако је кратак, односно *ије*, ако је дуг, у источном дијалекту замењен са *е* (у свим облицима), односно у западном са *и*. Као уобичајене називе аутор наводи *екавски* (источни), *јекавски* (јужни) и *икавски* (западни). „Треба напоменути да Срби користе и јужни и источни дијалекат као свој књижевни

језик, док Хрвати користе само јужњачки идиом” (ПРИНС 1928: X). Такође, аутор истиче да се они (дијалекти) разликују и по облику упитне заменица *шта*, која има штокавску (*што*), кајкавску (*кај*) и чакавску (*ча*) варијанту.⁹

Питање дијалеката и наречја у српскохрватском језику посебно је обрађено у граматичици *Увод у српскохрватски језик* (енгл. *Introduction to the Serbo-Croatian Language*) Томаса Магнера, објављеној 1956. године у Миннеаполису. У овом приручнику аутор недвосмислено указује да су разлике „између британског енглеског и америчког енглеског веће него између хрватског и српског језика”, наглашавајући да ниједан припадник (српске, хрватске или неке друге) заједнице нема потешкоћа да разуме оног другог (МАГНЕР 1998: IX). О дијалектима се посебно расправља у прегледу граматике хрватског и српског језика на крају приручника у одељку под називом „Дијалекти хрватског и српског језика”.¹⁰ Аутор приручника ученике врло сликовито уводи у причу о постојању различитих дијалеката и регионалних одлика изговора и употребе речи: „Слушајући неколико минута свог сународника, Југословен може рећи: *Он је из Далмације* или *Она је из Загорја*” (МАГНЕР 1998: 211). Као први критеријум за разликовање дијалеката узима се облик речи *шта*, сходно чему у српскохрватском језику постоје кајкавски, чакавски и штокавски дијалект. С обзиром на чињеницу да се штокавски дијалекат узима за основицу стандардног језика, други критеријум проистиче из начина на који се самогласник реализује у појединим речима: екавски (*место, вера, девојка, бежати, село*), ијекавски (*мјесто, вјера, дјевојка, бјежати, село*) и икавски (*мисто, вира, дивојка, бижати, село*). Интересантно је да Томас Магнер екавски дијалекат верзује са простор Србије, ијекавски за Црну Гору, Херцеговину, Босну, Хрватску, Јужну Далмацију и Лику, а икавски за северозападну Далмацију и архипелаг северног Пељешца. Кроз поређење *је* са *е*, у приручнику се указује на основна правила разликовања екавске и ијекавске варијанте – екавском кратко *е* кореспондира јекавско *је*, док екавском дугом *е* одговара (и)јекавско *ије*. Покушавајући да укаже на, условно речено, (минорне) разлике између српске и хрватске варијанте језика, аутор чини својеврсни хибрис, везујући „ијекавски изговор за Хрвате”, а „екавски за Србе” (МАГНЕР 1998: 214).¹¹

У уџбенику *Српски/Хрватски за странце* (енгл. *Serbian/Croatian for Foreigners*) Славне Бабић, објављеном 1964. године, дијалекти се помињу у

⁹ Било би интересантно сагледати питање дијалеката и наречја у граматичици *Почетни српскохрватски* (енгл. *Beginning Serbo-Croatian*) Алберта Бејтса Лорда, која је објављена 1956. године у Хагу и која, нажалост, још увек није дигитализована.

¹⁰ Томас Магнер на почетку уџбеника јасно указује да не постоје лингвистичке разлике између српског и хрватског језика, те да је одлука да се хрватски издвоји у посебан језик резултат политичког договора (МАГНЕР 1998: IX).

¹¹ Објашњавајући овако изречену мисао, аутор у фусноти наводи да Срби у Хрватској, Босни и Херцеговини и Црној Гори такође користе ијекавицу.

уводном поглављу. Аутор издваја три дијалекта српскохрватског језика, означавајући их према форми заменице *шта* – *што*-дијалекат, *кај*-дијалекат и *ча*-дијалекат. Сходно званичној језичкој слици, у приручнику се истиче да највећи број људи користи *што*-дијалекат, који је у деветнаестом веку, захваљујући раду Вука С. Караџића, узет за основицу књижевног језика. Сходно устаљеној пракси у другим анализираним граматикама, и у овој се *што*-дијалекат дели на три варијанте изговора исте речи: *леп цвет*, *лијеп цвијет* и *лип цвит*, које потичу од развоја старословенског гласа јат: „Они који кажу *е* (*цвет*) се називају *екавци* и углавном живе у источним, североисточним и јужноисточним деловима Југославије. Људи југозападних делова називају се *ијекавци*, зато што користе облик *ије* (*цвијет*), док се људи који живе у западној Босни, деловима Далмације и Славоније називају *икавци* и кажу *и* (*цвит*)” (БАБИЋ 2001: IX).¹²

Још једна у низу граматика српскохрватског језика у којима се посећује пажња дијалектима српскохрватског језика јесте граматика Вере Јаварек и Мирославе Суђић под називом *Научи самостално српскохрватски* (енгл. *Teach Yourself Serbo-Croat*), објављена први пут 1963. године у Лондону. У уводном поглављу уџбеника аутори посебну пажњу посвећују терминолошком одређењу језика, његових дијалеката и писма: „Српскохрватски има три дијалекта, названа по речи *шта* у сваком од њих. Два од њих, *кај* и *ча* дијалекат, говоре се на релативно малом простору: *кај*-дијалектом (који делимично подсећа на словеначки) у региону западно од Загреба и *ча*-дијалектом у деловима северне Далмације и на острвима. На другим местима се говори *што*-дијалектом, који се скоро увек користи у књижевности” (ЈАВАРЕК, СУЋИЋ 1963: XI). Као и у претходно анализираном приручнику, аутори указују на разлику *што*-дијалекта који користе Срби у Србији и североисточном крајевима Југославије и оног који користе Хрвати и становници других западних крајева. У основи, реч је о диференцијацији *е*-дијалекта у односу на *ије*-дијалекат сходно испољавању дугог/кратког самогласника *е* – *река* : *ријека*, односно *песма* : *нјесма*. Аутори постојање разлике у изговору не виде као препреку успешном коришћењу српскохрватског језика у условима живота и рада у Југославији: „Ученик који се упозна са овим дијалектом неће имати никаквих потешкоћа у разумевању *ије*-дијалекта” (ЈАВАРЕК, СУЋИЋ 1963: XII).¹³

Питање дијалекта разматра се и у приручнику *Српскохрватска граматика и читанка* (енгл. *Serbo-Croatian Practical Grammar and Reader*) Монике Патриц, објављеном 1964. године у Београду.¹⁴ У овој граматици

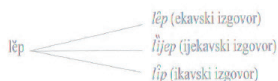
¹² И у овом се приручнику наглашава да се екавски и ијекавски користе у књижевности.

¹³ У *Српскохрватској граматици и читанци* (енгл. *Serbo-Croatian Grammar and Reader*) Отона Гроздића, објављеној 1969. године, нема помена дијалеката и наречја нашег језика.

¹⁴ Питање дијалеката није посебно обрађено ни у граматици *Научите самостално српски* (енг. *Teach Yourself Serbian*) Владиславе Рибникар и Дејвида Нориса, објављеној 2003. године у Лондону.

дијалекти се деле на: чакавски, кајкавски и штокавски, уз наговештај да „разлике између њих нису ограничене само на ову реч [*што*], нити, у потпуности, на лексичке варијанце” (ПАТРИЦ 1964: 13). Моника Патриц укратко описује географску распрострањеност сваког од наведених дијалеката, дајући, на самом крају приручника у виду додатка, и дијалекатску карту српскохрватског језика (в. Фотографију 1). Сходно пракси у осталим приручницима тога времена, и у овом се штокавски дијалекат даље разврстава на три поддијалекта, који су настали као резултат различитог развоја изговора дугог самогласника *е* (који потиче од старословенског гласа „јат”). Указујући на разлике кроз добро познате примере (*дите, дете, дијете; млико, млеко, млијеко*), ауторка их, најпре, именује као *икавски, екавски* и *ијекавски* поддијалекат, а затим описује простирање и наглашава да се источна (екавска) и западна (ијекавска) користе истовремено. Због тога упућује савет ученицима: „У овој Граматици дате су и источна и западна варијанта, прва ћирилицом и екавским правописом, друга ијекавским и латиницом. Иако се ове две варијанте сада спајају, посебно у погледу лексике, ипак је препоручљиво да странац доследно усваја једну или другу варијанту, користећи доследно екавски или ијекавски правопис. Ученику се стога саветује да од самог почетка одабере коју од две варијанте жели да усвоји приликом говора и писања, као и да се одлучи за употребу ћириличног или латиничког писма” (ПАТРИЦ 1964: 14). Препознајући значај који садржаји из области дијалектологије имају у практичној употреби језика на српском говорном тлу, ауторка у дванаестој лекцији (на чак пет страница) указује на доминантне разлике између источне и западне варијанте језика на ортографском (рефлекс гласа јат и писање страних имена; гласови *х : в : ј* и сл.), морфосинтаксичком (*да* + презент : инфинитив; ознаке рода; извођење речи суфиксима *-ирати : -исати, -овати* и сл.) и лексичком нивоу, дајући већи број примера, јасних и недвосмислених објашњења.¹⁵

¹⁵ С обзиром на прекорачење броја дозвољених карактера, у овом раду нећемо детаљно представљати наведена објашњења. За више информација прочитати: ПАТРИЦ 1964: 111–116.

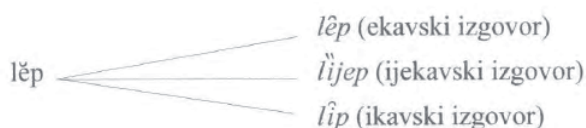

Фотографија 1. *Дијалекатска карта српскохрватског језика* (ПАТРИЦ 1964: 230–231)

Питању поделе дијалеката српскохрватског језика пажња се посвећује у првом тому граматике српскохрватског језика под називом *Српскохрватски СХ-15А* (енгл. *Serbo-Croatian SC-15A*) Људмиле Јасеновић, објављеној 1983. године у Сједињеним Америчким Државама. Већ у првој лекцији аутор диференцира чакавски, кајкавски и штокавски дијалекат, који се дели на три поддијалекта настала као резултат различитог развоја дугог самогласника *е* из заједничког словенског језика: *икавски*, *екавски* и *ијекавски*. „Говорници једног поддијалекта почели су да га изговарају као *и*, другог као *е*, а трећег као *је* или *ије*” (ЈАСЕ-НОВИЦ 1983: 1). Географска распрострањеност дијалеката описана је на следећи начин: 1. икавски поддијалекат користе Хрвати и Муслимани у западној Босни, западно од реке Босне, у Херцеговини, западно од реке Неретве, у Јужној Славонији, западној Војводини, северозападној Далмацији и деловима западне Хрватске, 2. екавски поддијалекат се говори у Србији и остатку Војводине, док 3. ијекавски користе сви остали говорници у Хрватској, западној Србији, Црној Гори, јужној Далмацији, источно од Неретве и у Босни и Херцеговини. У приручнику се посебно указује на то да су екавски и ијекавски поддијалекат основа књижевног српскохрватског језика, из кога су се развиле две варијанте језика: источна варијанта, са седиштем у Београду, и западна, са седиштем у Загребу.¹⁶

¹⁶ У овом раду није анализирана *Кратка граматика српскохрватског књижевног језика*

У најобимнијој и најсадржанијој *Граматици српског језика за странце* Павице Мразовић и Зоре Вукадиновић, објављеној 1990. године у Сремским Карловцима, дају се само основне напомене о дијалектима српског језика. „За српски језик је карактеристичан штокавски дијалекат. У хрватском језику у целини постоје, осим штокавског, још два дијалекта: чакавски и кајкавски. Дијалекти су добили име по три различита облика упитно-односне заменице за нешто неживо: *што* (*шта*) – штокавски дијалекат; *кај* – кајкавски дијалекат и *ча* – чакавски дијалекат” (МРАЗОВИЋ, ВУКАДИНОВИЋ 2009: 43). Сходно постојању разлика на простору штокавског дијалекта, аутори ученике упознају са постојањем три изговора – екавског, ијекавског и икавског, објашњавајући њихово постојање различитом заменом старог гласа јат. Тако се објашњава да је вокал јат у екавском изговору дао *е*, у ијекавском *ије* (ако је дуго) или *је* (ако је кратко), док је у икавском дао *и*. Користећи једноставну илустрацију ученици се упознају са (стварним) чињеничним стањем (в. Илустрацију 1).¹⁷

Илустрација 1. Рефлекс старословенског гласа јат

И у *Граматици српског језика [за странце]* Ивана Клајна, објављеној 2005. године у Београду, дате су основне напомене о дијалектима српско(хрватско)г језика. Аутор наводи да је за основу стандардног језика узет штокавски дијалекат, назван по упитној заменици *што/шта*, поред кога постоје *чакавски* и *кајкавски*, а који се говоре само на територији Хрватске. И у овом приручнику се у оквиру штокавског дијалекта разликују три изговора некадашњег „словенског гласа *јат*”: екавски, ијекавски и икавски (КЛАЈН 2005: 13). Међутим, аутор наглашава да је трећи изговор, *икавски*, искључиво регионалан. Коришћењем примера *дете–деца*, указује се на разлике у рефлексима гласа *јат* у случајевима када је вокал дуг, односно кратак. Њихову географску распрострањеност Иван Клајн објашњава на следећи начин:

„Већи део Срба говори екавски, док се ијекавски говори на крајњем југозападу Србије, у Црној Гори и у Републици Српској. У држави СЦГ оба изговора призната су као стандардна, али нису једнако распрострањена у употреби. Средства јавног информисања у Србији служе се скоро искључиво екав-

(енгл. *A Short Grammar of the Serbo-Croatian Literary Language*) Људевита Јонкеа, објављена 1964. године у Загребу.

¹⁷ У *Граматици српског језика за странце (са вежбањима и решењима)* Марине Курешевеић и Драгане Белегишанин-Закић, објављеној 2010. године у Новом Саду, нема помена дијалеката и наречја српског језика.

ским изговором, а у Црној Гори ијекавским. С обзиром на малочас поменуте разлике између *ије*, *је* и *и*, рођеном екавцу веома је тешко да овлада ијекавским изговором. Подручје ијекавског у Србији постепено се сужавало током последња два века. Многи значајни писци у прошлости, почев од Вука Караџића, били су ијекавци, али се данас велика већина објављује на екавском” (КЛАЈН 2005: 14).

Можемо приметити да аутор приручника сматра да је припаднику једног дијалекатског варијетета врло тешко да овлада другим, што је у потпуној супротности са ставовима аутора претходно анализираних граматика, који тврде да ће странцима који су учили један изговор бити лако да разумеју говорнике другог дијалекатског типа. Претпостављамо да је закључак Ивана Клајна повезан са другачијим друштвеним околностима у време када је његова граматика настала у односу на претходно разматране граматике, које се односе на време српскохрватске језичке заједнице, што се огледа и у мањој заступљености ијекавског изговора у писаним и штампаним медијима у новије време. С друге стране, треба направити разлику између разумевања и овладавања екавским и ијекавским изговором. Разумевање ијекавског изговора ономе ко је овладао екавским изговором лакше је од овладавања (и)јекавским рефлексима који одговарају рефлексу вокала јат у екавици, имајући у виду одређене акценатске критеријуме.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Питање места садржаја из области дијалектологије у настави српског као страног језика проистиче из природне потребе ученика-странаца да комуницирају са српским домицилним становништвом. Такав вид интеракције, осим употребе стандардног језичког идиома, подразумева познавање различитих типова изговора (екавског и ијекавског), али и дијалеката (сходно месту живљења и боравка), због чега се неминовно поставља питање потребе увођења садржаја из области дијалектологије у наставу српског као страног језика. Иако се при обављању свакодневних животних активности (одлазак у продавницу, код лекара, на пијаци, путовање по српским земљама и сл.) ученици-странци упознају са различитим дијалекатским особинама, њихово изучавање се, у методичкој теорији и наставним програмима, везује за више нивое (Ц1 и Ц2) познавања српског језика. С једне стране, таква одлука је у потпуности у складу са начелима систематичности и поступности у усвајању знања – најпре се учи стандардни језик, па дијалекти, али, с друге стране, у раскораку је са стварним приликама у којима се српски као страни језик изучава – ученици су неминовно изложени нестандартним формама и различитим изговорима српског језика још у почетним фазама његовог учења и савладавања. То нам показује да је питање изучавања садржаја из дијалектологије далеко сложеније од оног што би се на први поглед могло учинити.

Анализа најкоришћенијих граматика за учење српског као страног језика показала нам је да још увек постоји потреба за писањем оне која би одговорила захтевима савремене наставе српског као страног језика. Наиме, иако би се очекивало да граматике детаљно разрађују питања изговора и дијалекатских особености српског језика, истраживање нам је дало сасвим супротан одговор. У већини анализираних граматика се ови садржаји свode на напомене о постојању два изговора – *екавског* и *ијекавског* (са покојим примером) и Белићевој подели дијалеката на три типа – *штокавски*, *кајкавски* и *чакавски*, а у неким граматикама се чак и у потпуности изостављају. Напомене о екавском и ијекавском изговору у суштини се односе на две изговорне варијанте стандардног језика, док је подела на наречја само информативна. Притом, запажања и напомене везују се за истраживања и научне резултате који су у дијалектологији били актуелни почетком XX века. Конкретних напомена о појединачним дијалектима готово да нема. На тај начин долазимо до (готово) парадоксалне ситуације у наставној пракси – на једној страни налазе се стварне животне потребе и реална очекивања њиховог познавања, а на другој страни граматике, које не пружају довољно информација о богатству дијалекатског система српског језика. По свему судећи, аутори граматика су настојали да садржаје поједноставе и упросте, омогућавајући ученицима да стекну тек основне појмове о дијалектима српског језика. Већина састављача граматика чак сматра да ће они који науче један изговор/дијалекат без проблема разумети и усвојити „онај други”!? На основу резултата истраживања можемо закључити да неприкосновену улогу у савладавању садржаја из области дијалектологије, у условима наставе српског као страног језика, имају наставници/предавачи који ученике корак по корак воде кроз разноврстан и комплексан свет српскога језика, изналазећи иновативне начине упознавања са особеностима екавског и ијекавског изговора, односно мноштвом дијалекатских типова. С обзиром на језичку разноврсност наших дијалеката, при чему мислимо како на граматички, тако и на акценатски и лексички ниво, свођење дијалеката на разликовање двају изговора у неку руку представља најједноставнији садржај за савладавање.

Постоји очигледна потреба за предузимањем конкретних активности на пољу унапређења наставне праксе. Најпре, потребно је сагледати делотворне методе и приступе који користе предавачи на својим часовима у склопу припреме ученика за полагање тестова на вишим нивоима познавања српског као страног језика. Затим, неопходно је написати граматику српског језика за странце која би одговарала потребама савремених наставних програма за изучавање нашег језика као страног. По могућству, било би веома функционално објавити приручнике из области дијалектологије који би укључивали, осим странцима прилагођеног прегледа особина српских дијалеката, и текстове (са звучним записима) из различитих дијалекатских подручја српског језика. У том смислу сматрамо да није сврсисходно странца који је животом/послом везан за

одређени део нашег језичког простора оптерећивати наставним садржајем који би обухватао особености свих дијалеката, већ је целисходније дијалекатски садржај прилагодити поднебљу у коме обитава. Након савладаног стандарда, овакав приступ олакшаће свакодневно сналажење странцима, нарочито у оним језичким срединама које су удаљеније од стандардног језика. И на крају, питање у којој мери је потребно да ученик-странац савлада одређене дијалекатске садржаје остављамо отвореним.

Цитирана литература

- БЕЛИЋ, Александар. *Историја српског језика, Изабрана дела Александра Белића*, четврти том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Дијалекат и школа”. *Српски језик*, 8(1–2), 2003, стр. 581–585.
- БОЖОВИЋ, Душица. „Настава новоштокавског акцента за странце”. У: В. Крајишник (ур.), *Српски као страни језик у теорији и пракси III*. Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 2016, стр. 95–113.
- БОШЊАКОВИЋ, Жарко. „Однос стандардних и дијалекатских особина у говору ученика неких банатских основних школа”. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 38(1), 2009, стр. 341–350.
- ДЕШИЋ, Милорад и ШЋЕПАНОВИЋ, Михаило. „О (не)уједначености српске дијалектолошке терминологије”. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 33(3). Београд: Међународни славистички центар, 2004, стр. 229–235.
- ДЕШИЋ, Милорад. „Образовање наставника српског језика као страног”. У: Ј. Вучо (ур.), *Настава језика у реформи образовања*. Никшић: Филозофски факултет, 2006, стр. 126–129.
- ДЕШИЋ, Милорад. „Ортографија и ортоепија у српском као страном језику.” У: В. Крајишник (ур.), *Српски као страни језик у теорији и пракси III*. Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 2016, стр. 125–129.
- ДЕШИЋ, Милорад. „Српски језик као страни у БХС контексту”. У: В. Крајишник (ур.), *Српски као страни језик у теорији и пракси II*. Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 2011, стр. 187–195.
- ДЕШИЋ, Милорад. „Српски језик као страни у теорији и пракси”. У: С. Танасић (ур.), *Шездесет година Института за српски језик САНУ: Зборник радова I*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007, стр. 267–271.
- ДЕШИЋ, Милорад. „Улога локалног говора у развијању говорне културе ученика”. *Наш језик*, 25(3), 1981, стр. 162–166.
- ИВИЋ, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска, 1985.
- ИСАИЛОВИЋ, Марија. „Садржаји из правописа у уџбеницима српског као страног језика на напредном нивоу”. *Липар*, 71 (2020): стр. 201–212.

- ЈАЊИЋ, Марина. „Афективне стратегије у настави акцената на подручју при-
зренско-тимочког дијалекта”. У: Р. Жугић (ур.), *Дијалекти српског језика:
истраживања, настава, књижевност* (стр. 369–381). Лесковац – Врање:
Лесковачки културни центар – Универзитет у Нишу, Педагошки факултет у
Врању, 2016.
- ЈАЊИЋ, Марина. *Настава надежа у теорији и пракси*. Врање: Учитељски фа-
култет – Аурора, 2005.
- МАРИНКОВИЋ, Симеон. *Методика креативне наставе српског језика и књи-
жевности*. Београд: Креативни центар, 1995.
- МИЛИЧЕВИЋ ПЕТРОВИЋ, Маја и Никола Љубешић. „Нестандардни језик у
настави: нови ресурси за српски и хрватски као страни”. У: В. Крајишник
(ур.), *Српски језик као страни у теорији и пракси IV*. Београд: Филолошки
факултет, 2020, стр. 117–130.
- НИКОЛИЋ, Милка. „Библиографија српског као страног језика (1991–2018)”. У:
В. Крајишник (ур.), *Српски језик као страни у теорији и пракси IV*. Београд:
Филолошки факултет, 2020, стр. 593–623.
- НОВАКОВИЋ, Александар. „Библиографија радова из области методике наста-
ве српског као страног језика (2018–2022)”. *Живи језици*, 43(1), 2023, стр.
181–195.
- СПАСИЋ, Наташа. „Нестандардни језик у настави српског као страног језика”.
У: М. Ковачевић и Ј. Петковић (ур.), *Српски језик између стандарда, суп-
стандарда и дијалекта*, књ. 1. Крагујевац: Филолошко-уметнички факул-
тет, 2024, стр. 133–144.
- СТАНКОВИЋ, Драгана. „Локални говор ученика основношколског узраста из
Врања и настава граматике српског језика”. *Иновације у настави*, 35, 2022,
стр. 117–130.
- ЋАЛИЋ, Јелена. „Предавање српскохрватског (или босанског, црногорског, хрват-
ског и српског) као страног језика: компаративни приступ и изазови”. У: *Срп-
ски као страни језик у теорији и пракси III*, ур. Весна Крајишник. Београд:
Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 2016, стр. 409–420.
- ШЋЕПАНОВИЋ, Михаило М. „Српска дијалектолошка терминологија и нас-
тавна пракса”. *Српски језик: студије српске и словенске*, 22 (2017): стр.
117–135.

- BUGARSKI, Ranko. „Pregršt pitanja o srpskohrvatskom kao stranom jeziku”. У: Р.
Vučković (ур.), *Okrugli sto „Srpskohrvatski jezik kao strani”*. Institut za strane
jezike, Beograd, 1984, str. 17–22.
- DABIĆ, Bogdan F. „Neka pitanja iz nastave srpskohrvatskog jezika u slovenskim
zemljama”. У: Р. Vučković (ур.), *Naučni skup „Nastava srpskohrvatskog jezika
kao stranog”*. Institut za strane jezike, Beograd, 1986, str. 127–131.
- DEŠIĆ, Milorad. „Ozvučeni udžbenik srpskog jezika kao stranog”. У: Ј. Vučo (прir.),
Udžbenik u nastavi stranih jezika. Nikšić: Univerzitet Crne Gore, 2003, str.
199–205.

- DIMITRIJEVIĆ, Naum. „Uslovi modernizacije srpskohrvatskog jezika kao stranog”. U: P. Vučković (ur.), *Okrugli sto „Srpskohrvatski jezik kao strani”*. Institut za strane jezike, Beograd, 1984, str. 34–40.
- ĐURIĆ, Ostoja. „Uvodna reč”. U: P. Vučković (ur.), *Srpskohrvatski jezik kao strani*. Beograd: Institut za strane jezike, 1984, str. 5–8.
- IGNJATIĆ, Zdravko. „O nastavnim materijalima za srpskohrvatski jezik kao strani”. U: P. Vučković (ur.), *Okrugli sto „Srpskohrvatski jezik kao strani”*. Institut za strane jezike, Beograd, 1984, str. 79–83.
- KRAJIŠNIK, Vesna. „Bibliografija jugoslovenskih radova o srpskohrvatskom jeziku kao stranom (1960–1990)”. *Živi jezici*, XXXIV–XXXV/1–4 (1992): 184–203.
- PECO, Aleksandar. *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*. Beograd: Naučna knjiga, 1991.
- PLAVŠIĆ, Prvoslav. „Značaj tipa jezičkog okruženja”. U: P. Vučković (ur.), *Okrugli sto „Srpskohrvatski jezik kao strani”*, Institut za strane jezike, Beograd, 1984, str. 52–59.
- VASIĆ, Vera. „Srpskohrvatski kao strani jezik: problem varijantnog raslojavanja”. U: P. Vučković (ur.), *Naučni skup „Nastava srpskohrvatskog jezika kao stranog”*. Institut za strane jezike, Beograd, 1986, str. 13–17.
- VUKADINOVIĆ, Zora. „Program i realizacija nastave srpskohrvatskog jezika kao stranog”. U: P. Vučković (ur.), *Okrugli sto „Srpskohrvatski jezik kao strani”*, Institut za strane jezike, Beograd, 1984, str. 60–67.

Извори

- КЛАЈН, Иван. *Граматика српског језика за странце*. Београд: ЗУНС, 2006.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина и БЕЛЕГИШАНИН-ЗАКИЋ, Драгана. *Граматика српског језика за странце са вежбањима и решењима*. Нови Сад: Азбукум, 2016.

- BABIĆ, Slavna. *Serbian/Croatian for Foreigners*. Beograd: Kolarčev narodni univerzitet, 2001.
- GROZDIĆ, Oton. *Serbo-Croatian Grammar and Reader*. New York: Hafner Pub. Co., 1969.
- JASENOVIC, Ludmilla. *Serbo-Croatian SC-15A: Grammar*. Ft. George G. Meade: National Cryptologic School, 1983.
- JAVAREK, Vera и МИРОСЛАВА СУЋИЋ. *Teach Yourself Serbo-Croat*. London: English Universities Press, 1963.
- LORD BATES, Albert. *Beginning Serbo-Croatian*. The Hague: Mouton, 1956.
- MAGNER, Thomas. *Introduction to the Croatian and Serbian Language*. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1998.
- MRAZOVIĆ, Pavica и VUKADINOVIĆ, Zora. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990.

- PARTRIDGE, Monica. *Serbo-Croatian, Practical Grammar and Reader*. New York, London, Toronto: McGraw-Hill, 1964.
- PRINCE, John Dyneley. *Practical Grammar of the Serbo-Croatian Language*. New York, London: Hafner, 1928.
- SUBOTIĆ, Dragutin and FORBS, Nevil. *Serbian Grammar*. Oxford: Clarendon Press, 1918.

Aleksandar M. Novaković
Jelena M. Stošić

DIALECTOLOGY CONTENTS IN GRAMMARS FOR LEARNING SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

The subject of this work is an analysis of grammars for learning Serbian as a foreign language. The aim to clarify the scope and methods used to address dialectology content within these materials. We used the method of theoretical analysis with the content analysis techniques. The research material consists of Serbian grammar books for foreign learners published over the past century. The findings indicate that content related to dialectology in these grammars is limited (contrary to the expectations and actual needs of foreign students) to brief notes on the existence of two pronunciation standards – Ekavian and Ijekavian (accompanied by a few examples) – and Belić's division of dialects into three categories: Štokavian, Kajkavian, and Chakavian. Consequently, in practical teaching, teachers and lecturers play a crucial role in systematically familiarizing students with the dialectal features found across the regions of the Republic of Serbia. There is a clear need, therefore, to develop a grammar that meets the demands of modern Serbian language teaching for foreign students and to publish dialectology manuals. These resources would ideally include an adapted overview of Serbian dialect characteristics, along with texts and audio recordings from various dialect areas of the Serbian language.

Keywords: Serbian as a foreign language, dialectology, Aleksandar Belić, Grammars for learning Serbian as a foreign language

НАД „СРПСКИМ НАРОДОМ И ЊЕГОВИМ ЈЕЗИКОМ” ПАВЛА ИВИЋА

Књига П. Ивића *Српски народ и његов језик* (1971) појавила се у време кризе југословенске федерације и првих озбиљнијих сепаратистичких покрета на западу земље. Они су се одвијали под плаштом бриге за очување језичког те и националног идентитета тамошњих народа, и то најпре Хрвата (нпр. *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, 1967; *Standardni jezik*, Д. Брозовића 1970). Ивићева књига је указала на злоупотребу језичкога питања у политичком деловању у СФР Југославији, као и на слабљење југословенског државног јединства као последицу тога. У том светлу је упозорила и на националну угроженост српског народа изван Србије у новонасталим околностима, његово право на очување националног идентитета и сопствене културе, на књижевнојезичке посебности, па и властито национално име у називу језика и др. Антисрпски заснованој југословенској комунистичкој власти, на челу с Ј. Брозом, ревносим аустријским капларом из Првог светског рата, потоњим хрватским комунистом и доживотним председником СФРЈ, Ивићева књига није могла годити, што ће имати своје последице и по аутора и по његово дело. Додуше, она ће свој дисидентски статус унеколико сачувати и у потоњим временима, након званичнога пада титоизма.

Кључне речи: Павле Ивић, књига Српски народ и његов језик, српско национално питање, србистика vs. „србокроатистика”, титоизам, југоилузионизам.

1. Из предисторије Ивићевих погледа на србистику: Између научних великана – родитеља (а. Ивића) и учитеља (а. Белића)

Павле Ивић је рођен 1924. године у Београду, у монархистичкој, карађорђевићкој Југославији, а комунистички преврат и утврђивање Брозове Југославије обележиће двадесете и потоње године Ивићева живота. Овај други период биће пропраћен животним заласком највећег југословенског

¹ prvoslavr@yahoo.com

(и србијанског) лингвисте, Александра Белића (1876–1960), и успоном управо П. Ивића, његова студента, чији ће рад снажно обележити српску лингвистичку науку друге половине XX столећа. Белићев ђак ће у доброј успомени сачувати свога учитеља, тада већ седамдесетогодишњака, као „најмаркантнијег” међу професорима лингвистике и „научника огромног знања” (Јевтић 1999: 80), чије поуке о потреби истрајавања на „чврстом тлу чињеница” никад није напуштао (83). Пуно је било заједничких и паралелних елемената који су пратили професорову делатност и делатност његовог студента и наслојавали се међусобно један на други (област дијалектологије, историје народног и књижевног језика и др.), при чему ће трагање за српском општеповесном нити у језику и култури уопште нешто више доћи до изражаја у Ивићеву научном раду. То се од њега, сина Алексе Ивића (1881–1948), српског историчара и вредног архивског истраживача, професора београдског правног факултета (одељење у Суботици), могло и очекивати, јер се млади Ивић већ одрана у својој породици имао прилике сусрести с различитим питањима и поставкама српске националне повести. На то је, уосталом, и сам указивао у освртима на своје младалачко образовање (исп. Јевтић 1999: 77). Његов отац, А. Ивић, из ове је научне области оставио низ дела, неретко и уз појачан интерес управо за стање у српској култури. То су, на пример, *Сеоба Срба у Хрватску и Славонију. Прилог испитивању српске прошлости током 16. и 17. века* (1909), *Споменици Срба у Угарској, Хрватској и Славонији током XVI и XVII столећа* (1910), *Историја Срба у Угарској од пада Смедерева до сеобе под Чарнојевићем, 1459–1690* (1914), *Историја Срба у Војводини* (1929) и др.

Тај је приступ А. Ивића исказиван и кроз његов широк интерес за западне Србе, а брошуром под насловом *О српском и хрватском имену* (Ивић 1922) аутор је ушао и у сложено (заправо, накнадно и мање-више намерно усложњено) питање односа Срба и Хрвата, додирујући унеколико и његову језичку димензију. Наравно, и то је време (монархистичко) тражило југословенски политички данак од Срба и њихових интелектуалаца, као што ће то захтевати и потоња времена (најпре комунистичко и посткомунистичко, а на свој начин и данашње добрим делом проевропско, па и глобалистичко). Зато аутор помирљиво, и с намером да наступа уравнотежено, пише како процес обликовања хрватског и српског имена још није завршен (5), као и да је „разлика у вери играла [...] кључну улогу” при националној кодификацији ових народа (6). Уочава да се од XVI столећа западни православни Срби, макар често називани и Власима, Ускоцима, Морлацима, Расцијанима и др., „ни по чему нису разликовали од Срба у Србији или Црној Гори” (8), на шта указују њихова заједничка српска имена и презимена, употреба ћирилице, празновање крсног имена (славе) и др. (8–9).² Ипак, аутор не

² С тим у вези се често присетим једног детаља везаног за моје кратко путовање (1984) полупразним локалним аутобусом од Задра до оближњег аеродрома, када је на успутној

заборавља да потцрта како се у Црној Гори, Далмацији и другде, „нарочито у Дубровнику и околини, налази [...] хиљадама католика, који се признају за Србе” (11, исп. 16). За босанскохерцеговачке „хрватске” (католичке) становнике он подсећа да „ни у једном спису из тих векова [...] нису они названи Хрватима” (12). Иако пажљиво представљени, на махове уз елементе натегнутог политичког балансирања по питању распрострањености и природе имена Срби и Хрвати (исп.: „Оба имена су синонимна, држави нашој подједнако драга и пред законом потпуно равноправна”, 18), – српски етнички простори на западном Балкану³ су се и у истраживањима А. Ивића показали широким и мултиконфесионалним. Тиме је аутор остао на линији класичних (караџићевских) погледа на српски род и његову територијалну заступљеност. Притом, у ауторовим ставовима нису изостали полемички тонови према хрватској страни, неспремној да прихвати постојање Срба у Хрватској и Славонији, макар аутор за то у југословенском политичком маниру пре свега оптуживао манипулативну позадинску политику Беча и њену пропаганду. Због тога се Хрвати, по аутору, у аустријске планове уклапају „свакојако несвесно, јер су то иначе по избор честити и родољубиви синови свога народа” (18). То је, свакако, било изнуђено идеолошко опште место на које су се морали заветовати српски интелектуалци југословенског политичког миљеа, великодушно аболирајући дојучерашње непријатеље свога народа.⁴

Стасавајући у својој породици у оваквим условима, младом Ивићу није било тешко да се развије у снажног ерудиту усмереног на истраживања у домену националне науке за коју се определио, у области српског језика, а унеколико и кроз ширу српску етничку и културолошку, па и повесну и политичку визуру. За разлику од свог учитеља Белића, млади се Ивић, дакле, већ у својој породици сусрео са значајним повесним питањима српскога народа, кроз која је баштинио и свој несумњив српски национални осећај. У њему ће се он утолико лакше моћи учвршћивати с обзиром на то да је, за разлику од свог учитеља, имао прилике и да дуже прати новojугословенски политички развој (комунистички, одн. социјалистички, па

станице у једном селу ушло много тамошњих локалних житеља, који су ми, на моје изненађење, по свему, осим по дијалекту, заличили на наше сељаке из великоморавске Србије. Тако сам се поред тадашњег мог уопштеног и магловитог знања о тамошњим Србима, први пут (и на први поглед) и непосредно уверио у њихово постојање.

³ Термин „западни Балкан” узимам у географском, а не у политичком (геостратешком, конфесионалном и др.) значењу, конструисаном за политичке потребе Запада.

⁴ Тако ће и М. Стевановић у Брозовој Југославији морати да има посебан обзир према Шиптарима („Албанцима”) и њиховим зулумима над српским народом на Косову и Метохији, тврдећи да „народне масе албанске, и поред тога што су често масовно узимале учешћа у извршењу многих злочина, никако за њих не носе одговорност оне, већ организатори и инспиратори злочина, турске власти и њихови слепи послушници албанске народности” (Стевановић 1950: 11).

унеколико и посттитоистички) и као српски интелектуалац дубље проникне у његову антисрпску природу. И кроз учитељев научни рад млади Ивић је свакако имао прилике препознати дубоку запретеност србистичке науке у неминовне друштвенополитичке оквири и стеге, којима се и Белић, као југословенски опредељен интелектуалац, морао повиновати.⁵ Но, не увек и без трагова који су указивали на Белићево уважавање лингвистичких чињеница из домена српског етничког идентитета и српске културе. Тако ће се у Белићевим појединим реченицама из ранијег периода његовог рада, макар и овлаш, наслућивати његов став о „штокавском” етничком простору као српском (Белић 1915), или очитавати његово још непосредније изнето уверење „да је назив српскохрватски језик врло релативне вредности” (91).⁶

2. О непосредним друштвенополитичким околностима настанка Ивићеве књиге *Српски народ и његов језик*

2.1. Иако се научна делатност П. Ивића може сагледавати у прилично широком па и разуђеном временском пресеку који припада периоду Брозове Југославије, и то од самих њених почетака до њенога краха, мој осврт на Ивићево дело биће усредсређен на његову књигу *Српски народ и његов језик* (Ивић 1971).⁷ Аутор је ово дело објавио у својим зрелим годинама, у време када је СФР Југославија прошла свој политички зенит. Јер, она је већ тада по различитим основама најавила свој распад, кобан пре свега по широко распрострањен српски народ, који ће се убрзо наћи на ветрометини нових геостратешких подела, чији су нацрти и овога пута у доброј мери долазили са стране (исп. фус. 25).

2.2. Друштвенополитичка и свакојака друга тежина времена пред појаву Ивићеве књиге најбоље је представљена управо на плану језичких

⁵ Тек се у новије време стало, нпр., указивати на Белића „који је за очување сопственог положаја морао плаћати значајним уступцима режиму” (Симић 1995: 14, исп. Радић 2019).

⁶ Од овог последњег Белићевог става проћи ће читав век у српском југословенствовању, а и када југословенске државе у политичком смислу не буде било ни у траговима, део српске филолошке елите ће и даље инсистирати на очувању термина „српскохрватски језик” (исп. фус. 29), макар се већ у србијанско-црногорском уставу (СР Југославије) из 1992. год. овај језик (поново) именовао као „српски”. Тако је и главна примедба уредника и дела редакције једног реномираног србијанског филолошког часописа на мој понуђени прилог (објављен 2008) била усмерена на то што сам за најпространији југословенски књижевни језик употребио израз „тзв. српскохрватски језик”.

⁷ О књизи сам већ имао прилике писати на једном популарном србијанском сајту у поводу пола века од њене појаве (Радић 2021), па се у другом делу мога прилога непосредно ослањам на тај текст и његове резултате. Слојевитост и вишедимензијалност Ивићеве књиге отвара, наравно, много простора за даље и дубље анализе, рачунајући и динамичан проток времена који стоји између ње и њенога писца, на једној страни, и времена у којем је настала књига и њених савремених читалаца, на другој.

питања, која су на јужнословенском западу и иначе, свакако већ од тридесетих година XIX stoleћа (од тзв. илирског покрета, створеног вањским деловањем), отворана као претходница крупних политичких кретања и потреса. Године 1967. појавила се у Загребу *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* (в. садржај документа пренет у: НЕКМАН 1997: 25–29), која је већ својим насловом представљала одступање од ставова тзв. Новосадског договора (1954) о називу заједничког језика у Србији, Ц. Гори, Хрватској и Босни и Херцеговини, – с обавезним учешћем оба национална имена у том називу, и српског и хрватског. Декларација, иза које је стао већи број хрватских научних и културних институција, тражила је да „hrvatski književni jezik” буде заштићен од оживелих појава етатизма, унитаризма и хегемонизма, те наметања „državnog jezika”, а та је улога, наводно, „u praksi bila namijenjena srpskom književnom jeziku zbog dominantnog utjecaja administrativnog središta naše državne zajednice” (26), дакле Београда.⁸ Тражећи „jednakost i ravnopravnost četiriju književnih jezika: slovenskoga [= словеначкога], hrvatskoga, srpskoga, makedonskoga” (27), и „dosljednu primjenu hrvatskoga književnog jezika u školama, novinstvu, javnom i političkom životu, na radiju i televiziji kad se god radi o hrvatskom stanovništvu” (28), – документ је поред тежње за издвајањем „хрватског језика” за све Хрвате у Југославији, најавио борбу за увођење (наметање) овог „државног”, тј. републичког језика у Хрватској и онима који нису Хрвати. Мета су, свакако, и овога пута пре свега били бројни тамошњи Срби, тада конститутивни народ у Р. Хрватској, који се у документу и не спомиње.⁹ А Срба је по самом комунистичком послератном попису (1948) у Хрватској било преко 500.000, и то, дакле, након спроведеног усташког геноцида над њима у Хитлеровој НДХ и тамошњег њиховог масовног учешћа и погибелји у борби против фашистичког окупатора. Декларација је, заправо, агресивно отворивши српско питање у Хрватској, што за тамошњи српски народ није била првина, најавила да ће ионако тежак положај тамошњих Срба у предстојећим годинама и деценијама, са слабљењем Југославије и даљим јачањем сепаратистичких тежњи у Хрвата, постати још тежи. С тим у вези, Декларација је најавила и хрватску

⁸ У накнадним тумачењима историјата овога документа међу Хрватима се као важан чинилац истицала по њих повољнија политичка клима након уклањања с врха југословенске власти србијанскога политичара А. Ранковића 1966. год., челника Управе државне безбедности (УДБ-е) (исп. НЕКМАН 1997: 102). По званичној верзији, Ранковић је смењен због, наводно, неовлашћеног прислушкивања Ј. Броза. Новија публицистичка литература, међутим, у позадини Ранковићеве смене види његово сазнање о Брозовом тајном пребацивању у Ватикан огромне документације која детаљно описује монструозне усташке злочине у тзв. НДХ (Независној Држави Хрватској) над Србима, Јеврејима и Циганима у јасеновачким логорима (Б. Јовић).

⁹ Поједини новији српски истраживачи (Брборић 2021) пропустили су да уоче да је суштина Декларације садржана у тежњи за коначним „решењем” српскога питања у Хрватској, по мери хрватских политичара и њихових западних ментора (исп. фус. 25).

активност на додатном језичком изграђивању, тј. вештачком инжењерингу хрватске књижевнोजезичке (а ако би могло и језичке) посебности, на снажењу разликовног (тада још увек пре свега нешто лексичког) фонда између загребачке и београдске варијанте српског („српскохрватског“) књижевног језика (исп. фус. 19), на појачаном прогону тзв. србизама, српског писма и др. Документ је, најзад, потврдио и спремност хрватске политичке елите да у наступајућим временима ради на окупљању и предвођењу антисрпског политичког савеза у Југославији (за почетак хрватско–словеначко–македонског) по различитим политичким питањима.

Исте године, непосредно после објављивања Декларације, појавио се као одговор на њу *Предлог за размишљање* Удружења књижевника Србије (с Б. Михајловићем Михизом на челу), много слабијег организационог димензиона, али као добра прилика за комунистичку власт да по устаљеној манипулативној методологији подједнако осуди оба документа. Дубоко укореена режимска (титовистичка) лингвистика у Србији се, наравно, пре свега обрушила на Предлог, који је оцењен као „nepromišljena, nabusita, nacionalistička“ реакција, изнедрена „bez volje naroda i njegovih legalnih političkih tela, u krugu uske intelektualne elite“, итд., итд. (VUKOMANOVIĆ 1987: 92).¹⁰

2.3. Врло брзо се после Декларације појавила у Загребу, у издању Матице хрватске, књига Д. Брозовића *Standardni jezik*, збирка ауторових чланака (1965–1970) који прате низ тада актуалних језичких дешавања у Хрвата (BROZOVIĆ 1970). Трагајући за упориштем у хрватској културној повести, аутор се овде дотиче и писаног језика Хрвата на тзв. штокавици (/ штокавштини),¹¹ односно на „штокавској“ основици. Он тај писани језик (али у неколико регионалних „варијаната“) датира „već od samog početka 16. stoljeća pa do ilirskog preporoda“, и то „u štokavskoj Dalmaciji s Dubrovnikom, u Bosni i Hercegovini i u Slavoniji“ (93) – у областима за које нема јасних показатеља да је у то време тамо уопште и било (/ могло бити) Хрвата (исп. 1). Аутор указује и на наводне неповољности испољене приликом потоњег формирања заједничког књижевног језика (стандарда) Срба и Хрвата, где издваја и ону да је „od svih kandidata za osnovicu standarda upravo najprimitivniji imao jedini šanse“ (117), као и „civilizaciono najneprikladniji za moderan jezični instrument“ (125, курз. П.Р.). Притом, он претходно упућује и на „barbarske uvjete u kojima se НШФК [новоштокавска

¹⁰ Реакција П. Ивића из исте године (1967) била је усмерена на тактичност и помирљивост (Ивић 2014: 16), али се чини да је за новонасталу ситуацију такав одговор био неодговарајућ, па унеколико и закасео у односу на догађања која су се убрзавала у Хрватској. Додуше, у том се тренутку у ширим друштвеним слојевима суштина ових процеса вероватно није ни дала лако разазнати (исп. фус. 8).

¹¹ Реч је о термину чија је основна сврха постојања било преименовање српског народног језика, односно поништење националне одредбе у његовом називу (исп. Радић 2022: 85–87, Радић 2017: 26–29).

фолклорна коине] *rodila i razvila*” (105, курз. П.Р.). Чини се да је употребом ових унеколико погрдних (а свакако нелингвистичких) квалификација аутор ненамерно открио и свој лични став према „штокавској” области, тј. према њеном централном делу, јасно је успут и етнички идентификујући као нехрватску, што му свакако није била намера. Он чешће истиче посебност „српскохрватског” књижевног језика у односу на остале, тврдећи „*da je sh. standardni jezik veoma neobična pojava u društvu standardnih jezika uopće*” (96). Та „необичност”, по њему, потиче из немиле чињенице да је овај књижевни језик „*instrument dviju nacija*” (96, исп. 88, 102), превиђајући да то није реткост у лингвистичкоме свету. Он, наиме, сматра да нација не може постојати без свога (јединственог и посебног) књижевног језика, те ако га нема, или је недовољно јасно профилисан у односу на књижевни језик друге (макар и истојезичне) нације, на њему треба поради и коначно га створити, те су, дакле, овде потребне „*svjesne intervencije za njegovo ubrzanje*” (100). Лажно јадикуюћи над судбином „српскохрватског” књижевног језика и различитим неповољним околностима његовог стварања, он остаје, тако, на линији старих лингвистичких комплекса у Хрвата.¹²

Због тога Брозовић сматра потребним да понови ставове о језичком разлазу, наводну дилему из свога годину дана раније објављеног дела: „*zadržati stare mitove i iluzije [...] ili da pridemo rješenjima koja će ukloniti stare probleme za sve, ali stvoriti, doduše, i neke nove probleme za manjinu*” (161–162, курз. П.Р.). Јасно је да су „митови и илузије” приписани Србима, а решења – Хрватима. У та за аутора практична решења спадају, по свему судећи, и овде најављени проблеми за Србе у Хрватској, виђене као својеврсна колатерална штета овог хрватског (но мање-више и европског) „лингвистичког” пројекта. То је, наравно, на симболичан начин наговештавало и обећавало појачане националне сукобе у већ посрнулој Југославији, што ће и потврдити даљи развој догађаја. Аутор притом лицемерно тражи, несумњиво најпре од Срба у Хрватској, који су у то време увелико национално осакаћени (в. 2.2, исп. Вишњић 2017), – више поверења у „*bratska rješenja*” (162), као и у „*slobodan i civiliziran razvitak varijanata*” (165).¹³

¹² Утолико се лакше разумеју језички стандардизацијски процеси у Хрвата у прошлости, нпр. у време НДХ (исп. фус. 19), као, уосталом, и у Брозовићево време, које најављује наставак трке у прављењу „новохрватскога”.

¹³ Колико му је у овоме требало веровати најбоље је показао његов након непуних пар деценија запажен политички ангажман у оквиру ХДЗ-а (Хрватске демократске заједнице), чији је суоснивач и потпредседник био, као и његови тадашњи ратнички покличи за одбрану Хрватске ни мање ни више него на Дрини, управо на некадашњој источној граници НДХ према Србији.

3. Српски народ и његов језик: Ивићева аналитика у колоплету његова дипломатског („тајног”) језика

3.1. Узаврело друштвенополитичко стање у тадашњој Југославији и језичка питања која су се непрестано отварала од стране Хрвата, изискивали су од лингвистичке науке у Срба неку врсту одговора, а он је једино могао доћи кроз једно целовито етничко-лингвистичко сагледавање „српскохрватског” језичког простора и потцртавање места српског народа и српског језика у њему. То је време када је на српску лингвистичку сцену ступио П. Ивић, тада већ знаменити српски лингвист, у научном свету познат по својим лингвистичким радовима из области дијалектологије. Крајем 1971. године појавила се у реномираном издању Српске књижевне задруге његова књига *Српски народ и његов језик* (Ивић 1971), углавном популарно писана будући намењена и ширем читалаштву. Књига се састоји од неколика поглавља: *Наша етничка историја и наш језик* (7–89), *Наши дијалекти и модерно доба* (90–106), *Судбина нашег језика као оруђа културе* (107–237) и *О Вуковом српском Рјечнику из 1818. године* (238–327). На крају књиге дата су неколика прилога, међу којима и ауторова чувена „Дијалектолошка карта српскохрватског подручја”.

Поред већ устаљеног, колоквијалног израза „наш језик”, Ивић се држи тада обавезујућег термина „српскохрватски језик” (исп. Новосадски договор, 1954), обавезујућег бар кад је о Србији и Србима реч. Пажљиво, бираним речима, на махове готово дипломатски, аутор ће ући у сва битна питања везана за Србе и српски језик, те њихов однос према суседству, пре свега на западу. У предговору (*У приступу теми*) он истиче да је тзв. спољашња историја језика у исто време и историја једног народа, где своје место налазе и разнолике дијалекатске промене „у којима се, јасније него у било чему другом, огледа и кондензује судбина народа као етникума” (5). Ивић жели да пружи „скицу спољашње историје нашег језика” у етноисторијском и културноисторијском смислу (5), уз за тадашњи политички тренутак пажљиво срочену тврдњу: „Језик којим говори српски народ шири је од тог народа [...] њиме говоре и људи који нису Срби” – додуше уз унеколико замагљену представу да се то дешава „откако постоји тај језик” (6). Након оваквог почетка, у којем није тешко закључити који је то језик „којим говори српски народ” и неки други „који нису Срби”, аутор у истом тону наставља појашњењем: „Историју тог језика немогуће је цепати према данашњим националним деобама” (6), а књига ће, заправо, јасно показати да нема научног оправдања ни у *савременом* цепању тог језика према националним границама. У вези с овим, аутор ће у свом стилу, макар у основи идући за Белићем (исп. Белић 1915: 91), на једном месту подсетити да „хрватски кајкавци” (чије је средиште Загреб) јесу по националности Хрвати, али „ако бисмо остали на тлу чисте дијалектологије”, – требало би их „уврстити у

исту скупину са Словенцима [...]” (Ивић 1971: 36–37, курз. П.Р.), или би се морало говорити о „двема посебним јединицама”, словеначкој и хрватској кајкавској (37). Иако не тако експлицитно, Ивић ће тиме, ипак, за разлику од Белића,¹⁴ прилично јасно и на више места одговорити и на питање: Шта су *по језику* „штокавци” који се данас не изјашњавају као Срби, него, на пример, као Хрвати?

Посебну пажњу аутор посвећује „штокавици” и њеној распрострањености: „Основна политичка формација у којој се развио штокавски дијалекатски тип – пише он – била је средњовековна Србија”, а она је у то време захватала Рашку, најчешће и Травунију (Требиње – Никшић), Дукљу (потоњу Зету, тј. Ц. Гору), Захумље или Хум (већи део Херцеговине) и Босну (41). Осврћући се на лингвистичке одлике ове области, он истиче и „да су динарски предели под немањихком владавином били извориште иновација које су, прекривши затим пространа подручја, одредиле тако изразиту физиономију штокавском језичком типу”, који ће потом и сам бити диференциран појединим језичким одликама (нпр. заменом јата током XIV и XV ст.) (42). Идући за Ј. Цвијићем, за потоњу епоху турског освајања Балкана аутор бележи да су тадашњи миграциони покрети „испремештали више од половине живља који говори српскохрватски” (54), макар они различитом снагом захватили различите области (54–55). Тиме су исцртане нове дијалекатске границе, што се свакако односи најпре на српски („штокавски”) језички простор, јер аутор даље наводи да је источнохерцеговачки ијекавски у то време начинио највећи продор, када су „његови припадници, Срби из некадашњег Хума и Травуније, преплавили [...] западну Босну”, а затим се ова „велика етничка формација наставља и преко границе данашње републике Хрватске” (64). Та „етничка формација” ту покрива велики део северне Далмације, укључујући морске заливе код Шибеника и код ушћа Зрмање, источну Лику, Кордун, Банију, делове Горског Котара, Беле Крањске и Жумберка, те Славоније (64–65). Тиме се ауторов приступ, као и приступ А. Ивића (в. 1), доброно засновао на Караџићеву виђењу језичкога стања на овоме делу Балкана.¹⁵

Патећи домете ијекавице на западу, аутор за низ области констатује да је *ијекавица у Хрвата секундарна појава* – она или сведочи о погато-

¹⁴ Аутор ће Белића споменути у књизи десетак пута, но углавном у вези с правописним питањима.

¹⁵ Ивић ће на једном месту написати да В. Караџић „није био на правом путу тражећи у језику мерило за разликовање Срба од Хрвата” (183), тј. „штокаваца” од „чакаваца”, али је ауторова аргументација овде унеколико (вероватно и свесно) разводњена. Он најпре истиче да је Караџић о томе писао у време када се стање на терену још није довољно познавало, али – „и кад су ствари и стајале знатно друкчије него доцније” (183)! Уосталом, указујући на значај језичкога критерија у разликовању народа, Ивић бележи и следеће: „У *језичком* односу према суседима рефлектују се *степен индивидуалности* једне етничке групе, њене сродности и разлике према другима [...] На овом пољу *језик* има велика преимћства над осталим етничким обележјима” (104, курз. П.Р.).

личавању овдашњег српског православног становништва, или је резултат српског језичког утицаја (65, 186). Уосталом, удео католика чији је дијалекат ијекавски, за разлику од икаваца, „не премаша једну десетину” (186). А пар година пре појаве Ивићеве књиге, хрватски академик Љ. Јонке је на славистичком конгресу у Прагу (1968), као битну ставку хрватског филолошког програма, „обнародовао” наводно кључну разлику између хрватског и српског књижевног језика – једнима припада ијекавица, а другима екавица. Таква врста језичке деобе, тачније присвајање српске ијекавице за потребе стварања хрватског језичког идентитета, покушала се комунистичком методом наметнути и кроз одредбе Новосадског договора (1954), о чему на занимљив начин сведочи сам текст тога документа.

Водећи овакав аргументациони ток, Ивић је својом књигом пружио одговор и на актуална лингвистичка збивања на хрватској страни, критички се осврћући на примере механичког преношења савремених националних размеђа на књижевну баштину прошлих векова. Зато овде није изостао ни кратак и језгровит критички осврт на поједине манипулативне делове Брозове књиге, која је покушала да „хрватски језични стандард” веже већ за славонске и далматинске писце XVIII столећа (151) (исп. 2.3). То је по Ивићевој еуфемистичкој терминологији, тада вероватно и једино могућој у радовима ове врсте, „проширивање значења речи ’хрватски’”, по моделу анахронизације (151). Оно, дакле, представља навлачење овога значења преко многих делова етничке баштине „католика српскохрватског језика” (153), тачније говорника српског језика, који се национално тада свакако нису осећали Хрватима (исп. фус. 17). Уосталом, у појединим крајевима, управо у католичком Дубровнику, опредељивање за хрватство је завршено тек у XX столећу (181),¹⁶ због чега „релација Хрват – Србин није сасвим еквивалентна релацији Немац – Француз, па ни оној између Пољака и Руса” (182). Аутор је овиме, чини се, јасно предочио *инжењерску позадину стварања хрватске нације* на српским етничким просторима. А у том инжењерингу пресудна улога додељена је вери, чиме је створен „историјски уникат” (182) и потом раширен пре свега од стране ревносног католичког свештенства.¹⁷

У вези с овим Ивић потцртава да хрватски прваци (заправо тзв. илирски покрет), као што нису прихватили „чакавицу” или „кајкавицу” за свој књижевни језик, нису прихватили ни „штокавску” (тј. српску) икавицу, којом процентуално узев у то време говори знатан број оних који су католици, па и који се изјашњавају као Хрвати. Хрватски језикословци се, напротив, тада опредељују за српску ијекавицу у циљу остварења чисто политичких и политичко-стратешких циљева (186–187). Тиме су Хрвати решавали и питање

¹⁶ Више од сто пута аутор ће у својој књизи, по различитим основама, споменути Дубровник.

¹⁷ „Родољубиви жупници – пише аутор – разнели су хрватско име до тако удаљених места као што су католичке енклаве на источном Косову где се говори јужноморавским дијалектом или Крашовани у дубини румунског Баната чији говор има тимочку основицу” (181).

односа према многобројним Србима у Хрватској: „Прихватањем штокавског ијекавског дијалекта којим они [Срби] говоре избегнута је опасност да се на тлу Хрватске конституишу две одвојене књижевности са два типа књижевног језика” (187). Из тих разлога, подсећа аутор, педесетих и шездесетих година XIX stoleћа Хрвати често употребљавају југословенско име, чак и за језик, оснивају Југославенску академију знаности и умјетности, чији је први секретар био тада највећи српски филолог Ђ. Даничић, прихватају термин „хрватски или(ти) српски језик”, опредељују се за паралелну употребу латинице и ћирилице, итд. У условима огорчене борбе против Пеште и Беча, Хрватима је „слога са Србима била [...] императив тренутка”, пише у свом стилу аутор (190). Тиме је он на свој начин, но прилично верно, представио и етнички и етички профил језичке политике у Хрвата.

3.2. Након фактичког преузимања српског књижевног језика од стране Хрвата половином XIX stoleћа,¹⁸ требало је у преузетом језику отпочети с углављивањем разлика у правцу „хрватски” vs. „српски” језик. Утолико лакше што су неке језичке разлике, пре свега у лексичком фонду (исп. *хлеб* / *крух*, *гвожђе* / *жељезо*, *крст* / *криж*), већ постојале, иако су оне (бар кад је реч о Београду и Загребу) „само у ретким случајевима одсјај разлика у речничком саставу народних говора на истоку и западу” (193). Тиме су, истиче Ивић, „створени феномени који се данас обично називају варијантима нашег књижевног језика” (193). Те разлике међу варијантама, међутим, „немају домаћај који би давао повода да се оне сматрају различитим језицима” (198), иако су оне подстицане „и свесним настојањем неких чинилаца у Хрватској да се осигура што изразитија посебност тамошњег типа књижевног језика” (200, курз. П.Р.).¹⁹ У томе, по аутору, „српскохрватска” језичка област представља још једну посебност. Јер, америчка варијанта енглеског језика има у САД „све оне правне прерогативе које има хрватска варијанта у Хрватској, а ипак се због тога не проглашава за посебан језик” (216), као што се посебним језицима не проглашавају аустријски, бразилски, либијски и др. (214). Тако ће у тадашњим језичким споровима између Срба и Хрвата аутор препознати две супротстављене тежње: једну која се одликује притиском за што потпунијим језичким уједначавањем, и другу, офанзивну, коју су представљали хрватски језикословци – „први борбени одред једног нараслог расположења националне самосвести и искључивости” (212). У

¹⁸ На проблеме у усвајању српског књижевног језика од стране доброга дела Хрвата указаће многи лингвисти, и српски и хрватски. Да Загрепчани „уће književni jezik u školi, ali ga nikad ne douče kako treba” бележи и М. Ивић, још један Белићев студент и следбеник у лингвистици (Ivić 1997: 156).

¹⁹ Како показује један тајни хрватски (сепаратистички и антисрпски) документ из 1939. год., у Хрватској се пред Други светски рат и даље није веровало у могућност раздвајања „српског” од „хрватског”: „Dobro će nam doći – стоји у документу – i izvjesna nastojanja dijeljenja jezika. Neka se i to pokuša” (Širka 1999: 89, курз. П.Р.).

тим одредима јачала је узрујаност и неповерење према другој страни, што је врхунило све радикалнијим захтевима за издвајањем из сваковрснога заједништва (212).

У том ће светлу Ивић поново прокоментарисати хрватску језичку Декларацију из 1967. године (исп. 2.2) с обзиром на њене планове о „заштити” Хрвата у Југославији, али и о успостављању окупационог односа према другим народима у самој Хрватској, пре свега према Србима, којима се овим документом тежила наметнути и обавеза „да се служе ’хрватским’ књижевним језиком” (213). Судаћи по тежњама Декларације, пише аутор, укључивши се у правне аспекте документа, „Хрвати ван Хрватске добили би оно што се ускраћивало другом народу у Хрватској” (214). По њему, у овим се питањима може ићи само до граница када „остварење права једног народа не задре у одговарајућа права других народа” (216). А управо се по истим основама почетком године у којој се појавила Ивићева књига, након тзв. јавне расправе о Уставним амандманима, власт увелико и сурово обрачунавала с низом србијанских професора на челу са М. Ђурићем, професором београдског Правног факултета. Они су указивали на подривачки и антидржавни карактер амандмана и с тим у вези скретали пажњу јавности на неповољан положај српског народа у новонасталим околностима. С пуно личне храбрости, вероватно делом и солидарности према од Партије прогоњеним српским интелектуалцима с Правног факултета,²⁰ Ивић је у књизи узео у разматрање управо новонастале уставне измене које су се тичале и објављивања правних аката „у верзијама за сваку републику, с тим да о тим верзијама и о њиховим именима одлучују саме републике” (216). Аутор разуме да је у Хрватској овиме „озваничено име ’хрватски језик’”, али је његов фокус на статусу тамошњих Срба у новонасталим условима: За разлику од Хрвата, који су добили „хрватски језик”, пише он, Србима је у Хрватској „у начелу признато право на српски језик”, иако „ова одлука засад *тек чека на остварење*” (216, курз. П.Р.). Он још одважније наступа, можда и с дозом ироније, када покушава да подстакне одређена решења у вези с положајем Срба у Хрватској, те заступљеношћу „српског језика” у тамошњим школама, у управи, публицистици, медијима, ако се жели да и они остваре права која су дата Хрватима (216).

Привлачећи тему на свој професионални терен, аутор иде даље подсећајући да, кад се већ остварује та врста подвајања између књижевног језика у Хрвата и Срба (Загреба и Београда), – ни у Хрватској књижевни језик Срба и Хрвата није исти. Србима у Хрватској није увек блиско све оно што постоји у тамошњем књижевном језику. Њима ће, наравно,

²⁰ На истом становишту био је, дакле, и Ивићев *Српски народ и његов језик*, посвећујући доста простора, посредно или непосредно, управо лајтмотиву наступајуће југословенске кризе – језичком питању. Уосталом, ауторов удео у изношењу истих проблема биће препознатљив и у изради текста тзв. Меморандума САНУ (1985–1986), који се појавио у време објављивања другог издања његовог *Српског народа*.

остати туђе „систематско изгоњење србизама, а и истовремено увођење нових израза који треба да потврде особеност хрватског језика повећавањем дистанце према српском” (217). Ту су и многе стране кованице унете у XIX stoleћу, имена месеци (*сијечањ*, *вељача* и др.), те облици попут *вол* (‘во’), *сол* (‘со’), *тко* (‘ко’) и др. (217). То аутор, не случајно, закључује управо на језичком материјалу *Просвјете*, како каже, „засад јединог часописа Срба у Хрватској” (217), а и овај ће часопис у потоњем периоду, као и удружење које га издаје, бити организовано спутаван и гушен. Желећи да макар посредно подсети на крајње циљеве језичког сепаратизма у Хрватској (националну асимилацију православних Срба), аутор се осврће и на разлику у верској терминологији те бележи следеће: „И најзад, сасвим је разумљиво то што Срби католичкој верској и црквеној терминологији (*криж*, *свећеник*) претпостављају своју (*крст*, *свештеник*)” (217).²¹

3.3. Ивићева књига била је снажан лингвистички (и не само лингвистички) одговор на ране појаве сецесионизма у Југославији обликоване под језичким изговором,²² те својеврсна полемика с југословенским западом, пре свега Хрватима, у вези с том темом, али и с Брозом влашћу. Хрвати и њихови помагачи у земљи и ван ње нису могли добити бољи одговор на своје лингвополитичке акције од онога који им је овом књигом упутно Ивић. О томе говоре и оштра негодовања хрватских језикословаца (Ј. Хам) на појаву књиге, мада је тек наступало време српско-хрватских језичких сучељавања и спорења, у којима ће Ивић упорно и истрајно учествовати до краја свога живота. Ова књига, објављена неколике године после хрватске Декларације и у време Хрватскога прољећа (Маспока), указивала је на слабљење југословенског државног јединства, али у том светлу пре свега на националну угроженост српског народа изван Србије (право на национални идентитет и сопствену културу, на књижевнојезичке посебности, писмо и језик, одн. властито национално име у називу језика и др.) – посебно у Хрватској.

Није неочекивано што је овом књигом Ивић изазвао бес југословенске партијске државе, монтиране после Другог светског рата на чврстим антисрпским темељима. Њеној комунистичкој власти, на челу с Ј. Брозом,

²¹ На другој страни, ширином свога књижевнојезичког израза, и сам ће аутор у књизи употребити многе речи, понекад можда и контекстом условљене, које би знатан број савремених говорника српскога језика данас најпре везао за западне области, нпр. *актуализовати*, *вал*, *критериј*, *кут*, *повест* (*повијест*), *оток* (геогр.), *пук* (‘народ’), *распра*, *сталеће* (*стољеће*). Притом се у ауторовом тексту често јављају и њихове варијанте, одн. синонимни облици уобичајенији на источним српским просторима.

²² Свакако није случајно што је у данашњем упињању појединих тзв. невладиних организација у Србији да овдашњим наставницима и ђацима наводно помогну да боље разумеју кризу и распад СФРЈ управо лингвистика изостала из списка наука које им у томе могу додатно помоћи (исп. ĐUREINOVIĆ, Jovanović 2020: 36).

ревностим аустријским капларом из Првог светског рата, потоњим хрватским комунистом и доживотним председником СФРЈ, није могло годити ауторово помињање старих српских држава (две такве само у XVIII и XIX ст.), истицање културне и националне улоге православне цркве у Срба и ћириличнога писма,²³ подсећање на знатан удео српске културне баштине у старом Дубровнику, као и својеврсно представљање „штокавице” (тако снажно распрострањене и у Хрватској) као у основи репрезентанта српског етничког простора чији издаци завршавају далеко на северозападу, у словеначким областима.²⁴ Није за ту власт вероватно било угодно ни ауторово стављање у исти кош, под негативном ознаком, аустријанизма (насупротив турскоме периоду!) и југословенства по питању последица на српску дијаспору, на пример, у Мађарској, јер је овде српскоме живљу „последњи крупнији ударац нанело [...] оптирање великог дела српске мањине у Мађарској за Југославију после првог светског рата” (67). А тек јој, свакако, није годило ауторово подсећање на нацистичку НДХ (с којом је, иначе, партизански покрет сарађивао), као ни на „ушашки геноцид” (75) који је ова Хитлерова сателитска држава спровела над тамошњим српским живљем (исп. фус. 8). За југословенско партијско руководство, које су коју годину раније снажно подјармили хрватски и словеначки политички кадрови, то су биле преоштре и сувише смеле речи и оцене изречене од стране једног филолога, па још и србијанскога. Утолико пре што је комунистичка власт управо те године (1971), неколико месеци пре појаве књиге, Уставним амандманима (а касније и Уставом из 1974. год.) заправо изашла у сусрет великохрватским националним апетитима, хрватској Декларацији и хрватском Маспоку (исп. 3.2). Својим коминтерновски зацртаним конфедеративним приступом, а он је у погледу антисрпског осећања те разбијања српског етничког простора био подударан с неким европским геополитичким плановима,²⁵ југословенска држава је заправо сама најавила свој крах, а с њим још снажније прогоне Срба, најпре у Хрватској и Словенији. Зато је Ивић након објављивања ове књиге, „најнападаније књиге у Титово време”, како ће сам једном приликом изјавити, посебно био на мети критика комунистичке врхушке, најпре политичких кадрова из ЦК СК Хрватске (Д. Драгосавац, Ј. Врховец), затим,

²³ Више од сто пута аутор ће у књизи споменути ћирилицу, одн. ћирилично писмо на српским етничким просторима.

²⁴ Ивићева дијалектологија „српскохрватског” језика управо је и посвећена „штокавском”, а не другим „наречјима” (*Дијалектологија српскохрватског језика: Увод и штокавско наречје*, Нови Сад, МС, 1956).

²⁵ Тако, још у међуратном периоду (1932) британски историчар и публициста Р. В. Ситон-Вотсон предлаже да се Краљевина Југославија организује као федерална држава, коју би чиниле Словенија, Хрватска (са Славонијом и Далмацијом), Босна и Херцеговина, Војводина, Србија, Црна Гора и „Стара Србија [Косово и Метохија]” (Екмечић 2011: 427). Утолико су јаснији процеси парцелисања, одн. напредовања сваковрсне окупације српских етничких простора и српске културе у последњим деценијама.

по давно разрађеној методологији, коју је аутор временом добро упознао, и партијских руководица из других република (Т. Куртовић, В. Ђурановић), – и посебно ПК Војводине.²⁶

Аутор је, тако, постао изложен партијској одмазди и терору, што је у духу времена подразумевало много тога па и подухвате за његово одстрањење с универзитета, најпре у Новом Саду, потом и Београду (исп. Ивић 2014а: 39–40, 45 и др.). Не треба посебно наглашавати ни то да је слична судбина задесила и његову књигу *Српски народ и његов језик*. Ње углавном није било у тадашњим списковима научне литературе на србистичким студијским групама. Она ће од (про)југословенског наставничкога кадра бити заобилажена заједно с низом других класичних србистичких остварења, на пример, с Караџићевим *Срби сви и свуда*, Решетаровим *Најстаријим дубровачким говором*, Московљевићевим *Речником савременог српскохрватског књижевног језика* и другим делима.

*

Ивић ће и у наступајућим кризним временима, пре свега због српског народа у Хрватској, бити за остављање отворених врата у вођењу српске језичке политике, али не и за политичко слепило у Срба. Нове околности стваране у међувремену, које су се неповратно кретале у правцу крвавог распада југословенске заједнице и својеврсне разградње заједничког књижевног језика, утицаће на то да се аутор определи за враћање називу „српски језик” у Срба, иако то решење храбро назначује већ у овој књизи, толико година раније: „Међутим, ако би се показало да се језичко заједништво не може одржати, остало би нам да се вратимо српском имену језика које би у случају такве деобе било једини могућан излаз за све Србе” (Ивић 1971: 228, курз. П.Р.). Из једног доцнијег Ивићева чланка сазнајемо да се он и на седници Извршног одбора Матице српске („не без тешке дискусије”!) изборио да у наслову правописа из 1993. године буде одредба „српски” (*Правопис српскога језика*), а не „српскохрватски” (Ивић 2014а: 61).²⁷ Он ће потом указати и на то да је с враћањем назива „српски језик” (м. „српскохрватски”) даља употреба термина „штокавско наречје” / „штокавски дијалекат” и сл. (исп. фус. 11, 30) постала ирелевантна за српску дијалектологију

²⁶ Вероватно из тих разлога, П. Ивића, као тада већ гласовитог српског лингвисте, нема ни у тадашњем (латиничном!) лексикону Матице српске (*Jugoslovenski književni leksikon*, 1971), али зато овде има нешто млађег, хрватског лингвисте Д. Брозовића (исп. фус. 13). (Уосталом, овде је и српски књижевник И. Андрић, тада већ име светскога гласа и једини нобеловац с Балкана, обимом текста слабије заступљен од хрватскога књижевника и Брозовог пријатеља М. Крлеже.) Но, на неразумевања под Матичиним кровом Ивић ће наилазити и касније (в. даље, исп. Радиф 2023: 71–72).

²⁷ Исп. потом и код његових појединих следбеника: „Српски је вишевековна жива реалност, и као народни језик и као књижевни језик, а назив *српски језик* ту реалност најтачније именује” (Пипер 2014: 321). Та чаша је, међутим, заобишла *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ (1959–) (исп. Радиф 2017).

(Ивић 2009: 5). По истој логици праћења историјских кретања аутор је с развојем друштвенополитичких догађаја још 1992. године подсетио и да је ћирилица у Срба „једино њихово писмо”, – као и да након распада заједничке државе српско ћирилично-латинично *двоазбучје* „*више није предност*” (Ивић 2014, 297, курз. П.Р.). Утолико пре што је ћирилица и данас у многим српским областима „обележје посебности” и „нека врста одбране од асимилације” (297).²⁸ То су све јасни ауторови отклони од лингвистичког „србокроатизма”, политички наметаног Србима више од једног века, додуше често и прихватаног од Срба зарад мира и наде у суживот с другима у заједничкој држави. Уосталом, одавно је, још од Ст. Новаковића, признато да је читав концепт „српскохрватског” језика идеолошки заснован, што ће потом бити потврђено и од П. Ивића указивањем, на пример, на чињеницу да схватање „српскохрватске” дијалекатске заједнице „никад није ни почивало на правим дијалектолошким мерилима, него на политичким” (Ивић 2009: 6). И у новије је време у делу званичне српске филолошке науке признато да је овај концепт „део пројекта југословенства” (Пипер 2006: 27), а управо тај политички пројекат „непоправљиви југоилузионисти” (Ивићев термин) и „србокроатисти”, спроводе међу Србима до данашњих дана, држећи тиме србистичку науку у живом блату југословенске идеологије (исп. Радић 2023: 71–72).²⁹ Српска се лингвистика, отуда, и даље тешко ослобађа југословенског политичког наслеђа, често тек само мимикријски, а стиче се утисак да се понекад у том светлу под климавим научним изговорима управо траже начини за паралелни (компромисни) опстанак иживеле идеолошке терминологије и с њом дела појмовног „србокроатистичког” апарата, на пример баш кад је реч о термину „српскохрватски језик” (Пипер 2014: 321, исп. фус. 6 и 27), термину „штокавица” (Савић 2021: 176)³⁰ и др.

Управо такво стање, понекад праћено и хроничним недостатком националне свести у Срба, а између осталог и као резултат дубоко укорене

²⁸ Савремени српски правописци нису способни да ово у потпуности схвате ни данас, или имају своје личне разлоге за то. Окупациону улогу латинице међу Србима они изгледа не виде у томе што је још аустријска окупациона власт у Србији (1915), уз издашну помоћ Хрвата као подизвођача, по хитном поступку забранила ћирилицу, ни у томе што су комунисти латиницу потуљено наметали српском школству у време СФРЈ, ни у томе што се у савременој Хрватској чекићају ћириличне табле у преосталим српским крајевима, ни у томе што се данас на србијанском Космету под НАТО окупатором ћириличне табле с називима српских насеља у пратњи шиптарске полиције насилно замењују латиничним, итд., итд. (исп. Радић 2023).

²⁹ Остала је прича како је један српски политичар 2006. год., пред излазак Ц. Горе из државне заједнице са Србијом (што је био последњи остатак некадашње СФРЈ), пророковао да ће и поред тога Југославија опстати. Кад је о Србији реч, чини се да у томе није много погрешно (исп. фус. 6).

³⁰ Термин „штокавски” налазимо и у недавној *Декларацији о границама српскога језика* (Милановић 2023: 243–246), као и надаље у великом броју граматика српскога језика (исп. Огњановић 2025).

титоистичке политике (и њене дубоке државе), на шта је и сам Ивић у последње време отворено указивао, – на путу је да аутору и после смрти сачува стабилну дисидентску позицију у односу на главне токове званичне језичке политике која се спроводи у његовом народу.³¹

Цитирана литература

- БЕЛИЋ, Александар. „Србија и јужнословенско питање”. [Ниш, 1915] Александар Белић, *Историја српског језика – студије, расправе, критике*. Изабрана дела Александра Белића, 7. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 77–171 (репринт).
- БРБОРИЋ, Вељко. „Језички спорови после Новосадског књижевног договора: од Декларације до Предлога”. *Српски језик*, XXVI (2021): стр. 219–236.
- ЕКМЕЧИЋ, Милорад. *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у новом веку (1492–1992)*. Београд: Evro-Giunti, 2011⁴.
- ИВИЋ, Алекса. *О српском и хрватском имену*. Београд: Издање књижарнице С. Б. Цвијановића, 1922.
- ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. Београд: Српска књижевна задруга, 1971.
- ИВИЋ, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација* (прир. С. Реметић). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009 (репринт).
- ИВИЋ, Павле. *Полемички и други сродни списи*, IX/1. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2014.
- ИВИЋ, Павле. *Полемички и други сродни списи*, IX/2. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2014а.
- ЈЕВТИЋ, Милош (ур.). *Ивићеви ранији и садашњи разговори*. Београд: Партедон, 1999².
- МИЛАНОВИЋ, Александар (ур.). *Трећа интеркатедарска србистичка конференција. Границе српског језика*. Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања, 2023.
- ОГЊАНОВИЋ, Сања. „О дијалектима српског језика у основношколским уџбеницима”. *Српски језик*, XXX (2025): стр. 269–285.
- ПИПЕР, Предраг. „Зашто тако жестоко?”. *Вечерње новости*, 8. VI 2006: стр. 27.
- ПИПЕР, Предраг. *Лингвистичка славистика. Студије и чланци*. Београд: Славистичко друштво Србије, 2014.
- РАДИЋ, Првослав. „О тзв. Великом речнику САНУ и неким другим питањима”. *Књижевност и језик*, LXIV/1–2 (2017): стр. 25–37.

³¹ Овај текст сам првобитно имао намере објавити у зборнику радова посвећеном стогодишњици рођења академикџ Павла и Милке Ивић у организацији Института за српски језик и Српске академије наука и уметности.

- РАДИЋ, Првослав. „О србистичким међама и размеђама и нашој савременој збиљи. Од В. Караџића до А. Белића и назад”. У *Вуковим трагом на Косову и Метохији* (ур. Г. Јашовић). Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет с привременим седиштем у Косовској Митровици – Градска библиотека „Вук Караџић“ у Косовској Митровици, 2019, стр. 133–147.
- РАДИЋ, Првослав. „Пола века једне културне књиге у Срба: П. Ивић, Српски народ и његов језик, СКЗ, Београд, 1971”. *Наука и култура*, 2021 <<https://naukaikultura.com/pola-veka-jedne-kultne-knjige-u-srba-p-ivic-srpski-narod-i-njegov-jezik-skz-beograd-1971/>>, приступљено 26. IX 2021.
- РАДИЋ, Првослав. „Улога српске елите у стварању лингвополитичкога конструкта ’српскохрватски језик’”. *Годишњак за српски језик*, XXXIII/20 (2022): стр. 83–101.
- РАДИЋ, Првослав. „О стању српског језика и писма у окупираној Србији за време Великог рата (1915–1918) и о потоњим рецидивима тога стања”. *Годишњак за српски језик*, XXXIV/21 (2023): стр. 57–79.
- САВИЋ, Виктор. „Српски говори и(ли) говори српскога језика”. *Научни саста-нак слависта у Вукове дане*, 50/1 (2021): стр. 165–181.
- СИМИЋ, Радоје. „О ’природној’ и ’октроисаној’ норми”. *Научни саста-нак сла-виста у Вукове дане*, 24/1 (1995): стр. 5–15.
- СТЕВАНОВИЋ, М. „Ђаковачки говор”. *Српски дијалектолошки зборник*, XI (1950), стр. IV–152.

*

- BROZOVIĆ, Dalibor. *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska, 1970.
- ĐUREINOVIĆ, Jelena, JOVANOVIĆ Rodoljub. *Predlog praktične politike: Ratovi 1990-ih u nastavi istorije*. Beograd: Fond za humanitarno pravo, septembar 2020.
- HEKMAN, Jelena (прир.). *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika. Građa za povijest Deklaracije*. Zagreb: Matica hrvatska, 1997³.
- IVIĆ, Milka. *O Vukovom i vukovskom jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek, 1997².
- ŠIPKA, Milan. *Standardni jezik u Bosni i Hercegovini u dokumentima jezičke politike*. Budapest: Open Society Institute, 1999.
- VIŠNJIĆ, Čedomir. *Vreme sporta i rasonode. Titina Hrvatska i njeni Srbi. 1951.–1971*. Zagreb: SKD „Prosvjeta”, 2017.
- VUKOMANOVIĆ, Slavko. *Jezik, društvo, nacija*. Beograd: Jugoslovenska revija, 1987.

Prvoslav T. Radić

A VIEW OF „*THE SERB PEOPLE AND THEIR LANGUAGE*“ BY PAVLE IVIĆ

Pavle Ivić's book entitled *The Serb People and Their Language* (1971) appeared during the crisis of the Yugoslav federation and the first serious separatist movements in the west of the country. These political movements took place under the pretext of concern for the preservation of the linguistic and national identity of the local peoples, primarily the Croats. Ivić's book pointed to the misuse of the language issue in political action in SFR Yugoslavia, and in that light warned of the national threat of the Serb people outside of Serbia in the newly created circumstances. The book pointed to the right of this part of the Serb people to a national identity and their own culture, to standard language peculiarities, and to their right to their own (Serb) national name in the name of the language, etc. Through the linguistic prism, the book reminded of the wide distribution of the Serb language area (Serbia, Montenegro, Bosnia, Hercegovina, Croatia, etc.), terminologically subsumed under the so-called Štokavian dialect.

The anti-Serb Yugoslav communist government, headed by Josip Broz, a zealous Austrian corporal from the First World War and later a Croatian communist, could not like Ivić's book, which will have its consequences for both the author and his work. Moreover, the book will preserve its dissident status to some extent in later political times, after the official fall of Titoism.

Keywords: Pavle Ivić, the book *Serb people and their language*, Serb national question, Serbistics vs. „Serbo-Croatistics“, Titoism, Yugoslav illusionism.

Данијела З. Радовановић¹

Економска школа „Ђука Динић”, Лесковац

Филозофски факултет у Нишу

Докторске академске студије србистике

ГЛАГОЛИ ЧУЛНЕ ПЕРЦЕПЦИЈЕ У ГОВОРИМА ЛУЖНИЧКОГ И ЈАБЛАНИЧКОГ КРАЈА: СЕМАНТИЧКО- ТВОРБЕНИ АСПЕКТ

Предмет овога рада су глаголи чулне перцепције у тимочко-лужничком и призренско-јужноморавском дијалекту. У корпус истраживања ушли су глаголи који су ексцерпирани из *Речника говора Лужнице*, аутора Љубисава Ћирића и *Речника говора јабланичког краја*, ауторке Радмиле Жугић. Семантичко-творбеном анализом у раду су обухваћени глаголи визуелне, аудитивне, олфакторне, густативне и тактилне перцепције. Највећи број глаголских лексема је из лексичко-семантичких група глагола тактилне и визуелне перцепције, док је најмањи број лексема био у групи глагола аудитивне перцепције. Најчешће успостављани парадигматски односи међу истраживаним лексемама су односи синонимије. Значајан део перцептивне дијалекатске лексике чине деминутивни глаголи. У грађи се нашао и велики број префиксала основних перцептивних глагола, при чему се у префиксалној творби као најпродуктивнији показао префикс *по-*, који је често и први у линеарном низу двопрефиксалних перцептивних глагола.

Кључне речи: глаголи перцепције, семантичко-творбена анализа, лексичко-семантичка група, префиксали.

1. Увод

Перцепција се сматра сложеним процесом који подразумева „организовање, интегрисање и интерпретацију информација добијених путем чулних органа” (ПОПОВИЋ 2016: 4). Чулна перцепција одраз је човековог доживљаја света путем чула, те отуда постоје и многобројни начини у језику да се оно што се перципира језички изрази. Слика света која је запечаћена у језику, разликује се од научне слике света (АПРЕСЈАН 1995: 629) па је тако на пример у науци још увек отворено питање које се односи на укупан број чула, док се у лингвистичким истраживањима полази од схватања да постоји пет чула: чуло вида, чуло слуха, мириса, укуса и осетљивости или додира (ПОПОВИЋ 2016: 28). Перцептивна лексика сматра се универзалном јер је део лексичког фонда било кога језика, те тако чини и битан део

¹ radovanovic.danijela@ekonomskale.edu.rs

дијалекатске лексике. Подстицај за истраживање пронашли смо управо у универзалности ове лексике у том смислу што смо желели да проверимо какво је место перцептивне глаголске лексике у истраживаним дијалектима, тј. којим се дијалекатским лексемама исказују основне ситуације визуелне, аудитивне, олфакторне, густативне и тактилне перцепције. Наиме, сматра се да човеку, као индивидуи и личности, одговара управо сензорно-перцептивна организација, која је, са своје стране, укључена у општу структуру људског развоја (АНАЊЕВ 1982: 8), те смо претпоставили да су и дијалекти богати глаголима којима се оваква организација може изразити. У перцептивне глаголе спадају глаголи визуелне, аудитивне, олфакторне, густативне и тактилне перцепције, односно сви они глаголи чије се значење може идентификовати примитивом 'перципирати' (РИСТИЋ 2011: 33). Семантичку структуру глагола перцепције које у овом раду разматрамо можемо представити моделом перципирати + чулни стимулус.

Предмет овога рада су глаголи чулне перцепције у два дијалекатска речника: *Речнику говора јабланичког краја* Радмиле Жугић (у раду РГЈК) и *Речнику говора Лужнице* Љубисава Ћирића (у раду РГЛ). Анализом неће бити обухваћени глаголи емитовања светлости и звука као што су *пишти*, *вужди*, *раздањује се*, *светли*, *блэсне*, *шушти* и слично јер се они не сматрају глаголима перцепције у ужем смислу, иако су са њима тесно повезани. Главни циљ овога рада јесте представљање семантичких и творбених карактеристика глагола чулне перцепције у говорима лужничког и јабланичког краја.

2. Теоријско-методолошке основе истраживања

2.1. Претходна истраживања

Пре него што пређемо на истраживачки део рада, осврнућемо се на најзначајнија досадашња истраживања у области перцептивних глагола, али и дијалекатске глаголске лексике. Драгана Поповић (2016) детаљно је истраживала глаголску перцептивну лексику, односно предикате перцепције руског и српског језика. Руски и српски језик поредила је у односу на појаве које су првобитно уочене у енглеском језику. Она најпре издваја чланове парадигми предиката перцепције руског и српског језика, а потом утврђује изходниште ситуације за сваки од модалитета перцепције, као и видске корелате издвојених чланова парадигми.

Стана Ристић (2011) на основу лексичкосемантичке и граматичке анализе примера употребе глаголе *видети* и *гледати* на корпусу Речника САНУ установљава опште карактеристике поткласе глагола визуелне перцепције, који, како она тврди, припадају класи перцептивних глагола. С. Ристић (2011: 33) за сваки од пет видова перцепције установљава три регуларне серије гла-

гола, који организују семантичку парадигму са укупно 15 јединица, као основу општег лексикографског типа у сфери перцептивне лексике: *видети–бити виђен–гледати*; *чути–бити чут–слушати*; *мирисати (осећати мирис)–мирисати (запахнути мирисом некога)–мирисати (помирисати)*; *осећати укус–бити укусан–пробати*; *осетити–изазвати осет–додиривати*.

Семантику старословенских глагола чулне перцепције осветљава Јасмина Грковић-Мејџор (2013), посебно путеве и услове њихове метафоризације. Грковић-Мејџор разматра неколико глагола на корпусу Маријиног јеванђеља и фокусира се на три скупине ових глагола: глаголе генералне чулне перцепције, глаголе визуелне и глаголе аудитивне перцепције. Ауторка указује на семантичка обележја на којима се заснива мапирање чулне перцепције у когнитивни домен и објашњава на који начин старословенске језичке структуре „одражавају когнитивну динамику перцепције и когниције” (ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР 2013: 11).

У српској лингвистици најдетаљније су истражени глаголи визуелне перцепције. Глаголима ове лексичко-семантичке групе посебно су се бавили Ж. Марковић (2006; 2007; 2012; 2013; 2019; 2023); С. Ристић (2011); Н. Арсенијевић (2021). Н. Арсенијевић (2021) истражује семантичка обележја српских глагола визуелне перцепције и начине њихове граматикализације. Ова ауторка својим семантичко-синтаксичким приступом обухвата „све или барем већину глагола визуелне перцепције у српском језику” (АРСЕНИЈЕВИЋ 2021: 48), при чему за полазиште свог истраживања узима примање визуелних утисака као њихову најважнију и повезујућу компоненту. Ж. Марковић утврђује четири улоге аргумената ових глагола: „улогу перципијента, објекта перцепције, органа опажања и специјалног детерминатора” (МАРКОВИЋ 2012: 71).

Милка Ивић (2007) посматра два прототипична глагола из лексичко-семантичке групе глагола олфакторне перцепције – *мирисати* и *смрдеи* и закључује да ова два глагола испољавају својства према којима се могу сврстати у опозициони пар немаркирана јединица према маркираној, затим да глагол *мирисати* чини немаркираном лексемом и то што се реализује и као прелазни и као непрелазни глагол, те се с тим у вези „именица данас, у стандардном српском језику, уз глагол мирисати и њему одговарајуће префиксалне изведенице може отелотворити у четири различите граматичке форме [...] док су за глагол *смрдеи* доступна само два морфосинтаксичка облика именичке јединице” (ИВИЋ 2007: 301).

У дијалекатској литератури велики је број радова који за предмет истраживања имају префиксале, међу којима има оних чије се значење везује за чулну перцепцију. Радмила Жугић (2015) на грађи из више дијалекатских речника призренско-тимочких говора и речника бугарског језика истражује двопрефиксалне глаголске деминутиве у српском и бугарском језику. Ауторка закључује да су у призренско-тимочким говорима далеко бројнији де-

минутиви од глагола свршеног вида и да су лако препознатљиви. У њеној грађи нашли су се, између осталих, и деминутиви перцептивних глагола. Као најфреквентније префиксе за које се у двопрефиксалним глаголима призренско-тимочких говора везује префикс *по-* ова ауторка наводи префиксе: *при-*, *на-*, *з(а)-* и *раз-*. Р. Жугић (2007) још закључује да префикс *по-*, у зависности од творбено-семантичког типа, може имати функцију деминуције и перфективизације радње основног глагола, али да у двопрефиксалном глаголу може представљати обавезан творбени елемент без кога бисмо имали семантички празне конструкције, те да глаголски деминутиви у призренско-тимочким говорима образовани префиксом *по-* ”представљају језичку релативност у односу на стандардни српски језик” (ЖУГИЋ 2007а: 269). Ирена Грицкат (1955/56) анализира деминутивне глаголе у српскохрватском језику и закључује да се за разлику од именица и придева, при деминуцији глагола „може постићи велики број различитих, и то међусобно доста удаљених значења” (ГРИЦКАТ, 1995/96: 47).

Милица Стојановић (2016) посматра полипрефигиране глаголе у говору тимочког краја, одређује њихове творбене моделе, односно категорије и даје описе значења ових глагола. Она се занима пре свега за то који се префикси међусобно комбинују и колики је и какав утицај другог префикса на лексичко значење већ префигираног глагола. Закључци њеног истраживања су да се најчешће комбинују префикси *по-* и *из-* са другим префиксима у истраживаним глаголима и да је утицај другог префикса такав да он углавном само модификује значење већ префигираног глагола, да некада утиче и на промену вида, а да се само у ретким ситуацијама оба префикса додају истовремено и дају значење које ни један ни други сами за себе не би могли имати (СТОЈАНОВИЋ 2016: 329).

2.2. Методологија истраживања

Грађу за овај рад ексцерпирали смо из *Речника говора јабланичког краја* Радмиле Жугић и *Речника говора Лужнице* Љубисава Ћирића. С обзиром на то да је предмет нашег истраживања дијалекатска лексика и да се ни у призренско-јужноморавским нити у тимочно-лужничким говорима не користи инфинитив, сви ексцерпирани глаголи у раду се наводе у презенту, онако како су их аутори наводили у речницима које су приредили. Радмила Жугић је глаголе наводила најпре у првом лицу једнине презента притом дајући и облике перфекта и имперфекта, док је Ћирић наводио глаголе у трећем лицу једнине презента. Треба имати у виду и то да је Ћирићев речник обимнији, те је тако и већи број ексцерпираних глагола из овог речника. Ради уједначавања, у раду наводимо лексеме у трећем лицу. У корпус нашег истраживања ушло је око 350 лексичких јединица. И у једном и у другом речнику аутори прибегавају принципу да је лексикографска дефиниција описна када не постоји одговарајући синоним у стандардном језику којим би

се дефинисало значење лексема, док је за објашњавање значења дијалекатских лексема за које постоји одговарајући синоним, углавном дат синоним, а покаткад је синонимни део лексикографске дефиниције допуњен описом. И у једном и у другом речнику дати су примери употребе.

Главни циљ рада јесте да укажемо на најзначајније семантичке карактеристике глагола чулне перцепције који су заступљени у нашем корпусу. Други циљеви су да утврдимо који су творбени механизми најфреквентнији у посматраним лексичко-семантичким групама; представимо творбена гнезда најфреквентнијих глагола за изражавање визуелне, аудитивне, ольфакторне, густативне и тактичне перцепције; утврдимо који се парадигматски односи успостављају међу дијалекатским лексемама чулне перцепције.

Наша прва хипотеза је да ће се међу глаголским лексемама које су предмет наше пажње често успостављати однос синонимије, с обзиром на чињеницу да глаголи у оквиру једне лексичко-семантичке групе имају исту архисему, од којих ће тек неки бити апсолутни синоними, будући да очекујемо већи број дијалекатских лексема за означавање исте перцептивне ситуације са истим значењем, али различите стилске, односно експресивне вредности. Друга хипотеза је да ће се у грађи наћи велики број префиксала у свакој од посматраних група и да ће се издвојити и једна већа група глагола са деминутивним значењем, јер су овакви глаголи врло фреквентни у дијалекатској лексици говора које овом приликом истражујемо, те сматрамо да ни перцептивна лексика неће бити изузетак.

Семантичка анализа глаголских лексема и њихова класификација у раду је извршена према опису значења која су дата у речницима из којих су лексеме преузете. У раду користимо дескриптивни метод, али и метод компетенцијалне анализе, који нам омогућује да прецизније упоредимо семантичке структуре глагола који припадају истој лексичко-семантичкој групи (у раду ЛСГ) и укажемо на нијансе значења анализираних лексема, те на тај начин објаснимо и парадигматске односе који се међу њима успостављају.

Фокус нашег истраживања је на семантици глагола, али и утицају семантике форманта на семантику глагола. У творбеној анализи углавном идемо смером формант-основа. Најпре сагледавамо глаголе у оквиру лексичко-семантичких група као глаголе визуелне, аудитивне, ольфакторне, густативне и тактичне перцепције. Затим сагледавамо префиксале обједињено, полазећи од семантике префикса.

3. Резултати истраживања, анализа и дискусија

3.1. Семантичка анализа глагола перцепције

3.1.1. Семантичка анализа глагола визуелне перцепције

С обзиром на чињеницу да се у литератури чуло вида истиче као примарно, више чуло (Огњеновић 2007), најпре ћемо представити резултате истраживања глагола чије се значење односи на визуелну перцепцију. Сагледаћемо најпре ове глаголе према доминантним семантичким компонентама и издвојићемо неколико подгрупа.

Аутори који су се бавили глаголима визуелне перцепције у стандардном српском језику као прототипичне су издвојили глаголе *видети* и *гледа-ти* (МАРКОВИЋ 2012; 2013, Ристић 2011). Глаголи *види* и *гледа* појављују се и у речницима из којих смо екцерпирали лексичку грађу, паралелно са неким другим маркиранијим лексемама.

Најпре анализирамо глаголе визуелне перцепције који су преузети из РГЛ. Једна група екцерпираних глагола означава усмереност погледа и активну улогу перципијента. Такви су на пример глаголи: *блеји 'загледа се, упиљи се у нешто или некога', говеје, загледа, загледа се, заглеђује (се), зázре се 'загледа се' záspe, загледа 'упиљи очима у кога или шта 'пиљи, пажљиво мотри', zasípa, узíра се, узрта се, ýspe се, ужљíни се*. Сви наведени глаголи чине синонимски низ са заједничким семом 'пиљи у кога или шта'. Заједничко им је и семантичко обележје [+ интенционалност], док се разлике свODE на разлике у виду, на пример *ýspe се / usípa се*. Глагол *говеје* у својој семској структури има сему 'незаинтеревано, одсутно' те бисмо га на основу лексикографског описа могли изузети из претходно наведене скупине јер се, иако сличне семантике, овај глагол издваја по наведеној семи, којом се наглашава да та усмереност погледа ка нечему или некоме није вољна. Глагол *подбелí/подбелјује*, осим што означава активну улогу перципијента, садржи и сему 'непријатељски': *Задрíгли и подбелíли сас óчи, íду от кућу на кућу, и ако нéмаш да плáтиш póрез, последњо јáгње íма да ти закóљу и поједу́*. Са сличним значењем је и глагол *изрéбри се*, који смо екцерпирали из РГЈК, где у лексикографском опису стоји 'погледа љутито', као и синонимни глагол *изрóгли се*: *Изрóглија се на мéне, с óчи ће ме изедé*. У истом се речнику наводи и основни глагол *рéбри се*, са истим значењем: 'гледа некога попреко, погледа пуним мржње'.

Као подгрупу ове групе издвајамо глаголе визуелне перцепције са семом 'боље погледа'. У ову подгрупу убрајамо лексеме: *зaspта* 'разгледа са свих страна', затим двоструко префиксиране глаголе *попоглéда* и *позаглéда*, о којима ће више бити речи у делу рада у којем се бавимо префиксима.

Један део лексике са семантичком компонентом 'пажљиво гледа' исти је и у *Речнику говора јабаничког краја*. Р.Жугић забележила је глаголе: *раз-*

глића, zasúra, zasrha и деминутивну форму *zasrška*: *Џáбе zasrškaи, ћérко, táј аљíна мlóго скýна*. У РГЈК забележен је и глагол *сиљави* са значењем 'напреже очи'.

Активна је улога перципијента и у глаголима као што су: *назр́та, назíра, насрне, насíра, призíра, насира́ва, призр́та, поглéмује, наглéда се повíди, позáзре, осп́та се, осíра се, поглéтка, поглéчкује, поглéмује, поглéмује се, преглéцује, присíра*. Већина ових глагола означава визуелну перцепцију која се с времена на време прекида, односно понавља, са циљем да се објекат перцепције прати. Неколико глагола из ове групе има облик деминутива, што на одређени начин квалификује и сам процес перципирања. Како објашњава Ирена Грицкат (1955/56) „док се при деминуцији именице постиже било значење умањења, било значење фамилијарнијег, нежнијег или немарнијег става према предмету, а при деминуцији придева опет само значење непотпуности особине или нарочитог става према њој, дотле се у деминутивном глаголу може постићи велики број различитих, и то међусобно доста удаљених значења” (ГРИЦКАТ, 1955/56: 47). И. Грицкат даље истиче да „деминутивни глагол може значити да се радња врши кратко време, повремено а не трајно, учестало а притом с мањим интензитетом, или тренутно, иако јој је природа трајна; или се радња врши са ситнијим резултатом, ако јој је значење резултативно, или се уопште врши нека неважна радња, несавршена, недовршена, или налик на основну радњу” (ГРИЦКАТ, 1955/56: 47). Ауторка међутим сматра да то не искључује компоненту посматрања радње са симпатијом те да су ово разлози зашто деминутивне глаголе треба схватити у проширеном смислу. Деминутивни глаголи за означавање визуелне перцепције у нашој грађи имају све ове карактеристике о којима Грицкат говори. С једне стране, означавају да се радња понавља, да је мањег интензитета, док са друге стране, није искључена димензија наклоности према објекту посматрања: *Стéван и Љóрда стојé једнó насупротив дрýго, поглечкују се, али не проорáчују (РГЛ)*. У примеру *Дошлá сам сáмо мáлко да ви поглéткам, па чу си отíдем (РГЛ)* чува се значење деминуције. У другом наведеном примеру приметно је исказивање наклоности према онима којима су објекти перцепције, јер да те наклоности нема, не би уосталом ни била употребљена деминутивна форма, али и квантификација, која се појачава претходно употребљеним адвербијалом *мáлко*. У РГЈК забележена је пак форма основног глагола : *глéтка*, а нису забележени префиксирани глаголи.

Глаголи који означавају визуелну перцепцију, а који имају семе 'недовољно', 'кришом' су: *свíрка, зрка, зркне, свíри, сíка, свíри, навíри*. И ови глаголи означавају активан однос перципијента у процесу визуелне перцепције, док се неким од њих исказује и значење деминуције: *свíрка, зркне, сíка*. Посебно је маркирана лексема *о́лага се*, забележена у РГЛ, за коју стоји лексикографски опис 'кришом осматра, лежећи': *О́лага се ко лисíца на стóг, мíсли да га не вíдим где се кри́је*.

Перципијент може визуелно опажати само ограничене садржаје, тј опсег његове перцепције може бити ограничен, а сам процес перцепције представљен глаголима у чијој семантици су присутне семе 'затварање очију, одсуство визуелне перцепције са свесном намером перципијента или без намере, као последица какве несвесне радње'. Такви су глаголи: *жми́, жми́чка, за́жми, поза́жми, по́жма́вкује: Чим га ви́диш да је ма́лко поза́жма́л, одма зна́ш ко́ји је, и какъ́в је (РГЛ)*. Из контекста наведеног примера уочава се пејоративност овог глагола, а и сам лексикографски опис сутерише пејоративни карактер лексеме: 'гледа полуотвореним очима, полужмури (као знак приглупости)'. Овде се семантиком глагола више квалификује перципијент него сама перцептивна активност.

Као посебна група глагола издваја се она са доминантном семантичком компонентом 'губљење вида', при чему глагол означава процес слабљења, односно губљења вида, који може бити резултат природног старења или неког спољашњег фактора. Неки глаголи означавају оштећења мањег степена, неки већег, до потпуног дефекта. У ову групу глагола спадају лексеме: *заћоравéје, ићоравéје, нави́цује, ићорáви се, недові́цује, обневі́ди, слепéје, ослепéје*. Глаголи као што су на пример: *ићоравéје, заћоравéје, оћоравéје, нави́цује, недові́цује, слепéје* имају облике који су типични за тимочко-лужничке говоре, док су лексеме као што су *ићорáви се* и *обневі́ди* присутне и у другим варијететима. Занимљиво је да за означавање процеса слабљења вида до његовог губитка постоји велики број расположивих лексема, те постоје лексеме којима се денотира почетак процеса губљења вида: *заћоравéје*, затим лексеме којима се означава поступни губитак (*слепéје, нави́цује, недові́цује*) и потпуни губитак чула вида: *оћоравéје: Наві́цујем помáлко, несъ́м бѣш сасвѣ́м ћора́ва; Пóче да слепéјем, стрá ме да ћу нáчисто да оћоравéјем (РГЛ)*. Лексемом *ићоравéје* углавном се означава губљење вида као последица напрезања: *Че ићоравéјеш од то́лко призи́рање у ти́ја књи́жља́ци (Ћирић)*, док је за облик *ићорáви се* наведено значење 'ослепи се (као последица повреде ока)'. Са значењем 'слабљење вида' употребљава се и глагол *насі́ра: Ослабéше ми óчи, па јéдва насі́рам квó се дешáва окол мене (РГЛ)*. У РГЈК се за наведена значења бележе лексеме: *обневі́ди, одневі́ди, одневи́ђује*, при чему глагол *одневи́ђује* одговара глаголу *слепéје* у тимочко-лужничком према главној семи: 'губљење вида'. А сличне семантике је и глагол *оси́љави* 'изгуби оштрину вида, остане с ослабљеним видом': *Оси́љавéла сѣм се плетéећи и везéећи уз гасáрче, стру́ју нéсмо имáли ко сѣг*.

У нашој грађи нашли су се и глаголи које бисмо могли објединити семом 'налик, нестварно', 'непоуздано', а којима се означава да је визуелна перцепција непоуздана: *приві́цује се, прика́зује се, при́види се: Човéк какó се прибли́жава до ру́пугу, пóчне да лапéје, па му се приві́цују и ма́ћа и ба́шта, и ба́ба и дéда, а сѣ таквó каквó је пóнапред билó (РГЛ)*.

Глаголи визуелног опажања којима се означава да перципијент нема усмерену пажњу ка једној тачки, већ је концепт визуелног опажања такав да се прекида, односно понавља у РГЛ су следеће лексеме: *osǫpta се, osǫpa се, osǫne се, поврцне се*: *Улѣзне и сѣдне ускрѣј и свѣ се osǫpa да ли некому смѣта; Поврцне се, нѣма нѣкој*. Разлика између глагола *osǫpa се* и *osǫne се*, према опису коју даје Љ. Ћирић, сведена је само на разлику у аспектуности, а између лексема *osǫpta се* и *osǫpa се* нема разлике ни у погледу аспектуности, те у том смислу ове две лексеме представљају праве синониме. Глагол *opǫzi* у речнику је описан синонимима 'угледа, спази' и има неутралну стилску вредност: *Opǫzi ме ђодолек да љдем*.

Глагол *pregǫcuје* у РГЛ, односно *pregǫlђа* у РГЈК садржи семантичку компоненту 'завист, жал' недоступност': *Ћу посѣдим бостѣн кѡлко за децѣ да љма, да ми унѣчки не pregǫlђав у дрѣги кѣд јѣдѣв (РГЈК)*.

Лексеме *zglǫda се* и *zglǫcuје се*, иако сличне семантике, према примерима употребе, који су у Ћирићевом речнику наведени, не би биле синонимне. Наиме, док прва значи 'одмери се очима', друга укључује и сему састанка: *Он се zglǫcuвал с млѡго девође, ал на свѣку мѣну нашѣл*. Као лексеме неспецифичне семантике и неутралне стилске вредности појављују се у РГЈК лексеме *viђuје* 'повремено виђа, примеђава, примѣћа': *Примѣћааш ли кѡлко се напѣја?* са значењем 'примети, запази'. Глагол *naǫlђа* са значењем 'надгледа' забележен је у истом речнику *Zǫmus naǫlђаше стѡку, сѣк се уразија па и тѡј неђе рабѡти*.

3.1.2. Семантичка анализа глагола аудитивне перцепције

Други подсистем перцептивних глагола, у раду друга лексичко-семантичка група, представљају глаголи аудитивне перцепције. Под глаголима аудитивне перцепције у овом раду подразумевамо оне глаголе којима се означава примање звучних утисака из спољашње средине путем органа чула слуха. Аутори који су истраживали семантичке, односно семантичко-синтаксичке особености ове групе глагола у стандардном српском језику су као доминанте, тј. централне чланове групе, издвојили две лексеме: *слушати* и *чути* (РИСТИЋ 2011; ПОПОВИЋ 2016). У опису семантичких својстава двају глагола најпре се полази од дихотомије вољно/невољно, односно интенционалност/неинтенционалност. Ова дихотомија се заснива пре свега на постојању, односно непостајању намере перципијента да свесно перципира звучне утиске, те се тако лако може уочити да у семантици глагола *чути* не постоји свесна намера, за разлику од глагола *слушати*, у чијој семантици постоји обележје [+ интенционалност].

У дијалекатским речницима који су нам послужили као извор грађе наводе се и ове две лексеме, но ми се у овом раду њима нећемо посебно бавити, јер су оне у исто време и део лексике стандардног језика и као такве су забележене у свим дескриптивним речницима. Предмет нашег интере-

совања су лексеме које су типично дијалекатске према употреби, облику и фонемском саставу. Највећи број ексцерпираних лексема су префиксирани глаголи, зато што у овој групи није издвојен већи број основних глагола звучне перцепције, што одговара ситуацији у стандардном српском језику. И у једном и у другом дијалекатском речнику наишли смо на велики број глагола звука, као што су *пишти*, *руца*, *вржди* итд, али смо ове глаголе, с обзиром на то да се не сматрају правим перцептивним, изузели из анализе.

Из групе глагола звучне перцепције најпре издвајамо глаголе у чијој семантичкој структури се може уочити сема интенционалности. Овом типу глагола припадају: *слуша се*, *заслуша*, *позаслуша*, *заслушује*, *дослуша*, *прислушне*, *послуша*, *наћули*, (*уши*), *начубри*, *ишчубри* (РГЛ). Четири лексеме из ове групе чине синонимски низ: *заслуша*, *наћули*, *начубри* и *ишчубри* (*уши*). У семантици ових глагола посебно се истиче сема интенционалности: *Заложил се испод стог, па ишчубрил уши ко зајац, да боље чује какво се карају*; *Примакни се не приметно до њи, па заслушај кво се договарају, па дојди да ми кажеш*. Префикс *за-* у семантику префиксала *заслуша* уноси значење адвербијала за начин: 'пажљиво ослушне'. Када је у питању имперфективни глагол *заслушује*, уочава се сема 'наизменично': *Вурунчето у задругу само тутњи, орат разна, а заслушујемо нечију препирку, а нечији смеј, а с неки ваи како је бил с нечију невестицу* (РГЛ). Глаголи код којих нема сема интенционалности а које смо идвојили из Ћирићевог речника су: *чује*, *прочује*, *начује*, *зачује*, *недочујује*, *оглувеје*, *оглуји*.

И у овој ЛСГ могу се издвојити глаголи којима се означава да постоји оштећење чула, дефект или слабљење чула као последица старења. Неколико је лексема којима се означава да перципијент не прима добро звучне утиске из спољашње средине: *недочујује*, *оглуји*, *оглувеје*: *Са бре, Бранчо, оневоље, па ослепе, па и оглује* (РГЛ). Пажљивијим увидом у РГЛ може се уочити да су паралелно у употреби различите форме: *оглуви*, *оглуји*, *оглувеје*. Све три означавају потпуни или већи дефект чула слуха, док се лексема *недочујује* користи када постоји мањи степен оштећења. Значење глагола *зачује* у РГЛ објашњено је синонима 'дочује', 'сазна', што указује и на присуство когнитивне димензије: *Да ви не казујем куј је, че речете оговарам га, а мож и да зачује да ви ја причал од његову бруку*.

Једна лексема има сему 'претварање', тј. њоме се означава да перципијент свесно игнорише оно што чује. У питању је твореница *оћучује*, а мотивна реч за ову твореницу је глагол *чује*, који се у стандардном српском језику (*чути*) одликује обележјем 'невољно', [– интенционалност]: *Понекад ме заболи кад ми нешто каже, али ја оћучујем, највише због деца, да њи не пореаметимо* (Ћирић).

3.1.3. Семантичка анализа глагола олфакторне перцепције

Под глаголима олфакторне перцепције у раду подразумевамо глаголе којима се означава перцепција мириса путем чула, примање или одавање мирисних сензација. Као лексема најмање спецификоване семантике у овој групи појављује се глагол *мирисати*. Овај се глагол увек наводи као централни члан ЛСГ глагола олфакторне перцепције (АРСЕНИЈЕВИЋ 2021; РИСТИЋ 2011; ПОПОВИЋ 2016).

Када је у питању дијалекатска лексика, не можемо утврђивати који ће глаголи бити прототипични на основу корпусних истраживања, јер доступни електронски корпуси не садрже дијалекатске текстове или је њихов број прилично ограничен, те није могуће на тај начин утврдити централне чланове група. Могуће је међутим утврдити које су базични глаголи у овој групи од којих настају деривати, углавном префиксацијом. У РГЛ то су глаголи: *мирише*, *смрди*, *смради*, *смради се*, *бздџи*, *њуши*, *души се*, *кади*. Већи је наравно број префиксала: *засмрди*, *засмради*, *засмрије*, *присмрди*, *усмрди се*, *убздџи се*, *надија*, *накади се*, *насмради се*, *напуа*, *прикади*, *замирише*, *поњушка*, *поњуши*, *подуши*, *заударџа*, *помирише*, *намирисује*. Од свих наведених лексема сему 'интенционално', односно 'вољно' имају префиксални глаголи: *помирише*, *поњуши*, *поњушка*, *подуши*, *надија* јер се њима означава намера да се чулом мириса прими, осети или удахне мирис. Значење глагола *подуши* дефинисано је у Ћирићевом речнику синонимима из стандардног језика: *оњуши*, *помирише*. За лексеме *напуа* и *надија*, које значе 'запахне отровним дахом', дати су примери који се везују за животиње. Слично је и са глаголима *поњуши* и *поњушка*. *Невѣска прво надија пилишта, па ји после дави* (РГЛ). Разлика у семантици између лексема *надија* и *напуа* и, с друге стране *поњуши* и *поњушка* је у томе што прве две лексеме имају сему 'запахне', али и сему 'затрује, загади, затрује дахом', док су друге две мање специфичне семантике. За глаголе *засмрди* и *засмрије* би се могло казати да су два облика једна лексеме; један је уједно и облик стандардног језика, али ваља указати на неке специфичности када је у питању употреба ових лексема у дијалектима. Наиме, у глаголу *засмрди* префикс *за-* има само значење ингресивности: 'почне да смрди, док код глагола *засмрије* није такав случај. Осим што између ова два глагола постоји очигледна разлика и у виду јер је други глагол имперфектизован, јасно је да се променила и семантика глагола. Ингресивно значења није у потпуности деактуализовано, али је проширено деминуцијом: *Остале још две груте сирење, и малко засмрију, ал че се и онџ изеђу, нема за врљање* (РГЛ). Глагол *смради* разликује се од глагола *смрди* по опсегу емитовања олфакторних сензација, тј. у опису значења овог глагола стоји да нешто или неко шири смрад око себе, што је присутно и у семантици његовог префиксала *засмради* : 'непријатним мирисом загади атмосферу'. За глагол *насмради се* у Ћирићевом речнику стоји опис фиг. 'попије неку ракију и почне да мирише ма њу', што

значи да су у семантици овог глагола присутне семе 'мирис, непријатно', али иако у дефиницији опис указује на ингресивност, није у питању само значење почетне фазе, пошто је одавање непријатног мириса последица сативности коју у семантику овог глагола уноси префикс *на-*. Са истим значењем појвљује се и двопрефиксални глагол *понакади* се 'мало се накади'.

Као што се да приметити на основу ексцерпираних примера, знатно је већи број префиксала од глагола *смрди* него од глагола *мирише*, а сам глагол *мирише* је и у стандардном језику и у дијалекту иначе неспецифичне семантике, те би се њиме могао означити и непријатан мирис. Из овога произилази закључак да лужнички говори имају много више лексема за означавања непријатног него пријатног мириса кад су у питању олфакторне перцептивне радње, с обзиром на чињеницу да смо истраживање овај пут ограничили на глаголе. Из РГЈК ексцерпирани су следећи глаголи: *бъзди*, *базди*, *кандише*, *мерише*, *надуши*, *померише*, *убъзди се*, *умерише*. Према примерима употребе које је Р. Жугић навела у речнику, не бисмо могли да закључимо да ли је иста ситуација и у призренско-јужноморавским говорима: знатно је мање наведених глаголских лексема. Глагол *надуши* у овом речнику употребљава се двојачко: за означавање перцепције човека и животиња: *Надуши ја што она пекла баницу, а не ми даде, ал нека/ Надушила сирење меча (РГЈК)*. Овај глагол је значењски неспецификован, као и глаголи *мерише* и *умерише*: *А мори, с које прска тољко, целу собу си умерисала*. За разлику од њих, глаголи *бъзди*, *убазди се*, *кандише* означају одавање непријатног мириса, односно перцепцију непријатног мириса и у једном и другом дијалекту.

3.1.4. Семантичка анализа глагола густативне перцепције

Под глаголима густативне перцепције у овом раду подразумевамо све оне глаголе којима се означава примање осета посредством чула укуса. Д. Поповић (2016: 31) у овој подгрупи перцептивних глагола издваја по један за сваку од трију серија, када је у питању савремени српски језик. То су глаголи *осећати/осетити*; *пробати* (перцептивна активност) и *осећати се* (дијатеза с перцептором). Ова ауторка у исто време глагол *осетити* третира и као хипероном не само за групу густативних, већ и ЛСГ глагола олфакторне и тактилне перцепције.

Из *Речника говора Лужнице* издвојили смо следеће глаголе густативне перцепције: *гади се*, *подгацује се*, *грозје*, *горчи*, *загорчи*, *љути*, *наључује*, *нагорчује*, *гостира*, *облажи*, *облажи се*, *окуша*, *резни*, *слани*, *ћиселеје*, *ћиси*, *ублажи се*, *заблажи се*, *угорчи се*, *зашићери се*, *загрозје*, *заљути се*, *омрси се*, *лизне*.

У овој групи свега је неколико глагола са семантичком компонентом [+ интенционалност]. То су глаголи: *гостира*, *окуша*, али би могли бити и глаголи *зашићери се*, *заљути се*. За семантичку анализу битан је и контекст у коме је глагол употребљен, па би ови глаголи имали наведено семантичко

обележје у контексту намерног пробања слатке или љуте хране са намером да се осети укус слатког, односно љутог. Глаголи *гості́ра* и *оку́ша*, осим што се разликују у погледу аспектуалности, разликују се и у семама 'уживање', 'пријатно' које су присутне у семској структури глагола *гості́ра*, али не и глагола *прóба*. Са сличним је значењем и глагол *лі́зне*, за који у РГЛ стоји опис 'окуси језиком': *Петка́на ми забрани́ла да ре́ћі́ју ви́ше не сме́јем ни да лі́знем ни да поми́рішем*. Као део синонимне дефиниције стоји глагол *облі́зне*. У случају овог, али и неких других глагола који припадају ЛСГ глагола густативне перцепције, посебно се истиче контактност, јер је директан контакт са супстанцом која изазива осет код ових глагола подразумеван. Сви остали наведени глаголи односе се на означавање конкретног укуса: сланог, слатког, киселог и љутог. Глаголом *слані́* означава се да је пробана супстанца сланог укуса, *горчі́* означава перцепцију горког, *ћисі́* киселог, *љуті́* и *резні́* љутог, с том разликом што глагол *резні́* има семантичку компоненту 'мало, умерено љуто, са примесама киселкастог'. На значење осталих глагола из ове подгрупе утиче у великој мери семантика префикса. Тако ће префикс *на-* модификовати значење основе уношењем семе 'мало, у мањој мери'. У глаголима *обла́жи се*, *обла́жи* префикс *о-* има значење деминуције. У овом случају у питању је перцептивна активност мањег интензитета. Синонимски пар у наведеним глаголим чине глаголи *омр́си се*, *обла́жи се*, а присутна семе су: 'тренутно', 'масно', 'осети укус': *Ту́ри и ме́н једно́ па́рче од месóто да обла́жим ду́шу (РГЛ)*. Лексема *убла́жи се* има два главна значење: *ума́сти се* и *услáди се*. Семантичку компоненту 'осети укус слатког' има и глагол *заши́ћери се*. Синонимна претходним двома лексемама је и лексема *забла́жи се* 'заслади се'. Префикс *на-* уноси семантичку компоненту 'мало, мање интензивно'. У семантици глаголи густативне перцепције: *наго́рчује*, *наљу́чује* уочава се семантичка компоненту 'мало, мање интензивно', што се постиже префиксацијом, а појачава се формантом *-ује-*.

Већ је у литератури истакнуто (ПОПОВИЋ 2016; САМАРЦИЋ 2018) да се се неки глаголи неспецифичне семантике и неутралне експресивности могу употребити за означавање сензација које имају везе са мирисом и укусом истовремено, па и са додиром. Таква је на пример лексема *осетити*, у дијалекту *осети*, јер се може осетити и укус, и додир, и мирис. Три лексеме које смо навели: *га́ди се* и *грозéје*, *подга́цује се* репрезентативни су у том смислу што управо илуструју појаву употребе једне те исте лексеме за означавање олфакторне и густативне перцепције, а који је тип перцепције у питању, одгонетамо на основу контекста. Д. Поповић (2016: 31) примећује да се „чуло укуса убраја у хемијска чула, као и чуло мириса, које у великој мери доприноси чулу укуса. А. Самарцић (2018), с друге стране, указује на прожимање тактилне и густативне перцепције јер, како она тврди, „код кушања неке супстанце најпре долази до додира” (САМАРЦИЋ 2018: 108). Р. Жугић је у свом *Речнику јабланичког краја* забележила такође приличан број

глагола густативне перцепције, од којих неки имају исти облик као оне које су забележене у *Речнику говора Лужнице: заблагни, налагњује, наљутњује, обиђе, обићује, обиоди, облагни, облажи се, накисњује* 'има помало киселкаст укус', *угорчи се* 'добije горак укус', *ушићери, нагорњује* 'има помало горак укус'.

Као апсолутни синоними могу се из ове групе издвојити лексеме *обићује* и *обиоди* јер је у обе лекеме доминанта семантичка компонента 'пробање укуса', затим пар лексема *облагни* и *заблагни* са семантичким компонентама 'проба' 'слатко', с тим што прва лексема има два значења: од којих је само друго перцептивно у ужем смислу: 'осети укус слатког': *Направи повише, сви да се облагнимо*, док је као прво наведено значење 'учини нешто слатким': *Много си облагнула овуј кафе, ја нијем горку*. У говорима јабланичког краја, када су у питању глаголске лексеме за означавање густативне перцепције, постоји исти образац као код лужничких говора, али постоји разлика у облицима, која проистиче из разлика између ова дијалекта, било на фонолошком или морфолошком плану. И у групи глагола које смо ексцерпирали из РГЈК уочава се да префикс *на-* модификује значење лексеме уносећи сему 'мало, незнатно': *накисњује* (осећа се киселкаст укус), *налагњује* 'осећа се помало слаткаст укус, испољава се слаткаст укус' *Овој вино налагњује, дџл му турá шићер?* (Жугић), *наљутњује/нагорњује* 'осећа се да је пробана супстанца помало љута'. Све би се ове лексеме могле убројити у лексеме субјективне оцене. Само чуло укуса сматра се веома субјективним, па би и то могао бити разлог појављивања глагола субјективне оцене у овој лексичко-семантичкој групи.

3.1.5. Семантичка анализа глагола тактилне перцепције

И док се вид сматра чулом помоћу кога се спознаје свет и путем кога се стиче највише сазнања, дотле се, још од Аристотела надаље, чуло додир сматра најстаријим чулом. Како се код коже, осим органа за додир, налазе и рецептори за притисак, топлоту, хладноћу и бол, истраживањем смо обухватили и оне глаголе у чијој се семантици могу регистровати значења у вези са притиском, променом температуре и перцепцијом бола. Да се у кожи налази наше најстарије чуло, сматра и Огњеновић (2007) јер смо, како он истиче, „увек сигурни у свој доживљај када можемо да додирнемо ствар која нас интересује, да је испитамо у директном контакту са кожом” (2007: 73). Чулом додир спознаје се објективна стварност, тј. посредством овога чула може се спознати облик и величина предмета, конзистенција, температура, положај у простору.

Када је у питању стандардни српски језик, као централни чланови парадигме, односно прототипични чланови ЛСГ глагола тактилне перцепције издвојени су глаголи *дирати, пипати* (Ристић 2011; Поповић 2016). Могло би се заправо казати да су глаголи тактилне перцепције глаголи којима се

исказује перцептивна активност везана за руке и прсте а подразумеван је контакт са кожом. За потребе овог истраживања у обзир смо узели и оне лексеме којима се исказује перцепција притиска, промене температуре и бола, те смо их тако и класификовали, као подгрупе, у зависности од тога да ли се односе на додир, притисак, бол или температуру.

У оквиру ове групе издвојили смо глаголе којима се означава контакт без померања, притиска и бола: *пипне*, *пипне се*, *опипа*, *пипка се*, *доццуне* 'додирне', *попипне* 'овлаш дотакне', *попипкује* 'повремено опипа', *допипује се* 'додирује се', *доццује* 'додирује': *Нембј да ме доццујеш, сѣв си знојав (РГЛ)*.

Са семама 'убод, повреда', 'бол', 'оштећење коже' у семској структури појављују се лексеме: *бѣца*, *бѣцне*, *бѣцне*, *жѣцне* 'боцне', *пробѣца* 'проба-да', *згули се*, *изгули се*, *одѣре се* 'огули кожу', *гребѣ*, *пѣца*, *пѣче*, *поштѣпкује*, *штѣне* 'стиска нешто прстима', *штѣне* 'уштине', *тѣцне се* 'лупне се прстом у чело'.

У глаголе тактилне перцепције којима је заједничка сема притиска уврстили смо лексеме: *пригњави*, *гњѣчи*, *гмачка*, *гњѣчка*, *згмѣчка*, *згмѣчи*, *нагмѣчи*, *нагњави*, *претишти* 'утрне од притискања'. За неке од ових лексема није могуће утврдити да ли је присутна сема интенционалности јер то у великој мери зависи од контекста у којем су употребљене. Синонимни глаголи из РГЛ *гњѣте се*, *нагњѣте се*, *згњѣте се*, *стиска се*, *прикѣта се* означавају припијање уз некога и могу се сматрати перцептивним због присуства контакта, али у њиховој семантичкој структури присутна је и сема покрета и обележје [+ интенционалност].

Лексемама са доминантном семантичком компонентом 'јежи се' заједничка је карактеристика [–интенционалност]: *набѣби се*, *нагуши се*, *најѣжи се*, као и лексемама којима се денотира субјективни осећај свраба по кожи: *срби*, *засрби*, док се глаголима *ишчѣша се*, *дрѣпа*, *дрѣпча се*, *дрѣпа*, *рашчѣша се* денотира радња реакције на осећај свраба. Деминутивна форма *чешка* издвојена је из РГЛ. Иако је у семантичкој структури овог глагола присутна намера, која се огледа у покушају отклањања непријатности, сама радња је заправо принудна. Ове лексеме јесу заменљиве, али нису апсолутни синоними јер немају исту стилску вредност. Глаголи *драпа се*, *драпча се*, *дрпа* су негативно стилски маркирани, као пејоративи.

Као посебну подгрупу ове ЛСГ издвојили смо оне глаголе тактилне перцепције у чијој се семској структури уочава и сема трење: *трља*, *трља се* *натрља*, *мазни*, *измазни*, *помазни*, *премазни*, *помилује*: *Намажи местѣто где те боли с маз, па се трљај дѣкле се кѣжа не угрѣје, и онѣ че прѣјде (РГЛ)*. Посебно се издвајају и оне лексеме којима се означава осећај промене конзистенције: *љигаѣи се*, *ољигаѣи*, *уљигаѣи*, *мазуљи се*, *измажденичи се* ('исклизне из руку'): *Руће ми билѣ блѣжне, па ми се лѣнац пуѣ с маз ѣзмажденичи, паде и расѣпа се (РГЛ)*.

Из РГЈК издвојен је низ лексема са истом доминантом семом (‘дражи додиром’) и могле би се сматрати правим синонима, с обзиром на то да су у питању деминутивно-хипокористичне форме: *гилне*, *гилка*, *гилчка*, *голицне*. Деминутивност се у овим лексемама постиже деминутивним експресивним формантима: *-н*, *-к-*, *-чк-*, *-цн-*. Наиме, како Грицкат (1955–56: 67) истиче, „елементи *к* и *ц* придају глаголским речима по правилу увек извесно деминутивно значење”.

На крају смо издвојили и глаголе којима се означава субјективни осећај топлоте односно хладноће: *топлéје* ‘постаје топлије’, *лédi се*, *топлí се*, *стóпли*, *пролáди се*, *слéди се*, *смлáчи се*, *посмлáчи се*, *студéје*, *скорáви се*, *сковé се*, *разлáди*, *смрзне се*, *укочáни се*, *лáди се*, *лédi се*, *дозимí*, *дозимéје*, *достудní* ‘захладни’, *залáди*, *залéди се*, *затоплéје*, *зéбне* ‘осећа зиму, трпи хладноћу’, *зажíжса*, *излáди*, *измрзне*, *мрзне се*, *нагрéва се*, *нагрéје се*, *напечé се*, *олáди се*, *опечé се*, *нагрéва се*, *понагрéје*, *прегрéје се*, *припíца* ‘на махове јако припече’ (РГЛ). Однос синонимије успоставља се и у овој групи лексема: *дозими*, *дозимéје*, *достудí*, *достудní*, *залáди*: ‘почиње да бива хладно, да се осећа хладноћа’. Осећај хладноће јаког интензитета означава се синонимним лексемама: *слéди се*, *залéди се*, *измрзне*, *мрзне се*, *укочáни се*, *скорáви се*, *сковé се*. Умерено загревање изражава се лексемама: *топлí се*, *смлáчи се*, *стóпли*, *топлéје*, *утопљава се*, *затоплéје*. Као што се може приметити, постоји велики број глаголских лексема за означавање субјективног осећаја топлоте односно хладноће, а међу њима има и деминутивних: *припíца*, *понагрéје*, *посмлáчи*, *пролáди се* са значењем ‘мало, незнатно, донекле’.

Из РГЈК ексцерпирани су глаголи: *мазни* ‘милује, мази’, *изгмечи*, *подмýне* ‘подбоде’, *помешкéри* ‘извесно време стеже, стиска, гњави дете’, *набрсне* ‘најежи се’, *почéша*, *раздрáпа се*, *умешкéри* ‘стежући угњави некога’, *чéша*, *штинé*, *понáри се* ‘опече се врелом водом’. Појављују се и два типична глагола тактилене перцепције неспецифичне семантике: *тýкне* ‘такне’ и *такњу́је* ‘дотиче’.

3.2. Префиксали глагола чулне перцепције према семантици префикса

Већина твореница које су ушле у нашу грађу су префиксални глаголи, те смо у овом делу рада пажњу посветили пре свега префиксалима који су присутни у једном односно другом речнику и анализирали лексеме полазећи од префикса и модификације коју он уноси у семантику префиксираног глагола. Анализа заступљених префикса дата је по азбучном реду.

Префикс до- Префикс *до-* један је од најмање заступљених у префиксацији глагола који су предмет наше пажње: Свега је неколико глагола са овим префиксом: *дослу́ша*, *доцу́јује*, *доцу́цне* и *доцу́цује*, *допíнује се*, *достудní*, *дозимí*, *дозимéје*, *достудí*. У глаголу *дослу́ша* реализује се зна-

односно одсуство обележја интенционалности не прави разлику. Већина наведених глагола припада овој скупини: *изгилѝчка, изгмѝчи, изгуѝли се, измѝзни, исћорѝви се*. Р. Жугић (2007б: 90) примећује да „глаголи сложени с префиксом *из-* подразумевају покретање из унутрашњости уопште, дакле не само оне која представља ограничени простор као физичку реалију, да-тост ван човека, већ и покретање и напуштање нечега што је у човеку, у његовој унутрашњости или видљивом, спољашњем органу или делу тела”. Такве би дијалекатске лексеме из наше грађе биле: *изрѝбри се, изрѝгљи се, избуѝли, изрѝви* (очи), *излѝди се* (напуштање топлоте). Не можемо подвући јасну границу између неких глагола чулне перцепције и посматрати их у оквиру само једне семантичке групе на основу семантике префикса *из-* раз-лога што има и таквих лексема у којима долази до прожимања семантичких карактеристика, те ће на пример у семантичкој структури глагола *излѝди се* уочити семантичка компонента ’изврши радњу до краја’, али ’напуштање унутрашњости нечега’, у овом случају топлоте. Можемо закључити да су глаголи са префиксом *из-* који значе извршење радње до краја фреквентнији у нашем корпусу. Р. Жугић (2007) долази до истог закључка када су у питању глаголи са префиксмом *из-* у стандардном језику. Она наиме тврди да се чини „довољно поузданом констатацијом да су глаголи са префиксом *из-* који значе извршење радње до краја и обичнији и фреквентнији (ЖУГИЋ 2007б: 93).

Префикс *на-*. Велики број ексцерпираних глагола у нашој грађи су са префиксом *на-*: *наблагњује, наглѝђа, надуѝши, наљутњује, нагорњује, начуѝли, нањуѝши, намирисује, назѝра, насрне, накади, набѝби се, навиѝри, навиѝцује, нагледа се, наслуѝша се, нагмѝчи, нагњѝте, нагрѝва се, нагрѝје се, нагуѝши се, најѝжи се, надиѝја, надуѝша, назѝра, насрне, назрѝта, насѝра, насѝра се, насирѝва, насрне, најѝжи се, накади, накади се, наључује, нагорчује, напѝрује се* ’излаже се дејству вруће паре’, *напѝче се, навиѝцује, напуѝа, насмѝради се, натрѝља, наћуѝли, насирѝва, начѝпка, начуѝбри, начуѝје, надуѝша*. Из ове скупине једна је група глагола код који се са префиксом уноси у семантику глагола сема ’мало, делимично присутно’: *наљутњује, назѝра, назѝра се, навиѝри, насрне, наључује, начуѝје, навиѝцује, налагњује, нагорчује, нагорњује*. Значење сативности присутно је у лексемама: *насмѝради се, нагмѝчи, накади се, напѝче се, натрѝља, наћуѝли, начуѝбри, начѝпка* ’намаже се обилно’.

Префикс *о-*. Приличан је и број глагола са префиксом *о-*. Издајамо лексеме: *облагне, обиѝје и обиѝди, облаѝжи се, озира се, озрне се, оспѝха се, оспѝрка се, облаѝжи се, оњуѝши, оглѝцује се, оглѝвѝје, оглѝви, оглѝји, огуѝли, ослѝпѝје, озрне се, озрѝта се, осиѝра се, оспне се, оспѝта се, окѝша, окади, олади се, ољигаѝви, ољуѝти се, омѝсни, омрси се, опѝзи, опѝче се, опѝпа, опѝпа се, отоплѝје, оћисѝли, оћоравѝје, одѝре се, огади се*. Клајн примећује (2002: 261) да је велики број глагола стандардног језика са овим префиксом који су за придевском основом и имају значење „придавање објекту особине исказане

придевом (ако су прелазни), односно стицање такве особине (ако су непрелазни)”. Појавило се неколико глагола са значењем стицања особине и у нашој грађи: *оћоравéје*, *ослепéје*, *оглувéје*, *оглу́ви*: ’постаје слабовид’; ’постаје глув’. Са значењем потпуног обухватања су глаголи: *опíна*, *ока́ди*, док се пар глагола појављује са семом уклањања коже. Такви су глаголи тактилне перцепције: *огу́ли*, *оде́ре се* ’повреди се тако да ољушти кожу’. Префикс *о-* је у функцији перфективизације код глагола: *оњу́ши*, *обла́жи се*, *обла́гне*, *ољу́ти се*, *ољу́гави*, *оћисéли*, *опечé се*, *опáзи*, *оку́ша*, *ога́ди се*, *ола́ди се*.

Префикс об- Са префиксом *об-* забележили смо само глагол *обневíди*, који је присутан у оба речника у истом облику. Семантика овога глагола указује на то да је дошло до одступања нормалног стања или функционисања посесуса. Са творбеног аспекта, овај глагол може се посматрати као двопрефиксални глагол, где је други префикс у линеарном реду речца *не*, којом се заправо означава недостатак, тачније лишавање субјекта могућности визуелне перцепције, док први префикс уноси сему ’обухватање’.

Префикс од- (аломорфи: *от-*, *о-*, *ода-*). Основно значење овог префикса је, како Клајн (2002) примећује, аблативно, тј. значење удаљавања или одвајања, посебно у прелазним глаголима. Тако је и у дијалекатској перцептивној глаголској лексици: *одневíди*, *одневиви́дује*. Као што се може приметити, незнатан је број лексема са овим префиксом. Веома често, према Клајну (2002: 264), глаголи са префиксом *од-* „значе поништавање радње или супротност у односу на другу радњу, најчешће означену глаголом с префиксом *за-*”. У перцептивној дијалекатској лексици која је предмет нашег истраживања то није изражено. Са творбеног, али и семантичког аспекта, посебно су занимљиви глаголи *одневиди* и *одневиду́је*, које у *Речнику јабланичког краја* наводи Радмила Жугић, а којима се означава губљење вида или губљење оштрине вида, како стоји у лексикографском опису: *Одневидéла сам, дете, не мо́г иглу́ ви́ше да удéнем*. Први префикс има фактитивно значење, које је појачано другим префиксом који је заправо речца *не*, а којом се уноси значење лишавања субјекта својства, односно могућности перципирања путем чула вида. У другим лексичко-семантичким групама не проналазимо глаголе са овим формантом. Појављује се почетни морфемски сегмент *недо-* у лексемама *недочу́је*, *недочу́јује*.²

Префикс по- Префикс *по-* Клајн (2002) види као најплоднији, са којим се гради велики број глагола, при чему значења бивају врло разноврсна. Када је у питању дијалекатска речничка грађа која је предмет наше пажње, показало се да је овај префикс веома продуктиван у префиксацији глагола чулне перцепције, а чест је случај да се додаје на већ префигирани глагол те се тако појављује и велики број двопрефиксалних глагола.

² Иако није унет у речник који нам је послужио као извор грађе, у говорима јабланичког краја заправо се може чути и глагол *недовиди*.

Из РГЈК издвојили смо следеће глаголе: *помешкѐри*, *попáри се*, *помирíше* *попóска*, *почѐша*, *послуша*, *поглеђује*. У РГЛ присутни су глаголи: *повíди* 'прегледа, провери', *поврцне се*, *поглѐда*, *поглѐтка*, *поглѐчкује*, *поглѐцује*, *поглѐцује се*, *поглѐцује се*, *подуши*, *пожмáвкује*, *позаглѐда*, *позагрѐје се*, *позáжми*, *позаслуша*. *позásре*, *помáзни*, *поизгња́ви*, *помилује*, *понагрѐје се*, *поњушка*, *поосрне се*, *попíпкује*, *попоглѐда*, *попоглѐда се*, *попритисне*, *понасрне*, *послуша*, *потр'ља*, *пожмáвкује*. Код префиксалних твореница у призренско-јужноморавским и тимочко-лужничким говорима префикс *по-* у перцептивној глаголској лексици има углавном деминутивно значење, а тек онда чисто перфективно и ингресивно значење. Код несвршених глагола најпре долази до перфективизације: *поњушка*, *помирíше*, *подуши*, *помáзни*, *попóска*, а овим се префиксом уноси и сема 'мало, незнатно, донекле', те се може говорити о деминутивном значењу. Р. Жугић (2007а) у творби деминутивних глагола призренско-тимочке зоне уочава четири творбено-семантичка типа. За разврставање ексцерпираних префиксала користистили смо класификацију ове ауторке. Први је тип глагола од префиксне морфеме *по-* и трајног глагола који чине коренска морфема и основински вокал (Жугић 2007а: 259). У нашој грађи такви су глаголи: *попóска*, *помáзни*, *повíди*, *потр'ља*, *подуши*, *поњуши* са семантичком компонентом 'извесно време обавља перцептивну активност', са присутним значњем деминуције: *попóска* 'мало поска, неко време поска', *потр'ља* 'неко време трља'. Код оних глагола којима се префиксом означава да се радња вршила краће време или слабијим интензитетом префикс *по-* представља семантичку компоненту квантитативног типа, а у исто време може се њиме указати и на начин вршења радње (СТОЈАНОВИЋ 2016: 324). У анализираној дијалекатској грађи појављују се и лексеме које Р. Жугић (2007а: 263) подводи под други творбено-семантички тип: онај, који према овој ауторки, чине глаголи образовани од префикса *по-* и несвршеног глагола који се састоји од коренске морфеме и основинског вокала између којих се умеће формант *-к-*: *поглѐтка*. У овом случају деминуција је појачана управо због присуства овог форманта *-к-*, како Жугић даље објашњава (2007а: 264). Ауторка наводи и разлику у употреби ова два творбено-семантичка типа глагола са префиксом *по-*. Она наиме тврди да су код другог типа глагола вршиоци радње „младе јединке, деца, док су код глаголских деминутива првог типа вршиоци радње одрасле особе”. Када је у питању одрасла особа, има примера где је деминутивно значење последица не само употребе овог типа глагола већ и употребе одговарајућег адвербијала у реченици: *Дошлá сам мáлко да ви поглѐткам, на чу си оти́дем*. Као трећи тип код Р. Жугић (2007а: 265) се наводе глаголски деминутиви од префикса *по-* и свршеног глагола од префикса, коренске морфеме и основинског вокала, као што је на пример глагол *поóлади*. Овај глагол ауторка је навела као један од примера, али исте лексеме нема наведене у реченицама из којих смо ексцерпирали

грађу. Примери који се наводе у речницима а одговарају овом творбено-семантичком типу јесу: *позáжми*, *позáзре*, *поизгња́ви*, *понасп́не*, *понагрéје се*, *позáспре*, *поизгња́ви*, *понака́ди*, *позачу́је*, *пооср́не се*, *поприти́сне*. Како иста ауторка објашњава (2007а: 266), код овог типа глагола, префиксом *по-*, који се додаје на већ префиксирани глагол, настају секундарно образовани глаголи код којих овај префикс сада не мења глаголски вид, већ доводи до семантичког померања уносом нове семантичке компоненте – деминутивности, из чега произилази да је примарна информација овог префикса деминуција, а перфективизација тек секундарна. И код овог типа глагола префикс *по-* служи за квантитативну детерминацију радње, који, како Стојановић (2016: 325) тврди, „указује на квантитативно ограничену радњу, радњу која није доведена до пуног степена интензитета и која се врши слабије од очекиваног”: *понасп́не*, *позáжми*, *позасмр́цује*, *поо́лади*. Када је у питању ова група префиксалних твореница, приметно је да се осим деминуције, у семантици неких глагола појављује и значење ’више, боље, детаљније’, из чега можемо закључити да је код перцептивних глагола овога типа могуће да се префиксом *по-* укаже на умањено, али и на значење понављања радње у циљу боље, квалитетније перцепције, какав је на пример случај код глагола *попогле́да*: Код двопрефиксалних глагола са префиксом *по-* појављује се дакле и семантичка компонента која указује на интензивирање радње: ’боље, пажљивије вршење радње, односно перцепције’: *Бо́ље га позагле́дај*, *па че ви́диш квó му фáли* (РГЛ). Исто значење префикс *по-* уноси и кад су у питању лексема *попогле́да*, *позáспре*, *поразгле́цује*: *Попогле́дај сúde рéдом – ту́ј је негдé, нéје иштукло у бунар*; *Кат се попогле́да у огле́дало, чíни ву се да нéма поубава дево́ћа од њу* (РГЛ); *Позáспри га, немóј одмá да се залети́ш, па да ти је по́сле ђáвол крив што је ћóрав или ћóнав* (РГЛ). Лексема *пооср́не* има у свом значењу и сему ’понавља више пута’, ’више пута се обазре’, док лексема *пови́ди* има значење ’провери’, са семантичком компонентом ’провери нешто, са циљем да се увери’. Као последњи, четврти творбено-семантички тип глагола са префиксом *по-* и деминутивним значењем Жугић (2007а) наводи глаголске деминутиве од префикса *по-*, основе глагола с формантом *-к-* и инфиксалне морфеме *-ује/-ува-* типа *поглетку́је*. Такви су примери из наше грађе: *поглетку́је*, *поглéчкује*, *попи́нкује*, *пожма́вкује*, *поштíпкује*. Деминутивно-хипокористични карактер оваквих глагола јасан је и увидом у примере употребе: *Поглечку́ју се, али не проо́рачују* (РГЛ). Као две битне карактеристике глагола овога типа Р. Жугић наводи „семантичку димензију деминутивности и итеративност у смислу глаголског вида” (2007а: 268). Наиме, тврдњу да је управо префикс носилац итеративне димензије ауторка види у томе што бисмо без префикса имали лексема са потпуно бесмисленим семантиком речи, каква је на пример **рипкује* од *пори́пкује* или **пивкује* (2007а: 268). Такав је случај и са наведеним глаголима перцепције из наше грађе: не постоје потврђени облици **жмавкује*, **глечкује*, **глетткује*.

Глаголи са префиксом *по-* чије се значење односи на визуелну перцепцију, могу дакле означавати појачани интензитет визуелне перцепције, поновно усмерену визуелну перцепцију перципијента или пак визуелну перцепцију која је представљена као ослабљена, недовољна, с мањим интензитетом, као процес са мањим или већим прекидима, о чему је било реч када је било говора о деминутивним формама глагола визуелне перцепције.

Префикс *пре-*. Са овим префиксом су глаголи: *прегліђа преглѣцује, прегрѣва, презѣбне, премáзни, премáзњује, премр́зне, претишті́, претлца*. Овај префикс у семантику глагола перцепције у дијалекатској лексици која је предмет наше пажње уноси семантичку компоненту 'превише, вршење радње у великој мери или примање сензорних утисака у превеликој мери': *прегрѣва, премр́зне, претишті́* 'утрне од притиска'. У неким лексемама уочава се и значење 'с краја на крај, обухватање': *премáзни, премáзњује*, док у семантику глагола *прегліђа* префикс *при-* уноси потпуно атипично значење у дијалекту. У семској структури ове лексеме присутна је сема 'недоступност, чежња': *Ћу посáдим бостáн кóлко за децá да íма, да ми уну́чки не прегліђав у дру́ги кьд једѣв* (РГЈК).

Префикс *при-*. У перцептивној дијалекатској лексици коју у овом раду анализирамо префикс *при-* углавном модификује значење у смеру приближавања до трајног споја, причрвшћивањем, контактом и префигира глаголе ЛСГ тактилне перцепције: *прилѣни се, прилунси* 'приљуби', *приклта се, пригрне се, пригрта се, пригња́ви* (РГЛ). У другим лексичко-семантичким групама није овакав случај. Значење недовољности, односно непотпуности појављује се у лексемама: *припи́ца, приси́ра, прислу́шине, пригрѣје*, док код неких дијалекатских лексема овај префикс уноси значење ингресивности, тј. почетка вршења радње односно перцепције: *прика́ди, присмрдí, присрбí*, Једино код глагола *призрта* постоји значењска димензија пренаглашености: *Немóј тóлко да прísрташ, че оћоравѣјеш* (РГЛ). У семантичкој структури једне групе издвојених глагола са овим префиксом појављује се семантичка компонента 'недовољно стварно': *приказу́је се* 'привиђа се', *привíди се, приви́цује се*: *Човѣк како́ се приближа́ва до рунуту, по́чне да лапѣје, па му се приви́цује и ма́ћа и ба́шта, и ба́ба и де́да, а свѣ таквó каквó је по́напред билó* (РГЛ).

Префикс *про-*. Према Клајну (2002: 275) префикс *про-* у свом основном значењу одговара предлогу *кроз*, са варијацијама проласка кроз нешто, прављење рупе, отвора; док је друго значење ингресивно. Поред тога што се њиме често означава сам почетак радње, како Клајн (2002: 276) тврди, „глагол може да обухвата и цео почетни период, тако да уз ингресивно, или уместо њега, имамо континуативно значење ...” док се „... из просторног значења могло развити и значење потпуног, исцрпног извршења радње”. Код неких глагола префикс *про-* означава само свршену радњу, како даље

објашњава Клајн (2002: 277). Издвојили смо неколико глагола са овим префиксом: *проба́ца, прогле́да, прола́ди се, прочу́је се*. У глаголу *прочу́је се* нема семантичких компонената које наводи Клајн, а за овај глагол у стандардном српском језику (*прочути се*) аутор наводи да излази из оквира описаних категорија. Таква је дакле ситуација и у дијалектима. У већини наведених глагола из лужничких говора (само је један пример из говора јабланичког краја) примећујемо димензију ингресивности: *прогле́да*. Изузеци су глаголи *проба́ца* и *прола́ди се*. Код прве лексеме постоји сема убода, отвора, а код друге се уочава континуалност: 'хлади се извесно време'.

Префикс *раз-*. У стандардном српском језику овај се префикс сматра најплоднијим префиксом, како у погледу броја аломорфа, тако и у погледу разноврсности значења (КЛАЈН 2002: 277). Наводи се шест аломорфа: *раз-*, *рас-*, *раш-*, *раж-*, *ра-* и *раза-*. Кликовац (1998: 154) као прототипско значење овог префикса описује „кретање од центра ка периферији”, при чему се оно грана на више подзначања, од којих су нека метафорична. У нашој грађи овим су префиксом префиксирани глаголи: *разгле́ћује, разгле́цује, разгле́цује се, разгребе́ се, разгу́ли се, разла́ди, распáри се, раишче́ша се, разгр́ћа се, разглі́ћа, раздрáпа се*. Само једна из ове групе односи се на густативну перцепцију. То је лексема *расквáси* и овде *рас-* означава почетак новог стања: 'окуси нешто сочно са много течности'. Код глагола код којих постоји субјекат перцепције означава почетак радње: *разгребе́ се* 'почне бесомучно да се чеше', *раздрáпа се, раишче́ша се, разла́ди се* с тим што бисмо у случају наведених глагола могли казати да се префиксом *раз-* не модификује семантика глагола у праву ингресивности, већ да постоји и једна додатна значењска нијанса која се тиче залажења у стање које је основним глаголом означено. Код глагола *разглі́ћа, разгр́ћа се, разгле́цује* префикс *раз-* уноси семантичку компоненту 'пажљиво, са свих страна гледа': *Евѐ разглі́ћам, ма́јке по обóр, одь́мно нѐсьм билá па ме мерáк свѐ да ві́дим*. У семантици глагола *разгу́ли, раишче́ша* и *разгребе́* уочава се значење које Клајн описује као кретање у различитим правцима (2002: 278) а које се у овом случају односи на контакт са кожом и задирање у кожу. У глаголу *разлы́гáви* семантика префикса указује на перцепцију промене конзистенције.

Префикс *с(а)-*. Овај префикс има четири аломорфа, а према Клајну (2002: 280) далеко најчешћи је *с-*, после њега по фреквенцији долази аломорф *з-*, затим *ш-*, док је дистрибуција аломорфа *са-* знатно сложенија. Из грађе издвајамо само лексеме из *Речника говора Лужнице*, јер глагола са овим префиксом који припадају семантичким групама глагола који су предмет наше анализе, није било. Са овим префиксом у Ћирићевом речнику нашли су се глаголи: *зга́ди се, згле́да се, згле́цује, згле́цује се, згме́чи, згме́чка, згмо́чи, згње́чи, згрéје се, згрéва, згу́ли се, скл́не се, саслу́ша, слéди се, смрз́не се, смла́чи се, скové се*. Приметно је да нема већих одступања у односу на стандардни језик када је у питању семантика префикса и модифи-

ковање значења основе. Ирена Грицкат (1966: 213) указује на то да у стандардном српском језику има доста глагола са овим префиксом у којима се значење основе модификују у правцу значења 'прављење нереда, поремећај, ломљење, сатирање'. У лужничком говору то су лексеме: *згмѣчи*, *згмѣчи*, *згњѣчи*, *згјули*. Примећујемо да се последња два глагола по свом облику и нису дијалекатске лексеме. Грицкат као једно од значења овог префикса наводи и 'умањење', 'сабијање', 'прелазак из течног у чврсто стање', што се може на пример илустровати лексемама: *слѣди се*, *смрзне се*, док се у глаголима *смлѣчи се*, *згрѣје се*, *згрѣва* указује на незнатну промену температуре. У глаголима *зглѣда се*, *зглецује се* назире се социјативно значење префикса.

Префикс у-. Овај префикс јавља се код многобројних глагола, према Клајновом (2002: 282) запажању, и то са значењем данашњег предлога. Веома је продуктиван у свим групама глагола чије се значење односи на перцепцију. Најпре наводимо све ексцерпирани глаголе, а затим их класификујемо према семантици префикса, односно модификацији значења основног глагола с обзиром на семантику префикса: *укочѣни се*, *умерѣше*, *услуша*, *ушићѣри се*, *ушвѣри се* (РГЈК); *убѣзди*, *убѣзди се*, *ублѣжи се*, *углѣда се*, *углѣцује*, *угорчи се* 'постане горак', *угрѣва*, *угрѣје се*, *удрвѣни се*, *ужљѣни се*, *узира се*, *успта се*, *успре се*, *укоравѣ се*, *уљигѣви се*, *упѣли се*, *усмрцује* 'загађује смрадом' (РГЛ). Префикс у- према Бабићу (1986: 492) може модификовати основа у правцу значења „потпуно обухваћање радњом, обухваћање са свих страна, у обиљу”. Ово значење проналазимо у глаголским лексемама: *умерѣше*, *убѣзди (се)*, *угорчи се*, *укоравѣ се*, *ућисѣли се*, *ужѣгне*, *упѣли се*, *упије се* 'припије се за кожу'. Клајн примећује да се слична дефиниција значења даје и у РМС и тврди да је у питању „прилично хетерогена категорија, јер сједињује глаголе конкретног и апстрактног значења, прелазне, непрелазне и повратне, фактитивне и оне који то нису” (2002: 283). И код глагола визуелне перцепције префиксираних ових префиксом постоји ово значење, с тим што се на неки начин семантика префикса прожима са семантиком основе па префикс у- само доноси сему дуготрајне управљености ка објекту: *углѣда се*, *углѣцује*, *ушвѣри се*, *ужљѣни се*. Глагол *услуша* није перцептивни глагол јер се овим префиксалом не означава звучна перцепција. Овај глагол има значење 'учинити нешто за некога (углавном старијег)’.

4. Закључна разматрања

Анализа глагола чулне перцепције заснована на грађи ексцерпираној из двају дијалекатских речника показала је да је највећи је број перцептивних глагола у лексичко-семантичким групама тактилне и визуелне перцепције када су у питању говори лужничког и јабланичког краја. Највећа значењска разноликост постоји у оквиру лексичко-семантичке групе глагола

визуелне перцепције. У овој ЛСГ већи је број глагола у чијој семантици се може уочити обележје [+ интенционалност]. Најмањи број лексема је за означавање аудитивне перцепције. У лексичко-семантичким групама који се односе на чуло вида и чуло слуха, два чула која се увек наводе као прва два у хијерархијском низу, постоје читаве скупине глагола за означавање квалитета визуелне, односно аудитивне перцепције, а посебно за означавање оштећења функције ова два чула. Разлог томе вероватно лежи у томе што су за функционисање човека ово два најважнија чула, те отуда и велики број лексема у дијалекту за означавање њихове дисфункционалности. У ЛСГ глагола олфакторне перцепције већи је број лексема са негативном експресивном вредношћу. Такве су на пример лексеме: *смрди*, *базди*, *бьзди*, *кади*, *кандише*, *заудара*, *усмрди се*, *засмрди*, *засмрђује* итд. У ЛСГ глагола густативне перцепције посебно су фреквентни глаголи субјективне оцене са префиксом *на-*, као што су на пример: *наблагњује*, *нагорчује*, *накисњује*, *наљућује*. Прва наша хипотеза била је да ће међу перцептивним глаголима најчешће успостављани парадигматски односи бити односи синонимије. И заиста, испоставило се да у свакој ЛСГ постоје синонимски низови лексема или већи број синонимских парова, што је опет последица исте архисеме и великог броја заједничких сема у семантичким структурама перцептивних глагола. Компоненцијална анализа показала је да међу њима често постоје разлике у значењским нијансама, што их у вечини случајева чини парцијалним синонима, мада има и оних које су у потпуности замењиви, као што су на пример: *присира*, *осира*, *наспра*; *слепеје*, *навицује*, *недовицује*; *изрэбри се*, *изрогљи се*. Чест је случај да се, иако су у питању синоними, једна од лексема издваја као лексема наглашеније експресивности: *свирка* и *свири*, *поглеткује* и *поглеђује* и сл.

Друга хипотеза од које смо кренули је да ће значајан део ове лексике чинити деминутиви, јер је употреба деминутива одлика дијалеката које смо истраживали. Из обају речника ексцерпиран је велики број деминутивних перцептивних глагола, те закључујемо да се у том погледу перцептивни глаголи не разликују битно од других класа глагола. За творбу деминутива користе се и суфиксација и префиксација. Велики је број ексцерпираних префиксала, што је и очекивано, с обзиром на то да се глаголи чулне перцепције не сматрају бројном класом глагола, какве су на пример глаголи говорења или глаголи кретања, па отуда и није било много различитих основних, базичних лексема у оквиру сваке лексичко-семантичке групе. Нешто је већа разноликост перцептивне глаголске лексике у *Речнику лужничког говора* него у *Речнику говора јабланичког краја*, посебно у лексичко-семантичким групама визуелне, аудитивне и тактилне перцепције. У првом речнику има више више лексема којима се означавају фазе слабљења визуелне перцепције: *заћоравјеје*, *ићоравјеје*, *навицује*, *ићорави се*, *недовицује*, *обневиди*, *слепеје*, *ослепеје*. Такође, забележене су и разноврсније форме, што условљава постојање си-

нонимских низова: *дозими, дозимеје, достудни, залади, застудеје*. Такав је случај и у синонимском низу лексема које за доминатну сему имају 'пиљи, пажљиво мотри': *zasípa, užípa се, узрта се, úsre се, ужљни се*. Иако су и један и други аутор истакли да су речници диференцијални у односу на речнике стандардног језика, овог принципа се доследније држала Радмила Жугић. Тако у РГЈК нису навођене лексеме као што су на пример: *слуша, мирише, замирише*, док су ове лексеме навођене у РГЛ. Чест творбени принцип код глагола чулне перцепције којима смо се у овом раду бавили је префиксација, а у дијалектима као што су призренско-јужноморавски и тимочко-лужнички уобичајена је појава двопрефиксалних глагола. И у лексичко-семантичким групама глагола чулне перцепције појавио се знатан број двоструко префиксираних глагола као што су: *понаспне, поосрне, попогледа, позагледа, позажми, поизгњаџи, попритисне* итд. Наведени двопрефиксалних глагола чулне перцепције забележени су у *Речнику говора Лужнице*, што значи да је овај тип глагола много заступљенији у РЛГ. Углавном су у питању глаголи код којих је први у линеарном низу префикс *по-*, који се показао као најпродуктивнији префикс у нашој грађи. Овај префикс углавном има функцију квантитативног темпоралног или количинског детерминатора, што се поклапа са резултатима других истраживања дијалекатске лексике (Жугић, Стојановић). Префикс *по-* сматра се најпродуктивнијим префиксом када је у питању префиксација глагола у стандардном српском језику, али и префиксација глагола у дијалекту. У том смислу се дакле ни глаголи перцепције у призренско-јужноморавском и тимочко-лужничком дијалекту не изузимају из тога. Остали продуктивни префикси у префиксацији глагола перцепције у дијалектима који су у овим раду били предмет наше пажње су: *о-, на-, из-, раз-, у-, при-, про-, пре-, с(а)-, од-, за-, до-*. Префикси модификују семантику основе тако што најчешће уносе неко од својих типичних значења, мада има и одступања од тога, као на пример код глагола *преглецује, преглеђује*.

Корпус нашег истраживања чинила су два дијалекатска речника, па би се то могло сматрати и ограниченошћу овог истраживања. За подробније закључке о дијалекатској перцептивној лексици требало би узети већи број дијалекатских речника, што би могао бити смер нашег даљег интересовања.

Цитирана литература

- АНАНЬЕВ, Г. Б. „Сенсорно-перцептивная организация человека.“ *Познавательные процессы: ощущения, восприятие* (1982): 7–31.
- АПРЕСЯН, Юрий Дереникович . *Интегральное описание языка и системная лексикография*. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1995.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. „Граматиализација семантичких обележја глагола визуелне перцепције у српском језику.“ *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LXIV/1* (2021): 47–66.

- ГРИЦКАТ, Ирена. „Деминутивни глаголи у српскохрватском језику.“ *Јужнословенски филолог XXI* књ. 1–4 (1955/56): 45–96.
- ГРИЦКАТ, Ирена. „Префиксација као средство граматичке (чисте) перфектизације.“ *Јужнословенски филолог XXVII* (1966): 185–223.
- ГРКОВИЋ-МЕЈЦОР, Јасмина. *Историјска лингвистика. Когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци - Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- ЖУГИЋ, Радмила. „Глаголски деминутиви с префиксом по- у призренско-тимочким говорима.“ *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* (2007а): 257–271.
- ЖУГИЋ, Радмила. „Двопрефиксални глаголски деминутиви с префиксом по- у призренско-тимочким говорима српског језика и бугарском језику.“ *Филолог, часопис за језик, књижевност и културу VI* 2015 12 (2015): 204–212.
- ЖУГИЋ, Радмила. „Семантичка диференцијација сложених глагола с префиксом из-“ *Зборник радова Филозофског факултета XXXVII* 2007б: 89–99.
- ИВИЋ, Милка. „Релевантна улога чула мириса егземплификована српским језичким фактима.“ *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, бр. 50* (2007): 297–301.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику – први део: слагање и префиксација*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Матица српска, 2002.
- МАРКОВИЋ, Жељко. „Аргументи глагола визуелне перцепције.“ *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, LV/2* (2012): 71–84.
- ПОПОВИЋ, Драгана. *Предикати перцепције у руском и српском језику (докторска дисертација)*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2016.
- РИСТИЋ, Стана. „Глаголи визуелне перцепције у српском језику.“ *Зборник радова „Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности”, књ. 1*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2011. 33–41.
- СТОЈАНОВИЋ, Милица. „Полипрефигирани глаголи у говору тимочког краја.“ *Дијалекти српског језика: истраживања, настава, књижевност 1 – Зборник радова с међународног скупа одржаног 11. и 12. априла 2014. године у Лесковцу*. Ур. Радмила Жугић. Лесковац – Врање: Лесковачки културни центар – Педагошки факултет у Врању, 2016. 319–330.
- СТОЈАНОВИЋ, Милица. *Полипрефиксирани глаголи у српском језику (докторска дисертација)*. Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 2016.
- БАБИЋ, Стјепан. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1986.
- OGNJENOVIC, Predrag. *Psihologija opažanja*. Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2007.

SAMARDŽIĆ, Ana. „Semantika glagola gustativne percepcije u srpskom i rumunskom jeziku.“ *Romanoslavica Vol. LIV, No. 4* (2018): 104–123.

Извори

ЖУГИЋ, Радмила. *Речник говора јабланичког краја*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2005.

ЋИРИЋ, Љубисав. *Речник говора Лужнице. Српски дијалектолошки зборник LXV/2*. Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ, 2018.

Danijela Z. Radovanović

VERBS OF SENSORY PERCEPTION IN THE SPEECHES OF LUŽNICA AND THE JABLANICA REGION FROM A SEMANTIC-DERIVATIONAL PERSPECTIVE

The subject of this paper is a semantic-derivational analysis of verbs of sensory perception in the Timok-Lužnica and the Prizren–South Morava dialect. The verbs included in the corpus were extracted from Ljubisav Ćirić's *Rečnik govora Lužnice* and Radmila Žugić's *Rečnik govora jablaničkog kraja*. A lexico-semantic analysis of verbs of visual, auditory, olfactory, gustative and tactile perception was carried out, with the largest number of lexemes coming from the lexico-semantic groups of tactile and visual perception, while verbs of auditory perception ranked lowest in terms of frequency. The most frequently observed lexical relations among the examined lexemes were those of synonymy. A significant portion of the perceptual lexicon of the dialect was comprised of diminutive verbs. A lot of prefixed variants of the base verbs were observed in the corpus, with *po-* being the chiefest among the prefixes, as well as often being the first in a succession of prefixes found in verbs of perception that have multiple.

Key words: verbs of perception, semantic-derivational analysis, lexico-semantic group, prefixed verbs.

ЛЕКСИКА О ЧОВЕКУ У ГОВОРУ БЕЛОГ ПОТОКА

У овом прилогу представљен је систематизован попис именичких и придевских лексема којима се у говору села Бели Поток (општина Књажевац) означавају мушкарци и жене са специфичним физичким особинама. Материјал је прикупљен током теренских истраживања спроведених 2013. и 2014. године, у оквиру ширег пројекта посвећеног лексици о човеку у говорима сврљишког краја. Резултати тих истраживања објављени су у монографији *Антропографска лексика у говорима сврљишког краја – лингвогеографски приступ* (САВИЋ-ГРУЈИЋ 2017).

Лексика прикупљена у Белом Потоку организована је у три тематске целине које су успостављене на основу анатомске поделе људског тела и функционално-семантичких категорија које описују изглед, здравствено стање и говор човека. Конкретно, I тематска целина обухвата лексику везану за главу, делове главе и врат, II тематска целина обухвата лексику која се односи на труп и удове, док III тематска целина обухвата лекеме које описују општи физички изглед, здравствено стање и говор човека. Свака целина садржи различит број лексичко-семантичких група (ЛСТ) именичких и придевских лексема. Оваква подела и систематизација омогућавају прегледну организацију лексичког материјала и олакшавају даљу лексичко-семантичку и творбenu анализу.

Кључне речи: антропографска лексика, сврљишки крај, призренско-тимочка дијалекатска област, говор Белог Потока, лексичко-семантичка анализа.

Током теренских истраживања спроведених 2013. и 2014. године, у оквиру ширег пројекта посвећеног лексичком фонду који се односи на човека у говорима сврљишког краја, прикупљен је значајан лексички корпус. Резултати анализе овог материјала представљени су у монографији *Антропографска лексика у говорима сврљишког краја – лингвогеографски приступ* (САВИЋ-ГРУЈИЋ 2017).

Према традиционалној територијалној подели, подручје сврљишког краја обухвата и насеља Сврљишка Топла, Бели Поток и Божиновац у опш-

¹ anasavic81@gmail.com

² Овај рад финансирао је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-136/2025-03/ 200174 који је склопљен с Институтом за српски језик САНУ.

тини Књажевац, као и Језеро, Ново Село и Раденковац у општини Сокобања (БОГДАНОВИЋ 1979: 1). Међутим, иако су теренска истраживања обухватила и насеља Бели Поток и Језеро, у финалној верзији поменуте монографије обрађен је искључиво материјал с територије која административно припада општини Сврљиг (САВИЋ-ГРУЈИЋ 2017: 11). На тај начин, део прикупљене лексичке грађе остао је неискоришћен.

Изражавајући захвалност према информаторима – недавно преминулом професору Недељку Богдановићу и Мили Тасић, рођеној Белопоточанки и професоровој блиској сарадници, који су издвојили време и стрпљиво одговарали на бројна питања из упитника и тиме допринели документовању једног сегмента свог завичајног говора – грађа прикупљена у Белом Поток биће овом приликом детаљно класификована и доступна за даља лингвистичка проучавања. Додатни увид у лексичку слику Белог Потока пружа и књига *Бели Поток младости моје* (БОГДАНОВИЋ 2023), где се кроз мемоарске записе професора Богдановића потврђује виталност и особеност локалног говорног идиома.

О Белом Поток

Село Бели Поток, у општини Књажевац, први пут се помиње у турском попису из 1454. године (БОЈНИЋ ЛУКАЧ 1975). Међутим, ово мало насеље у источној Србији постало је значајна лингвистичка тачка захваљујући студији *Говори Бучума и Белог Потока* (БОГДАНОВИЋ 1979), која му је обезбедила важно место у српској дијалектологији, поставивши темељ за даља истраживања и дубље разумевање језичких особености говора призренско-тимочке дијалекатске области. У овој студији дат је детаљан преглед језичких особености говора села Бучума и Белог Потока – представљене су сличности и разлике, те је утврђено да целином својих одлика припадају призренско-тимочној дијалекатској области, с тим да је говор Бучума репрезент тимочно-лужничког говорног типа, док говор Белог Потока припада сврљишко-заплањском говорном типу. Неке од предочених особености говора Белог Потока делимично ће се читати и у прикупљеној грађи, посебно на фонетском плану: а) постојање полугласа (*црномъњас, -та*), финално *л* (*бѣл, -а*); вокално *л > љ* (*дљгошѣјас, -та*).

О антропографској лексици и теренском истраживању

Наша претходна истраживања антропографске лексике (САВИЋ-ГРУЈИЋ 2017) показала су да говори сврљишког краја, као део ширег призренско-тимочног дијалекатског ареала, представљају релевантну основу за

лексичко-семантичка проучавања лексике о човеку. Антропографска лексика, као основна компонента лексичког система сваког језика, омогућава увид у начине језичког концептуализовања физичких, психолошких и социјалних обележја човека. Наиме, ова лексика може пружити увид не само у језичку већ и у менталну слику света говорника, дајући вредне информације о културолошким обрасцима, друштвеној организацији и вредносним мерилима унутар конкретне говорне заједнице. Детаљна лексичко-семантичка анализа открива начине на које говорници уочавају, вреднују и језички структурирају људске карактеристике. Такође, прецизна систематизација лексичког материјала омогућава идентификацију дијалекатских специфичности и варијација, као и уочавање лингвогеографских и социалингвистичких корелација, чиме се значајно доприноси свеобухватном разумевању структуре дијалекатског лексикона.

Будући да телесне карактеристике представљају најнепосреднији аспект људске егзистенције, који се у свакој заједници први језички именује и категорише, оваква проучавања је целисходно започети анализом лексема које се односе на човекове физичке особине. Телесна обележја, као што су висина, тежина, боја косе, облик лица или стање тела, често служе као основа за даље лексичко и семантичко разграновање, укључујући формирање бројних именовања и квалификација. Поред тога, описивање тела открива начине на које заједница перципира и вреднује физичке карактеристике, у складу са традиционалним схватањима лепоте, здравља и односа према телу.

Досадашња истраживања на подручју призренско-тимочке дијалекатске области (МАРКОВИЋ 2018; МИЛОСАВЉЕВИЋ 2017; САВИЋ-ГРУЈИЋ 2013, 2017) показују да усмереност на физичке особине човека представља не само лингвистичку, већ и културолошку полазну основу у свеобухватној анализи антропографске лексике. Из тог разлога и анализу лексике о човеку у говору Белог Потока треба започети од онога што је најочигледније – телесних особина. Прикупљена грађа представљаће драгоцен корпус који ће допринети потпунијем сагледавању језичке слике сврљишког краја, док ће поређење забележене лексике са резултатима других истраживања која се баве антропографском лексиком југоисточних српских говора (БОГДАНОВИЋ 2016), омогућити допуну постојећих лексичко-семантичких, лексикографских и етнокултуролошких сазнања.

Упитник који је коришћен у оквиру теренског истраживања има сложену структуру и обухвата више од 250 питања. Његова основна сврха била је прикупљање лексичких података о називима који се унутар говорне заједнице користе за означавање мушкарца, жене и детета с одређеним физичким особинама, као и о придевима који се употребљавају ради њиховог квалификовања (САВИЋ-ГРУЈИЋ 2017: 21). При конципирању упитника, пажња је била усмерена на видљиве елементе спољашњег изгледа, односно на оне

„који представљају човекове телесне особине, али и какве друге особине – оне чије се последице одражавају на физички изглед. Оне могу бити урођене или стечене, али и пожељне или непожељне“ (МАРКОВИЋ 2018: 199). Питања су формулисана тако да омогуће увид у спонтану и аутентичну употребу језика у конкретним комуникативним ситуацијама, што је од посебног значаја за лексичко-семантичку анализу у дијалекатском контексту.

Ипак, теренска пракса показала је значајне варијације у одговорима, при чему је нарочито уочљив изостанак именовања и квалификовања деце. Тај изостанак не проистиче из језичке некомпетентности испитаника, већ се може објаснити екстралингвистичким факторима – пре свега друштвеним ставовима, као и културним и вредносним нормама руралне патријархалне заједнице, који обликују језичку праксу. Управо због тога, лексичка грађа из Белог Потока, коју овде представљамо, не садржи податке који се односе на децу.

Грађа

I тематска целина: глава, делови главе и врат

I. 1. Глава

Особа велике главе

ЛСГ именичких лексема: *главоња*, *главурдан*, *тикван*, *чутура*.

Особа шпицасте главе

ЛСГ именичких лексема: *шиља*.

I. 2. Коса

Особа бујне косе

ЛСГ придевских лексема: *косат*, *-а*.

Особа без косе

ЛСГ именичких лексема: *келча*, *ћелча*.

Особа гргураве косе

ЛСГ придевских лексема: *грчав*, *-а*.

Особа према боји косе

а) беле / седе косе

ЛСГ придевских лексема: *беломујас*, *-та*;

б) жуте / плаве косе

ЛСГ именичких лексема: *белка*, *жућа*, *плавуша*;

в) риђе косе

ЛСГ придевских лексема: *риђ*, *-а*;

г) црне косе

ЛСГ придевских лексема: *црноманас*, *-та*;

ЛСГ именичких лексема: *црнка*.

Лоше ошишана особа

ЛСГ придевских лексема: *остри́жен, -а, ошу́ћен, -а.*

Особа неуредне косе

ЛСГ придевских лексема: *кúдрав, -а;*

ЛСГ именичких лексема: *ску́бна; чу́пна.*

Особа која има вашке

ЛСГ придевских лексема: *ваши́в, -а.*

I. 3. Лице

Особа уска лица

ЛСГ придевских лексема: *дугобра́зас, -та.*

Особа натечена лица

ЛСГ придевских лексема: *подбу́л, -а.*

I. 4. Пут, тен

Особа светле пути

ЛСГ придевских лексема: *бе́л, -а́.*

Особа тамне пути

ЛСГ придевских лексема: *цр́н, -а́, цр́нкас, -та,*

црномѣ́нас, -та; тмо́лав, -а;

ЛСГ именичких лексема: *цр́нка, Циганин.*

Особа жута тена

ЛСГ придевских лексема: *жу́т, -а́;*

ЛСГ именичких лексема: *жу́јка, жу́ћа.*

Бледа особа

ЛСГ придевских лексема: *ве́т, -а́, земљо́сан, -а.*

Румена особа

ЛСГ придевских лексема: *румѣ́н, -а;*

ЛСГ именичких лексема: *црве́њак.*

I. 5. Чело

Особа висока чела

ЛСГ придевских лексема: *че́лас, -та.*

I. 6. Кожа лица

Особа с пегама на лицу

ЛСГ придевских лексема: *лу́нав, -а.*

Особа с бубуљицама на лицу

ЛСГ придевских лексема: *бубуљича́в, -а.*

Особа рохава лица

ЛСГ придевских лексема: *ро́шав, -а, шо́ндрав, -а.*

I. 7. Очи

Особа крупних очију

ЛСГ придевских лексема: *ока́т, -та;*

ЛСГ именичких лексема: *коколáн, коколáна.*

- Особа буљавих очију
ЛСГ придевских лексема: *буљав*, -а;
ЛСГ именичких лексема: *буљча*, *буљна*.
- Разрока особа
ЛСГ придевских лексема: *разокав*, -а.
- Особа према боји очију
а) црних очију
ЛСГ придевских лексема: *црноок*, -а.
б) плавих очију
ЛСГ придевских лексема: *плавоок*, -а.
- Особа крмељивих очију
ЛСГ придевских лексема: *дрљав*, -а;
ЛСГ именичких лексема: *дрљча*.
- Особа с дефектом вида (делимичним / потпуним)
ЛСГ придевских лексема: *недовид*, -а, *слеп*,
-а, *ћорав*, -а;
ЛСГ именичких лексема: *слепча*, *ћорча*, *ћорна*.

I. 8. Уши

- Особа великих / клемпавих ушију
ЛСГ придевских лексема: *клемпав*, -а.
- Особа без једног ува (с окрњеним увом)
ЛСГ придевских лексема: *чуљ*, -а.
- Особа с дефектом слуха (делимичним / потпуним)
ЛСГ придевских лексема: *глув*, -а.

I. 9. Нос

- Особа велика носа
ЛСГ именичких лексема: *носоња*, *носурања*.
- Особа крива носа
ЛСГ именичких лексема: *кривоносоња*.
- Особа кратка затупаста носа
ЛСГ придевских лексема: *чмрљав*, -а;
ЛСГ именичких лексема: *чмрљ*, *чмрљна*.
- Особа широких ноздрва
ЛСГ именичких лексема: *рњча*, *рљна*.
- Особа без носа
ЛСГ придевских лексема: *крњ*, -а;
ЛСГ именичких лексема: *крња*.

I. 10. Зуби

- Особа великих зуба
ЛСГ придевских лексема: *зубат*, -а.
- Особа без зуба

ЛСГ именичких лексема: *штр́пча, штр́бна*.

I. 11. Брада и бркови

Човек јаке браде

ЛСГ придевских лексема: *брада́т*.

Човек ретке браде / без браде

ЛСГ придевских лексема: *ћосав*.

Човек према боји браде и бркова

а) жуте / плаве

ЛСГ именичких лексема: *жу́ћа*;

б) риђе

ЛСГ придевских лексема: *ри́ђ*.

Човек великих бркова

ЛСГ именичких лексема: *бр́ка*.

I. 12. Врат

Особа танка врата

ЛСГ придевских лексема: *танкоши́јас, -та*.

Особа дуга врата

ЛСГ придевских лексема: *дугоши́јас, -та,*
дљугоши́јас, -та.

Особа кратка врата

ЛСГ придевских лексема: *краткоши́јас, -та*.

Особа крива врата

ЛСГ придевских лексема: *кривоши́јас, -та*.

II тематска целина: труп и удови

II. 1. Руке

Особа без руке

ЛСГ придевских лексема: *сакáт, -а*.

Особа вештије десне руке

ЛСГ именичких лексема: *дешња́к*.

Особа вештије леве руке

ЛСГ именичких лексема: *лева́к*.

II. 2. Прсти

Особа којој недостају прсти

ЛСГ придевских лексема: *чо́љав, -а*.

II. 3. Ноге

Особа кратких ногу

ЛСГ придевских лексема: *кратконо́г, -а*.

Особа дугих ногу

ЛСГ придевских лексема: *штр́кљас, -та*.

Особа с деформитетом ноге / ногу

ЛСГ придевских лексема: *пáтрав*, -а;

ЛСГ именичких лексема: *кривáк*, *ћóпша*.

Особа без ноге

ЛСГ придевских лексема: *ћóнав*, -а, *шéнав*, -а.

II. 3. а. Начин кретања

Особа која храмље

ЛСГ придевских лексема: *чéнав*, -а, *шéнав*;

ЛСГ именичких лексема: *крíвшиа*, *крíвна*, *ћóпша*,
ћóпна.

Жена која њише куковима док хода

ЛСГ именичких лексема: *вртодúпна*.

II. 4. Кичма / леђа

Особа с грбом

ЛСГ именичких лексема: *грбља*, *грпша*, *грбáвко*, *грбна*.

Човек широких леђа

ЛСГ именичких лексема: *мужíна*.

II. 5. Груди

Човек широких груди

ЛСГ именичких лексема: *грудо́ња*.

Жена великих дојки

ЛСГ придевских лексема: *грудáта*, *сисáта*.

II. 6. Стомак

Особа велика стомака

ЛСГ именичких лексема: *шкéмбоња*.

II. 7. Задњица

Особа велике задњице

ЛСГ придевских лексема: *дупáт*, -а;

ЛСГ именичких лексема: *дúпна*.

III тематска целина: општи физички изглед, здравствено стање и говор

III. 1. Општи физички изглед

Лепа особа

ЛСГ придевских лексема: *ли́чан*, -чна, *убав*, -а;

ЛСГ именичких лексема: *лепотáн*, *лепотíца*, *убавíца*.

Ружна особа

ЛСГ придевских лексема: *гáлатан*, -тна, *гру́б*, -а;

ЛСГ именичких лексема: *áкреп*, *ругóба*.

Особа стамена стаса

ЛСГ именичких лексема: *ки́цош*.

Особа ниска раста

ЛСГ именичких лексема: *прџо́љак*.

Особа висока раста

ЛСГ именичких лексема: *су́рча*.

Изразито дебела особа

ЛСГ именичких лексема: *дебелѡ́на, дебѡ́љко*.

Изразито мршава особа

ЛСГ придевских лексема: *ви́жљав, -а, спѣ́чен, -а*;

ЛСГ именичких лексема: *мришѡ́во, шкѡ́бља*.

Маљава особа

ЛСГ придевских лексема: *ру́тав, -а*.

III. 2. Здравствено стање

Особа слабог здравља, болешљива

ЛСГ придевских лексема: *али́нав, -а, мети́љав, -а*.

Особа с телесним недостатком

ЛСГ придевских лексема: *манѡ́т, -а, сакѡ́т, -а*;

ЛСГ именичких лексема: *богѡ́љ, нѡ́каза*.

Особа која кашље

ЛСГ придевских лексема: *јевтѡ́кљав, -а, кѡ́шљичав, -а*.

Особа која кија

ЛСГ придевских лексема: *кијавичав, -а*.

Особа са секрецијом у носу

ЛСГ придевских лексема: *сли́нав, -а*;

ЛСГ именичких лексема: *сомурѡ́н, сомурѡ́на*.

Особа с богињама

ЛСГ придевских лексема: *богињѡ́в, -а; рѡ́шав, -а*.

Особа са шугом

ЛСГ придевских лексема: *шѡ́гав, -а*.

Особа с килом

ЛСГ придевских лексема: *ки́лав, -а*;

ЛСГ именичких лексема: *ки́лча*.

Особа која балави (док прича)

ЛСГ именичких лексема: *љѡ́кша, љѡ́гна*.

III. 3. Говор

Нема особа

ЛСГ придевских лексема: *му́тав, -а, нѣм, -а*.

Особа која замуцкује

ЛСГ именичких лексема: *муцкѡ́р*.

Особа која говори „кроз нос”

ЛСГ придевских лексема: *у́њкав, -а*.

Закључак

На основу приложене лексичке грађе може се уочити да су њена структурна организација и семантичка класификација засноване на називима делова тела, физичком изгледу и здравственим особинама. Међутим, поређењем с упитником за теренска истраживања антропографске лексике, уочава се изостанак одговора код значајног броја питања, међу којима су и она која се односе на описе појединих физичких особина – попут специфичног облика главе, боје обрва и трепавица или карактеристика усана, ушију и зуба, али и на неке мање уобичајене феномене као што су урођене телесне особине, израслине, телесни деформитети и говорне мане. Ипак, без обзира на постојеће празнине, прикупљена грађа показује да говор Белог Потока располаже изузетно разгранатом и богатом лексиком за именовање и означавање особа са специфичним физичким обележјима. Доминантна је заступљеност лексема које указују на тенденцију да се примарно именују и квалификују одступања, те ова лексика представља лингвистички и културолошки релевантан корпус који сведочи и о вредносним мерилима патријархалне заједнице. Наиме, она одражава однос патријархалне средине према људском телу, при чему је нагласак пре свега на оцени физичких одступања од друштвено прихваћених норми лепоте, снаге или здравља, због чега већина забележених лексема носи негативну конотацију. Речју, бројни забележени пејоративи представљају, с једне стране, „средства за исказивање емоција”, а с друге – „средства с одређеним стилским ефектима [...] и средства експресивног говорног чина” (РИСТИЋ 2004: 87), којима се исказује негативан став припадника патријархалне заједнице према носиоцима непожељних телесних обележја.

Упитником је прикупљено око 240 именичких и придевских лексичких јединица. Самеравањем добијених резултата с нашим ранијим истраживањем антропографске лексике у говорима сврљишког краја (САВИЋ-ГРУЈИЋ 2017), запажа се уклопљеност овог материјала у општи језички пејзаж тог подручја. Истовремено, потврђено је и 12 нових лексема и/или творбених облика (*вијсљав*, -а, *вртодупна*, *земљосан*, -а, *метиљав*, -а, *недовид*, -а, *ошућен*, -а, *плавоок*, -а, *плавуша*, *прцолјак*, *тмолав*, -а, *челас*, -та, *штрпча*), као и ново значење лексеме *алипав*, -а³. Такође, поређењем са лексикографским материјалом у *Антропографском речнику југоисточне Србије* (БОГДАНОВИЋ 2016), дошло се до закључка да грађа из Белог Потока доноси чак пет нових одредница (*вртодупна*, *недовид*, -а, *ошућен*, -а, *плавоок*, -а, *челас*, -та). Дакле, иако су уочене бројне празнине у забележеном лексичком корпусу, детаљна лексичко-семантичка, творбена и лингвокултуролошка анализа показала би да он представља драгоцен ресурс за

³ У Белом Потоку: *алипав*, -а „који је слабог здравља, болешљив“, у Савић-Грујић 2017: *алипав*, а „који је с деформитетом удова“.

разумевање ширих лингвистичких, културолошких и социјалних процеса унутар српског језичког простора.

Цитирана литература

- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Говори Бучума и Белог Потока“. *Српски дијалектолошки зборник* књ. XXV (1979): стр. 1–194.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Антропографски речник југоисточне Србије“. *Српски дијалектолошки зборник* књ. LXIII (2016): стр. 1–276.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. *Бели Поток младости моје*. Ниш: Наемimontana, 2023.
- БОЈНИЋ ЛУКАЧ, Душанка. *Видин и видинският санджак през 15–16 век: документи от архивите на Цариград и Анкара*. Софија: Наука и изкуство, 1975.
- МАРКОВИЋ, Јордана. „Номинација човека у жаргону“. *Исходишта* бр. 4 (2018): стр. 197–210.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ, Тања. „Лексика српског призренског говора“. *Српски дијалектолошки зборник* књ. LXIV (2017): стр. 1–602.
- РИСТИЋ, Стана. *Експресивна лексика у српском језику: теоријске основе и нормативно-културолошки аспект*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2004.
- САВИЋ ГРУЈИЋ, Ана. „Негативна номинација човека мотивисана говором“. *Путеви и донети дијалекатске лексикографије* (2013): стр. 99–114.
- САВИЋ-ГРУЈИЋ, Ана. „Антропографска лексика у говорима сврљишког краја – лингвогеографски приступ“. *Српски дијалектолошки зборник* књ. LXIV/2 (2017): стр. 1–307.

Ana R. Savić-Grujić

LEXICON OF HUMAN CHARACTERISTICS IN THE SPEECH OF BELI POTOK

This paper presents a systematized inventory of noun and adjective lexemes used in the speech of the village of Beli Potok (municipality of Knjaževac) to designate men and women with specific physical characteristics. The material was collected during field research conducted in 2013 and 2014 as part of a broader project dedicated to the lexicon related to human beings in the dialects of the Svrlijig region. The results of this research were published in the monograph *Anthropographic Lexicon in the Dialects of the Svrlijig Region – A Linguo-geographical Approach* (Savić-Grujić 2017).

The lexicon collected in Beli Potok is organized into three thematic units based on the anatomical division of the human body and functional-semantic categories describing a person's appearance, health condition, and speech. Specifically, the first thematic unit encompasses vocabulary related to the head, parts of the head, and neck; the second includes vocabulary pertaining to the torso and limbs; and the third comprises lexemes describing general physical appearance, health condition, and speech. Each unit contains a varying number of lexical-semantic groups (LSG) of noun and adjective lexemes. This type of classification and systematization allows for a clear organization of the lexical material and facilitates further lexical-semantic and word-formation analysis.

Keywords: anthropographic lexicon, Svrlijig region, Prizren-Timok dialectal area, speech of Beli Potok, lexical-semantic analysis.

ИЗ ОНОМАСТИКЕ ЗАПЛАЊА – МУШКА ЛИЧНА ИМЕНА

У раду је представљен систем мушких личних имена у једном делу Заплања, с краја 19. века. База истраживања односи се на четири села из поменуте географске и административне области – Гарџе, Горњи Душник, Доњи Душник и Копривница, а грађа је екскерпирана из *Регистра матичне књиге рођених*. Антропоними су за потребе овог истраживања разврстани према пореклу на хришћанска, словенска и друга имена, чиме је указано и на њихову бројност и учесталост. У другом делу рада дата је семантичка анализа екскерпираног корпуса с циљем да се укаже на богатство и разноврсност антропонимског система Заплања с краја 19. века. Овај податак од великог је значаја с обзиром на то да је данас ова област слабо насељена, а је број становништва за само нешто више од 100 година опао је чак пет пута.

Кључне речи: Заплање, ономастика, антропонимија, мушка лична имена, порекло имена, семантичка анализа.

1. УВОД

Предмет рада представља инвентар мушких личних имена забележених у једном делу Заплања, тачније у четири села, и то у последње две деценије 19. века. Грађа је екскерпирана из *Регистра матичне књиге рођених*, који се чува у Архиву Општине Гаџин Хан, и броји преко 150 различитих мушких антропонима. Бележена је и њихова фреквенција, па број потврда ових антропонима износи нешто више од 600. Циљ нам је да, на примеру одабраног материјала, представимо и семантички анализирамо лична мушка имена с краја 19. века, тачније из периода 1880–1900. године. Разлог за бављење оваквом тематиком лежи у томе да антропонимија Заплања до данас није представљена научној јавности, осим једног рада који се бави семантичко-мотивационом анализом личних надимака у Гаџином Хану (в. САВИЋ 2024). Други разлог проистиче из чињенице да је број становника у Заплању, а посебно у селима чијом се грађом бавимо, драстично опао, па су

¹ sandrasavic0302@gmail.com

² Овај рад финансирао је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-136/2025-03/200174 године, који је склопљен с Институтом за српски језик САНУ

овакви радови од великог значаја као сведочанство једног минулог времена. Сматрамо да је опсег од 20 година довољан да се прикаже систем мушких личних имена који је у том периоду забележен на поменутој језичкој и географској територији, чиме ће се указати на модел именовања мушкараца који се, као доминантан, издвојио на крају 19. века.

Географски простор за који смо се овом приликом определили чине четири запаљска села, и то Горњи Душник, Доњи Душник, Гарe и Краставче. Ова села припадају Горњем Запаљу, које се налази између Суве планине и Бабичке горе и простире се с леве и десне стране регионалног пута Ниш – Гацин Хан – Боњинце (СИМОНОВИЋ 1982: 31).

Разлог оваквом одабиру лежи у чињеници да су ова села у 19. веку, као и на почетку 20. века, била веома насељена, о чему је посведочено у *Регистру Матичне књиге рођених*. Нажалост, данас је стање потпуно другачије, па у овим селима укупно има нешто више од 500 становника.³

Све учесталије миграције ка граду, тежак положај људи на селу, немаштина и тежња за бољим егзистенцијалним условима, узели су свој данак, па је број становника драстично и неповратно опао. Овим малим прилогом настојимо сачувати податак да је пре само нешто више од једног века Запаље било умногоме насељеније (на конкретном узорку од четири суседна села), али да је такво стање већ почетком 21. века у потпуности промењено.

2. Анализа грађе

Српски антропонимијски ономастикон потиче још из прасловенског језика (ГРКОВИЋ 1983: 35).⁴ Како истиче Љ. Ћирић (1997: 326), ономастикон личних имена, који потиче још из општесловенске заједнице, састојао се најпре из мушких и женских личних имена, која су могла да буду пуна или краћа, као и хипокористична. Затим следе имена по оцу (патроними) за мушкарце, и имена по мужу за жене. Оно што је карактеристично за српски именослов 19. века, јесте чињеница да су се деци ретко када давала имена страног порекла.

³ Према попису из 2022. године, у општини Гацин Хан укупан број становника је 5850. У поменутим селима, која су предмет нашег истраживања, стање је следеће: Доњи Душник има 428 становника, Горњи Душник 94, Краставче 24, док је у селу Гарe само 9 становника. (Ово је податак из 2022. године. Нажалост, данас је број становника мањи).

Примера ради, увидом у податке из пописа који је на територији Републике Србије спроведен 1948. године, број становника у Запаљу био је преко 26 000. Поменута села укупно су имала око 2 500 становника.

⁴ „Значење српских личних имена посматрано од најранијих времена до данас неодвојиво је везано за прасловенски ономастикон, а дубље гледано за индоевропски. Међутим, значења личних имена нису везана само за индоевропско значење целог ономастикона него за универзална значења и повезаност основних значења међу именима целог света” (ГРКОВИЋ 2004: 45).

Лично име је индивидуални језички знак „по коме се новорођено лице диференцира од осталих чланова породичне и људске заједнице. Пуно лично име је административно, званично име особе које се уписује у црквену или општинску књигу рођених” (ЖУГИЋ 2016: 97). Према речима М. Гочанин (2009: 130), „антропоним чине компоненете којима се лице именује формално-граматички и семантички. На тај начин се обједињава творбена структура и ономотолошко значење имена”.

Избор имена које се по рођењу додељује детету уско је повезан с историјском и православном традицијом, затим и са народним веровањима, обичајима, као и с комплексом чинилаца који су социјалног, психолошког или естетског карактера (КРСТАНОВА 2009: 72).

Систем антропонима који улази у предмет наше анализе разврстан је, првенствено, према пореклу мушких личних имена. Лична имена из четири заплањска села анализирана су и са семантичког аспекта. Чињеница је да се код свих народа света име сматрало за неодвојив део човека, те да значење речи од којих је настало име служи да заштити оног ко носи име, али и да новорођенчету подари особину која се налази у речи узетој за основу самог антропонима, сматра М. Грковић (2004: 45). Намеће се чињеница да је у свету постојао универзални приступ при избору речи од којих су настајала лична имена, као што су термини из материјалне и духовне културе, попут назива биљака, животиња, речи које су пореклом везане за доброту и лепоту, или за оне речи које магијским деловањем могу заштити дете од злих сила (ГРКОВИЋ 2004: 45).

На крају овог истраживања налази се *Регистар мушких личних имена*. Поред сваког имена забележена је учесталост јављања, као и скраћенице села у којима је лично име посведочено (Га – Гарe, ГД – Горњи Душник, ДД – Доњи Душник, Кр – Краставче).

2.1. Порекло имена

Основни систем мушких (па и женских) личних имена српског становништва чине имена словенског порекла, која су у већини, и имена хришћанског или календарског порекла, којих има мање (ЋИРИЋ 1997: 328).

Према пореклу, лична мушка имена, која овом приликом улазе у нашу анализу, биће разврстана на словенска имена, хришћанска имена и остала имена која се могу двојако тумачити. Компаративним приступом материјалу, којим располажемо за потребе овог истраживања, уочава се да је група имена словенског порекла бројнија у односу на имена која су хришћанског порекла. Најучесталија мушка имена словенског порекла су *Милан*, са 29 потврда, *Драгутин*, са 26 потврда, *Благоја/Благоје*, са 20 потврда, *Влајко*, са 16 потврда у ексцерпираним материјалу. Најфреквентнија имена хришћанског порекла у грађи којом располажемо су *Петронија*, са 22 потврде, антропоним *Александар*, који се забележен 14 пута, *Јаков* и *Никола*, са по 11 потврда, и *Ворђе*, име које се јавља 10 пута на изабраној територији.

Хришћанска имена:⁵ Највећи број хришћанских мушких имена јесу имена библијског или календарског порекла (ПОЛОМАЦ 2011: 36; ПОЛОМАЦ 2017: 116). У хришћанска имена убрајамо и лична имена која су грчког порекла.⁶ Оваква имена ушла су у српски ономастички систем под јаким утицајем православне вере (КРСТАНОВА 2009: 72).

У грађи којом располажемо за потребе овог истраживања таква су следећа лична имена: *Адам, Алекса, Александар, Андреја, Антанасије, Антанаско, Атанасије, Ване*,⁷ *Василије, Васиљко, Васко, Глигорије, Гмитар, Димитрије, Ђорђе, Ђура, Иван, Игњат, Илија, Јаков, Јанаћије, Јанаћко, Јанко, Јеврем Јован*,⁸ *Јордан*,⁹ *Корнелије, Коста, Костадин, Коца, Лазар, Лука, Марко, Матеја, Матија, Мијалко, Митар, Михаил, Михаило, Михајил, Наско, Никодија, Никодим, Никола, Николча, Павле, Павол, Пејча, Петар, Петраћко, Петронија, Прокоп, Ранђел, Реља*,¹⁰ *Риста, Ристосија, Сава, Сима, Симеон, Симијон, Сотир, Софроније, Спира, Спиридон, Стеван, Тане, Теодосија, Теодосије, Тодор, Тома, Трифун, Христа, Христифор, Христосија*.

Словенска имена: Учесталост имена која су словенског порекла представљају резултат социјалних, културолошких и географских чинилаца. Словенски антропонимски систем боље се сачувао код сеоског становништва, односно, сеоско становништво имало је најконзервативнију антропнимију (ЈОВАНОВИЋ 1985: 211; ПОЛОМАЦ 2022: 517).

⁵ Велика фреквентност хришћанских имена у *Дечанском поменику* највероватније је условљена социјалним фактором, јер се у поменицима бележе имена манастирских приложника који чине градско становништво и властеоски сталеж, па је и њихова антропнимија иновативнија, сматра В. Поломац (2017: 114).

⁶ Д. Радовановић наводи, анализирајући антропониме двеју генерација у Лесковцу, да под хришћанским именима подразумева сва она имена која су се усталила у народу по примању хришћанства, па се тако могу издвојити грчка, латинска или хебрејска имена (РАДОВАНОВИЋ 2022: 104).

⁷ М. Грковић наводи да облик *Ване* потиче од личног имена *Ванђел* < *Евангел* грчког порекла (ГРКОВИЋ 1977: 49).

⁸ Антропоними *Иван* и *Јован* су варијанта истог имена. Међутим, већа фреквентност у нашем материјалу видљива је код облика *Јован* (11 потврда, наспрам 3 потврде). О односу поменутих антропонима интересантне закључке доноси Г. Јовановић (1985: 212). Наиме, она истиче да однос ова два имена треба посматрати хронолошки, односно да је *Иван* старија варијанта, а да у споменицима који датирају 15–16. века долази до наглог ширења варијанте *Јован* (ЈОВАНОВИЋ 1985: 212).

⁹ Име *Јордан* потиче од назива истоимене реке у Палестини, која се помиње у *Библији* (ГРКОВИЋ 1977: 108).

¹⁰ Антропоним *Реља* вероватно представља варијанту мушког личног имена *Хреља* (в. БОЈОВИЋ ЈОКСИМОВИЋ 2023: 358). В. Поломац (2022: 523) позива се на објашњење М. Грковић да је у питању антропоним грчког порекла, али наводи и тумачење П. Скока који за поменути антропоним претпоставља словенску именицу *крило*.

Према речима М. Гочанин, најстаријим именима, која су наслеђена из прасловенског језика, сматрају се народна мушка и женска лична имена. „Њих у најранијем периоду карактерише непосредна номинација и одсуство посесивне придевске морфеме. Основни тип прасловенских мушких личних имена јесу двотематска, двоосновинска односно сложена имена попут: Радомир” (ГОЧАНИН 2007: 162).

Наш материјал доноси следећа имена словенског порекла: *Благоја/Благоје*,¹¹ *Богдан, Богољуб, Богослав, Божидар, Боривоја, Бранко, Будимир, Велисав, Величко, Вељко, Видак, Виден, Видић, Видоје, Владета, Владимир, Влајко, Војислав, Вукадин, Вукашин, Гојко, Горча, Добросав, Драгић, Драган, Драгољуб, Драгомир, Драгутин, Душан, Еленко, Живадин, Живојин, Здравко, Јеленко, Љубен, Љубиша, Љубисав, Љубомир, Миладин, Милан, Миливоја/Миливоје, Милија, Милован, Милоја/Милоје, Милорад, Милосав, Милош, Милутин, Миља, Младен, Недељко, Ненад, Првул, Радивоје, Радичко, Радомир, Ранко, Светислав, Светозар, Славко, Спаса, Средоја, Срета, Сретен, Стамен, Стаменко, Станимир, Станоја/Станоје, Стојадин, Стојан, Стојанча, Стојица, Тихомир, Трајко, Цветко.*

Остала имена: Крста – име може бити превод грчког имена, али и хипокористик од Христифор (Грковић 1977: 115; Поломац 2017: 117), *Крстонија*.

Табела 1: *Преглед ексцерпираних имена према пореклу*

Порекло	Број имена	Проценат	Број потврда	Проценат
Хришћанска	73	47%	281	46%
Словенска	80	52%	326	53%
Остала имена	2	1%	8	1%

На основу табеларног приказа, којим се потврђује оно што је на почетку рада предвиђено, јасно је да незнатну превагу односе имена словенског порекла. Проценат имена словенског порекла у ексцерпираној грађи је 52%, док је посведочено 47% имена која су у српски ономастикон дошла посредством хришћанства. Овај податак потврђује хипотезу изнету на почетку – да је сеоско становништво имало конзервативнији систем личних имена, па су зато и бројни антропоними словенског порекла.

2.2. Семантичка анализа имена словенског порекла

Увидом у грађу којом располажемо, уочено је да је семантика имена словенског порекла прозирна, те се, у складу са мотивацијом настанка

¹¹ Ј. Марковић (2000: 202) истиче да је наставак *-ија* веома продуктиван у грађењу властитих имена, према књижевном *-ије*. У нашој грађи забележене су обе форме појединих антропонима, попут *Благоја* и *Благоје*, *Милоја* и *Милоје*, *Станоја* и *Станоје*, али и појединачни облици, као што су *Димитрије*, *Корнелије*, односно *Никодија*, *Христосија* и сл.

ових антропонима, та имена могу сврстати у неколико ужих семантичких група. Према својој мотивацији, лична имена могу бити мотивисана именицама, придевима, као и глаголима, а посебно су се у народу деци давала она имена којима се може изразити каква позитивна и племенита особина (БУКУМИРИЋ 2015: 181; СТЕФАНОВИЋ 2020: 219). Како истичу Т. Трајковић и Ј. Стошић, ако пажљиво и дубље сагледамо могуће изборе личних имена, њихових значења и симболичких спојева, можемо доћи до веома важних закључака о снази коју носи једно име (ТРАЈКОВИЋ, СТОШИЋ 2024: 394).

Антропоними словенског порекла разврстани су у десет ужих семантичких група. Не може се са сигурношћу подвући јасна црта код сваке од наведених семантичких група јер се нека лична имена могу тумачити на више начина. Као пример наводимо мушка лична имена *Јелен*, *Смиљко* и *Цветко* за која постоје по два тумачења.

2.2.1. Имена по називима животиња: *Букадин*, *Букашин*, *Еленко*, *Јеленко*.¹²

Лична имена која су мотивисана зоонимима заузимају значајан удео у српском антропонимском систему. Како закључује Г. Штасни, у антропониме мотивисане називима животиња из мотивног семантичког садржаја „преноси се семантичка компонента са значењем особине животиње (компоненте које се односе на физички изглед животиње и њену ћуд), али и оне особине за које верујемо да их одређена животиња поседује” (ШТАСНИ 2014: 250).

Имена са основом *вук* носе са собом профилатичку функцију, те се верује да ће онај ко на рођењу добије такво име бити снажан и јак, али и заштићен од злих сила и духова. Верује да оваква имена могу предодредити судбину и карактер детета, као и да га могу штитити од болести или смрти (ГОЧАНИН 2007: 164).

2.2.2. Имена по годишњем добу, месецу или седмичном дану: *Недељко*, *Средоја*, *Цветко*.¹³

2.2.3. Имена са основом *бог*:-: *Богдан*, *Богољуб*, *Богослав*, *Божидар*.¹⁴

¹² За име *Јелен* М. Грковић истиче да је у питању мушки облик женског имена *Јелена*, али и да може бити да је назив животиње узет за мушко име (ГРКОВИЋ 1977: 105).

Вук је митолошка животиња и симбол срчаности и здравља, те се име са основом *вук* давало детету с намером да га чува од злих духова и демона (ГОЧАНИН 2009: 129–130), јер се код давања имена везаног за животињу првенствено мислило на његову профилатичку улогу (ГРКОВИЋ 1983: 36).

¹³ М. Грковић истиче, да осим што је име *Цветко* изведено од корена *цвет* + *-ко*, може бити и од назива празника *Цвети*, а најчешће се давало деци која су тада била рођена или крштена (ГРКОВИЋ 1977: 206).

¹⁴ Имена *Богдан*, *Богољуб* и *Божидар* преводи су са грчког језика (в. ГРКОВИЋ 1977: 38,

2.2.4. Имена која су настала од апстрактних појмова, као што су апелативи *гој* > *мир*, *душа*, *слава*, *спас*, *срећа*, у нашој грађи су: *Гојко*,¹⁵ *Душан*, *Славко*, *Спаса*, *Срета*, *Сретен*.

2.2.5. Имена од описних придева:

благ:- *Благоја*, *Благоје*;

велик:- *Велисав*, *Величко*, *Вељко*;

добар:- *Добросав*;

драг:- *Драгић*, *Драган*, *Драгољуб*, *Драгомир*, *Драгутин*;

жив:- *Живадин*, *Живојин*;¹⁶

здрав: *Здравко*;¹⁷

љуб:- *Љубен*, *Љубиша*, *Љубисав*, *Љубомир*;

мил:- *Миладин*, *Милан*, *Миливоја*, *Миливоје*, *Милија*, *Милован*, *Милоја*, *Милоје*, *Милорад*, *Милосав*, *Милош*, *Милутин*, *Миља*;¹⁸

Овој семантичкој скупини придружићемо и антропоним *Смиљко* за који М. Грковић, позивајући се на тумачење Т. Маретића, истиче да је настао према сложеним именима која садрже корен *мил*, а може бити и да је име настало према називу цвећа¹⁹ (ГРКОВИЋ 1977: 181).

млад:- *Младен*;

рад:- *Радивоје*, *Радичко*, *Радомир*;²⁰

39, 40), односно представљају калкове (ПАВЛОВИЋ 2012: 122). С друге стране, Р. Жутић за име *Богдан* истиче како је претпоставка да је име превод грчког имена данас одбачена, те закључује да је у питању старо словенско претхришћанско лично име од псл. **bogodanъ* / **bogъdanъ* (ЖУГИЋ 2016: 98).

За лично име *Богослав* М. Грковић каже да је сложено име од словенских основа (ГРКОВИЋ 1977: 39).

¹⁵ Лично име *Гојко* потиче од словенске основе *гој* и наставка *-ко* (ГРКОВИЋ 1977: 65). Апелатив *гој* означава *мир* (РМС 1967: 520).

¹⁶ Мотивација оваквих имена лежи у чињеници да су се она давала претежно с намером да дете живи, уколико су пре њега новорођенчад брзо умирала (ГОЧАНИН 2009: 129).

¹⁷ За лично име *Здравко* В. Поломац (2011: 39–40) сматра да се у 21. веку овај антропоним ретко среће. Ипак, приликом давања оваквих имена у савременом друштву заштитна функција често је секундарна, или чак одсутна, а мотив за надевање оваквих имена деци лежи у другим разлозима – према познатим историјским или савременим личностима.

¹⁸ И у грађи из Ибарског Колашина приликом класификовања изведених имена, издвојиле су се групе имена по бројности основа, те су три најфреквентније основе *мил*-, *рад*- и *вук*- (БОЈОВИЋ ЈОКСИМОВИЋ 2023: 356; БОЈОВИЋ ЈОКСИМОВИЋ 2024: 427).

¹⁹ Женска имена ове врсте много су бројнија у односу на мушка, што ће се показати у неком од наредних истраживања. М. Грковић истиче да култ дрвећа и биљака спада у најстарије култове, те да оваква имена својом бројношћу и разноврсношћу чине „једну од највећих категорија словенског ономастикона” (ГРКОВИЋ 1983: 37).

²⁰ У антропонимском систему личних имена *Дечанског Поменика* најучесталија основа за извођење словенских изведених имена је *рад*-, застим следе *вук*- и *мил*- (ПОЛОМАЦ 2017: 115).

свет-: Светислав, Светозар;
стамен-: Стамен, Стаменко;
тих-: Тихомир.

Велики број антропонима у чијим се основама налазе описни придеви попут *драг, мио, рад* и сл. сведоче о веровању у повезаност и узајамност имена и особина његовог носиоца (ГРКОВИЋ 1983: 40).

2.2.6. Заштитна имена

Имена с негацијом такође имају профилактичку улогу, а грађена су од антропонимске основе и негације *не* (ГРКОВИЋ 1983: 40). У материјалу којим располажемо такво је име *Ненад*.

Имена с кореном глагола *стати* и *стојати*: *Станимир, Станоја/Станоје, Стојадин, Стојан, Стојанча, Стојица*. М. Грковић (1983: 43) подвлачи да је у већини наших крајева постојало веровање да „нарочиту снагу имају имена која у себи садрже корен глагола стати”. Вероватно су оваква имена имала и функцију да зауставе даље рађање деце јер, иако је смртност на једној страни доносила несрећу, било је и породица којима је прекомерно рађање деце, нажалост, претило глађу и сиромаштвом (ГРКОВИЋ 1983: 43).

2.2.7. Имена с глаголским кореном у основи сведоче о потреби да значење мотивног глагола буде пренесено у лично име. Забележени су антропоними са глаголима *бити, борити се, бранити, видети, владати, хранити* и *трајати*:

бити: Будимир;
борити (се): Боривоја;
бранити: Бранко;
видети: Видак, Виден, Видић, Видоје;
владати: Владета, Владимир, Влајко;
(х)ранити: Ранко;
трајати: Трајко.

2.2.8. Број као основа за лично име: *Првул*. Имена са основом редног броја *први* показују жељу родитеља да дете заузме такво место на свом животном путу (ГРКОВИЋ 1983: 39).

2.2.9. Имена с апелативом који значи географски предео, односно место рођења, у нашем материјалу потврђује антропоним *Горча* са апелативом *гора* у основи.

2.2.10. Имена са ознаком бића: *Војислав*. У корену овог имена налази се апелатив *воинь*,²¹ стара словенска именица којом се означава војник (в. ГОЧАНИН 2009: 130). За овај корен П. Скок (1973: 612) закључује да је врло чест у антропонимији, колико у старим двочланим личним именима тако и у хипокористцима.

²¹ Уп. *војь* у значењу 'војник' код П. Скока (1973: 612) и у ПЕРСЈ (2013: 159–160).

3. Закључак

Издавањем и прегледом антропонимске грађе из једног дела заплањске области настојали смо да употпунимо ономастичку слику поменуте географске и административне територије, која се налази на југоистоку српског језичког простора. Грађа за наше истраживање ексцерпирана је из *Регистра матичне књиге рођених* и броји преко 150 мушких антропонима, са нешто више од 600 потврда.

Структура рада огледа се у два тока – у првом делу представљена је подела према пореклу мушких личних имена, док је у другом делу рада указано на семантичку поделу антропонима. Према пореклу, лична мушка имена, која су овом приликом била део наше анализе, разврстана су на словенска имена, хришћанска имена и остала имена која се могу двојако тумачити. Компаративним приступом материјалу уочено је да се група имена словенског порекла издвојила као бројнија у односу на имена која су хришћанског порекла. Најфреквентнија мушка имена словенског порекла су *Милан*, са 29 потврда, *Драгутин*, са 26 потврда и облици *Благоја/Благоје*, са 20 потврда. Најучесталија имена хришћанског порекла у грађи којом располажемо су *Петронија*, са 22 потврде, антропоним *Александар*, који се забележен 14 пута и лична имена *Јаков* и *Никола*, са по 11 потврда.

Мушка имена словенског порекла, с обзиром на своју семантичку прозирност, разврстана су у 10 значењских група. Уочено је да према, својој мотивацији, лична имена најчешће могу бити мотивисана именицама (*Душан*, *Недељко*, *Сретен* и др.), придевима (*Добросав*, *Здравко*, *Милован*, *Тихомир* и сл.), као и глаголима (*Боривоја*, *Владимир*, *Станоја*, *Трајко* и др.). Само један антропоним као мотивну реч садржи редни број (*Првул*).

Многа од имена која су се давала деци по рођењу имала су заштитну функцију. Наиме, због лоших економских услова и честе недоступности здравственог система, дешавало се да су многе породице по рођењу губиле своју децу. Зато су честа имена са основом *вук*, са глаголом *стајати*, као и придевима *здрав* и *жив*, а све са намером да оно што се налази у структури имена профилактички утиче на његовог носиоца.

За нека друга истраживања остављамо анализу система женских имена, као и анализу осталих села са заплањске територије. На овакав начин забележен, а самим тим и анализиран, антропонимски систем од великог је значаја. Услед све већих миграција и централизације насеља, све је мање становника у опустелим заплањским селима, па је пред нама значајан и дугорочан циљ – да се ономастикон сачува од заборава и остави као опомена будућим генерацијама.

4. Регистар мушких личних имена

А

Адам Кр
Алекса 2х ГД
Александар 14х Га ГД ДД Кр
Андреја 6х ДД ГД
Антанасије 4х Кр ДД
Антанаско ДД
Атанасије Кр

Б

Благоја 18х ДД ГД Га Кр
Благоје 2х Га Кр
Богдан ГД
Богољуб ДД
Богослав ГД
Божидар 3х ГД ДД
Боривоја Га
Бранко 6х ДД Кр
Будимир

В

Ване Кр
Василије 3х ГД
Васиљко Кр
Васко Кр
Велисав Га
Величко 7х Га ГД
Вељко Кр
Видак 2х ГД ДД
Виден 6х ГД ДД Кр
Видић
Видоје ГД
Владета ГД
Владимир 11х ГД ДД Кр
Влајко 16х ГД ДД Кр
Војислав 2х Га ГД
Вукадин 11х ГД ДД Кр
Вукашин 6х ГД ДД Кр

Г

Глигорије 3х Га ГД Кр
Гмитар 2х Кр
Гојко
Горча 3х Га ГД Кр

Д

Димитрије 6х ГД ДД
Добросав 3х Га ГД ДД
Драгић Кр
Драган Кр
Драгољуб Кр
Драгомир 3х Га ГД
Драгутин 26х Га ГД ДД Кр
Душан 8х ГД ДД Кр

Ђ

Ђорђе 10х Га ГД ДД Кр
Ђура 2х ДД Кр

Е

Еленко 2х Кр

Ж

Живадин 3х Га ДДКр
Живојин 2х ГД ДД

З

Здравко Кр

И

Иван 3х ГД Кр
Игњат 3х ГД Кр
Илија 7х Га ГД ДД

Ј

Јаков 11х Га ГД ДД Кр
Јанаћије 3х Кр
Јанаћко 4х ГД ДД
Јанко 2х ГД ДД
Јеврем ГД
Јеленко 3х ГД Кр

Јован 11х ГД ДД Кр
Јордан ДД

К

Корнелије ГД
Коста ГД
Костадин 3х Га ДД Кр
Коца 2х Кр
Крста 7х Га ГД ДД
Крстонија ДД

Л

Лазар 6х Га ГД ДД Кр
Лука 6х Га ДД Кр

Љ

Љубен 2х Га Кр
Љубиша
Љубисав 3х ГД ДД
Љубомир 6х ГД ДД Кр

М

Марко 3х ГД ДД Кр
Матеја 3х ГД ДД
Матија 4х ГД ДД Кр
Мијалко ГД
Миладин 5х ГД Кр
Милан 29х Га ГД ДД Кр
Миливоја 5х Га ГД ДД Кр
Миливоје 2х ДД Кр
Милија 4х ГД ДД Кр
Милован ГД
Милоја 7х Га ГД ДД
Милоје 2х ДД
Милорад 3х ГД ДД
Милосав ГД
Милош 2х Га ДД
Милутин 10х Га ГД ДД Кр
Миља 3х ГД ДД
Митар 2х Га Кр
Михаил 8х ГД ДД Кр
Михаило 2х ГД

Михајил 3х Кр
Младен 7х Га ГД ДД Кр

Н

Наско Кр
Недељко
Ненад ДД
Никодија 5х ГД ДД Кр
Никодим 2х ГД ДД
Никола 11х Га ГД ДД Кр
Николча Кр

П

Павле Га
Павол 2х ГД ДД
Пејча 5х ГД ДД Кр
Петар 10х Га ГД ДД Кр
Петраћко ДД
Петронија 22х Га ГД ДД Кр
Првул ДД
Прокоп Га

Р

Радивоје 2х ДД Кр
Радичко Кр
Радомир 2х Га Кр
Ранђел 9х ГД ДД Кр
Ранко Кр
Реља ГД
Риста Кр
Ристосија 4х Га ГД Кр

С

Сава 7х Га ГД ДД Кр
Светислав ДД
Светозар 18х Га ГД ДД Кр
Сима 3х Га ГД
Симеон ДД
Симијон ГД
Славко 2х Кр
Смиљко ГД
Сотир ДД
Софроније 2х Га ДД

Спаса 2х ГД Кр
Спира 2х ГД
Спиридон ДД
Средоја ГД
Срета ГД
Сретен 4х ДД ГД Кр
Стамен 3х ГД ДД Кр
Стаменко 2х ДД
Станислав 3х ГД ДД
Станоја Кр
Станоје Га
Стеван 6х ГД Кр
Стојадин 13х Га ГД ДД Кр
Стојан 4х Га ГД
Стојанча Га
Стојица Кр

Т

Тане 2х Кр
Теодосија ГД
Теодосије Кр
Тихомир ГД
Тодор 7х Га ГД ДД Кр
Тома 2х ГД
Трајко 9х Га ГД ДД Кр
Трифун

Х

Христа 3х Га ДД
Христифор ГД
Христосија 2х Га

Ц

Цветко ГД

Цитирана литература

- БОЈОВИЋ ЈОКСИМОВИЋ, Јована. „Из антропонимије Ибарског Колашина”. *Византијско-словенска чтенија VI* (2023): 351–360.
- БОЈОВИЋ ЈОКСИМОВИЋ, Јована. „Из антропонимије братства Божовића у Ибарском Колашину”. У: *Многолетна писања сабрасмо у једно*. Тематски зборник посвећен професору Драгиши Бојовићу (ур. Катарина Митровић, Јована Бојовић Јоксимовић) Ниш: Центар за црквене студије, 2024, 419–433.

- БУКУМИРИЋ, Милета. *Ономастика централног Косова*. Београд: Српска академија наука и уметности – Одбор за ономастику – Библиотека ономатолошких прилога, 2015.
- ГОЧАНИН, Мирјана. „О неким карактеристикама српске, руске и бугарске антропонимије”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* L (2007): 161–165.
- ГОЧАНИН, Мирјана. „О личним именима према мотивној лексеми у српском језику”. *Межкултурна комуникација* 10/2 (2009): 129–133.
- ГРКОВИЋ, Милица. *Речник личних имена код Срба*. Београд: Вук Караџић, 1977.
- ГРКОВИЋ, Милица. *Имена у Дечанским хрисовуљама*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 1983.
- ГРКОВИЋ, Милица. „Историјски пут српског именослова”. *Предавања из историје језика. Лингвистичке свеске* 4 (2004): 43–69.
- ЖУГИЋ, Радмила. „Лична имена у микротопонимији Јабланичког краја”. *Годишњак за српски језик* XXII (2016): 95–113.
- ЈОВАНОВИЋ, Гордана. „Хришћанска имена у околини Београда почетком XVI века”. *Zbornik referata i materijala V jugoslovenske onomastičke konferencije* (1985): 207–216.
- КРСТАНОВА, Вања. „Савремено стање бугарског и српског система личних имена”. *Српски језик у употреби* (ур. Милош Ковачевић). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2009, 71–79.
- МАРКОВИЋ, Јордана. „Говор Заплања”. *Српски дијалектолошки зборник* XLVII (2000): 1–307.
- ПАВЛОВИЋ, Јелена. „Лична имена у Стенографским белешкама Народне скупштине одржане у Нишу 1898. године”. *Годишњак за српски језик* XXV (2012): 117–127.
- ПЕРСЈ: *Приручни етимолошки речник српског језика*. Београд: институт за српски језик САНУ, 2023.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. „Неколико напомена о систему личних имена у Крагујевцу у првој деценији XXI века”. *Ономатолошки прилози* XXI (2011): 35–43.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. „Из антропонимије Дечанског Поменика”. *Наслеђе* 38 (2017): 111–123.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. „Мушка имена у Поменику манастира Свете Тројице (Пљевља, XVI век)”. *Црквене студије* 19 (2022): 513–527.
- РАДОВАНОВИЋ, Данијела. „Антропонимија двеју лесковачких генерација”. *Годишњак за српски језик* XXXIII (2022): 103–120.
- САВИЋ, Сандра. „Лични надимци заплањске варошице Гаџин Хан”. *Зборник Филозофског факултета* (2024): 33–51.
- СИМОНОВИЋ, Драгољуб. *Заплање*. Ниш – Београд: Градина – Народна књига – Етнографски институт САНУ, 1982.
- СТЕФАНОВИЋ, Душан. „Из ономастике Кормана”. У: *Наука без граница III* (ур. Звездан Арсић). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета

та у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 2020: 217–226.

РЕПУБЛИЧКИ ЗАВОД ЗА СТАТИСТИКУ *Попис становништва, домаћинства и станова 2022. у Републици Србији* <https://www.stat.gov.rs/sr-Latn/oblasti/popis>.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика* књ. I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

СИМОНОВИЋ, Драгољуб. *Заплање*. Ниш – Београд: Градина – Народна књига – Етнографски институт САНУ, 1982.

ТРАЈКОВИЋ, Татјана и Јелена Стошић. „Антропонимија и топонимија у приповеткама Анђелка Крстића”. У: *Многолетна писања сабрасмо у једно*. Тематски зборник посвећен професору Драгиши Бојовићу (ур. Катарина Митровић, Јована Бојовић Јоксимовић). Ниш: Центар за црквене студије, 2024, 393–418.

ЋИРИЋ, Љубисав. „Ономастика белопаланачког краја”. *Ономатолошки прилози* XIII (1997): 37–338.

ШТАСНИ, Гордана. „Лична имена по вуку”. *Књижевност и језик* LXI/3–4 (2014): 249–264.

SKOK, Petar. *Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.

Sandra G. Savić

FROM ONOMASTICS OF ZAPLANJE – MALE PERSONAL NAMES

The paper presents the system of male personal names in a part of Zaplanje, from the end of the 19th century. The research base refers to four villages from the mentioned geographical and administrative area – Gare, Gornji Dušnik, Donji Dušnik and Koprivnica. The material was excerpted from the *Birth Register*. For the purposes of this research, anthroponyms were classified according to origin into Christian, Slavic and other names, which indicates their number and frequency. The second part of the paper provides a semantic analysis of the excerpted corpus with the aim of indicating the richness and diversity of the anthroponymic system of Zaplanje from the end of the 19th century. This data is of great importance considering that today this area is poorly populated, and that the population has decreased fivefold in just over 100 years.

Keywords: Zaplanje, onomastics, anthroponymy, male personal names, origin of names, semantic analysis.

Драгана В. Станковић¹
Универзитет у Нишу
Педагошки факултет у Врању
Катедра за језике и књижевност

УДК: 811.163.41'282.2

811.163.41'373

Оригинални научни рад

Примљено: 11. април 2025.

Прихваћено: 2. јул 2025.

DOI: <https://doi.org/10.46630/gsrj.23.2025.21>

<https://orcid.org/0000-0003-3446-7787>

СЕМАНТИЧКИ ДИЈАЛЕКТИЗМИ У ВРАЊСКИМ ПОСЛОВИЦАМА ХАЦИ ТОДОРА ДИМИТРИЈЕВИЋА

У овом раду смо анализирали семантичке дијалектизме на материјалу 'Врањских пословица' Хаџи Тодора Димитријевића. Циљ анализе јесте да прикажемо територијално ограничене семантичке варијације и механизме њиховог настанка, и на тај начин откријемо како чланови врањске говорне заједнице концептуализују различите феномене стварности. Анализа корпуса усмерена је на поређење значења које лексема има у стандардном језику и врањским пословицама, као и утврђивање механизма семантичких померања. За разграничавање стандарднојезичких и дијалекатских маркираних значења користили смо Речник српског језика Матице српске (2007) и Речник говора југа Србије Момчила Златановића (2014). Анализа је показала различите семантичке варијације лексема у односу на њихово општепознато, стандарднојезичко значење, у чијој су основи следећи механизми: 1. метафорички и метонимијски пренос значења у процесу полисемије, 2. ширење и сужење значења, 3. модификација значења, 4. успостављање потпуно новог значења у процесу хомонимије. Номинати добијени у процесу измене значења врше различите функције – референцијалну, функцију евалуације и функцију избегавања директне номинације. Специфична значења и механизми по којима се та значења успостављају јесу одраз дијалекатске језичке слике света. Највећи број лексема код којих је дошло до семантичких промена јесу оне које се односе на домен човека, што указује на антропоцентричност као битно својство концептуализације различитих сегмената ванјезичке стварности од стране дијалекатске језичке личности.

Кључне речи: семантички дијалектизми, врањске пословице, механизми семантичке промене, дијалекатска језичка слика света.

1. Увод

Територијално раслојена лексика чини посебан лексички слој српског језика. Њена употреба везује се за једно говорно подручје, унутар којег развија специфична својства на свим језичким нивоима, различита у односу на својства стандардизоване лексике и лексике других дијалеката.² Полазећи

¹ gagat79@gmail.com

² О проблемима и недоумицама у дефинисању дијалекатске речи в. РАМИЋ 2019.

од нормативног критеријума који се заснива на диференцијацији у односу на језички стандард, Д. Петровић (2002: 281–282) издваја неколико типова дијалекатске речи на различитим језичким нивоима:

1. Реч је дијалекатска ако за означавање истога десигната постоји друга реч која се сматра стандардизованом (*млеко/вареника, кашика/ложница, ватра/огањ*).
2. Реч је дијалекатска ако се било којом појединошћу своје гласовне структуре разликује од оне која се сматра стандардизованом (*ај-дук, леб, ћеца, коштан*).
3. Реч је дијалекатска ако се по било ком обличком детаљу разликује од стандардизоване (*буђа, лажа, копита*).
4. Реч је дијалекатска ако се својом творбеном структуром издваја у односу на стандардизовану (*шљивка ум. шљивовица, кукурузница ум. проја*).
5. Реч је дијалекатска ако се својим значењем разликује од оне која се сматра стандардном (*кошара* 'кошница', 'корпа' или 'просторија у којој се држи стока').

Пети тип дијалекатске речи, за који се у литератури користи термин *семантички дијалектизам*, најмање је привлачио пажњу дијалектолога. Реч је о лексемама које бележи речник стандардног језика, али код којих је, унутар једног говора односно дијалекта, дошло до семантичког померања услед преноса, ширења или сужавања значења (ШТАСНИ, БОШЊАКОВИЋ 2009: 94). Ако је лексема језички знак који има свој израз и садржај, у случају семантички маркираних лексема говоримо о варијацијама у сфери садржаја. Тако се истом изразу у дијалекту приписује један, а у стандарду други садржај (ШТАСНИ, БОШЊАКОВИЋ 2009: 91).

Семантички дијалектизми заузимају значајно место у лексичком систему једног говора. Они пружају информацију о томе како једна лексема реализује свој семантички потенцијал у дијалекатском језичком систему. Специфична значења и механизми по којима се та значења успостављају јесу одраз концептуализације света одређене говорне заједнице односно дијалекатске језичке слике света. Какво ће ново значење добити општепозната лексема у неком дијалекату, зависи од односа говорника тог дијалекта према сегменту стварности који именује. Различити начини сегментације стварности произилазе из различитог искуства, веровања, обичаја, образаца понашања, културних вредности чланова говорне заједнице. Н. Рамић, говорећи о грађи за дијалекатски речник као етнодијалекатском материјалу, истиче следеће: „Лексика одражава комплетан појмовни фонд дијалекта, осим територијалних специфичности које се могу сазнати на основу језичке сегментације стварности, па ће тако бити изражени и културни концепти, општепознати и они локалног карактера“ (РАМИЋ 2019: 152). Понашање неке општепознате лексеме у једном дијалекатском систему, начин на који

се развијају посебне семеме свакако одражава културни концепт једне говорне заједнице.

Како су досадашња истраживања показала, промене семантичке структуре лексеме обично настају у процесу семантичке деривације, деловањем различитих механизма полисемије, најчешће метафоре и метонимије, али и ширењем, сужавањем и модификацијом значења, када не долази до реструктурирања семске структуре, већ само до измене неких њених компонента.³

Метафора и метонимија имају способност да мењају семантички потенцијал лексеме, зато оне нису само стилске фигуре, како се тумаче у реторици и стилистици, него и средства помоћу којих речи развијају нова значења, механизми полисемије, како истиче Ј. Јовановић (2015: 535). Тиме метафора и метонимија добијају значајну улогу у развоју лексичког значења речи. Метафорички и метонимијски пренос значења остварује се успостављањем асоцијативних веза међу различитим појмовима. Метафора подразумева асоцијативно повезивање два појма из различитих домена стварности, која су по некој семантичкој компоненти слична. Тако се један појам замењује другим с којим се упоређује. Метонимија пак подразумева асоцијативно повезивање логички блиских, повезаних појмова који припадају истом домену стварности. У метонимији се један појам замењује другим с којим је у некој природној вези. Из дословног (основног) значења лексеме путем метафоричног или метонимијског преноса, успостављањем асоцијативних веза, настаје пренесено значење (PRČIĆ 2016: 31), чиме се шири семантичка структура лексеме. Које појмове ћемо доводити у асоцијативну везу зависи од тога како заједница којој припадамо перципира свет и појаве у њему. Асоцијације најчешће произилазе из стереотипа, обичаја, навика, схватања заједнице. „... čini se da je ljudska sposobnost da konceptualizuje i razume svet oko sebe u suštini pitanje ljudskog iskustva (percepcije, motoričkih aktivnosti, kulturnih praksi) i mašte (metafore, metonimije, slikovne šeme) (...) Mi interpretiramo sopstveno fizičko iskustvo u skladu sa kulturnim pretpostavkama, vrednostima i stavovima, jer svako je iskustvo prožeto kulturom. To znači da mi doživljavamo sopstveni svet u skladu sa time kako naša kultura oblikuje naša iskustva“ (GEORGIJEV 2018: 182–183). Како се у когнитивној лингвистици значење доводи у везу са *концептом* и *концептуализацијом* – „obrazovanjem pojmova na osnovu čovekovog fizičkog, čulnog, emocionalnog i intelektualnog iskustva sa svetom koji ga okružuje“ (KLIKOVAC 2004), когнитивисти метафору и метонимију посматрају не само као механизам језика већ и као меха-

³ Т. Танасковић (2018: 65–114) је спровела детаљну анализу семантичких дијалектизама у делима Драгослава Михајловића, и том приликом утврдила следеће моделе семантичке промене: 1. метафору, 2. метонимију, 3. спецификацију значења у процесу референције, односно везаности за одређену тематику, 4. конверзију, 5. семантизацију платисемичних глагола.

низам мишљења помоћу кога човек концептуализује ванјезичку стварност, тумачећи један појам помоћу другог појма.

Осим метафоричким и метонимијским преносом, семантичке варијације могу бити остварене и унутар једне семеме, када се не врши преструктурирање семске структуре, већ семантичке промене настају променом неке компоненте у семантичкој структури лексеме. Тако долази до ширења и сужавања значењског поља или пак до модификације значења лексеме. Н. Рамић (2019: 75) истиче да је то могуће „због тога што је лексичко значење сложено, па непоклапање неке од компоненти значења значи и варијације у посматраним идиомима“. Међу њима он издваја варирања која означава термином *алосеме*: „У локалним идиомима таква слободна варирања семема могу бити изражена до вриједности алосема (нединстиктивне варијанте најмање јединице значења) (...) То су веома блиска значења која не функционишу на сасвим исти начин у сличним комуникативним ситуацијама, али на различитим подручјима...“ (РАМИЋ 2019: 79). И у основи таквих варијација јесу различити начини концептуализације и категоризације стварности у различитим говорним заједницама.

Територијално ограничена семантичка реализација неких општепознатих лексема некада није последица семантичког преноса нити промена компоненти унутар семске структуре, већ хомонимије. У одређеним ванјезичким околностима и из потребе номинације различитих сегмената стварности за које не постоји одговарајући номинат, неки дијалектизми могу развити потпуно ново значење и тако се удаљити од основног. За разлику од двозначности настале у процесу полисемије, која се односи на повезаност више значења једне лексеме, двозначност успостављена у процесу хомонимије подразумева придруженост лексеми више различитих и несродних значења (PRČIĆ 2016: 30–31).⁴

2. Предмет, корпус и методологија истраживања

У овом раду смо анализирали семантичке дијалектизме на материјалу врањских пословица, које је сакупио, а затим 1935. године и објавио познати Врањанац Хаџи Тодор Димитријевић. Пословице представљају значајан извор језичке грађе. У њима се огледа жива народна реч и колективно искуство. Још је Вук Стефановић Караџић пословице сматрао, поред осталог, примером чистог народног језика – „Присуство неке речи у народним умотворинама био је несумњив доказ да та реч припада слоју народне лексике, да живи у народу, да игра посебну улогу у његовом духовном животу, и да

⁴ Готово исти механизми семантичких промена потврђени су и при семантичкој адаптацији лексема у процесу међујезичког позајмљивања лексема. Више о томе у FILIPOVIĆ 1986; ПРЋИЋ 2012.

није књишког карактера“ (ЈОВАНОВИЋ 2006: 59). Осим што чувају живу народну реч, пословице нуде могућност да се сагледа њена употребна вредност, што доприноси бољем сагледавању њеног значења. Написане на аутентичном врањском говору с почетка 20. века, врањске пословице Тодора Димитријевића представљају „важан слој културног и вербалног наслеђа“ (ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ 2015: 49) Врањанаца. Оне фиксирају језичку стварност Врањанаца прве половине 20. века и откривају све специфичности дијалекатске лексике. Из тог разлога смо се определили да грађу за нашу анализу ексцерпирамо управо из њих.

Циљ анализе јесте да утврдимо специфична значења општепознатих лексема у дијалекатском систему, покажемо којим механизмима долази до померања у семантичкој структури лексеме и на тај начин откријемо како чланови врањске говорне заједнице концептуализују различите феномене стварности.

Корпус чини тридесетак лексема које су у дијалекатском систему врањског говора развиле специфична значења у односу на стандарднојезичко. Анализа корпуса усмерена је на поређење значења које лексема има у стандардном језику и врањским пословицама, као и утврђивање механизма семантичких померања. За разграничавање стандарднојезичких и дијалекатски маркираних значења користили смо *Речник српског језика* Матице српске (2007) и *Речник говора југа Србије* Момчила Златановића (2014). Стандарднојезичко значење за сваку лексему наведено је под (а), а дијалекатско са пословицом као илустративним примером под (б). За оне лексеме које се на плану форме разликују у стандарднојезичком и дијалекатском систему наведена су оба лика. Семантичке промене лексема пратили смо кроз шест категорија: 1. значења изведена метафоричким преносом, 2. значења изведена метонимјским преносом, 3. сужење значења, 4. ширење значења, 5. модификација значења, 6. успостављање потпуно новог значења. Код лексема са полисемантичком структуром у разматрање смо узимали она значења код којих је видљива семантичка повезаност. У тумачењу дијалектизама чија се семантичка реализација заснива на метафоричким и метонимијским трансформацијама метафору и метонимију смо посматрали и као лексички механизам и као механизам мишљења који се међусобно допуњују.

3. Семантички дијалектизми у пословицама – анализа грађе

3.1. Значења изведена метафоричким преносом

Код неких именица, придева и једног глагола дошло је до семантичке промене услед метафоричког преноса значења. Асоцијативне везе по сличности успостављене су између различитих домена стварности, при чему се структура једног појма (изворни домен) „пресликава“ на структуру другог

појма (циљни домен) (KLIKOVAC 2004: 11–12). Један ентитет налачи другом и из те сличности произилази ново значење лексеме у односу на општепознато, стандарднојезичко.

Лексема *чума*

(а) ‘куга’

(б) ‘женски демон’: *Трампија чуму за вампира. Како чума к’д била по кућу. ‘ружна жена’: Паре у буџак, а чума при ојак.*

Обе дијалекатски маркиране семеме настале су метафоричним преносом – негативно значење тешке болести која доноси смрт пренесено је на женског демона као нечастиву, злу силу и на ружну жену. Метафоричка трансформација КУГА→РУЖНА ЖЕНА упућује на стереотипно поимање ружне жене у врањској говорној заједници.

Лексема *чукаљ*

(а) ‘деформисани, задебљани зглоб, чланак на ножном прсту, обично на палцу’, ‘зглоб, чланак уопште’

(б) ‘пањ’: *Око питому реку цвеће и зеленило, а око дивљу чукаљу и камење.*

Стандарднојезичко значење лексеме *чукаљ* је из антропоцентричног домена пренесено у домен биљака на основу сличности по облику.

Лексема *главња/гламњица*⁵

(а) ‘већи комад дрвета, џепаница која гори на ватри, запаљено дрво’

(б) ‘болест која кукурузни клип и клас пшенице претвори у црну безобличну масу’: *У свако жито има кукољ и у мумуруз гламњица.*

Дијалектизам *гламња, гламњица* на формалном плану јесте фонетска и морфолошка варијанта стандарднојезичке лексеме *главња*. На плану садржаја дијалекатски маркирана семема успостављена је на основу сличности запаљеног дрвета и црне безобличне масе.⁶

Лексема *черга*

(а) ‘цигански шатор’

(б) ‘покривач од конопље’, ‘поњава’: *Колко ти је черга, толко ноге да истрзаи.*

Метафорички пренос са домена ‘шатор’ на домен ‘покривач’, којим је настало дијалекатско значење, заснован је на семи ‘покривање’. Асоција-

⁵ У Речнику МС и Златановићевом речнику забележен је само облик *главња*.

⁶ Осим дијалекатског, лексема *гламња* у пословицама реализује и стандарднојезичко значење: *Ако гламња лис(т) пушти, та и мајка чедо да забрави. Једна гламња ни пред цара не гори. Свети Трифун забива гламњу у земљу, ама понеки пут му угасне. Св. Трифун гламњу у земљу. У чичини и једна гламња гори, а у нас ни две. Сипи му водицу, принеси му гламњицу.*

тивна веза је, дакле, успостављена на основу сличности према функцији датих појмова.⁷

Лексема *мазан*

- (а) ‘који се мази, нежан, умиљат’, ‘својствен таквој особи, нежан, питом, пријатан, угодан, умилан, мио, љубак и сл. (о гласу, погледу, покретима и сл.)’
(б) ‘гладак’: *Мазно на празно. Мазан, ама празан.*

Опште значење лексеме *мазан* ‘који се мази, нежан, умиљат’ из домена психичке особине преноси се у домен физичке карактеристике, где се трансформише у значење ‘гладак’ (глатка површина, спољашност некога/нечега). Пренос по сличности извршен је на основу компоненте финоће.

Лексема *сурунџија/сурунџијски*⁸

- (а) ‘нешто старо, похабано, отрцано’
(б) ‘неваљалац’: *Сурунџијска и ајдучка кућа не биднује.*

Придев *сурунџијски* изведен је од именице тирског порекла *сурунџија* са значењем ‘нешто старо, похабано, отрцано’. Променом неантропоцентричног у антропоцентричан домен, у дијалекатском систему успостављена је семама ‘неваљалац’. Пресликавањем особине старог, похабаног, отрцаног на неваљалца открива се концептуализација неваљале особе у дијалекатској слици света.

Лексема *скапавати*⁹/*скапујем се*¹⁰

- (а) ‘страдати, изгубити живот, умрети, угинути од глади, жеђи, зиме и сл.’
(б) ‘трулим’: *Што је добро посејано, не скапује се. Туђо се не скапује. Омлатена крушка брго се скапује.*

Овде је дошло до „ре-креирања“ (ŠIPKA 2006: 88) валентности глагола *умрети* и *угинути*. Ова два глагола показују валентност према лексемама које означавају људе односно животиње, међутим, у дијалекатском систему дошло је до измене валентности – са домена људи и животиња значење умирања је пренесено на домен биљака.

⁷ У пословици *Циганин под чергу лега, а Циганка по село проси* лексема *черга* може имати значење ‘цигански шатор’ и ‘покривач’.

⁸ Речник МС и Златановићев дијалекатски речник бележе само именицу *сурунџија*.

⁹ Стандардна форма глагола *скапати, скапавати* нема рефлексивну варијанту.

¹⁰ Глаголске дијалекатске лексеме наводе се у облику 1. л. јд. презента с обзиром на то да врањски говор, као и сви говори призренско-тимочког дијалекатског подручја, не познаје инфинитив.

3.2. Значења изведена метонимијским преносом

Метонимијским преносом изведена су територијално маркирана значења неких именица и глагола. Асоцијативне везе по блискости успостављене су између повезаних ентитета унутар једног домена, при чему је дошло до трансформације „архисеме полазног семантичког садржаја која се састоји у измени ранга њеног основног и пратећег елемента; пратећи елемент архисеме из полазног садржаја у циљном постаје основни“ (ГОРТОН-ПРЕМК 1997: 75)

Лексема *снага*

- (а) ‘физичка енергија човека, животиње’, ‘способност живих бића да напрезањем својих мишића покрећу нешто, да раде, делују, способност физичког рада’
- (б) ‘тело’: *Глад једе снагу. Сељак пости, нака му је л’ка снага. У старога глава, у младога снага. Будаласта снага брго малакше. У будалу снага и памет не трајев много. Снагу за старос(т), а годижбину за зиму.*

Семантичка трансформација заснива се на метонимијском односу ЕНТИТЕТ–СВОЈСТВО. По овом моделу извршен је пренос: ФИЗИЧКА ЕНЕРГИЈА→ТЕЛО, тело је замењено једним својим својством, чиме се открива концептуализација људског тела у дијалекатској језичкој слици света – за тело се везује физичка активност и физичка енергија.

Лексема *мрша*

- (а) ‘мршава женска особа, мршавица’, ‘мршав мушкарац, мршавац, мршавко’
- (б) ‘тело’: *Мрша у земљу, а душа пред Бога. Трпи, душо! Робуј, мршо!*

Метонимијски пренос МРШАВОСТ→ТЕЛО показује да се за тело не везује само физичка снага већ и мршавост, физичка огољеност тела. Овакав амбивалентан доживљај тела произилази из различитих околности у којима се тело може наћи – тело у пуној снази способно је за физички рад, док је у неповољним животним околностима лишено физичке снаге и тада се своди на „кост и кожу“. Због тога је у семантичкој структури лексеме *мрша* активирана и компонента негативне оцене тела.

Лексема *везирство/везирл’к*

- (а) ‘достојанство, власт и звање везира’
- (б) ‘уживање’: *Ергенл’к, везирл’к.*

Дијалектизам *везрл’к* маркиран је и на плану форме и на плану садржаја. На плану форме јесте морфолошка варијанта стандарднојезичке лексе-

ме *везирство*, са полугласником у суфиксу.¹¹ На плану садржаја до семантичког померања дошло је успостављањем асоцијативне везе између појма везир и појма уживање. Семантичка реализација турцизма *везирл'к* у пословицама заснива се на статусу који је везир имао у Турској царевини и свим привилегијама који му је тај статус обезбеђивао. Тако је остварен метонимијски пренос: ДОСТОЈАНСТВО, ВЛАСТ, ЗВАЊЕ ВЕЗИРА → УЖИВАЊЕ у оквиру модела ЕНТИТЕТ–СВОЈСТВО.

Лексема *работа*

(а) ‘рад, посао (обично физички), труд’

(б) ‘мушки полни орган, тестиси’: *Не врзуј работу с памучан кон’ц.*

Дијалекатски маркирана семема успостављена је по метонимијском моделу РАДЊА–ВРШИЛАЦ РАДЊЕ, по коме је остварен пренос РАД, ПОСАО → МУШКИ ПОЛНИ ОРГАН, ТЕСТИСИ. Тиме се избегава номинација стандарднојезичком лексемом са опсценом семантиком.

Лексема *забавити (се), забављати/забавим (се), забављам*

(а) ‘задржати, временски ангажовати’, ‘запослити се нечим, ангажовати се око нечега, задржати се негде дуже време’

(б) ‘касним, закасним (се)’: *Добро може да се забави, а неће да се забрави. Забави, али не забрави! И да се забави, ама да се не забрави. Бог забавља, ама не заборавља.*

Наведено дијалекатско значење произашло је из општег по метонимијском моделу УЗРОК–ПОСЛЕДИЦА преносом ЗАДРЖАТИ СЕ–ЗАКАСНИТИ. У том узрочно-последичном односу дијалекатски маркирано значење представља последицу.

Лексема *блажити се*¹²/*блажим, облажим се*

(а) ‘уживати у нечему, наслађивати се’

(б) ‘мрсим, омрсим се’: *На војника, путника и болесника Бог ће опрости (к’д блажи). Ако се облажим берем за јагње, а не за чварку. За чварку нећу да се облажим.*

Семантичка трансформација наведене лексеме у дијалекатској слици света заснована је на асоцијативној вези између мрсне хране и уживања и наслађивања, што говори о томе како носиоци дијалекта перципирају мрсну храну у односу на посну.

Лексема *прилегати, прилећи/прилегам*

(а) ‘лећи на кратко време’, фиг. ‘постати драг, близак’, ‘прихватити се каквог посла, навалити на какав посао’

¹¹ Графијско решење за обележавање полугласника у суфиксу преузето је из збирке пословица.

¹² У Речнику МС забележена је лексема *блажити се* без свршеног парњака *облажити се*.

(б) ‘одговарам, приличим’: *Прилега му како на кочину катанац.*

Семантичку везу између стандарднојезичког и дијалекатског значења глагола *прилећи*, *прилегнути* треба тражити у мотивном глаголу *лећи*. Глагол *лећи* има богату семантичку структуру, о чему сведоче забележена значења у Речнику МС. Једно од наведених значења – ‘уклопити се, углавити се негде’ омогућило је реализацију дијалекатског значења префиксалног глагола *прилегам* – ‘одговарам, приличим’.

Лексема *качити* (*се*)/*качим* (*се*)

(а) ‘стављати нешто тако да виси о нечеми, вешати’, ‘хватати се чврсто за нешто, вешати се’

(б) ‘пењем се/попнем се’: *Галени деца на софру се качив. Жена ће те гази и без паре, ама с паре на главу ће ти се качи. К’д пилики настанев, на квачку се качив. И по облаци да летиш, на небо не можеш да се качиш. Пушти петла у кућу, на полицу сам ће се качи. Слегни, Турчине, од коња, ја да се качим! Кој ти се на главу качи, на браду ће ти моча.*

‘ставим високо’: *Ће ми качи леб на раф (та да не можем да га скинем).*

Асоцијативна веза између немаркиранг и маркираног значења успостављена је на основу компоненте висине, коју и једно и друго значење имплицирају.

3.3. Ширење значења

Ширењем значењског поља елиминише се нека компонента у семантичкој структури лексеме, при чему долази до уопштавања значења.

Лексема *грбина*

(а) в. ‘грбача’ – експрес. ‘леђа (обично када је реч о ношењу терету или другом тешком послу)’

(б) ‘леђа’: *Да не ти је грбина шарена, нека су ти уста медена. Мачка на грбину пада. По туђу грбину дваес пет неје ништо. Писмен преко грбину. По грбину и цар се пије. Моја грбина, твоја сланина. Сече уши, па крпи грбину.*

При семантичкој реализацији лексеме *грбина* у дијалекатском систему елиминисана је експресивна компонента стандарднојезичког значења.

Лексема *работа*

(а) (често презриво) ‘активно делање, делатност, активност обично усмерена против некога, нечега’, ‘рад, посао (обично физички), труд’

(б) ‘посао’: *Накарај мрзешљивого на работу памет да ти даде. Немамо другу работу, па чекамо. Сећа се за работу на ушку па на*

менку. Свака работа има си мајстора. Мала работа, голема срамота. Има рука работу. Знаје Љота што је работа. Замрсија работу како мрзешљива жена косу. Паметан ужива у работу, а будала у седење.

Ширење односно уопштавање значења и у овом дијалектизму засновано је на елиминацији експресивне компоненте и компоненте ‘физички’.

Лексема *тојага, тољага/тојашка*¹³

(а) ‘повећи штап за бијење, поштапање, батина’

(б) ‘штап’: У комишију Ташка поголема тојашка.

У дијалекатској семантичкој реализацији дијалектизма *тојага* искључена је компонента намене.

Лексема *појати/појем*

(а) ‘гласом изводити црквене песме’, ‘певати (о птицама)’, ‘опевавати у стиховима’

(б) ‘певам’: *Гора плаче, а кућа поје. Боље је с мудрога да плачеш, него с лудога да појеш. Куде пијанац поје, туј кућа плаче. У вас да пијемо, а у нас да појемо. Рано пиле рано поје. На чија се кола возиш, његову песму да појеш. К’д петли често појев, брго ће се развиди.*

Из семске структуре дијалектизма *појем* искључена је компонента црквених песама, птица и опевавања у стиху односно врста песама, агенс или начин певања.

Лексема *(о)бањати (се)*

(а) ‘користити се бањским купкама, лечити се у бањи’, ‘купати се у мору’

(б) ‘купам’, ‘окупам’: *Бањаја ли ме је, та да ме укуне. Обањала му слепи мачики.*

У Речнику МС овај глагол је без свршеног парњака *обањати се*. У врањском говору редовно се јавља *бањам (се)* и *обањам (се)* без компоненте бањске купке и купања у мору у семантичкој структури.

Лексема *работати/работим*

(а) – ‘обављати неки посао (обично физички), напорно радити, кулучити’

(б) – ‘радим’: *Мрзешљив малко работи, много тражи. Накарали куче да работа, а оно накарало реп. Работи како була у поље. Да је сал молитва да помага, калуђер не би ни просија ни работија. Кој работи и ћути т’ј ће работу да сврши. Работи у младос(т) да имаиш у старос(т). Што ти се заповеда, работи; што ти се принесе, једи! Питај жену, а па си работи како ти мислиш.*

¹³ У Златановићевом речнику забележени су облици *тојага, тојажина* и *тојаче*.

У семантичкој структури дијалектизма *работим* није наглашена компонента напорног и физичког рада.

Лексема *викати/викам*

- (а) ‘говорити гласно, говорити повишеним гласом; галамити, издирати се, грдити гласно, жалити се гласно, дозивати јаким гласом’
 (б) ‘говорим, кажем’: *Докле си мал, слушај што ти вика даскал. Ја му викам ад’м с’м, а он ме пита колко деца имам. Викам ти, ћерко, сећај се, снајо! Сваки викав оћемо, али к’д се дава, нећемо. Пијаница вика вол воду пије, али вол рани кућу, а пијаница раскућује. Ти рекни суро, он вика вук. Ја му викам стрижено, он косено.*

‘називам се, зовем се’: *Не вика се за џабе Горешњак.*

‘зовем’: *Ако има некуде поарно, викај и мене. Куде те викав иди; куде те маав, бегај. Магаре викав на свадбу воду да носи, а не да коло води. Куде има поарно, викај и мене. У надницу не би га викаја.*

Дијалекатска значења искључују семантичку компоненту гласноће.¹⁴

Лексема *бајати/бајем*¹⁵

- (а) – разг. ‘причати бајословно, у стилу бајке, причати преувеличавајући, причајући нешто занимљиво трудити се придобити нечију наклоност, лепим речима покушавати нешто добити, постићи’
 (б) ‘говорим’: *Кој што си знаје, тој си и баје. Што си знаје, тој си баје.*

Из семантичке структуре дијалектизма *бајем* искључена је компонента ‘бајословно’, ‘преувеличавајући’, ‘занимљиво’, ‘у циљу постизања нечега’, а видљива је и компонента негативне оцене.

Лексема *искочити/искочим*

- (а) ‘скоком изаћи однекле, из чега, скочити ван’, појавити се неочекивано’
 (б) ‘изиђем, појавим се’: *Боље око да ти искочи, него рђав реч. В’шка к’д се наједе, искочи на капу. На газду докле му ћеф дође, на сиром(х)а душа ће искочи. Човек понадвор искочи, па на своју глоту погледа. Човек жвака, па му искочи трошка из уста. Једе како к’д је из апсу искочија. Никој неје из буку искочија.*

Из семске структуре дијалектизма *искочим* искључена је компонента скока и неочекиваности.

¹⁴ У пословицама је за ову лексему потврђено и стандарднојезичко значење: *Ако си добар, ће викаш на зли, ако си лош, ће викаш на добри. Кој види вука, он вика и не вика, а кој га неје видеја, он се одере викајећу.*

¹⁵ Ова лексема није потврђена у Златановићевом речнику. У свакодневној комуникацији Врањанаца, овај глагол може имати значење ‘говорим дуго, без престанка, тако да својим говором оптерећујем саговорника’.

3.4. Суужење значења

Суужење значењског поља остварује се укључувањем нове семантичке компоненте у семантичку структуру лексеме, при чему се дата лексема „семантички детаљизује“ (ТАНАКСОВИЋ 2018: 104), тј. њено значење се конкретизује.

Укључивање нове семантичке компоненте видљиво је у семској структури лексема *трошка* и *струга*.

Лексема *трошка*

(а) – ‘мрва, мрвица, комадић’

(б) – ‘мрвица хлеба’: *Човек жвака, па му искочи трошка из уста.*

У семску структуру дијалектизма укључена је сема ‘хлеб’, чиме је конкретизовано порекло мрвице.

Лексема *струга*

(а) – ‘ограђен простор, тор (за овце)’

(б) – ‘теснац где се музу овце’: *Овце се стрижев на стругу, а сељаци у град.*

Конкретизација дијалектизма *струга* извршена је укључивањем компоненте ‘мужа оваца’, при чему се актуализује намена простора.

3.5. Модификација значења

Променом семантичке компоненте семске структуре лексеме *ваган* и *чума* дошло је до модификације њиховог значења.

Лексема *ваган*

(а) ‘дрвени суд за мерење жита’

(б) ‘дрвена или земљана посуда за воду и др.’: *Тешко је сам и на ваган.*

У семској структури дијалектизма *ваган* промењена је компонента намене.

Лексема *чума*

(а) ‘куга’

(б) ‘колера’: *Пијанство је од чуму положио. Бере како чума деца. Ударала чума, па и грне оставила. Од чуму бега, у чумино село дошја.*

Дијалекатско значење лексеме *чума* остаје у домену болести, промењена је само врста болести.

3.6. Успостављање потпуно новог значења

Мали број дијалектизама у одређеним вањезичким околностима потпуно је променио семску структуру развијајући ново значење без икакве везе са основним како би попунио лексичке празнине у дијалекатском сис-

тему. Ову појаву илустроваћемо са неколико примера забележених у пословицама, поредећи стандарднојезичко (а) и дијалекатско значење (б).

Лексема *пупуњак*

- (а) ‘биљка из породице главочика, жута рада’
(б) ‘птица пупавац’: *Пупуњак мисли гњездо му смрди а оно подрењак. Риба од главу смрди, а пупуњак од реп.*

Лексема *штирак*

- (а) – ‘скроб који се употребљава као крутило за рубље’
(б) – ‘врста корова чија се течност употребљава за лечење шуљева’: *Земља штирка нема, али много зној иска.*

Лексема *лаф*¹⁶

- (а) разг. ‘онај који је способан, спреман да уради нешто што се цени, што је некоме потребно и сл., енергичан, способан, спретан и у друштву омиљен човек; онај који, држећи се, понашајући се, облачећи се и сл. помодно, тежи да остави утисак и изазове допадање’
(б) ‘разговор’: *Од лаф не бива пилаф. Празан лаф ништа не кошта. Триста лава за бађава.*

Лексема *закукати/закукам*

- (а) – ‘почети кукати, зајаукати’
(б) – ‘запушим’: *На свет уста не можеш да закукаш.*

Лексема *оденути, одевати/одевам*

- (а) – ‘обући, опскрбити (некога, нешто) одећом’
(б) – ‘испаштам’: *К’д се атови ритав, магариња одевав.*

Лексема *канити/каним*

- (а) ‘намеравати, смерати, спремати се’
(б) ‘позивам (на свадбу и друге свечаности), најчешће с ракијом’: *Канили магаре на свадбу сас самар. К’д те канив на славу, иди, а на трећи вечер не иди.*¹⁷

Па ипак, код неких дијалектизама није у питању потпуно различито значење у односу на стандарднојезичко. Семантичка реализација неких придева (и прилога) заснована је на начину концептуализације особина у дијалекатској језичкој слици света. Такви су придеви *груб* и *благ*.

Лексема *груб*

- (а) ‘без финоће, нежности, који делује оштро, строго (о лицу и цртама

¹⁶ Лексема *лаф* у стандардном језику и врањском говору разликује се по пореклу – у Речнику МС има квалификацију разг., док је у врањском говору турског порекла.

¹⁷ Лексема *канити се, наканити се* у пословицама реализује стандарднојезичко значење: *Наканила се кума за сито. Кани се како гладан по шетање.*

- лица), прост, неотесан, неуглађен, суров, немилосрдан’
(б) ‘ружан’: *Кому је груба жена, да не иде на гробље, а кому је убава, да не иде на сабор.*

Семантичка трансформација показује да концепт ружне особе у дијалекатској слици света подразумева особу без финоће, нежности, оштру, строгу, просту, неуглађену особу и сл.

Лексема *благ*¹⁸

- (а) ‘који је пријатног укуса (који није преслан, прекисео или љут)’,
‘који има мали проценат неког оштрог, јаког састојак, разблажен, мек’
(б) ‘сладак’: *Лешњак је малечак, ама јатка му је блага. Од кисело благо неће бидне. Колко је мед благ, толко је и горчив. Љута ракија и блага лакрдија.*

У развијању семантичког потенцијала придевске лексеме *благ*, значење ‘пријатан укус’ трансформисано је у значење ‘сладак’, на основу чега можемо закључити да говорници дате говорне заједнице слатко перципирају као нешто што је пријатног укуса.¹⁹

4. Закључак

У овом раду анализирали смо семантичке дијалектизме на корпусу врањских пословица, које је почетком 20. века записао познати Врањанац Хаџи Тодор Димитријевић. Пратили смо њихову семантичку реализацију којом се укључују у дијалекатски систем и механизме семантичке трансформације. Анализа је показала различите семантичке варијације лексема у односу на њихово општепознато, стандарднојезичко значење, које су производ дијалекатске језичке слике света. Семантичке промене настале су следећим механизмима: 1. метафоричким и метонимијским преносом значења, 2. ширењем и сужењем значења, 3. модификацијом значења, 4. успостављањем потпуно новог значења у процесу хомонимије. Номинати добијени у процесу измене значења врше различите функције – референцијалну, тј. функцију именовања појма који у дијалекту није имао име, чиме се попуњавају празнине лексичког дијалекатског система; функцију евалуације, када се у семантичкој структури лексеме појављује компонента оцене; функцију избегавања директне номинације, у случају појмова са опсценом семантиком.²⁰

¹⁸ Наведена лексема није потврђена у Златановичевом речнику.

¹⁹ У пословици *Сваки знаје да једе слатко и благо, ама ако нема, сас сол и леб ће си помине* лексема *благ* има стандарднојезичко значење.

²⁰ До сличних резултата дошла је и Т. Танасковић (2018) анализирајући семантичке

Значајан број дијалекатских значења успостављен је метафоричким и метонимијским преносом. Активирање механизма метафоре и метонимије у семантичкој реализацији лексеме говори о томе да дијалекатска језичка личност често различите појмове, особе, предмете, активности, појаве у природи, дољивава као појмове који налице једни другима или су на различите начине повезани. Успостављене асоцијативне везе међу њима производ су стеченог искуства. Семантички дијалектизми настали метафором и метонимијом остварују најразличите функције: референцијалну (*чукаљ, гламња, черга, снага, мазан, скапујем, забављам, блажим, прилегам*), функцију евалуације (*чума, сурунџијски, мрша, везирл'к*) и функцију избегавања директне номинације (*работа*).

Семантички дијалектизми добијени ширењем (*грбина, работа, тојага, појем, бањам се, работим, викам, бајем, искочим*), сужењем (*трошка, струга*) и модификацијом (*ваган, чума*) значења имају углавном референцијалну, номинативну функцију. Функција евалуације видљива је код лексеме *бајем*. Наведени дијалектизми показују како на плану садржаја лексема унутар дијалекатског система делују различити, чак и супротни, процеси у зависности од комуникацијских потреба и начина концептуализације стварности. Уопштавањем значења избегава се сувишна конкретизација у ситуацијама за које се сматра да није потребно посебно сегментирање. Супротно томе, сужењем значења актуализују се посебне семантичке компоненте (порекло, намена, начин) како би се именовани појам прецизирао, што открива потребу дијалекатске језичке личности за детаљнијим сегментирањем ванјезичке стварности. Како је знатно већи број дијалектизама са значењем успостављеним уопштавањем у односу на оне са суженим и модификованим значењем, можемо закључити да је процес ширења значења најинтензивнији у систему врањског говора.

Успостављање новог значења у процесу хомонимије врши се у циљу попуњавања лексичких празнина (*пупуњак, штирак, лаф, одевам, каним*). Из потребе да се означи појам за који не постоји одговарајућа лексема у постојећем лексичком систему, општепознатој лексеми приписује се ново значење.

Неке лексеме остварују истовремено и стандарднојезичко и дијалекатско значење у зависности од контекста (*гламња, черга, благ, каним*), што говори о томе да унутар дијалекатског система лексема може развити ново значење не потискујући већ постојеће, чиме се повећава број значења лексеме и богати њена семантичка структура. Код оних семантичких дијалектизама код којих је успостављено потпуно ново значење постоји могућност да су два значења паралелно егзистирала, па је ново потиснуло старо.

Семантичким дијалектизмима именовани су разноврсни домени ванјезичке стварности: човек и све оно што је везано за њега (*чума, снага, мрша,*

работа, грбина, лаф, сурунџијски, појем, работим, викам, бајем, каним), животиња (*пупуњак*), биљка (*чукаљ, итирак, скапујем*), предмет (*черга, тојага, струга, ваган, трошка, мазан*), апстрактан појам (*чума, ламња, везирл'к*). Највећи број лексема код којих је дошло до семантичких промена јесу оне које се односе на човека. Такође, забележено је и пресликавање својстава антропоцентричног домена на неантропоцентричан и обрнуто, што указује на антропоцентричност као битно својство концептуализације различитих сегмената ванјезичке стварности од стране дијалекатске језичке личности.

Цитирана литература

- ГОРТОН-ПРЕМК, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1997.
- ЈОВАНОВИЋ, Јелена. *Синтакса и стилистика српских народних пословица*. Београд: Јасен, 2006.
- ЈОВАНОВИЋ, Јелена. „Лексема страха у књижевном и разговорном дискурсу српског језика“. У Biljana Mišić Ilić, Vesna Lopičić (Ur.), *Jezik, književnost, diskurs. Jezička istraživanja, Zbornik radova* (str. 535–549). Niš: Filozofski fakultet, 2015.
- ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ, Јелена. „Хумане поруке (српских) народних пословица“. У Александра Вранеш, Љиљана Марковић (Ur.), *Хуманизам: култура или илузија?* Тематски зборник у две књиге, књ. 2 (стр. 49–67). Београд: Филолошки факултет, 2015.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. „Дијалекатска лексика и речник стандардног језика“. У *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Зборник радова (стр. 277–283). Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ (Нови Сад: Матица српска), 2002.
- ПРЋИЋ, Твртко. „Како се на енглеском каже олдтајмер?: англицизми као српско-енглески лажни парови“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* књ. 55, св. 2 (2012): стр. 203–220.
- РАМИЋ, Никола. *Дијалекатска ријеч*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет (Београд: Филолошко-уметнички факултет), 2019.
- ТАНАСКОВИЋ, Тања. *Територијално раслојена лексика у књижевном делу Драгослава Михаиловића*. Необјављена докторска теза. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2018.
- ШТАСНИ, Гордана и Жарко Бошњаковић. „О лексичким и семантичким дијалектизмима у роману *Кобајаги* Ђоке Филиповића“. У Радмила Жугић (Ur.), *Дијалекат – дијалекатска књижевност*, Зборник радова (84–100). Лесковац: Лесковачки културни центар, 2009.

- FILIPOVIĆ, Rudolf. *Teorija jezika u kontaktu: uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: JAZU, Školska knjiga, 1986.
- GEORGIJEV, Ivan. „Metafore o smrti i umiranju u španskom i srpskom jeziku“. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* књ. 43, св. 2 (2018): стр. 181–194. DOI: 10.19090/gff.2018.2.181-194
- KLIKOVAC, Duška. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek, Knjižara Krug, 2004.
- PRĆIĆ, Tvrko. *Semantika i pragmatika reči*. – 3. elektronsko izd. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2016.
- <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-356-9.pdf> , pristupljeno 6. 2. 2025.
- ŠIPKA, Danko. *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. – 2. izd. Novi Sad: Matica srpska, 2006.

Извор

ДИМИТРИЈЕВИЋ, Хаци Тодор. *Врањске пословице*. I део. Врање: Царство осме-ха (Врање: Зенит), 2006.

Речници

ЗЛАТАНОВИЋ, Момчило. *Речник говора јужне Србије*. Врање: Учитељски фа-култет (Врање: Аурора), 2014.

РЕЧНИК МС. *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.

Dragana V. Stanković

SEMANTIC DIALECTISMS IN THE VRANJE PROVERBS BY HADŽI TODOR DIMITRIJEVIĆ

In this paper, we analyzed semantic dialectisms based on a corpus of proverbs from Vranje, recorded in the early 20th century by the renowned Vranje native *Hadži Todor Dimitrijević*. We examined their semantic realization within the dialectal system and the mechanisms of semantic transformation. The analysis revealed various semantic variations of lexemes in relation to their commonly known, standard language meanings, which result from the dialectal linguistic worldview. The semantic changes occurred through the following mechanisms: 1. *metaphorical and metonymic transfer of meaning in the process of polysemy*, 2. *extension and narrowing of meaning*, 3. *modification of meaning*, 4. *establishing a completely new meaning in the process of homonymy*. The nominations resulting from these meaning changes serve different functions—referential, evaluative, or the function of avoiding direct nomination. The activation of metaphor and metonymy mechanisms in the semantic realization of a lexeme indicates that the dialectal linguistic personality perceives different

concepts, people, objects, activities, and natural phenomena as notions that resemble one another or are connected in various ways. Generalization of meaning avoids unnecessary specification in situations where further segmentation is deemed unnecessary. Conversely, through meaning specification, particular semantic components (such as origin, purpose, or manner) are emphasized to precisely define the named concept, revealing the dialectal linguistic personality's need for more detailed segmentation of extralinguistic reality. When there is a need to denote a concept for which no corresponding lexeme exists within the current lexical system, a commonly known lexeme is assigned a new meaning through the process of homonymy.

Some lexemes simultaneously exhibit both standard language and dialectal meanings depending on the context, indicating that within the dialectal system, a lexeme can develop a new meaning without suppressing the already existing one. Semantic dialectisms are used to name a wide range of extralinguistic concepts, including humans, animals, plants, objects, and abstract notions. The majority of lexemes that have undergone semantic changes refer to humans, highlighting anthropocentrism as a key feature in the conceptualization of different segments of extralinguistic reality by the dialectal linguistic personality.

Keywords: semantic dialectisms, Vranje proverbs, mechanisms of semantic change, dialectal linguistic image of the world.

Јована С. Стевановић¹

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет²

Докторске академске студије филологије

Основна школа „13. октобар” Туприја

СТОЧАРСКА ЛЕКСИКА СЕЛА БУНАР КОД ЈАГОДИНЕ

Предмет рада јесте сточарска лексика села Бунар код Јагодине, чији говор припада косовско-ресавском дијалекту. Истраживање је спроведено марта 2025. године. Материјал је прикупљен у разговору са 15 информатора мушког пола на основу *Упитника за прикупљање сточарске лексике* Института за српски језик САНУ. Рад има следеће циљеве: 1) да прикупљен материјал представи са лексичко-семантичког аспекта; 2) да сачува сточарску лексiku од заборавља и 3) да добијене резултате упоређи са резултатима добијеним у претходним истраживањима. Лексеме су разврстане у седам семантичких поља: 1) *Ovis aries*; 2) *Capra hircus*; 3) *Bos taurus*; 4) *Sus*; 5) *Простор и просторије*; 6) *Радници око стоке*; 7) *Опремена пастура*. Истраживање је показало богатство појединих семантичких поља (*Ovis aries*, *Capra hircus*, *Bos taurus*, *Sus*, *Опремена пастура*), као и сиромаштво појединих семантичких поља (*Простор и просторије*, *Радници око стоке*). Поредећи добијене резултате са резултатима добијеним у претходним истраживањима, долази се до закључка да постоје и сличности и разлике.

Кључне речи: сточарска лексика, Бунар, косовско-ресавски дијалекат, српски језик.

1. Увод

Село Бунар удаљено је око 12 километара од Јагодине. Насељено је углавном Србима. Мештани овог села баве се сточарством и пољопривредом (СТЕВАНОВИЋ 2022: 134). Говор Бунара припада косовско-ресавском дијалекту (Исто: 134), односно „северном поддијалекту косовско-ресавског дијалекта” (ИВИЋ 2009: 95). Овај говор познаје типичне особине косовско-ресавског дијалекта (екавска замена Ћ, сажимање вокала у групама: -ао, -ео,

¹ jovanica.st@gmail.com

² Рад представља наставак наших досадашњих истраживања и делимично се ослања на радове *Сточарска лексика села Секурич код Рековца* (СТЕВАНОВИЋ 2023) и *Сточарска лексика села Доње Штипље код Јагодине* (СТЕВАНОВИЋ 2024).

-уо у корист -о; губљење фонеме х; наставак -иш у компаративу придева; одсуство суплетивне множине на -ад; употреба конструкције *с + акузатив* уместо инструментала и др.) (СТЕВАНОВИЋ 2022: 134).

У лингвистици нема много радова који се баве говором Бунара. О пореклу топонима *Бунар* писала је Ј. Радић у монографији *Топонимија Белице*. Радић пише следеће: „Ово село својим именом свакако упућује на значај пијаћих вода за формирање насеобине, али турским пореклом свога имена (тур. *binar* 'извор, зденац) и на посебан положај некадашњег насеља” (РАДИЋ 2003: 51). Поред овог назива, срећу се и називи *Бунари*, *Бунаре*. Радић истиче да се *Бунаре* појављује као именица средњег рода у једнини, па наставак -е није остатак старог падежног наставка за номинатив множине именица мушког рода (Исто: 51).

Ми смо писали о именицама типа *nomina loci* у говору Бунара. Бавећи се овим проблемом са творбено-семантичког аспекта, дошли смо до закључка да „говор Бунара познаје све суфиксе као и стандардни српски језик” (СТЕВАНОВИЋ 2022: 140). Најпродуктивнији суфикс у говору Бунара који служи за грађење творбено-семантичке категорије *nomina loci* је -иште. Поред овог суфикса, продуктивни су и суфикси -ар/-јар, -ак/-јак, -ик, док су остали суфикси непродуктивни. Истраживање је показало да се говор Бунара разликује од стандарднојезичког идиома. Уочени су деривати који нису регистровани у речницима српског језика, има и значењских разлика између дијалекатских и стандарднојезичких примера. Дијалекатски и стандарднојезички примери се и акценатски не подударaju (Исто: 140).

Предмет овог рада јесте сточарска лексика села Бунар. Сточарска лексика била је предмет проучавања бројних лингвиста. А. Трифуновић писао је о етимологији изабраних речи из пастирске терминологије карпатско-балканског ареала (TRIFUNOVIĆ 2021). Ж. Бошњаковић истраживао је пастирску терминологију Срема (БОШЊАКОВИЋ 1985). Са подручја призренско-тимочког дијалекта значајна је колективна монографија *Пастирска лексика југоисточне Србије* (БОГДАНОВИЋ и др. 2020) и зборник *Пастирска лексика призренско-тимочких говора* (2024), као и бројни радови.³ Од великог је значаја и *Пастирски речник југоисточне Србије* (БОГДАНОВИЋ 2019). Ј. Бојовић Јоксимовић даје преглед сточарске лексике у ширем контексту. Наиме, Бојовић Јоксимовић поред призренско-тимочке дијалекатске области обухвата и шумадијско-војвођански дијалекат и косовско-ресавски дијалекат (БОЈОВИЋ ЈОКСИМОВИЋ 2024).

С. Ракић Милојковић бавила се сточарском лексиком Кривог Вира и Јабланице у монографији *Пастирска терминологија Кривовирског Тимока*. Оба пункта, према речима Ракић Милојковић, „налазе се на обронцима јужног Кучаја, негде на половини магистралног пута који води од Параћина за Зајечар” (РАКИЋ МИЛОЈКОВИЋ 1993: 12). Говор ових пунктова је на гра-

³ Библиографију радова даје С. Савић (САВИЋ 2024).

ници између косовско-ресавског и призренско-тимочког дијалекта (Исто: 12). Лексеме су представљене са лексичко-семантичког аспекта.

Г. Јашовић бавио се сточарском лексиком Пећког Подгора у монографији *Пастирска терминологија Пећког Подгора* (ЈАШОВИЋ 1997). Говор Пећког Подгора је „севернометохијски варијетет косовско-ресавског дијалекта, са својим посебним језичким окружењем (близина зетско-јужносанџачког дијалекта, утицај турског и албанског језика)” (ЈАШОВИЋ, СТЕФАНОВИЋ 2024: 276).

Ми смо се бавили сточарском лексиком села Секурич код Рековца са творбено-семантичког аспекта. Бавећи се овим проблемом, дошли смо до закључка да су у косовско-ресавском дијалекту (чији је представник Секурич) поједини суфикси продуктивнији него у стандардном српском језику. Забележени су и деривати који нису регистровани у речницима српског језика. Уочене су и значењске разлике између дијалекатских и стандарднојезичких примера (СТЕВАНОВИЋ 2023: 86).

Бавили смо се и сточарском лексиком села Доње Штипље код Јагодине са лексичко-семантичког аспекта. Лексеме су разврстане у пет семантичких поља: 1) *Ovis aries*; 2) *Capra hircus*; 3) *Bos taurus*; 4) *Equus caballus* и 5) *Equus asinus*. Наше истраживање показало је богатство појединих семантичких поља (*Ovis aries*, *Bos taurus*, *Equus caballus*). Са друге стране, истраживање је показало и сиромаштво појединих семантичких поља (*Capra hircus*, *Equus asinus*) (СТЕВАНОВИЋ 2024: 11, 21).

2. Методологија рада

Материјал је прикупљен у разговору са 15 информатора мушког пола на основу *Упитника за прикупљање сточарске лексике* Института за српски језик САНУ.⁴ Реч је о упитнику који садржи 737 питања. Треба истаћи да на поједина питања нисмо добили одговоре. Поједине лексеме су забележене ван *Упитника*.

Због ограниченог простора, у обзир је узета следећа лексика: узраст животиња, оплодња и млађење, именовање животиња по телесним и другим одликама, простор и просторије, радници око стоке, опрема пастира (капе, одећа, обућа, торбе, посуђе и посуде, штап). У обзир су узете само животиње које узгајају наши информатори.

Истраживање је спроведено марта 2025. године. На терену смо боравили пет дана.

Рад има следеће циљеве: 1) да прикупљен материјал представи са лексичко-семантичког аспекта, 2) да сачува сточарску лексику од заборавља и 3) да добијене резултате упореди са резултатима добијеним у претходним истраживањима.

⁴ У даљем тексту *Упитник*.

3. Лексичко-семантичка анализа

Лексеме су разврстане у седам семантичких поља: 1) *Ovis aries*; 2) *Capra hircus*; 3) *Bos taurus*; 4) *Sus*; 5) *Простор и просторије*; 6) *Радници око стоке*; 7) *Опрема пастира*.

3.1. *Ovis aries*

3.1.1. *Узраст*

Младунче до шест месеци узраста назива се *ја̀гње*.⁵ Лексемама *копи́ле* и *копи́лче* именује се младунче у првој мајчиној години. Закаснило младунче је *су̀га̀ре*.

Близאַнче је једно од двоје младунчади исте мајке.

Бравче на прелазу из прве у другу годину именује се лексемама: *двисאַк*,⁶ *двѝска*, *двизѝца*, *двѝско*.

Овца у трећој години је: *ста̀ра*, *застарѐла*, *ма̀тора*. У говору Бунара често се користе и синтагме: *ста̀ра овца*, *застарѐла овца*, *ма̀тора овца*.

Врло стара овца је: *дртѝља*, *дртѝна*.

Ован у трећој години именује се лексемама *маторѝна*, *маторѝња*, као и синтагмом *ма̀тор ован*.

Бравче старије од три године именује се, такође, лексемама *маторѝна* и *маторѝња*.

3.1.2. *Оплодња и млађење*

Ован са једним тестисом именује се синтагмом *ја̀лов ован*. Истом синтагмом именује се и ујаловен ован.

Кастриран ован је *реза̀к*. Од једног информатора забележена је и лексема *реза̀ч*.

Општи назив за овцу која носи плод гласи: *ја̀гњени́ца*, *сја̀гњата*. Овца која носи плод именује се и синтагмом *сја̀гњата овца*.

Са друге стране, овца која се млади је, такође, *ја̀гњени́ца*.

Копи́лица је овца која се омладила у првој години. Овца која се омладила у првој години именује се и лексемама *копи́љача* и *копи́ља*.

Лексема *првоја̀гњени́ца* се односи на овцу која се први пут ојагњи. *Другоја̀гњени́ца* се односи на овцу која се други пут ојагњи, док се *трећеја̀гњени́ца* односи на овцу која се трећи пут ојагњи.

Синтагма *ја̀лова овца* се односи на овцу која остане неоплођена. Овца која се никад не јагњи је *шти́рица*. На овцу која се никад не јагњи односи се и синтагма *шти́ра овца*.

Дојѝља је овца која доји своје јагње, док је *подојѝца* овца која доји туђе јагње.

⁵ Примери су акцентовани онако како су их информатори изговарали.

⁶ Овде се мисли на лексему *двизак*. Забележена је фонетски модификована лексема.

Према броју млађења овца може бити: *првојагњила*, *другојагњила*, *трећејагњила*, *вишејагњила*. Често се користе и синтагме.

3.1.3. Именовање брава по телесним одликама

Овца са роговима је: *рогљла*, *рогљша*. Често се овца са роговима именује и синтагмом *рогљта овца*.

Лексемом *рогоња* именује се ован са снажним роговима, док се лексемом *шутљк* именује ован без рогова. Ован без рогова именује се и синтагмама *шљтав ован* и *шљт ован*.

Клљпава овца је овца са обореним ушима. Овца са обореним ушима именује се и синтагмом *клљпава овца*. Од појединих информатора забележена је и само лексема *клљпава*.

Овца са кратким ушима именује се лексемама *чљла* и *чуљављца*, као и синтагмом *чљлава овца*.

Синтагмом *репљта овца* и лексемом *репљта* именује се овца дуга репа.

Кљсљвка је овца с кратким репом. Поред ове лексеме, у говору Бунара користи се и лексема *кљсављца*, као и синтагме *кљса овца* и *кљсава овца*.

Рундљвка је овца с кратком густом и гргуравом вуном, док је *голошијљнка* овца без вуне на врату.

Овца са великим и дугим сисама именује се лексемама *млекљла* и *музљра*, док се овца са кратким сисама именује лексемом *штрпљвка*.

Лексемама *риљљша* и *мркљша* именује се овца рије вуне, док се лексемама *белљца* и *бљлка* именује овца беле вуне. Овца црне вуне је *калљша*, *гарављца*, *гљра*, *гарљва овца*. *Сивљла* је овца сиве вуне.

Крупна овца именује се синтагмом *голљма овца*, а ситна овца именује се синтагмом *закржлљла овца*⁷.

3.2. *Capra hircus*

3.2.1. Узраст

Одрасла женка је *кљза*, док је одрастао мужјак *јљрац*.

Младунче козе назива се *јљре*.

Коза у првој години је *годишњљк*, док је коза у другој години *двизљца* и *двизљрка*.

Јарац у трећој години је *трећљк*, док је јарац у четвртој години *четвртљк*. Лексемама *маторљна*, *маторљња* и *стљрац* именује се јарац после четврте године. Јарац после четврте године именује се и синтагмом *мљтор јљрац*.

3.2.2. Оплодња и млађење

Коза која се први пут окузи је *првојљрка* и *првојарљца*. У говору Бунара забележене су и лексеме *другојарљца* и *вишејарљца* које означавају козу која

⁷ Забележено ван Упитника.

се други пут окози, односно козу која се више пута козила.⁸

Близнакѝња је коза која окози двоје, док је *троја̀рка* коза која је омладила троје.

Јаловѝца је коза која је остала неоплођена. Коза која је остала неоплођена именује се и синтагмом *ја̀лова кѝза*. Истом лексемом и истом синтагмом именује се и коза без способности за оплодњу.

Кастрирани мужјак козе је *ја̀лов ја̀рац* и *јаловѝк*, док је мужјак са крипторхијом *мудѝк*.

3.2.3. Именовање коза по телесним одликама

Коза са великим сисама је *музѝља*, док је коза са кратким, малим сисама *чипѝвка* и *чи́па*.

Шута̀вка је коза без рогова. Коза без рогова именује се и синтагмом *ишѝта кѝза*. *Роѝља* је коза са роговима.

Коза беле боје именује се синтагмом *бе́ла кѝза*, док се коза црне боје именује синтагмом *цр́на кѝза*.

Брадѝта кѝза је коза са брадом.

3.3. *Bos taurus*

3.3.1. Узраст

Мужјак старости до три године је: *ју̀нац*, *би́к*, *би́кче*. Лексемом *би́кче* именује се и мали бик.

Женка до првог млађења је *ју̀ниѝца*, док је женка после стадијума јунице *кра̀ва*.

Младунче бика и краве је *те́ле*.

Младунче до прве године је *ју̀не*, док је младунче које је дошло на свет пре времена млађења *копи́ле* и *копи́лче*.

Једно од двоје младунчади исте мајке и истог млађења је *близа̀нче*.

Одрастао мужјак је: *во*, *во́л*.

Лексемама *дрѝйна*, *маторѝна*, *маторѝња* именује се престар во. Престар во именује се и синтагмом *ма̀тор во*.

3.3.2. Оплодња и млађење

Мужјак који служи за оплодњу је *би́к*, док је кастрирани мужјак *јаловѝк* и *ја̀лов би́к*. Од једног информатора забележена је и синтагма *уја̀лѝвен би́к*. У говору Бунара чује се и синтагма *уја̀лѝвѝен би́к*.

Синтагмама *сте́лна кра̀ва* и *сте́она кра̀ва* именује се крава која носи плод. Истим синтагмама именује се и крава која је оплођена.

Крава које се први пут млади је *првоте́лка* и *првотели́ца*, док је крава која се други пут млади *друготе́лка* и *друготели́ца*. *Трећете́лка* и

⁸ Забележено ван Упитника.

трећетелѝца је крава која се трећи пут млади.⁹ Лексемом *петотелѝца* именује се крава која се пети пут млади.¹⁰ *Вишетелѝца* је крава која се више пута млади.¹¹ Од једног информатора забележена је и лексема *вишетѣлка*.¹²

Неоплођена крава је *јаловѝца* и *јѣлова крѣва*. Крава без способности за оплодњу је, такође, *јаловѝца* и *јѣлова крѣва*.

Дојак је младунче које сиса своју мајку, док је *подојак* младунче које сиса туђу мајку.

3.3.3. Именовање говеда по телесним и другим одликама

Крава која се музе је *музѣра* и *мѣзна крѣва*. Лексемом *музѣра* именује се и крава која даје доста млека. Синтагмом *мѣзна крѣва* именује се и крава која се добро и лако музе. Крава која има мало млека је *чѝпава крѣва*.

Неухрањено говече именује се лексемама *мрѝйна* и *мрѝѣвче*. Синтагмама *тѣвљено говѣче* и *дебѣло говѣче* именује се говече храњено ради продаје.

Шѣпаво говѣче је говече које има криве ноге. У говору Бунара забележена је и лексема *шепѣвче*.

Бик са роговима је *роѣгоња*, док је крава са роговима *роѣуља*. Лексемом *шутѣк* и синтагмом *шѣт бѝк* именује се бик без рогова. Крава без рогова је *шѣта крѣва*.

3.4. *Sus*

3.4.1. *Узраст*

Одрастао мужјак је *вѣпар*, док је одрасла женка *свиња* и *крмѣча*. Младунче свиње је *прѣсе*.

Женка до шест месеци старости је *назимѝца*.

Свињче тежине од 30 до 40 килограма је *назѝме*, а свињче тежине од 60 до 80 килограма је *свадѣр*. Крме тежине око 100 килограма је *стотињаѣк* и *стокилаш*.

Презѝмац је крме остављено да презими.

3.4.2. *Оплодња и млађење*

Кастрирани мужјак је *штрѣјен вѣпар* и *уштрѣјен вѣпар*, док је мужјак са једним тестисом *мудѣк* и *резѣк*.

Синтагмом *спрѣсна свиња* именује се свиња која носи плод, док се лексемом *прасѣља* именује свиња која се чува за расплод.

Када женка носи плод дуже од уобичајеног времена каже се да је *пренѣла*.

⁹ Забележено ван *Упитника*.

¹⁰ Забележено ван *Упитника*.

¹¹ Забележено ван *Упитника*.

¹² Забележено ван *Упитника*.

Синтагмама *штрѡјена свиња* и *уштрѡјена свиња* именује се кастрирана женка.

Првопраскѡиња је свиња која се први пут праси, док је *другопраскѡиња* свиња која се други пут праси. У говору Бунара забележена је и лексема *трећепраскѡиња*, којом се именује свиња која се трећи пут праси.¹³ Лексемом *вишепраскѡиња* именује се свиња која се више пута прасила.¹⁴

Глаголским лексемама *исквариѡла се*, *изјаловѡла се*, *побаѡѡла* именује се свиња код које се исквари плод.

Прасе које још сиса је *доѡак*.

3.4.3. Именовање свиња по телесним и другим одликама

Кастрирана свиња која се тови је: *товљениѡка*, *товљениѡца*, *рањениѡца*. Истим лексемама именује се и свиња утовљена за посек. *Товљениѡк* је кастрирани вепар који се тови.¹⁵

Синтагмама *закрѡѡло прѡсе* и *запунавѡло прѡсе* именује се прасе заостало у развоју.

Месѡр је прасе са више мяса него масти. Синтагмом *масно прѡсе* именује се прасе са више масти него мяса.¹⁶

Кокошѡр је прасе које једе кокошке или кокошѡји измет.

Синтагмом *тодљено прѡсе* именује се крме које се добро храни, а лексемом *кеѡа*¹⁷ именује се крме које се слабо храни и слабо напредује.

3.5. Простор и просторије

Лексемама *поѡта*, *тоѡр* и *шѡла*¹⁸ именује се стаја за чување оваца и коза. Лексемом *тоѡр* именује се и ограђени простор испред стаје у којем овце бораве преко дана. Са друге стране, лексемом *поѡта* именује се и сточарско станиште изван насеља.

Коѡѡба је зграда у оквиру појате за боравак пастира. Лексемом *коѡѡба* именује се и зграда или просторија на бачији за боравак пастира.

Део у колиби за смештај млека и сира је: *млекѡр*, *млекѡрник*, *ладниѡк*.

Бачѡја је привремено овчарско станиште на пашњаку током лета, док је *веѡѡк* примитивно склониште на пашњаку за склањање стада од невремена или жеге. Лексемом *веѡѡк* именује се и зграда од слабог материјала за склањање стада за време кише или летњих врућина. Зграда од слабог

¹³ Забележено ван *Упитника*.

¹⁴ Забележено ван *Упитника*.

¹⁵ Забележено ван *Упитника*.

¹⁶ Забележено ван *Упитника*.

¹⁷ Овде се мисли на лексему *геѡа*. Забележена је фонетски модификована лексема.

¹⁸ У говору Бунара овом лексемом се чешће именује стаја за чување крава.

материјала за склањање стада за време кише или летњих врућина именује се и лексемом *кошѧра*.

Лексемама *пѧишњак* и *ливѧда* именује се место на којем пасу овце.¹⁹ *Појѧло* је место на којем овце пију воду.²⁰ Место на којем се овце, у обору, хране је *рѧнилиште*.²¹

3.6. Радници око стоке

Онај ко се бави негом оваца именује се лексемама *чобѧнин* и *пастѧр*. Чувар оваца је *овчѧр*, док је чувар крава *кравѧр* и *говедѧр*.²² Лексемом *козѧр* именује се онај који чува козе, а лексемом *свињѧр* онај који чува свиње.²³

У говору Бунара не постоји посебан назив за главног пастира и за помоћника главног пастира.

Лексемама *бачијѧр* и *млекѧр* именује се радник који живи на бачији и прерађује млеко. Истим лексемама именује се и радник који на бачији прави качкаваљ.

3.7. Опрема пастира

3.7.1. Капе

Капа од овчије коже именује се лексемама *шѧубара* и *тупѧча*. Лексемом *шеишѧр* именује се капа коју пастири носе лети.²⁴

3.7.2. Одећа

Прслук од коже је *кѧжух*. Истом лексемом именује се и горњи део одеће од коже, са рукавима.

Умрљани и олињали кожух именован је лексемом *масленѧк*. У говору Бунара не постоји посебан назив за сукнену кабаницу без рукава.

Лексема *вашкоберник*, такође, не постоји у говору Бунара.

3.7.3. Обућа

Обућа пастира именује се лексемама *опѧнци* и *чѧзме*. Вунена навлака на ноге је *чарѧпа*. Краће чарапе које се, за хладних дана, носе преко постојећих чарапа именују се лексемом *наглѧвци*.

Обновљено стопало на подераним чарапама је *наглавак*. Комад сукна стављен у опанак да штити стопало од хладноће и ходање чини удобнијим је *обѧјак*.

¹⁹ У говору Бунара истим лексемама именује се и место на којем пасу краве.

²⁰ У говору Бунара истом лексемом именује се и место на којем пију воду и остале животиње.

²¹ У говору Бунара истом лексемом именује се и место на којем се хране и остале животиње у обору.

²² Забележено ван *Упитника*.

²³ Забележено ван *Упитника*.

²⁴ Забележено ван *Упитника*.

Залога је комад коже којим је подеран опанак окрпљен.

3.7.4. Торбе

Торба у којој се носи зоб је *зџбница*.

Лексемом *бисџи* именује се торба која се носи о рамену. Истом лексемом именује се и торба у којој пастир носи храну.

Струњеница је торба од платна тканог од козине.

3.7.5. Посуђе и посуде

Суд у којем пастир носи воду именује се лексемама *џтура* и *буклија*.

Ведрџа је суд облика овалног бурета у којем пастир доноси воде на бачију.

Дрвени суд у којем се носи сир на дневни оброк је *вагџн*.

Лексемама *џџбар* и *џабриџа* именује се дрвени суд у којем се чува сир.

Земљани суд у којем се пече хлеб је *џрепџа*. Лимени поклопац за џрепуљу је *сџ*.

Комад платна којим се прекрива или умотава хлеб је *нешџр*. Лексемом *отирџ* именује се комад крпе којом се брише џрепуља.

3.7.6. Штап

У говору Бунара познате су следеће врсте штапова: *кривџк*, *куџџа*, *тоџџа*, *мџџа*, *тоџџа*, *бџџа*.

Кривџк је пастирски штап са куком на врху.²⁵

Штап који служи за извлачење сена из пласта је *куџџа*.

Лексемама *тоџџа* и *мџџа* именује се пастирски штап уопште.

Штап који служи за терање крава и волова је *тоџџа*.

Бџџа је штап за који је привезан бџ.²⁶

4. Резултати истраживања и дискусија

Најбогатије семантичко поље јесте *Ovis aries*. Наиме, ово семантичко поље обухвата велики број примера. Поредиши спроведено истраживање са претходним истраживањима, можемо доћи до закључка да постоје и сличности и разлике између говора Бунара и осталих говора који припадају косовско-ресавском дијалекту.

На терену смо забележили лексеме типа: *двисџк*, *двисџа*, *двисџица*, *двисџско*, *маторџна*, *маторџња*, *резџк*, *резџа*, *копиџица*, *копиџџа*, *копиџџа*, *јагњениџа*, *првојагњениџа*, *другојагњениџа*, *трећејагњениџа*, *штириџа*, *доџџа*, *подоџица*, *првојагњџа*, *другојагњџа*, *трећејагњџа*, *вишејагњџа*

²⁵ Дефиниција је преузета из *Пастирског речника југоисточне Србије*. Уп. БОГДАНОВИЋ 2019: 682.

²⁶ Дефиниција је преузета из *Пастирског речника југоисточне Србије*. Уп. БОГДАНОВИЋ 2019: 652.

и сл. Забележене су и синтагме типа: *ста̀ра о̀вца, застарѐла о̀вца, ма̀тора о̀вца* и сл.

У говору Доњег Штипља забележене су лексеме *дојѝља, подојѝца*, као и лексема *дојѝца* која није забележена у говору Бунара. Поред ових лексема, у говору Доњег Штипља забележена је и лексема *немиру̀ша*, која се односи на овцу која мрда док сиса јагње (СТЕВАНОВИЋ 2024: 11). Ове лексеме нема у говору Бунара. Лексема *штѝрица* забележена је и у говору Доњег Штипља (Исто: 11) и у говору Секурича (СТЕВАНОВИЋ 2023: 78). Међутим, у осталим говорима забележене су неке лексеме којих нема у говору Бунара: *штѝрка* (Исто: 78; СТЕВАНОВИЋ 2024: 11), *јало̀вка* (Исто: 11).

Са друге стране, у говору Секурича забележене су лексеме: *првојагњѝла, другојагњѝла, вишејагњѝла* (СТЕВАНОВИЋ 2023: 79). Лексема *трећејагњѝла* није забележена у говору Секурича. Све лексеме забележене су у говору Доњег Штипља (СТЕВАНОВИЋ 2024: 12). Лексеме *маторѝна, маторѝња* нису забележене у осталим говорима јагодинског краја.

У говору Кривовирског Тимока забележене су сложене лексеме и конструкције типа: *о̀ван првома̀торац, о̀ван другома̀торац, о̀ва̀н на пр̀ву маторѝњу, о̀ва̀н на др̀угу маторѝњу, на пр̀во ја̀гње* (РАКИЋ МИЛОЈКОВИЋ 1993: 24). Ових конструкција и сложених лексема нема у говорима јагодинског краја.

Фонетски модификована лексема *двиса̀к* забележена је само у говору Бунара. У говору Доњег Штипља забележене су лексеме: *ху̀рхѝвче, ху̀рхѝвак, митро̀вче, митро̀вак, нико̀лче, нико̀лак* (СТЕВАНОВИЋ 2024: 18). Лексеме *митро̀вче, митро̀вак, нико̀лче* и *нико̀лак* забележене су и у говору Секурича (СТЕВАНОВИЋ 2023: 81). Ових лексема нема у говору Бунара.

Лексема *реза̀к* забележена је у говору Кривовирског Тимока (РАКИЋ МИЛОЈКОВИЋ 1993: 24) и у говору Доњег Штипља (СТЕВАНОВИЋ 2024: 19). Са друге стране, лексема *реза̀ч* забележена је само у говору Бунара.

У осталим говорима јагодинског краја нису забележене лексеме: *првојагњѝниѝца, другојагњѝниѝца, трећејагњѝниѝца*. Лексема *првојагњѝца* забележена је у говору Доњег Штипља (Исто: 12).

Лексеме *копиља̀ра* и *копиља̀ча* забележене су и у говору Доњег Штипља (Исто: 12). Са друге стране, лексема *копиљѝца* забележена је само у говору Бунара.

Синтагме *ста̀ра о̀вца, застарѐла о̀вца* и *ма̀тора о̀вца* забележене су и у говору Бунара и у говору Доњег Штипља (Исто: 12).

Лексика која се тиче именовања бртва по телесним одликама је општепозната.

Семантичко поље *Capra hircus* је, такође, богато. На терену смо забележили лексеме типа: *годишња̀к, дѝвиѝца, дѝвиѝарка, трећа̀к, четврта̀к, маторѝна, маторѝња, ста̀рац, првоја̀рка, првоја̀риѝца, другоја̀риѝца,*

вишејарѝца, близнакѝња, тројарка, јаловаѝк, мудѝк и сл. Забележене су и синтагме: *мѝтор јѝрац, јѝлова кѝза, јѝлов јѝрац* и сл.

У говору Кривовирског Тимока забележене су сложене лексеме и конструкције типа: *у трећој години, у четвртој години, јѝрац првомѝторац, јѝрац другомѝторац, јѝрац на прву маторѝњу, јѝрац на другу маторѝњу* (РАКИЋ МИЛОЈКОВИЋ 1993: 27). Ових примера нема у говорима јагодинског краја.

Лексеме *трећѝк, четвртѝк* и *стѝрац* забележене су и у говору Доњег Штипља (СТЕВАНОВИЋ 2024: 14) и у говору Секурича (СТЕВАНОВИЋ 2023: 80). Са друге стране, лексема *годишѝѝк* забележена је само у говору Бунара.

У говору Доњег Штипља забележене су лексеме *мудѝк* и *мудѝц* (СТЕВАНОВИЋ 2024: 14), док је у говору Бунара забележена само лексема *мудѝк*. Лексема *јаловаѝк* забележена је и у осталим говорима јагодинског краја (СТЕВАНОВИЋ 2023: 77; СТЕВАНОВИЋ 2024: 14).

Лексеме *првојарка* и *првојарѝца* забележене су и у говору Доњег Штипља (Исто: 14). У говору Секурича забележене су лексеме *првојарка* и *другојарка* (СТЕВАНОВИЋ 2023: 79), док је у говору Бунара забележена лексема *другојарѝца*. У говору Бунара и у говору Доњег Штипља забележена је лексема *тројарка* (СТЕВАНОВИЋ 2024: 14). Лексема *близѝѝца* забележена је само у говору Доњег Штипља (Исто: 14), док је лексема *близнакѝња* забележена само у говору Бунара. У осталим говорима није забележена лексема *вишејарѝца*.

Синтагме *јѝлов јѝрац* и *јѝлова кѝза* забележене су у говору Кривовирског Тимока (РАКИЋ МИЛОЈКОВИЋ 1993: 27). У говору Доњег Штипља забележена је синтагма *мѝтора кѝза* (СТЕВАНОВИЋ 2024: 14). Синтагма *мѝтор јѝрац* забележена је само у говору Бунара.

Лексика која се тиче именовања коза по телесним одликама је углавном општепозната.

Поред семантичког поља *Ovis aries*, и семантичко поље *Bos taurus* је богато. На терену смо забележили лексеме типа: *јаловаѝк, првотѝлка, првотѝѝца, друготѝлка, друготѝѝца, трећетѝлка, трећетѝѝца, петотѝѝца, вишетѝѝца, вишетѝѝлка, јаловѝѝца, дојѝк, подојѝк* и сл. Забележене су и синтагме типа: *јѝлов бѝк, ујѝловѝен бѝк, ујѝловѝѝен бѝк, стѝлна крѝва, стѝона крѝва, јѝлова крѝва* и сл.

У говору Доњег Штипља забележене су лексеме: *првотѝлка, првотѝѝца, првотѝлкиѝња, друготѝлка, друготѝѝца, друготѝлкиѝња, трећетѝлка, трећетѝлкиѝња, трећетѝѝца, вишетѝѝлкиѝња* (Исто: 15). Лексеме *првотѝлкиѝња, друготѝлкиѝња* и *друготѝѝлка* забележене су у говору Секурича (СТЕВАНОВИЋ 2023: 79). У говору Бунара забележене су лексеме којих нема у осталим говорима јагодинског краја: *петотѝѝца, вишетѝѝѝца, вишетѝѝлка*. Лексеме *првотѝлкиѝња* и *друготѝѝлкиѝња* забележене су и у говору Кривовирског Тимо-

ка (РАКИЋ МИЛОЈКОВИЋ 1993: 21). Лексеме *првотѣлкиња*, *друготѣлкиња*, *трећетѣлкиња* и *вишетѣлкиња* не познаје говор Бунара.

Синтагма *ујалѡвен бѣк* забележена је само у говору Бунара. У говору Доњег Штипља забележена је лексема *стѣлна* (СТЕВАНОВИЋ 2024: 15), док је у говору Секурича забележена лексема *стѣона* (СТЕВАНОВИЋ 2023: 77). Синтагма *стѣлна крѡва* забележена је у говору Кривовирског Тимока (РАКИЋ МИЛОЈКОВИЋ 1993: 21).

Остала лексика која се тиче узраста, оплодње и млађења је забележена и у другим говорима јагодинског краја. Лексика која се тиче именовања говеда по телесним и другим одликама је општепозната.

Поред поменутих семантичких поља, и семантичко поље *Sus* је богато. На терену смо забележили лексеме типа: *назимѣца*, *назѣме*, *свадбѡр*, *стотињаѡк*, *стокилаѣи*, *презѣмац*, *првопраскѣња*, *другопраскѣња*, *трећепраскѣња*, *вишепраскѣња*, *месѡр*, *кокошѡр*, *кѣца*, *пренѣла*, *искварѣла се*, *изјаловѣла се*, *побаѣила* и сл. Забележене су и синтагме типа: *иштрѡјен вѣпар*, *иштрѡјен вѣпар*, *спрѡсна свѣња*, *иштрѡјена свѣња*, *иштрѡјена свѣња*, *закржљѡло прѡсе*, *запунавѣло прѡсе*, *мѡсно прѡсе*, *тѡвљено прѡсе*.

Поједине глаголске лексеме *пренѣла*, *искварѣла се*, *изјаловѣла се* и *побаѣила* забележене су само у говору Бунара.

У говору Кривовирског Тимока забележене су лексеме: *назѣме*, *назимѣца*, *назѣмац* (Исто: 28–29). Лексема *презѣмац* није забележена у говору Кривовирског Тимока. У говору Секурича забележена је само лексема *назимѣца* (СТЕВАНОВИЋ 2023: 81). Поједине лексеме забележене су само у говору Бунара: *свадбѡр*, *стотињаѡк*, *стокилаѣи*, *презѣмац*.

Лексема *прѡвескиња* и конструкција *на дрѡго прѡшење* забележене су у говору Кривовирског Тимока (РАКИЋ МИЛОЈКОВИЋ 1993: 28). Говор Бунара не познаје ову лексему и ову конструкцију. У говору Секурича забележене су лексеме *првопраскѣња* и *другопраскѣња* (СТЕВАНОВИЋ 2023: 79). Лексеме *трећепраскѣња* и *вишепраскѣња* забележене су само у говору Бунара.

У говору Кривовирског Тимока забележена је лексема *кокошѡра* (РАКИЋ МИЛОЈКОВИЋ 1993: 29), док је у говору Бунара забележена лексема *кокошѡр*. Лексема *месѡр* забележена је само у говору Бунара. Са друге стране, у говору Кривовирског Тимока забележена је лексема *гѣца* (Исто: 29), док је у говору Секурича забележена лексема *кѣца* (СТЕВАНОВИЋ 2023: 83).

Лексема *спрѡсна* забележена је у говору Секурича (Исто: 77). У говору Кривовирског Тимока забележена је синтагма *спрѡсна крмѡча*. Синтагма *иштрѡјен вѣпар* забележена је у говору Кривовирског Тимока. У говору Кривовирског Тимока забележена је и синтагма *јѡлова свѣња* (РАКИЋ МИЛОЈКОВИЋ 1993: 28). Ова синтагма није забележена у говору Бунара.

Синтагме *мѡсно прѡсе* и *тѡвљено прѡсе* забележене су само у говору Бунара. Остале синтагме су углавном општепознате.

Истраживање је показало богатство још једног семантичког поља. Реч је о пољу *Опрема пастира*. У оквиру овог семантичког поља забележене су лексеме које су општепознате. С обзиром на то да семантичко поље *Опрема пастира* није обрађено у претходним истраживањима, не можемо вршити поређење.

Са друге стране, истраживање је показало и сиромаштво појединих семантичких поља. Реч је о пољима *Простор и просторије* и *Радници око стоке*.

На терену смо забележили следеће лексеме: *појџта, тѡр, штѡла, колиѡба, млекѡр, млекѡрник, ладниѡк, бачиѡја, веѡѡк, кошѡра, пѡишѡак, ливѡда, појѡло, рѡнилиште*. Као што се може видети, није забележена ниједна синтагма.

У говору Кривовирског Тимока забележене су поједине лексеме и синтагме којих нема у говору Бунара. Реч је о лексемама и синтагмама: *јѡр, кѡчар, нѡслон, свѡд, пѡдвод, ѡграѡа, стрѡга, лѡса, капѡја, ѡвча штѡла, крѡвѡа штѡла* и сл. (Исто: 44–45).

На терену смо забележили следеће лексеме које се односе на раднике око стоке: *чѡбѡнин, пастѡр, овѡѡр, кравѡр, говедѡр, козѡр, свиѡѡр, бачиѡѡр, млекѡр*. Поједине лексеме забележене су и у говору Кривовирског Тимока. У говору Кривовирског Тимока забележене су и лексеме којих нема у говору Бунара: *шиѡежѡр, шиѡегѡр, чиноштѡтник, поѡѡк* и сл. (Исто: 42–44).

5. ЗАКЉУЧАК

Сточарска лексика села Бунар анализирана је у овом раду са лексичко-семантичког аспекта. Материјал је систематизован у седам семантичких поља. Истраживање је показало богатство појединих семантичких поља (*Ovis aries*, *Capra hircus*, *Bos taurus*, *Sus*, *Опрема пастира*). Ово је последица чињенице да се наши информатори баве овчарством, козарством, говедарством и пастирством.

Истраживање је показало и сиромаштво појединих семантичких поља (*Простор и просторије*, *Радници око стоке*). У оквиру ових семантичких поља забележена је малобројна и општепозната лексика.

Поређећи добијене резултате са резултатима добијеним у претходним истраживањима, дошли смо до закључка да постоје и сличности и разлике. Поједине лексеме и синтагме забележене су и у осталим говорима косовско-ресавског дијалекта, а поједине само у говору Бунара. У неким говорима забележене су лексеме и синтагме којих нема у говору Бунара. Разлике се најчешће односе на лексику која се тиче узраста, оплодње и млађења животиња. Са друге стране, разлике се односе и на лексику која се тиче простора и просторије. Сличности се односе на лексику која се тиче именовања животиња по телесним и другим одликама, као и на лексику која се тиче именовања радника око стоке.

На крају треба истаћи да овај рад представља само мали допринос науци о језику, односно дијалекатској лексици. Да бисмо добили целови-

тију слику о сточарској лексици Бунара, морамо узети у обзир и остала семантичка поља: *Живина*, *Сточарски производи*, *Исхрана и нега животиња*, *Болести*, *Делови тела* и сл. Записивањем сточарске лексике сачували смо један мали део језичког богатства.

Цитирана литература

- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Пастирски речник југоисточне Србије”. *Српски дијалектолошки зборник* LXVI/2, (2019): стр. 637–739.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко, САВИЋ-ГРУЈИЋ, Ана, МИЛОСАВЉЕВИЋ, Тања, ИЛИЋ, Мирјана, ЈОВИЋ, Надежда, ЂОРЂЕВИЋ, Стефана и ПАНАЈОТОВИЋ, Томислав. *Пастирска лексика југоисточне Србије*. Ниш: Огранак САНУ у Нишу, 2020.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко (ур.). *Пастирска лексика призренско-тимочких говора*. Ниш: Огранак САНУ у Нишу, 2024.
- БОЈОВИЋ ЈОКСИМОВИЋ, Јована. „Пастирска лексика призренско-тимочких говора у ширем контексту”. У Недељко Богдановић (Ур.), *Пастирска лексика призренско-тимочких говора* (стр. 261–274). Ниш: Огранак САНУ у Нишу, 2024.
- БОШЊАКОВИЋ, Жарко. *Пастирска терминологија Срема*. Нови Сад: Филозофски факултет, 1985.
- ИВИЋ, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- ЈАШОВИЋ, Голуб. *Пастирска терминологија Пећког Подгора*. Исток – Зубин Поток – Приштина: Дом културе „Свети Сава” – ЈП „Стари Колашин” – Народна и универзитетска библиотека, 1997.
- ЈАШОВИЋ, Голуб и СТЕФАНОВИЋ, Душан. „Изазови и ограничења једне лексикографске паралеле – називи за млеко и млечне производе у селима Алексиначког Поморавља и Пећког Подгора”. У Недељко Богдановић (Ур.), *Пастирска лексика призренско-тимочких говора* (стр. 275–285). Ниш: Огранак САНУ у Нишу, 2024.
- РАДИЋ, Јованка. „Топонимија Белице”. *Ономатолошки прилози* XVI, (2003): стр. 19–322.
- РАКИЋ МИЛОЈКОВИЋ, Софија. „Пастирска терминологија Кривовирског Тимока”. *Српски дијалектолошки зборник* XXXIX, (1993): 11–148.
- САВИЋ, Сандра. „Библиографија радова у вези с пастирском лексиком”. У Недељко Богдановић (Ур.), *Пастирска лексика призренско-тимочких говора* (стр. 297–307). Ниш: Огранак САНУ у Нишу, 2024.
- СТЕВАНОВИЋ, Јована. „*Notina loci* у говору Бунара код Јагодине”. *Годишњак за српски језик* бр. 20, (2022): стр. 133–143. <https://doi.org/10.46630/gsrj.20.2022.09>

- СТЕВАНОВИЋ, Јована. „Сточарска лексика села Секурич код Рековца”. У Љиљана Скробић, Стефан Здравковић (Ур.), *Наука и студенти – СТУДКОН 4* (стр. 73–87). Ниш: Филозофски факултет, 2023. <https://doi.org/10.46630/stu4.2023>
- СТЕВАНОВИЋ, Јована. „Сточарска лексика села Доње Штипље код Јагодине”. *Годишњак Педагошког факултета у Врању* 15/2, (2024): стр. 9–24. DOI: 10.5937/gufv2402009S
- TRIFUNOVIĆ, Aleksandar. „O etimologiji izbranih besed iz pastirske terminologije karpatsko-balkanskega areala”. *Slovenika* VII, (2021): стр. 107–121. DOI: <https://doi.org/10.18485/slovenika.2021.7.1.6>

Извор

Упутник за прикупљање сточарске лексике.

Jovana S. Stevanović

LEXICON OF CATTLE IN THE VILLAGE OF BUNAR NEAR JAGODINA

The subject of the paper is the lexicon of cattle in the village of Bunar near Jagodina, whose speech belongs to the Kosovo-Resava dialect. The research was conducted in March 2025. The material was collected in conversation with 15 male informants based on a *Questionnaire for collecting lexicon of cattle* from the Institute of the Serbian Language of SASA. The paper has the following aims: 1) to present the collected material from a lexical-semantic aspect, 2) to preserve lexicon of cattle from oblivion and 3) to compare the results obtained with those obtained in previous research. Lexemes are classified into seven semantic fields: 1) *Ovis aries*; 2) *Capra hircus*; 3) *Bos taurus*; 4) *Sus*; 5) *Space and premises*; 6) *Workers around the livestock*; 7) *Shepherd's equipment*. The research showed the richness of certain semantic fields (*Ovis aries*, *Capra hircus*, *Bos taurus*, *Sus*, *Shepherd's equipment*), as well as the poverty of certain semantic fields (*Space and premises*, *Workers around the livestock*). Comparing the obtained results with the results obtained in previous research, it is concluded that there are both similarities and differences.

Keywords: the lexicon of cattle, the village Bunar, the Kosovo-Resava dialect, the Serbian language

Душан Р. Стефановић¹

Универзитет у Приштини

са привременим седиштем у Косовској Митровици

Филозофски факултет

Прегледни рад

Примљено: 25. 4. 2025.

Прихваћено: 1. 7. 2025.

DOI: <https://doi.org/10.46630/gsrj.23.2025.23><https://orcid.org/0009-0007-8668-7016>

ПРЕГЛЕД ДОСАДАШЊИХ ОНОМАСТИЧКИХ ИСТРАЖИВАЊА АЛЕКСИНАЧКОГ ПОМОРАВЉА

Предмет истраживања у овом раду је сумирање досадашњих ономастичких истраживања спроведених на простору Алексиначког Поморавља. С обзиром на то да је и у великом броју истраживања историчара објављивана богата ономастичка грађа, пре свега антропонимијска, овде су представљени и њихови најзначајнији резултати. Преглед је писан хронолошки према години објављивања, а потреба за оваквом врстом пресека јавила се услед непосвећивања довољне пажње кроз историју овој лингвистичкој поддисциплини на простору Алексиначког Поморавља.

Кључне речи: ономастика, Алексиначко Поморавље, дијалектологија.

Предео Алексиначког Поморавља, географски смештеног између Мезграјске пречаге на југу, Сталаћке клисуре на северу, врхова Буковика и долине Јужне Мораве (БОГДАНОВИЋ 1987: 29), често је због разних друштвено-економских и политичких прилика био предмет различитих истраживања, пре свега географа, етнолога, историчара итд. Специфичност језика, слухом регистрованога код истраживача, изазвала је потребу за посезањем озбиљнијих истраживања на пољу лингвистике, те је из тог разлога језику Алексиначког Поморавља посвећивана посебна пажња (ЂОРЂЕВИЋ 1903; БЕЛИЋ 1905; ИВКОВИЋ 1912; БОГДАНОВИЋ 1987; ТОМА 1998: 23; МИЛИЋЕВИЋ 2006, фототипско издање; ОКУКА 2008; БОГДАНОВИЋ, РАДОМАН ЦВЕТИЋАНИН, ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ 2019). Међутим, увидом у дијалектолошку литературу с простора Алексиначког Поморавља стиче се утисак да је пажња посвећивана искључиво говору, те да ширих организованих ономастичких истраживања није било. Много пре оснивања Одбора за ономастику при Српској академији наука и уметности, када су широм српског језичког простора организована теренска истраживања прикупљања ономастичке грађе, предео Алексиначког Поморавља био је интересантан етнолозима из различитих разлога. Као најактивнији, уједно и најзначајнији, што се показало много година касније, издаваја се Т. Ђорђевић.

¹ dusan.stefanovic@pr.ac.rs

Пионирским радом, када је реч о презентовању ономастичке грађе с простора Алексиначког Поморавља сматра се управо истраживање Т. Ђорђевића, етнолога, с почетка XX века (1899). Он се бави семантиком одређених личних имена, прикупљених у оквиру ширих истраживања. Као етнолог приказује шта је то што може утицати на избор личних имена новорођенчета. Том приликом износи богату антропонимијску грађу, која обухвата лична имена, презимена, породична имена и имена одмила. Нека од имена одмила која доноси из Лужана су: *Стојан: Танча, Тане, Столе, Цоја; Јован: Ванча, Ване, Јоле*; Тривун: *Триле, Триша, Трилко* и др. Т. Ђорђевић под појмом презиме сматра „оно име које се обично даје изван куће” (ЂОЂРЕВИЋ 1899: 146), што би били заправо лични надимци. Нека од забележених у Лужану су: *Ајдамак, Пљоска, Дода, Чеперко* и др. Из Тешице наводи *Путпудајка*, из Стублине *Калуђер*, а из Алексинца *Кољиквачка, Сунђер, Цунцулеја* и др. Уз сваки надимак, Т. Ђорђевић наводи и семантички део, онда када је забележен на терену.

Б. Перуничкић се у монографији *Алексинац и околина* бави историјским развојем Алексинца и Алексиначког Поморавља, а свега у неколико наврата износи и податке релевантне ономастичкој науци (1978: 64–72, 1026–1119). Објављује попис домаћина у капетанији алексиначкој који су 1834. године платили спахијске приходе: главницу, жировницу, понашу, кљук итд., и то из двадесет три села, од којих данас многа и припадају простору Алексиначког Поморавља. Забележена су мушка лична имена из презимена из Јабуковца, Вукашиновца, Рутевца, Брадарца, Ћићине, Бобовишта, Алексинца, Глоговице, Катунa, Добрујевца, Станаца, Липовца, Црне Баре, Пруговца, Бујмира, Вакупа, Краљева, Суботинца, Болвана, Мозгова, Црног Кала, Руишка и Дреновца. Такође, сматрамо још значајнијим, објављује попис житеља и њихове имовине у вароши Алексинцу 1863. године. Овај попис броји укупно 1.983 мушких и 1.685 женских лица. Неки од података, конструкција лично име + презиме, важних за ономастику, а на основу којих се могу вршити даље анализе ономастикона из наведеног периода, јесу следећи: *Гојко Јовановић, Ђурђе Белић, Коста Димитријевић, Станко Стасковић, Гаврил Мијовић* и др.

Након истраживања В. Вукадиновића и Н. Богдановића (1986; 1986; 1990; 2004), који у *Ономатолошким прилозима* објављују антропонимију и микротопонимију Голака и села територијално смештених близу граница Алексиначког Поморавља, први ономастички прилог је представљање ономастичке грађе из села Преконози Г. Миловановића (2003: 617–633). Као најзначајнији део издваја се презентовање фамилијарних надимака *Врдинци, Ђушевици, Микинци, Јанковци* и др. Поред навођења основних облика фамилијарних надимака, Г. Миловановић износи и податке о свакој фамилији, те закључује да је највећи број фамилија досељен из околине Сврљига. Аутор, такође, наводи и четири микротопонима, и то: *Ороберци, Палилуци (Чука), Падина (Чубура)* и *Мечја глава*.

С. Ђурђевић и З. Стевановић у раду „Нови извори за проучавање страдалих лица у Ослободилачким ратовима од 1912. до 1918. године” (2014: 53–61) доносе вредан ономастички прилог у виду пописа личних имена и презимена учесника ослободилачких ратова с простора Алексиначког Поморавља. Грађа је ексерпирана из *Протокола умрлих лица парохије добрујевачке (1906–1919)* и преузета са спомен-плоче на Задружном дому из Глоговице. Аутори навођењем личних имена и презимена остављају сведочанство о мештанима с почетка XX века из села Горњи Крупац (*Сретко Стојадиновић, Владимир Пешић, Антоније Андрејевић* и др.), Добрујевац (*Милан Стојковић*), Катун (*Михаило Стојадиновић, Добросав Николић, Никола Здравковић* и др.), Липовац (*Станојло Николић, Стеван Стевановић, Василије Филиповић* и др.), Пруговац (*Никодије Павковић, Божидар Николић, Панта Ристић* и др.), Станци (*Василије Миладиновић, Милета Јовановић, Михаило Динић* и др.), Црна Бара (*Божин Стевановић, Милан Миловановић, Видојко Живановић* и др.) и Глоговица (*Јован Живковић, Младен Ристић, Александар Здравковић* и др.).

Списак погинулих лица за време бугарске окупације у периоду од 1915. до 1918. године са простора Алексиначког Поморавља објављује З. Стевановић (2015: 445–462). Ово истраживање, засновано на основу објављених и необјављених докумената насталих непосредно по окончању рата, доноси велики број личних имена и презимена лица рођених с краја XIX и с почетка XX века. Објављена су имена и презимена погинулих лица из следећих села: Врћеновица (*Данило Алексић, Јеврем Јанковић* и др.), Честа (*Милева Јевтић, Лепосава Мијаиловић* и др.), Чукуровац (*Љубица*), Шурић (*Милан Станисављевић, Љуба Николић*), Вукања (*Драгутин Петковић, Александар Станковић* и др.), Гредетин (*Милутин Ракић, Ђође Ђорђевић* и др.), Горњи Адровац (*Марко Прокић, Душан Прокић* и др.), Грејач (*Живко Петровић, Милорад Пешић, Никодије Пешић*), Велики Дреновац (*Божин Ђорђевић, Драгомир Ристић*), Суповац (*Милојко Митић, Станија Станковић* и др.), Дашница (*Алекса Цветковић, Миладин Николић*), Доњи Љубеш (*Живко Ивковић, Богосав Мирковић* и др.), Витковац (*Светислав Симоновић, Љубисав Давидовић* и др.), Горњи Љубеш (*Илија Станојевић, Чедомир Станојевић* и др.), Доње Сухотно (*Светозар Петровић, Милоје Јанковић*), Житковац (*Софија Ивановић, Ленка Станковић*), Јаковље (*Ћира Николић, Велимир Богдановић* и др.), Радевце (*Чедомир Томић, Милосава*), Крушје (*Милојко Бабић, Владимир Лазић* и др.), Лознац (*Сибин Божиновић*), Каменица (*Аврам Милосављевић, Миливоје Јовановић* и др.), Копривница (*Добросав Николић, Владимир Младеновић* и др.), Голешница (*Живко Илијић, Благоје Ђорђевић* и др.), Корман (*Илија Стојковић, Милета Милојковић* и др.), Љуптен (*Добросав Ђорђевић, Милан Димитријевић* и др.), Кулина (*Љубисав Недељковић, Зарија Станковић* и др.), Породин (*Радивоје Милосављевић, Живадин Петковић* и др.), Моравац (*Милорад Димић, Срећко Савић* и др.), Прћило-

вица (*Светомир Младеновић, Милутин Мишовић* и др.), Доњи Адровац (*Владимир Милићевић, Јован Стефановић* и др.), Тешица (*Божин Вучић, Душан Трифуновић* и др.), Трњане (*Милосав Латински, Петар Маринковић* и др.), Лоћика (*Љубомир Петровић, Михаило Петковић* и др.), Мали Дреновац (*Милева Дејановић, Сенија Коцић* и др.). Овако изнет концепт може бити својеврсни показатељ система личних имена и презимена с краја XIX и с почетка XX века.

У оквиру истраживања за потребе писања мастер рада, Е. Лазаревић бавила се алексиначким ходонимима (ЛАЗАРЕВИЋ 2018). Прикупљеној грађи приступила је са лексичко-семантичког становишта и грађу поделила у две шире семантичке групе, и то: 1) ходоними антропонимске мотивације / антропонимични ходоними; 2) ходоними топонимске мотивације / топонимични ходоними. Даља подела антропонимичних ходонима подразумевала је формирање подгрупа према личним именима личности из периода средњовековне Србије (*Душанова, Кнеза Лазара* и др.), личним именима личности из периода Првог и Другог српског устанка (*Карађорђа Петровића, Петра Добрњца* и др.), личним именима учесника српско-турских ратова (1876–1877) (*Наредника Влајка*), личним именима војсковођа, ратника и учесника у Првом светском рату (*Војводе Мишића, Војводе Путника* и др.), личним именима Алексинчана из периода Народноослободилачке борбе који су деловали на подручју Алексинца (*Алексе Маркишића, Љупчета Николића* и др.), личним именима учесника Народноослободилачког рата који су деловали на подручју читаве земље (*Бошка Бухе, Саве Ковачевића* и др.), личним именима ратника из периода распада СФРЈ (*Мајора Милана Тепића*), личним именима политичара из различитих епоха (*Димитрија Туцовића, Леде Рибара* и др.), личним именима знаменитих Алексинчана који су се истакли у различитим областима (*Велимира Рајића, Тихомира Ђорђевића* и др.) и личним именима песника, писаца и народних певача (*Алексе Шантића, Стевана Сремца* и др.). Једнак број семантичких подгрупа формиран је и код топонимичних ходонима, те Емилија Лазаревић тако издваја оронимичне ходониме (*Јастребачка, Ловћенска* и др.), хидронимичне ходониме (*Дринска, Јабланичка* и др.), хоронимичне ходониме (*Косовска, Сремска*), ојконимичне ходониме (*Дрварска, Нишка* и др.), ктиронимичне ходониме (*Дечанска, Липовачка* и др.), хрононимичне ходониме (*Делиградска, Орашачка* и др.), егронимичне ходониме (*Извиђачка, Омладинских бригада* и др.), апелативне ходониме (*Омладинска, Спортска* и др.), ходониме у чијој је основи етноним (*Руска*) и ходониме у чијој је основи фитоним (*Јеловица*). Ауторка закључује да је забележено више антропонимичних ходонима и да се по фреквентности издвајају ходоними који су добили назив према борцима из Другог светског рата.

Д. Стефановић бави се мотивима настанка личних надимака у Трњању, Корману, Срезовцу и Витковцу (2019а: 193–220). На основу прикупљене

грађе, која обухвата 472 лична надимка, формирано је укупно тринаест семантичких група, и то: 1) надимци мотивисани понашањем или поступцима појединаца у друштву (*Бужда, Пижља, Пировинка* и др.); 2) надимци мотивисани занимањем или каквом другом активношћу у вези са послом којим се баве (*Армоничке, Касапин, Поштар* и др.); 3) надимци мотивисани физичким изгледом појединца (*Дебељко, Цвикераш, Шиља* и др.); 4) надимци мотивисани разновразним зоонимима (*Биво, Гугутка, Жабац* и др.); 5) надимци мотивисани породичним презименом (*Гвозден, Јевта, Крста* и др.); 6) надимци мотивисани пореклом појединца или каквим етником (*Алексинчанин, Грчки, Црногорац* и др.); 7) надимци мотивисани именима, презименима или надимцима познатих личности (*Валтер, Каталински, Саламунка* и др.); 8) надимци мотивисани већ постојећим надимцима рођака (*Бабачко, Громче, Сера* и др.); 9) надимци мотивисани говорном маном појединаца (*Кесер, Пискавац, Цана* и др.); 10) надимци мотивисани карактерном особином појединца (*Анђео, Дрнда, Лошко* и др.); 11) надимци жена мотивисани већ постојећим надимком мушкарца (*Гуливерка, Цакићка, Микерка* и др.); 12) надимци мотивисани фитонимима (*Мушмула*); 13) надимци нејасне мотивације (*Беленгир, Саплак, Цуцулеја* и др.). Након навођења ономастичке грађе формиран је и речник по устаљеним методолошким поступцима.

Исти аутор (СТЕФАНОВИЋ 2019б: 109–116) издваја словенска имена из Доњег Љубеша, ексцерпирана из матичних књига рођених. Резултати анализе, који обухватају 153 различита лична имена словенског порекла, показују да мотивне лексеме у личним именима мештана Доњег Љубеша могу бити именице (*Јагодинка < Јагодина, Јаворка < јавор, Славијанка < слава* и др.), придеви (*Мијодраг < мио, Радијонка < рад(ан), Драгомир < драг* и др.) и глаголи (*Станица < стати, Бранислав < бранити (се), Владан < владати*).

Д. Стефановић, такође, доноси ономастичку грађу из Срезовца и Витковца (2021: 134–139), села смештених у северозападном делу Алексиначког Поморавља. Речнички је узбучена ономастичка грађа која подразумева 77 личних надимака из Витковца и 67 личних надимака из Срезовца. Неки од забележених личних надимака из ова два села су *Бакраче, Босанац, Жица, Командант, Мајмун, Риша* и др.

У издању Центра за културу и уметност 2022. године објављен је *Речник Алексиначког Поморавља* (БОГДАНОВИЋ И РАДОМАН ЦВЕТИЋАНИН 2022). Овај речник доноси махом грађу коју је Недељко Богдановић прикупљао на терену приликом дијалектолошких истраживања говора Алексиначког Поморавља. Иако тада ономастичке јединице нису биле предмет његових истраживања, он их је успутно бележио, те су многе од њих први пут објављене тридесет година касније у наведеном речнику. Своје место у речничком делу нашли су углавном ојконими (*Горње Сухотно, Катун, Трњане* и др.), микротопоними (*Делнице, Обла глава, Поило* и др.) и понеки

регистровани етници и ктетици (*Круијанин, Круијанка, Круијанче, Љубешанин, Љубешанка, Љубешанче* и др.). Забележен је оскудан број антропонима, те се да закључити да је Недељко Богдановић успутно забележио неке, рекли бисмо, специфичне облике. Тако су у речник унети лични надимци (*Безрепоња, Милезарка*), породични надимци (*Брзићовци, Градоњци, Сирићарци*), лична имена (*Анђел, Борисов, Велко, Гвојздена, Паскал*), хипокористици (*Брта, Џида*) и једно презиме (*Амерковић*).

Издавањем и анализом личних надимака мештана Доњег Љубеша, Д. Стефановић (2022: 47–59) наставља представљање ономастике овог алексиначког села. Аутор грађу разврстава у дванаест семантичких група, и то: 1) зооними у надимцима (*Ајкула, Глиста* и др.); 2) надимци мотивисани занимањем појединаца (*Брашњар, Грнчар* и др.); 3) надимци мотивисани понашањем појединаца у друштву (*Делија, Струја* и др.); 4) надимци мотивисани именима, презименима и(ли) надимцима познатих личности (*Бајага, Шумахер* и др.); 5) надимци мотивисани физичким изгледом појединца (*Жућа, Трта* и др.); 6) надимци мотивисани презименом (*Аврам, Мирче* и др.); 7) надимци мотивисани пореклом или каквим етником или етнонимом (*Врањанац, Црногорац* и др.); 8) фитоними у надимцима (*Банана, Краставац* и др.); 9) надимци мотивисани већ постојећим надимком рођака (*Кешиница, Тарзанка* и др.); 10) надимци мотивисани кулинарском лексиком (*Квасац, Сирко* и др.); 11) надимци мотивисани карактерном особином (*Ђаволица, Кошава* и др.); 12) надимци нејасне мотивације (*Албаистин, Мурдар* и др.).

Ономастичку грађу из алексиначког села Корман доноси Д. Стефановић (2024: 53–66), објављујући је без даље анализе, а према упутствима Одбора за ономастику САНУ. На тај начин научној и широкој јавности презентована је ономастичка грађа, која обухвата микротопониме и антропониме у тренутку прикупљања грађе пунолетних мештана. Неки од забележених микротопонима су *Бобовски кључ, Корманска река, Церјак* и др., док су од антропонимских категорија забележена презимена (*Качаревић, Стаменковић, Тасић* и др.), мушка и женска лична имена (*Ивица, Родољуб, Светлана* и др.), мушки и женски лични надимци (*Бонбона, Папучиница, Полен* и др.), мушки и женски хипокористици (*Драги, Дана, Мира* и др.). Фамилијарни надимци нису забележени на терену.

Богат попис личних имена и презимена значајан за историјску ономастику Алексиначког Поморавља доноси А. Динчић (2025: 401–429). Поред истицања положаја војних заробљеника с простора Алексиначког Поморавља током Другог светског рата, аутор износи, на основу објављених и необјављених извора, списак личних имена и презимена заробљеника. С тим у вези, нека од забележених конструкција лично име + презиме су следеће: *Добривоје Јовановић, Радивоје Петковић, Сретко Милојевић, Миодраг Стојковић, Евгеније Трифуновић* и др. Захваљујући овако презентованој

ономастичкој грађи, на коју се може надовезати објављена грађа из периода након Другог светског рата, може се стећи увид у ономастички систем Алексиначког Поморавља XX века, чије би представљање могло бити задатак истраживача у будућим временима.

Још један прилог историјској ономастици Алексиначког Поморавља доноси З. Стевановић (2025: 311–332). Он објављује списак личних имена и презимена народних посланика с простора алексиначког округа бираних по одредбама Устава из 1869. до 1888. године. Забележене су педесет пет конструкције лично име + презиме народних посланика из алексиначког округа, од којих су неке: *Борђе Брачинац*, *Добросав Бркић*, *Никола Јовић* и др. Овим истраживањем стиче се увид у форме имена и презимена одређеног броја мештана из XIX века.

Почетком 2025. године на Филозофском факултету Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици одбрађена је докторска дисертација *Ономастика Алексиначког Поморавља* (СТЕФАНОВИЋ 2025). Објављена је и структурно-семантички анализирана ономастичка грађа из дотад деветнаест необрађених пунктова, те је тако доступна грађа из Банковца, Бовна, Горњег Сухотна, Горњег Љубеша, Гредетина, Грејача, Доње Пешчанице, Доњег Сухотна, Доњег Адровца, Јасења, Каменице, Катун, Крајева, Крушја, Лознаца, Лужана, Малог Дреновца, Трњана и Честе. Анализиране су све ономастичке категорије, и то: микропоними, презимена, мушка и женска лична имена, мушки и женски лични надимци, мушки и женски хипокористици и фамилијарни надимци. Овим истраживањем показује се да су на ономастички систем Алексиначког Поморавља утицали различити друштвено-економски и историјски фактори, те да су сталне миграције становништва у прошлости прилично утицале на антропонимију овог поднебља. Након дијалекатског описа Н. Богдановића, научна јавност овом дисертацијом добила је и попис и опис ономастичког система.

Овом приликом потребно је истаћи да је у Архиви Одбора за ономастику доступна ономастичка грађа коју је Н. Богдановић пописао у оквиру својих поменутих дијалектолошких истраживања, те је тако расположива грађа из следећих села: Беља, Брадарац, Вакуп, Горњи Адровац, Горњи Крупац, Дашница, Доњи Крупац, Житковац, Копривница, Кулина, Липовац, Лоћика, Ћићина, Црна Бара и Шурић. Такође, доступна је и грађа В. Вукадиновића, који је Одбору за ономастику приложио грађу из следећих села: Алексиначки Бујмир, Бели Брег, Бобовиште, Велики Дреновац, Витковац, Врћеновица, Врело, Вукања, Вукашиновац, Глоговица, Голешница, Горња Пешчаница, Добрујевац, Доњи Љубеш, Дражевац, Јаковље, Катун, Корман, Љуптен, Мозгово, Моравац, Моравски Бујмир, Нозрина, Породин, Пруговац, Радевац, Рсовац, Рутевац, Срезовац, Стублина, Суботинац и Чукуровац.

На основу увида у грађу којом располажемо и прегледа најзначајнијих истраживања у којима је презентована ономастичка грађа, да се примети-

ти да систем имена није завређивао велику пажњу истраживача. Међутим, „недостатак ономастичких радова на простору Алексиначког Поморавља може се надоместити континуираним радом и систематским истраживањима, будући да се онимима даје комплетна слика о историји једног краја” (СТЕФАНОВИЋ 2021: 135). Уопштено гледано, на ономастику Алексиначког Поморавља утицали су различити друштвено-историјски и економски фактори. Процес насељавања становништва изазван различитим миграционим струјама и те како је утицао на антропонимски систем, те је потреба за монографским описом ономастике утолико већа, што би могао бити један од будућих задатака научних радника. Такође, речничким узбуђивањем досад објављене ономастичке грађе могао би се стећи увид у ономастички систем овог поднебља кроз време. За крај, овако конципираним прегледом даје се слика досад обрађених послова, те ће се даљим пописима и анализама приступити знатно једноставније.

Цитирана литература

- БЕЛИЋ, Александар. *Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд: Државна штампарија Србије, 1905.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Микротопонимија Голака”. *Ономатолошки прилози VII* (1986), стр. 483–498.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. *Говор Алексиначког Поморавља*. Београд: САНУ, 1987.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко и ВУКАДИНОВИЋ, Вилотије. *Ономастика сокобањског Голака*. Сврљиг: Етно-културолошка радионица, 2004.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко, РАДОМАН ЦВЕТИЋАНИН, Маја, ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, Александра. *Алексиначки језички поучник*. Алексинац: Центар за културу и уметност Алексинац, 2019.
- ВУКАДИНОВИЋ, Вилотије. „Антропонимија Голака”. *Ономатолошки прилози VII* (1986), стр. 499–511.
- ВУКАДИНОВИЋ, Вилотије. „Микротопонимија Сокобањске котлине”. *Ономатолошки прилози XI* (1990), стр. 367–398.
- ДИНЧИЋ, Александар. „Војни заробљеници Алексиначког Поморавља у Другом светском рату (1941–1945)”. *Алексинац 190 година у слободи од ослобођења 1833. до наших дана*, Алексинац, 2025: стр. 401–429.
- ЂОРЂЕВИЋ, Тихомир. „О скупљању имена”. *Караџић I* (1899), стр. 147–154.
- ЂОРЂЕВИЋ, Тихомир. „Оглед из граматике народног говора Алексиначке Мораве”. *Караџић II* (1903), стр. 1–2.
- ЂУРЂЕВИЋ, Светлана и СТЕВАНОВИЋ, Зоран. „Нови извори за проучавање страдалих лица у Ослободилачким ратовима од 1912. до 1918. године”. *Караџић 6* (2014), стр. 53–61.

- ИВКОВИЋ, Милош. „Извештај о испитивању говора у североисточној Србији”. *Годишњак СКА XXV* (1912), стр. 369–374.
- ЛАЗАРЕВИЋ, Емилија. „Ходоними Алексинца”. Одбрањен мастер рад, Ниш: Филозофски факултет, 2018.
- МИЛИЋЕВИЋ, Милан. *Кнежевина Србија*. Београд 1876. Београд: Book Marso, 2006.
- МИЛОВАНОВИЋ, Гојко. „Порекло становништва у насељима Моравског Голака, проширено издање”. *Алексиначко Поморавље, Бања, Голак*, Београд, 2013: стр. 617–633.
- ПЕРУНИЧИЋ, Бранко. *Алексинац и околина*. Алексинац: Скупштина општине, 1978.
- СТЕВАНОВИЋ, Зоран. „Страдања у Моравском срезу за време бугарске окупације 1915–1918”. *Алексинац и околина у прошлости – 500 година од првог писаног помена*, Алексинац, 2015: стр. 445–462.
- СТЕВАНОВИЋ, Зоран. „Народни посланици за срезове алексиначког округа и варош Алексинац бирани по одредбама Устава из 1869. године до 1888. године”. *Алексинац 190 година у слободи од ослобођења 1833. до наших дана*, Алексинац, 2025: стр. 311–332. <https://doi.org/10.46793/Aleksinac190.311S>
- СТЕФАНОВИЋ, Душан. „Мотиви настанка личних надимака у селима северозападног дела Алексиначког Поморавља”. *Наука без граница* 2 (5), Косовска Митровица, 2019а, стр. 193–220.
- СТЕФАНОВИЋ, Душан. „Мотивисаност личних имена у Доњем Љубешу код Алексинца”. *Баштина* 49 (2019б), стр. 109–116. <https://doi.org/10.5937/bastina1949109S>
- СТЕФАНОВИЋ, Душан. „Грађа за будући Ономастикон Алексиначког Поморавља”. *Српска баштина* 6 (1) (2021), стр. 134–139.
- СТЕФАНОВИЋ, Душан. „Лични надимци у Доњем Љубешу код Алексинца”. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, LII (2) (2022), стр. 47–59. <https://doi.org/10.5937/zrffp52-32187>
- СТЕФАНОВИЋ, Душан. „Ономастика алексиначког Кормана”. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, LIV (1) (2024), стр. 53–66. <https://doi.org/10.5937/zrffp54-47059>
- СТЕФАНОВИЋ, Душан. „Ономастика Алексиначког Поморавља”. Одбрањена докторска дисертација, Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2025.
- ТОМА, Пол-Луј. „Говори Ниша и околних села”. *Српски дијалектолошки зборник* XLV (1998), стр. 11–469.
- ОКУКА, Miloš. *Srpski dijalekti*. Zagreb: SDK Prosvjeta, 2008.

Dušan R. Stefanović

A REVIEW OF PREVIOUS ONOMASTIC RESEARCH IN THE ALEKSINAC POMORAVLJE REGION

The subject of this paper is a synthesis of previous onomastic research conducted in the Aleksinac Pomoravlje region. Given that a substantial body of onomastic material has also been published within the historical studies of the area, the most significant findings from these works are also presented. The review is organized chronologically, based on the year of publication. The need for such an overview has arisen due to the insufficient attention devoted to this linguistic subdiscipline in the Aleksinac Pomoravlje region.

Keywords: onomastics, Aleksinac Pomoravlje, dialectology.

Миљана Б. Чопа¹*Институт за српски језик САНУ, Београд*

Оригинални научни рад

Примљено: 30. 5. 2025.

Прихваћено: 4. 9. 2025.

DOI: <https://doi.org/10.46630/gsrj.23.2025.24><https://orcid.org/0000-0002-4661-2905>

ЈЕЗИЧКА АНКСИОЗНОСТ КОД ГОВОРНИКА ИЗ ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКЕ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ОБЛАСТИ²

Истраживање је предузето с циљем да се испита појава језичке анксиозности код говорника с подручја призренско-тимочке дијалекатске области. Ова се појава јавља када се говорник нађе у ситуацији која од њега захтева да на одређени начин употребљава језички варијетет којим не влада у потпуности. С обзиром на структурну удаљеност дијалеката из призренско-тимочке од стандардног језика, као варијетета који се одликује престижом који произлази из његове идеолошке позиције, очекивали смо да ће у контакту с њим говорници из наведене области у одређеној мери осетити језичку анксиозност. Истраживање је спроведено на узорку од четрдесеторо испитаника, путем упитника посебно конципираног за истраживање језичке анксиозности. Статистичка анализа спроведена је у програму *JASP*. Осим дијалекатског порекла, сагледавали смо и друге факторе који могу утицати на појаву језичке анксиозности – пре свега, изложеност идиому који се доживљава као престижан, али и пол, узраст, ниво образовања, као и ставове према сопственом говору и другим варијететима српског језика. Резултати показују да не постоје статистички значајне разлике у укупном нивоу језичке анксиозности у односу на место живљења и ниво образовања, али су утврђене статистички значајне разлике у зависности од пола, као и умерена разлика у зависности од узраста. Највећи број испитаника исказао је средњи ниво језичке анксиозности. Резултати добијени овим истраживањем могу бити од користи за даља истраживања ове појаве, а сагледавање аспеката који утичу на појаву језичке анксиозности може послужити као смерница за осмишљавање стратегије за смањење и(ли) превазилажење ове појаве.

Кључне речи: језичка анксиозност, призренско-тимочка дијалекатска област, стандардни језик, употребни стандард, престиж, језичка идеологија.

¹ miljana.copa@isj.sanu.ac.rs.

² Овај рад финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-136/2025-03/ 200174 који је склопљен с Институтом за српски језик САНУ.

1. Увод

Идеологија стандардног језика утиче на начин на који говорници размишљају о свом језику, односно на ставове које према њему формирају. Стандардни варијетет обично је најпрестижнији у заједници, најчешће је у вези са структурама моћи (МИКЕТИЋ СУБОТИЋ, КИЋОВИЋ 2022: 61) и њему се начелно тежи у јавном дискурсу. Говорници стога често бивају изложени утицају снажне идеолошке позиције условљене постојањем стандарднојезичке нормe (MILROY 2007: 133), међутим, они обично нису свесни да су условљени идеолошком позицијом стандардног језика и верују да су њихови ставови објективни (MILROY 2007: 133). Основу стандардног српског језика чине два новоштокавска дијалекта: шумадијско-војвођански и херцеговачко-крајишки. Како су ови дијалекти према својој структури блиски кодификованој норми, говорници их често поистовећују са стандардом, па се из тих разлога у оквиру језичке заједнице и посматрају као престижни. Насупрот престижу који произлази из стандарднојезичке идеологије, негативна социјална вредност приписује се варијететима који се према неком обележју не уклапају у систем престижних форми (MILROY 2007: 133). Негативна перцепција утолико може бити снажнија колико је структура дијалекта удаљенија од нормe. Дакле, иако је стандардни језик нормиран и тиме подложен дистинкцији *правилно – неправилно*, такав приступ није применљив на дијалектима. У том смислу, чињеница да су одређени дијалекти послужили као основа за кодификацију не чини их стандардним језичким облицима. Они су и даље дијалекти, само с мањим разликама од нормe у поређењу с другим говорима (ЧОПА 2025: 28). Међутим, иако су формално равноправни, дијалекти се у свести говорника не доживљавају једнако – они који су према структури ближи стандарду повезују се с престижом, што је, како смо навели, последица идеологије стандардног језика, док се за структурно удаљеније дијалекте везују углавном негативне конотације – неправилност, руралност, ниски ниво образовања и сл. (в. ЧОПА 2025: 29–30).

Прилагођавањеговора (говорна адаптација, енгл. *speech accommodation*) у складу с очекивањима друштвене средине јесте стратегија избегавања негативне евалуације, коју говорници често користе (GILES 2001: 193). Кроз употребу облика који се перципирају као друштвено прихватљиви, избегавајући оне који би их могли регионално обележити, говорници настоје да се уклопе у заједницу. Ово прилагођавање може обухватити промене на различитим језичким нивоима – фонолошком, морфолошком, лексичком, синтаксичком – с циљем да говор буде што неутралнији. Унутар неновоштокавских³ говора, у којима постоји већа структурна удаљеност од стандардног

³ Термин *неновоштокавски* преузели смо из истраживања Сање Микетић Суботић и Милене Кићовић (2022). Њиме смо означили староштокавске дијалекте, косовско-

језика, функционална варијабилност долази до посебног изражаја. Говорници користе два варијетета истог језика, који се другачије перципирају у погледу престижа – изворни дијалекат у приватним и неформалним говорним ситуацијама, а стандардни идиом у јавној, формалној комуникацији. На подручју призренско-тимочке дијалекатске области⁴ (в. ТРАЈКОВИЋ 2017, 2018; ТРАЈКОВИЋ, МИХАЈЛОВИЋ 2020), као и косовско-ресавског дијалекта (в. ЧОПА 2021), истраживачи су указивали на постојање диглосије.⁵

Претходно речено би, дакле, значило да говорници у својој говорној бази имају изворни дијалекатски идиом, *који се усваја* и сопствену (индивидуалну) реализацију стандардног језика, *који се учи* (ЧОПА 2025: 26).

Иако говорници с подручја П-Т дијалекатске области најчешће нису директно изложени стандардном идиому у свом непосредном окружењу, континуирано бивају изложени употребном стандарду⁶ путем медија, друштвених мрежа, потенцијално и образовних институција и др. Међутим, не развијају сви говорници индивидуалну реализацију стандардног језика једнако успешно, а посебне потешкоће, претпостављамо, могу се јавити у овладавању прозодијским системом. На пример, према Павлу Ивићу (1998: 11–12), усвајање прозодијске структуре код говорника из Ниша остаје делимично – иако се акценти могу пренети на новоштокавско место, немогуће је у потпуности овладати четвороакценатским системом и правилима његове употребе.

Потешкоће у усвајању норме с једне, и потреба за избегавањем негативне друштвене евалуације с друге стране, могу довести до појаве неке врсте лингвистичке несигурности – субјективног осећаја језичке неадекватности, због чега говорници могу исказати тенденцију ка хиперкоректности⁷

ресавски и смедеревско-вршачки, као и призренско-тимочку дијалекатску област, која се према најновијој класификацији Павла Ивића (2009) посматра као структурно иновативна дијалекатска област.

⁴ У наставку: П-Т дијалекатска област.

⁵ *Диглосија* подразумева комплементарну дистрибуцију двају варијетета истог језика, који имају различиту вредносну перцепцију у друштву (енгл. *high variety*, варијетет вишег престижа vs. *low variety*, варијетет нижег престижа (SWANN et al. 2004: 82)), под различитим условима у оквиру говорне заједнице, односно, регионални дијалекат (или варијетет нижег престижа) користи се у неформалним говорним ситуацијама (и) у датој регионалној области, док се стандардни језик (варијетет вишег престижа) користи с говорницима из других области и у званичним приликама (FERGUSON 1959: 325; ЧОПА 2025: 211).

⁶ Термином *употребни стандард* означавамо савремену реализацију норме, наддијалекатски и неутрални идиом који служи као опште средство споразумевања у заједници. Он је настао кроз језичку праксу и контакт говорника и израстао у општеприхваћену, али некодификовану варијанту.

⁷ *Хиперкоректност* је процес који се односи на нестандартну употребу одређене језичке јединице која настаје из неадекватне примене одређеног нормативног правила (ЧОПА 2025: 11).

или чак осетити шизоглосију⁸ или језичку анксиозност. Истраживања укажују да се ова појава нарочито испољава код говорника чији је дијалекат структурно значајно удаљен од стандардног варијетета (SWANN et al. 2004: 189).

2. Предмет и циљ истраживања

У овом смо истраживању желели да испитамо да ли се *језичка анксиозност* (в. одељак 2. 1) испољава код говорника с подручја П-Т дијалекатске области при контакту са стандардним идиомом, односно с његовом употребном реализацијом или новоштокавским говорима. Истраживањем су обухваћени и поједини аспекти који се тичу ставова говорника према изворном дијалекатском говору и према другим варијететима српског језика, с циљем да се утврди да ли говорници осећају језичку анксиозност у одређеним говорним ситуацијама, те у којој се мери она испољава, који би фактори на њену појаву или одсуство могли утицати, као и има ли разлика у степену језичке анксиозности код различитих група испитаника: оних који живе у свом родном месту, а говору који се доживљава као престижан у заједници директно су изложени углавном при посети средини у којој је он заступљен и оних који у средини у којој је заступљен говорни образац који се доживљава као престижан живе дуже од пет година. Узевши у обзир испитивану појаву, као и методологију која је примењена, ово истраживање експерименталног је типа.

2.1. ЈЕЗИЧКА АНКСИОЗНОСТ (енгл. *language anxiety*) је социопсихолошка појава која се испољава као субјективан осећај тензије, нелагоде, нервозе, неке врсте забринутости и(ли) страха, а јавља се када се говорник нађе у ситуацији која од њега захтева да на одређени начин употребљава језик или језички варијетет којим не влада у потпуности (MACINTYRE, GARDNER 1993: 5; LIANG, DEWAELE 2018: 289, ЧОПА 2021: 118). Ова врста анксиозности ограничена је на одређену ситуацију, те спада у категорију специфичних анксиозних реакција (енгл. *specific anxiety reaction*) и може бити праћена физиолошком реакцијом, односно, може изазвати активацију дела аутономног нервног система – убрзано лупање срца, знојење дланова, неспособност концентрисања и сл. (HORWITZ et al. 1986, ЧОПА 2021: 118; РЛТ, *језичка анксиозност*⁹).

⁸ *Шизоглосија* је термин којим се означава осећај који се код говорника може створити у говорној ситуацији у којој је он свестан постојања двају варијетета једног језика (обично су у питању стандардни и нестандардни), али није сигуран који је адекватан за дати контекст (SWANN et al. 2004: 271).

⁹ <https://www.lingvistickitermini.rs/pojmovnik/jezicka-anksioznost/>.

Појава језичке анксиозности испитивана је најпре у домену усвајања, односно учења страног језика, у оквиру наставне ситуације (HORWITZ et al. 1986; MACINTYRE, GARDNER 1991, 1993; MACINTYRE 1995; LISNYCHENKO et al. 2020; SIMSEK, CAPAR 2024 и др.), на српском језичком подручју SUZIĆ, RADIĆ-BOJANIĆ 2014; SUZIĆ 2015; РАДИЋ-БОЈАНИЋ 2017). Њена је појава истраживана и изван наставне ситуације, у истраживањима која су у фокусу су имала језичку анксиозност при реализацији првог језика (енгл. *heritage language*) код билингвалних говорника у дијаспори (DEWAELE, et al. 2008; DEWAELE 2013; GARCIA DE BLAKELEY et al. 2017; SEVINÇ 2017; SEVINÇ, DEWAELE 2018) или језичку анксиозност при реализацији матерњег језика, његових варијетета и дијалеката (JIANG, DEWAELE 2018). На материјалу српског језика испитана је појава језичке анксиозности код говорника косовско-ресавског дијалекта при контакту са стандардним језиком (ЧОПА 2021).

3. Методологија

3.1. Испитаници. У истраживању је учествовало четрдесеторо испитаника који су говорници неког од дијалеката из П-Т дијалекатске области ($N = 40$). Највећи број испитаника је из Ниша (36,6%), затим из Врања (24,4%), Лесковца (12,2%), Сурдулице (9,8%) и других места (Бујановац, Владичин Хан, Грделица, Зајечар, Прокупље). Испитанике смо у истраживању посматрали према два главна група: група 1 обухватила је испитанике ($n = 31$) који су рођени и живе у свом родном месту, а група 2 ($n = 9$) оне који су се одселили на новоштокавско говорно подручје и ту живе дуже од пет година. Просечна старост испитаника у тренутку попуњавања упитника је 30 година ($СД = 11,44$).

3.2. Упитник. У овом истраживању коришћен је упитник који је конципиран за потребе истраживања језичке анксиозности код говорника косовско-ресавског дијалекта (Чопа 2021). Основа за израду првог дела упитника била је Скала за мерење језичке анксиозности у разредној ситуацији (*Foreign Language Classroom Anxiety Scale – FLCAS*; HORWITZ et al. 1986), која је адаптирана за испитивање анксиозности у домену матерњег језика.

Упитник је подељен у четири целине. Прва целина садржи питања отвореног типа, која су служила томе да испитаници у слободној форми изразе своје ставове о различитим варијететима српског језика, као и о перцепцији неких аспеката личног језичког идентитета. Одговори на питања из прве целине били су предмет квалитативне анализе (в. одељак 4. 1). Друга целина састоји се од 25 ставки којима се мери ниво језичке анксиозности. Одговори су се давали на петостепеној Ликертовој скали (1 – нимало се не

слажем, 5 – потпуно се слажем), а неке ставке су формулисане као обрнуто кодиране. Питањима смо настојали да обухватимо ситуационе, афективне и когнитивне индикаторе језичке анксиозности, по узору на *FLCAS*.¹⁰ На основу укупних резултата конструисана је интерна скала језичке анксиозности, чији се интервали заснивају на статистичким параметрима нашег узорка (в. одељак 4. 2). Трећа целина односи се на ставове према језику и говору, такође је базирана на Ликертовој скали и садржи 12 ставки. Ова целина посвећена је вези између нивоа језичке анксиозности и ставова према стандардном језику и варијететима српског језика, као и сопственом говору. Последња целина садржи питања која се односе на личне податке (пол, узраст, образовање итд.) и на дијалекатско порекло. Упитнику се у целини може приступити скенирањем *QR*-кода (в. илустрацију 1) или путем линка у фусноти која је с њим повезана.

Илустрација 1: *QR*-код за приступ Упитнику.

Анкета је спроведена путем платформе *Google Forms*, у периоду од 2019. до 2025. године. Подаци који су добијени путем упитника у овом су истраживању представљали независне варијабле, а зависна је варијабла степен језичке анксиозности.

3.3. ТЕХНИКЕ ИСТРАЖИВАЊА. Током анализе најпре су квалитативно обрађени подаци који су добијени путем упитника, како би се истраживана појава боље разумела и адекватније тумачила. Потом су изнети резултати квантитативне анализе који одговарају на постављене нулте хипотезе. Квантитативна анализа спроведена је у програму *JASP* (верзија 0.19.3).

¹⁰ Ставке нису формулисане тако да експлицитно помињу термин *језичка анксиозност*, већ је она испитивана посредно – кроз опис различитих говорних ситуација и осећаја које оне изазивају. На пример: *имам трему када треба да разговарам с људима из друге средине; у разговору с људима из друге средине посебно обраћам пажњу на то како говорим; лакше ми је да разговарам с пријатељима из мог места него с онима из друге средине* и сл. Овакав упитник омогућио је да се језичка анксиозност мери посредно, што је у складу с методологијом скале *FLCAS*, на коју се наш инструмент ослања. Комплетан упитник, са свим ставкама које се односе на појаву језичке анксиозности, доступан је путем приложеног линка (<https://forms.gle/TpL8EgWynoG8bs316>) и *QR*-кода (илустрација 1).

3.4. ПОЧЕТНЕ ХИПОТЕЗЕ.

- X_{01} : Нема статистички значајне разлике у нивоу језичке анксиозности између испитаника који и даље живе у својој родној средини, П-Т дијалекатској области (група 1), и оних који су се одселили на но-воштокавско говорно подручје (група 2).
- X_{02} : Испитаници не испољавају висок ниво језичке анксиозности.
- X_{03} : Екстралингвистички фактори (попут типа/формалности говорне ситуације или односа са саговорником) нису у статистички значајној вези с нивоом језичке анксиозности.
- X_{04} : Пол испитаника није у статистички значајној вези с нивоом језичке анксиозности.
- X_{05} : Узраст испитаника није у статистички значајној вези с нивоом језичке анксиозности.
- X_{06} : Образовање испитаника није у статистички значајној вези с нивоом језичке анксиозности.
- X_{07} : Ставови према варијететима српског језика нису у статистички значајној вези с нивоом језичке анксиозности.

4. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

4.1. КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА ОДГОВОРА НА ПИТАЊА ОТВОРЕНОГ ТИПА. На питање *како бисте описали говор свог родног места највећи број испитаника даје одговоре у којима, уз истицање разлика у односу на стандардни језик и(ли) норму, можемо уочити и одређено негативно вредновање: без падежа, акцен-товања речи, измишљени називи за већину ствари;¹¹ веома лош; говор места у коме сам рођен је поприлично неправилан; граматички неправилан; када сам на југу Србије, тада ме је њега срамота али у додиру са странцима на њега сам поносан; крајње лош; лоше; не личи на књижевни српски језик; некњижеван, другачији од норме и од језика који се користи у медијима; неправилан акценат на последњем слогу, поста акценатске дужине се не користе; неправилан; нестандартни српски језик, неправилан; пуно одступања од књижевног језика; сељачки, ужас. Мањи број одговора носи позитивну конотацију: бољи него београдски; топао; певајући; динамичан, експресиван, мелодичан; занимљив; јединствен; директан и конкретан; брз, садржајан, говори се у кратким цртама. У појединим одговорима истиче се разлика у односу на стандардни језик из перспективе тзв. неправилности локалног говора: доста занимљив и прилично нејасан чак и нама који смо овде; за друге неразумљив и пун чудних термина; природан, жив и неправилан. Неколико одговора можемо посматрати и као неутралне и(ли), просто, дескриптивне, уз одсуство вредносне оцене: генерацијски и социјално неуједначен; углавном разумљив људима са стране.*

¹¹ Тачком са запетом одвајали смо завршетак појединачног одговора од почетка наредног.

У одговорима на питање у чему се говор *Вашег родног места* разликује наспрам говора који чујете у медијима у највећем су проценту испитаници наводили *акценат*, што нас упућује на закључак да су прозодијске карактеристике један од главних регионалних маркера: *акцент*; *акцентима*, *падежима*, у свему; *акцентовање*; *брзина*; *говори се доста брже* и *акцентује се доста другачије*; *по специфичности акцентовања речи и употребе турцизама*; у *акценту* и *самом изговору појединих речи*; у *лексици* и *акценту*; у *нагласку* и *граматичкој исправности*; у *начину изговарања*. Код овог су питања такође забележени одговори у којима се негативна конотација у вредносном погледу везује за локални говор: *лошији је*; *није граматички исправан*; *не баратамо са падежи*; *он је нестандартни*; у *свакодневном говору има више измишљених израза који се не користе другде*; али бележимо и позитивно конотиране одговоре, у којима се у вредносном смислу негативна конотација наизглед везује за говор медија: *природније звучи*, *као из народа*; *делује мање формално*, *природније*; *говор мог родног места је природан наспрам извештаченог који преовладава у медијима*; *опуштенији је*; *медији се праве фини*.

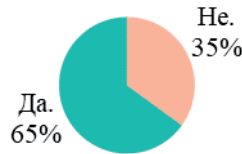
Код питања у чему се говор *Вашег родног места* разликује наспрам говора који чујете у другом граду, нпр. у Београду или Новом Саду у највећем броју одговора наводе се регионални маркери попут акцента, темпа говора и специфичне употребе падежних облика, а реферира се и на дијалекатску лексику: *акценат*; *акцентима*; *акцентовање слог уназад*; *акцентом*, *специфичним речима*; *бржи говор*; *говор мог родног места је препун архаизама*, *турцизама*; *делује мање формално*, *природније*; *доста се говори брже* и *више се акцентују последњи слогови*; *другачије акцентовање* и *граматика*; *другачији акценат*; *звучи опуштеније*; *леле дођи у Врање па ће чујеш*; *лошији је*; *небо и земља*; *не користимо све падеже*; *неправилнији је*, али зато *развија осећај блискости у говору док говор у Београду или Новом Саду ствара дистанцу међу саговорницима јер звучи надмено и узвишено у односу на остале смртнике*; *није форсиран акценат*; *много ствари*, *опет акцентовање*, *неписменост*, али ни Београђани нису нешто предивни у говору; *по акценту* и *новим речима*; *по акценту*; *по акцентуацији*; *по значењу неких речи*, *изговору*; у *употреби неких архаизама*; *по слабој употреби падежа*; *разликује се по употреби свих 7 падежа* и *правилнијем акцентовању речи*; *турцизмима*; у *акцентовању* и *правилном изговору*; у *акцентовању*, *употреби архаичних израза*, *употреби падежа*; у *акценту* и *правилној употреби брзина* и *акцентовање*; у *акценту* и *правилној употреби падежа*; *употреба падежа*.

Начелно, дакле, испитаници уочавају разлике у акценту, граматички и брзини говора, при чему се говор већих урбаних центара на новоштокавском подручју често доживљава као удаљен, вештачки или у великој мери формалан, па се од њега прави и одређена дистанца, док је говор родног места описан као бржи, опуштенији, али и граматички неисправан – што се

у појединим одговорима доживљава и као знак аутентичности.

Испитаницима је постављено питање *да ли понекад чините свестан напор да унесете измене у свој говор* (в. графикон 1). Занимљиво је, међутим, да су многи од оних који су на ово питање одговорили одрично у наредном, отвореном питању, описивали ситуације у којима се показује да, у ствари, ипак модификују свој говор у зависности од говорне ситуације.

Графикон 1: *Да ли понекад чините свестан напор да унесете измене у свој говор?*

Одговори на питање *у којим ситуацијама посебно чувате свој матерњи говор, а у којим се од њега удаљавате* указују на значајну варијабилност у језичком понашању испитаника у зависности од контекста, социјалне структуре окружења и перцепције престижа појединих варијетета. Највећи број испитаника наводи да свој говор чува у кругу породице и пријатеља, односно у неформалним и блиским ситуацијама: *када разговарам са пријатељима и породицом у неформалним ситуацијама; када сам са пријатељима и блиским особама; нијансирам у односу на степен формалности, блискости са саговорником и тренутно стање духа; у говору са блиским људима чувам; у комуникацији са пријатељима, родбином га чувам; док се од њега удаљавају у формалним, јавним или институционалним контекстима: на испиту; на послу; у јавним установама; у комуникацији са колегама свесно мешам стандардни и нестандардни говор; у комуникацији са професорима, људима са ауторитетом; у разговору са надређенима; у школи, на телевизији, у формалним приликама се удаљавам.*

Неки одговори указују на изразито доследно коришћење дијалекта у свим ситуацијама *не удаљавам се никад, говорим увек исто; увек матерњи... једино се трудим да ме разумеју ови дивни људи кад променим град; увек се придржавам матерњег говора; увек чувам матерњи говор; не удаљавам се јер сам из Врање.* Ове одговоре дали су испитаници из групе (1), која живи на подручју свог изворног дијалекта. Супротно томе, поједини испитаници наводе да се од матерњег говора удаљавају у свим или готово свим ситуацијама *једино у комуникацији са својом примарном породицом... мислим да је мало измењен, у свакодневној комуникацији мој говор је ближи стандардном; не чувам, трудим се да се изражавам правилно, никада не чувам, увек се удаљавам; у свим ситуацијама се удаљавам, што може указивати на интернализовану стигматизацију или настојање ка потпуном прилагођавању говорном обрасцу који се доживљава као престижан.*

Испитаници, дакле, начелно праве дистинкцију у одабиру варијетета у зависности од ситуације и саговорника. Кроз њихове одговоре, које смо сагледали, може се закључити да су фактори који су узети као основа упитника за испитивање језичке анксиозности присутни у свести говорника, те да се потенцијално одражавају на њихов говор, а квантитативна анализа биће показатељ тога да ли су они повезани с језичком анксиозношћу (уп. ЧОПА 2021: 122–124).

4.2. РЕЗУЛТАТИ КВАНТИТАТИВНЕ АНАЛИЗЕ.

4.2.1. ЈЕЗИЧКА АНСИОЗНОСТ. Како бисмо сагледали ниво језичке анксиозности у обема групама, најпре смо израчунали укупне вредности за појединачне ставке које су се односиле на овај аспект у оквиру упитника. Дескриптивна статистика показала је да испитаници који и даље живе на свом говорном подручју (група 1) језичку анксиозност испољавају у већој мери ($AC = 56,09$, $CD = 13,03$, с најмањим оствареним резултатом – 41 и највећим – 96), у односу на испитанике који су се одселили с подручја П-Т области (група 2, $AC^{12} = 50,77$, $CD^{13} = 6,47$, при чему је најмањи остварени резултат у групи – 43, а највећи – 61).

С обзиром на то да се број испитаника у групама разликује, за проверу нормалности дистрибуције, тј. расподеле вредности варијабли унутар група, примењен је тест *Shapiro–Wilk*, који је погодан за мале узорке. Резултати су показали да вредности у групи 1 значајно одступају од нормалне дистрибуције ($p < 0,001$). Сходно томе, да бисмо упоредили језичку анксиозност међу наведеним групама, применили смо непараметарски тест *Mann–Whitney U*. Разлика у коефицијентима анксиозности међу двема групама није се показала статистички значајном ($U = 104,00$, $p = 0,256$). Вредност ранк-бисеријалне корелације¹⁴ ($r = -0,254$) указује на мали до умерен ефекат, у смеру који сугерише нешто већу анксиозност у групи испитаника који живе у својој родној средини.¹⁵

Уз наведени непараметарски тест користили смо и *Welch t*-тест, који представља параметарску алтернативу *t*-тесту у случајевима неједнаких варијанси и неуравнотежене величине узорка. Резултат такође није био статистички значајан ($t = -1,670$, $df \approx 27$, $p = 0,106$), али је ефекат величине¹⁶

¹² Аритметичка средина.

¹³ Стандардна девијација.

¹⁴ Непараметарска мера корелације која се користи за мерење величине ефекта (GOSS-SAMPSON 2024: 62).

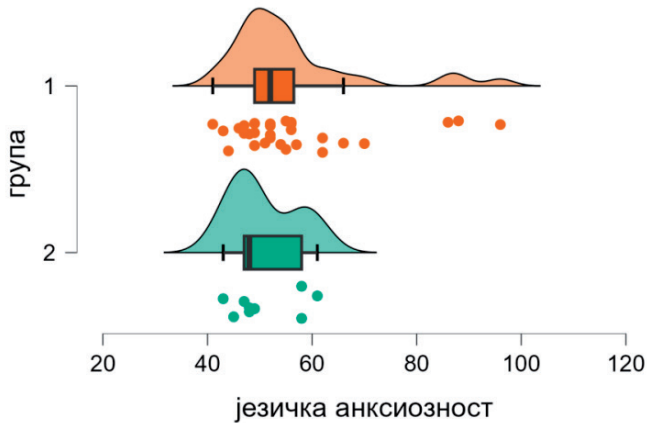
¹⁵ У истраживању језичке анксиозности код говорника косовско-ресавског дијалекта добијени су другачији резултати – већу језичку анксиозност показали су испитаници који живе у новој средини (ЧОПА 2021: 127).

¹⁶ Ефекат величине је статистички тест који се користи за утврђивање јачине односа или

(*Cohen's d* = -0,517) указао на умерену разлику у истом смеру – у корист нешто веће анксиозности код испитаника који нису променили средину (група 1).

Визуелизација¹⁷ дистрибуције језичке анксиозности (в. илустрацију 2) унутар група додатно појачава утисак о већој варијабилности код испитаника који живе у својој родној средини (група 1). Док је група 2 показала компактну расподелу резултата у уском опсегу (43–61), код испитаника из групе 1 уочени су појединачни изразито високи резултати (до 96), као и асиметрија расподеле у смеру виших вредности. Ово имплицира да, иако разлика у просечним вредностима није статистички значајна, постоје структурне разлике у дистрибуцији језичке анксиозности између група, које могу бити социолингвистички релевантне.

Дакле, иако су дескриптивне вредности и показатељи ефекта (*Cohen's d*) у смеру нешто веће језичке анксиозности код групе 1, разлика није статистички потврђена ($p > 0,05$), па се прва нулта хипотеза формално прихвата.

Илустрација 2: Визуелизација дистрибуције језичке анксиозности код говорника из П-Т области.

На основу аритметичке средине и стандардне девијације обједињених вредности појединачних ставки конструисана је интерна скала језичке анксиозности за сваку групу. Интервали језичке анксиозности одређени су по принципу ± 1 *СД* од *АС*. Већина испитаника, како видимо у табели 1, испољила је средњи ниво језичке анксиозности. У складу с другом нултом

разлике између варијабли. За разлику од *p* вредности, која само показује да ли је разлика статистички значајна, он указује на то колико је та разлика велика у практичном смислу (GOSS-SAMPSON 2024: 43).

¹⁷ За потребе илустрације података о језичкој анксиозности примењен је тзв. *raincloud* графикон, који обједињује боксплот, дистрибуцију и тачкасти приказ појединачних вредности и направљен је помоћу софтвера *JASP*.

хипотезом, дистрибуција испитаника по интерној скали показује да већина не испољава висок ниво језичке анксиозности: 80,6% испитаника из групе 1 и 88,9% из групе 2 налази се у интервалу средње, док само 4 испитаника, сви из групе 1 (17,5% од укупног броја), припада категорији високе језичке анксиозности. Овакви резултати потврђују полазну претпоставку друге нулте хипотезе – да испитаници не осећају високу језичку анксиозност (уп. ЧОПА 2021: 125).

Табела 1: Скала анксиозности и њена дистрибуција међу испитаницима.

анксиозност	група 1		група 2	
	скала	испитаници	скала	испитаници
ниска	25–43	6,5%	25–44	11,1%
средња	44–57	80,6%	45–69	88,9%
висока	58–125	12,9%	70–125	/

Анализа појединачних ставки из упитника показала је да су испитаници који не живе у својој родној средини (група 2) остварили значајно ниже резултате код неколико индикатора језичке анксиозности.

Код ставке *уопште не размишљам о томе како говорим када разговарам с неким ко говори другачије од мене*, испитаници из групе 2 изразили су слагање у мањој мери у односу на испитанике из групе 1 ($p = 0,028$, $d = -0,682$).

На ставци *осећам нелагодност када разговарам с људима из друге средине* иста група (2) исказује нижи ниво слагања ($p = 0,041$, $r = -0,401$), а код ставке *у разговору с људима из друге средине посебно обраћам пажњу на то како говорим*, та разлика је најизраженија ($p = 0,017$, $d = -0,705$).

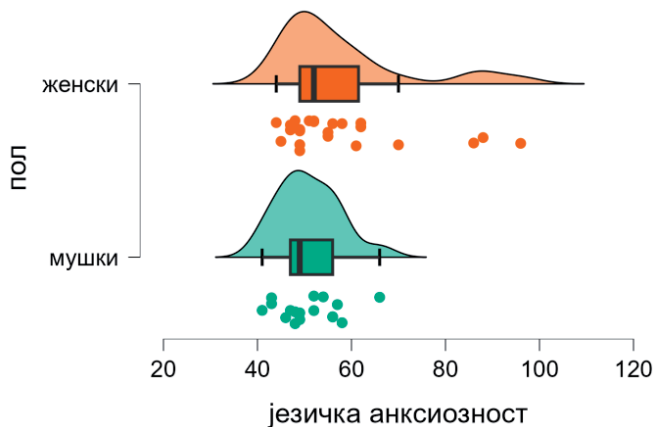
Важно је напоменути да су обе групе испитаника у просеку исказивале неслагање с наведеним исказима, што указује на то да језичка анксиозност није доминантна појава у наведеним ставкама. Међутим, статистички значајне разлике ипак постоје: испитаници који живе у својој родној средини показују релативно виши степен језичке анксиозности у комуникацији с говорницима из других средина (уп. ЧОПА 2021: 126). Стога се трећа нулта хипотеза делимично одбацује. Овакви резултати могу се тумачити као показатељ тога да језичка анксиозност, иако није доминантна, постаје видљива у специфичним комуникацијским контекстима – нарочито код говорника који су трајно у свом изворном говорном окружењу (група 1). Израженија регулација говора, као и појачана свест о начину говора код ове групе указују на унутрашњи осећај језичке изложености и већу потребу за прилагођавањем у ситуацији у којој бивају у контакту с говорником другачијег варијетета. На супрот томе, испитаници који не живе у својој родној средини (група 2) по-

казују нижу осетљивост на те факторе, што се може тумачити као последица већег искуства у свакодневној интеракцији у језички другачијој средини, што доприноси стабилнијем положају у широј говорној заједници и мањем осећају ризика од негативне друштвене евалуације на основу начина говора.

4.2.2. Пол. Према нашим резултатима, испитанице ($n = 17$; $AC = 57,87$, $CD = 14,28$) не само да постижу вишу просечну вредност у поређењу с испитаницима ($n = 23$; $AC = 50,88$, $CD = 6,45$) већ су испољиле и знатно већу варијабилност у одговорима.

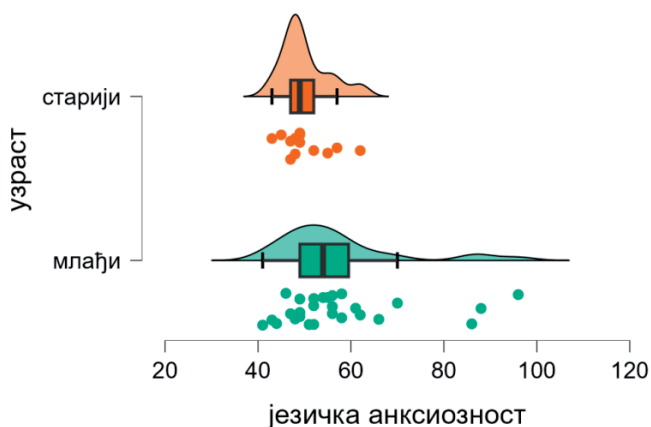
Mann–Whitney U тест није показао статистички значајну разлику у нивоу језичке анксиозности између жена и мушкараца ($U = 140,500$, $p = 0,135$), иако је ефекат величине био мали до умерен ($r = -0,281$). Ради комплементарности анализе, укључен је и *Welch t*-тест, а његови резултати указали су на статистички значајну разлику ($t = -2,077$, $df \approx 32$, $p = 0,046$), уз умерен ефекат величине (*Cohen's d* = $-0,631$). Резултати упућују на то да жене испољавају језичку анксиозност у статистички значајно већој мери у односу на мушкарце. До оваквих резултата дошли су и други истраживачи језичке анксиозности на материјалу српског језика (РАДИЋ-БОЈАНИЋ 2017: 16, 17).

Дакле, док су мушкарци показали уску и приближно симетричну расподелу резултата, жене су оствариле знатно шири распон, с више изразито високих вредности, што указује и на већу варијабилност у доживљају језичке анксиозности (в. илустрацију 3). Ова структурна разлика у варијанси између група подржава хипотезу да пол не утиче само на ниво, већ и на распон и интензитет језичке анксиозности, стога се четврта нулта хипотеза одбацује (уп. ЧОПА 2021: 127).

Илустрација 3: Визуелизација дистрибуције језичке анксиозности у зависности од пола испитаника у П-Т области.

4.2.3. УЗРАСТ. Анализом разлика у језичкој анксиозности између млађих ($n = 27$) и старијих испитаника ($n = 13$), уочавамо да су млађи постигли вишу просечну вредност језичке анксиозности ($AC = 57,22$, $CD = 13,67$) у поређењу са старијима ($AC = 50,08$, $CD = 5,20$). Разлика је према *Welch t*-тесту статистички значајна ($t = 2,382$, $df \approx 36$, $p = 0,023$, $d = 0,691$), што указује на умерен до висок ефекат величине. Тест нормалности (*Shapiro–Wilk*, $W = 0,831$, $p < 0,001$) потврдио је одступање од нормалне расподеле, због чега је примењен и тест *Mann–Whitney U*, који није показао статистички значајну разлику ($U = 238,50$, $p = 0,070$), али је смер ефекта био конзистентан ($r = 0,359$). Код млађих испитаника јавља се шири распон, као и већа варијабилност резултата, укључујући и више високих вредности језичке анксиозности (в. илустрацију 4). Стога се пета нулта хипотеза делимично одбацује.

Илустрација 4: Визуелизација дистрибуције језичке анксиозности у зависности од узраста испитаника у П-Т области.

4.2.4. ОБРАЗОВАЊЕ. Испитанике смо сагледавали и према нивоу стеченог формалног образовања. Они са завршеним факултетом ($n = 22$) постигли су просечну вредност језичке анксиозности од $AC = 53,96$ ($CD = 9,86$), док је код испитаника са завршеном средњом школом ($n = 18$) просек износио $AC = 56,06$ ($CD = 14,44$). Тест нормалности (*Shapiro–Wilk*, $W = 0,795$, $p < 0,001$) поново је показао одступање од нормалне расподеле, због чега је примарно примењен *Mann–Whitney U* тест, који није показао статистички значајну разлику између група ($U = 201,000$, $p = 0,946$, $r = 0,015$). Ни резултати *Welch t*-теста нису били статистички значајни ($t = -0,525$, $df \approx 29$, $p = 0,603$, $d = -0,170$). Разлика у просечним вредностима је минимална, а ефекти величине занемарљиви, што указује на то да ниво образовања у овом узорку није повезан с језичком анксиозношћу, стога се шеста нулта хипотеза прихвата, односно, закључујемо да се образовање не може довести у везу с језичком анксиозношћу.

4.2.5. СТАВОВИ ПРЕМА СВОМ И ДРУГИМ ВАРИЈЕТЕТИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА. Иако ниједна од ставки којима се испитују језички ставови према варијететима српског језика није показала статистички значајну разлику ($p > 0,05$), па се и седма нулта хипотеза прихвата, неке од њих имају вредност ефекта која указује на могућу тенденцију која би могла постати значајна у већем узорку. Најизраженија вредност ефекта (*Cohen's d* = 0,287; $r = -0,251$) налази се код ставке *поносим се својим матерњим говором*, где говорници који живе у новој (новоштокавској) средини исказују нешто већи ниво слагања ($AC = 4,33$, $CD = 1,32$) у односу на говорнике који су остали у родном месту ($AC = 3,48$, $CD = 1,22$). Иако статистички није значајна, ова разлика може указивати на појачан осећај језичке лојалности или неку врсту компензацијског поноса код говорника који су у већој мери континуирано изложени идиому који се доживљава као престижан.¹⁸ Забележене тенденције указују на потребу за проширеним истраживањем с већим узорком, као и на укључивање квалитативних метода, попут интервјуа, који би могли пружити детаљнији увид у однос између ставова према варијететима и језичке анксиозности.

5. Закључна разматрања

У овом истраживању бавили смо се појавом језичке анксиозности код говорника из П-Т дијалекатске области, које смо посматрали у оквиру двеју главних група – ону која живи у изворном говорном подручју (група 1) и ону која у новоштокавској средини живи дуже од пет година (група 2). Укупни нивои језичке анксиозности, иако нешто виши код говорника који и даље живе на свом говорном подручју, нису се показали статистички значајним, а већина испитаника у обема групама испољила је средњи степен језичке анксиозности, што потврђује полазну претпоставку, најпре – да језичка анксиозност *постоји* код наших испитаника, те да се јавља у умереној мери, али није распрострањена у високом интензитету. Пол и узраст показали су се као релевантни фактори: жене су испољиле статистички значајно више нивое језичке анксиозности и већу варијабилност резултата у односу на мушкарце, док су млађи испитаници у већој мери осећали језичку анксиозност у односу на старије. Насупрот томе, ниво образовања није се показао као значајан фактор у овом контексту.

Анализа појединачних ставки упитника открила је да говорници који живе у родној средини (група 1) придају већу пажњу сопственом говору и

¹⁸ Језичка лојалност (енгл. *language loyalty*) концепт је који уводи Џошуа Фишман [Joshua Fishman] (1966) за означавање својеврсне привржености матерњем језику, која наводи мањинску или мање доминантну језичку групу да сачува свој идиом од доминантнијег варијетета с којим у говорној заједници коегзистира (SWANN et al. 2004: 172, ЧОПА 2025: 156). Ова је појава уочена код говорника косовско-ресавског дијалекта (ЧОПА 2025: 158).

израженије осећају језичку анксиозност у комуникацији с говорницима из других крајева, као и у формалним говорним ситуацијама. Ставови према сопственом и другим варијететима српског језика нису показали статистички значајну повезаност с језичком анксиозношћу, али су се код појединих ставки, попут поноса на матерњи говор, показале одређене смернице које би требало имати у виду у даљим истраживањима ове појаве.

Квалитативни подаци откривају дубоко укоренење последице идеологије стандардног језика, те бројни испитаници описују свој родни говор као *неправилан, граматички неисправан, лош, сељачки* итд., што указује на снажан осећај негативне (само)евалуације и стигматизације. С друге стране, присутне су и вредносно и емоционално позитивне конотације датог локалног говора, те се карактерише и као *певајући, топао, јединствен* и сл., нарочито од стране говорника који у већој мери бивају изложени структурно удаљенијем варијетету. Особине које се односе на акценат, падеже и темпо говора наводе се као главне разлике у односу на говор медија и урбаних центара на новоштокавском подручју, при чему се стандард често доживљава као *вештачки* или *надмен*, а наспрам њега, локални је говор *опуштен* и *природан*, али и мање прикладан за формалне говорне ситуације.

Употреба варијетета начелно је, дакле, условљена контекстом – испитаници чувају дијалекат у блиским, неформалним ситуацијама, а у формалним теже индивидуалној реализацији стандардног идиома.

Ови резултати указују нам на то да се језичка анксиозност може посматрати као последица социјалне, лингвистичке и идеолошке тензије између нормативних очекивања и индивидуалне језичке продукције.

Важно је напоменути да су у истраживању језичке анксиозности код говорника косовско-ресавског дијалекта (ЧОПА 2021) добијени делимично другачији резултати – већу језичку анксиозност испољили су испитаници који живе у новој средини. Ова разлика указује на то да појава језичке анксиозности није униформна, већ да може бити условљена дијалекатском базом, али и ширим друштвеним контекстом. При томе треба имати у виду и да на добијене разлике може утицати величина и структура узорка, будући да је у овом истраживању број испитаника био релативно мали и неравномерно распоређен.

Резултати до којих смо дошли могу бити од користи за даља истраживања ове појаве, а сагледавање аспеката који утичу на појаву језичке анксиозности може послужити као смерница за осмишљавање стратегије за смањење и(ли) превазилажење ове појаве.

Будућим истраживањима требало би обухватити пре свега већи узорак испитаника, те укључити и друге методе, попут интервјуа, што би допринело бољем разумевању и расветљавању појаве језичке анксиозности. Посебну пажњу треба посветити и норми стандардног српског језика – не само као структури већ као друштвеном очекивању – и могућностима њеног

усклађивања с језичком стварношћу, што би омогућило равноправнију и мање оптерећујућу комуникацију за говорнике из структурно удаљенијих дијалеката и тиме умањило и њихову језичку анксиозност.

Цитирана литература

ИВИЋ, Павле. „Предговор”. *Говори Ниша и околних села*. Ниш: Просвета, Београд: Српски дијалектолошки зборник XLV, Институт за српски језик САНУ, 1998, стр. 11–13.

ИВИЋ, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.

„ЈЕЗИЧКА АНКСИОЗНОСТ”. *Речник лингвистичких термина*. [<https://www.lingvistickitermini.rs/>] Приступљено априла 2025.

МИКЕТИЋ СУБОТИЋ, Сања, Милена Кићовић. „Разлике у ставовима студената србистичке и нефилолошке оријентације према стандардном српском језику”. *Баштина* 57 (2022): стр. 59–72.

РАДИЋ-БОЈАНИЋ, Биљана. „Језичка анксиозност код студената енглеског језика и књижевности”. *Наслеђе* 38 (2017): стр. 9–21.

ТРАЈКОВИЋ, Татјана. „Диглосија у српским дијалектима – степен испитаности”. У: КОВАЧЕВИЋ, Милош (ур.). *Српски језик у комуникативној функцији*. Зборник радова с 11. међународног научног скупа „Српски језик, књижевност, уметност”, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2017, стр. 167–178.

ТРАЈКОВИЋ, Татјана. „Говор Ниша кроз призму диглосивности”. *Јужнословенски филолог* 74/2 (2018): стр. 89–108.

ТРАЈКОВИЋ, Татјана, Милица Михајловић. „Говор Враћа кроз призму диглосивности”. *Јужнословенски филолог* 76/1 (2020): стр. 77–105.

ЧОПА, Миљана. „Језичка анксиозност код говорника косовско-ресавског дијалекта у контакту са стандардним идиомом”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 64/1 (2021): стр. 115–130.

ЧОПА, Миљана. *Прозодија у говорима урбаних центара Поморавског округа* [рукопис докторске дисертације]. Нови Сад: Филозофски факултет, 2025.

*

DEWAELE, Jean-Marc, K. V. Petrides, Adrian Furnham. „Effects of Trait Emotional Intelligence and Sociobiographical Variables on Communicative Anxiety and Foreign Language Anxiety Among Adult Multilinguals: A Review and Empirical Investigation.” *Language Learning* 58/4 (2008): 911–960.

DEWAELE, Jean-Marc. *Emotions in Multiple Languages*. 2nd ed. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013.

FERGUSON, Charles A. „Diglossia.” *Word* 15/2 (1959): 325–340.

- GARCIA DE BLAKELEY, Marta, Ruth Ford, Leanne Casey. „Second Language Anxiety among Latino American Immigrants in Australia.” *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 20/7 (2017): 759–772.
- GILES, Howard. „Speech Accommodation”. *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*. (2001): 193–197.
- HORWITZ, Elaine K., Michael B. Horwitz, Joann Cope. „Foreign Language Classroom Anxiety.” *The Modern Language Journal* 70 (1986): 125–132.
- JASP TEAM. *JASP* (верзија 0.19.3), 2024. [компјутерски софтвер]
- LISNYCHENKO, A., T. Dovhaliuk, N. Khamska, T. Glazunova. „Foreign Language Anxiety: Classroom vs Distance Learning.” *Universal Journal of Educational Research* 8/12 (2020): 6684–6691.
- MACINTYRE, Peter D., Robert C. Gardner. „A Student’s Contributions to Second Language Learning. Part II: Affective Variables.” *Language Teaching* 26 (1993): 1–11.
- MACINTYRE, Peter D., Robert C. Gardner. „Language Anxiety: Its Relationship to Other Anxieties and to Processing in Native and Second Languages.” *Language Learning* 41 (1991): 513–534.
- MACINTYRE, Peter D. „How Does Anxiety Affect Second Language Learning?” *The Modern Language Journal* 79 (1995): 90–99.
- MILROY, James. „The Ideology of the Standard Language.” In: Mullanly, Louise, Stockwell, Peter (Eds.). *The Routledge Companion to Sociolinguistics*. USA – Canada: Routledge, 2007, 133–139.
- SEVINÇ, Yeşim, Jean-Marc Dewaele. „Heritage Language Anxiety and Majority Language Anxiety among Turkish Immigrants in the Netherlands.” *International Journal of Bilingualism* 22/2 (2018): 159–179.
- SEVINÇ, Yeşim. „Language Anxiety in the Immigrant Context: Sweaty Palms?” *International Journal of Bilingualism* 22/6 (2017): 717–739.
- SIMSEK, Güliz, Capar, M. Cihan. „A Comparison of Foreign Language Anxiety in Two Different Settings: Online vs. Classroom.” *Turkish Online Journal of Distance Education* 25/1 (2024): 289–301.
- SUZIĆ, Radmila, Biljana Radić-Bojanić. „Ispitna anksioznost i učenje engleskog jezika u razrednoj situaciji.” *Primenjena lingvistika* 15 (2014): 59–71.
- SUZIĆ, Radmila. *Jezička anksioznost i uspešnost učenja engleskog jezika u višim razredima osnovnih škola* [doktorska disertacija]. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2015.
- SWANN, Joan, Ana Deumert, Theresa Lillis, Rajend Mesthrie. *A Dictionary of Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004.
- JIANG, Yan, Jean-Marc Dewaele. „Language Anxiety in Chinese Dialects and Putonghua among College Students in Mainland China: The Effects of Sociobiographical and Linguistic Variables.” *Journal of Multilingual and Multicultural Development* (2018): 289–303.
- GOSS-SAMPSON, Mark. *Statistical Analysis in JASP: A Guide for Students*. 2024. [<https://jasp-stats.org/wp-content/uploads/2024/03/Statistical-Analysis-in-JASP-2024.pdf>, 15. 4. 2025]

Miljana Čopa

LANGUAGE ANXIETY AMONG SPEAKERS FROM THE PRIZREN-TIMOK ZONE

This study aimed to examine the phenomenon of language anxiety among speakers from the Prizren-Timok zone. Language anxiety occurs when a speaker finds themselves in a situation that requires them to use a linguistic variety with which they are not fully proficient. Given the structural distance between the dialects of the Prizren-Timok zone and the standard language – which is characterized by the prestige stemming from its ideological position – it was expected that, when in contact with the standard, speakers from this region would experience a certain degree of language anxiety. The research was conducted on a sample of forty participants using a specially designed questionnaire for examining language anxiety. Statistical analysis was performed using the *JASP* software. In addition to regional origin, other factors that might influence the occurrence of language anxiety were considered – primarily exposure to the prestige variety, but also gender, age, education level, and attitudes toward one's own speech and other Serbian language varieties. The results show that there are no significant differences in overall levels of language anxiety in relation to place of residence and level of education, but statistically significant differences were found with respect to gender, as well as a moderate effect of age. Most participants demonstrated a medium level of language anxiety. The findings of this study may be useful for future research on this phenomenon, and identifying the factors that influence the occurrence of language anxiety may serve as a guideline for reducing and/or overcoming it.

Keywords: language anxiety, Prizren-Timok zone, standard language, usage norm, prestige, language ideology.

Нина В. Аксић¹

Етнографски институт САНУ, Београд²

Прегледни рад

Примљено: 1. 8. 2025.

Прихваћено: 10. 9. 2025

DOI: <https://doi.org/10.46630/gsrj.23.2025.25>

<https://orcid.org/0000-0003-1911-0907>

ЕТНОЛОГИЈА И ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА

Заједништво у различитости

У раду ћемо представити резултате истраживања на тему суодноса две научне дисциплине – етнологије и дијалектологије, од почетка XX века до данас. Начине на који су се повезивале ове две дисциплине и њихови истраживачи представимо са аспекта етнолошке науке, а кроз три основне теме: 1. почетак и развој обе дисциплине и њихова (не)преклапања, 2. размена и значај метода и теоријских приступа, као и заједнички рад етнолога и дијалектолога и 3. заједнички резултати и допринос научном разумевању културе српског народа. У истраживање ће бити укључени и анализа садржаја стручне и научне литературе, различите архивске грађе и публикација на којима су сарађивали етнологи и дијалектологи, као и разговори са савременим стручњацима из области етнологије. Циљ рада је да представимо начине на које су се етнологија и дијалектологија међусобно прожимале и доприносиле једна другој, затим да представимо институционални оквир њихове сарадње и да укажемо на могуће будуће правце сарадње ове две научне дисциплине.

Кључне речи: етнологија, дијалектологија, дисциплине, методе, умрежавање.

*Уколико етнологију и лингвистику осмотримо
са математичког аспекта,
те их замислимо као два скупа – А и Б,
њихов пресек чине елементи
заједнички обома скуповима.
(МИЛОРАДОВИЋ 2003: 118)*

Идеја за истраживање суодноса етнологије и дијалектологије настала је, пре свега, из личних афинитета аутора рада да се посвети интердисциплинарном приступу у оквиру етнологије, као и из жеље да се продуби сарадња са дијалектолошком струком услед увиђања широког спектра могућности при сагледавању дате теме. Додатно подстицајно за овакво истра-

¹ nina.aksic@ei.sanu.ac.rs

² Текст је резултат рада у Етнографском институту САНУ, који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2025. години, број 451-03-136/2025-03/ 200173, од 04. 02. 2025.

живање деловао је и следећи цитат на који смо наишли покушавајући да дођемо до литературе која се бави овим питањем: „Појмови језика и етноса чине нераскидиву целину која се може најбоље представити одавно познатим, готово аксиоматским исказом: језик је основни показатељ етноса, те 'огледало народне културе, народне психологије и филозофије'“ (МИЛО-РАДОВИЋ 2003: 115).

Општи предмет истраживања и овог прегледа представља међусобна повезаност и сарадње етнологије и дијалектологије у Србији, од почетка XX века до данас. Ову повезаност и сарадњу посматраћемо из три угла, а са аспекта етнологске науке. Дакле, надаље ћемо представити:

1. почетке и развој обе дисциплине и њихова (не)преклапања у теоријском и методолошком;³
2. значај теоријских приступа и метода једне дисциплине у оквиру истраживања друге, некада и данас, као и заједнички рад етнолога и дијалектолога – изучавање једне дисциплине на катедри друге, пројекти, теренска истраживања и сл.;
3. заједничке резултате и допринос научном разумевању културе српског народа.

Дакле, циљ овог текста је да представимо начине на који су се етнологија и дијалектологија међусобно прожимале и доприносиле једна другој, затим да представимо институционални оквир њихове сарадње и да укажемо на могуће будуће правце сарадње ове две научне дисциплине.

У истраживање смо укључили анализу садржаја стручне и научне литературе, малобројне архивске грађе и извештаја са теренских истраживања, као и анализу публикација на којима су сарађивали етнолог и дијалектолог, или оних публикација у којима је једнима било неопходно да укључе елементе методологије друге дисциплине (монографије села, етнографске збирке и сл.). Поред овакве анализе, која ће нам бити основ за представљање суодноса ове две дисциплине, узели смо у обзир и интердисциплинарни приступ помоћу кога ћемо представити видове њихове сарадње у монографијама, као и тежње ка сарадњи ове две дисциплине у последњих десетак година.

Како бисмо употпунили податке које смо добили анализирајући поменуте изворе и како бисмо и емпиријски истражили ову тему, један сегмент истраживања посветили смо разговору са савременим стручњацима из области етнологије, те покушали од њих да добијемо податке о значају дијалектологије у етнологским, колективним или личним истраживањима.⁴

³ У раду ћемо користити одредницу *научна дисциплина* и за етнологију и за дијалектологију, а ради лакшег праћења текста. Напомињемо да дијалектологија јесте званично научна дисциплина, а етнологија је наука. Међутим, и у етнологској литератури неретко се наилази и на одредницу *научна дисциплина* када се мисли на етнологију.

⁴ Изузетну захвалност на разговорима који су обогатили овај рад дугујем етнологима: Ранку

Морамо поменути и знатнија ограничења која су се испречила у нашем истраживању, а она се тичу, пре свега, физичке немогућности се дође до података који се налазе у архивама факултета, затим недовољног постојања архивске грађе, ограниченог броја публикација са јасно дефинисаном интердисциплинарном методом и др.⁵

Поглед на развој етнологије и дијалектологије и њихова (не)сусретања

Како бисмо могли да представимо различите нивое сарадње између етнологије и дијалектологије, морамо пре свега представити, сажето, дијакрони преглед развоја ове две дисциплине. На тај начин ћемо најпре увидети њихове сличности и разлике.

Развојни пут етнологије

Етнологија је наука која се у научним оквирима почела развијати тек крајем XIX века, као „наука, која проучава постанак и развита етничких заједница људских и њихове културе“ (ЕРДЕЉАНОВИЋ 1906: 102). Етнографија, а затим и етнологија на простору Србије заправо почињу свој живот још у периоду Доситеја Обрадовића⁶ и Вука Караџића, који су се бавили прикупљањем и бележењем грађе у вези с народним обичајима, фолклорним формама и сл., али заговарајући сасвим опречне тежње – просветитељске и романтичарске.⁷ Са почетком рада прве Велике школе 1808. године започиње и „борба на просветно-научном пољу“, у којој „су биле одуховљене и научно постављене многе дисциплине, међу којима је и етнологија, односно основе за њен развој“ (ВЛАХОВИЋ 1979: 9). Затим је ова наука свој заклон пронашла у Друштву српске словесности, те Српском ученом друштву, све

Баришићу (музејски саветник Етнографског музеја у Београду, у пензији, рођ. 1948, дипл. 1972. године), Милини Ивановић Баришић (научни саветник Етнографског института САНУ, у пензији, рођ. 1958, дипл. 1982. године), Бојану Жикићу (редовни професор на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду) и Бранку Ћупурдији (редовни професор на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, у пензији).

⁵ Архивска грађа, посебно она која се тиче прве и великим делом друге половине XX века, скоро и да не постоји када је у питању званична сарадња институција. Поред овога, наше ограничење у погледу прегледања архивске грађе на Филозофском факултету Универзитета у Београду и Филозофском факултету Универзитета у Београду чиниле су друштвено-политичке неприлике у држави, које су подразумевале блокаде ових институција и немогућност физичког приступа свентуалној грађи.

⁶ Више о просветитељству и утицају Доситеја Обрадовића и његових следбеника на развој етнологије видети у: КОВАЧЕВИЋ 2001а.

⁷ О резликама и сукобу просветитељских – Доситејевих и романтичарских – Вукових тежњи видети више у: КОВАЧЕВИЋ 2001б.

до оснивања Српске академије 1886. године, када је донет и закон у коме је прописан и рад на етнографском истраживању Срба и њихог суседства. Када су у питању појединци који су званично основали етнографију и етнологију на нашем простору, ту се пре свега помињу Тихомир Р. Ђорђевић, Јован Ердељановић, а заслуге припадају и њиховим сарадницима и следбеницима. „Почеци развоја етнологије као науке и као универзитетског предмета испреплетени су са географијом, која је у то време на Великој школи у Београду сврставана у друштвене науке. Предмет за који је Јован Цвијић изабран као професор 1893. године звао се Географија са етнографијом, али он заправо ни на Великој школи ни касније на Универзитету није предавао етнографију (а ни етнологију)“ (ПРЕЛИЋ 2014: 85). Дакле, „други теоријско-истраживачки систем на коме се темељи наша етнологија је антропогеографска концепција Јована Цвијића“ (КОВАЧЕВИЋ 20016: 21). Овај правац у коме су се развијале етнографија и етнологија, вођене географијом, трајао је до друге половине XX века, али је већ и сам Цвијић после извесног времена постао свесан да је и за антропогеографска истраживања неопходна етнологија, те је покренут и семинар назван „нарочити курс из етнологије“. С почетка XX века, у оквиру Историјско-географског одека, етнологија се као стручни предмет јавља раме уз раме са географијом. Заправо, „оснивање Етнографског музеја у Београду 1901. године и Катедре за етнологију и етнографију Универзитета у Београду 1906. два су значајна догађаја која се обично узимају као прекретница у коначном конституисању етнологије“ (КОВАЧЕВИЋ 20016: 23), а „Етнолошки семинар је организационо и формално био део Географског завода, на чијем челу се све до 1927. године налазио Јован Цвијић“ (ПРЕЛИЋ 2014: 87). Тек 1927. године дошло је до раздвајања дипломских предмета Етнологије с етнографијом и Географије, али се „утицај Цвијићеве антропогеографске школе осећао (се) у српској етнологији још деценијама након Другог светског рата“ (ПРЕЛИЋ 2014: 87). Романтичарске тенденције у етнологији – проучавање народа, етничких тенденција и развоја и сл. биле су видљиве све до половине XX века.

Једна од најзначајнијих институционалних подршки овој науци јесте иницијатива председника САН Александра Белића, а на основу реферата дописног члана САН Војислава Радовановића, да се 1947. године оснује Етнографски институт САН, што на симболичкој равни можемо посматрати подстицај једног лингвисте у заснивању институције која ће се бавити етнологијом као науком од изузетног националног значаја. Ипак, за даљи развој дисциплине и нове правце у којима се она кретала посебно су били заслужни кадрови који су радили на факултету. Наиме, од 1975. године долази до великих промена (методолошких и проблемских) у српској етнологији. „Main Stream српске етнологије, оличен у високошколским и научним установама, учинио је заокрет који је у центар интересовања поставио модерно друштво и неке његове сегменте који нису били у директном фокусу

деветнаестовековне етнологије, као што су идеологија и политика, економија, урбани живот, глобализација итд., а ако се и бави традицијским моделима, то чини на начин који је у светској науци елабориран у 20. веку и темељно преиспитиван последње две деценије“ (КОВАЧЕВИЋ 2005: 11). Тако је и Одељење „1990. допунило свој назив у Одељење за етнологију и антропологију, административно обележивши значајне теоријско-методолошке промене које су дисциплину из традиционално оријентисаног проучавања искључиво националне културе трансформисале у савремену социо-културну анализу друштвене стварности и културне разноврсности на националном, регионалном и глобалном нивоу“ (Универзитет у Београду, Филозофски факултет, *Етнологија и Антропологија* <<https://www.f.bg.ac.rs/etnologija-antropologija/odeljenje>> 5. 5. 2025.).

Развојни пут дијалектологије

У Европи, научна дијалектологија започела је постојање у другој половини XIX века и до данас она представља лингвистичку дисциплину „која се бави систематским проучавањем дијалеката и њиховим међусобним упоређивањем. Она проучава географски или социјално дистинктивне варијанте једног језика“ (МИЛОРАДОВИЋ 2021: *дијалектологија*). Од тридесетих година XX века развијао се структуралистички поглед у оквиру ове дисциплине, те се тежило „ка давању описа дијалекатских система и затим ка међусобном поређењу одговарајућих система у различитим дијалектима“ (МИЛОРАДОВИЋ 2021: *дијалектологија*). Такође, почетком XX века настала је и *лингвистичка географија*, која је подразумевала „праћење географског распрострањања конкретних језичких појава са различитих језичких нивоа, представљаног лингвистичким, тј. дијалектолошким картама“ (МИЛОРАДОВИЋ 2021: *дијалектологија*). Лингвистичка географија узела је замаха шездесетих година XX века, а израда лингвистичких карата ради представљања појединих језичких црта у оквиру монографских студија и ауторских радова данас постаје све актуелнија. Друга половина XX века доноси нове тенденције и методолошка стремљења у дијалектологији, па се тако она, од географије окреће више ка социолошким стремљењима, тј. увезује се „са социолингвистиком, након што су амерички дијалектолози (Х. Курат, В. Лабов и др.) усмерили своја испитивања на изговорне варијанте условљене социјалним а не географским фактором. Тако се у новије доба као посебна дисциплина појавила *социјална дијалектологија*“ (МИЛОРАДОВИЋ 2021: *дијалектологија*).

Основе српске дијалектологије налазимо код Вука Стефановића Карацића у XIX веку, где је дао „лична опажања о говорима Србије и Војводине у предговору своме издању Српског рјечника из 1818. године“ (МИЛОРАДОВИЋ 2021: *дијалектологија*). Тек почетком XX века приметне су модерније методе које је увео Милан Решетар у свом делу *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten* из 1900. године, а „које је послужило као

модел за низ будућих важних дијалектолошких акценатских студија. (...) Проучавање српских дијалеката доживело је у XX веку веома интензиван и брз развој и стога се он назива 'златним веком' српске научне дијалектологије. У том се развоју издвајају две најзнаменитије фигуре националне дијалектологије – Александар Белић (...) у првој половини XX века и Павле Ивић (...) у његовој другој половини“ (МИЛОРАДОВИЋ 2021: *дијалектологија*). Традиционални монографски приступ у испитивању и представљању дијалекатских података омогућио је општији увид у поједине говорне идиоме или комплексе, покривеност великог броја говорних зона и локалних говора, уз присутну свест о нужности да се забележеним и сачуваним описом предухитри неумитно „стандардизовање” и нестајање народних говора. Поред руралне дијалектологије, у оквиру модернијих тенденција у другој половини деведесетих година почела се развијати и урбана дијалектологија.

Преплитања

Дакле, када говоримо о етнологији и дијалектологији у Србији, обе дисциплине можемо назвати националним, пре свега због њиховог порекла и примарних интересовања за питања са подручја српског етничког и језичког простора. Такође, сличности се очитују и у периоду настанка две дисциплине – средина XIX века, као и у подударању зачетника – Вук Стефановић Караџић. Даља подударања или преплитања ишла су у правцу историјских, општедруштвених токова, и у том смислу ка приближавању одређеним друштвеним наукама.

Са усмеравањем правца развоја ових дисциплина на западу и новим тенденцијама, и код нас се обе дисциплине крећу у правцу различитих методолошких иновација кроз сарадњу са другим, пре друштвеним него хуманистичким дисциплинама, пре свега са социологијом и антропологијом. Ипак, дијалектологија се у овом правцу трасирала нешто касније од етнологије и у мањој мери.

Иако су се у првом столећу развоја обе дисциплине можда и највише преплитале и имале највише заједничких тачака, оне тада готово да нису „консултовале“ једна другу. Сарадња међу њима је била сасвим спорадична и индивидуална уколико изузмемо курс дијалектологије на Катедри за етнологију Филозофског факултета у Београду. Тек са већим развојем интердисциплинарности, дакле у XXI веку, па и усмеравањем од стране ресорног министарства у оквиру одређених пројектних циклуса, ове две дисциплине почињу своје зближавање кроз различите видове сарадње етнолога / антрополога и дијалектолога, о чему ће даље бити више речи.

Облици сарадње између етнолога и дијалектолога

Ишчитавајући етнолошку и делом дијалектолошку литературу, као и прегледајући архивску грађу и разговарајући са саговорницима етнологима

и дијалектолозима, закључили смо да институционална сарадња на пројектима, теренима и сл. није постојала све до почетка XXI века. Наиме, било је појединачне сарадње у виду позивања дијалектолога на етнолошка истраживања или писања монографија, и обратно, који су обележавали своје афилијације, али су учествовали у тим сарадњама по професионално-приватном позиву.

Једна од ретких ранијих сарадњи био је позив на сарадњу упућен од стране етнолога Бериславу Николићу, дијалектологу из Института за српскохрватски језик, за припрему монографије „Народи Југославије“, коју је 1965. објавио Етнографски институт САНУ. У оквиру ове монографије Б. Николић је дао неколике цртице о сваком језику. Укратко, ова монографија је била од изузетног националног значаја, посматрана је проблематика из етнолошког угла, те се сходно томе налази и најмање података о језику.⁸

Још један вид сарадње из друге половине XX века јесте курс дијалектологије на Филозофском факултету Универзитета у Београду, који је држао проф. др Асим Пецо, према нашим сазнањима од 1963. до 1971. године, што се поклапало са националним тенденцијама у дијалектологији и етнологији.⁹ За овај курс постојала је шапирографисана скрипта која се могла купити на скриптарници Филозофског факултета у Београду. О томе колико је то био нов, необичан, интересантан, али и важан предмет за младе етнологе, као и о проф. Асиму Пецу, говорили су нам етнологи који су похађали овај курс:

(И како је уопште дошло до тога да дијалектологија уђе у програм?) Ми смо сви били мало затечени, али у сваком случају било је врло занимљиво. (...) Е сад они који су имало познавали Југославију су знали да се код нас језик разликује. (...) Ја се сећам да је Асим Пецо (...) он је на пример рекао, ја се сећам питања које је мени поставио за разлику између српског екавског, далматинског ијекавског и дубровачког и по отоцима језика који су говорили Бодули. (...) Врло је био пристојан, одређен, строг, тачан је био, тачно на време почело... (...) Врло чисто је говорио, јасно, гласно, мисим као глумац. (...) И врло су му добра предавања била. (А кажите ми на којој години сте имали ту дијалектологију?) Ја мисим на другој години. (Само једну годину?) Само годину, само два семестра (Р. Б. тада студент етнологије, уписао 1966. године и дипломирао 1972. године).

Ја сам генерација седамдесето. Имали смо дијалектологију једну годину као обавезан предмет. Предавао нам је професор Асим Пецо. (Да ли знате откуд

⁸ Више видети: НЕДЕЉКОВИЋ 1965: 1–3.

⁹ Назначене године држања курса дијалектологије реконструисали смо махом према сећањима саговорника, јер смо као званичну потврду, у монографијама које представљају рад одељења Филозофског факултета Универзитета у Београду, пронашли само податке о томе да је предмет Дијалектологија постојао на Одељењу за етнологију, да се изучавао у првој години студија и да се сигурно одржавао већ 1963. године, што не значи да није и раније (више в. ПАВКОВИЋ 1990).

дијалектологија на етнологији?) *Па то је било нормално, обе су националне науке. (Да ли Вам је значила дијалектологија за етнолошка истраживања?) Корисна је у сваком случају. Помаже у истраживањима. Ево, узмите радове Пере Костића, Култишића, па ћете видети. Сад сам баш радио ових дана Божићне обичаје, увођење животиње за положајника и има у косовско-ре-савским и зетско-сјеничким говорима, на основу тога се види где све има обичај.*

Ипак, етнологија се најпре повезивала и поредила са географијом, културном историјом, социологијом, фолклористиком, психологијом, историјом и др., а антропологија са географијом, социологијом, природним наукама (медицином, пре свега) и др. Вероватно из ових разлога смо само на једном месту у литератури која се бавила темом етнологије и сродних наука, и то с почетка XX века, наишли на помињање спреге између етнологије и лингвистике: „Упоредна наука о језику (лингвистика) помаже етнологији својом деобом човечанства на говорне групе, јер јој тиме олакшава у одређивању етничких целина и у проучавању њихова развитка“ (ЕРДЕЉАНО-ВИЋ 1906: 109). Следствено реченоме у цитату, можемо се надовезати на то да и дијалектологија на исти начин „помаже“ у етнолошким истраживањима, само на микроплану, у оквирима одређених говорних идиома, који су резултат политичких или економских миграција из протеклих векова.

Значајнијој сарадњи међу истраживачима у области ове две дисциплине, као и уопште интересовању једних за истраживања других, допринело је друштвено усмеравање ка интердисциплинарности, па тако и отварање могућности за интердисциплинарна истраживања и потом за коауторски рад на монографским публикацијама и текстовима мањег обима. Наиме, „интердисциплинарност је – модерно речено – императив времена у коме живимо, промишљено у духу рационализма – потреба, а стилистички маркирано – то је жеља за дружењем сродних, уз познату максиму ’спојити лепо с корисним““ (МИЛОРАДОВИЋ 2003: 121). Поред тога што овакав приступ обради теме практично представља и тренд у области науке, у светској, па и у нашој научној заједници постало је „уврежено схватање да интеграција знања и начина размишљања различитих дисциплина води ка свеобухватнијем разумевању одређеног проблема или интелектуалног питања које не би било могуће искључивим ослањањем на једну дисциплину“ (ТРИФУНОВИЋ 2018: 239).

Интердисциплинарност која повезује етнологију и/или антропологију и лингвистику и/или дијалектологију практично је довела до формирања нових дисциплина или поддисциплина на плану лингвистике, док у етнологији и антропологији то није био случај, јер се антропологија окретала више ка природним и друштвеним наукама.

Тако, пре свега, помињемо етнолингвистику, чијим је свим дефиницијама „заједничка релација језик – народни дух/култура, где се оба елемен-

та ове релације могу сматрати подједнако изразитим показатељем етноса. Поједини сегменти тих дефиниција сведоче о томе да неспорно постоји у одређеном домену подударање интересовања следећих научних дисциплина: етнологије, антропологије, културологије, социологије, психологије, историје“ (МИЛОРАДОВИЋ 2003: 115). Како истиче С. Милорадовић, „руска школа“, на челу са зачетником Никитом Толстојем, поставила је оквире и темеље етнолингвистике на коју се наша лингвистичка средина наслонила, а према писању Биљане Сикимић, на нашим просторима она се развија од средине деведесетих година XX века, те су „за афирмацију савремене балканске/балканолошке етнолингвистике од велике (су) важности два успешно завршена пројекта: тимски рад на 'Малом дијалектолошком атласу Балкана' (МДАБЈ) и 2004. године објављена студија А. А. Плотникове 'Етнолингвистичка географија јужних Словена' (Плотникова 2004)“ (СИКИМИЋ 2005: 236). Дакле, „етнолингвистичка, интердисциплинарна истраживања језика могу резултирати далеко богатијим и, што је најважније, поузданијим решењима одређених научних проблема, него када се ти проблеми решавају са аспекта само једне дисциплине – лингвистике или етнологије“ (МИЛОРАДОВИЋ 2003: 120). У блиској, специфичној вези са етнолингвистиком налази се и дијалектологија, из чега произлази и термин *етнодијалектологија*, који је прва почела да користи Б. Сикимић.

Друга дисциплина је антрополошка лингвистика, која се бави истраживањем „језика као извора културе и говора као културној пракси (што је само једна од могућих дефиниција дисциплине). Историјат антрополошке лингвистике одражавају осцилације бројних термина који нису увек синонимни, те су тако у употреби: лингвистичка антропологија, антрополошка лингвистика, етнолингвистика и социолингвистика“ (СИКИМИЋ 2005: 238). „Антропологизација“ лингвистике подразумева додатно „вођење рачуна о контексту и дијалогу“. Нови правац у теренским истраживањима, када је у питању антрополошка лингвистика јесте укључивање истраживачке и саговорничке субјективности, као и „проблематизовање класичних етнографских података, који се сада показују у сасвим другом светлу“ (СИКИМИЋ 2005: 240). Дакле, „као логична последица, истраживачима се наметнуло решавање нових теоријских и методолошких проблема“ (СИКИМИЋ 2005: 240).

Поред помињаног, важно је и конкретно сагледати како се интердисциплинарни приступи одражавају у самим научним и стручним резултатима. Када посматрамо старије радове, монографије, темате и сл. етнолога, можемо увидети велику заинтересованост за терминологију. Међутим, етнологи су сакупљену терминологију користили у своје стручне сврхе, не консултујући дијалектологе нити делећи грађу са њима у некој сарадњи. На пример, чак и када је рађена монографија Васе Чубриловића *Терминологија племенског друштва у Црној Гори* 1959. године, у издању Етнографског

института САН, није се консултовала дијалектолошка грађа и литература. Дакле, етнолози су пре консултовали историјску или социолошку литературу, или су се користили сопственим сазнањима и преписивањем одређених података од старијих аутора.

С друге стране, готово свака дијалектолошка монографија у којој се описује језички систем једне области садржи у уводном делу, сходно традиционалном моделу, кратак преглед географског положаја, историјско-привредног развоја и порекла становништва (због нарочитог значаја миграционих токова). Иако не консултујући етнологе, дијалектолози у овом случају ипак консултују етнографску и етнолошку литературу. Наравно, напомињемо да је обрнуто радити знатно теже, у том смислу што је дијалектологија ужестручна дисциплина, за коју је неопходно добро познавање језичког система, што, природно, етнолозима ствара проблем у коришћењу ове врсте литературе.

У последњих десетак година настао је један велики упитник за теренска истраживања обредне исхране,¹⁰ монографија са транскрипцијама,¹¹ тематски зборник произашао из пројекта,¹² одређени број коауторских радова,¹³ али су се почели и све више одржавати интердисциплинарни скупови,¹⁴ који дају могућност сагледавања једне исте теме из угла различитих наука

¹⁰ Више видети: МИЛОРАДОВИЋ 2011.

¹¹ Више видети: МИЛОРАДОВИЋ 2014 и МИЛОРАДОВИЋ 2024.

¹² РАДОВАНОВИЋ и ИВАНОВИЋ БАРИШИЋ 2020.

¹³ На пример: ЂОРЂЕВИЋ и АКСИЋ 2016; ИВАНОВИЋ БАРИШИЋ и РАДОВАНОВИЋ 2019а; ИВАНОВИЋ БАРИШИЋ и РАДОВАНОВИЋ 2019б; ЂОРЂЕВИЋ и АКСИЋ 2019; МИЛОРАДОВИЋ и АКСИЋ 2019; ЧОПА и АКСИЋ 2022; МИЛОРАДОВИЋ и АКСИЋ 2024 и др.

¹⁴ На пример: Међународни научни скупови *Традиционална естетска култура*, који су организовани од 2005. године, а формиран су у оквиру истоименог пројекта, у организацији Одсека за проучавање народа Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу. Сваки скуп је имао посебну тему, као што су Игра, Хлеб, Тело и одевање и сл., а зборнике је приређивао проф. др Драган Жунић. Такође, важан интердисциплинарни скуп, произишао из сарадње Западног универзитета у Темишвару, Савеза Срба у Румунији и Департамента за србистику Филозофског факултета Универзитета у Нишу, јесте међународни научни скуп *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима*, који се, од 2014. године, једном годишње наизменично одржава у Темишвару и Нишу. Он, дакле, окупља истраживаче из различитих научних дисциплина, а излагања сачињена као радови објављују се у часопису *Исходишта* (раније у зборницима са скупова) (више в. БОЈАНИЋ ЋИРКОВИЋ 2023). Још један интердисциплинарни скуп на коме се сусрећу лингвисти (па тако и дијалектолози), етнолози и фолклористи јесте скуп који се традиционално организује у Андрићграду (организатор је Андрићев институт) од 2018. године. Скупови се одржавају у оквиру пројекта *Значај српског језика за очување српског културног идентитета*, у оквиру Одјелјења за српски језик Андрићевог института, а под руководством проф. др Милоша Ковачевића, те се након сваког скупа штампају и зборници радова.

и дисциплина, те и сами зборници са скупова представљају богат материјал за истраживаче из хуманистичких наука. Такође, све више је зборника и часописа,¹⁵ као и темата у часописима који негују интердисциплинарност, или окупљају научнике из различитих научних области на одређену тему и тако дају већу ширину погледа.

Посебан вид сарадње етнолога и дијалектолога чини пројектно удруживање. Једно од првих пројектних удруживања са основним, а на послетку и јединим сегментом – одласком на терен, када су етнологи и дијалектолози заједно радили истраживања у селима Кушићи, Маскова, Деретин и Равна Гора (Ивањица – 1995), и у Сечој Реци (1996). Пројекат у оквиру кога се ишло у Ивањицу био је насловљен са *Усмена хроника Ивањичког краја*, а у Сечој Реци – *Истраживање народне књижевности, етнологије и језика у Сечој реци*, док је организатор био Филолошки факултет Универзитета у Београду у сарадњи са Вуковом задужбином. Теренско истраживање је организовала проф. др Нада Милошевић-Ђорђевић, која је по препоруци позвала и етнологе, али је и као професор на Филолошком факултету и професор Фолклористике на Филозофском факултету повела 1995. године на терен и студенте србистике и етнологије. О позиву за теренску сарадњу М. Ивановић Баришић говорила је о учешћу на теренским истраживањима као тада већ формиран и етнолог и Б. Жикић као тадашњи студент постдипломских студија етнологије и антропологије:

Ја сам ишла на тај терен који се испоставило да су лингвисти, дијалектолози и етнологи, мислим да смо само ми, дијалектолози и етнологи били, 1995. године. Ја сам тад радила код приватника једног као стручни сарадник етнолог. (...) Ћерка једне од запослених је радила као секретарица у Вуковој задужбини, и онда смо тако причале и она је (...) поменула тај пројекат и да би им требао етнолог, и отприлике сад, ваљда је питала, да ме пита да ли би хтела да идем на терен. Руководилац је била Нада Милошевић Ђорђевић, у то време је била професорка на Филолошком факултету, Одсек за народну књижевност, касније академик. И тада сам ја у ствари први пут, онда сам ја рекла да хоћу и упознала са Надом, и онда је она мени ту рекла шта да се ради, како и те године се ишло у Ивањицу, смештај је био у Кушићима, а истраживање је, ја сам ишла (...) у Маскову, Равну Гору и заборавила сам треће. Тако да, ја сам радила народну ношњу, архитектуру и успут сам за-

¹⁵ На пример, зборник радова *Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области*, који у свом поднаслову већ садржи прецизирање – *Источна Србија и важна питања из српске прошлости и савремености: етнологија, археологија и сродне науке* (Сврљиг: Центар за туризам, културу и спорт), један је од водећих зборника који излази сваке године, а чији су уредници др Војислав Филиповић, археолог, и др Ивица Тодоровић, етнолог, и који окупља дијалектологе, етнологе, антропологе, археологе и друге научнике, и на тај начин негује интердисциплинарност. Овај зборник произашао је из *Етно-културолошке радионице* коју је организовао проф. др Сретен Петровић у периоду од 1995. до 2002. године. У Зборнику су штампани радови са овог скупа, а када је скуп престао да се одржава, остао је да живи овај интердисциплинарни зборник.

бележила једну причу, односно једно казивање о „записима“ у тим селима. (...) То је требало да буде објављено као зборник радова са истраживања, сви да предају радове. (...) Е сад то је био крај истраживања, колко сам ја схватила, та истраживања су већ раније постојала, ал ја сам била само те године, а следеће године су била организована са истим насловом пројекта (...) у Сечој Реци, иста тема, исто то, међутим та истраживања нису ни где објављена. (А ишла си и тамо?) Тамо сам ишла у Сечу Реку. Није била иста екипа. Мислим да је у Сечој Реци била и А. Д., то је колегиница која је завршила етнологију (М. И. Б.).

Заједнички терен студентата етнологије и антропологије и српског језика и књижевности, који је организовала проф. Нада Милошевић Ђорђевић, негде 1994, мислим. Она је предавала на Филолошком, али је код нас држала предмет Фолклористика. Свако је радио свој посао у погледу онога шта се истраживало (...) па не знам (...) шта су истраживали студенти Филолошког. (...) Није се радило о обавезној теренској пракси, то није функционисало током 1990-их, барем не у првој половини те деценије. Сећам се да је наш боравак тамо платио неки привредник из тог краја и да сам једино је био на последипломским студијама, док су остали студенти етнологије и антропологије били при крају студија (на четвртој години, или су и то одслушали, па су радили на дипломском) (Б. Ж.).

Након десетак година, нови пројекат на коме су сарађивали дијалектолози и етнологии био је пројекат Матице српске – *Култура исхране у Војводини кроз обредну праксу. Лингвистички и етнолошки аспект* (пројектни период 2009–2012).¹⁶ Овај пројекат покренула је и њиме руководила проф. др Софија Милорадовић, и у њему су учествовали дијалектолози, лингвиста Б. Сикимић из Балканолошког института САНУ и два етнолога из Етнографског института САНУ. Пројекат је уз извесно теренско проширивање настањен и завршен 2020. године. Почев од 2021. године, др Милина Ивановић Баришић на основу претходне пројектне теме поставља нову као њен наставак, обликујући је на етнолошким основама: *Обредна исхрана у Војводини. Енциклопедијски речник термина*, али сарадња етнолога и дијалектолога на пројекту остаје, при чему од 2025. године руковођење пројектом преузима др Нина Аксић.

¹⁶ „Истраживања у оквиру овога пројекта у складу су и са упутствима Унеска за очување нематеријалног наслеђа, у које недвосмислено спада и традиционална кухиња. Првонамишљени и основни циљ истраживања је представљање терминологског система (термин и етнокултурни контекст у коме дати термин функционише) везаног за културу исхране код већинског, српског становништва у Војводини, као и утврђивање етнолошких промена насталих у култури исхране, осмотреној кроз обредну праксу, у другој половини 20. и првој деценији 21. века на територији Војводине. Проширивањем наслова омогућава се шире истраживање тематике исхране на простору Војводине, с обзиром на то да њиме треба да буде обухваћено целокупно српско становништво на овом простору (старинци и досељеници)“ (МИЛОРАДОВИЋ, „Предлог пројекта *Култура исхране у Војводини кроз обредну праксу. Лингвистички и етнолошки аспект* (пројектни период 2009–2012)“).

Први пројекат који је институционално, према нашим сазнањима, подразумевао сарадњу између етнолога и дијалектолога/лингвиста, био је ИИИ пројекат 47016 – *Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет портала „Појмовник српске културе”*, који је финансирало Министарство просвете, науке и технолошког развоја од 2011. године до 2020. године, у оквиру програма интердисциплинарних истраживања, а који је формиран као саставни и обавезни део рада у Институту за српски језик САНУ и у Етнографском институту САНУ. У оквиру овог пројекта, етнологи и дијалектолози сарађивали су на формирању електронског *Појмовника српске културе*, али и на похрањивању и обради грађе из Рукописне збирке речи из Призрена Димитрија Чемерицића, која се данас чува делом „у Институту за српски језик САНУ, као део лексичке грађе за Речник српскохрватског књижевног и народног језика, и садржи близу 16 000 одредница“ (ПЕТРОВИЋ и ТАСОВАЦ 2014: 171),¹⁷ а другим делом (углавном фото-архива) у Етнографском институту САНУ. Дакле, кроз ову збирку се јасно види могућност сарадње етнолога и дијалектолога, и не само могућност него и значај ове сарадње, а како би збирка могла бити сачувана и представљена на најбољи начин. И како истичу С. Петровић и Т. Тасовац, треба истаћи важност коју збирка има „као извор за етнолингвистичка, етнологска, антрополошка и историјска истраживања Призрена и његове околине“, јер је то „својеврсна енциклопедија Призрена и Призренаца, која доноси обиље података о њиховим обичајима, одећи, занатима, јелима, међуетничким, међуконфесионалним и социјалним односима. Зато ова збирка, поред лингвистичког, има и велики културноисторијски и етнографски значај“ (ПЕТРОВИЋ и ТАСОВАЦ 2014: 172–173).

Поред овог пројекта, године 2015. започет је пројекат Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији, под називом *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, који и данас траје, а њиме руководи проф. др Михај Миља Радан (професор Западног универзитета у Темишвару, сада у пензији). Идеја је била „да се сачини целовита културолошка слика Срба у овој мултиетничкој средини“ (БОГДАНОВИЋ и АКСИЋ 2025: 280), а за те потребе окупљени су истраживачи, најпре етнологи и лингвисти, а затим и остали, те су сви институционално умрежени у овај пројекат. У теренска истраживања укључени су сарадници Филозофског факултета Универзитета у Нишу, Института за српски језик САНУ, Етнографског института САНУ, Балканолошког института САНУ и Музиколошког института САНУ, као Филолошког, историјског и теолошког факултета Западног универзитета у Темишвару. На основу резултата ове сарадње, теренских истраживања

¹⁷ „Од краја 2013. године, целокупна збирка речи по први пут је доступна стручној и широкој јавности преко интернета, у оквиру Платформе за транскрипцију српског рукописног наслеђа <http://prepis.org> (Петровић / Тасовац 2013а), а делови збирке послужили су и као основа за мултимедијалну изложбу 'Призрен – живот у речима' (Петровић / Тасовац 2013)“ (ПЕТРОВИЋ и ТАСОВАЦ 2014: 171).

и грађе која је прикупљана, а затим и великим делом похрањена у *Дигиталном архиву Центра за научна истраживања Срба у Румунији*, научници из различитих области имају могућност да сачине монографије или научне радове који ће се објављивати у научним часописима и зборницима, а резултати истраживања представљати у виду саопштења на међународним и националним научним скуповима, веома често на интердисциплинаран начин. Обавеза чланова пројекта је да сваке године учествују на научном скупу *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима* и да приложе рад за часопис *Исходишта* (Филозофски факултет Универзитет у Нишу).

Још један интердисциплинарни, међуакадемијски билатерални пројекат *Језик као запис културе у етнолошкој и лингвистичкој анализи на релацији Србија – Македонија* покренут је 2015. године, на основу споразума између САНУ и МАНУ, а његов је носилац био Етнографски институт САНУ. Резултат рада на овом пројекту су два зборника, а први је објављен 2018. године. Иако се овај зборник бави највише етнолингвистичким питањима, у њему су, као и на пројекту, учествовали и етнологи, тако да он доноси радове дијалектолога и етнолога „који нису типични само за први или само за други поменути правац него су у великој мери самосвојни, а често инспирисани идејама академика Зузане Тополињске, чији широки круг научних интересовања обухвата и етнолингвистику посебно са ослонцем на теренска истраживања и њихову теоријску обраду“ (ПИПЕР 2020: 203).

Пројекат, у чијој су једној етапи сарађивали дијалектолози и етнологи, јесте пројекат под називом *Речник говора Ваљевске Подгорине*, са руковођоцем др Драганом Радовановић – дијалектологом, а носилац је Матица српска. Један од резултата овог пројекта, заправо поменута етапа у којој су учествовали и етнологи, било је теренско истраживање 2019. године и прилагање научних радова за интердисциплинарни зборник *Из лексике становања у Ваљевској Подгорини: етнолингвистички огледи* (РАДОВАНОВИЋ и ИВАНОВИЋ БАРИШИЋ 2020).

Као потврду у прилог томе да интердисциплинарност и сарадња са другим научним дисциплинама, у овоме случају са дијалектологијом, доприносе ширењу видика, јесте и сведочење етнолога М. Ивановић Баришић, која истиче следеће:

Моје лично мишљење, (...) пошто сам имала прилике да радим и у Смедереву у Заводу, и у Врању у Музеј (...) да заправо и треба да буду интердисциплинарна истраживања, и то се показало рецимо нарочито (...) скуп који је професор Жунић, Драган Жунић правио, Традиционалну естетску културу, са различитим темама и различитим учесницима. Значи учесници различитих струка, где ти на једном месту видиш, рецимо, ајд сад пада ми на памет хлеб, назив скупа је био Хлеб, где видиш како етнологи гледају на тему, како дијалектолози гледају на тему (...) професор Богдановић и ове млађе колегице, како археолози виде ту тему, што је по мени врло значајно, јер ми

једноставно нисмо физички у могућности да сами све испратимо. (...) Да ти добијеш увид како други виде твој предмет истраживања (М. И. Б.).

Методе истраживачког рада у етнологији и дијалектологији

Већ на основу датог увида у облике сарадње етнолога и дијалектолога може се приметити да је теренски рад први и основни „радни алат“ и једних и других, те као такав бива неизоставна и повезујућа нит ове две дисциплине. Дакле, како А. Бошкових истиче, посебно за данашње време назначено – „није могуће бити етнолог или антрополог без рада на терену – што је важно напоменути у време кад се тежи пречицама и различитим изговорима да се овај суштински елемент стручног и научног усавршавања прескочи или некако представи као небитан“ (БОШКОВИЋ 2005: 82). Такође, и у дијалектологији „традиционалним дијалектолошким методама сматрају се теренска истраживања помоћу упитника и прављења аудио-записа (магнетофонски или, у новије време, диктафонски снимљених интервјуа)“ (МИЛОРАДОВИЋ 2021: *дијалектологија*). Дакле, осматрајући представљену пројектну повезаност, увиђа се да теренску грађу користе и етнологи и дијалектологи, излучујући из ње оно што им је потребно за анализу из угла своје дисциплине. Ипак, овде морамо напоменути да иста грађа није увек једнако, у свим својим детаљима, погодна за обе дисциплине. За етнологију је од значаја контекст, при чему се свакако добију и поједини термини, док дијалектологи, уколико није реч о лексичком упитнику, воде разговор на слободне теме како би потом издвајали детаље са различитих језичких нивоа. О овом проблему говори и етнолог Милина Ивановић Баришић:

Просто и не знају колико заправо има грађе ту. А сад шта је, начин представљања грађе лингвиста, језичке струке, шире посматрано је различито од начина на који то раде етнологи. И мислим да би се користила грађа те врсте тражи добро познавање етнолошке грађе, да би ти разумео кад он извуче једну реченицу и анализира ту реченицу, шта заправо та реченица значи за културу о којој говори дијалектолог, лингвиста и тако даље. У том смислу мислим много је теже користити грађу језичку, од грађе коју, етнологи пишу. (...) Значи у том смислу мислим да етнологи, под наводницама, заобилазе ту врсту грађе, јер ју је тешко уклопити у текст који сам ради (М. И. Б.).

Ипак, већина грађе може у доброј мери послужити и једнима и другима, а из исте грађе свакако може произаћи добар коауторски рад. Разговори вођени на теренским истраживањима неретко су у обе дисциплине усмеравани упитницима – конкретним (чешће у дијалектологији, посебно када се истражује терминологија), или оквирним (чешће у етнологији, јер казивачи често при одговору на једно питање дају одговоре и на друга питања из

упитника). Уколико су разговори вођени на основу дијалектолошких упитника, они углавном не могу послужити као добра етнолошка грађа, изузев самих термина и понеких података о појединостима везаним за одређени занат, обичај и сл. С друге стране, разговори вођени по етнолошким упитницима могу бити од знатније користи дијалектолозима, изузев прозодијских детаља. Тако, на пример, етнолошке *Упитнице* настале за читаву територију бивше Југославије, у периоду од 1963. до 1967. године,¹⁸ дају изузетно богато обрађена питања у вези са различитим етнолошким темама, посебно истичући значај сакупљања терминологије. О овим упитницама говорио нам је и етнолог Р. Баришић, као један од истраживача:

Онда ја сам радио упитник етнолошког атласа. Неколико хиљада питања има. То је рађено на основу многих упитника који су рађени још од краја деветнаестог века. (...) Четири хиљаде питања, за материјалне, социјалне (Р. Б.).

Други методолошки поступак који користе обе дисциплине, тачније – у дијалектологији се то и даље чини, док је у етнологији сада већ давно заборављено, јесте исцртавање карата. „Централни инструмент савремене дијалектологије представљају дијалектолошки атласи, у којима се картографисањем представљају засебне језичке појаве (одређена фонетска, морфолошка или лексичка посебност), с циљем одређивања њиховог географског распрострања, без обзира на државне и друге границе“ (МИЛОРАДОВИЋ 2021: *дијалектологија*). Тако лингвистички атласи, као и бројне појединачне карте, могу представљати добар и значајан материјал за етнолошка истраживања и релевантан показатељ одређених културних појединости на датим теренима. Но, до сада, колико нам је познато, не постоје радови, етнолошки или коауторски са дијалектолозима, настали на основу коришћења података са оваквих карата. С друге стране, један од можда и најбољих примера како методе једне дисциплине могу послужити другој јесте монографија етнолога Симе Тројановића из 1930. године – *Ватра у обичајима и животу српског народа*,¹⁹ у којој аутор даје и карту „на којој су шрафисањем означени ареали у којима се користи лексема *ватра* и они у којима се користи лексема *огањ*“ (МИЛОРАДОВИЋ 2018: 115), а како С. Милорадовић истиче, ова карта и поглавље у којој се она налази, са додатним лингвогеографским објашњењима, представља „нарочито важан и користан одељак за филолошку струку, особито за историјску дијалектологију“ (МИЛОРАДОВИЋ 2018: 115). Нажалост, овакве карте етнологи већ деценијама не израђују, пре свега због другачијег трасирања етнологије, чије место је у великој мери заузела антропологија.

Овде треба поменути и податак да постоји низ дијалекатских речника

¹⁸ Више видети: *Upitnica I* 1963; *Upitnica II* 1965; *Upitnica III* 1966; *Upitnica IV* 1967.

¹⁹ Више видети: ТРОЈАНОВИЋ 1990.

– најчешће израђених од стране лексикографа аматера, везаних за њихов завичајни терен, уз консултације са дијалектолозима,²⁰ који по свом богатству грађе и описима термина могу бити изузетна грађа и помоћ у изради етнолошких студија. Ипак, ови речници су веома ретко коришћени од стране етнолога, али се мора поменути да се од 2021. године, на пројекату *Обредна исхрана у Војводини. Енциклопедијски речник термина* (под окриљем Матице српске), ради на формирању енциклопедијског речника, првенствено заснованог на етнолошким узусима, али са угледањем и на релевантне дијалекатске речнике.

Уместо закључка – значај дијалектологије за етнологе: из разговора са етнологима

На самом крају, као својеврстан мали допринос овој теми издвојили смо и неколико коментара етнолога који су на неке начине, кроз свој стручни и научни рад, имали додира са дијалектологијом и дијалектолозима, те смо желели да овај текст обогатимо њиховим виђењем дијалектологије. Ипак, морамо имати у виду да је дијалектологија уже стручна дисциплина од етнологије, на неки начин егзактнија, а језик савремене лингвистике је херметичан и стога непријемчив за стручњаке из других научних области, те је етнологима често тешко да се користе овом литературом. Међутим, оно што може утицати на квалитет теренског истраживања етнолога, тј. сакупљене грађе, јесте (не)познавање говора средине, тј. дијалекатског идиома којим говоре становници краја у коме се истражује. О томе сведоче и етнологи, а они који су слушали дијалектологију као курс на факултету говоре и о значају макар елементарног упознавања са особинама српских дијалеката, посебно из времена када нису били распрострањени медији, изузев новина и радија:

И друго, он [проф. Асим Пецо] је говорио исто тако да у Србији исто има различитих наречја, облика, нема свих екавски и тако даље, има и јекавски се говорио у Србији. И то се све потврдило после кад смо били на терену, кад сам ја ишао на терен као кустос. (Како је била прихваћена та дијалектологија?) Па добро је прихваћена сасвим. Ми смо били мало, знаш. То су људи дошли из различитих средина и који су углавном живели у Београду, или у неком Чачку или тако неком граду, тако да су они знали за своју средину, али како се говори у другом крају Србије, имали су неку информацију, али нису били потпуно обавештени (Р. Б. студент етнологије шездесетих година XX века, из Београда, а родом из Истре).

Али има једна ствар. Препознавање језика, дијалекта, могли су да направе они који су имали контакта са том матицом њиховом и могли да чују тај

²⁰ Више видети: АКСИЋ 2016; АКСИЋ 2024 и др.

језик. Ја се сећам кад сам била у Ивањици на терену, покојни био је професор (...) ја сам га први пут тада видела и, не знам, буквално смо проговорили четири, пет реченица, и он мене питао – извините, кога Ви имате у западној варијанти. Ја нисам била тога свесна... (М. И. Б.).

(А да ли Вам је дијалектологија ишта значила касније у теренским истраживањима, у писању?) Па, мени је, мени је значило, јер кад сам испитивао називе алата. Јер знаш како, људи имају за брадву пример, неки кажу бродва, нешто изговоре не мож да разазнаш, сад питаш је л брадва, а може да буде. Мисим знаш како, сељаци некад не, и сам човек некад не говори разговетно, а ти мораш да забележиш. Онда се појави други колега или колегиница, па они забележе, а другачије, не каже брадва него бродва или бредва, и тако даље. Каже, ајде, шта си то написа безвезе, није тако него како сам ја, јер свака бележи како је чуо, односно мисли да је чуо и да ли је тачно изговорио, знаш и то исто. (Али се то бележило, мислим у радовима тим? Па је, фф, Е онда дође рецензија у Музеју, е немој ти сад да филозофираш, него пиши овако. (А што се тиче те поставке, било које етнолошке поставке у музеју, да ли се тада тражила консултација нека макар са дијалектолозима у вези са стављањем тих назива?) Не, не, не (Р. Б. радио је у Етнографском музеју у Београду).

Колко ја знам не, чак ни ја кад сам била у Врању, не (М. И. Б. радила је у Народном музеју у Врању). (Него како сте одредили, на пример, који назив да ставите?) Имамо из документације и ту смо узимали предмете, имамо из литературе објављене. Или неко каже – био сам на терену, па се каже тако и тако и онда се узме то. Прихватили су се ауторитети. (А Ви нисте, значи, сарађивали са дијалектолозима?) Не, долазили су у Музеј по природи, али су тражили, тражили су да називе, али ту је увек било, увек спорење, да ли се баш тај предмет зове тако на том терену тада. Јер и то се мења, називи се мењају. Друго, има за један предмет имаш три, неколико различитих назива, зависно од утицаја, етничких струја, националних, ко је донео, како је донео (Р. Б.).

Из овог се транскрипта јасно увиђа и материјална грешка која евентуално може настати због недовољног познавања датог дијалекта, а свакако услед недостатка сарадње између етнолога и дијалектолога.

(Али добро, значи дијалектологија, односно познавање тих различитих говора значи, може да знâчи озбиљно када идеш на терен?) Како да не (Р. Б.). Па ја мислим да је неопходно да се човек упозна, поготову, нисмо кроз то претходно школовање упознати са различитим говорима. (...) У крајњој линији, сама знаш сад кад смо били у Румунији да нам је, бар мени, претпостављам и теби помогло, то што смо, што сам имала прилику да чујем и источну Србију, и Западну, и Војводину истраживања и онда, али опет су биле поједине речи које су нам биле непознате, али нам је било лакше да их уочимо и тражимо значење (М. И. Б.).

*

Из наше перспективе гледано и анализирајући све до сада представљено, можемо закључити следеће: иако су ове две дисциплине имале највише додирних тачака у самом почетку развоја – обе су биле усмераване национално и служиле су се одређеним географским методама, тренутак озбиљније сарадње између етнолога и дијалектолога заправо је дошао тек почетком ХХИ века, са јачањем нових дисциплина у оквиру лингвистике и са ширењем интердисциплинарних стремљења.

Цитирана литература

- АКСИЋ, Нина. „Традиционалне друштвене игре и дечје играчке Тимока“. *Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области* 20 (2016): стр. 51–65.
- АКСИЋ, Нина. „Пастирске игре и чобанска надметања на призренско-тимочком говорном подручју“, у: *Пастирска лексика призренско-тимочких говора*. Ур. Недељко Богдановић. Ниш / Београд: Српска академија наука и уметности, Огранак у Нишу / Институт за српски језик САНУ (2024): стр. 235–257.
- БОЈАНИЋ ЋИРКОВИЋ, Мирјана. „О деветој регионалној научној конференцији Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима (Ниш–Темешвар, 20–21. октобар 2023. године)“. *Фолклористика* 8, бр. 1–2 (2023): стр. 275–278.
- БОШКОВИЋ, Александар. „Антропологија и сродне науке“. *Етнологија и антропологија: стање и перспективе* (2005): стр. 77–85.
- ВЛАХОВИЋ, Петар. „Развој етнологије на Филозофском факултету у Београду од оснивања до Другог светског рата“. *Гласник Етнографског института САНУ* 28 (1979): стр. 9–19.
- БОРЂЕВИЋ, Весна и Нина АКСИЋ. „Народни музички инструменти у српској фолклорној традицији - етнофразеолошки поглед“. *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини* XLVI, св. 4 (2016): стр. 93–116.
- БОРЂЕВИЋ, Весна и Нина АКСИЋ. „Урок у српској народној традицији“, у: *Perceptia nadprirodzena vo frazeológii*. Mária Dobříková (ed.). Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave (2019): стр. 120–126.
- ЕРДЕЉАНОВИЋ, Јован. „Етнологија, етнографија и сродне им науке“, у: *Дело, лист за науку, књижевност и друштвени живот*, год. 11, књ. 41. Драг. М. Павловић (ур.). Београд: Доситеј Обрадовић (1906): стр. 101–111.
- ИВАНОВИЋ БАРИШИЋ, Милина и Драгана РАДОВАНОВИЋ. „Етнолошки и етнолингвистички аспект обуће у српској традиционалној култури“, у: *Наука без граница II – међународни тематски зборник 2*. Мирјана Лончар-Вујновић (ур.). Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет (2019а), стр. 327–345.
- ИВАНОВИЋ БАРИШИЋ, Милина и Драгана РАДОВАНОВИЋ. „Становање у Ваљевској Подгорини: етнолошки и етнолингвистички аспект“. *Зборник радова Филозофског факултета* 69, св. 2 (2019б): стр. 3–14.

- КОВАЧЕВИЋ, Иван. *Историја српске етнологије I: Просветитељство*. Етнолошка библиотека, књига 1. Београд: Српски генеалогски центар, 2001а.
- КОВАЧЕВИЋ, Иван. *Историја српске етнологије II: Правци и одломци*. Етнолошка библиотека, књига 2. Београд: Српски генеалогски центар, 2001б.
- КОВАЧЕВИЋ, Иван. „Из етнологије у антропологију (Српска етнологија у последње три деценије 1975-2005.)“, у: *Зборник радова Етнографског института САНУ* 21. Драгана Радојичић (ур.). Београд: Етнографски институт САНУ (2005): стр. 11–19.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. „Етнолингвистика – могућност интердисциплинарног истраживања језика“, у: *Јединство наука данас (интердисциплинарни приступ сазнању)*. Драго Бранковић (ур.). Бања Лука: Филозофски факултет у Бањој Луци (2003): стр. 115–122.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија (ур.). *Култура исхране у Војводини кроз обредну праксу. Лингвистички и етнолошки аспект*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија (прир.). *Обредна пракса – „речима о храни“*. На материјалу из српских говора Војводине. Нови Сад: Матица српска, 2014.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. „Огањ, па жишика, ожег, жар и још понешто око ватре у призренско-тимочким дијалекатским речницима“, у: *Језик као запис културе у етнолошкој и лингвистичкој анализи*, Том 1. Станислав Станковић и Веселинка Лаброска (ур. првог тома). Београд: Српска академија наука и уметности, Македонска академија на науките и уметностите (2018): стр. 113–146.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. „Дијалектологија“, у: *Српска енциклопедија*, Том III, Књига 2, Демократија – Ђуша. Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска академија наука и уметности, Завод за уџбенике (2021).
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија (прир.). *Исхрана у огледалу обредне праксе Срба у Војводини и румунском Банату. Етнолингвистички транскрипти и коментари*. Нови Сад: Матица српска, 2024.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија и Нина АКСИЋ. „Жито и житни производи у обичајима годишњег и животног циклуса код Срба у новопазарском крају“, у: *Живот посвећен трагању за етничким идентитетом*. Маца Царан Андрејић и Миљана-Радмила Ускату (ур.). Темишвар: Западни универзитет у Темишвару (2019): стр. 373–402.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија и Нина АКСИЋ. „Отац у српским народним говорима и српској традиционалној култури: лингвогеографски и културолошки план посматрања“, у: *Отац у српском језику, књижевности и култури*. Милош Ковачевић (ур.). Андрићград: Андрићев институт (2024): стр. 271–299.
- НЕДЕЉКОВИЋ, Душан (ур.). *Народи Југославије*. Посебна издања ССCLXXXV, Етнографски институт, Књ. 13. Београд: Српска академија наука и уметности, 1965.
- ПАВКОВИЋ, Никола Ф. „Одељење за етнологију (историјски преглед 1963–1988. године)“, у: *Зборник Филозофског факултета: научни скуп поводом 150 Филозофског факултета*. Милан Поповић (ур.). Београд: Филозофски факултет (1990): стр. 385–402.
- ПИПЕР, Предраг. „О српско-македонским језичким поређењима и преплитањима“, у: *Трибина библиотеке САНУ*, год. VIII, бр. 8. Миро Вуксановић (ур.). Београд: Српска академија наука и уметности (2020): стр. 203–210.

- ПЕТРОВИЋ, Снежана и Тома ТАСОВАЦ. „Збирка речи Димитрија Чемерићића као извор за етнолингвистичка и етнологска истраживања“. *Гласник Етнографског института САНУ* 62, св. 2 (2014): стр. 171–179.
- ПРЕЛИЋ, Младена. „Јован Цвијић и прве деценије формирања и институционализовање етнологије као науке у Србији“. *Гласник Етнографског института САНУ* LXII, св. 2 (2014): стр. 83–97.
- РАДОВАНОВИЋ, Драгана и Милина ИВАНОВИЋ БАРИШИЋ (прир.). *Из лексике становања у Ваљевској Подгорини: етнолингвистички огледи*. Нови Сад: Матица српска, 2020.
- СИКИМИЋ, Биљана. „Изазов теренског рада – етнолингвистика или антрополошка лингвистика?“, у: *Зборник радова Етнографског института САНУ* 21. Драгана Радојичић (ур.). Београд: Етнографски институт САНУ (2005): стр. 235–244.
- ТРИФУНОВИЋ, Весна. „Интердисциплинарна истраживања – антропологија у сарадњи са другим наукама“. *Гласник Етнографског института САНУ* LXVI, св. 2 (2018): стр. 239–244.
- ТРОЈАНОВИЋ, Сима. *Ватра у обичајима и животу српског народа*. Библиотека Баштина 34. Београд: Просвета, 1990.
- ЧОПА, Миљана и Нина АКСИЋ. „Провинцијски реп као алтернативни језички и музички правац: елементи косовско-ресавског дијалекта у реп музици“, у: *Jezik, književnost, alternative*, Tematski zbornik radova. Biljana Mišić Ilić, Vesna Lopičić (ur.). Niš: Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet (2022): стр. 363–379.

Извори

- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. *Предлог пројекта Култура исхране у Војводини кроз обредну праксу: Лингвистички и етнологишки аспект (пројектни период 2009–2012)*, лична архива Софије Милорадовић.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. 2025. „Уводно излагање на научном скупу *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности XVI**“, у Деспотовцу 2025. године, из личне архиве Софије Милорадовић.
- Upitnica* I 1963; *Upitnica* II 1965; *Upitnica* III 1966; *Upitnica* IV 1967. Etnološko društvo Jugoslavije, Komisija za Etnološki atlas, Centar za pripremu atlasa, Filozofski fakultet, Etnološki zavod Zagreb.
- Универзитет у Београду, Филозофски факултет, *Етнологија и Антропологија* <<https://www.f.bg.ac.rs/etnologija-antropologija/odeljenje>> 5. 5. 2025.

Nina Aksić

ETHNOLOGY AND DIALECTOLOGY

Unity in Diversity

In this paper, we will present the results of research on the relationship between two scientific disciplines - ethnology and dialectology, starting from the beginning of the 20th century to the present day. We will present the ways in which these two disciplines and their researchers have connected from the perspective of ethnological science, through three basic topics: 1. the beginning and development of both disciplines and their (non)overlaps, 2. the exchange and importance of methods and theoretical approaches, as well as the joint work of ethnologists and dialectologists and 3. joint results and contribution to the scientific understanding of the culture of the Serbian people. The research will also include an analysis of the content of professional and scientific literature, various archival materials and publications on which ethnologists and dialectologists collaborated, as well as conversations with contemporary experts in the field of ethnology. The aim of the paper is to present the ways in which ethnology and dialectology have interwoven and contributed to each other, then to present the institutional framework of their cooperation and to point out possible future directions of cooperation between these two scientific disciplines.

Keywords: ethnology, dialectology, disciplines, methods, networking.

ПРИКАЗИ

УСМЕНА СВЕДОЧАСТВА ТОПЛИЧАНА КАО КАЗИВАЊЕ О ЛИЧНОМ ИЛИ НЕПОСРЕДНОМ СЕЋАЊУ НА ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНУ КРИЗУ ИЗМЕЂУ РАТА И ИДЕАЛА

(О књизи *Усмена сведочаства Топличана о Другом светском рату*, прир. Мирјана Бојанић Ћирковић, Блаци: Народна библиотека „Рака Драинац”, 2024)

У тишини брдовитих предела јужне Србије, у срцу Топлице, која је позната по богатој историји отпора још из Првог светског рата (1914–1918), поново се нашла у жижи бурних историјских догађаја, који су задесили нашу тадашњу државу Краљевину Југославију, током Другог светског рата. На овом подручју које обухвата четири општине (Житорађа, Прокупље, Блаци и Куршумлија) одигравале су се драме достојне великих историјских епопеја, чија сведочанства неретко бивају скрајнута, оставши у сенци већих фронта и познатијих битака. Ипак, народ Топлице показао је изузетну храброст, истрајност и спремност на отпор. Од првих дана окупације 1941. године па све до ослобођења 1944, овај крај био је поприште борби између окупатора, партизана и четника, али и симбол пркоса и страдања братског народа, који је, на жалост, био принуђен да се определи према сопственим афинитетима за одређену идеологију, а одавно нам је познато да свака идеологија (па и револуција) поједе своју децу. Јер годинама касније, слободно можемо рећи да смо се сви поносно борили против окупаторских снага, с једним јединим циљем – да ослободимо нашу домовину, ма којој год идеологији да смо припадали, а и у један такав племенити идеал, идеологија је успела да умеша прсте. Судбине села, цивила и војника испреплетале су се у сложеној мрежи борбе, страдања и преживљавања. У овом тексту, осветљавамо мање познате стране Другог светског рата у Топлици – крају који је, између фронта, носио и сопствени терет рата.

Кроз сведочења преживелих, архивску грађу и локална сећања, ауторка књиге *Усмена сведочаства Топличана о Другом светском рату*, проф. др Мирјана Бојанић Ћирковић доноси нам причу о Топлици и времену када су сасвим обични људи на својим плећима понели херојске одлуке.

На самом почетку ваљало би истаћи да књига, поред (посредних и непосредних) сведочанстава даје приказ историје преко мале и скрајнуте индивидуе, која је, грчевито се држећи за идеал о слободи, успела да сачува породично огњиште. Интервјуи, или боље речено разговори, које води

професорка из угла истраживача, усмерени су ка приказу слике малог и скрајнутог човека на рубу маргине, чија се имена не спомињу у биткама, а о њиховим породицама се не зна даље до атара села у коме живе. Управо су наведени људи као саговорници неправедно скрајнути на сам руб друштвене и социјалистичке егзистенције. Читајући њихове интервјуе, спонтано нам се намеће питање: Ко је крив и одговоран, зашто смо заборавили или заборављамо наше претке, који ништа мању улогу у одбрани отаџбине нису имали но они који су некада преживљавали Албанску голготу, мада... На основу сведочанстава и историјских записа / извора, описани период можемо слободно назвати – *Топличка голгота*.

Књига *Усмена сведочанства Топличана о Другом светском рату*, проф. др Мирјана Бојанић Ћирковић интердисциплинарног је карактера; успешно обједињује теорију књижевности и теорију фолклора, а њена структура заснива се управо на одређеној типологији наратива. Најзаступљенији су лицитирани, алтернативни и наратив локалних (не)посредних појединачних или колективних сећања. Ревидирани академски наратив овде изостаје јер настаје као ревизија историографије претходних верзија догађаја, даје нове изворе, те прилази критички анализирајући, док ауторка својим саговорницима приступа врло љубазно и пријатељски настројена – управо као једна од њих, од тих сасвим малих, али ипак великих који су се, свако на свој начин, борили за слободу отаџбине.

Лицитирани наратив доминира целом књигом, а заснива се на захтевима од стране истраживача (проф. др Мирјана Бојанић Ћирковић) да изабрани саговорник добровољно говори / приповеда о одређеној теми, те се такво излагање и не сме прекидати. Садржај монолога саговорника повезан је са његовим током мисли, с тога не би било неисправно рећи и да сведочења људи са маргине ипак представљају драгоцен увид у личне доживљаје рата, који често измичу ревидираним, званичним наративима и откривају дубину егзистенцијалне кризе појединца суоченог с идеолошким сукобима и борбама, како унутрашњим тако и спољашњим. На основу наведеног, доминантног наратива, можемо закључити да је проф. др Мирјана Бојанић Ћирковић кроз своју књигу спровела прави теренски интервју, снимивши га као аудио-запис, а затим и транскрибујући.

Ипак, парадокслано је да међу топличким сведоцима многи памте идеологију комуниста, иако је Топлица била важно поприште четника, те тако четници, као и сведочења о њима, која нимало нису прожета лепим искуством, припадају алтернативном наративу. Овакво мишљење се свакако може повезати и са каснијим историјским догађајима, идеалима и идеологијама, које долазе након Другог светског рата.

Лична и колективна сећања испитаника представљају локални наратив, који нема институциону подршку, али је дат кроз велики емоционални набој. Кроз књигу се јасно уочавају четири специјалне врсте сећања:

а) лично – оно што је (не)посредно преживљено, доживљено и осећено на сопственој кожи;

б) колективно, које је повезано са околностима у којима такве приче и сећања настају, преносивши се *с колена на колено*, унутар мањих или већих друштвених група (породичне заједнице, родбинске везе, кругови пријатеља);

в) културно сећање није забележено само казивањима већ и адекватним документима попут писама, фотографија или рукописних заоставштина;

г) политичко (не)сећање означава селективно памћење прошлости које обликују доминантне идеологије, при чему се одређени актери и наративи афирмишу, док се други потискују – у складу с променама политичке моћи и идентитетских потреба друштва, што се свакако одразило на сам раздор међу људима.

Сећања и сведочења, обојена тугом, болом, али и сузама радосницама и анегдотама можете читати селективно, ради историје, ради неких даљих, али важних предака и њихових сећања, која никада не би требало бити заборављена. Барем не, након што су забележена међу овим корицама.

Усмена сведочаства Топличана о Другом светском рату представљају не књигу већ нешто што смо давно као људи заборавили, што је давно извргнуто и претворено у неки нови *неопатриотизам*, који и не мари много за историју, прошло време, наше претке који су животе дали у многобројним ратовима (барем их је код нас било исувише), да бисмо ми данас раскалашно шетали овим улицама, без имало свести, савести и захвалности. Зато нам, након прочитаних исповести и сведочанстава, на самом крају, остаје једино нада, да у овом хаосу од живота ипак постоје људи који још увек знају шта значи *patria*, назионализам, и верност отаџбини, али не само на речима. Јер на крају свега, ко смо ми – обични грађани ове земље Србије – ако не оставимо макар један писани траг о себи и сопственим коренима, траг који ће трајати и након што нас више не буде, кроз поколења која долазе.

Александра Д. Вукић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

¹ a.vukic-21144@filfak.ni.ac.rs

НАТАША ТРНАВАЦ ЋАЛДОВИЋ, ПО МИША, ПО ТИЦЕ: САМООБЛИКОВАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА ДУБРОВАЧКИХ СРБА КАТОЛИКА И ДЕЛО ДУМ ИВАНА СТОЈАНОВИЋА.

Београд: Задужбина Владете Јеротића,
Domus editoria Ars Libri, 2018.

Покољења дјела суде; што је чије, дају св'јема. (Његош)

Монографија *По миша, по тике: самообликовање националног идентитета дубровачких Срба католика и дело дум Ивана Стојановића*, ауторке др Наташе Трнавац Ћалдовић, представља свеобухватно и методолошки иновативно проучавање културно-националног идентитета дубровачких Срба католика. Заснована на опсежној литератури (стр. 431–443), ова монографија настала је као резултат истраживања за докторску дисертацију, у оквиру које се примењују принципи новог историзма и постструктуралистичког читања националне припадности. У формалном смислу, дело је организовано као путовање кроз пет тематских „станица” са завршним освртом, при чему се свака од тих целина фокусира на одређене аспекте идентитетског самообликовања, хумора, жанровских особености, културне топографије и митотворства.

Још у првом поглављу, кроз уводну секцију под називом *Опрез пре пута*, приказује се слика Дубровника крајем 19. века, као и положај Срба католика, и то у 16 програмских тачака. Инспиришуће за ауторку, драмско дело *Завјет* Симе Матавуља, изведено 1896. године, тематизује тадашње политичке прилике у Дубровнику, чији је главни јунак католички свештеник инспирисан ликом дум Ивана Стојановића, било је покретач за трагања и истраживања др Наташе Трнавац Ћалдовић. Победа Срба католика на тим изборима представљала је историјску прекретницу која је открила снажну националну свест овог слоја становништва, упркос вишедеценијској хабзбуршкој управи и интензивном процесу хрватизације. Овај културно-идентитетски феномен прилично је био маргинализован у српској књижевној и историјској науци. Ауторка ове монографије опрезно и предано одређује *књижевну националност* Стојановићевог дела, и последично дубровачке књижевности.

Парадоксално је што се многи дубровачки аутори, данас често евидентирани као хрватски књижевници, у својим делима и јавном ангажману доследно самоидентификују као Срби. Њихова сведочења нису ограничена само на архивску грађу, већ су прожета и симболичким исказима у књи-

жевности, попут песме *Карађорђевица* или тематизацијом косовског мита и култа Светог Саве. Њихово стваралаштво одражава дубоку емоционалну и идеолошку везаност за српску матицу, иако се показало да та иста матица често није била спремна да их у потпуности прихвати као своје. У усмено посредованој традицији и оној из писаних извора дум Иван је пронашао српство и именовао га за врховни ауторитет.

У наставку рада ауторка истиче да се дубровачка култура посматрала кроз призму словенског језичко-културног контекста, уз снажно препознавање утицаја романског наслеђа. Посебан акценат стављен је на језик – херцеговачки, српски, онако како га је Сундечић описивао: „златни језик [...] језик славе, језик срца”. Потенцијал тог језика, обogaћен дубровачком варијантом и наслојавањима старог класицизма, представљен је као основа будућег европског књижевног израза.

Дум Иван Стојановић је представљен као кључна фигура у овој културно-историјској мапи. Његово дело се не вреднује искључиво као историографско, већ и као значајан литерарни и идентитетски наратив. Стојановић је ослањајући се на србистику – тада доминантну филолошку матрицу међу Србима, укључујући и католике – дефинисао и бранио српски карактер дубровачке књижевности и језика.

Симболичан наслов монографије, *Пб миша, пб тице*, упућује на дихотију и идентитетску напетост код дубровачких Срба католика: између српске националне припадности и католичке верске традиције. Овај „ни ту ни тамо” положај приказан је као изузетно значајан пример у истраживањима националног самообликовања у вишеконфесионалним и мултикултуралним друштвима.

Монографија др Наташе Трнавац Ћалдовић представља значајан научни допринос разумевању културне, историјске и идентитетске комплексности дубровачких Срба католика. Иако су често били на маргини или у сенци доминантних националних наратива, њихов идентитет није био аморфан или колебљив, већ дубоко артикулисан и историјски утемељен. Централна фигура рада, дум Иван Стојановић, означена је као интелектуалац чији је ангажман имао далекосежан значај за разумевање културне топографије Дубровника као спојног ткива српског и хрватског идентитета.

Комбиновањем историјске анализе, књижевне интерпретације и културолошке перспективе, ауторка гради вишеслојну студију која доприноси не само српској хуманистичи, већ и ширем пољу истраживања националних и верских идентитета у сложеним геополитичким и културним контекстима. *Пб миша, пб тице* је књига која не само што обнавља интересовање за једну запостављену тему, већ и поставља нове теоријске и методолошке основе за њено даље проучавање.

Кристина Р. Митић¹

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Депарتمان за србистику

<https://orcid.org/0000-0002-6911-6779>

¹ kristina.mitic@fifak.ni.ac.rs

**А. ЛОМА (ГЛ. УРЕДНИК). ПАСТИРСКА ЛЕКСИКА
ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИХ ГОВОРА, ЗБОРНИК
РАДОВА. НИШ: СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
И УМЕТНОСТИ**

Огранак у Нишу – Београд: Институт за српски језик САНУ, 2024, 307 стр.

Зборник радова *Пастирска лексика призренско-тимочких говора* представља резултат рада на истоименом научно-истраживачком пројекту, чија су истраживања територијално ограничена на област призренско-тимочких говора, а тематски усмерена првенствено на лексиколошка истраживања термилошког система „једног значајног сегмента традиционалне привреде и културе – сточарења, тј. пастирског занимања” (22). Пројекат је подржао Академијски одбор за дијалектолошке атласе, а на њему је учествовало 11 сарадника Дијалектолошког одсека Института за српски језик САНУ, као и неколико истраживача из других институција. Поменути подухват заснива се на искуствима претходних сличних пројеката – *Пастирска лексика југоисточне Србије*, и још ранијег *Лексиколошка истраживања југоисточне Србије*, којима је руководио проф. Н. Богдановић, један од најистакнутијих проучавалаца призренско-тимочке дијалекатске области.

Зборник садржи шеснаест радова, подељених у три тематски повезане целине – „Нека питања структуре пастирске лексике призренско-тимочких говора”, „Језички фолклор, игре”, „Паралеле – призренско-тимочки говори и друга подручја”, а претходе им „Предговор” и „Увод”.

У „Предговору” (7–9) износи се реч уредника о лексичкој сточарства – истиче се припадност овог лексичког слоја и термилошком систему и општем језичком фонду, као и потреба за његовим проучавањем. Наглашено је да је пастирска лексика важан део усмене народне књижевности и неизоставни сегмент дијалектолошких атласа. Наводи се и да је ранија грађа, сакупљена са 39 пунктова, обогаћена новим лексичким материјалом са пунктова са подручја Косова, моравске долине и Румуније из пункта Свиница. Овако допуњеном грађом и резултатима из претходног периода „добитиће се комплетна слика пастирске лексике једног дијалекатског подручја српског језика у целини”. „Увод” (11–17), такође настао из пера уредника Зборника, у првом делу садржи опис карактеристика призренско-тимочких говора, затим картографско представљање испитаних пунктова, као и списак пунктова и обрађивача.

Први тематски блок истиче се обимом и садржи девет радова у чијем је фокусу структура пастирске лексике испитиваног краја. Радовима који се баве лексичком проблематиком претходе два прегледна рада. Најпре, у коауторском раду „Основне поставке научноистраживачког пројекта *Пастирска лексика призренско-тимочких говора*” (21–41), Недељко Богдановић и Софија Милорадовић детаљно образлажу суштинска начела пројекта чији је резултат овај зборник. Прикупљање грађе, њено проучавање и публиковање у зборнику радова, речнику и атласу постављени су као примарни задаци. Грађа се прикупља од саговорника на основу *Упитника за прикупљање сточарске лексике* који је сачинио Н. Богдановић, али и из других доступних извора. У даљем тексту важност спровођења овог пројекта образложена је у седам тачака, предочен је методолошки приступ, дате су смернице за рад на сабраној грађи и наведени очекивани резултати. Читаоцима је на увид приложена и Одлука Огранка САНУ у Нишу о усвајању предлога за заснивање нових пројеката. Након представљања основних поставки рада на Пројекту, следи рад Ане Савић-Грујић *Пастирска лексика југоисточне Србије у науци о језику – домети и отворена питања* (42–74), у коме се даје исцрпан преглед досадашњих истраживања пастирске лексике и указује на већ постигнуте резултате на овом пољу, те наглашавају место и значај ове лексике и њеног истраживања.

Следи пет радова који се баве конкретним сегментима сточарске лексике, као што су називи за животиње и придеви којима се оне описују. Софија Милорадовић и Сандра Савић у раду „Називи за стоку према времену млађења” (75–93) зоонимску грађу разврставају у четири лексичко-семантичке групе мотивисане временом млађења стоке: доба дана (*Зора, Ручко, Вечерка*), дан у седмици (*Понедељче, Петка*), доба године (*јасенка, зимка*), празник (*Тодорка, Младенка*). Додата је и једна група ширег обима која се односи на *узраст* сточног грла, у којој су примери груписани према врсти стоке на коју се односе. Биљана Савић и Зоран Симић спровели су лексичко-семантичку анализу придева и своје закључке представили у раду „О неким придевима са значењем особина код животиња у призренско-тимочким говорима” (95–120). Као упечатљиве особине којима се квалификују животиње издвојене су: доминантна боја длаке/вуне; карактеристични детаљ (белег) другачије боје од остатка тела (о овци, кози, говеду, коњу), изглед рогова (о овци/овну, кози, говеду), вимена (о овци, кози), ушију (о овци), репа (о овци) и вуне (о овци). Марина Јуришић у раду „Називи за црну овцу у призренско-тимочким говорима” (121–135) пописује и анализира именичке лексеме којима се означава црна овца, потом овца са белом пегом на губици или челу и црна овца са праменом беле вуне преко чела, а, уколико постоји, даје и одговарајући пандан из других говора. У завршном делу рада наведене су неке информације и веровања о овој животињи. Миљана Чопа је у свом истраживању „Лексеме за означавање *nca*: реалема *Canis familiaris*

у призренско-тимочким говорима” (137–148) забележила инвентар лексема за означавање пса, а потом дала њихову лексичко-семантичку анализу уз осврт на фреквенцију, мотивисаност и варијанте. На крају чланка приложене су лингвогеографска и мултимедијална карта којима се репрезентује распрострањеност испитиваних лексема.

Наредна два рада баве се лексиком која припада пастирској лексици у ширем смислу – лексиком у вези с млеком и његовом прерадом и одећом и обућом пастира. Први лексички слој, представљен у оквиру три лексичко-семантичке групе – 1. Лексика у вези с процесом добијања млека и основне обраде млека; 2. Лексика у вези с процесом прераде млека и добијања млечних производа; 3. Лексика у вези с процесом добијања различитих врста сира, детаљно је обрадио Зоран Симић у раду „Лексика млека и прераде млека у призренско-тимочким говорима (на грађи према *Упитнику за прикупљање сточарске лексике*” (149–167). У коауторском раду Ане Савић-Грујић и Сандре Савић „Одећа и обућа пастира у говорима призренско-тимочке дијалекатске области” (169–184) представљена је одећа пастира у оквиру група 1. Пастирске капе и 2. Заштитна одећа за горњи део тела, док су у оквиру групе обућа издвојене подгрупе 1. Опанци и делови опанака и 2. Чарапе и делови чарапа. Ауторке ове анализе дале су на крају рада као прилог и лингвистичку карту на којој је представљена распрострањеност лексичких јединица са значењем ‘пастирска капа од крзна’.

Следећи сегмент зборника садржи три рада која су обједињена заједничком темом „Језички фолклор, игре”. Пастирским фолклором у језичкој слици света бави се Тања Милосављевић у веома информативном и исцрпном раду „Пастирска лексика призренско-тимочких говора у пастирском фолклору” (187–218). Ауторка издваја културно (фолклорно) маркирану лексику и описује је са етнолингвистичког, односно лингвокултуролошког становишта. У том смислу она издваја и анализира јединице повезане са стоком (обреди, обичаји, ритуали, магијске радње, симболи, веровања, народни изрази) и јединице у вези са пастиром (песме, игре, свирале) и реконструише летњи и зимски календар у вези са пастирским сакралним церемонијалом, те истиче исконску везу између човека и животиње. На духовну страну пастирског живота и потребу пастира да се изразе кроз песму, причу, пословицу, указује Недељко Богдановић у раду „Из пастирског језичког фолклора југоисточне Србије” (219–235). Чланак има дводелну композицију – у првом се представљају пословице и изреке које садрже појам „овца”, док се у другом делу рада говори о двома тобожњим клетвама садржаним у овчарским песмама. Терминологија пастирских игара, опис игре, играча и потребних реквизита, представљена је у раду Нине Аксић „Пастирске игре и чобанска надметања на призренско-тимочком говорном подручју” (237–259). Рад је обогаћен и табеларним приказом лексике игара.

Радови завршног сегмента зборника, „Паралеле – призренско-тимочки говори и друга подручја”, компаративног су усмерења. Јована

Бојовић Јоксимовић у раду „Пастирска лексика призренско-тимочких говора у ширем контексту” (263–276) издвојила је и анализирала лексичке јединице које се односе на сезонско сточарење у призренско-тимочној области и упоредила их са јединицама забележеним у Срему, Кривовирском Тимоку и Пећком Подгору. Поређењем лексичког фонда у вези са млеком и млечним производима у Алексиначком Поморављу (села Трњане и Катун) и Пећком Подгору (Косово и Метохија) бавили су се Голуб Јашовић и Душан Стефановић у тексту „Изазови и ограничења једне лексикографске паралеле – називи за млеко и млечне производе у селима Алексиначког Поморавља и Пећког Подгора” (278–287). Са начином представљања пастирске лексике југоисточне Србије у седмом тому *Општекарпатског дијалектолошког атласа* (ОКДА) читаоце упознаје Недељко Богдановић радом „Пастирска лексика југоисточне Србије и Општекарпатски дијалектолошки атлас” (289–296).

Зборник закључује прилог Сандре Савић „Библиографија радова у вези са пастирском лексиком” (297–307) у ком је дат списак референци коришћених приликом истраживања на пројекту *Пастирска лексика призренско-тимочких говора* и који представља исцрпан списак литературе о испитиваној теми.

Пред читаоцима је изузетно вредан зборник радова чија је тема језик сточарства, који долази из дубоке старине те садржи различите лексичке слојеве и наносе, са подручја које не припада књижевном језику, а које се демографски и на друге начине брзо мења, те је свако бележење чињеница са овог простора веома значајно. Радови су засновани на богатој грађи, потврде су поуздано акцентоване (уколико је акценат забележен у Упитнику), са наведеним бројем пункта где су забележене. Приступ проблему је веома студиозан, а литература обимна и адекватна. Радове одликује јединствен методолошки поступак – лексичко-семантичка анализа грађе из Упитника, али има и прегледних радова као и радова који из другачије перспективе приступају грађи – етнолингвистичке, антрополошке, лингвокултуролошке, компаративне. Картографски прикази испитиваних појава доприносе бољем разумевању распореда језичких јединица и јаснијем увиду у стање на терену. Ишчитавајући зборник може се закључити да се вишедеценијски рад на систематском испитивању дијалекатског материјала везаног за сточарење и те како исплатио, а да су сви главни циљеви, постављени на почетку рада на овом пројекту, и остварени – прикупљањем и проучавањем грађе представљено је лексичко и семантичко богатство пастирске лексике, те је на тај начин пружен увид у духовни, материјални и социјални живот испитиваног подручја, а поређењем са стањем на другим географским подручјима и у другим дијалектима, анализирани материјал се смешта у шири географски контекст. Готово сви аутори истичу идеју о томе да се у животу и обичајима пастира дешавају огромне промене под утицајем

модерног живота, те да се оно што је било раније мења, редукује, губи или прелази у категорију колективног памћења. Према томе, ови радови, осим лингвистичког, имају и шири значај, јер описују делатност која се убрзано повлачи и нестаје, а на овај начин се чува од заборава. На крају, као додатни квалитет зборника можемо истаћи чињеницу да он представља добар модел успешне праксе за будућа истраживања ове теме и њој сродних тема како на овом простору тако и у ширем дијалекатском контексту.

Милица Ј. Стојановић¹

Институт за

српски језик САНУ Београд

<https://orcid.org/0000-0003-3737-7488>

¹ milica.stojanovic@isj.sanu.ac.rs

СМЕХ УСМЕРЕН ПРОТИВ „УДВАРАЧА” ДЕМОКРАТИЈИ

Горан Максимовић, *Домановићев смијех*, књижевна студија, друго проширено, допуњено и поправљено издање, Ниш: Ревнитељ, 2024.

За мото другог, проширеног, допуњеног и поправљеног издања књижевне студије *Домановићев смијех*, аутора Горана Максимовића, редовног професора на Департману за србистику Филозофског факултета Универзитета у Нишу, нимало случајно је изабран цитат Радоја Домановића: „Као што има људи којима је занат да живе од удварања круни, исто тако има људи којима је занат удварање Демократији”. Домановић је један од најуспешнијих противника „удварача” Демократији у нашој књижевности или улази у ред оних писаца који су истовремено оштро а уметнички ефектно, критиковали аутократију и партократију у српском политичком животу и друштву у целости, а били дубоко разочарани у неискрену или „лажну” демократију и беспризорно „удварање” српских интелектуалаца и политичара, као и непросвећеног народа, ономе што суштински нису желели. Његова сатира није штедела ни краља, ни државне званичнике и чиновнике, ни професоре и научнике, новинаре и књижевнике, као ни све грађане тадашње Србије. Осећајући га као свог савременика, непрестано се враћамо Домановићевим текстовима. Сатиричне приповетке овог писца су репрезентативан пример свог жанра и сурово огледало друштва. Искрен и директан, са осетљивим чулом за детектовање друштвених проблема и храброшћу да то отворено прикаже, Домановић је добио тумача сличног себи.

Прво поглавље ове студије носи назив *Судбина сатиричара*. Максимовић истиче разлику између хумористе и сатиричара и даје кратак преглед сатиричне мисли у српској књижевности. Наглашава важност друштвених (не)прилика за развој сатире одређујући последње године власти Обреновића, у којима живи и ради Радоје Домановић, као „године какве истински сатиричар може само пожељети” (Максимовић, 2024: 10). Нажалост, добробит народа и рађање успешног сатиричара не могу се поклопити. Друго поглавље *Радоје Домановић у хронолошкој перспективи (1873 – 1908)* доноси преглед живота и рада овог писца. Драгоцено у Максимовићевим анализама је паралелно тумачење самих текстова и живота аутора и историјског контекста стварања одабраних дела. Труди се да открије мотивацију писаца за избор одређених тема и мотива.

Наредно поглавље *Озбиљни Домановић* бави се маловарошким и сеоским причама и људским судбинама у њима. Оне су настајале пре најзначајнијих сатиричних приповедака, напореда са њима, као и након њих. Неке од анализираних маловарошких прича су *Разорена срећа*, *Певачев ускрс*, *Промашена срећа*, *На млађима свет остаје*, *На раскришћу*. У сеоске приче спадају *На месечини*, *Баба Стана*, *Смрт* и многе друге.

Четврто и централно поглавље *Домановићев смијех* почиње истицањем значаја смеха као естетског и етичког феномена. Као два домиантна начина исказивања Домановићевог смеха Максимовић одређује поступак комичног преувеличавања и поступак комичне инверзије (Максимовић, 2024: 37). Након прегледа тумачења феномена смеха утицајних светских теоретичара, подвлачи се разлика између хумористичког и сатиричког смеха. „Док хумористички смијех неспутаном ведрином забавља, ослобађа и растеређује, сатирички смијех својом јеткошћу и горчином ангажује, покреће и обавезује” (Максимовић, 2024: 42).

У истом поглављу дата је класификација Домановићевих прича у пет типолошких категорија:

1. хумористичке приче, којима припадају *Позориште у паланци*, *Сима пензионер*, *Поклон краљу*;
2. анегдотско-сатиричне, од којих су за анализу изабране приче *Демон*, *Полицијска мудрост*, *Митрополитов мачор*, *Нигде спаса*, *Не разумем*, *Наша посла* и *Гласам за слепце*;
3. гротескно-фантастичке, у које спадају *Размишљање једног обичног српског вола*, *Модерни устанак*, *Сан једног министра*, *Краљевић Марко по други пут међу Србима*;
4. алегорично-сатиричне, од којих су анализиране приповетке *Укидање страсти*, *Данга*, *Вођа*, *Страдија*, *Мртво море*;
5. пародично-сатиричне, којима припадају приче *Озбиљне, научне ствари*, *Хајдук Станко по критичарском рецепту г. Момчила Иванића*.

Објашњен је композициони модел приповедака у свакој од поменутих категорија. Приче су анализиране на тематско-мотивском плану. Пажљиво су тумачени начини карактеризације ликова и поступци увођења елемената хумора. Наглашене су интертекстуалне везе Домановићевих прича са другим делима српске књижевности, као и аутобиографски елементи. Посебно су значајни коментари о развоју одређеног жанра у српској књижевности (на пример за пародично-сатиричне приче). Аутор не бежи од критике српског друштва у току детаљних анализа приповедака. У фокусу Домановићеве сатире је „колективни менталитет, заблуде и страсти за којима се непромишљено поводи маса, а не психологија појединаца” (Максимовић, 2024: 11), али је јасно приказано какве су судбине појединаца одређене малограђанском средином. Од почетка до краја књиге *Домановићев смијех* аутор експлицитно износи своје хипотезе и аргументе којима их поткрепљује.

Након четвртог поглавља следе информације о Домановићевом раду мање познате широј читалачкој публици, али и мање подстицајне за проучаваоце српске књижевности (до сада). Пето поглавље *Опадање сатиричне моћи. Узгреднице и други прилози у листу Одјек* нуди информације о Домановићевим прилозима у овом листу од 1902. до Мајског преврата 1903. године. Послушни режимски новинари били су омиљена мета Домановићеве сатире у том периоду. У наредном поглављу *Покретање листа Страдија. Уређивање и прилози*, аутор нам пружа корисне информације о овом листу покренутом крајем 1904. године, о сарадницима и ауторима прилога, о издањима, осврћући се на упечатљиве прилоге у часопису.

Шесто поглавље *Сатиричко огледало* својеврстан је закључак ове књиге. Списку литературе и Индексу имена претходи *Библиографија посебних издања до 1908. године*, *Селективна библиографија посебних издања (1908 – 2024)* и *Библиографија првих издања анализираних прича*. У одељку *О издању* аутор говори о првом издању ове књиге и о допунама које је унео у друго издање. Сам наводи очекивану циљну групу – књижевне критичаре и студенте. Максимовићев стил је питак и неоптерећен сујетом, па предвиђамо овој књизи ширу читалачку публику, све љубитеље српског реализма и сатире. Књига се завршава речима уредника Милоја Дончића и биографијом аутора.

На крају поменутог поглавља *Сатирично огледало* Максимовић нас суочава са питањем о томе да ли је Домановић наш савременик, које смо можда покушавали да потиснемо уживајући у инспиративним анализама и упијајући нове информације. Питање је с намером реторичко, а одговор конкретан: „Можда смо ми остали Домановићеви савременици и можда нисмо смогли снаге да превазиђемо ниједан проблем, ниједан недостатак у карактеру српског народа који га је спутавао и оптерећивао прије стотину и више година?!” (Максимовић, 2024: 158). Поред нових увида у Домановићеве текстове и нових информација о његовом животу, ова књига нуди нам подстицај за храброст, духовитост и критику против свих оних који су у прошлости, као и у садашњости, умјесто борбе за демократске слободе нашег друштва прибегавали, као што ни данас не престају да прибегавају, „удварању” демократији и погубном колективном (само)обмањивању српског народа.

Миона Н. Татаревић¹

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

<https://orcid.org/0009-0006-0109-2965>

¹ m.tatarevic-21147@filfak.ni.ac.rs

ТРАДИЦИОНАЛНА КОНФЕРЕНЦИЈА У ДУХУ ДИЈАЛЕКТОЛОШКОГ ЈУБИЛЕЈА

(XI научни скуп *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима* / *Cultura materială și spirituală a Sârbilor din regiunile multietnice și/sau periferice*, 17–18. 10. 2025, Филозофски факултет у Нишу,

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Департман за србистику
Западни универзитет у Темишвару, Филолошки, историјски и теолошки
факултет

Савез Срба у Румунији, Темишвар, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији)

На Филозофском факултету Универзитета у Нишу и на Западном универзитету у Темишвару (Румунија) од 2014. године редовно се одржава Научна конференција *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима*, чији су организатори Филозофски факултет у Нишу, Западни универзитет у Темишвару и Савез Срба у Румунији. Научна окупљања се наизменично организују у седиштима поменутих институција. Ове године 17. и 18. октобра одржан је овакав XI научни скуп на којем је учествовало преко седамдесет излагача из Србије, Румуније, Македоније, Босне и Херцеговине – Републике Српске, Црне Горе. Овогодишњој организацији Скупа придружио се Институт за српски језик САНУ који је у сарадњи са Департманом за србистику Филозофског факултета у Нишу припремио обележавање значајног лингвистичког јубилеја – 120 година српске дијалектологије.

Конференција је отворена поздравним речима проф. др Михаила Антовића, продекана за научноистраживачки рад Филозофског факултета у Нишу, проф. др Михаја Н. Радана и проф. др Горана Максимовића, иницијатора ове дугогодишње сарадње, и проф. др Александре Јанић Митић, управника Департмана за србистику.

Пленарна предавања одржали су академик Слободан Реметић рефератом *Сто двадесет година српске дијалектологије* и проф. др Михај Радан рефератом *Кућна слава у Карашевака*.

Учесници су излагали своје реферате у оквиру четири секције посвећене науци о језику, науци о књижевности, фолклористици и историји, док су се као засебан део издвојиле три секције о дијалектолошким темама.

У оквиру секције *Наука о језику* говорили су: Марина Јањић – *Мотивациона и когнициона улога боја у настави српског језика у иностранству*, Биљана Сикимић – *Истраживање српских говора у Румунији: до терена и назад*, Александра Јанић Митић – *Употреба маскулатива и фемининатива међу новијим англицизмима у српском језику: корпусни приступ*, Маца Царан Андрејић и Јан Губани – *Спољни језички утицаји као иницијатор српско-румунског билингвизма у Румунском Банату*, Александар Новаковић – *Статус српског језика у уџбенику Наш језик америчког универзитета Колумбија*, Слободанка Пртија – *Латинизми у језику штампе некад и сад*.

Друга секција је обухватала излагања из области историје и историографије, а излагачи су презентовали следеће теме: Драга Мاستиловић – *Оклеветани генерал ничије војске (Милутин Кукањац у Сарајеву 1992. године)*, Иван Бирта – *Рукопис Михајла војводе*, Лазар Бараћ – *Сами (али) заједно?: интракултурни и интеркултурни принципи функционисања српске заједнице у италијанској покрајини Вићенца*, Mihaela Vlăsceanu – *Stylistic considerations on the Tyrolean altars in the Catholic church of Vršac – form and ideational content*, Саша Јашин – *Подаци о Србима у Толвадији према попису Урбара из 1767. године*, Драгана Милић – *Најстарија писана историја посвећена манастиру Месућ*, Eusebiu Narai – *Aspects of the activity of the little understanding in the last quarter of 1933, reflected in the pages of the Banatian daily the west. Case study: november and december 1933*, Simona Regep – *The history of Serbian libraries in Cenad (Timiș county)*, Алекса Поповић – *Passo Augusto – црница из историјске географије XVIII века*, Adrian Cîntar – *Rebuilding the deportatiinbaragan.ro website. The Serbian families and the localities where they were deporte* Игуман Јустин Стојановић – *Манастир Беочин у Фрушкој гори и Темишварска епархија у 19. и 20. веку*.

Фолклористици су били посвећени реферати у трећој секцији: Нина Аксић – *Синкретизам народне религије и православне праксе у обреду скидања урока*, Бојана Богдановић – *Модификација свадбених обичаја код Срба у Румунији*, Ђорђина Трубарац Матић – *О позивању умрлих на празничне и породичне прославе код Срба у Клисурси (Румунија)*, Милина Ивановић Баришић – *Ватра у божјићним обичајима код Срба у Румунском Банату*, Теодора Де Лука – *Структурална анализа обичаја другаричења/кумачења код Срба у Румунији*, Катарина Милојковић – *Обред, реч и ритуал: бајања у културном контексту Срба и Карашевака*, Миљана-Радмила Радан Ускату – *Обредни хлебови у Карашеву*, Благоје Чоботин – *Посмртни ритуали за покој душа уснулих код Срба у Румунији*.

Четврта секција је окупила ауторе који су говорили о књижевности и културном контексту: Срето Танасић – *Како нас је и чему подучавао Учитељ Таса (лингво културолошки поглед)*, Данијела Костадиновић – *Југ у прози Михаила М. Вељића (1877–1941)*, Милица Кандић – *Поморишје и природне непогоде у збирци приповедака „Долином Мориша” Лазара Илића*, Милица

Алексић – Банат Милоша Црњанског, Горан Максимовић – *Личност и књижевност* дјело Анђелка Крстића у историјама, прегледима и хрестоматијама српске књижевности, Мирјана Бојанић Ђирковић – *Допринос академика Војислава Ђурића историји српске културе*.

Највећи број учесника Конференције био је опредељен за дијалектолошке теме којима се обележавао јубилеј – 120 година трајања српске дијалектологије. Дијалектолошке реферате аутори су излагали у три секције:

Прва дијалектолошка секција: Бранкица Марковић – *Сто двадесет година дијалектологије на страницама „Српског дијалектолошког зборника”*, Татјана Трајковић – *Дијалектолошка истраживања на Филозофском факултету у Нишу као допринос српској дијалектологији*, Марина Јуришић – *Глагол жети у говорима југоисточне Србије*, Зоран Симић – *Проминална редупликација у српском говору Пољадје у Румунији*, Нина Судимац Јовић, Александра Лончар Раичевић – *О фонетско-фонолошким особеностима српских говора у румунском делу Баната*, Миљана Чопа – *Акценатске особине у говору Српске Пожежине – теренска запажања*, Васил Дрвошанов – *Прилози Миливоја Павловића о македонским дијалектима објављиваним у листу „Скопски гласник”*, Данка Вујаклија – *Погледи Милојка Веселиновића на словенске дијалекте Македоније, западне Бугарске и источне Србије*, Надежда Јовић – *„Лесковачки зборник” као путоказ за проучавање језичке прошлости југоисточне Србије у XVIII и XIX веку*.

Друга дијалектолошка секција: Бојана Вељовић Поповић – *Дијалектизми у уметничком стваралаштву Виолете Јовић*, Биљана Савић – *Поредбене конструкције са значењем еквативности у роману „Шапати Мале Влашке” Славице Гароње*, Дијана Црњак – *Консонантизам у роману „Шапати Мале Влашке” Славице Гароње*, Ана Савић-Грујић – *Лексика народних обичаја југоисточне Србије у контексту културолошких промена*, Тања Милосављевић – *Лековито биље у призренско-тимочкој лингвокултури*, Милица Михајловић – *Народна клетва у призренско-тимочкој области: дијалектолошки аспект*, Мирјана Илић – *Дијалекатски речник и лингвокултурологија*, Драгана Станковић, Милица Ристић – *Концептуализација доброг и лошег у језичкој слици света Врањанаца (на материјалу врањских пословица Хаџи Тодора Димитријевића)*, Јелена Стошић – *Језичке одлике тефтера Бакалнице у Врању (XIX век)*.

Трећа дијалектолошка секција: Мирјана Петровић-Савић – *Ономастички потенцијал „Речника косовско метохиског дијалекта” Григорија Елезовића*, Слађана Цукут – *Микротопоними Шипова као одраз гласовних дијалекатских особина*, Зоран Спасовски – *Дијалектологија у топонимији*, Јелена Капустина – *Хидроним Морава: преглед етимолошких хипотеза*, Душан Стефановић – *Типови женских личних надимака са Косова и Метохије*, Сандра Савић – *Из ономастике Заплања – женска лична имена с краја 19. века*, Анђела Митић – *Мogućности примене вештачке интелигенције у*

дијалектолошким истраживањима, Марина Јањић – *Језичке формуле дијалектолошког хумора (на примеру говора села Загужање)*.

Као централни догађај XI конференције издвојио се *Округли сто* под називом „120 година српске дијалектологије”, чији су организатори Депарتمان за србистику Филозофског факултета Универзитета у Нишу и Институт за српски језик САНУ. Активности овог дела Скупа одвијале су се у просторијама Огранка САНУ у згради Универзитета у Нишу. *Округли сто* је отворила проф. др Софија Милорадовић, директор Института за српски језик САНУ, а уводно обраћање имао је академик Љубинко Раденковић. На самом почетку промовисан је *Мали речник села Бучума* аутора проф. др Недељка Богдановића, који је за ово дело добио престижну лингвистичку награду *Павле и Милка Ивић*, коју додељује Славистичко друштво Србије. О *Речнику* и о научним доприносима проф. др Недељка Богдановића говорили су Рада Стијовић, Марина Јуришић и Слободан Реметић.

Учесници *Округлог стола* били су признати дијалектолози из Србије и региона: академик Слободан Реметић, проф. др Радивоје Младеновић, проф. др Рада Стијовић, проф. др Јордана Марковић, проф. др Михај Радан (Румунија), проф. др Васил Дрвошанов (Северна Македонија), академик Срето Танасић, проф. др Драга Бојовић (Црна Гора), проф. др Драгана Радовановић, проф. др Станислав Станковић, проф. др Дијана Црњак (Република Српска). Реферати учесника *Округлог стола* тицали су се ширих дијалектолошких тема. Слободан Реметић је говорио о вишедеценијском развоју најстаријег српског лингвистичког гласила *Српског дијалектолошког зборника (Сто двадесет година „Српског дијалектолошког зборника”)*. Радивоје Младеновић се посветио дијалекатском корпусу српског језика који се развијао више од једног века (*Српски дијалекатски корпус 120 година после „Дијалеката источне и јужне србије” – стање и перспектива*). Рада Стијовић је говорила о богатим резултатима српске лексикографије (*Златни век српске дијалекатске лексикографије*). Јордана Марковић је указала на значај ономастичких података као носилаца дијалекатских одлика (*Ономастички подаци као грађа за дијалектолошка проучавања*). Михај Радан је свој рад усмерио ка говору Карашевака у Румунији (*Синтетички приказ утицаја румунског језика на говоре Карашевака са посебним освртом на синтаксички и лексички сегмент*). Васил Дрвошанов је представио дијалектолошка истраживања у Македонији кроз призму ареалне лингвистике (*Дијалектите во светлината на ареалната лингвистика*). Срето Танасић се осврнуо на мање познату дијалектолошку екскурзију Александра Белића у Херцеговину (*Дијалектолошка екскурзија Александра Белића у Херцеговину*). Драга Бојовић је својим рефератом обрадила тему дијалектологије у Црној Гори (*Дијалектологија у Црној Гори у свијетлу српске дијалектологије*). Драгана Радовановић је посветила пажњу коришћењу нових метода и технологија у дијалектолошким истраживањима (*Српска дијалектологија данас – између*

традиције, модерних методологија и савремених технологија). Реферат Станислава Станковића се односио на компаративни приступ запаљском и доњополошком говору (*О фонетским особинама запаљског и доњополошког говора*). Дијана Црњак је својим радом истакла значај етнодијалекатског текста (*Етнодијалекатски текст: неке могућности ишчитавања*).

Поводом обележавања значајног јубилеја домаће лингвистике током ове традиционалне конференције додељена је *Повеља за изузетан допринос развоју српске дијалектологије*, коју су доделили Филозофски факултет Универзитета у Нишу и Институт за српски језик САНУ. *Повеља* је уручена проф. др Слободану Реметићу, академику АНУРС, некадашњем професору Департамента за србистику Филозофског факултета у Нишу, некадашњем директору Института за српски језик САНУ, члану Међународне комисије за Општесловенски лингвистички атлас и Међународне редакције Општекарпатског дијалектолошког атласа, као и бројних других тела која се баве дијалектолошким истраживањима, дугогодишњем уреднику реномираног часописа *Српски дијалектолошки зборник*, руководиоцу дијалектолошких пројеката, аутору значајних дијалектолошких остварења.

У симболичном називу часописа *Исходишта/Originations*, у којем се од 2015. године објављују радови излагани на овим скуповима, садржан је још дубљи смисао и значај овогодишњих сусрета научних посленика из Србије и региона. У окриљу деценијске конференције, којом се истиче значај истраживања материјалне и духовне културе Срба, ове године се застало на извору српске дијалектологије, те се кроз анализу њеног досадашњег развоја указало на тренутне научне капацитете и дао поглед у њену будућност. На тај начин је XI конференција *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима* постала и место великог сусрета дијалектолога.

Татјана Г. Трајковић¹

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет²

Депарتمان за србистику

<https://orcid.org/0000-0001-5332-5675>

¹ tatjana.trajkovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројекта *Српски језик и књижевност у фокусу 2025*, који се изводи на Филозофском факултету Универзитета у Нишу (бр. 423/1-3-01).

Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-66/2024-03).

IN MEMORIAM

Татјана Трајковић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

<https://orcid.org/0000-0001-5332-5675>

<https://orcid.org/0000-0001-7037-3281>

Јелена М. Стошић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

ПРОФ. ДР НЕДЕЉКО БОГДАНОВИЋ

„Ниподаштавање дијалекта долази или из незнања, или из погрешног уверења, или из пакости у односу на другог.”

У години када обележавамо 120. годишњицу првих корака српске дијалектологије опростоли смо се од једног од највећих српских дијалектолога – нашег професора Недељка Богдановића. И управо овде, на тлу југоисточних српских дијалеката, настало је монументално дијалектолошко дело, а са истих ових простора израстао је проф. др Недељко Богдановић – дијалектолог, лексикограф, ономастичар, етнолингвиста.

Проф. др Недељко Богдановић дао је немерљив допринос српској, али и словенској лингвистици. Његови научни радови могу се бројати у стотинама, а низали су се из професоровог пера од седамдесетих година прошлог века, па све до последњих дана његовог живота. Неуморно радећи, истражујући, одгонетајући бројна језичка питања, непрестано нас је учио да је наука безгранична, а да је језик заправо велика тајна управо зато што смо сами уверени да га добро познајемо. Свима нама изузетна је част што смо били његови ђаци. Време је показало да није узалуд радио, да није узалуд улагао своје знање, савете и смернице. Изградио је нове генерације на које је сигурно поносан. Мора се признати да је управо проф. Богдановић својом јединственом посвећеношћу науци и подучавању зачео ту нову, данас препознатљиву нишку лингвистичку школу.

Проф. Богдановић добитник је бројних награда и признања за доприносе у области језика и културе. Награда *Павле и Милка Ивић* Славистичког друштва Србије додељена му је 2024. годину за *Мали речник Бучума*, који је објављен у Српском дијалектолошком зборнику 2023. године. Још једна од значајних награда је *Повеља Матице српске за неговање српске језичке културе и укупан допринос српској језичкој науци* за 2022. годину. На овом месту представљамо интервју који је проф. Богдановић дао поводом добијања ове награде, а који је те године био објављен на Блогу Филозофског факултета Универзитета у Нишу.

Проф. др Недељко Богдановић (Бучум, 1938–) један је од оснивача србистичких студија у Нишу. Предавао је више језичких предмета (Старословенски језик, Историју српског језика, Дијалектологију), познат по настојању да се студенти упућују на самостални истраживачки рад у области народних говора. Аутор је преко 70 књига (ауторских, заједничких, приређених), где посебно место заузимају дијалекатски речници (*Змијски речник*, *Антрополошки речник*, *Пастирски речник*, *Земљописни речник...*). Поред научног бавио се и књижевним радом (члан је Удружења књижевника Србије), а познат је и као родоначелник проучавања опсцене и вулгарне лексике српског језика. Прикупљао је и народне умотворине и публиковао их (*Бела лоза* и сл.). Био је начеленик Одсека за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, као и руководиоца више истраживачких пројеката. Члан је два одбора САНУ, а сада је члан уредништва *Српског дијалектолошког зборника*. Недавно му је уручена *Повеља Матице српске за неговање српске језичке културе и укупан допринос српској језичкој науци*. Проф. Богдановић, и скоро две деценије после пензионисања, радо је виђен гост на Филозофском факултету у Нишу, од кога се и данас могу чути многа „отворена” питања изучавања српских народних говора.

1. Професоре Богдановићу, да ли се сећате свог првог часа као професора на факултету?

Сећам се. Ја сам се томе радовао. Истина, ја сам већ имао неко наставничко искуство јер сам претходно радио као наставник основне школе у Белом Потоку, на средокраћу Књажевца, Сврљига и Сокобање, 22 км од најближег града! Одатле сам дипломирао, па постао професор, али сви су ме

и даље (и данас) звали наставником. Радио сам и у средњој школи, не баш успешно, али неко искуство је остало. Да би се разумео мој однос према универзитетској настави, треба знати да сам ја тамо позван (пре конкурса!), да сам у струци већ имао неко своје место. И још нешто, мојој универзитетској каријери претходе и службовања као надничара, грађевинског радника, рачуновође, па се може разумети с каквим сам жаром стигао до „првог часа” и како сам се могао осећати.

Тај час био је пред новим студентима Филозофског факултета у Приштини: пуна слушаоница, млада лица, генерација са усаглашеним односом студената и студенткиња. Знао сам да је највише њих из предела изван Косова и Метохије, из источног дела Црне Горе, новопазарског краја, па и оних јужно од Крушевца. Сам њихов говор био је сложена дијалекатска слика. Било је и оних који су први пут у великом граду као што је Приштина. Мислим да сам тако и почео: да ми у дијалектологији имамо среће да науку посматрамо са оне тачке која нам је позната, тј. са становишта матерњег говора. И све што учимо проћи ће кроз тај филтер: оно ће бити овако, или некако друкчије. Све касније било је дорада и прорада језичке слике типичне за поједине регионе где живи српски народ, све до целине која за своју комуникацију већ има и стандардни језик, истина са нововековном традицијом. Минимум који се захтевао од нашег предмета било је уочавање (различивање али и образложење) разлика између књижевног и народног.

Много се више сећам првог испита, на крају школске године. Мени први испит, студентима први испит и први студент не положи. Паде. Била је то колегиница коју сам на крају испитног дана затекао како у ходнику плаче. Питао сам да ли сам је нешто повредио, да ли сам је лоше оценио (а лоше процене плашио сам се до краја наставничке каријере, нисам волео испите). „Не”, рекла је, „добро сте ме оценили, само не знам како да кажем брату што нисам положила први испит, а толико се трудио око мене”. Мора да сам јој нешто саветовао, али не сећам се шта. Колегиница није имала баш похвалну динамику студирања, али и она и њен брат који ју је издржавао истрајали су и после више година (више од седам, јер сам у међувремену напустио Приштину). Та је колегиница са удаљености преко 300 километара дошла у Ниш, са супругом, и на лепом нишавском кеју, где се пило пиво на кригле, саопштила ми: „Професоре, ја сам с тешком муком стигла до дипломског. И не могу га урадити сама. Помислила сам ко би мени могао помоћи и сетила се вас.” Ето, и то је она линија, од првог часа, првог испита, дипломирања и касније породичног пријатељства до данашег дана.

2. Које године рада у просвети и у науци за Вас представљају најтеже време?

Најтеже ми је било време кад сам био шеф групе. Тешко сам подносио и никако нисам разумевао несхватање обавеза и студената и наставника. Морао сам отрпети и понеку срамоту: кад немам шта да кажем једном академику што му нико од пријављених студената није дошао на испит, или кад уваженом професору треба да кажем да студенти нису дошли на наставу, а он дошао дан раније да испуни своју наставничку обавезу. За време побуне студената морао сам да једну колегиницу, пред њеним родитељима, питам каква искуства има са испита код професора на кога се студенти жале. Рекла је да она тај испит никад није полагала, а њено име на жалбеном листу није сама написала. Мајци једне амбициозне колегинице која није прошла на конкурс, морао сам да кажем: „Ако за њу није гласао нико од 17 наставника, треба да се запита зашто”. Било је то тешко, али и она је нашла снаге да то превазиђе и лепо настави каријеру. У једном тренутку нашао сам снаге да кажем: „Ја више не могу да будем шеф, јер се моје схватање личних и друштвених обавеза разликује од вашег. Ви ме не слушате, а ја треба да гарантујем да ћете урадити све како треба”. И нисам више био управник групе.

3. Како сте се осећали када сте одржали последњи час пре одласка у пензију?

Од тога сам стрепео. Претоварио се. Хтео сам да у мало речи кажем нешто што ће студенти памтити. Не знам како је то било, за мене тужно. Знао сам да ћу тешко живети без студената. Неке релације наставио сам окупљајући најзнатижељније студенте око Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу. То је за мене било благотворно и лековито, а за моје сараднике можда и корисно и кад би решили да раде како им саветујем и кад реше да раде независно од мојих савета. Све је било продуктивно, а није било испита.

4. Пензија за Вас није значила крај посла, већ, може се рећи, нови почетак. У пензији сте издали више од 30 књига. Шта је оно што Вас и даље покреће и даје Вам мотивацију?

Истини за вољу, као пензионер објавио сам 46 књига и књижица, а бар још десетак би се могле објавити. То су *Пиротски коине*, *Вез на ветру Слободана Џунића*, допуњени *Пастирски речик југоисточне Србије*, *Пограничје у језику говору*, те моја завичајна проза: *Загубљено звоно*, *Слике завичајне*, или приређене: *Бело у говору и култури*, *Пој векова* (избор из поезије с мотивима православне уметности) и приче: *Свилен конац*, а сада сам за време лежања у болници написао и књигу записа о болу *Између визита*.

У моме арсеналу рукописа има бар за две-три књиге различитих текстова нелингвистичке проблематике.

Све ми се чини да ће ми, кад ме не буде било, пристајати епитаф *Много хтео, много започео*. Чак и сада, кад је све мање моћи, знатижеља се не смањује. Салећу ме ситнице и траже пажњу коју ја све мање могу да им поклоним.

5. Поклонили сте преко сто књига Филозофском факултету у Нишу. Какав значај за Вас има књига?

Факултету ћу поклонити бар још двеста, али ме је у томе зауставила болест, које никако да се ослободим. Поклањам и другима, а не волим оне који узму књигу и не врате ми је. Помислим: „Да ми је ИКС вратио књигу, сад бих могао да је поклоним ИПСИЛОНУ”. Можда ћу бити баналан ако кажем да ми је свака књига духовно и материјално имање, јер она – ако је прочитана – улази у трезор мога бића, ја сам јој обавезан. И пре свега: радост. Радост због сусрета с новим аутором, с новом материјом; посланица која се нуди моме стручном или креативном интересу. И као предмет драгуљ (што никад неће бити станица интереса, макар нудила много више информација од књиге).

Када сам био сељачки момчић, јер сам због очеве смрти напустио школу, ја сам чувао овце и прочитао све што ми је до руку дошло, а доносили су ми књиге из сврљишке Библиотеке. Једва сам чекао четвртак, то је пијачан дан, па неко увек иде у Сврљиг и доноси ми од три до пет књига, за наредну недељу.

Не волим да се по књизи шара, мада знам да неке колеге из науке, који управо на маргинама прочитане књиге већ праве своју нову: само да прате како су реаговали на прочитано!

Значи, сусрет са књигом ми је свечаност, без обзира на садржину, а какав ће бити однос на крају, то не зависи само од књиге већ и од њеног читаоца. Као што нема човека из кога се не би могла извући једна добра књига, тако нема књиге у којој се неће наћи неко зрнце мудрости или лудости, а то се једнако рачуна у добитак.

Као писац, радујем се објави књиге, јер ми књига помаже да нешто што ме је узбуђивало поделим са читаоцем.

6. Многи Ваши студенти данас се баве науком, а своје прве кораке у науци направили су захваљујући Вама. Шта можете поручити будућим генерацијама студената?

Ето, и то што чујем радује ме. Ако је тако, волео бих да не доживе дан када ће рећи: „Проклет био што сам га слушао”. Ако сам неког за нешто заинтересовао, увек сам остављао много могућности да се то не уважи и да никога не обавезује, не спутава. Волео бих да никог нисам присилио да ради

оно што је моја бољка. Ако смо се на томе изазовном истраживачком путу нашли, нека је са срећом.

Младима желим непрестану знатижељу, интересовање за све око себе (па и језичко), немир откривања, срећу открића. Та знатижеља је у младости најплеменитија особина, чиста нада која лако прерасте у потребу, па у рад и резултат, а у старости оптерећење: видиш загонетку, срећан си због тога, али си несрећан јер више немаш снаге да то одгонеташ?! Нема толико малих ствари које не би биле достојне пажње једног истраживача. Упорност у мери коју њихово биће подноси (онда ништа није тешко!?). И неповерење у сазнато, односно стваралачка сумња у готово и „једино” исправно, увек с потребом за непрестана преиспитивања.

Спремио сам се за дан кад бих окупио сараднике и саопштио им све теме које имам а на којима више не могу радити. Ваљда ће нешто некога заинтересовати, па нека наставе и срећно им било.

7. Нове генерације све одлучније не прихватају ниподаштавање дијалекта, а посебно народних говора призренско-тимочког и косовско-ресавског подручја. Шта мислите о томе?

Бојим се да ствар није тако озбиљна. И да су ту дијалекти очигледно средство погодно за исказивање односа „виших” средина према „нижима”. Севера према Југу. Града према Селу. Европског дела Србије према балканском. Е то је већ озбиљније, јер једна средина, једна генерација, једна групација сматра себе вреднијом од друге, макар и по томе што постоје нужне, историјски оправдане разлике у говору. Још кад се томе додаду неке теорије да некњижевни израз представља доказ човекове мање способности (менталне, рецимо) у односу на језик културних центара или средине која је ближа стандарном језику, онда су странпутице или кривопутице очигледне.

Ниподаштавање дијалекта долази или из незнања, или из погрешног уверења или из пакости у односу на другог.

Мислим и кад се то догоди, не треба доказивати вредност дијалекта као родног идиома, као јединог матерњег језика, а који ће језички облик (реч, фразем, реченица, језички систем или језичка традиција) бити ближи души говорника то нико не може мерити, још више узимати за ознаку вредности, односно за интегритет саговорника. Чему глумоме говорити да не чује, кад чује, али само што хоће. Можете ви на много начина рећи како је човек увек угрожен, али му је дужност да се бори и да одолева, али оно Миткино (Станковићево): „Устани Коштан. Бидни човек. А човек је за бол и за муку здаден” остаје дијамант човекове мудрости, искуства и језика. Али има масе која ће се и том подсмехнути, по моме мишљењу зато што не разуме оно што је казано на начин како је казано.

Ја не бих водио никакву борбу да докажем како је ово или оно боље. Али, социјално-психолошки моменат да ме неко на основу моје најродније

особине (матерњег језика) унижава, тражи одбрану. Лек је: још више истицати вредности свога говора, а ту долази не само смисленост него и лепота израза, што долази само из знања или осећања. А тога сваки дијалекатски говорник има.

У условима неке опште борбе за људска права, за заштиту мањинског статуса, може се, дакле, и однос према дијалекту, а то је исто што и однос према дијалекатском говорнику, схватити као угрожавање личног идентитета, будући да је језик битна одлика тога идентитета.

Увек је тога било, али некад је то имало карактер пошалице, дијалект је био монета за поткусуривање, основа за комику у драмама и филмовима, сада у ТВ серијама, и на периферији међуљудских односа, а некад прерасте као бунт мањине, као протест (можда помало и налик на друге разноратне протесте у којима се наше друштво огрезло у тегобама макар накратко празни).

Наука не треба да дијалекат брани на улицама. И то од кога? Од сународника јер само они могу разлике у говору искористе као разлике у људској вредности (странцима је свеједно). Ја овде више жалим оне који се говору ругају.

8. Како се треба борити за поштовање свих дијалеката?

У науци: проучити још непроучене народне говоре, а тамо где већ постоје монографије, нарочито оне које су старије од 2-3 генерације говорника, проучити тенденције развоја (нове одлике, промене у односу на раније фиксирано стање, стратификацију развоја (вертикалну, генерацијску и хоризонталну; наставити са радом на *Српском дијалектолошком атласу*, на изради и публиковању дијалекатских речника. У публицистици истицати значај дијалекта (комуникациони, историјски, идентитетски). У медијима износити исправне ставове о историјској судбини дијалеката и њихов значај за упознавање културне прошлости народа; исправљати неисправна гледања на дијалекат као на комуникацијску форму нижега ранга; борити се против злоупотребе дијалекта у ТВ хумористичким серијама, у тзв. дијалекатској књижевности кад се ради конјуктуре дијалекатске вредности некритички представљају, или се, из незнања, или других разлога, форсирају језичке вредности (гласови, гласовне групе, граматички облици или фразеологија) које треба да покажу упитну способност дијалекта за комуникациону и уметничку (литерарну) сврху. Јавно износити осуде злоупотребе дијалекта. У белетристици дијалекат користити врло обазриво и искрено. Сведоци смо да има и претеривања: књижевност на дијалекту по сваку цену не спасава много дијалекат, поготову што то чешће раде неталентовани него талентовани, јер први мисле: довољно је карикирати нешто уз помоћ дијалекта, па да буде успешно.

Залагати се да дијалекатски израз буде прихваћен кад год се њиме тацније формулише нека комуникативна ситуација (директне изјаве сведокана суду не преводити на књижни језик због опасности да се исказ сведока или учесника у судском процесу неадекватно, и на штету странке, протумачи).

У говору, изван службених околности предвиђених за употребу књижевног језика, дозволити слободан развој дијалекта, његову личну употребу и одлику која одговара стварности (без форсирања преживелих граматичких структура).

Што се самог дијалекта тиче, он ће трајати, и развијати се, али неће увек пратити историјску улогу, већ ће се мењати под притиском страног фактора (промена -л или -(j)а > -о : бил / бија > био, у 21. веку није резултат гласовног закона, већ утицај стандарда на дијалекат! и сл.).

9. Да ли студије србистике у Нишу имају неку посебну улогу, одговорност или задатак?

Волео бих, увек сам то волео, да студенти савладају неопходан програм концепиран тако да с њим могу бити наставници у школама, где ће друге учити ономе што ће и сами целог века учити, али да Ниш буде и оно место где се може чути оно што се нигде не може чути; да наставници искористе историјско и савремено окружење; да се о Бранку Миљковићу, Сремцу, Станковићу, Џунићу, Хаџитанчићу најбоље може чути баш у Нишу, да се о дијалекту најкомпетентније може говорити у Нишу, да упоредна граматика укључи што више факата са балканског подручја. Рецимо, за трећу палатализацију постоји један диван пример у Сврљишким одломцима јеванђеља (1279. година, рукопис, а то је најстарији писани, сачувани документ наше средњовековне писмености с десне стране Мораве, уз то датиран!). Да се у Ниш, и на студије србистике, долази због наставе оплемене локалним вредностима. Више бих волео да се Ниш укључује у светску науку (базом, фактима, грађом, изворним тумачењем, живим односом према чињеницама културне прошлости), него што би светска наука, преко цитата (и)стргнутих са интернета, некада и несрећно и неодговорно прилепљена материји која измиче подобним светским теоријама, реда ради, па понекад и помодно, да би се било у тренду, ушла у Ниш. Мени је на једном месту одбијен чланак зато што, говорећи о духовном суживоту Рома и Срба у пиротском крају, нисам користио неке англосаксонске научнике, са интернета (који вероватно и не знају где је Пирот), који су данас модерни.

Свака част светској науци, с уважавањем то кажем; отуда покупити све што се може, нарочито из методологије, и применити, али примерено стварним односима чињеница, на грађу коју ми имамо и коју нам је обезбедио хуладугодишњи живот на овим просторима, али, ако у називу села Малча имамо доказ за неку језичку појаву, не треба ићи на Исланд (како је говорио мој професор са Више педагошке школе Светозар Георгијевић) да тамо тражимо потврде.

И волео бих да чујем да се неко одлучио за студије у Нишу јер ће тамо слушати тога или онога наставника. Истина, то значи да треба веће посвећености наставника предмету науке и наставе; израстање до ауторитета.

Да сведем, обавезни део је обавезан, али се не одређи провокативног, изазовног другог дела који чини наше културно поднебље, наши натавници и њихове идеје, које оно што се мора могу да оплемењене оним што се још може првоне додати.

10. Добитник сте *Повеље Матице српске за неговање српске језичке културе и укупни допринос српској језичкој науци*. Шта за Вас представља ово посебно признање?

Свака част Матици и Повељи, али чини ми се да сам престарио време када би требало да се радујем признањима. Ја не спадам у награђиване људе и немам баш исправан однос према наградама.

Прекидамо, јер, ево, стиже нова година, а то је време за ваше победе и успехе и нека ведри и млади колектив наставника и студената Филозофског факултета прати свака људска срећа.

Интервју водиле:
Проф. др Татјана Трајковић
Доц. др Јелена Стошић

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. Часопис *Годишњак за српски језик* објављује оригиналне и прегледне радове из свих области истраживања језика и књижевности, грађу и приказе. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Годишњаку за српски језик*. Уколико је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе потребно је да буде наведен у посебној напмени, по правилу при дну прве странице чланка.

2. Радови се објављују на српском језику, екавским или ијекавским књижевним изговором, ћирилицом. Уколико аутор жели да му рад буде штампан латиницом, треба то посебно да нагласи. По договору са Уређивачким одбором, рад може бити објављен на руском и другим словенским језицима, на енглеском, француском или немачком језику.

Рукопис мора бити правописно, граматички и стилски коректан. У *Годишњаку за српски језик* за радове на српском језику примењује се *Правопис српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Матица српска: Нови Сад 2010 или каснија издања).

Поред правописних норми утврђених тим правописом, аутори би требало да се у припреми рукописа за штампу придржавају и следећих правила:

- 1) Наслови посебних публикација (монографија, зборника, часописа, речника и сл.) који се помињу у раду штампају се курзивом на језику и писму на којем је публикација која се цитира објављена, било да је реч о оригиналу или о преводу.
- 2) Пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу) и писму. Уколико се цитира преведени рад, треба у одговарајућој напмени навести библиографске податке о оригиналу.
- 3) Страна имена пишу се транскрибовано (прилагођено српском језику) према правилима *Правописа српскога језика*, а када се страно име први пут наведе, у загради се даје изворно писање, осим ако је име широко познато (нпр. Ноам Чомски), или ако се изворно пише исто као у српском језику (нпр. Филип Ф. Фортунатов).
- 4) У уметнутим библиографским скраћеницама (парентезама) презиме аутора наводи се у изворном облику и писму, нпр. (БЕЛИЋ 1941), (KAROLAK 2004).
- 5) Цитати из дела на страном језику, у зависности од функције коју имају, могу се наводити на изворном језику или у преводу, али је потребно доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања.

3. Рукопис треба да има следеће елементе: а) име, средње слово, презиме, назив установе у којој је аутор запослен, б) наслов рада, в) сажетак, г) кључне речи, д) текст рада, ђ) литературу и изворе, е) резиме, ж) прилоге. Редослед елемената мора се поштовати.

4. Име, средње слово и презиме аутора у студијама и чланцима штампају се изнад наслова уз леву маргину, а у приказима испод текста уз десну маргину, курзивом. Имена и презимена домаћих аутора увек се наводе у оригиналном облику, независно од језика рада. Назив и седиште установе у којој је аутор запослен наводи се испод имена, средњег слова и презимена аутора. Називи сложених организација би требало да одражавају хијерархију њихове структуре (нпр. Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Департман за србистику). Уколико има више аутора, мора се назначити из које установе потиче сваки од наведених аутора.

Функција и звање аутора се не наводе. Службена адреса и / или електронска адреса аутора даје се у подбелешци, која је звездицом везана за презиме аутора. Ако је аутора више, даје се само адреса првог аутора. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм, наводи се у посебној подбелешци, која је двема звездицама везана за назив установе у којој је аутор запослен.

5. Наслов рада би требало да што верније и сажетије изражава садржај рада. У интересу је аутора да се користе речи прикладне за индексирање и претраживање. Уколико таквих речи нема у наслову, пожељно је да се наслову дода поднаслов. Наслов (и поднаслов) штампају се на средини странице, верзалним словима.

6. У сажетку, који мора да буде на језику на којем је написан рад, потребно је сажето представити проблем, циљ, методологију и резултате научног истраживања. Препоручује се да сажетак има од 150 до 250 речи. Сажетак мора да се налази испод наслова рада, без ознаке *Сажетак*, и то тако да му је лева маргина увучена 1,5 цм у односу на основни текст (тј. једнако увучена као први ред основног текста).

7. Кључне речи су термини или изрази којима се указује на целокупну проблематику истраживања, а не може их бити више од десет. Кључне речи дају се на језику на којем је написан сажетак, те на језику на којем је написан резиме рада. Кључне речи се наводе испод сажетка и испод резимеа са одговарајућом ознаком *Кључне речи*, односно *Keywords* и сл., и то тако што им је лева маргина уравната с левом маргином сажетка, односно резимеа.

8. Библиографска парентеза, као уметнута скраћеница у тексту која упућује на потпуни библиографски податак о делу које се цитира, наведен на крају рада, састоји се од отворене заграде, презимена аутора датог верзалом, године објављивања рада који се цитира, размака, те ознаке странице са које је цитат преузет и затворене заграде; на пример: (ИВИЋ 1986: 128) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. – 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.

Када се цитира више суседних страница истог рада, дају се цифре које се односе на прву и последњу страницу која се цитира, а између њих ставља се средња црта, на пример: (ИВИЋ 1986: 128–130) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. – 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.

Уколико се цитира више несуседних страница истог рада, цифре које се односе на странице у цитираном раду одвајају се запетом; на пример (ИВИЋ 1986: 128, 130) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. – 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.

Уколико је реч о страном аутору, презиме је изван парентезе пожељно транскрибовати на језик на којем је написан основни текст рада, као нпр. Џ. Марфи за Јамес Ј. Мурфи, али у парентези презиме треба давати према изворном облику и писму; нпр. (MYRPHY 1974: 95) за библиографску јединицу: MYRPHY, James J. *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*. Berkley: University of California Press, 1974.

Када се у раду помиње више студија које је један аутор публиковао исте године, у парентези је потребно одговарајућим азбучним словом прецизирати о којој се библиографској одредници из коначног списка литературе ради; нпр. (MYRPHY 1974a: 12).

Уколико библиографски извор има више аутора, у парентези се наводе презимена прва два аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др.; нпр. (ИВИЋ, КЛАЈН и др. 2007) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле и Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић. *Српски језички приручник*. 4. изд. Београд: Београдска књига, 2007.

Уколико је из контекста јасно који је аутор цитиран или парафразиран, у парентези није потребно наводити презиме аутора.

Када се у парентези упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду треба одвојити тачком и запетом; нпр. (БЕЛИЋ 1958; СТЕВАНОВИЋ 1968).

10. Називи табела исписују се изнад табела. Називи графичких приказа, дијаграма и сл. исписују се испод графикана, дијаграма и сл.

11. Подбелешке (подножне напомене, фусноте), обележене арапским цифрама (иза правописног знака, без тачке или заграде) дају се при дну странице у којој се налази део текста на који се подбелешка односи. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења и сл. Подбелешке се не користе за навођење библиографских извора цитата или парафраза датих у основном тексту, будући да за то служе библиографске парентезе, које – будући да су повезане с пописом литературе и извора датих на крају рада — олакшавају праћење цитираности у научним часописима.

12. Прилози којима је илустровано научно излагање (табеларни и графички прикази, факсимили, слике и сл.) обележавају се римским цифрама, прилажу се на крају текста рукописа, а њихово место у тексту означава се одговарајућом цифром.

13. Цитирана литература даје се у засебном одељку насловљеном *Цитирана литература*. У том одељку разрешавају се библиографске парентезе скраћено наведене у тексту. Библиографске јединице (референце) наводе се по азбучном или абecedном реду презимена првог или јединог аутора, онако како је оно наведено у парентези у тексту. Најпре се описују азбучним редом презимена првог или јединог аутора радови објављени ћирилицом, а затим се описују абecedним редом презимена првог или јединог аутора радови објављени латиницом. Ако опис библиографске јединице обухвата неколико редова, сви редови осим првог увучени су удесно за 1,5 цм употребом тзв. „висећег” параграфа.

Уколико цитирани чланак има DOI број, обавезно мора бити наведен.

Свака библиографска јединица представља засебан пасус који је организован на различите начине у зависности од врсте цитираног извора. У *Годишњаку за српски језик*, у библиографском опису цитиране литературе примењује се МЛЈА начин библиографског цитирања (*Modern Language Association's Style – Works cited*), измењеним тако што се презиме аутора наводи верзалом, а наслов посебне публикације наводи се курзивом.

Примери таквог начина библиографског цитирања:

Монографска публикација:

ПРЕЗИМЕ, име аутора и име и презиме другог аутора. *Наслов књиге*. Податак о имену преводиоца, приређивача, или о некој другој врсти ауторства. Податак о издању или броју томова. Место издавања: издавач, година издавања.

Пример:

БЕЛИЋ, Александар. *О језичкој природи и језичком развоју: лингвистичка испитивања*. Књ. 1. — 2. изд. Београд: Нолит, 1958.

МИЛЕТИЋ, Светозар. *О српском питању*. Избор и предговор Чedomир Попов. Нови Сад: Градска библиотека, 2001.

Фототипско издање:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов књиге*. Место првог издања, година првог издања. Место поновљеног, фототипског издања: издавач, година репринт издања.

Пример:

СОЛАРИЋ, Павле. *Поминак књижевски*. Венеција 1810. Инђија: Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић”, 2003.

Секундарно ауторство:

Зборници научних радова описују се према имену уредника или приређивача.

ПРЕЗИМЕ, име уредника (или приређивача). *Наслов дела*. Место издавања: издавач, година издавања.

Пример:

БУГАРСКИ Ранко (ед.). *Language Planning in Yugoslavia*. Columbus: Slavica Publishers, 1992.

РАДОВАНОВИЋ, Милорад (ур.). *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 1996.

Рукописна грађа:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов рукописа* (ако постоји или ако је у науци добио општеприхваћено име). Место настанка: Институција у којој се налази, сигнатура, година настанка.

Пример:

НИКОЛИЋ, Јован. *Песмарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

Рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

Прилог у серијској публикацији

Прилог у часопису:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста у публикацији”. *Наслов часописа* број свеске или тома (година или потпун датум): стране на којима се текст налази.

Пример:

РИБНИКАР, Јара. „Нова стара прича”. *Летопис Матице српске* књ. 473, св. 3 (март 2004): стр. 265–269.

Прилог у новинама:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста”. *Наслов новина* датум: број страна.

Пример:

КЉАКИЋ, Слободан. „Черчилов рат звезда против Хитлера”. *Политика* 21. 12. 2004: 5.

Монографска публикација доступна онлајн:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов књиге*. <адреса са Интернета>. Датум преузимања.

Пример:

VELTMAN, K. N. *Augmented Books, knowledge and culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/bd/bd>> 02. 2. 2002.

Прилог у серијској публикацији доступан онлајн:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста”. *Наслов периодичне публикације*. Датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања.

Пример:

TOIT, A. „Teaching Info-preneurship: students’ perspective”. *ASLIB Proceedings* February 2000. Proquest. 21. 2. 2000.

Прилог у енциклопедији доступан онлајн:

„НАЗИВ ОДРЕДНИЦЕ”. *Наслов енциклопедије*. <адреса са Интернета>. Датум преузимања.

Пример:

„WILDE, Oscar”. *Enciklopedia Americana*. <...> 15. 12. 2008.

12. Извори се дају под насловом *Извори у засебном одељку*, после одељка *Цитирана литература*, по истим принципима библиографског описа који се примењују у одељку *Цитирана литература*.

13. Резиме не би требало да прелази 10% дужине текста, а потребно је да буде на једном од светских језика (руском, енглеском, немачком, француском). Уколико је рад написан на страном језику, резиме мора бити написан на српском језику. Уколико аутор није у могућности да обезбеди резиме на српском језику, потребно је да напише резиме на језику на којем је написан рад, а уредништво ће обезбедити превод резимеа на српски језик.

14. Текст рада за *Годишњак за српски језик* пише се електронски на страници А4 формата (21 x 29,5 cm), са маргинама од 2,5 cm, увлачењем првог реда новог пасуса 1,5 cm, и без размака између редова. Текст је потребно писати у фонту *Times New Roman*, словима величине 12 pt, а сажетак, кључне речи и подножне напомене словима величине 10 pt. Друге фонтове употребљене у тексту треба послати као посебан фајл. Обим текста: за ауторске радове и грађу – до 36.000 словних знакова (са размаком); за приказе – до 14.000 словних знакова (са размаком).

15. Уређивачки одбор у року од недељу дана по пријему рада, узимајући у обзир тему и опсег истраживања, одлучује да ли рад одговара профилу часописа и да ли ће бити послат на рецензирање. Радове рецензирају два квалификована рецензента, а поступак рецензирања је анониман у оба смера. Уређивачки одбор на основу рецензија доноси одлуку о томе да ли се рад одбија, да ли се прихвата за објављивање, или се прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензента / рецензената. Уколико се две рецензије разликују, Уређивачки одбор може затражити и мишљење трећег рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензенту / рецензентима на поновни увид и оцену, или је у случају мањих исправки прегледа уредник, након чега Уређивачки одбор доноси одлуку о објављивању.

Електронску верзију рукописа у Word формату потребно је послати до 15. маја на следећу електронску адресу: godisnjak.srbistika@filfak.ni.ac.rs, са назнаком да се ради о рукопису за *Годишњак за српски језик*. Поред електронске верзије рукописа, потребно је послати и штампану верзију рукописа на следећу адресу: Уређивачки одбор *Годишњака за српски језик*, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Тирила и Методија 2, 18000 Ниш. Штампана верзија рукописа може бити замењена електронском верзијом у ПДФ-у. Уколико су у раду коришћени посебни фонтови, потребно је доставити их приликом слања рада.

ОДРИЦАЊЕ ОД ОДГОВОРНОСТИ

Изнесени ставови у објављеним радовима не изражавају ставове уредника и чланова Уређивачког одбора часописа. Аутори преузимају правну и моралну одговорност за идеје изнесене у својим радовима. Издавач и Уређивачки одбор неће сносити никакву одговорност у случају испостављања било којих захтева за накнаду штете.

Уређивачки одбор *Годишњака за српски језик*

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Година XXXVI, бр. 23

Рецензенти

- Др Мирјана Бојанић Ћирковић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Јована Бојовић Јоксимовић (Институт за српски језик САНУ, Београд)
Др Бојана Вељовић Поповић (Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет)
Др Мирјана Илић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Александра Јанић Митић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Голуб Јашовић (Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет)
Др Надежда Јовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Јордана Марковић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Тања Милосављевић (Институт за српски језик САНУ, Београд)
Др Радивоје Младеновић (Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет)
Др Тања Петровић (Словеначка академија наука и уметности, Научноистраживачки центар, Институт за културне и меморијске студије, Словенија)
Др Биљана Савић (Институт за српски језик САНУ, Београд)
Др Ана Савић-Грујић (Институт за српски језик САНУ, Београд)
Др Зоран Спасовски (Институт за македонски језик, Скопље)
Др Душан Стефановић (Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет)
Др Јелена Стошић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Татјана Трајковић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Дијана Црњак (Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет)

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Година XXXVI, број 23

Издавач

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача

Проф. др Владимир Ж. Јовановић, декан

Координатор издавачког Центра

Проф. др Михаило Антовић, продекан за научноистраживачки рад

Лектура / коректура

Аутори

Техничко уредништво

Дарко Јовановић (Дизајн корице)

Милан Д. Ранђеловић (Прелом)

Издавачки центар (Дигитализација)

Формат

17 x 24 cm

Штампа

СВЕН Ниш

Тираж

10 примерака

Ниш 2025.

ISSN 2334-6922

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41

ГОДИШЊАК за српски језик / главни и уредник
Татјана Трајковић. - Год. 25, бр. 12 (2012)- .
- Ниш : Филозофски Факултет Универзитета у
Нишу, 2012- (Ниш : Свен). - 24 cm

Годишње. - Је наставак: Годишњак за српски језик
и књижевност = ISSN 1451-5415

ISSN 2334-6922 = Годишњак за српски језик

COBISS.SR-ID 195610124